

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

2(36)/2021

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

2(36)

Душанбе, 2021

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИЧОРАТИ ТОЧИКИСТОН**

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъб мерасад

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир

Ректори ДДТТ Курбонзода М.Р.

Главный редактор

Ректор ТГУК Курбонзода М.Р.

Муовини сармуҳаррир

Шаропов Фарход Разоқович

Заместитель главного редактора

Шаропов Фарход Разоқович

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Чабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСҚР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҳабибов С.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Хабибов С.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе

© *Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА

ИЛМҶОИ ИҚТИСОДИ, СОҶИБКОРӢ ВА СОҶАИ ИҚТИМОӢ

1.	Хабибов С., Тулиев М.С. Механизми танзими давлатии рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ	7
2.	Раҳимзода Ш.М., Назарова Н.С. Методҳои паст намудани хавфҳои сармоягузори дар корхонаҳои энергетикӣ	17
3.	Абдуллоев С.И. Таҷрибаи ҷаҳонӣ дар танзими давлатии соҳибкории хурду миена	21
4.	Абдуллоева Л.И. Таъмини сармоягузори инкишофи соҳибкории истехсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	28
5.	Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкор дар савдо	35
6.	Амонов С. С. Меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирии корхонаҳои савдои чакана	46
7.	Ахмедҷанова Р. С. Дастгирии давлатӣ оид ба рушди устувори минтақа	54
8.	Аюбов Д. М., Ниёзов И.Ш. Ҳамкории давлатию хусусӣ дар баҳши таҳсилоти олии касбӣ ҳамчун механизми ҳавасмандгардонии рушди иқтисодиёти мамлакат	60
9.	Баротов Ҳ.А. Баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар	67
10.	Ғафорода Қ.Ғ., Бокилов Б.Х., Ҳамдамзода З.Р. Вазъи кунунии идоракунии устувори муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон	71
11.	Ниёзов Ш.Х. Татбиқи механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ барои таъмини рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	78
12.	Мараимов Б.М., Фатҳиев Б.М. Ташаккули имиҷи корхонаҳои савдои чакана	84
13.	Марупова Н.Ш. Системаи ҷимояи иқтимоии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хусусиятҳои он	87
14.	Мирзоалиев А.А., Сангинова Ш.Н. Оқибатҳои баҳисобгирии гузаронидани амалиётҳо бо асъори хориҷӣ ва ҳечиронӣ	95
15.	Буриев Б.М. Ҳолати рушд ва иқтисодии бозори хизматрасонии иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	110
16.	Раҳмонов Л.С. Таҳлили вазъи муосири лизинги соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷаҳон	121
17.	Одиназода К.С. Омилҳои асосии коҳиши раванди муҳочирати меҳнатӣ аз Тоҷикистон	126
18.	Урунова С.А. Банақшагирии толори фурӯши корхонаҳои савдои чакана	133
19.	Ҷурабаев Г.Д. Таҳлили иқтисодӣ - омории қобилияти харидории пули миллӣ (сомонӣ)	139
20.	Ҷурақулов М.Р. Самаранок истифодабарии маводҳои арболитӣ аз композитсияҳои часпандагию - растанигӣ (КЧР) дар асоси ғузапоя	146
21.	Ғафарова М.Т. Хусусиятҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ	153
22.	Ҷӯраев М.Б. Роҳҳои такмилдиҳии механизми идоракунии рақобатпазирии минтақаҳо	159
23.	Исмоилова Д. М., Коситова У. О., Ҳафизова Р.А. Баъзе масъалаҳои таҳаввулоти назарияи молияи давлатӣ	172
24.	Каримова Т.Х. Таҷрибаи хориҷӣ дар идоракунии зиддибӯҳронии корхонаҳои хизматрасонӣ ва роҳҳои татбиқи он дар шароити Тоҷикистон	176
25.	Қосимова М.Х. Фаъолсозии фаъолияти инноватсионии субъектҳои соҳибкории хурду миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон	182
26.	Толибов Қ.Қ., Амонов С.С. Қойиркунии ратсионалии корхонаҳои савдои чакана	187
27.	Мавлоназаров С.С., Одинаев Р.С. Рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	193
28.	Муҳаббатов Х.М., Кимсанов У.О. Истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва энергетикӣ - асоси рушди “иқтисоди сабз” дар Тоҷикистон	196

29. Пиризода Ҷ.С., Агтоев Ф.Э. Назария ва амалияи рушди кластерӣ ва имкониятҳои ташаккулёбии саноати парандапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	202
30. Раҳимзода М.Н. Омилҳои муайянкунандаи рақобатпазирии корхона	210
31. Саидзода И.М., Гиёев Б.Қ. Тадқиқи амсилаи риёзии Солоу дар масъалаҳои иқтисодӣ	215
32. Саидов Қ.Т. Таҳқиқи хусусиятҳои сармоягузори ба инфрасохтор дар ҷаҳон	220
33. Султонов А.Н. Имкониятҳо ва равандҳои ҷалби лоиҳаҳои сармоягузори хориҷӣ ба соҳаи таҳсилоти олиии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон	228
34. Усмонова Т.Ҷ. Таҳлили омории шугли аҳоли аз рӯи шаклҳои моликият дар вилояти Хатлон	233
35. Коситова У.О., Исмоилова Д.М., Мӯминова Н.Р. Саҳми молияи давлатӣ дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии давлат	238
36. Саидзода И.М., Шамсов Ф.Т., Мамадназаров И.Ш. Амсилаи концептуалии популятсияи моҳиҳо дар экосистемаи обанбори “Норак”	244
37. Файзуллоев М.Қ, Розиев Д.А. Масъалаҳои ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон	249
38. Хочаева З.С. Идоракунии рушди инноватсионии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунони босуръат	258
39. Ҳасанов Н.М., Ситамов М.С. Самаранокии иқтисодии интиҳоби парки мошинҳо барои таъмини роҳҳо дар шароити кӯҳистон	265
40. Шамсуллозода Ш. Асосҳои назариявии фаъолияти суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (давоми солҳои 1991-2016)	271
41. Шокиров Ф. Т., Исвалиев С.Ҷ. Таввақалиҳои инвестиционӣ ва баҳодихии онҳо	274
42. Юсупова З. И. Асосҳои назариявии муҳити соҳибкорӣ ва омилҳои батанзимдарории он	282

ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ

1. Қудратов Н.А., Ширинҷонов Ф.И., Ҳакимов Ш.Ш. Оид ба детерминантҳо ва шаклҳои ҷинояткунии муташакили фаромиллӣ	288
2. Хубони Сорбон Таҳқиқи таърихи таомҳои миллӣ-тоҷикӣ	295
3. Алиев Ф.Ш. Дурнамои рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	301
4. Саидов С. М., Рамихудоева Б., Мухаммадсафои И. Аз таърихи маскуншавии қабоиلى Туркӣ-Муғулӣ дар водии Фарғона ва нақши созандаи тоҷикон дар омӯзиш додани ақвоми кӯчманчӣ	306
5. Султонов Т. З. Таълимоти масеҳият ва ислом дар бораи мушкilotи экологӣ	310
6. Атоева М. М. Равандҳои фразеологизатсия ва ташаккули маънои нави фразеологӣ	315
7. Юсупова М.И. Бозтоби ривоят доир ба манбаъи об дар осори Раҳим Ҷалил	320
8. Давлатов Ш.Д. Баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқии намудҳои махсуси озод қардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ	325
9. Дадобоева Р.С. Воҳидҳои фразеологӣ забони русӣ бо ҷузъи ададӣ ҳамчун яке аз воситаҳои ифодаи забони маънои асосии "шумора"	330
10. Ҳомидов Р.А. Баъзе хусусиятҳои меъёрҳои иҷтимоӣ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ	339
11. Шарипов Т.Ш., Қудратов Н.А. Тавсифи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ нишонаҳои объективии хиёнат ба давлат	344
12. Хубони Сорбон, Холов М.Х. Технологияи нигоҳдории маҳсулотҳои хӯрокворӣ дар ошхонаи қадимаи тоҷикон	352
Маълумот оид ба муаллифон	356
Маълумот барои муаллифон	361

СОДЕРЖАНИЕ

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

1. Хабибов С., Тулиев М.С. Механизм государственного регулирования развития рынка электронных услуг	7
2. Рахимзода Ш.М., Назарова Н.С. Способы снижения инвестиционных рисков в энергетических компаниях	17
3. Абдуллоев С.И. Мировой опыт государственного регулирования малого и среднего предпринимательства	21
4. Абдуллоева Л.И. Инвестиционное обеспечение развития производственного предпринимательства в Республике Таджикистан	28
5. Толибов К.К. Организационно-экономические основы государственного регулирования экономики и предпринимательства в торговле	35
6. Амонов С. С. Критерии и показатели конкурентоспособности розничного торгового предприятия	46
7. Ахмеджанова Р. С. Государственная поддержка устойчивого развития региона	54
8. Аюбов Д. М., Ниёзов И.Ш. Государственно-частное сотрудничество в секторе высшего профессионального образования как механизм укрепления экономики страны	60
9. Баротов Х.А. Оценка конкурентоспособности пассажирских автотранспортных предпринимательских структур	67
10. Гафорзода Дж.Г., Бокилов Б.Х., Хамдамзода З.Р. Современное состояние и управление устойчивого развития высших учебных заведений Республики Таджикистан	71
11. Ниёзов Ш.Х. Государственно-частное партнерства как механизм модернизации рыночной экономики Республики Таджикистан	78
12. Мараймов Б.М., Фатхиев Б.М. Формирование имиджа предприятий розничной торговли	84
13. Марупова Н.Ш. Система социальной защиты населения в Республике Таджикистан и ее особенности	87
14. Мирзоалиев А.А., Сангинова Ш.Н. Учетные последствия перевода операций с иностранной валютой и хеджирования	95
15. Буриев Б.М. Состояние развития и потенциал рынка информационных услуг в Республике Таджикистан	110
16. Рахмонов Л.С. Анализ современного состояния лизингового предпринимательства в Республике Таджикистан и в мире	121
17. Одиназода К.С. Основные факторы снижения трудовой миграции из Таджикистана	126
18. Урунова С.А. Планирование торгового зала предприятий розничной торговли	133
19. Джурабаев Г.Д. Экономико-статистический анализ покупательной способности национальной валюты (сомони)	139
20. Джуракулов М.Р. Экономическая эффективность применения арболитовых материалов из РВК на основе стеблей хлопчатника	146
21. Гафарова М.Т. Особенности организации бухгалтерского учета предприятиями туристической сферы	153
22. Джураев М.Б. Пути улучшения региональных механизмов конкурентного управления	159
23. Исмоилова Д. М., Коситова У. О., Хафизова Р.А. Некоторые вопросы эволюции теории государственных финансов	172
24. Каримова Т.Х. Зарубежный опыт антикризисного управления предприятиями сферы услуги и пути его применения в условиях Таджикистана	176
25. Касымова М.Х. Активизация инновационной деятельности субъектами малого и среднего предпринимательства Республики Таджикистан	182
26. Толибов К.К., Амонов С.С. Рациональное размещение розничных торговых предприятий	187

27.	Мавлоназаров С.С., Одинаев Р.С. Развитие цифровой экономики в Республике Таджикистан	193
28.	Мухаббатов Х.М., Кимсанов У.О. Рациональное использование водных и энергетических ресурсов - основа развития «зеленой экономики» в Таджикистане	196
29.	Пиризода Дж. С., Атгоев Ф.Э. Теория и практика кластерного развития и возможности её формирования в птицепродуктовом подкомплексе Республики Таджикистан	202
30.	Рахимзода М.Н. Факторы, определяющие конкурентоспособность предприятия	210
31.	Саидзода И.М., Гиёев Б.К. Применение математической модели Солоу в экономических задачах	215
32.	Саидов К.Т. Исследование особенности инвестиций инфраструктуры в мире	220
33.	Султонов А.Н. Возможности и процесс привлечения иностранных инвестиционных проектов в высшем профессиональном образовании в Республики Таджикистан	228
34.	Усмонова Т.Дж. Статистический анализ занятости по формам собственности в Хатлонской области	233
35.	Коситова У.О., Исмоилова Д.М., Муминова Н.Р. Вклад государственных финансов в социально-экономическом развитии страны	238
36.	Саидзода И.М., Шамсов Ф.Т., Мамаднazarов И.Ш. Концептуальная модель популяции рыб в экосистеме водохранилища “Нурек”	244
37.	Файзуллоев М.К, Розиев Д.А. Вопросы привлечения иностранных инвестиций в легкую промышленность Республики Таджикистан	249
38.	Ходжаева З.С. Управление инновационным развитием промышленных предприятий Республики Таджикистан в условиях ускоренной индустриализации	258
39.	Хасанов Н.М., Ситамов М.С. Экономическая эффективность выбора парка машин для содержания дорог в горных условиях	265
40.	Шамсуллозода Ш. Теоретические основы страховой деятельности в Республике Таджикистан (1991-2016 гг.)	271
41.	Шокиров Ф.Т., Исвалиев С.Д. Инвестиционные риски и их оценка	274
42.	Юсупова З. И. Теоретические основы исследования предпринимательской среды и факторы ее регулирования	282
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ		
1.	Кудратов Н.А., Ширинджонов Ф.И., Хакимов Ш.Ш. Детерминанты и формы проявлений транснациональной организованной преступности	288
2.	Хубони Сорбон История национально-таджикского блюда	295
3.	Алиев Ф.Ш. Перспективы развития правовой культуры молодежи в Республике Таджикистан	301
4.	Саидов С. М., Рамихудоева Б., Мухаммадсафои И. Из истории переселения Турко-монгольских народностей в Ферганскую долину и созидательная роль таджиков в обучении кочевых племён	306
5.	Султонов Т. З. Учения христианства и ислама о проблемах экологии	310
6.	Атоева М. М. Процессы фразеологизации и образования нового фразеологического значения	315
7.	Юсупова М.И. Употребление притч об источниках воды в творчестве Рахима Джалила	320
8.	Давлатов Ш.Д. Некоторые вопросы правового регулирования особых видов освобождения от уголовной ответственности	325
9.	Дадобоева Р.С. Фразеологические единицы русского языка с числовым компонентом как одно из средств языкового выражения базового значения «числа»	330
10.	Хомидов Р.А. Некоторые особенности социальных норм в регулировании общественных отношений	339
11.	Шарипов Т.Ш., Кудратов Н.А. Уголовно-правовая характеристика объективных признаков измены государства	344
12.	Хубони Сорбон, Холов М.Х. Технологии хранения продуктов питания в древней таджикской кухне	352
	Сведения об авторах	356
	Памятка для авторов	361

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 338.22:004

Хабибов С., Тулиев М.С.

**МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ РУШДИ БОЗОРИ
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ**

Дар мақолаи мазкур масъалаи танзими давлатии бозори хизматрасониҳои электронӣ дар самти ташаккули иқтисодиёти рақамӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар раванди таҳқиқот диққати асоси ба омӯзиши механизми ташкилӣ - иқтисодӣ, бозорӣ ва механизми рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ дар шароити рақамикунонӣ дода шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки низоми танзими давлатии бозори хизматрасониҳои электронӣ дар давраи рақамикунонии иқтисодиёт бояд ба такмили инфрасохтори соҳа, татбиқи технологияи пуриктидори рақамӣ, муҳити зарурӣ барои ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд байни субъектҳои иқтисодӣ ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, инчунин таъмини сифати зиндагонии аҳолиро фаро гирад. Дар асоси таҳлили корҳои илмӣ механизми давлатии бозори хизматрасониҳои электронӣ бо дарназардошти талаботи иқтисодиёти рақамӣ такмили самтҳои институционалӣ ва ҳадафҳои мушаххас ҷиҳати рушди минбаъдаи бозор пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: механизм, механизми иқтисодӣ, механизми ташкилию иқтисодӣ, хизматрасониҳои электронӣ, бозори хизматрасониҳои электронӣ, Интернет, тичорати электронӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, рақамикунонӣ, иқтисодиёти рақамӣ.

Хабибов С., Тулиев М.С.

**МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ РЫНКА
ЭЛЕКТРОННЫХ УСЛУГ**

В статье рассматриваются вопросы государственного регулирования рынка электронных услуг в условиях цифровизации. Основное внимание в исследовании уделяется изучению механизма, экономического механизма, организационно-экономического механизма, механизма устойчивого экономического развития, рыночного механизма и механизма развития рынка электронных услуг в условиях цифровизации. Обоснованно, что механизм государственного регулирования рынка электронных услуг в условиях цифровизации экономики должен улучшить инфраструктуру отрасли, создать мощную цифровую экосистему, создать цифровую платформу, наладить взаимовыгодное сотрудничество хозяйствующих субъектов для повышения уровня жизни. С учётом анализа научных работ разработан государственный механизм рынка электронных услуг в условиях цифровой экономики, а также предложены институциональные направления и конкретные цели для дальнейшего развития рынка электронных услуг.

Ключевые слова: механизм, экономический механизм, организационно-экономический механизм, электронные услуги, рынок электронных услуг, Интернет, электронная торговля, нормативно-правовые акты, цифровизация, цифровая экономика.

Khabibov S., Tuliev M.

MECHANISM OF STATE REGULATION OF THE MARKET OF ELECTRONIC SERVICES

This article examines the issues of state regulation of the electronic services market in the context of the formation of the digital economy. In the course of the research, the main attention is paid to the study of the organizational and economic market mechanism for the development of the electronic services market in the digital economy. It is substantiated that the system of state regulation of the e-services market in the digital economy should develop the infrastructure of the industry, create a powerful digital technology and the necessary commercial environment, and ensure mutually beneficial cooperation of business entities to improve a decent life for the population. Based on the analysis of scientific works, a state mechanism for the e-services market was developed for the conditions of the digital economy, and institutional directions and specific goals were proposed for the further development of the e-services market.

Key words: mechanism, economic mechanism, organization and economic mechanism, e-services, e-services market, Internet, e-commerce, regulations, digitalization, digital economy.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ зуд-зуд ба мафҳуми «механизм», инчунин «механизми иқтисодӣ», «механизми ташкилию иқтисодӣ», «механизми рушди устувори иқтисодиёт», «механизми хоҷагидорӣ» ва «механизми бозорӣ» вохурдан мумкин аст. Сарчашмаҳои иқтисодӣ шаҳодат медиҳанд, ки мафҳуми механизм аз илмҳои техникаи гирифташуда алоқамандии равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва истеҳсолиро тавсиф менамояд.

Мавриди зикр аст, ки мафҳуми «механизми иқтисодӣ» дар аввалҳои пайдоишаш зери таҳқиқи ҷиддии олимони соҳаи иқтисодиёт қарор нагирифтааст. Аксаран муҳаққиқон мавҷудияти мафҳуми мазкурро инкор намудаанд. Баъд аз таҳқиқоти намояндагони мактаби марксистӣ мафҳуми мазкур мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтааст.

Масоили механизми иқтисодӣ дар қорҳои илмии муҳаққиқони хориҷӣ К. Анри, Р. Шарл, Л.И. Абалкин, В.И. Черковец, Ҷ. Хочсон, Д. Норт, Р. Коуз, Гурвич, С. Рейтер, Р. Майерсон, Э. Маскин, Ю.В. Горбунов, Е.И. Бахматова, А.Н. Бичкова, Ю.М. Осипов хусусан дар шароити иқтисодиёти рақамӣ А.Г. Шербак, Ю.И. Грибанов, А. Проховский, А.В. Бабкин, Р.В. Мешеряков ва муҳаққиқони тоҷик Р.К. Раҷабов, С. Ҳабибов, Ҷ. Чурабоев, Р.С., Исаев, Ҳ.Н. Фақеров ва ғ. мавриди таҳлилу омӯзиши васеъ қарор дода шудааст. Таҳлили қорҳои илмии муҳаққиқони дар боло овардашуда имконият доданд дар идомаи таҳқиқот механизми танзими давлатии бозори хизматрасониҳои электронӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ тарҳрезӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ муҳаққиқ Бахматова Е.И. дар таҳқиқоти илмиаш муқаррар намудааст, ки бавучудоии мафҳуми механизм панҷ давраро дар бар мегирад. Аз таҳқиқоти вай бармеояд, ки оғози бавучудоии раванд аз асри 16 оғоз ёфта то замони имрӯза идома намуда истодааст. Такмилдиҳандагони раванди мазкур намояндагони мактаби тичоратгароён ва намояндагони мактаби марксистӣ Л.И. Абалкин, В.И. Черковец, муҳаққиқи назарияи механизми иқтисодӣ А. Кулман, муҳаққиқони назарияи институтсионализм ва неоинститутсионализм Ҷ. Хочсон, Д. Норт, Р. Коуз, муҳаққиқони назарияи тарроҳӣ (дизайн) Гурвич, С. Рейтер, Р. Майерсон, Э. Маскин мебошанд. Аз таҳлили васеи адабиёти иқтисодӣ бармеояд, ки муносибатҳои хоҷагидорӣ дар заминаи тақмили механизмҳои иқтисодӣ ташаккул меёбад ва боиси рушди устуворӣ иқтисодиёт мегардад.

Аз ҳамин ҷост, ки шурӯъ аз миёнаи асри XX диққати доираи васеи муҳаққиқони соҳаи иқтисодиёт ба омӯзиши ғояи механизм хусусан механизми иқтисодӣ равона карда шудааст. Роҷеъ ба пайдоиши мафҳуми механизм дар асари муҳаққиқ Шарл Р. «Шарҳи мухтасари асосҳои механизми иқтисодӣ» вохурдан мумкин аст, ки мавҷудият ва зарурияти истифодаи фаҳмиши механизми иқтисодиро инъикос менамояд.

Мафҳуми мазкур дар асари олими фаронсавӣ Анри К. соли 1988 «Механизми иқтисодӣ» ба таври пурра мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, ки нахустин таҳқиқот доир ба фаҳмиши мафҳуми болозикр мебошад [1, 189 с.]. Ӯ дар мафҳуми доир ба механизми иқтисоди бахшидааш қайд менамояд, ки «механизм падидаи (категорияи) иқтисодӣ буда барои бавучудовардани он имкониятҳои иловагӣ талаб карда намешавад. Онҳо дар амалия ба пайдарпайи муайян майл намуда ба натиҷаи назаррас оварда мерасонанд» [2, С. 13-18].

Механизм (ибораи лот. *mechanize* - низоми тағйирёбии ҳаракат) низоми ташкили - ҳамкорӣ мебошад. Муҳаққиқи рус Горбунов Ю. В. ҳангоми таҳқиқи масоили механизми иқтисодӣ ба хулосае омадааст, ки дар доираи механизм дар иқтисодиёт фаҳмиши ҳосияти раванд: роҳ, усул, восита, шакли фаъолияти таъсиррасон ба чизе, хусусан маҷмӯи захираҳо ё ҳолати объект мебошад. Ӯ қайд менамояд, ки дар адабиёти ғарб ба сифати ҳаммаъноии ибораи механизм мафҳуми институт мавриди истифода қарор дода шудааст [4, С. 17-21].

Ба ақидаи Бичкова А.Н. механизм ин гурӯҳи унсурҳои ба ҳам алоқаманд буда боиси ҳаракати объект мегардад. Вай дар таҳқиқоти худ ду равиши механизмро пешниҳод намудааст: маҷмӯи унсурҳои ба рушди объект таъсиррасон ва инчунин алоқамандӣ, ҳамкориҳои унсурҳои таъминкунандаи рушди объект [3, С. 37-43].

Дар ҳақиқат ҳангоми муттаҳидсозии чузъҳои гуногун дар шакли механизми ягона вазифаи мушаххасро иҷро менамояд. Механизм дар навбати худ дар натиҷаи ташаккули нерӯи зеҳнӣ, технологӣ ба вучуд омада барои барқарорсозӣ ва муттаҳидсозии низоми гуногуни иқтисодӣ бояд равона карда шавад.

Механизмҳое, ки дар иқтисодиёт амал менамоянд бояд дар баробари ташаккули сохторҳои иқтисодӣ ба манфиатҳои иқтисодии омма равона карда шавад. Манфиатҳои иқтисодии омма дар муқоиса бо иҷрои баъзе ҳадафҳо, ки боиси суст рушд кардани иқтисодиёт мегардад аввалиндарача мебошанд. Ҳолати имрӯзаи рушди хизматрасониҳои электронӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт нишон медиҳад, ки механизм на танҳо аз усулҳо ва воситаҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба рушди хизматрасониҳои электронӣ аст, фишангеро менамояд, ки унсурҳои муҳими тағйирҳои иқтисодиёт ба намуди рақамӣ мегардад. Аз таҳқиқоти муҳаққиқони барҷастаи илми иқтисодиёт бармеояд, ки механизми иқтисоди мафҳуми муҳоҷисавии илмӣ мебошад. Тавре профессор Осипов Ю.М. қайд менамояд «механизм на танҳо мундариҷа ва падида, балки ноил шудан ба мақсади муайян мебошад» [6, 24 с.].

Механизми танзими давлатии бозори хизматрасониҳои электронӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт бояд ба тақмили инфрасохтори соҳа, ба вучуд овардани низоми пуриктидори рақамӣ, савдои электронӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд байни субъектҳои иқтисодӣ дар баробари баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, таъмини сифати ҳаёти пешрафтаи аҳолиро фаро гирад. Маҳз амалишавии ҳадафҳо самаранокии татбиқи механизмро дар раванди рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ тавсиф карда метавонад.

Аз таҳқиқоти Шербак А.Г. бармеояд, ки механизми ташкили иқтисодӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт аз маҷмӯи усулҳои ташкилӣ ва иқтисодӣ, роҳҳо, шаклҳо ва фишанги таъсиррасонӣ дар асоси низоми равишҳои маҷмӯӣ бо мақсади баланд бардоштани сифати ҳосилонокии меҳнат, равандҳои технологӣ ва самаранокии истеҳсолии фаъолияти корхона иборат мебошад. Аз таҳқиқоти ӯ бармеояд, ки рушди иқтисодиёти муосир дар баробари татбиқи васеи технологияи рақамӣ ва ташаккули равандҳои иқтисодӣ аз механизми ташкилию иқтисодӣ вобастагии амиқ дорад [11, С. 18].

Санади муҳиме, ки рушди иқтисодиёти рақамиро таъмин менамояд Консепсияи иқтисоди рақамӣ мебошад. Консепсияи мазкур дар заминаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 таҳия карда шуда, амалишавии он се марҳила: марҳилаи якум то соли 2025, марҳилаи дуюм 2026-2030 ва марҳилаи сеюм 2031-2040-ро фаро мегирад.

Қайд намудан зарур аст, ки мақсади умумии консепсия татбиқи технологияҳои

рақамии табодули системаи рақамӣ, ки гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба иқтисодиёти рақамӣ тақозо менамояд, ташкил медиҳад. Концепсияи иқтисоди рақамӣ «инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олиии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ҳамзамон ҳарчӣ зудтар ба сатҳи шоистаи зиндагии аҳолии кишварҳои дорои даромадҳои пулии миёна расидани он ва ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ, яъне расидан ба истиклолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табодули он ба кишвари транзитӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, аз он ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушду рақобатнокии кишвар дар арсаи байналмилалӣ гардад. Рақамикунони иқтисодиёт барои таъсиси амсилаи нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, тақон додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои сифатан нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ивазкунандаи воридоти молҳо, ҳамзамон қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад. Концепсия ба гирифтани дивидендҳои рақамӣ дар ҷунин масъалаҳои барои рушди иқтисоди миллӣ басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, табодули соҳаи хизматрасонӣ ва ғайра» нигаронида шудааст [5, 31 с.].

Воқеан ҳам концепсияи иқтисоди рақамӣ имконият фароҳам меорад, ки ташаккули иқтисоди рақамӣ зина ба зина то давраи соли 2040 амалӣ карда шавад. Дар давраи муқарраргардида бояд дар миқёси мамлакат то 0,5 млн. ҷойҳои кории нав ба миён ояд. Барои пурра амалӣ шудани мақсадҳои дар ҳуҷҷати мазкур дарҷгардида, зарурияти тақвият бахшидан ба бахши хизматрасониҳои электронӣ, ки аз ҷузъҳои марказӣ ва рушдиҳандаи иқтисоди рақамӣ ба ҳисоб меравад, мувофиқи мақсад мебошад.

Ба ақидаи мо, танзими давлатии бозори хизматрасониҳои электронӣ бояд ба ҳалли масъалаҳои мубрами зерин равона карда шавад:

- таҷдиди инфрасохтори бозори хизматрасониҳои электронӣ, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои эътимоднок имконият медиҳанд;
- ташаккули шароити мусоид ва ташкили усул ва механизми мутобик ба раванди хизматрасониҳои электронӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- васеъ гардонидани шабакаи корхонаҳо ва ташкилотҳои дар соҳаи хизматрасонии электронӣ фаъолияткунанда бо истифодаи шаклҳои муосир ва пешрафтаи ингуна хизматрасониҳо;
- баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо ва пешниҳоди хизматрасонӣ бо дарназардошти имкониятҳои мавҷудаи технологияи инноватсионии иттилоотию коммуникатсионӣ;
- таҷдиди корхонаҳои пешниҳодкунандаи хизматрасониҳои электронӣ ва ба роҳ мондани фаъолияти онҳо дар низоми онлайн.

Ҳалли масоили танзими фаъолияти бозори хизматрасониҳои электронӣ ва тамоюли устувори он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ алоқамандии зич дорад. Мутаассифона мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ташаккули бозори хизматрасониҳои электронӣ ва татбиқи шаклҳои муосири хизматрасониҳои электронӣ дар шароити имрӯза нақши мутаассирро намебозанд. Новобаста аз мушкилоти мавҷуда Ҳукумати мамлакат институти асосӣ ва нерӯманду такмилдиҳанда, батанзимдарорандаи бозори хизматрасониҳои электронӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Таҳлили адабиёти муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки танзими хизматрасонии электронӣ дар минтақаҳо аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад. Илова бар ин, идоракунии бахши хизматрасонии электронӣ бояд бо истифодаи низоми мутамарказ ба роҳ монда шавад. Ин алоқамандиро рушди низоми

хизматрасони электронӣ ба аҳолиро дар минтақаҳои кишвар дар шароити имрӯза эътимоднок менамояд.

Дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ алоқамандии иштирокдорони бозор, мақомоти иҷроия бояд бо назардошти шаклҳои нави фаъолият, пеш аз ҳама дар асоси ҳамкориҳои судманди субъектҳои иқтисодӣ ба роҳ монда шавад. Аз ин рӯ, дар таҳқиқотҳои мо исбот карда шудааст, ки пешбурди фаъолияти бозор истифодаи усулҳои муосири иқтисодӣ ва назорати қатъии корхонаҳои гуногун, хусусан соҳаи хизматрасониҳои электрониро талаб менамояд. Усулҳои муосири иқтисодӣ дар чунин шароит ба сифати унсури муҳими танзими фаъолияти корхонаҳои соҳаи хизматрасониҳои электронӣ дар сатҳи идоракунандагони гуногун мебошад. Дар ҳолати ба таври пурра татбиқ гардидани хизматрасониҳои электронӣ низоми идоракунӣ самаранок, раванди идоракунӣ шаффоф ва ҳамкориҳои субъектҳои иқтисодӣ судманд мегардад, ки барои тадричан боло рафтани даромади корхонаҳо таъсиргузор мебошад. Аз ин рӯ зарур аст, ки корхонаҳои пешниҳодкунандаи хизматрасониҳои электронӣ дар раванди фаъолият комилан озод амал намуда, ба пешниҳоди хизматрасониҳои гуногун дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳо, мувофиқан бо талаботи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ амал намоянд.

Ба ақидаи мо, воситаи муҳими таъсири мақомоти давлатӣ ба тақмили фаъолияти корхонаҳои соҳаи пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ аз ташкили механизмҳои муосири низоми андозситонӣ, ташкили низоми фармоишдиҳии электронӣ, нархгузориҳои оқилона ба хизматрасониҳо, ҳаҷми хизматрасониҳо ва ғайра иборат аст.

Дар шароити муосир мушаххаснамоии стратегияи рушди тичорати электрониро дар асоси ташкили механизмҳои иловагии рушди бозор муҳим мешуморем, ки афзоиш ва рушди ин шакли фаъолиятро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти омилҳои берунӣ ва дохилӣ, истифодаи самараноки сарватҳои иқтисодӣ дар заминаи хизматрасониҳои электронӣ таъмин менамоянд [7, 272 с.; 328 с.]:

– истифодаи имкониятҳои мавҷуда баҳри таъмини рушди савдои электронӣ, ба роҳ мондан ва васеъ гардонидани доираи фаъолияти корхонаҳои дар ин соҳа амалкунанда;

– аз байн бардоштани ҳама гуна монеаҳои ҷойдошта, кохиш додани монеаҳои ҳуқуқӣ дар самти татбиқи савдои электронӣ, ки боиси аз байн рафтани шакли анъанавии савдо мегардад;

– мусоидат намудан ба рушди савдои электронӣ бо назардошти таъмини датрасӣ ба маълумоти зарурӣ ва бо мақсади муайян намудани ҳолати савдои электронӣ дар раванди фаъолият, инчунин татбиқи технологияҳои рақамии пешрафта чихати рушди устуворро соҳиб шудани соҳаи хизматрасониҳои электронӣ;

– танзимими санадҳои меърию ҳуқуқии амалиётгузарониҳои электронӣ, тақмили низоми пардохти арзиши хизматрасониҳои электронӣ ва аз ҳама муҳим, кафолат додани ҳуқуқи истифодабарандагони савдои электронӣ (фурӯшандагон, харидорон, молу хизматрасониҳои номбаршуда);

– муҳайё соختани муҳити мутавозини тичорати мағозаҳои интернетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мағозаҳои интернетии хоричӣ, ки молро мустақиман ба шахсони воқеӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мефурӯшанд;

– ошкор намудан ва аз байн бурдани таҳдидҳо, хавфҳои гуногун, ки ба фаъолияти электронӣ таъсири манфӣ мерасонанд; андешидани чораҳои ҳадафманд бо мақсади тақвият бахшидани савдои дохилӣ ва берунӣ, ки бевосита тариқи электронӣ анҷом дода мешаванд.

Таҳлили адабиёти илмӣ [8; 9, С. 131-140; 10. С. 116-132; 11. С. 18; 12. 302 с.; 13. 186 с.] нишон медиҳад, ки доираи фаъолияти савдои электронӣ дар замони муосир ниҳоят васеъ буда, ба рушди муназзами он омилҳои иқтисодӣ, техникӣ-технологӣ, электронӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ таъсир мерасонанд:

1. Ба назар гирифтани омилҳои пешниҳодгардида яке аз унсурҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёт буда, боис мегардад, ки гардиши озоди сармоя, маҳсулот, хизматрасонӣ, технология дар дохили кишвар ва миқёси ҷаҳонӣ мавриди истифода қарор дода шаванд.

2. Дар раванди ба роҳ мондани фаъолият навсозии технологияи иттилотию коммуникатсионӣ ва ба ин восита васеъ гардонидани доираи фаъолияти тичорати электронӣ, инчунин ба даст гирифтани боварии иштирокчиёни раванд, ки ҳолати рушди хизматрасониҳои электрониро дар тамоми соҳаҳо метезонанд, муҳим мебошад.

3. Дастрасии озод ба хизматрасонии савдои электронӣ имконият медиҳад, ки дар баробари афзоиш ёфтани иштирокчиёни бозор, инчунин шакли ташкилию техникӣ ва молиявӣ иқисодии ба тарафҳо судманд ба вуҷуд ояд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло дар идомаи таҳқиқот коркарди самтҳои асосии такмили механизми танзими давлатии хизматрасониҳои электрониро, ки яке аз унсурҳои муҳими ташаккулдиҳандаи бозори хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, зарурат ба тарҳрезӣ доранд. Нақшаи танзими давлатии хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 1 пешниҳод карда шудааст.

*Сарчашма: таҳияи муаллифгон

Расми 1 - Такмилдиҳии механизми танзими давлатии бозори хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ вазифаи асосии давлат дар он зоҳир мегардад, ки санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимсозандаи фаъолияти соҳаро роҳандозӣ намуда, инчунин бо роҳи тақвият бахшидани инфрасохтори шабакавӣ рушди низоми хизматрасониҳои электронии амалкунандаро таъмин намояд.

Самтҳои институтсионалии ба рушди тичорати электронӣ нигаронидашуда.

Ворид намудани тағйироту иловаҳо ба қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади тақмили пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ, низоми молиявӣ ва андозбандӣ, ташкили шароити мусоид барои ҷалби сармоягузориҳо, ки рушди устувори соҳаро таъмин менамояд.

1. Ташкилил низомҳои эътимодноки рушди тичорати электронӣ, ки ба сода гардидани дастрасии қарзӣ, ташкили стандартҳо, пардохт ва шартномаҳо дар шакли электронӣ мусоидат менамояд.

2. Фароҳам овардани имконияти дастрасӣ ба захираҳои иттилоотӣ, инчунин тарғиби тичорати электронӣ дар байни иштирокчиён, корхонаҳои калон, хурд ва миёна.

3. Тақмили базаи техникаи низоми пешниҳоди хизматрасониҳои тичорати электронӣ.

4. Омоданамоеи мутахассисони баландхтисос дар самти таблиғи хизматрасониҳои тичорати электронӣ.

5. Тақвият бахшидани ҳамкориҳои байналмилалӣ, ки рушди тичорати электрониро метезонад.

6. Таъмини шароити мусоид бо мақсади иштироки фаъоли иштирокчиёни муносибатҳои тичорати электронӣ дар намоишҳои байналмилалӣ.

Хусусиятҳои институтсионалии рушди тичорати электронӣ, ки ба ноустувор будани фазои андозситонӣ ва меъёрию ҳуқуқии танзими фаъолияти соҳа алоқаманд мебошанд.

1. Ҷаҳонишавии тичорати электронӣ ба таври визуалӣ анҷом ёфтани шартномаҳоро дар миқёси байналмилалӣ новобаста аз муҳити географӣ амалӣ менамояд.

2. Шаффоф ва муназзам фаъолият накардани фурӯшандагон, миёнаравони тичоратӣ, ки боиси маҳфӣ будани макони пешниҳод (сомонаҳои мағозаҳо дар кишвари сеюм ташкил карда шуда, макони пешниҳодро дар дигар кишварҳо нишон медиҳанд).

3. Маҳфӣ ва ноаён бастани қарордодҳо, инчунин низомҳои пардохти электронӣ, интиқоли маблағ тариқи низомҳои интиқолӣ (бонк), ки бо низомҳои қонунгузориҳои миллий ва байналмилалӣ муҳолифат мекунад.

Самтҳои асосии тақмили танзими давлатии хизматрасониҳои электронӣ.

1. Рушди сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ (ҳалли масоили шуғли инфиродии аҳоли). Худмашғулият дар тичорати электронӣ имконият медиҳад баъзе масоили иҷтимоӣ, ки дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҷой дорад, ҳал карда шавад. 1. Кам кардани тавозуни бекорӣ бо роҳи ҷалб намудани аҳолии қобили шуғл. 2. Мобиликунонии сатҳи бекорӣ бо роҳи ба вучуд овардани фаъолияти соҳибкории электронӣ ба бекорон, нафақахӯрон, маъҷубон ва дигар табақаҳои аҳоли. 3. Паст кардани шиддати иҷтимоӣ дар ҷомеа, ки ба бӯҳрони иқтисодӣ, поён омадани фаъолияти соҳибкорӣ ва боло рафтани сатҳи бекорӣ таъсир мерасонад. Кам кардани хароҷотҳои бучетӣ, таъмини самаранокии иқтисодӣ бо роҳи истифодаи имкониятҳои бавучудовардаи тичорати электронӣ.

2. Самтҳо ва механизмҳои ҳалли масъалаҳои рушди тичорати электронӣ инҳоро пешбинӣ мекунад: 1. Рушди инфрасохтори техникаӣ; Беҳтар намудани баҳисобгирии оморӣ; Тақмили қонунгузорӣ дар бахши В2В (бахши тичорати электронӣ, ки дар он молрасонҳо ва муштариёни молҳо, корҳо ва хизматрасониҳо ҳамчун намоёндагони бахши хусусӣ баромад мекунад (шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ); 2. Тақмили қонунгузориҳои усулҳои фурӯши мол тавассути Интернет; 3. Тақмили низоми қонунгузорӣ дар соҳаи андозситонӣ; 4. Бартараф кардани монеаҳои, ки ба савдои анъанавӣ дахл надоранд; 5. Бо роҳи механизми муосири қонунгузорӣ тақмил додани хизматрасонии электронии назорати хазинадорӣ электронӣ; 6. Тақвият бахшидани рушди воситаҳои

электронии пардохт.

3. Рушди инфрасохтори логистикии тичорати электронӣ (омӯзиши минбаъдаи иртиботи логистикӣ ва афзалиятбахшии лоиҳаҳои рушди логистика ҳамчун қисми чудонашавандаи тичорати электронӣ; иштироки давлат дар таҳия ва маблағгузории лоиҳаҳо дар заминаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ, субсидияи қисми хароҷоти сармоягузориҳо аз буча, ҷалби сармоягузoron барои сохтани иншооти афзалиятноки инфрасохтори логистикӣ, озод кардани андоз барои сармоягузорӣ ба ин гуна иншоот ва ғайра; ташаккул ва татбиқи занҷирҳои таъминоти мол нисбат ба савдои анъанавӣ; мусоидат ба ташаккули пешниҳодҳои ташаббусӣ аз ҷониби ширкатҳои логистикӣ дар речаи вақти воқеӣ, вобаста аз эҳтиёҷоти бозор, аз ҷумла ба таври музоядаи хизматрасониҳои логистикӣ барои тичорати электронии B2B; такмил додани системаи идоракунии бозгардониҳои мол дар тичорати электронии B2B; андешидани чораҳо оид ба беҳтар намудани мутобиқати дастрасии логистикии маҷозӣ ва воқеии молҳо, тақвият бахшидани хизматрасониҳо тавассути навсозӣ ва рушди инфрасохтори нақлиёт, инчунин системаи анборҳо, пеш аз ҳама, анборҳои тақсимот дар минтақаҳои душворгузар ва ҷойҳои аз лиҳози географӣ дур; бояд ташкили анборҳо барои истифода аз ҷониби содиркунандагони бахши B2B дар ҳудуди кишварҳои шарикӣ савдо ва дар кишварҳои сеюм барои ниғаҳдории фосилавии мол ҳангоми тичорат бо кишварҳои шарикӣ тичоратӣ амалӣ карда шавад; ҳавасмандгардониҳои фуруши чакана тариқи Интернет дар минтақаҳо ва афзоиши дастрасии молҳо барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон; зарур аст, ки маҳсулоти тичоратии хизматрасониҳои логистикӣ барои мағозаҳои интернетӣ бо истифода аз зерсохтори «Почтаи Тоҷик» таъмин карда шавад; ҷорӣ кардани стандарти байналмилалӣ бақайдгирии электронӣ ва ниғаҳдории боркашонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра.

4. Сода гардонидани расмиёти содирот тавассути шабакаҳои савдои электронӣ (сода кардани расмиёти пешбурди фаъолияти содиротӣ, кам кардани хароҷоти дахлдори соҳибкорон, хусусан барои субъектҳои соҳибкории хурду миёна).

5. Ҷимояи ҳуқуқи истеъмолгарон бо роҳи ташкил ва идораи тичорати электронӣ (муқаррар намудани талаботи баробар барои баргардонидани молҳо новобаста аз усули харид: онлайн ё оффлайн; ташаккули системаи содаи ҳалли баҳсҳои пайдошуда). Эҷоди механизми дастрас барои ҳалли пеш аз судии даъвоҳои истеъмолкунандагон тавассути онлайн платформа имкон медиҳад, ки раванди мазкурро дар асоси технологияи оптималӣ ва ташкили равандҳои содакунандаи расмиёти зарурӣ ба манфиати ҳарду ҷониб танзим намояд. Бо ёрии платформа баҳсҳои эҳтимоли метавонанд бе иштироки мақомоти давлатӣ ҳал карда шаванд; таҳияи заминаи меъёрӣ барои арбитражи махсус; таъмини ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагони мағозаҳои интернетии хоричие, ки фаъолияти худро бо харидорони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Интернет анҷом медиҳанд; муайянсозии фурушандагони маҳсулот тавассути манбаҳои иттилооти давлатӣ, ки маълумотро дар бораи субъектҳои соҳибкорӣ муттаҳид мекунанд; мубориза бар зидди тичорати ғайриқонунӣ ва ғайра.).

6. Ҷимояи ҳуқуқи фурушандагон дар соҳаи савдои электронӣ (ба таври мушаххас дида баромадани масоили амнияти киберии иштирокчӣни тичорати электронӣ, савдои электронӣ, ки ба базаи иттилоотии миллӣ ва байналмилалӣ пайваст мебошад, дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, ҳифзи маълумоти шахсӣ, ҳаёт, ҳифзи сирри тичорат ва ғайра заминаҳои навро ба вучуд меорад.)

7. Ташкили фазои мусоид барои иштирокчиёни савдои электронӣ (коркарди тавсияҳо барои таҳиягарони нармафзор ва вебсомонаҳои Интернет-мағозаҳо бо мақсади таъмини хизматрасониҳо барои гурӯҳи аҳолии имконияташон маҳдуд (браузерҳои махсус барои истифодабарандагоне, ки биноиши чашмонашон кам аст), барномаи махсусгардонидашуда, сомонаҳои махсус барои нобиноён; истифодаи технологияи иртиботии махсусгардонидашуда барои истеъмолкунандагоне, ки ношунаво ҳастанд бидуни истифодаи телефон; пешниҳоди иттилооти мавҷуда, речаи корӣ барои худхизматрасонӣ, ба роҳ мондани хизматрасониҳои имтиёзнок ба шахсони маъюб ва

имкониятҳои маҳдуддошта ва ғайра).

8. Рушди сиёсати кадрӣ (таҳияи барномаҳо ва курсҳои бакалаврию магистрӣ дар самти менечменти маҳсулот, самтҳои алоҳидаи савдою хизматрасонӣ, маркетинг, балоихагирӣ ва дизайн, коркарди низоми тақмили ихтисоси кадрҳо бо дарназардошти талаботи рушди инноватсионии соҳаи савдои электронӣ; коркарди механизмҳо ва воситаҳои идоракунии кадрӣ таъминоти савдои электронӣ, ки дар шароити рушди бозори меҳнати байналмилалӣ талаботро қонеъ карда метавонанд; рушди таҳсилоти миёнаи махсус барои омода кардани мутахассисон дар соҳаи тичорати электронӣ, аз ҷумла мутахассисони IT).

9. Ташкили чорабиниҳо чиҳати оммавигардонидани савдои электронӣ: оммавӣ кардани стандартҳои фаъолияти Интернет-мағозаҳо ва кафолати татбиқи онҳо аз ҷониби ритейлерҳо (субъектҳои соҳибқорӣ тичоратӣ) фазои хизматрасонии бехатарро ба истеъмолкунандагон фароҳам меорад, ба муштариён кафолатҳои иловагӣ медиҳад ва ба рушди минбаъдаи тичорати интернетӣ мусоидат мекунад; тарғиби дурусти маҳсулот байни иштирокчиёни тичорати электронӣ бо истифодаи таҷрибаи пешрафта дар якҷоягӣ бо мақомоти ваколатдори давлатӣ чиҳати ҳифзи маълумоти шахсӣ, таъминоти бехатарии савдои электронӣ ва кафолат додани ҳуқуқи истеъмолкунандагон метавонанд эътимоди онҳоро ба таври назаррас афзоиш диҳад; ташкили барномаҳои интерактивӣ тариқи воситаи ахбори умум, ташкили ҳама намуди майдонҳои соҳавии муҳокимавӣ ва рӯнамоӣ, инкубаторҳо, акселераторҳо, коворкингҳо ва дигар шаклҳои муосири кор бо корхонаҳои хурду миёна имкон медиҳад, ки иловатан субъектҳои тичорати электронӣ фаъол ва шумораи зиёди соҳибқорони навкор ба тичорати электронӣ ҷалб карда шаванд.

Имкониятҳо чиҳати ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар самти рушди хизматрасониҳои электронӣ.

1. Баррасӣ ва таҳлили вазъи муосири корӣ ташаккулёбӣ ва таъмини воқеии рушди тичорати электронӣ, инчунин андешидани тадбирҳо ва қабул кардани «Қонун дар бораи озодии андозситонӣ дар шабакаи Интернет» бо дарназардошти таҷрибаи ИМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар ин замина ба вучуд овардани шароит чиҳати бақайдгирии субъектҳо аз тарафи мақомоти давлатӣ.

2. Таъмини ҳуқуқӣ ва меъёрҳои институтсионалии тичорати электронӣ. Ин тарзи фаъолият ба давлат имкон медиҳад, ки ба сифати иштирокчии бевоситаи раванди институтсионалӣ баромад намуда, кафолатдиҳандаи рушди тичорати электронӣ бошад.

3. Ҳангоми гузаштан ба низоми андозситонии инфиродии субъектҳои тичорати электронӣ, минималикунии андоз бо усули андозбандии якқарата, ба назар гирифтани даромади муваққатӣ ё ин ки маҳдуд кардани андозситонии муқарраргардидаи мутаносиб ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ. Ин имконият медиҳад, ки мавқеи иҷтимоии тичорати электронӣ боло рафта, яке аз шаклҳои фосолави машғулият дар шароити бухрони иқтисодӣ ба вучуд ояд.

4. Бо истифода аз таҷрибаи пешрафтаи кишварҳои аврупоӣ амалӣ намудани ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагоне, ки хизматрасонии тичорати электрониро ба таври ҳамешагӣ истифода мебаранд.

5. Барои бақайдгирии гумрукии молҳо гузаштан аз декларатсияи маҷмӯии молҳо ба декларатсияи номгӯи молҳо бо истифодаи таҷрибаи Олмон. Тарзи декларатсиякунонии зикргардида бо додани иҷозатнома (литсензия) ва кафолати шахси молфиристонанда амалӣ карда мешавад.

Дар маҷмӯъ, қайд намудан мумкин аст, ки тақмили механизми танзими давлатии бозори хизматрасониҳои электронӣ дар шароити амалишавии иқтисоди рақамӣ боиси пайдо шудани ҷойҳои нави корӣ, боло рафтани сифати пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ ва сатҳу сифати зиндагонии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад.

АДАБИЁТ

1. А. Кульман Экономические механизмы / пер. с фр. Е.П. Островской. Москва, 1993. 189 с.
2. Бахматова, Е.И. Эволюция категории «механизм» в экономических исследованиях. / Е.И. Бахматова // Вестник белорусской государственной сельскохозяйственной академии. – Горки, 2014. – С. 13-18
3. Бычкова, А.Н. Экономический механизм: определение, классификация и применение / А.Н. Бычкова // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». Омск, 2010. № 4. С. 37–43.
4. Горбунов, Ю.В. О понятии «механизм» в экономических науках / Горбунов Ю.В. // АГУ Экономика. профессия. бизнес. – Алтай, 2018. №2, С. 17-21
5. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2019, № 642] – Душанбе, 2019. 31 с.
6. Осипов, Ю. М. Основы теории хозяйственного механизма. - Москва.: Московский государственного университета, 1994. - 24 с.
7. Правовое регулирование электронной торговли в зарубежных странах: монография / О.М. Сакович, С.В. Соловьева, С.С. Щербак и др.; отв. ред. Н.Г. Семилютина, О.А. Терновая; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. - М.: ООО «Юридическая фирма контракт», 2019. - 272 с.; Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка /М.Л. Калужский ОМГТУ. – Москва: Экономика, 2014. – 328 с.
8. Тедеев, А. А. Электронная экономическая деятельность в сети «Интернет» / А.А. Тедеев // Законодательство и экономика. - 2003. - № 11. - Электронный ресурс: <http://base.garant.ru/4083509/#ixzz69wPYThAx> (дата обращения: 03.01.2019).
9. Тулиев, М.С. Рушди хизматрасониҳои электронӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.С. Тулиев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2019. - № 3(28). - С. 131-140.
10. Шамина, Л. К. Методы государственного регулирования инновационной деятельности в условиях становления цифровой экономики / Л.К. Шамина // Тенденции развития экономики и промышленности в условиях цифровизации / Под ред. д-ра экон. наук, проф. А. В. Бабкина. – СПб: Изд-во Политехн. ун-та, 2017. – С.116-132.
11. Щербак, А.Г. Развитие организационно-экономического механизма функционирования высокотехнологичных предприятий при внедрении цифровых технологий (на примере предприятий оборонно-промышленного комплекса России): дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 / Щербак Антон Геннадьевич. – Москва, ФГУП ВНИИЦ. 2019. С - 18
12. Щербаков, С. М. Экономико-математические модели процессов использования Интернет-приложений: методология, построения и инструментарий разработки: дисс... док. экон. наук: 08.00.13 / Щербаков Сергей Михайлович. – Ростов-на-Дону, РГЭУ «РИНХ», 2010. – 302 с.
13. Эргезер, Ч. Управление социальными медиа-организациями и их влияние на развитие электронной коммерции: дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 / Эргезер Чегры. – Жалал-абад, МУ им. К.Ш. Токтомаматова, 2019. – 186 с.

Раҳимзода Ш.М., Назарова Н.С.

МЕТОДҲОИ ПАСТ НАМУДАНИ ХАВҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ ЭНЕРГЕТИКӢ

Муаллифон дар мақолаи худ масъалаи методҳои паст намудани хавфҳои сармоягузори дар корхонаҳои энергетикиро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Қайд намудаанд, ки дар шароити имрӯза миқдори зиёди методҳои паст намудани хавфҳои сармоягузори мавҷуд мебошанд. Аз байн онҳо асосиашон раҳой ёфтган, нигоҳ доштан, муайянкунии мушкилот ва паст намудани дараҷаи хавф ва диверсификатсия маҳсуб мешаванд.

Калидвожаҳо: сармоягузори, хавф, метод, энергетика, асьор, хавфҳои фавқулода, қоғазҳои қиматнок, хавфҳои таваррум, портфелӣ, номуайяни.

Раҳимзода Ш.М., Назарова Н.С.

СПОСОБЫ СНИЖЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РИСКОВ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ КОМПАНИЯХ

В своей статье авторы рассматривает методы снижения инвестиционных рисков в энергетических компаниях. Они отметили, что в современных условиях существует большое количество методов снижения инвестиционных рисков. Один из основных путей это выпускать, поддерживать, сообщать, снижать риски и диверсифицировать.

Ключевые слова: инвестиции, риск, метод, энергия, валюта, риски чрезвычайных ситуаций, ценные бумаги, инфляционные риски, портфель, неопределенность.

Rakhimzoda Sh.M., Nazarova N.S.

METHODS OF REDUCING INVESTMENT RISKS IN ENERGY COMPANIES

In his article, the author discusses the methods of reducing investment risks in energy companies. He noted that in today's conditions there are a large number of methods to reduce investment risks. The key is to release, maintain, communicate and reduce risk and diversify.

Keywords: investment, risk, method, energy, currency, emergency risks, securities, inflation risks, portfolio, uncertainty.

Хавфҳои сармоягузори дар корхонаҳои энергетикӣ ин қисмати чудонашавандаи таъсиррасонии манфӣ ба намуди дилхоҳи гузошташудаи сармоя ё худ воситаҳои истехсолӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолияти дилхоҳи сармоягузори, ки дар шакли қоғазҳои қиматнок, хариди амволи манқул ва ё ин ки дар шакли депозитҳои ҳисоби бонкӣ нигоҳ доштани воситаҳои пулӣ бошад, бо имконияти талафот чи дар шакли ибтидоии воситаҳои гузошташуда ва чи дар шакли даромад алоқаманад мебошад.

Мувофиқи истилоҳотшиносии иқтисодӣ хавфи сармоягузори ин эҳтимолияти пурра ва ё қисман аз даст додани воситаҳои гузошташуда ва ё даромади интизории гирифташаванда мебошад.

Ба андешаи олими ватанӣ Саидмуродов Ш.М хатар варианти тақсимои имконпазирии ҳамаи оқибатҳои эҳтимолии ҳодисаҳои хатарнок мебошад [3,с.69].

Барои на танҳо нигоҳ доштани сармояи худ, инчунин ба даст овардаи фоида сармоягузорони корчалон ҳангоми ба лоиҳаҳои сармоягузори гузоштани сармояи худ

кӯшиш менамоянд, ки хавфҳои имконпазирро нисбатан аниқ баҳогузорӣ карда, оқибатҳои онро пешгирӣ намоянд. Дар шароити имрӯза миқдори зиёди методҳои паст намудани хавфҳои сармоягузорӣ мавҷуд мебошанд. Аз байн онҳо асосиашон раҳӣ ёфта, нигоҳ доштан, муайянсозии мушкилот ва паст намудани дараҷаи хавф ба ҳисоб мераванд.

Методи раҳӣ ёфта аз хавф ба даст кашидан аз лоиҳаи сармоягузорӣ дар мавриди дар он ошкор гардидани ягон гуна хавф ва ҳодисаҳои бо он алоқаманд асос ёфтааст. Вале истифодаи ин тарз барои сармоягузoron дар аксар ҳолат маънои аз ғоида даст кашиданро ифода мекнамояд.

Тарз дуюм, яъне нигоҳ доштани хавф, ин тарзи ба ҳисобгирии хавф мебошад, ки дар ин маврид сармоягузор талафоти имконпазирро эҳсос менамояд, вале ӯ тайёр аст, ки талафоти имконпазирро аз ҳисоби воситаҳои худ ҷуброн намояд.

Тарзи сеюм, нақли хавф, ин тарзе мебошад, ки дар раванди он масъулияти талафоти имконпазир ва ҷуброни минбаъдаи он ба шахси сеюм гузаронида мешавад. Дар аксар мавридҳо дар ин раванд дар нақши ҷубронкунанда агентҳои суғуртавӣ баромад менамоянд, яъне сармоягузор пешакӣ хавфҳои имконпазирро ба ҳисоб гирифта, бо пардохти суғуртапулӣ онҳоро суғурта менамояд [1, с.87].

Методи чорум, паст намудани дараҷаи хавф, ин кам кардани эҳтимолият ва ҳаҷми талафот мебошад. Бояд қайд намуд, ки методҳои сершумори паст намудани хавфҳои сармоягузорӣ мавҷуд мебошанд, вале мо дар ин ҷо ба тавр муфассал паст намудани дараҷаи хавфро дида мебароем.

Барои паст намудани дараҷаи хавфҳо усулу қоидаҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ки аз байни онҳо диверсификатсияи хавфҳо, маҳдудгардонии онҳо, худсуғуртакуни ва суғуртакуни нисбатан паҳншуда мебошанд.

Методи диверсификатсияро ҳамчун методи паст намудани хавфҳои сармоягузорӣ ба таври муфассал дида мебароем. Дар маҷмӯъ хавфҳои бо ташаккулёбӣ ва идоракунии портфели қоғазҳои қиматнок алоқамандро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд: якуми онҳо ин хавфҳои низомнок мебошанд, яъне хавфҳои, ки бо омилҳои дар маҷмӯъ ба тамоми бозор таъсиркунанда алоқаманд аст. Ба ин гурӯҳ хавфҳои асбӯрӣ, хавфҳои таваррум, хавфҳои ғавқулода мансуб мебошанд. Паст кардани хавфҳои низомнок бо роҳи диверсификатсияи портфелӣ ғайриимкон аст. Гурӯҳи дуюмро хавфҳои ғайринизомнок ташкил медиҳанд, ки ин хавфҳои ба қорхонаи энергетика ва ё соҳаи муайян хос алоқаманд мебошанд. Ба ин қабил хавфҳои хавфҳои қорӣ, молиявӣ ва амалиётӣ мансуб мебошанд. Дараҷаи хавфҳои номбаршударо бо роҳи диверсификатсияи портфелӣ то дараҷаи қимати минималии онҳо паст кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, диверсификатсия ин тарзи кам намудани хавфҳои ғайринизомнок дар раванди фаъолияти сармоягузорӣ аз ҳисоби дар байни объектҳои гуногун ва бо ҳамдигар алоқаманд набудани барои сармоягузорӣ пешбинишуда тақсим кардани воситаҳо мебошад. Ҳар қадаре, ки дар портфел активҳои аз якдигар новобаста бештар бошад, ҳамон қадар хавфи диверсификатсияшаванда кам мебошад.

Дар шароити муосир якҷанд методҳои асосии диверсификатсия мавҷуд мебошад. Методи якум дар тақсими воситаҳо байни соҳаҳои гуногуни фаъолият, гузоштани воситаҳо ба активҳои куллан гуногун инъикос меёбад, ки ин диверсификатсияи намудӣ ном гирифтааст [5, с.105]. Маблағҳои худро ба намудҳои гуногуни сармоя гузошта истода, сармоягузор худро аз ҳар гуна ҳодисаҳои эҳтимоли ғайри менамояд, зеро мушкилоти дар як соҳа баамаломата ба дигар соҳаи он таъсир намекунад ва ба ҳамин тариқ, портфели сармоягузорӣ ҳифз мегардад. Дар шароити номусоиди иқтисодӣ ва сиёсӣ ин ниҳоят муҳим мебошад. Масалан, ивазшавии қонунгузории андоз метавонад ба субъектҳои анъанавии бизнес таъсири манфӣ расонад, аз ин рӯ, танҳо сармоягузорӣ кардани бизнес хеле хавфнок аст. Барои ба дараҷаи минимум расонидани хавфҳои портфел сармоягузор бояд воситаҳои худро ба соҳаҳои байни ҳам алоқаманд набуда: бизнес, амволи манқул, депозитҳо, қоғазҳои қиматнок ва ғайр гузорад.

Намуди дигари диверсификатсия диверсификатсияи инструменталӣ (абзорӣ) мебошад. Ин шакли паҳнгардидаи ҳимояи маблағҳои гузошташуда ва суғуртаи хавфҳои мебошад. Диверсификатсияи инструменталии хавфҳои сармоягузорӣ зарурати дар доираи як актив ба инструментҳои (абзорҳои) гуногуни молиявӣ тақсим намудан инвеститсияҳоро дар назар дорад. Ба мисли мавриди аввал, тағйироти имконпазири муҳити сармоягузорӣ метавонад аз бозор як навъи абзорҳои молиявиро берун сохта, баръакс фоидаҳои дигар навъҳои онро афзун гардонад. Масалан, истеҳсолот метавонад зараровар бошад, вале савдо ва ё соҳаи хизматрасонӣ баръакс тарзи хеле ҷолиби пешбурди бизнес бошад. Фарз мекунем, ки сармоягузор, қарор додааст, ки воситаҳои пулии худро дар бонк дар шакли депозит гузорад, дар ин маврид ӯро зарур аст, ки як қисми маблағҳоро то муҳлати талаб ва қисми дигарро ба депозити муҳлатнок гузорад. Агар ӯ қарор қарда бошад, ки маблағҳояшро барои хариди коғазҳои қиматнок равона созад, дар ин маврид ӯро лозим меояд, ки ҳам сахмияҳо ва ҳам облигатсияҳои корхонаро харидорӣ намояд [2,с.221].

Методи сеюм диверсификатсияи асъорӣ ном гирифта, тақсимои воситаҳои асъории мавҷударо дар байни асъори ивазшавандаи мамлакатҳои гуногун, масалан сармоягузорӣ дар депозитҳои бонкӣ дар шакли асъори миллӣ ва доллари ИМА дар назар дорад. Диверсификацияи асъории хавфҳои сармоягузорӣ дар навбати аввал барои ҳимояи сармоягузор аз лапишҳои имконпазир, афтиши қурби як асъор нисбат ба асъори дигар равона шудааст. Дар ин маврид на танҳо дар хусуси хавфҳои беқурбшавии асъори миллӣ, балки дар хусуси асъорҳои муҳимӣ ҷаҳонӣ доллар ва евро сухан меравад. Мисол мегирем, ки қурби евро хеле ноустувор аст, аз ин рӯ, агар сармоя танҳо дар шакли евро гузошта шавад, он гоҳ ҳарчанд, ки лоиҳа дар маҷмӯъ фоидаовар бошад ҳам, бо назардошти афтиши муваққати қурби евро сармоягузор метавонад зарари ҷиддӣ бинад.

Диверсификацияи институтсионалӣ тақозо менамояд, ки сармоягузорӣ бояд ба активҳо ва абзори якхела ба воситаи институтҳои гуногуни молиявӣ гузошта шавад. Ин методи диверсификацияи сармоягузоро дар мавриди дар яке аз муассисаҳои молиявӣ, ки ба туфайли он сармоягузорӣ амалӣ мегардад, сар задани мушкilotи муваққатӣ ва ё муфлис гардидани он аз талафоти пурраи сармоя ҳифз менамояд. Яъне, агар сармоягузор сармояи худро ба коғазҳои қиматноки фойзнок гузоштан хоҳад, дар ин маврид ӯро зарур аст, ки сахмияҳои ширкатҳои гуногунро харидорӣ намояд ва ҳангоми ба памм-ҳисоб гузоштани сармоя ӯ бояд ба тарзи мисол се майдончаи гуногунро интихоб намояд [4,с.54].

Методи панҷум, диверсификацияи транзитии хавфҳои сармоягузорӣ, сармоягузории лоиҳаҳои бо тарзҳои гуногун берун намудани воситаҳоро дар бар мегирад. Истифодаи ин методро ҳатто сармоягузори пуртаҷриба аксаран фаромӯш мекунанд, ҳол он ки ин метод аҳамияти хеле калон дорад. Гап дар сари он аст, ки агар лоиҳаи сармоягузорӣ (ва ё ҳамаи лоиҳаҳо) танҳо як тарзи бозпас гирифтани фоида ва сармояро дар бар гирад, дар ин маврид сармоягузорӣ намудани он хеле хавфи калон дорад, зеро ҳатто ҳангоми кори устувори лоиҳа дар бозпас гирифтани воситаҳо мушкilot ба миён омаданаш мумкин аст. Мисоли равшани чунин мушкilot вазъияти ба қарибӣ бо вебман ба вучудодада ҳисоб шуда метавонад, ки дар ин ҳолат ҳисобҳои корхонаҳо манъ қарда шуда, шумораи зиёди истифодабарандагон (дар миёнаи онҳо сармоягузoron кам набуданд) маблағҳои пулии худро бозпас гирифта натавонистанд. Барои ҳеҷ кас пӯшида нест, ки қисмати калони пулҳои электронӣ ба таври пинҳонӣ гардиш меҳӯрад. Дар ин ҳолат, дар дилхоҳ маврид метавонад дар қонунгузорӣ тағйирот ба амал ояд, ки он маҷбур мекунад ё гардиши пинҳонӣ қатъ гардад ва ё он ошкоро ба роҳ монда шавад. Дар робита бо ин, аксар усулҳои сармоягузорӣ метавонанд ё зараровар гарданд ё ҷолибияти сармоягузории ҳешро гум намоянд. Ба ибораи дигар, сармоягузорӣ бояд бо тарзҳои гуногун имконияти баровардани воситаҳоро дар назар гирад: дар ҳисоби бонкӣ, дар қортҳои пластикӣ, интиқолҳои лаҳзавӣ, ба воситаи системаҳои гуногуни пардохтӣ, электронӣ ва ғайра.

Бешубҳа, диверсификацияи ҳамчун усули паст қардани хавфи сармоягузорӣ якчанд афзалиятҳои баҳспазирро доро аст. Аввало, он имкон медиҳад, ки вобастагии портфел дар

мачмуъ аз тағйироти нарх дар соҳаи муайян паст карда шавад, дуҷум, диверсификатсия имкон медиҳад хавф кам ва тақсим карда шавад, сеҷум, он метавонад хатсайри баромад аз соҳае, ки рӯ ба пастравӣ дорад, бошад ва ниҳоят он ба баланд шудани қобилияти қарзпардозии корхона кумак мерасонад.

Вале бояд қайд кард, ки диверсификатсия низ мисли дигар стратегияҳо аз камбудихо оӣ нест.

Яқум, стратегия диверсификатсия – ин стратегияи хавфи баланд буда, боздеҳии фондхоро танҳо дар муддати дарозмуҳлат таъмин карда метавонад, зеро тағйироти гуногуни нархҳо асосан дар давраи дарозмуддат беҳтар падидор мегардад ва диверсификатсия маҳз дар сармоягузории дарозмуддат хавфро бештар кам мекунад. Дар асоси ин гуфтаҳо хулоса кардан мумкин аст, ки диверсификатсия ҳамчун методи паст кардани хавфи сармоягузорӣ танҳо дар маблағгузориҳои дарозмуддат истифодашаванда мебошад.

Дуҷум, ба портфел илова кардани фаъолияти нав малакаҳои навро тақозо менамояд, ки онро сармоягузор мумкин доро набошад.

Сеҷум, стратегия барои харидории абзорҳои гуногуни молиявӣ захираҳои калони воситаҳои пулиро талаб менамояд.

Камбудии дигари диверсификатсияи хавфҳо тақсимшавии сармоя мебошад. Кор корадан бо якҷанд намуди абзорҳо афзоиши хароҷоти комиссияро тақозо мекунад, ки ин ҳангоми кам будани андозаи сармоя ба фоида таъсири манфӣ мерасонад. Дар ин ҳолат хеле муҳим он аст, ки диққати ваколатдори портфели диверсификатсионӣ ба корҳои дигар, чунончи назорати рафтори абзорҳои зиёд пароканда мешавад. Аз ин ҷост, ки мақсаднокии диверсификатсия бо афзоиши андозаи сармоя ва муҳлати банақшагирии сармоягузорӣ баланд шуда, баръакс ҳангоми идоракунии фаъол кам мегардад. Гуфтаҳои болоро чамбаст намуда, чунон хулоса кардан мумкин аст, ки дар мавриди тарзи оқилона истифода бурдани стратегияи диверсификатсия сармоягузор метавонад хавфи ғайриситсемавиرو то имконияти минималӣ гардонда, натавонад сармояи худро нигоҳ дорад, балки онро афзун гардонад.

АДАБИЁТ

1. Полл Бико. Кредитное страхование. Тиельт (Бельгия): Полл Бико и Ланну Па-блишерс, 2013.С.87.
2. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М, 1999.С.221
3. Саидмуродов Ш.М., Холов Т.А. Муайянкунии омилҳои хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои энергетикӣ./ Паёми ДДБ ба номи Н.Хусрав №1/4 (68). Бохтар – 2019. С.69
4. Самострахование / С. Л. Ефимов // Экономика и страхование: Энциклопедический словарь. М.: Церих-ПЭЛ, 1996.С.54
5. Хабибулина Д. Р. Самострахование как метод управления риском. Хабаровск: государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Хабаровская государственная академия экономики и права», 2008.С.105

Абдуллоев С.И.

ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ ДАР ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Дар мақола рушди фаъолияти хоҷагидорӣ масъалаҳои ташаккулёбии соҳибкорӣ хурду миёна дар комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бараси мегардад. Қайд карда мешавад, ки соҳибкорӣ хурду миёна дар тамоми кишварҳои дунё омили муҳими рушди иқтисодӣ ба ҳисоб рафта барои таъсиси иқлими мусоиди иқтисодӣ ва рушди ҷараёнҳои ҳамгирӣ мусоидат мекунад.

Диққати махсус ба арзёбии иқтисодии соҳибкорӣ хурду миёна дар комплекси агросаноатии кишвар ва инчунин танзими давлатии ин намуди фаъолият, ташаккулёбии соҳибкори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди босуботи кишвар дода мешавад. Дар баробари ин дар мақола ба масъалаҳои самтҳои афзалиятноки танзими давлатии соҳибкорӣ хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ ва ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ мавриди омӯзиш қарор дода, татбиқи варианти имконпазирӣ онҳо барои иқтисодиёти Тоҷикистон бараси мегардад.

Қайд карда мешавад, ки рушди соҳибкорӣ хурду миёна бахусус дар комплекси агросаноатии кишвар барои илми иқтисодӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ самти муҳим ба ҳисоб меравад. Рушди соҳаи хоҷагии қишлоқ на фақат барои таъмини амнияти озуқаворӣ балки барои дигар соҳаҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: Дастгирии молиявӣ, комплекси агросаноатӣ, соҳибкорӣ хурду миёна, танзими давлатии соҳибкорӣ, амнияти озуқаворӣ, рушди соҳаи хоҷагии қишлоқ, хоҷагии деҳқонӣ, иқтисоди бозорӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ, арзёбии иқтисоди соҳибкорӣ хурду миёна ва сармоягузорӣ.

Абдуллоев С.И.

МИРОВОЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассматриваются вопросы становления малого и среднего предпринимательства в зарубежных странах. Отмечается, что малый и средний бизнес во всех странах мира является важным фактором экономического развития и способствует созданию благоприятного экономического климата и развитию интеграционных процессов.

Особое внимание уделяется мировому опыту государственного регулирования малого и среднего предпринимательства, становлению малого бизнеса в развитых и развивающихся странах и роли этого вида экономической деятельности в устойчивом развитии разных стран. В статье также рассматриваются приоритеты государственного регулирования малого и среднего предпринимательства в развитых странах и реализация их возможных вариантов для экономики Таджикистана.

Отмечается, что государство должно создавать благоприятные условия для развития отношений между участниками рынка, торговли, интеграционных процессов, активного участия в международном разделении труда и развития предпринимательства в целом. В то же время в статье освещаются проблемы и преимущества малого и среднего предпринимательства и определяются пути их улучшения в стране.

Ключевые слова: финансовая поддержка, агропромышленный комплекс, малый и средний бизнес, государственное регулирование предпринимательства, продовольственная

безопасность, развитие сельского хозяйства, дехканское хозяйство, рыночная экономика, экономическая активность, экономическая оценка малого и среднего бизнеса и инвестиций.

Abdulloev S.I.

WORLD EXPERIENCE IN STATE REGULATION OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES

The article deals with the formation of small and medium-sized businesses in foreign countries. It is noted that small and medium-sized businesses in all countries of the world are an important factor in economic development and contribute to the creation of a favorable economic climate and the development of integration processes.

Special attention is paid to the world experience of state regulation of small and medium-sized businesses, the formation of small businesses in developed and developing countries, and the role of this type of economic activity in the sustainable development of different countries. The article also discusses the priorities of state regulation of small and medium-sized businesses in developed countries and the implementation of their possible options for the economy of Tajikistan.

It is noted that the state should create favorable conditions for the development of relations between market participants, trade, integration processes, active participation in the international division of labor and the development of entrepreneurship in General. At the same time, the article highlights the problems and advantages of small and medium-sized businesses and identifies ways to improve them in the country.

Key words: Entrepreneurship, small and medium-sized businesses, state regulation of entrepreneurship, experience of foreign countries, economic activity, international economic relations, economic integration, investment, market economy and financing.

Дар шароити номуайянии рушди минбаъдаи фаъолияти хочагидорӣ муҳити душвори доимо тағирёбандаи молиявӣю иқтисодӣ, рушди соҳибкорӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкорӣ, бартараф намудани монеаҳои маъмурӣ, дастгирии молиявӣ ва моликияти соҳибкорӣ яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти давлатӣ аз он нуқтаи назар ба ҳисоб меравад, ки нақши калидии ин бахшҳо таъмини шуғл ва рушди иқтисодиёти инноватсионӣ арзёбӣ мегардад [1, 21-25]. Соҳибкорӣ ҳамчун як намуди фаъолияти иқтисодӣ чи тавре, ки таҷриба нишон медиҳад дар таҳкими рушди босуботи иқтисодӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми комплекси агросаноатии кишвар бошад соҳибкорӣ хурду миёна дар истеҳсоли маҳсулоти хочагии қишлоқ ва таъмини беҳатарии озуқаворӣ нақши калидиро иҷро менамояд.

Рушди соҳибкорӣ хурд ва миёна инчунин барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, фаъолияти мӯътадили тамоми истеҳсолоти кишоварзӣ, ҳалли масъалаи бекорӣ деҳот, истеҳсолоти ғизои хушсифат ва дигар масъалаҳои мубрами иқтисодиро ҳалу фасл менамояд.

Ҳамчун як бахши институтсионалии иқтисодиёт соҳибкорӣ хурду миёна хурду миёна дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон аз ҷиҳати шумора ва ҳаҷми истеҳсолот бартарӣ дорад. Маҳз соҳибкорӣ хурд ва миёна ба сохтори иқтисодиёти кишвар таъсир мерасонад ва барои васеъ гардонидани имкониятҳои мавҷуда, озодии интиҳоби бозор, тақмили механизми идоракунии ва барои тезонидани суръати рушд иқтисодӣ мусоидаткунанда мебошад [5, С-65]. Аз ин лиҳоз аҳамияти соҳибкориро бахусус соҳибкорӣ хурду миёнаро дар кишвар дарк карда аз давраҳои аввали истиқлолият барои ин ниҳоди муҳими иқтисодӣ заминаи ҳуқуқиву молиявӣ гузошта шуд. Қайд кардан зарур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати аграрӣ соҳибкорӣ хурду миёнаро маҳз дар соҳаи хочагии қишлоқ бинобар сабаби қонеъ гардонидани талаботи аввалиндараҷаи аҳоли ташаккул дод. Дар баробари ин

Љумхурии Тоҷикистон барои таъмини амнияти озуқаворӣ маҳз дар заминаи рушди соҳибкории хурду миёна дар комплекси агросаноатӣ шароитҳои заруриро муҳайё намуд.

Барои ноил шудан ба рушди воқеии иқтисоди миллӣ ва дар заминаи он ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ минтақа ва нақши кишоварзӣ дар ин раванд Ҳукумати Љумхурии Тоҷикистон як қатор чорабиниҳои ташкилию иқтисодӣ ва дигар санадхоро қабул кард, ки дар байни онҳо Қонуни Љумхурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) майи соли 1992 низ қабул гардид.

Инчунин Фармони Президенти Љумхурии Тоҷикистон аз 9 октябри 1995 № 342 ва аз 1 декабри соли 1997 № 874 "Дар бораи ҷудо намудани 50 ва 25 ҳазор гектар замин барои хоҷагии ёрирасони шахсии шаҳрвандон", қабули Қонун "Дар бораи сармоягузори хориҷӣ дар Љумхурии Тоҷикистон" аз 10 март 1992, "Дар бораи рушди соҳибкории хурд ва миёна" дар соли 1996 ва як қатор дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ, барои соҳибкории хурду миёна махсусан дар соҳаи кишоварзӣ заминаи ташкилӣ ва иқтисодӣ гузоштанд [11, С.45]. Маҳз аҳамияти аввалиндараҷаи соҳибкории хурду миёнаро ниҳодҳои давлатӣ ва иштирокчиёни бозор дар кишвар дарк карда барои ташаккулёбии он чораҳои заруриро дар давраҳои мушкил марҳила ба марҳила татбиқ намудаанд.

Соҳибкории хурду миёна дар кишвар новобаста аз муаммоҳои зиёд ва омилҳои муҳталиф дар кишвар махсусан дар соҳаи хоҷагии қишлоқ ташаккул ёфта муаммоҳои зиёди иҷтимоиву иқтисодии кишварро ҳаллу фасл намуд. Дарк кардан зарур аст, ки таъмини амнияти озуқаворӣ аз фаъолияти самараноки хоҷагиҳои деҳқонӣ ва танзими дурусти давлатӣ вобастагии калон дорад.

Ба ақидаи бисёре аз олимон [3, с.521, с.13-21, с.60-71; 8, с.31-42; 10, с.12-17], иқтисоддонони соҳаи кишоварзӣ дар оянда ноил шудан ба фаъолияти самарабахши иқтисодӣ, ҳалли мушкилоти озуқаворӣ, пеш аз ҳама, ба ташкили «кишоварзии рақобатпазир», ки дар сохтори он шаклҳои самарабахш, аз ҷумла тичорат, сифати баланди маҳсулот ва сатҳи пасти харочот мавҷуданд алоқаи бевоситаро пайдо мекунанд. Инчунин чи тавре, ки таҷрибаи давлатҳои пешқадам нишон медиҳад рушди соҳибкории хурду миёна на фақат барои таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат мекунад, балки барои ислоҳоти соҳаи хоҷагии қишлоқ саҳмгузор мебошад.

Дар Љумхурии Тоҷикистон чи тавре, ки мо дар боло қайд кардем соҳибкории хурду миёна новобаста аз мушкилотҳои зиёд афзоиш ёфта барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва рушди муносибатҳои тичоративу истеҳсолӣ тақони ҷиддӣ мебахшад. Албатта афзоиши соҳибкории хурду миёна дар Тоҷикистон ҳамчун омилҳои рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар ва ҳамчун механизми махсуси рушди комплекси агросаноатии кишвар аз танзими самараноки давлат, хусусигардонӣ ва гуногуншаклии моликият вобастагӣ дошт.

Қайд кардан зарур аст, ки хусусигардонии моликияти давлатӣ дар рушди шаклҳои муҳталиф заминаи устувор гузошт. Бо назардошти он, ки ҳиссаи моликияти давлатӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ муддати тӯлонӣ нақши назаррас дошт ва қорхонаҳои давлатӣ фаъолияти худро дар шароити иқтисоди бозорӣ бо қорхонаҳои хусусӣ рақобат менамуданд, зарурияти васеъ намудани имкониятҳо ва фароҳам овардани заминаи иқтисодӣ ва ҳуқуқии барои натиҷаҳои фаъолият ба миён омад. Бо назардошти рушди фаъолияти хоҷагидорӣ аз тарафи ҳукумати кишвар барои соҳибкории хурду миёна иқлими мусоид фароҳам оварда шуд, ки дар натиҷа соҳибкорӣ бахусус дар соҳаи хоҷагии қишлоқ тамоюли зиёдшавиро пайдо кард.

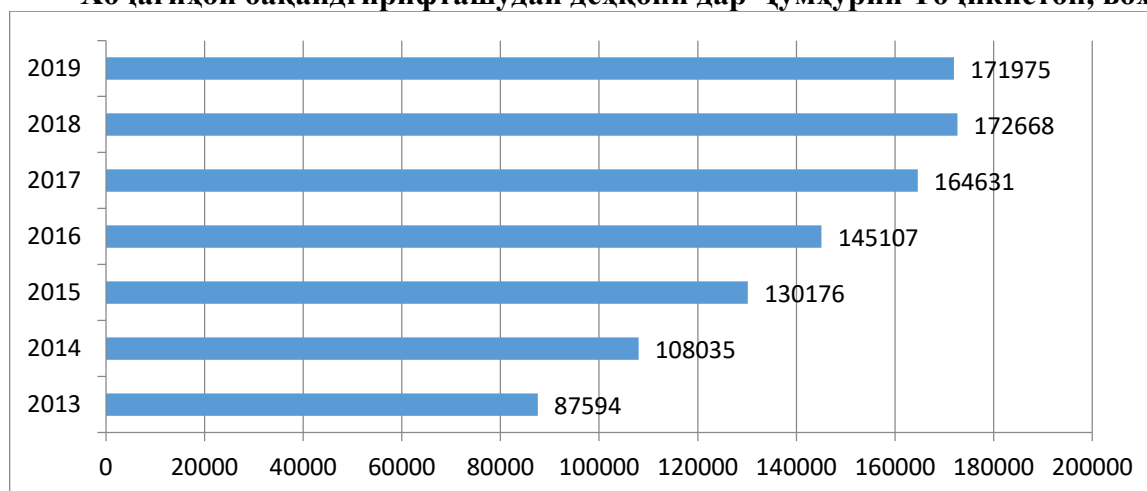
Яке аз қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди соҳаи хоҷагии қишлоқ, чи тавре, ки маълум аст хоҷагиҳои деҳқонӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи шарҳи методологияи соҳибкории хурду миёна аксарияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ба соҳибкории хурд дар кишвар маҳсуб меёбанд. Қайд кардан зарур аст, ки дар таҷрибаи фаъолияти хоҷагидорӣ соҳибкории хурдтарин низ мавҷуд мебошад, ки маҳз барои қонё гардонидани ниёзи аввалиндараҷаи аҳоли хизмат менамояд.

Дар айни замон соҳибкории хурдтарин на аз тарафи давлатҳои хориҷӣ на аз тарафи таҷрибадорӣ кишвар мафҳуми ягонаи соҳибкорӣ хурдтарин таҳия нашоудааст. Дар баробари ин рушди соҳибкорӣ кишоварзӣ дар Тоҷикистон дар шароити истиклолият ва муносибатҳои бозорӣ на танҳо тадқиқоти кам гузаронида шудааст, балки муаммоҳои зиёди масъалаи мазкур ҳам барои назария ва ҳам барои таҷрибаи хоҷагидорӣ боқи мондааст. Аз ин лиҳоз зарурияти гузаронидани тадқиқот ва методологияи нав дар сиёсати аграрӣ ва мавқеи соҳаи хоҷагии қишлоқ дар он бо истифодаи самараноки танзими давлатӣ ба миён меояд.

Аз нуқтаи назари тадқиқоти мо қайд кардан зарур аст, ки маҳз бо дастгирии давлатии соҳибкорӣ хурду миёна дар соҳаи хоҷагии қишлоқ шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ сол то сол тамоюли зиёдшавиро пайдо кардаанд. Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар кишвар дар солҳои охир дар диаграммаи 1 оварда шудааст.

Диаграммаи 1

Хоҷагиҳои бақайдгирфташудаи деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, воҳид

Сарчашма. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020. Саҳ. 228

Солҳои охир афзоиши шумораи соҳибкорон асосан аз ҳисоби зиёд шудани шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ нава ба амал омадааст. Аз рӯи маълумот, афзоиши шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ аз соли 2010 инҷониб афзоиш ёфта, дар соли 2017 нисбат ба соли 2010 3,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Ин албатта аз рушди соҳибкорӣ кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад. Инчунин аксарияти ташкилотҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ (45%) ё субъектҳои хоҷагидорӣ мустақил ташкил карда мешаванд, ки фаъолиятшон ба меҳнати як нафар, аъзои як оила ё гурӯҳи одамон асос ёфтааст [7, с.65].

Дарк кардан зарур аст, ки баъди афзоиш ёфтани шумораи соҳибкорони хурду миёна ва зиёд шудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар комплекси агросаноатии кишвар истифодаи масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ самаранок ба роҳ монда шуд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар кишвар дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ афзоиш ёфт.

Қайд кардан зарур аст, ки дар соли 2019 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ 1414,6 ҳазор тонна ғалладонагӣ, 403,0 ҳазор тонна пахта, 994,4 ҳазор тонна картошка, 2182,6 ҳазор тонна сабзавот, 701,2 ҳазор тонна полизӣ, 473,8 ҳазор тонна мевагиҳо, 247,2 ҳазор тонна ангур, 272,5 ҳазор тонна гушти чорво ва паранда бо вазни зинда, 1000,6 ҳазор тонна шир, 725,7 млн. дона тухм, 7771,0 тонна пашм, 768,0 тонна пила ва 4215,0 тонна асал истеҳсол шудааст [2, С-9].

Тибқи иттилои вазорат, соли 2019 истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба ҳаҷми соли 2018 7,1% афзудааст. Инчунин соли гузашта афзоиши истеҳсолот дар соҳаи растанипарварӣ 1,9 миллиард долларро ташкил дод ва дар маҳсулоти чорводорӣ бошад ба 9 миллион доллар расид. Дар баробари ин дар соли 2019 беш аз 1,4 миллион тонна

ғалладона, беш аз 676 ҳазор тонна картошка, 403 ҳазор тонна пахта истеҳсол шудааст. Умуман дар Тоҷикистон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2019 аз 2,8 миллиард доллар гузашт.

Дар сохтори ММД Тоҷикистон соҳаи кишоварзӣ нисбати дигар соҳаҳо бартарӣ дорад. Чи тавре, ки мо дар боло қайд кардем, ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ дар ММД дар соли 2019 19,8% ташкил додааст [6].

Қайд кардан зарур аст, ки истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ афзоиш ёфта барои таъмини амнияти озуқаворӣ заминаи устувор мегузорад. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чадвали 1 оварда шудааст.

Чадвали 1

Маҳсулоти умумии кишоварзии ҳамаи хоҷагиҳо (млн. сомонӣ)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Растанипарварӣ	14706,5	14838,9	15046,6	15813,9	16977,8	18229,3	19279,7
Чорвопарварӣ	5651,9	6358,4	6816,2	7194,3	7598,2	8141,1	8470,7
Ҳамагӣ	20358,5	21197,3	21862,8	23008,3	24576,0	26370,4	27750,4

Сарчашма. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020. Саҳ. 300

Таҳлили чадвали 1 нишон медиҳад, ки маҳсулоти умумии кишоварзӣ бо нархи муқоисавии соли 2018 дар хоҷагиҳои ҳамаи категорияҳо тамоюли баландшавиро нишон медиҳад. Агар ҳамагӣ дар соли 2013 маҳсулоти умумии кишоварзӣ 20358,5 млн. сомони рост ташкил дода бошад дар соли 2019 ин нишондиҳанда ба 27750,4 млн. сомонӣ рост меояд.

Қайд кардан зарур аст, ки чадвали мазкур ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ ифодаи пулии маҳсулоти растанипарварӣ ва чорвопарвариро, ки дар давоми як сол истеҳсол карда мешавад нишон медиҳад. Ба маҳсулоти растанипарварӣ арзиши маҳсулоти ҳосили ҳамонсола ва парвариши ниҳолҳои бисёрсола дохил мешавад. Ба маҳсулоти чорвопарварӣ бошад, арзиши парвариши чорво, мурғ ва дигар ҳайвонот ва инчунин истеҳсоли шир, пашм, тухм, асал ва монанди инҳо дохил мешавад.

Аз нуқтаи назари тадқиқоти мо қайд кардан зарур аст, ки истеҳсоли маҳсулоти чорвопарварӣ дар кишвар барои қонеъ гардонидани талаботҳои бозори дохилӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ саҳми калон дорад. Истеҳсоли маҳсулоти чорвопарварӣ дар кишвар дар чадвали 2 оварда шудааст.

Чадвали 2

Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти чорвопарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҳсулоти чорвопарварӣ	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 бо % ба 2014
Истеҳсоли гушт дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар вазни зинда, тонна	198753	217701	233329	248769	261927	272521	137
Истеҳсоли шир дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо, тонна	854737	888960	917990	949972	983053	1000563	117
Истеҳсоли тухм дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо, ҳазор дона	350045	357241	337153	341400	450284	725695	2 мар

Истеҳсоли пашм дар ҳамаи категорияҳои хочагиҳо, тонна	6776	7033	7304	7522	7638	7771	114
Истеҳсоли пилла дар ҳамаи категорияҳои хочагиҳо, тонна	1097	835	869	910	738	768	-0,7
Истеҳсоли асал дар ҳамаи категорияҳои хочагиҳо, тонна	3715	3853	3996	4101	4182	4215	113

Сарчашма. Маҷмӯаи омории кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020.саҳ 269-290. ва ҳисоби муаллиф

Таҳлили чадвали 2 нишон медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулоти чорвопарварӣ дар кишвар дар соли 2019 назар ба соли 2014 қариб 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Чи тавре, ки аз чадвал бармеояд фақат истеҳсоли пилла дар кишвар дар соли 2019 назар ба соли 2014 0,7% коҳиш ёфтааст, ки сабаби асосии он таназзул ёфтани муносибатҳои фаъолияти хоричӣ ва мушкилотҳои нави иқтисодии ҷаҳону кишвар ба ҳисоб меравад. Инчунин чи тавре, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, дар давраи бӯҳрони иқтисодиву молиявӣ диққати асоси ба истеҳсолоти маҳсулотҳои аввалиндараҷа аз нуқтаи назари худтаъминкунӣ равона мегардад.

Таҳлилҳо нишон додаан, ки истеҳсоли маҳсулотҳои ҳоҷагии кишлоқ, бахусус маҳсулоти чорвопарварӣ маҳз аз тарафи ҳоҷагии аҳоли ва ҳоҷагии деҳқонӣ истеҳсол шудааст. Агар дар соли 2019 маҳсулоти гушт умуман дар ҳамаи категорияҳои ҳоҷагии дар кишвар 272521 тонна истеҳсол шуда бошад аз тарафи корхонаҳои кишоварзӣ 9523 тонна, аз тарафи ҳоҷагии аҳоли 249412 тонна ва аз тарафи ҳоҷагии деҳқонӣ бошад 13586 тонна истеҳсол шудааст.

Маҳсулоти шир бошад дар кишвар агар дар умум дар соли 2019 дар ҳамаи категорияҳои ҳоҷагии 1000563 тонна истеҳсол шуда бошад аз он дар корхонаҳои кишоварзӣ 16861 тонна, дар ҳоҷагии аҳоли 944931 тонна ва дар ҳоҷагии деҳқонӣ бошад 38771 тонна истеҳсол шудааст.

Истеҳсоли тухм бошад агар дар соли 2019 дар кишвар 725695 ҳаз. дона дар ҳамаи категорияҳои ҳоҷагии истеҳсол шуда бошад аз он дар корхонаҳои кишоварзӣ 545927 ҳаз. дона, дар ҳоҷагии аҳоли 171321 ҳаз. дона ва дар ҳоҷагии деҳқонӣ 8447 ҳаз. дона тухм истеҳсол шудааст.

Истеҳсоли пашм бошад агар дар кишвар дар соли 2019 дар ҳамаи категорияҳои ҳоҷагии дар ҳаҷми умумӣ 7771 тонна истеҳсол шуда бошад, аз он дар корхонаҳои кишоварзӣ 369 тонна, дар ҳоҷагии аҳоли 6288 тонна ва дар ҳоҷагии деҳқонӣ бошад 1114 тонна истеҳсол шудааст.

Дар сохтори истеҳсоли маҳсулоти чорвопарварӣ истеҳсоли пилла низ мавқеи хосро ишғол менамояд. Истеҳсоли пилла дар кишвар дар ҳамаи категорияҳои ҳоҷагидорӣ, чи тавре ки таҳлилҳо нишон додаанд дар соли 2019 768 тонна истеҳсол шудааст. Истеҳсоли асал бошад дар ҳамаи категорияҳои ҳоҷагидорӣ дар соли 2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 4215 тонна истеҳсол шудааст, ки аз он дар корхонаҳои кишоварзӣ 132 тонна, дар ҳоҷагии аҳоли 3829 тонна ва дар ҳоҷагии деҳқонӣ бошад 254 тонна истеҳсол шудааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки истеҳсоли аксарияти маҳсулоти чорвопарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама зиёд аз тарафи ҳоҷагии аҳоли истеҳсол мешавад. Истеҳсоли гушт дар соли 2019 аз ҳама зиёд дар ҳоҷагии деҳқонӣ истеҳсол шудааст. Маҳсулоти шир дар кишвар дар соли мазкур зиёдтар аз дигар категорияҳои ҳоҷагидорӣ низ дар ҳоҷагии аҳоли ва истеҳсоли тухм бошад дар корхонаҳои кишоварзӣ истеҳсол шудааст. Инчунин истеҳсоли пашм ва асал низ дар соли 2019 дар ҳоҷагии аҳоли аз ҳама зиёд истеҳсол шудааст.

Мувофиқи маълумотҳои Агенти омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвар ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 176975 ҳоҷагии калон, миёна ва хурд, аз

онҳо 148 хочагиҳои давлатӣ, 76 ассотсиатсияҳои хочагиҳои деҳқонӣ, 3937 хочагиҳои деҳқонии коллективӣ, 269 ҷамъияти саҳомӣ ва ҚДММ, 570 хочагиҳои ёрирасон дар нази корхонаю ташкилотҳои кишоварзӣ ва 171975 хочагиҳои деҳқонӣ фаъолият доранд [2, С-9].

Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ чи тавре, ки мо дар боло қайд карда будем дар соли 2019-ум 27750,4 млн. сомони ро ташкил намуд. Дар соҳаи растанипарварӣ дар соли 2019 аз ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 192,79 млн. сомонӣ ва дар соҳаи чорвопарварӣ 8470,7 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол шудааст.

Ҳамин тариқ дар марҳилаи мазкури тадқиқот ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки новобаста аз бӯхронҳои молиявӣ иқтисодӣ ва инчунин хавфҳои муосир аз қабилӣ пандемия соҳибқорӣ хурду миёна ҳамчун омилӣ рушди фаъолияти хочагидорӣ дар кишвар ташаккул ёфта, мунтазам муаммоҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ кишваро ҳал менамояд. Таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки омилӣ муҳимтарини рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ кишвар соҳибқорӣ ба ҳисоб рафта, рушди иқтисодӣ, фаъолияти самараноки бахшҳои иқтисодӣ ва баланд намудани сатҳи некӯаҳолии аҳолиро таъмин мекунад.

Корхонаҳои хурду миёна, аксар вақт барои ҳар як корманд нисбат ба корхонаҳои калон маблағгузори камтарро талаб мекунад ва аз захираҳои маҳаллии моддӣ ва меҳнатӣ васеъ истифода мекунанд. Рушди тиҷорати хурд ва миёна барои пешрафти суръатноки иқтисодӣ заминаҳо фароҳам меорад, ба диверсификатсия ва ғайи гардонидани бозорҳо мусоидат мекунад ва дар ин замина хароҷоти иқтисодӣ бозорӣ ҷуброн карда, барои сатҳи бекорӣ дар минтақаҳои кишвар мусоидат мекунад [9, С-22].

Аз ин лиҳоз рушди соҳибқорӣ хурду миёна баҳусус дар комплекси агросаноатии кишвар барои илми иқтисодӣ ва фаъолияти хочагидорӣ самти муҳим ба ҳисоб меравад. Рушди соҳаи хочагии кишлоқ на фақат барои таъмини амнияти озуқаворӣ балки барои дигар соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла барои саноаткунони кишвар дар заминаи таъсиси корхонаҳои муосири коркарди маҳсулоти хочагии кишлоқ мусоидат мекунад. Бинобар ин баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи кишоварзӣ яке аз самтҳои муҳими самти иқтисодӣ давлатӣ ба шумор меравад. Албатта барои рақобатпазир намудани соҳаи хочагии кишлоқ ва табдил намудани комплекси агросаноатии кишвар ба қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди фаъолияти хочагидорӣ корҳои зиёдро анҷом додан лозим меояд.

Дар баробари ин дар шароити боки мондани мушкилотҳои зиёд баъди пандемия самти афзалиятноки кишвар фароҳам овардани шароити иқтисодӣ барои рушди соҳибқорӣ хурду миёна, ҷалби сармоягузори хориҷӣ ватанӣ, истифодаи васеи имкониятҳои мавҷудбуда ба ҳисоб меравад. Танзими давлатии соҳибқорӣ хурду миёна дар шакли дастгирии молиявӣ, пешбинӣ кардани имтиёзҳои андозӣ гумрукӣ ва инчунин имтиёзҳои қарзӣ барои соҳибқорони хурду миёна, баҳусус барои хочагиҳои деҳқонӣ ва ёрирасон талаби замони мебошад.

АДАБИЁТ

1. Крутякова А.С., Глоова А. В. Проблемы развития торговли Санкт-Петербурга / А.С. Крутякова, А.В.Глоова // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и Право. – 2013. - №12. – С.21-25.
2. Маҷмӯаи омории кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. - С.9.
3. Никонов А.А. Спираль многовековой драмы; аграрная наука и политика России (XVIII-XIX в в.). -М.; Энциклопедия российских деревень, 1995. -с.521; Амосов А. Инфляция и кризис; пути выхода «Вопросы экономики» №2. -1992. -с.13-21. Богдановский В.Труд и занятость в сельском хозяйстве. «Вопросы экономики» №6. -2005. -с.60-71 и др.
4. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020. Саҳ. 228
5. Организационно-экономические основы развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве (на материалах согдийской области). Шодиев К.К. диссер. на соискание ученой степени к.э.н. 08.00.05. Душанбе-2019. С.65

6. Производство сельхозпродукции в Таджикистане превысило 2.8 миллиарда долларов. [Электронный ресурс] <https://tj.sputniknews.ru/country>. Дата обращения 13.01.2021.
7. Развития малого и среднего предпринимательства в промышленности как основа индустриализации национальной экономики. Лолаев З.Х. диссер. на соискание ученой степени к.э.н.08.00.05. Душанбе 2019. с.65.
8. Рахимов Ш.М. Малое и среднее предпринимательство - основной фактор развития//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2018. № 1 (74). С. 31-42.
9. Региональные аспекты повышения эффективности малых и средних форм предпринимательства в АПК региона. Каджжухоев А.Ф. Автореферат. 08.00.05. Душанбе 2018. с.22.
10. Султонов З.С. Роль малых форм предпринимательской деятельности в экономическом росте и сокращению уровня бедности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б., Махмудов М.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 1(22). - С. 12-17.
11. Эффективность развития конкурентоспособных форм малого и среднего предпринимательства в Таджикистане. Содиков М.С. диссер. на соискание ученой степени к.э.н. 08.00.05. Душанбе-2012. С 45.

УДК 338.2

Абдуллоева Л.И.

ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Развитие производственного предпринимательства в значительной степени обеспечивает развитие экономики. В свою очередь развитие производственного предпринимательства зависит от инвестиционного обеспечения. В связи с этим изучение вопросов инвестиционного обеспечения развития производственного предпринимательства является актуальным в современных условиях. В статье рассмотрены роль и значение производственного предпринимательства в развитии национальной экономики, а также концептуальные аспекты ее инвестиционного обеспечения. На основе анализа тенденций развития производственного предпринимательства в статье выявлены проблемы, препятствующие его развитию и предложены комплекс мер, направленных на их решение. В статье отмечается роль государства в инвестиционном обеспечении развития производственного предпринимательства путем разработки промышленной политики и стимулирования инвестирования в производственный сектор.

Ключевые слова: инвестиции, производственное предпринимательство, инвестиционное обеспечение, иностранные инвестиции, промышленная политика, инвестиционная политика.

Абдуллоева Л.И.

ТАЪМИНИ САРМОЯГУЗОРИИ ИНКИШОФИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Инкишофи соҳибкории истеҳсолӣ аз бисёр ҷиҳат рушди иқтисодӣро таъмин мекунад. Дар навбати худ, соҳибкории истеҳсолӣ аз таъмини сармоягузорӣ вобаста аст. Аз ин лиҳоз, омӯзиши масъалаҳои таъмини сармоягузории рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муосир муҳим мебошад. Дар мақола нақш ва аҳамияти соҳибкории истеҳсолӣ дар рушди иқтисоди миллӣ, инчунин ҷанбаҳои концептуалии таъмини сармоягузории он баррасӣ шудаанд. Дар асоси таҳлили тамоюлҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ, дар мақола мушкилоте, ки ба рушди он халал мерасонанд, муайян карда шуда, маҷмӯи чорабиниҳо оид ба ҳалли онҳо пешниҳод карда шудааст. Дар мақола нақши давлат дар таъмини сармоягузории рушди соҳибкории истеҳсолӣ тавассути таҳияи сиёсати саноатӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ дар баҳши истеҳсолот қайд карда мешавад.

Калимаҳои асосӣ: сармоягузорӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, таъмини сармоягузорӣ, сармоягузории хориҷӣ, сиёсати саноатӣ, сиёсати сармоягузорӣ.

Abdulloeva L.I.

INVESTMENT SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The development of industrial entrepreneurship largely ensures the development of the economy. In turn, the development of industrial entrepreneurship depends on investment support. In this regard, the study of issues of investment support for the development of industrial entrepreneurship is relevant in modern conditions. The article examines the role and importance of industrial entrepreneurship in the development of the national economy, as well as conceptual aspects of its investment support. Based on the analysis of trends in the development of industrial entrepreneurship, the article identifies problems that hinder its development and proposes a set of measures aimed at solving them. The article notes the role of the state in investment support for the development of industrial entrepreneurship by developing industrial policy and stimulating investment in the manufacturing sector.

Key words: investments, industrial entrepreneurship, investment support, foreign investments, industrial policy, investment policy.

На современном этапе рыночных отношений обеспечение развития производственного предпринимательства выступает в качестве одного из главных ориентиров экономических реформ, способствующий устойчивому развитию экономики. Благодаря развитию производственного предпринимательства обеспечивается эффективное развитие национальной экономики путем создания новых производств, использования всех экономических ресурсов, насыщения рынка необходимыми товарами, рост благосостояния населения за счет создания новых рабочих мест, а также решение проблем развития экспортноориентированных и импортозамещающих производств.

В Республике Таджикистан развитие производственного предпринимательства является одной из приоритетных задач правительства. С этой целью правительством страны приняты законы, стратегии, концепции, программы, нормативно-правовые акты, направленные на развитие именно производственного предпринимательства, в том числе: Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства», Закон Республики Таджикистан «О моратории на проверки деятельности субъектов предпринимательства в производственных сферах», Программа

«Развитие малого и среднего предпринимательства», Программа государственной поддержки предпринимательства на 2012-2020г. и Стратегия развития предпринимательства на 2015-2020г. и другие.

Как отмечается в Послании Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона «Для защиты и поддержки предпринимательской деятельности и привлечения капитала за последние 3 года Правительством страны, дополнительно были введены 30 видов льгот и преференций для отраслей легкой промышленности, сельского хозяйства, фармацевтики, птицеводства, животноводства, туризма и других приоритетных секторов» [3]. Следует отметить, что, в результате принятых мер тенденция развития предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан показывает, что со стороны правительства больше внимания уделяется развитию предпринимательства, особенно в производственной сфере, которая способствует решению многих социально-экономических проблем, и без которых невозможно обеспечение эффективного развития национальной экономики. За счет развития производственного предпринимательства в период 2015-2019 годов в Республике Таджикистан сохранены положительные тенденции развития промышленности.

Создание благоприятных условий со стороны правительства для развития производственной деятельности, привело к увеличению многих видов производств. На примере таблицы 1 рассмотрим производство продукции предприятиями по формам собственности.

Анализ данных таблицы 1 показывают, что в 2018 году по всей промышленности в Республике Таджикистан было произведено продукции на 23894 млн. сомони, что по сравнению с 2013 годом увеличилось в 2,4 раза. В том числе предприятиями государственного сектора было произведено продукции на 2079 млн. сомони, что по сравнению с 2013 годом меньше на 41,8%. За этот период со стороны негосударственного сектора было произведено продукции на 21816 млн. сомони. Увеличение негосударственного сектора по сравнению с 2013 годом составило более чем в 3,4 раза. Данное обстоятельство свидетельствует о том, что государство отдает приоритет созданию благоприятных условий производственной деятельности именно негосударственному сектору, с целью привлечения частных инвестиций в производственное предпринимательство.

Таблица 1
Производство продукции предприятиями по формам собственности в Республике Таджикистан в 2013-2018 годы [5, с. 263]

(в ценах соответствующих лет, млн. сомони)

Секторы экономики	Годы						2018 к 2013 %
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Вся промышленность	9952	10535	12196	15090	20029	23894	в 2,4 раза
государственный сектор	3577	4502	3153	1572	1852	2079	-41,8
негосударственный сектор	6375	6033	9043	13519	18177	21816	в 3,4 раза
<i>в том числе:</i>							
акционерные общества	410	1233	1247	3237	4364	5698	в 13,9 раза
совместные предприятия	619	711	987	1519	1934	2295	в 3,7 раза
Удельный вес негосударственного сектора в общем объеме (%)	64,1	57,3	74,1	89,6	90,7	91,3	142,4

Несмотря на положительные достижения, в сфере производственной деятельности в Республике Таджикистан существуют ряд проблем, решение которых требует разработки и принятия действенных мер на уровне государства:

- несовершенство конкурентной борьбы между продуктами отечественного и зарубежного производства;
- недостаточное финансирование предприятий за счет собственных ресурсов;
- полный или частичный износ основных фондов;
- рост транспортных расходов;
- низкая активность предпринимателей к инновациям;
- затруднение доступа к сырью, новым технологиям и кредитному капиталу;
- низкая эффективность производства;
- низкая платежеспособность населения;
- низкий уровень квалификации и неопытность предпринимателей;
- нестабильность рыночной среды в экономике;
- ограниченное понимание принципов предпринимательства.

В связи с этим, сегодня для развития производственного предпринимательства требуются долгосрочные инвестиции, направленные на использование экономического потенциала развития промышленного производства. Исходя из этого, приоритетной задачей государственной политики в области развития промышленного производства является улучшение инвестиционного климата для устойчивого привлечения инвестиций именно в производственное предпринимательство. Следует отметить, что развитие производственного предпринимательства в Республике Таджикистан осуществляется на основе реализации стратегических целей и приоритетных направлений, предусматривающих развитие национальной экономики. Более того, обеспечение развития производственного предпринимательства, предусматривает ее всестороннее инвестирование, с использованием методов стимулирования, а также содействие диверсификации производства.

Динамичное развитие производственного предпринимательства в большей степени зависит от инвестиций и разработки активной инвестиционной политики. «Долгосрочными и приоритетными целями инвестиционной политики должны быть достижение сбалансированности развития различных сфер экономики, обеспечение селективного и избирательного подхода, мобилизации всех источников финансирования капитальных вложений, обеспечение маневренности, максимальности и возвратности средств, дальнейшей децентрализации рычагов экономического, правового и организационного воздействия на инвестиционную деятельность» [2, с. 89]. Отсюда можно заключить, что: «...инвестиции являются важным средством активизации производственной деятельности, они необходимы для обеспечения эффективного функционирования предприятия, и лучшего удовлетворения потребностей рынка и максимизации объема прибыли» [1, с. 12].

Таким образом, следует отметить, что развитие производственного предпринимательства в целом влияет на развитие всех секторов национальной экономики, деятельность которого направлена на достижение поставленных целей и обеспечения дальнейшего развития экономики, и зависит в первую очередь, от инвестиционного обеспечения. Инвестиционное обеспечение развития предпринимательства - это процесс, связанный с целенаправленным привлечением инвестиций на развитие производства, обновление ассортимента продукции, расширение деятельности, внедрение новых технологий, повышение эффективности предпринимательской деятельности в целом.

Инвестирование в производственное предпринимательство Республики Таджикистан, преимущественно, осуществляется в рамках принятых государственных программ. Большая их часть инвестируются посредством привлечения иностранных инвестиций, частично путем использования внутренних источников, таких как кредиты, собственные средства самих предприятий.

Инвестирование в производственный сектор может способствовать решению важнейших задач, которые обеспечивают устойчивое развитие экономики, таких как:

- обеспечение расширенного воспроизводства;
- обеспечение ускорения научно-технического прогресса и повышение технического уровня производства;
- улучшение качества и повышение конкурентоспособности отечественной продукции;
- осуществление структурной перестройки общественного производства;
- обеспечение развития базовых отраслей экономики;
- формирование и развитие сырьевой базы промышленности.

Создание необходимой транспортной, энергетической и производственной инфраструктуры, формирование благоприятных условий, которые способствуют привлечению внешних и внутренних инвестиций, теперь уже ставит новую задачу индустриализации страны, где частному сектору отдается преимущественное значение [7].

Таким образом, развитие производственного предпринимательства в стране нуждается в инвестициях. В целях реализации стратегии индустриализации Таджикистана необходимо вести широкомасштабную работу по мобилизации финансовых ресурсов и стимулировании инвестиций в промышленное производство. Это в свою очередь обеспечит рост объема производства продукции в промышленной отрасли и других отраслях народного хозяйства.

Осуществление и дальнейшее развитие производственного предпринимательства невозможно без привлечения и активизации инвестиций, их эффективной инвестиционной деятельности. Практика показывает, что при наличии рыночных условий и благоприятного инвестиционного климата, производственное предпринимательство является важным механизмом динамического развития экономики, обеспечивающая рост промышленного производства за счет увеличения числа хозяйствующих субъектов и привлечения инвестиций в дальнейшее развитие производства. Следовательно, производственное предпринимательство служит основным стержнем развития экономики. Реальные инвестиции обычно определяются как инвестиции в материальные или реальные активы, используемые для производства продукции, выполнения работ, оказания услуг. Реальные активы являются источником роста национального богатства в экономике, обеспечения устойчивого развития предприятий и организаций. Инвестиции в производство товаров, выполнение работ, оказание услуг расширяют масштабы производства, увеличивают физический объем товаров, обеспечивают долгосрочное социально-экономическое развитие [6, с. 50]. В связи с этим, для развития производственного предпринимательства особенно большое значение имеет поиск эффективных источников привлечения инвестиций, широко применяемых на практике: внешние, внутренние, отечественные, иностранные. Необходимо отметить, что в настоящее время доминирующее положение занимают внешние источники инвестиционного обеспечения, особенно иностранные инвестиции.

Привлечение иностранных инвестиций является объективной необходимостью, обусловленной системой участия экономики страны в международном разделении труда и переливом капитала в отрасли, свободные для предпринимательства [4, с. 38].

Республика Таджикистан является одним из привлекательных стран имеющих богатые природные ресурсы для привлечения иностранных инвестиций. В связи с этим, одним из стратегических задач Правительства в дальнейшей перспективе является привлечение иностранных инвестиций для использования имеющихся возможностей и развития национальной экономики.

В условиях рынка использование иностранного капитала и инвестиций должно быть направлено на решение общих задач развития национальной экономики. К данному развитию относятся следующие стадии:

- импортозамещение;
- перевод экономики на рельсы наукоемких технологий и развитие экспортоориентированных отраслей производства;
- проектные методы использования кредитов, предлагающие при проектировании внешнего заимствования (двухсторонние и многосторонние кредиты) наличие перечня приоритетных проектов и направлений кредитования;
- улучшение инвестиционного климата и повышение инвестиционного рейтинга страны;
- ограничение доступа иностранного капитала в ряде стратегических и приоритетных отраслях в целях обеспечения не только экономического роста;
- создание равных условий для иностранных и национальных инвесторов с учетом того обстоятельства, что программа либерализации иностранных капиталовложений должна осуществляться в рамках политики стимулирования частной инициативы в целом, охватывающих и отечественных предпринимателей [2, с. 90].

Анализируя статистические данные можно оценить роль иностранных инвестиций в развитие экономики (таблица 2).

Анализ данных таблицы 2 показывает, что в 2018 году в экономику Республики Таджикистан всего было привлечено иностранных инвестиций более на сумму 644,5 млн. долларов США. Из общей суммы иностранных инвестиций 326,8 млн. долларов или 50,7% приходится на прямые инвестиции, 317,7 млн. долларов или 49,3% на прочие инвестиции. Однако, следует отметить, что в 2018 году по сравнению с 2017 годом наблюдается уменьшение привлечения иностранных инвестиций на 455,9 млн. долларов или на 41,4%. В основном уменьшение произошло за счет прямых иностранных инвестиций на 27,7 млн. долларов или на 7,8%. В свою очередь, наблюдается увеличение прочих инвестиций на 71,8 млн. долларов или на 129,2%. К тому же, если в 2017 году привлечение портфельных инвестиций составляло 500,0 млн. долларов, то в 2018 году данные инвестиции привлечено не было. Так за последние пять лет, в совокупности в Республику Таджикистан было привлечено 4474,6 млн. долларов.

Таблица 2
Привлечение иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан за период 2014-2018 годы [5, с. 223]

Годы	Привлечение иностранных инвестиций			Всего млн.дол.
	Прямые инвестиции	Прочие инвестиции	Портфельные инвестиции	
2014	377,4	530,4	1,4	909,2
2015	470,9	506,9	0,0	977,8
2016	434,2	408,4	0,1	842,7
2017	354,5	245,9	500,0	1100,4
2018	326,8	317,7	-	644,5
Всего	1963,8	2009,3	501,5	4474,6

Основой экономического развития страны является рост валового внутреннего продукта. На ее рост большое влияние оказывает инвестиционный процесс. Рост ВВП влечет за собой рост реальных инвестиций. В свою очередь, увеличение инвестиций порождает ответный рост ВВП. В связи с этим, можно оценить долю привлечения иностранных инвестиций в ВВП (таблица 3).

Анализ таблицы 3 наглядно показывает положительное увеличение темпов роста ВВП к предыдущему году. Так, в анализируемом периоде темп роста ВВП составил в 2013 году – 107,4%, в 2014 – 106,7%, в 2015 – 106,0%, в 2016 – 106,9%, в 2017 – 107,1%, в 2018 – 107,3% соответственно. В среднем за шесть лет темп роста ВВП составил примерно 7%.

Что касается иностранных инвестиций за анализируемый период темп роста привлечения иностранных инвестиций не имеет выраженной тенденции.

Таблица 3

Доля иностранных инвестиций в ВВП Республики Таджикистан за 2013-2018 годы [5, с. 199, 223, 256, 284]

Годы	ВВП (млн. сомони)	Темп роста к предыдущему году	Иностранные инвестиции (млн. долл.)	Темп роста в предыдущему году	Отношение ИИ к ВВП	Объем производства промышленной и сельскохозяйственной продукции (млн. сомони)	Темп роста к предыдущему году
2013	40525,5	107,4	1011,9	135,5	2,5	33496,5	106,1
2014	45606,6	106,7	909,3	-10,1	1,9	34992,3	104,5
2015	48408,7	106,0	977,8	107,5	2,0	37216,8	106,3
2016	54479,1	106,9	842,7	-13,8	1,5	40819,3	109,7
2017	61197,6	107,1	1100,4	130,5	1,7	46180,0	113,1
2018	68844,0	107,3	644,5	-41,4	0,9	50264,6	108,8

Например, если в 2013, 2015 и 2017 годах наблюдается увеличение темпов роста привлечения инвестиций, то в 2014, 2016 и 2018 годах вследствие негативного влияния внешних и внутренних факторов произошло снижение поступлений на 10,1%, 13,8% и 41,4% соответственно. В целом, за шесть последних лет темп роста привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан составило 101,4%.

Однако, анализ показывает, что, не смотря на уменьшение привлечения иностранных инвестиций в 2014, 2016 и 2018 годах, объем производства промышленной и сельскохозяйственной продукции имеет тенденцию увеличения. Так, если в 2014 году привлечение иностранных инвестиций снизился на 10,1%, то темп роста производства промышленной и сельскохозяйственной продукции увеличился на 104,5%. Если в 2016 году уменьшение привлечения иностранных инвестиций составило 13,8%, то темп роста объема производства составил 109,7%. Такая же картина наблюдается и в 2018 году, снижение иностранных инвестиций к предыдущему году составило 41,4%, а темп роста объема производства составило к предыдущему году 108,8%.

Из приведенных данных можно прийти к выводу, что в 2018 году инвестиционная привлекательность Республики Таджикистан снизилась на 41,4%, но произошло увеличение объема производства промышленной и сельскохозяйственной продукции. Основными причинами повышения темпов роста производства промышленной и сельскохозяйственной продукции стало увеличение количества отечественных предпринимателей в данных отраслях экономики, то есть за счет развития частного сектора, о котором отмечалось в предыдущем параграфе данной работы, а также государственная политика стимулирования развития производственного предпринимательства за счет создания благоприятных инвестиционных условий инвестирования.

Все вышеизложенное диктует необходимость разработки сбалансированной системы государственного регулирования инвестиций в реальном секторе экономике. Это предполагает на основе сформированных промышленной и инновационной политик построение особой инвестиционной политики, в которой должны быть определены объем, структура, источники инвестиций, направления их использования [6, с. 51].

Правительством Республики Таджикистан создан благоприятный инвестиционный климат, который сформировался под влиянием объективных условий развития экономики. Сегодня для индустриализации экономики требуются долгосрочные инвестиции,

направленные на использование экономического потенциала развития промышленного производства. Исходя из этого, приоритетной задачей государственной политики в области развития промышленного производства является улучшение инвестиционного климата для устойчивого привлечения инвестиций именно в производственное предпринимательство. Производственное предпринимательство, являясь составной частью рыночной экономики, способствует реализации стратегических целей экономического развития страны.

В целях развития промышленного производства необходимо решить проблемы, связанные с ростом производства. Как известно осуществление данных мероприятий требует инвестиций, как государственных, частных, так и иностранных. Поэтому инвестирование в производственное предпринимательство должно быть направлено именно в пользу приоритетных и привлекательных секторов экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Комилов С.Дж., Гафаров Ф.М. Теоретические подходы к определению сущности инвестиций и инвестиционного потенциала региона/ Комилов, Ф.М. Гафаров // Вестник ТНУ. Серия экономических наук (Научный журнал). - Душанбе, 2014, 2/1 (127). - С. 10-12.
2. Курбанов А.К. Регулирование инвестиционных механизмов в условиях рыночных отношений/ А.К. Курбанов // Таджикистан и современный мир, 2015, №4 (47). - С. 89-93.
3. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли. 26.12.2019.
4. Раевский С.В. Инвестиционная активность в регионе/ С.В. Раевский, А.Г. Третьяков. - М.: Экономика, 2006. - С. 38-39.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе: АСПРТ, 2019. - 478с.
6. Стрельцов А.В., Ерошевский С.А. Инвестиционное обеспечение устойчивого экономического развития промышленных предприятий/ А.В. Стрельцов, С.А. Ерошевский // Экономические науки. – 2014. - №4 (113). - С. 49-52.
7. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан / Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции №3(28)-2019. Душанбе, «Точир»-2019, с. 43-47.

УДК 338.2

Толибов Қ.Қ.

Механизми ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТӢ ва дастгирии СОҲИБКОР ДАР САВДО ии тичоратӣ

Дар мақола Механизми ташкилию иқтисодии танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкор дар савдо дида баромада шудааст. Дикқати асосӣ ба ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шуда, мушкилоти мавқеъ, нақш, функцияҳои давлат дар иқтисод аз нигоҳи олимони илми иқтисодӣ, ки муайян карда буданд сурат гирифтааст. Хусусиятҳои асосии модели кейнсии танзими иқтисод, таҳқиқи он бо стратегияи беҳтарини интихобшуда ва роҳҳои рушди иқтисодӣ муайян ва бо истифодаи маҷмӯи омилҳои зиёду унсурҳои сурат гирифта, суръатбахшии раванди дигаргуниҳои муҳим ҳангоми ислоҳоти корхонаҳо дар зери таъсири як қатор омилҳо баррасӣ шудааст. Инчунин вазифаҳои асосии танзими давлатӣ дар соҳаи савдо бо назардошти воқеияти мавҷуда дар бозори истеъмолии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: ,Механизми танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкор, савдо, асосҳои ташкилию иқтисодӣ, вазифаҳо, бозори истеъмоли

Толибов К.К.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ТОРГОВЛЕ

В статье рассмотрены организационно-экономические основы государственного регулирования экономики и предпринимательской деятельности в торговле. Основное внимание было уделено становлению и развитию рыночных отношений в Республике Таджикистан, выявлены проблемы, роль и функции государства в экономике с точки зрения ученых-экономистов. Изучены особенности кейнсианской модели экономического регулирования, ее изучение определяется с целью выбора стратегии и пути экономического развития, с использованием совокупности факторов и элементов, ускоряющий процесс изменения и реформы предприятия под влиянием ряда факторов. Также определены основные задачи государственного регулирования в сфере торговли с учетом текущей ситуации на потребительском рынке Таджикистана.

Ключевые слова: основы, государственное регулирование экономики, предпринимательская деятельность, торговля, организационно-экономические основы, задачи, потребительский рынок.

Tolibov Q.Q.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC BASIS OF STATE REGULATION OF THE ECONOMY AND ENTREPRENEURSHIP IN TRADE

The article discusses the organizational and economic foundations of state regulation of the economy and entrepreneurial activity in trade. The main attention was paid to the formation and development of market relations in the Republic of Tajikistan, identified problems, the role and functions of the state in the economy from the point of view of economists. The features of the Keynesian model of economic regulation are studied, its study is determined with the aim of choosing a strategy and path of economic development, using a combination of factors and elements, accelerating the process of change and enterprise reform under the influence of a number of factors. Also, the main tasks of state regulation in the field of trade are determined, taking into account the current situation in the consumer market of Tajikistan.

Key words: fundamentals, state regulation of the economy, entrepreneurial activity, trade, organizational and economic foundations, tasks, consumer market.

Ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалталаб дар шароити муосир муносибати давлат ва бахши хусусӣ ба ҳисоб меравад.

На танҳо илми иқтисодӣ, балки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки иқтисоди бозорӣ, ки дар маркази он соҳибкор қарор дорад, дар ҳолате муваффақона амал карда метавонад, ки агар давлат фаъолияти соҳибкориро ба таври таъмини манфиати тарафҳо ба танзим дарорад [8]. Низоми идоракунии бозор на танҳо истисно намекунад, балки танзими давлатии равандҳо ва зухуротро, ки барои ҷомеа муҳиманд дар назар дорад.

Ҳадафи асосии танзими давлатии иқтисодӣ таъмини суботи иҷтимоию иқтисодӣ дар ҷомеа мебошад. Оқибати ҷаври ин ҳадафи асосии танзими давлатӣ дар ҳама кишварҳо ва ҳадафи баробари он ташаккули шароити ибтидоӣ ва иқтисодии рушди иқтисодӣ ва дар ин замина баланд бардоштани неқӯаҳволии мардум мебошад.

Барандаи Ҷоизаи Нобелӣ П.Самуэлсон дар асараш менависад, ки аз охири асри XIX то ҳол тақрибан дар ҳама кишварҳо васеъ шудани функцияҳои иқтисодии давлат ба назар мерасад [4, 186].

Зарурати танзими давлатии иқтисод на аз ҷониби аксари олимони иқтисоддон дастгирӣ карда мешавад. Ихтилофот дар байни ин ё он мактаби илмӣ, фарқиятҳо дар мавқеъҳои гуногуни иқтисоддонҳо ё ходимони давлатӣ танҳо дар он масъалае ба миён меоянд, ки кадом чанбаҳои фаъолияти соҳибкорӣ, дар кадом миқёс ва шакл, бо ёрии кадом воситаҳо ва усулҳо бояд ба танзим дароварда шаванд.

Аксар иқтисодшиносони муосир аввалин кӯшиши танзими давлатии иқтисодиётро ба давраи ташаккулёбии муносибатҳои бозаргонӣ дар асрҳои XVII-XVIII нисбат медиҳанд. Дар он замон меркантилизм назарияи асосии иқтисодӣ буд [3, 26]. Аммо, ба назари мо, танзими давлатӣ аз лаҳзаи пайдоиши давлат ба татбиқи он шурӯъ кард. Дар асл, ин аввалин функцияи идоракунии давлатӣ мебошад.

Мушкилоти мавқеъ, нақш, функцияҳои давлат дар иқтисодро олимони илми иқтисодиёт аз асрҳои пеш муайян карда буданд. Дар асрҳои XV-XVII ҳангоми ҷамъоварии аввалини сармоя, намояндагони мактаби меркантилизм зарурати сиёсати фаъоли иқтисодии давлатиро асоснок карданд. Маҷмӯи тадбирҳои пешниҳоднамудаи онҳо аз ҷониби давлатҳои Аврупо дар маҷмӯъ, ба ташаккули системаи сармоядорӣ бозорӣ саҳми назаррас гузоштаанд.

Ҷояҳои меркантилизм асоси назариявии сиёсати давлатӣ гардид, ки протексионизм номида шуда, ба ҳавасмандгардонии иқтисодиёти ватанӣ, ҳифзи он аз рақибони хориҷӣ ва густариши бозорҳои хориҷӣ нигаронида шудааст. Аз асри XVII то ба имрӯз ҳеҷ давлате вучуд надорад, ки дар шароити муайян ба сиёсати иқтисодии протекционистӣ дучор нашуда бошад. Воситаҳои муҳимтарини он, то ҳол боқҳои гумрукии давлатӣ мебошанд.

Бо ба охир расидани марҳилаи ибтидоии ҷамъоварии сармоя, назарияҳои меркантилистӣ маъруфияти пешинаи худро аз даст медиҳанд. Дар навиштаҳои иқтисоддонҳо, нисбати мавқеи меркантилистон интиқоди шадидтаре ҷой дорад. Асосгузори мактаби классикии иқтисодӣ сиёсии А. Смит (1723 - 1790) ва Д. Рикардо (1772 - 1823) асоснокии ҳамаҷонибаи назарҳои нави либерализми иқтисодиро пешниҳод карданд.

Ба гуфтаи А. Смит, ҳар як соҳибкор, ки ҳадафи ба даст овардани фоидаро дорад, бо рақибони дигар рақобат мекунад ва дар натиҷа баъзеҳо шикаст хӯрда, бозорро тарк намуда, ба рақибони муваффақ роҳ медиҳанд, дигарон мавқеи бозори худро мустаҳкам мекунанд ва фаъолияти худро васеъ мекунанд.

Адам Смит навиштааст, ки ҳар як иштирокчии бозор «манфиатҳои худро ҷустуҷӯй карда, ... одатан ба манфиатҳои ҷомеа низ ба таври доимӣ хизмат мекунад» [6, 332]. Ҳамин тариқ, ҳаёти иқтисодии ҷомеа бо «дасти ноаён» идора карда мешавад ва иқтисодиёт бе даҳолати давлат метавонад кор кунад.

Адам Смит навишта буд, ки давлат бояд танҳо се вазифаро иҷро кунад: яқум, ҳифзи ҷомеа аз зӯроварӣ ва аз ҳамла ба ҷомеаи мустақил ва дуввум, то ҳадди имкон ҳимояи ҳар як аъзои ҷомеа аз беадолатӣ ва зулм аз ҷониби дигар аъзои худ, яъне муҳофизат кардан, ба роҳ мондани идоракунии хуби адолат ва сеюм, сохтан ва нигоҳдории биноҳои ҷамъиятӣ ва муассисаҳои давлатӣ, ки сохтан ва нигоҳдории онҳо ба манфиати шахсони алоҳида ё гурӯҳҳои хурд буда наметавонанд.

Ҳамин тариқ, давлат, ба гуфтаи А.Смит, дар навбати аввал, амниятиб берунии кишварро таъмин мекунад (бидуни он ҳаёти мӯътадили иқтисодӣ имконнопазир аст); дуюм, таъмини амниятиб шаҳрвандон (ташкили мубориза бар зидди ҷинояткорӣ); сеюм, иштирок дар лоиҳаҳои бузург, ки аз ҷониби соҳибкорои инфиродӣ амалӣ кардани онҳо имконнопазир аст.

Д. Рикардо инчунин ҷонибдори маҳдудкунии ҷаҳонии даҳолати давлат ба иқтисодиёт буд. Монанди Смит, ӯ боварӣ дошт, ки қонунҳои объективӣ ва стихиявӣ, вале

шинохта дар иқтисодиёт амал мекунад. Механизми амали онҳо ҳангоми набудани даҳолати беруна (давлатӣ) системаи иқтисодӣ ва тавозунро дастгирӣ мекунад. Ҳамзамон, Риккардо ба зарурати таҳияи сиёсати иқтисодии давлатӣ, ки ба афзоиши қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷомеа мусоидат менамояд, диққати махсус дод.

Идеяҳои либерализми иқтисодӣ баъдан аз ҷониби Жан Батист Сей рушд ёфтанд. Вай "Қонуни Сейро" таҳия кард, ки тибқи он "арза тақозоро ба вучуд меорад" ва аз ин рӯ, гарчанде ки маҳсулоти мушаххас барзиёд истеҳсол шавад ҳам, бӯҳрони аз ҳад зиёд истеҳсолшаванда умуман ғайриимкон аст. Фаъолияти соҳибкор дар интиқол додани захираҳои иқтисодӣ аз минтақаҳои, ки маҳсулноқӣ ва даромаднокии паст доранд, ба минтақаҳои, ки маҳсулноқӣ ва даромаднокии баланд доранд, таҷассум меёбад. Ин ба нархгузориҳои чандирӣ, озод ва рақобат асос ёфтааст, ки қафолати идоракунии самарабахши иқтисодиёти бозаргонӣ, имконнопазир будани бӯҳронҳои иқтисодии аз ҳад зиёд истеҳсолшаванда мебошанд. Ин маънои зарурати аз байн бурдани ҳама гуна муқоҳилаи давлат ба иқтисодиётро дар назар дорад. Аммо, ҳатто дар зиндагии Сей, падидаҳои иқтисодӣ ба вучуд омадаанд, ки сохтори назариявии ӯро рад мекарданд.

Идеологҳои муосиртарини илмии танзими давлатии иқтисодиёт Артур Сесил Пигу ва шогирди ӯ Ҷон Мейнард Кейнс мебошанд. Онҳо амалан аввалин буданд, ки зидди системаи нуқтаи назари мактаби классикӣ баромад карда, зарурати даҳолати давлатро исбот карданд.

А. Пигу муқаррароти Адам Смитро аз нав дида баромад, ки бо ёрии рақобат неқӯаҳволии ҳадди аксари аъзои ҷомеа таъмин карда мешавад. Ба гуфти А. Пигу, даҳолати давлат ба иқтисодиёт бояд амали ислоҳи механизми бозор бошад. Ҷунин даҳолат бояд барои аз нав тақсим кардани даромади миллӣ бо мақсади коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии ҷаҳонӣ низ амалӣ карда шавад.

Тавре Пигу навиштааст, "як механизми ҳуқуқии хусусияти маҷбуридошта лозим аст", ки барои раवона кардани амали манфиатҳои худхоҳона ба манфиати ҷомеа таҳия шудааст.

Рушди минбаъдаи ғояи даҳолати давлат ба иқтисодиётро шогирди А. Пигу - Ҷон Мейнард Кейнс таҳия кард. Асари асосии ӯ - "Назарияи умумии шуғл, фоиз ва пул" - ҳамоҳангии бузург дошт. Б. Селигман навиштааст, ки таъсири кори асосии Кейнсро "танҳо бо асари «Капитал»-и Маркс ва «Боигарии мардум» Смит муқоиса кардан мумкин аст." [6, 318].

Ақидаи асосии Кейнс ин буд, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои муосири ҷомеа чораҳои муайяни ҳукумат барои таъсир расонидан ба иқтисодиёт заруранд. Ба ибораи дигар, иқтисоди бозорӣ (капитализм) бидуни даҳолати ҳукумат бидуни танзимои фаъолонаи он наметавонад муваффақона рушд кунад.

Кейнс ҷонибдори қатъии даҳолати давлат ба иқтисодиёт буд, ҳатто агар он соҳибкории озодро маҳдуд созад.

Хусусиятҳои асосии модели кейнсӣ танзими иқтисодӣ иборатанд аз:

- ҳиссаи баланди даромади миллӣ, ки аз ҳисоби бучети давлатӣ аз нав тақсим карда шудааст;
- ташкили минтақаи васеи соҳибкории давлатӣ, ки ба ташаккули корхонаҳои давлатӣ ва хусусӣ асос ёфтааст;
- истифодаи васеи танзимгарони бучетӣ-молиявӣ ва молиявӣ-қарзӣ барои муътадил кардани муҳити иқтисодӣ, бартараф кардани тағйиротҳои даврӣ, нигоҳ доштани суръати баланд ва сатҳи баланди шуғлварзӣ.

Дар айни замон усулҳои кейнсӣ аз ҷониби кишварҳои нави саноатии Осиё - Ҳонконг, Малайзия, Таиланд, Сингапур, Тайван самаранок истифода бурда мешаванд. Сиёсати тағйироти чандирӣ дар меъёрҳои андоз ва хароҷоти давлатро Австрия, Британияи Кабир, Австралия, Япония, Шветсия ва Зеландияи Нав фаъолона пеш бурда истодаанд.

Иқтисоди муосири бозорӣ, тавре ки дар боло нишон додем, аз давлат чудо нест. Аммо, то ба имрӯз, олимони нақши афзоиандаи давлатро дар иқтисоди бозаргонӣ эътироф намуда, сабабҳои ин падидаҳо бо роҳҳои гуногун шарҳ медиҳанд.

Зарурати танзими давлатии қувваҳои стихиявии бозорӣ аз ҷониби Чорч Сорос низ дастгирӣ карда мешавад: "Қувваҳои бозор, агар ба онҳо нерӯи пурра дода шавад, ҳатто дар масъалаҳои иқтисодӣ молиявӣ, бетартибӣ эҷод мекунад ва метавонанд дар ниҳоят ба шикасти низоми ҷаҳонии капиталистӣ оварда расонад" [7, 113].

Тағйироти афзалиятҳои танзими давлатӣ дар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ дар даҳсолаҳои охир инъикоси худро ёфтааст, ки дар баробари ҳавасмандгардонии рушди соҳаи рақобат, амалҳои ҳукумат дар самти баланд бардоштани нишондиҳандаҳои сифати рушди иқтисодӣ ба пеш меоянд: баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии мардум, рушди ҳамаҷонибаи кормандон, назорат барои сифат ва беҳатарии молҳои истеъмолӣ, ҳимояи ҳукуқи истеъмолкунандагон, ҳифзи муҳити зист ва экология ва ғайра.

Зарурати даҳлати давлат ба иқтисодиёт, ки ба принципҳои бозорӣ асос ёфтааст ва танзими давлатии онро таҳқиқотчиёни ҷоизаи Нобел тасдиқ мекунад. Ғолибони ин ҷоиза дар соҳаи иқтисодиёт соли 2001, олимони амрикоӣ Чорч Акерлоф, Майкл Спесн ва Ҷозеф Стиглиц дар таҳқиқоти худ нишон доданд, ки дар бозори комилан озод ва стихиявӣ, фурушанда ва харидор дар шароити номуайян нобаробар ҷойгир карда мешаванд. Бисёр бархурдҳои шадид мавҷуданд, ки дар сурати мавҷуд набудани даҳлати ҳукумат, боиси бесуботии бозор ва бӯҳрон мегардад.

Олими маъруф дар соҳаи маркетинг ва бозор ва муаллифи китоби "Асосҳои маркетинг" Филип Котлер се сабаби танзими давлатии фаъолияти соҳибкориро номбар мекунад [2,130]:

- зарурати ҳимояи ширкатҳо аз ҳамдигар, пешгирӣ ва роҳ надодан ба ҳолатҳои рақобати беинсофона;
- зарурати ҳимояи истеъмолкунандагон аз амалҳои номуносиби тижоратӣ. Котлер менависад, ки баъзе ширкатҳо, "беназорат монда, метавонанд ба истеҳсоли молҳои пастсифат шурӯъ кунанд, бо табиғоти дурӯғ, тавассути бастабандӣ ва сатҳи нархҳо харидоронро гумроҳ намоянд";
- зарурати «ҳимояи манфиатҳои олии ҷомеа аз соҳибкории саркаш». Ин нуктаро тавзеҳ дода, Котлер диққати хонандаро ба он ҷалб мекунад, ки фаъолияти соҳибкорӣ на ҳамеша сатҳи беҳтари зиндагиро таъмин мекунад ва бад шудани вазъи муҳити зист, қавӣ намудани қонунгузори даҳлдор лозим меояд.

Воситаи муҳими танзими давлатии иқтисодиёт банақшагирии стратегӣ мебошад. Баъзан иқтисоддонҳо инро банақшагирӣ ва пешбинӣ меноманд. Лауреати Ҷоизаи Нобелӣ, иқтисодчии шинохта В.Леонтев аҳамияти ин функсияро қайд намуданд. Вай аксар вақт муқоисаи иқтисодиётро бо кишти истифода мебард: ташаббуси шахсӣ, ба мисли таъсири бод ба бодбон аст, ба иқтисодиёт импулси худро мегузаронад, банақшагирӣ, ба монанди ҷамбарак, иқтисодиётро ба самти дуруст ҳидоят мекунад.

А. Клейменов ва О. Головина бошад чунин мешуморанд, ки самтҳои, ки берун аз он даҳлати давлат ба иқтисодиёт зарур аст, танҳо бо усулҳои иқтисодӣ ва ташкилӣ, ба монанди андозбандӣ, қарздиҳӣ, нархгузорӣ, бақайдгирӣ, иҷозатномадиҳӣ, сертификатсия ва ғайра муайян карда мешаванд [1. 60-62].

Вазифаи муҳимтарини танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ пешгӯии вазъи иқтисодӣ дар кишвар мебошад. Дар шароити ҳозира танзими маъмурии фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби давлат дар се самти истифодаи воситаҳои маъмури ба амал бароварда мешавад. Самти аввал бо таъсири корхона алоқаманд аст: бақайдгирии он, иҷозатномадиҳӣ, сертификатсия, аккредитатсия. Самти дуюм ба ташкили дастрасӣ ба бозор барои маҳсулоти корхонаҳо (тасдиқи мутобиқат, дар шакли декларатсия ва сертификатсия) алоқаманд аст. Ва дар ниҳоят, соҳаи сеюми танзими маъмури назорат аз гардиши мол дар бозор аст.

Илова ба соҳаҳои номбаршудаи танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ самтҳо ва шаклҳои дигари танзими давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ вучуд доранд: таъмини сифати мол (кор, хизматрасонӣ), ҳифзи муҳити зист, риояи қоидаҳои санитарӣ, гигиенӣ, зидди сӯхтор ва дигар бехатарӣ.

Интиҳоби воситаҳои танзими давлатии соҳибкории тичоратӣ, характер ва механизми истифодаи онҳо тасодуфӣ буда наметавонанд. Таҳқиқи танзим бо стратегияи беҳтарини интиҳобшуда ва роҳҳои рушди иқтисодӣ муайян карда мешавад. Маҷмӯи василаҳои таъсири давлат ба иқтисодиёт дар кишварҳои гуногун метавонанд якхела бошанд. Аммо, хусусиятҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии дар ин кишварҳо мавҷудбуда, мушкилотҳои мубрам, фарқияти ҳадафҳо ва вазифаҳо, хусусан кӯтоҳмуддат, интиҳоби оқилонаи шаклҳо ва усулҳои танзими давлатии соҳибкорӣ, муайян кардани афзалият ва омезиши онҳоро талаб мекунад.

Бо вучуди ин, хусусиятҳо ва рушди кишварҳои ҷудогона имкони истифодаи чораҳои меъёрии таъсири давлатро ба фаъолияти соҳибкорӣ истисно намекунад.

Шаклҳои дар боло овардашуда бо истифодаи низоми усулҳои танзими таъсири мустақим ва ғайримустақим зоҳир мешаванд. Ба усулҳои мустақим усулҳои таъсири маъмурӣ ва ҳуқуқӣ ба субъектҳо дохил мешаванд: танзими қоидаҳои фурӯши мол ва хизматрасонӣ, иҷозатномадихӣ, бурсиядихӣ, муқаррар кардани андозаи ҳадди ақалли фонди оинномавии корхонаҳои савдои шаклҳои муайяни ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолият; банақшагирии стратегӣ ва ғ.

Ҳамин тавр, мо боварӣ дорем, ки дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ танзими давлатии соҳибкорӣ, аз ҷумла савдо тавассути:

1. танзими ҳуқуқӣ;
2. усулҳои маъмурӣ;
3. танзими иқтисодӣ амалӣ карда мешавад.

Танзими ҳуқуқӣ қоидаҳои фаъолияти бозор, муносибатҳои иқтисодиро муқаррар менамояд, ҳимояи фаъолияти субъектҳои ҷамъият ва умуман аъзои онро таъмин мекунад. Он ҳама соҳаҳои фазои бозор (молӣ, молиявӣ, меҳнатӣ) ва инчунин муносибатҳои дар ин фазо ташаккулёфтaro фаро мегирад.

Сабаби асосии танзими ҳуқуқии иқтисодиёт дар шароити нав ин набудани низоми бозорӣ ба монанди хоҳиши ба даст овардани фоида бе назардошти оқибатҳои эҳтимолии манфӣ мебошад. Мақсади танзими ҳуқуқӣ таъмин намудани муносибатҳои мутамаддини бозорӣ, эҳтироми манфиатҳои иштирокчиёни онҳо мебошад.

Давлат танзими ҳуқуқии худро дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ менамояд: сохтори мақомоти танзими давлатӣ оид ба фаъолияти савдо, вазъи ҳуқуқии корхонаҳои савдо, тартиби бастан ва иҷрои шартномаҳои хоҷагидорӣ ва созишномаҳои савдо, ҳифзи ҳуқуқии амволи субъектҳои савдо, тартиби ҳалли баҳсҳои корхонаҳои савдо, қоидаҳои савдо, ҳимояи истеъмолкунандагон, ташаккул ва танзими баъзе масъалаҳои низоми шартнома, масъалаҳои марбут ба ҷанбаи этикии савдо ва ғайра.

Танзими давлатии соҳибкории тичоратӣ дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст. Ҳама санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба танзими ин фаъолият бояд ба принципҳои конститутсионӣ мувофиқ бошанд.

Вобаста ба фаъолияти корхонаҳои савдо, қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба умумӣ (танзими давлатии баъзе ҷанбаҳои иқтисодиётро таъмин намояд) ва махсус (таъсири давлатӣ ба соҳаи савдо) тақсим карда шавад.

Санадҳои қонунгузорию танзими умумӣ бояд, пеш аз ҳама, Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар гиранд, ки танзими давлатии муносибатҳои бозаргониро дар ҷаҳорҷӯбаи муайяни ҳуқуқӣ муқаррар менамояд.

Танзими махсуси меъёрии ҳуқуқии соҳибкории тичоратӣ дар фармон ва дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон, санадҳои вазорату идораҳо, инчунин қарорҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дастурҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дарҷ карда шудаанд.

Мундариҷаи умумии танзими давлатӣ бояд ба дарки он асос ёбад, ки дар ҳама сатҳҳои низом вазифаҳои иҷозатдиҳӣ, назоратӣ ва манъкунӣ, таҳлилӣ, иттилоотӣ, ҳамоҳангсозӣ, инчунин функцияҳои дастгирии соҳибкорӣ, ташаккул ва татбиқи сиёсати илмию техникӣ ва кадрҳо бояд тибқи қонун пешбинӣ шаванд.

Вобаста ба муносибати умумӣ ба мушкилоти танзими давлатии савдо вазифаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ташкили заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, танзими гумрукӣ, асёрӣ ва молиявӣ, бурсияҳо ва субсидияҳо, ташаккули сиёсати ягона дар соҳаи стандартизатсия, сертификатсияи савдо ва хизматрасонии хӯроки умумӣ, муқаррар намудани қоидаҳои фурӯши баъзе молҳо ва пешниҳоди хизматрасонӣ, намудҳои алоҳидаи хизматрасонӣ, таҳияи барномаҳои индикативии соҳавӣ оид ба рушди савдо ва арзёбии оқибатҳои татбиқи онҳо, нигоҳ доштани сатҳи зарурии рақобат дар бозор, ташаккули дастгирии боэътимоди иттилоотӣ барои иштирокчиёни бозори истеъмолӣ, таҳияи сиёсати соҳавии илмию техникӣ ва кадрӣ мебошад.

Танзими ҳудудии соҳибкории савдо бояд ба он асос ёбад, ки механизми он, аз як тараф татбиқи принципҳои хизматрасонии муштараки тичоратиро таъмин намояд ва аз тарафи дигар, сохтори маҳсуси идоракунии нишондиҳандаҳои фаъолиятро, ки ташкили сиёсати савдору ҳамоҳанг мекунад, ташкил кунад.

Дар ин робита, вазифаҳои асосии мақомоти танзимкунандаи ҳокимияти маҳаллӣ бояд инҳо бошанд: ташаккули сиёсати ҳудудии савдо ва афзалиятҳои он; таъмини иҷрои принципҳои умумии андозбандӣ ва таҳияи хусусиятҳои татбиқи онҳо ба субъектҳои фаъолияти савдо дар сатҳи ҳудудҳои маъмурӣ; таҳкими заминаи меъёрии савдо дар асоси стандартҳои танзими доимӣ ё муваққатӣ, фароҳам овардани муҳити босамари рақобат дар бозори истеъмолии маҳаллӣ; рушди бозори ҳудудӣ дар асоси дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ, танзими сармоягузориҳои хоричӣ ва ташаккули инфрасохтори рушдёфта; таъмини назорати самарабахши риояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон.

Танзими маъмурӣ мустақиман ба ваколати ҳокимияти давлатӣ асос ёфта, чораҳои манъкунӣ, иҷозатдиҳӣ, маҷбуркуниро дар бар мегирад. Дар муқоиса бо усулҳои иқтисодӣ, усулҳои маъмурӣ озодии интихобро ҳангоми қабули қарор барои субъектҳои муносибатҳои бозорӣ ба таври назаррас маҳдуд мекунад. Дар айни замон, танзимгарони маъмурӣ дорои табиати иқтисодӣ мебошанд, зеро татбиқи онҳо ба рафтори субъектҳои хоҷагидорӣ ва дар ниҳоят ба вазъи низоми иқтисодӣ таъсир мерасонад.

Танзими маъмурӣ дар амалияи ҷаҳонӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ дар ҷойҳои зарурӣ доништа мешавад, ки озодии пурраи иқтисодии баъзе субъектҳои муносибатҳои бозаргонӣ барои дигарон ё дар маҷмӯъ ҷомеа, оқибатҳои мусбӣ ба бор орад.

Усулҳои маъмурӣ иборатанд аз: назорати мутобиқати маҳсулоти истеҳсолшуда тибқи стандартҳо; бо мақсади ҳифзи истеҳсолкунандагони ватанӣ муқаррар кардани бурсияҳо, бочҳои гумрукӣ ҳангоми воридот ё содироти маҳсулот; муайян намудани самтҳои афзалиятноки субсидия ва сармоягузорӣ; рушди функцияҳои худидоракунии маҳаллӣ ва ғайра.

Танзими иқтисодӣ ба таъсир ба манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва ҳавасмандгардонии моддӣ барои рушди намудҳои алоҳидаи фаъолият тибқи талаботи ҷомеа асос ёфтааст. Танзими иқтисодии давлатӣ маҷмӯи омилҳои зиёди унсурҳоро дар бар мегирад. Ба онҳо дохил мешаванд:

1.Тадбирҳои мустақиман ба иқтисодиёт, ки маблағгузориҳои мақсаднокро дар бар мегиранд, аз ҷумла системаи хариди давлатӣ;

2.танзими ғайримустақим, ки сиёсати бучавӣ-андозӣ, пулӣ-қарзӣ, асёрӣ ва гумрукиро дар бар мегиранд.

Ҳамин тавр, нақши муайянкунандаи давлат дар ҳавасмандгардонӣ ва танзими соҳибкорӣ дар мавриди гузариши иқтисодиёт ба бозор комилан аён аст. Давлат аксар вақт мекӯшад, ки ба фаъолияти соҳибкорон фаъолона даҳолат кунад ва баъзан ҳамчун нозир ё довар баромад кунад. Ба ақидаи мо, аҳамияти танзими давлатии равандҳои иқтисодӣ дар шароити бӯҳрон меафзояд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар кишварҳое, ки ба иқтисоди бозаргонӣ мегузаранд, зарурати танзими давлатии иқтисодиёт дар давраи гузариш нисбат ба кишварҳое, ки дар иқтисодиёти бозаргонӣ пешрафта мебошанд, бештар эҳсос мешавад. Хусусан, ин вобаста аст ба: чораҳои фаврие, ки барои барқарорсозии вазъи молиявии иқтисодиёт нигаронида шудаанд; мутобиксозии иқтисодиёт ва системаи идоракунии ба шароити нав; гузаронидани сиёсати фаъоли иҷтимоӣ ва зиддинҳисорӣ. Дар чунин шароит, доираи танзими маъмуриву ҳукукии муносибатҳои иқтисодӣ танг карда мешавад, системаи куллан нави идоракунии давлатии иқтисодиёти давраи гузариш ташаккул меёбад, мазмуни таъсири ҳукумат ба иқтисодиёт тағйир меёбад, аз ҷумла диққати махсус ба функцияҳо ва усулҳои на муस्ताқим, балки ғайримустақими рушди иқтисодиёт ва соҳибкорӣ; гузариш аз идоракунии муस्ताқими соҳаҳо ва бахшҳо ба идоракунии равандҳои иқтисодӣ гузаронида мешавад.

Аммо бояд қайд кард, ки муҳолилаи давлат ба рушди равандҳои иқтисодӣ дар бозори истеъмолӣ танҳо барои рафъи оқибатҳои манфии дар натиҷаи ғаразҳои номатлуб дар самтҳои рушди он ҷойдошта роҳ дода мешавад.

Ҳамин тавр, танзими давлатии иқтисодиёт ва фаъолияти соҳибкорӣ дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ ҳамчун як механизми иловагӣ ба системаи худтанзимкунии бозор, ки ба танзими рафтори иқтисодӣ ба манфиати ҷамъият нигаронида шудааст, зарур мебошад.

Муайян намудани сабабҳои зарурияти танзими давлатии иқтисодиёт дар сатҳи лозимӣ, объектҳои зерӣ таъсири мақомоти давлатӣ бударо муайян мекунад.

Объектҳои танзими давлатӣ звенои ибтидоӣ дар соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ, соҳаҳо, минтақаҳо, равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошанд, яъне диққати мақомоти давлатӣ ба таъмини шароити фаъолияти самарабахши иқтисоди миллӣ равона шудааст.

Объектҳои асосие, ки ба он таъсири давлат дар оғози гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт равона карда шудааст, инҳоянд: равандҳои ғайридавлатикунонӣ, хусусигардонӣ, аз инҳисорот баровардан; таъмини гуногунии шаклҳои моликият; раванди такрористеҳсолкунӣ; бахши давлатии иқтисодиёт; шартҳо ва манбаҳои ҷамъовариҳои сармоя; гардиши пул; равандҳои зидди таваррум; муҳити рақобат; соҳибкорӣ; сармоягузорӣ; соҳаи иҷтимоӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, механизми ҳифзи аҳоли; шуғлварзӣ, кормандон; тавозуни пардохт; фаъолияти иқтисодии хориҷии кишвар; муҳити зист ва ғ. Рӯйхати объектҳои танзими давлатӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки онҳо соҳаҳои мухталифи ҳаёти иқтисодии ҷомеаҳо ҳам дар сатҳи микро ва ҳам макро, аз ҷумла муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ фаро мегиранд.

Мақсади асосӣ ва асоси танзими давлатии иқтисодиёт таъмини босуботи иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа мебошад. Оқибатҳои бевоситаи ин ҳадафи асосии танзими давлатӣ дар ҳама гуна кишварҳо ва ҳадафи дар ин баробар муҳим, ташаккули шароити ибтидоӣ ва потенциали рушди иқтисодӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум мебошад.

Танзими давлатии иқтисодиёт бевосита бо сиёсати иқтисодӣ алоқаманд буда, барои татбиқи он нигаронида шудааст. Барои ноил шудан ба ин мақсадҳо шаклҳо ва усулҳои мухталифе истифода мешаванд, ки воситаҳои танзими давлатии иқтисодиётро ташкил медиҳанд.

Бояд зикр намуд, ки соҳибкории тичоратӣ яке аз намудҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ нигаронидашудаи фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Қонеъгардонии эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ба молу хизматрасонӣ заминаи муस्ताқам барои суботи иқтисодӣ ва сиёсиро фароҳам меорад,

фазои мусоиди маънавӣ ва психологии аҳолиро таъмин менамояд. Он самти иҷтимоии фаъолияти савдо мебошад, ки танзими доимии давлатро тақозо менамояд. Раванди ислоҳоти иқтисодиёти кишвар, ки соли 1990 оғоз ёфт ва то ба ҳол идома дорад, бо мушкилоти мураккаби макроиқтисодӣ асос меёбад. Асоси онҳо сохтори номукаммали технологияи истеҳсолоти саноатӣ, рақобатпазирии пасти маҳсулоти ватанӣ, молҳо, корҳо, хизматрасонӣ, азнавбарқароркунии сусти истеҳсолот барои истеҳсоли маҳсулоти нави ба талабот ҷавобгӯ, маҳсулотҳои баландсифат, васеъ намудани ҳудуди иқтисоди пинҳонӣ ва идоракунии ғайрисамаранок алоқаманданд.

Ҳамзамон, бо рушди иқтисоди бозорӣ дар Тоҷикистон, тағйиротҳои мусбат дар соҳаи танзими давлатии рушди он ба назар мерасанд. То имрӯз дар кишвар қонунгузории конституционии давлатӣ ташаккул ёфт, қонунгузории маъмурӣ таҳким ёфт, қонунгузории андоз ва гумрук ҳамчун шохаҳои мустақили ҳуқуқ ба вучуд омаданд, қонунгузории меҳнат мавқеи назаррасро ишғол кард.

Ба ақидаи мо, бо вучуди он ки қонунгузории Тоҷикистон ва заминаи ҳуқуқии фаъолияти корхонаҳо дар заминаи соҳибкории озод таҳким ёфтаанд, зарур аст ки татбиқи ислоҳоти корхонаҳо дар сатҳи микроиқтисодӣ тезонида шавад. Ислоҳоти корхонаҳо бояд натиҷаи фаъолияти мувофиқашудаи роҳбарон, моликон ва кормандон бо нақши ҷамоҳангсозии давлат доништа шавад. Давлат бояд дар мувофиқа бо сиёсатҳои макроиқтисодӣ сиёсати микроиқтисодиро таҳия ва татбиқ намояд. Айни ҳол, суръатбахшии раванди дигаргуниҳои муҳим ғангоми ислоҳоти корхонаҳо бо як қатор омилҳо маҳдуд карда мешавад. Асосии онҳо:

- мавҷуд набудани нақшаҳои комплекси рушди миёнамӯҳлат ва дарозмуддат дар корхонаҳо;
- маълумоти нокифоя дар бораи вазъи кунунӣ ва дурнамои бозор, зарурияти хароҷоти зиёд барои кӯшишҳо ва захираҳо барои самтгирӣ дар бозор;
- омода набудани бисёр корхонаҳо барои тағйир ёфтани тақозои аҳоли, пайдо шудани маҳсулоти баландсифати рақобатпазир;
- фарсудаҷавии воситаҳо ва технологияҳои асосӣ, истифодаи ғайрисамараноки захираҳо;
- ҳавасмандии пасти меҳнати кормандон;
- усули бесамари роҳбарони корхона, ки байни раёсат ва коллективи меҳнатӣ муҳолифат ба вучуд меоваранд;
- таъсири сусти ҷомеа ба фаъолияти корхонаҳо;
- масъулияти пасти иҷтимоии тичорат;
- фарҳанги номукаммали ташкили корхонаҳо;
- сатҳи ғайриқаноатбахши идоракунии донишҳо ва рушди ташкили корхонаҳо.

Бо мақсади сушт будани раванди рушди тамоюлҳои манфӣ, сиёсати микроиқтисодии давлат бояд ба ҳалли масъалаҳои зерин равона карда шавад:

- мукамал намудани механизми танзими меъёрию ҳуқуқӣ фаъолияти соҳибкорӣ;
- ҳавасмандгардонии ҷараёни ташкили гурӯҳҳои молиявӣ-саноатӣ, тичоратӣ-саноатӣ, илмӣ-саноатӣ ва иттиҳодияҳои корхонаҳо;
- ташкили механизми таъмини субот ва шаффофияти муносибатҳои амволӣ;
- баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории корхонаҳо;
- истифодаи шаклҳои махсуси дастгирӣ ва назорати давлатӣ аз болои корхонаҳои калидии саноатӣ, ки маҳсулоти сатҳи ҷаҳони муосир истеҳсол мекунанд;
- ташкили системаи ягонаи танзими давлатии бозори корпоративии коғазҳои қиматнок;
- таҷдиди тартиботи муфлисҷавии корхонаҳо;
- таҳияи шакли стандартии стратегияи молиявӣ иқтисодии корхона дар асоси нишондиҳандаҳои мутавозин ва дохил кардани он ба ҳисоботи солана;

- батадрич наздик шудани баҳисобгирии муҳосибӣ, андозӣ ва идоракуни;
- дар корхонаҳо ташкили рушди инфрасохтори иттилоотӣ;
- рушди системаи консалтинг дар соҳаи идораи сифат, молҳо ва хизматрасонӣ;
- таъмини раванди аттестатсияи ҷойҳои корӣ дар доираи ташкили илмии меҳнат;
- гузаронидани шиносномакунонии ҳатмии ҳамаи корхонаҳои Тоҷикистон.

Ба ақидаи мо, тавсия додан зарур аст, ки ҳалли ин ҷанбаҳои масоили дар Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар сохторҳои дахлдор ба мақсади муайян кардани ваколатҳои онҳо ва мӯҳлати фаъолият пешбинӣ карда шавад.

Дар доираи сиёсати давлатӣ оид ба ислоҳоти корхонаҳо, пешбарӣ ва татбиқи ғояҳои рушди мустақилонаи корхонаҳо зарур аст. Рушд бояд ҳамчун падидаи зарурӣ арзёбӣ шавад, ки ба тағйирёбии мақсадноки фаъолияти корхона оварда расонад. Ду шакли рушд вучуд дорад: эволюсионӣ ва инқилобӣ.

Рушди эволюсионӣ бо тағйироти тадриҷии миқдорӣ ва сифатӣ тавсиф меёбад, ки бештар ба рушди ташкилотҳо оварда мерасонад. Рушди инқилобӣ гузариши якбора аз як ҳолат ба ҳолати дигар аст. Дар раванди рушди ташкилотҳо роҳи эволюсионӣ ва инқилобии рушд метавонад бархурд кунанд.

Соҳибкор ва истеъмолкунанда дар шароити иқтисоди бозорӣ ба яке аз субъектҳои афзалиятноки муносибатҳои тиҷоратӣ табдил меёбанд. Аммо, ин маънои онро надорад, ки давлат бояд берун аз равандҳои дар соҳаи хизматрасонии савдо рухдода истода, бо нақши мушоҳидакунанда оид ба вазъи бозори истеъмолӣ маҳдуд бошад. Ташаббуси корхонаҳоро афзун намуда, танҳо пешниҳоди маҳсулот дар бозор, боло рафтани сатҳи хизматрасонии савдо, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои харидорро кафолат дода наметавонад. Мушкилоти ҷиддӣ дар амният ва сифати молҳои фурӯхташаванда боқӣ мемонанд. Таваҷҷӯҳи ҳамешагӣ ба пешбурди рақобат ва пешгирии монополия талаб карда мешавад. Зарур аст, ки мувозинати байни эҳтиёҷоти соҳаи иҷтимоӣ ба захираҳо, имкониятҳои иқтисодии кишвар ва қонунҳои иқтисоди бозаргонӣ пайдо ва нигоҳ дошта шавад.

Дар робита ба ин, бисёр иқтисоддонҳои маъруф на танҳо дастрасӣ, балки зарурати танзими давлатии савдори низ эътироф мекунанд. Чизи асосӣ дар ин ҷо кӯмак намудани корхонаҳои савдо барои мустаҳкам кардани нуфузашон барои истеҳсоли бевоситаи молҳои истеъмолӣ, аз ҷумла дастрасӣ дар имтиёзҳои андозӣ барои рушди технологияҳои муосир ва шаклҳои савдо, навсозии заминаи ҳуқуқӣ-меъёрии савдо мебошад.

Дар бораи зарурияти танзими савдо таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ, аз ҷумла ИМА, Фаронса, Испания, Олмон, Шветсия ва ғайра тасдиқ менамоянд, ки дар баробари мавҷуд будан ё набудани вазоратҳои соҳавӣ, инчунин хадамоти махсуси давлатӣ, қонунгузорӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ, ки ба ҳимояи манфиатҳои истеъмолкунандагон нигаронида шудаанд, ки барои назорати риояи қоидаҳои савдо, таъсис ва дастгирии шароити рақобати озод дар бозор, таъмини бехатарии маҳсулот машғуланд. Маънои танзими давлатии савдо дар шароити бозор, муайян кардани "қоидаҳои бозӣ" дар бозори истеъмолӣ ва назорати истифодаи онҳо, бидуни даҳлат ба фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо мебошад [5, 236].

Вазъи имрӯза дар бозори истеъмолӣ қарорҳои сифатан дигарро дар соҳаи танзими давлатии савдо талаб менамояд. Ҳангоми амалисозии он, риояи чунин принципҳои асосӣ, аз қабилӣ даст кашидан аз идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ ва самтгирӣ ба идоракунии равандҳои бозори истеъмолӣ ва инчунин коҳиш додани таъсири маъмурӣ ба танзими меъёрӣ - ҳуқуқӣ муҳим аст.

Ҳадафҳои стратегияи танзими фаъолияти савдо ба андешаи мо, фароҳам овардани шароити заруриро бояд эътироф кунанд, ки тавассути он назорати саривақтии бозори истеъмолӣ, амниятиб он ва риояи манфиатҳои харидорон имконпазир аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки зарурияти қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Номгӯии мол ва маҳсулоти аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ, ки

нарххояшон таҳти танзими давлатӣ қарор дода мешаванд (қарори Ҳукумати ҚТ аз 9.07.2019 №350, аз 25.06.2020 №396), ки 19 номгӯи мол ва маҳсулоти ниёзи аввалияро дар бар мегирад, айнаи муддао ва сари вақтӣ арзёбӣ мегардад. Аммо вақтҳои охир баландшавии нархи мол ва маҳсулоти ниёзи аввалия дар бозори истеъмолӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки механизми дурусти татбиқи қарори мазкур мукаммалро тақозо дорад.

Бо назардошти воқеияти мавҷуда дар бозори истеъмолии Тоҷикистон, вазифаҳои асосии танзими давлатӣ дар соҳаи савдори метавон ба таври зайл муайян кард:

- таҳкими заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи савдо;
- рушди муҳити рақобатӣ ва пешгирии зухуроти имконпазири монополия дар бозори истеъмолӣ;
- рушд ва такмил додани инфрасохтори савдо;
- назорати самараноки савдо дар робита ба сифат ва бехатарии молҳои фурӯхташуда, сатҳи хизматрасонӣ ва қонунгузорӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон;
- ҳифзи бозори дохилӣ дар асоси дастгирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ;
- танзим ва такмил додани сармоягузориҳо, иҷозатномадихӣ, қарздиҳӣ, андозбандӣ;
- нигоҳ доштани захираи зарурии мол барои эҳтиёҷоти давлатӣ.

Мачмӯи вазифаҳои зикршуда на танҳо дар дохили кишвар, балки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ дорои афзалияти давлат мебошад ва вазифа, сохтор ва самти фаъолияти мақомоти иҷроияро дар соҳаи савдои ҳамаи сатҳҳои он, аз ҷумла мақомоти шаҳрӣ муайян мекунад.

Дар мачмӯи метавон гуфт, ки танзими давлатӣ таъсири давлат ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва шароити бозор бо мақсади фароҳам овардани шароити мӯътадил барои ташаккули соҳибкорӣ ва ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ бо он мебошад. Дар асоси мафҳуми "танзими давлатӣ" гуфта метавонем, ки давлат барои мусоидат ва ҳавасмандгардонии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва дар мачмӯи ба иқтисодиёти миллии барои таъмини суръати баланд ва устувори рушди иқтисодии он даъват карда мешавад.

Бояд қайд кард, ки танзими давлатӣ ҳарчи бештар ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот нигаронида шудааст. Таваҷҷуҳ аз танзими тақозои аҳоли ба танзими арзаи молӣ равона карда шудааст.

Дар механизми танзимкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир тағйироти назаррас рух дода истодааст. Шакли муҳимтарини танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ ворид кардан ба барномаҳои рушди дарозмуддати иқтисодии самтҳои асосии азнавсозии саноат бо самтгирии махсус барои қонеъ намудани талаботи дохилӣ ва инчунин иқтисодиёти барои содирот нигаронидашуда мебошад, ки ин ҳадафи панҷуми стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа мешавад.

Илова бар ин, дар ҷараёни таҳқиқот ошкор кардем, ки дар марҳилаи кунунии рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ дар шароити гузариш ба технологияҳои иттилоотӣ, дар миқёси глобалӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт дигаргуниҳои амиқ сурат мегиранд. Ҳамзамон, дар соҳаи истеҳсолоти саноатӣ миқдори зиёди сармоягузориҳо, таҷҳизот ва захираҳои инсонӣ талаб карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Клейменов А., Головина О. Рычаги антикризисного управления в регионе//Проблемы теории и практики управления. - 1996. - № 4. - С.60-62.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга. М: Бизнес-книга; ИМА-Кросс. Плюс, 1995. - С. 130.
3. Николаева Т.И., Егорова Н.Р. Потребительский рынок и торговля: проблемы развития и регулирования. – Екатеринбург: УГЭУ, 1998. - С. 26.
4. Самуэльсон П. Экономика- М.: Прогресс, 1964. - С. 186.

5. Сафаров Т.А., Муфтнев Г.Г. Государственное регулирование экономики. - Уфа: Башкортостан, 1999, Мищенко В.В. Государственное регулирование экономики. -М.: ИНФРА-М, 2002. - С. 236
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Наука, 1993. - С. 332.
- Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. М., 1999. - С. 113.
7. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан / Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции №3(28)-2019. Душанбе, «Точир»-2019, с. 43-47.

УДК 339.371.2

Амонов С. С.

МЕЪЁРҲО ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақола меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирии корхонаҳои савдои чакана таҳлил карда шудааст, ки он барои мақсадҳои идораи рақобатпазирӣ, мавҷудияти воситаи воқеии арзёбии он зарур аст. Таҳияи воситаи боэътимоду воқеии андозагирии рақобатпазирии субъекти хоҷагидор имконият медиҳад, ки иқтидори он арзёбӣ карда шавад ва рушди он пешгӯӣ гардад. Арзёбии рақобатпазирии корхона, вазифаи бисёрфункционалии мураккабро пешниҳод менамояд, ки ба ошкор кардани меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои назарраси рақобатпазирӣ ва муттаҳидкунии онҳо равона шудааст. Ҳамчунин муаллиф қайд менамояд, ки меъёрҳо дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана - ин нишондиҳандаи мақсаднок мебошад, ки мувофиқи он комёбиҳои сатҳи муайяни рақобатпазирии корхона арзёбӣ кардан мумкин аст. Вай нишонаи муҳими махсуси имкондиҳандаи муқарраркунии баҳодиҳии фаъолият, ҳосиятҳо, вазъиятро пешниҳод мекунад; ҷиҳатҳои микдорӣ ва сифатии амалҳо моҳияти онҳо ва дараҷаи комёбшавии мақсадҳои бозори корхонаро тавсиф менамояд. Ба андешаи муаллиф нишондиҳанда – аломати тавсифкунандаи ягон самти фаъолияти корхонаҳои савдои чакана, унсурҳои микдорӣ ё сифатии он буда, дараҷаи рушд ё иҷрои мақсади алоҳидаи раванди савдори инъикос менамояд.

Вожаҳои калидӣ: рақобатпазирӣ, меъёрҳо, нишондиҳандаҳо, афзалияти рақобатӣ, сифат ва нарх, фурӯши мол, рушди савдо, савдои чакана, арзёбии рақобатпазирии корхона.

Амонов С. С.

КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РОЗНИЧНОГО ТОРГОВОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье анализируются критерии и показатели конкурентоспособности предприятий розничной торговли, необходимые для целей управления конкурентоспособностью, наличие реалистичного инструмента для ее оценки. Разработка надежного и реалистичного инструмента измерения конкурентоспособности хозяйствующего субъекта позволяет оценить его потенциал и спрогнозировать его развитие. Оценка конкурентоспособности предприятия предлагает сложную многофункциональную задачу, направленную на выявление значимых критериев и

показателей конкурентоспособности и их интеграцию. Автор также отмечает, что критерии в деятельности предприятий розничной торговли - это целевой показатель, по которому можно оценить достижения определенного уровня конкурентоспособности предприятия. Также обеспечивает способности оценивать производительность, свойства и ситуации; количественные и качественные аспекты, определяют их сущность и степень достижения рыночных целей предприятия. По мнению автора, индикатор - это характерный признак любой деятельности предприятия розничной торговли, количественный или качественный его элемент, отражающий уровень развития или выполнения конкретной цели торгового процесса.

Ключевые слова: конкурентоспособность, критерии, показатели, конкурентное преимущество, качество и цена, продажи, развитие торговли, розница, оценка конкурентоспособности предприятия.

Amonov S.S.

CRITERIA AND INDICATORS OF THE COMPETITIVENESS OF A RETAIL TRADE ENTERPRISE

The article analyzes the criteria and indicators of the competitiveness of retailers, necessary for the management of competitiveness, the availability of a realistic tool for its assessment. The development of a reliable and realistic instrument for measuring the competitiveness of an economic entity allows one to assess its potential and predict its development. Assessment of the competitiveness of an enterprise offers a complex multifunctional task aimed at identifying significant criteria and indicators of competitiveness and their integration. The author also notes that the criteria in the activities of retail enterprises is a target indicator by which it is possible to assess the achievement of a certain level of competitiveness of the enterprise. It provides a particularly important measure of the ability to assess performance, properties and situations; quantitative and qualitative aspects of actions describe their essence and the degree of achievement of the market objectives of the enterprise. According to the author, an indicator is a characteristic feature of any activity of a retail enterprise, its quantitative or qualitative element, reflecting the level of development or fulfillment of a specific goal of the trading process.

Key words: competitiveness, criteria, indicators, competitive advantage, quality and price, sales, trade development, retail, assessment of enterprise competitiveness.

Фаёлияти корхонаҳои савдо дар шароити иқтисоди бозорӣ баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазириро дар асоси татбиқи дастовардҳои пешрафти илмӣ – техникаӣ, самаранокии шаклҳои хоҷагидорӣ ва идорақунӣ, фаъолгардонии ташаббускориро тақозо менамояд. Дар шароите, ки корхонаҳо соҳиби мустақилияти идорақунӣ ва пешбурди хоҷагӣ, ҳуқуқи ихтиёрдорӣ захираҳо ва натиҷаи меҳнат мебошанд, онҳо ба қарор ва фаёлияти худ масъулияти пурраи иқтисодиро ба ӯҳда доранд [5]. Некӯаҳволии онҳо ва муваффақияти тичоратӣ пурра аз дараҷаи самаранокӣ фаёлияти онҳо ва устувории вазъи бозорӣ вобаста аст. Барои мақсадҳои идораи рақобатпазирӣ, мавҷудияти воситаи воқеии арзёбии он зарур аст [3]. Таҳияи воситаи бозьтимоду воқеии андозагирии рақобатпазирӣ субъекти хоҷагидор имконият медиҳад, ки иқтидори он арзёбӣ карда шавад ва рушди он пешгӯӣ гардад.

Арзёбии рақобатпазирӣ корхона, вазифаи бисёрфункционалии мураккабро пешниҳод менамояд, ки ба ошкор кардани меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои назарраси рақобатпазирӣ ва муттаҳидкунии онҳо равона шудааст.

Шаклҳои гуногунии афзалияти рақобатӣ ва тафсири рақобатпазирӣ, чун категорияи иқтисодӣ, зарурати баррасии маҷмӯавии меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои муайянкунандаи рақобатпазирӣ корхонаҳои савдори пешбинӣ мекунад.

Дар луғати тафсири меъёр (аз калимаи юнонӣ "criterion") ҳамчун нишонае муқаррар карда мешавад, ки дар асоси он, арзёбии сифати объект ва раванди иқтисодӣ ташаккул меёбад.

Меъёр - ин нишондиҳандаи мақсаднок мебошад, ки мувофиқи он қомеъҳои сатҳи муайяни рақобатпазирии корхона арзёбӣ қардан мумкин аст. Вай нишонаи муҳими махсуси имкондиҳандаи муқарраркунии баҳодихӣи фаъолият, ҳосиятҳо, вазъиятро пешниҳод мекунад; ҷиҳатҳои миқдорӣ ва сифатии амалҳо моҳияти онҳо ва дараҷаи қомеъшавии мақсадҳои бозори корхонаро тавсиф менамояд.

Меъёрҳои тавсифкунандаи рақобатпазирии корхонаи савдо, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад:

- А) натиҷаҳои мақсадноки ниҳии фаъолияти хоҷагидорӣи корхонаро инъикос намояд;
- Б) сатҳи ҳароҷоти корхона барои ноил шудан ба мақсадҳои гузашташударо ба қайд гирад;
- В) бояд бисёрҷанба бошад, то ки онҳоро бо меъёрҳои дигар ташкилотҳо муқоиса карда шавад;
- Г) қобилияти синтез қарданро дошта бошад, яъне доштани қобилияти ҷудошавии мурағтаб ба бештар нишондиҳандаҳои ҷузъии таҳлилӣ;
- Д) миқёси вақтро ба инобат гирад.

Меъёрҳои рақобатпазирӣ бо низоми нишондиҳандаҳо тавсиф мешаванд.

Нишондиҳанда – аломати тавсифкунандаи ягон самти фаъолияти корхонаҳои савдои ҷаҳона, унсурҳои миқдорӣ ё сифатии он буда, дараҷаи рушд ё иҷрои мақсади алоҳидаи раванди савдори инъикос менамояд.

Бе нишондиҳандаҳо дар намуди расмӣ, ки иттилооти заруриро пешкаш мекунад, нақшагирӣ, назорати фаъолияти субъектҳои савдои ҷаҳона ва арзёбии рақобатпазирии иқтисодӣ он имконнопазир мегардад.

Арзёбии рақобатпазирии корхонаи савдо ба ошкор намудани нишондиҳандаҳои муҳими миқдорӣи рақобатпазирӣ ва яқҷоякунии онҳо гузаронида мешавад. Дар ҳақиқат, ҳар як объект - ин маҷмӯи нишондиҳандаҳои сифат мебошад, ки тағйирёбии он тағйироти миқдорӣ ва сифатии объектро инъикос менамояд. Масъалаи муҳими методологӣ - ин интиҳоби низоми мутаносибӣи нишондиҳандаҳо мебошад, ки самаранокии истифода ва хусусияти ташаккули иқтисодӣи ташкилоти мушаххас, бартариятҳои асосии рақобатии онро инъикос мекунад. Низом бояд маҷмӯи омилҳои муҳимтарин, мурағтабии яқҷанд зарифҳо ва нишондиҳандаҳои самарабахшро тавсиф намояд. Низоми самаранокии арзёбӣ бояд стратегияи мушаххаси корхонаи тижоратӣ ва самаранокии иқтисодӣи завҳиравии онро инъикос мекунад.

Дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ нуқтаи назарҳои гуногун оид ба интиҳоби меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои таъминкунандаи баҳодихӣи рақобатпазирии корхонаҳо мавҷуданд. Ба қатори муҳаққиқони ин масъала Ҷ. Грейсон, Б. Голд, Т. Конно, Парето, Ш. П. Борисова, В. И. Иванитский, Л. И. Кравченко, Т. И. Николаева дохил мешаванд [1].

Дар солҳои охир, аз ҷониби иқтисодчиён кӯшиши ташкили усули ҳамҷонибаи арзёбии рақобатпазирии корхона амалӣ мешавад. Дар ин маврид, ҳар як муаллиф, барои роҳи баҳодихӣ ва таҳлил, мавҷудияти бартарияти корхонаро кӯшиш ба харҷ медиҳад. Пешниҳод мегардад, ки бо истифодаи ду гурӯҳи нишондиҳандаҳо, арзёбии рақобатпазирии корхона амалӣ гардад: натиҷаҳои фаъолият ва иқтисодӣи истеҳсолӣ. Як қатор усулҳои арзёбии рақобатпазирии корхона дар аниқ қардани нишондиҳандаҳо аз рӯи субъектҳо асос ёфтааст, ки ба баҳодихӣи рақобатпазирии корхона манфиатдор мебошанд.

Дар доираи усулҳои умумӣ, фарқиати пешбурди инфиродӣи андозагирӣи рақобатпазирӣ ба назар мерасад.

Нуқтаи назар ба арзёбии рақобатпазирии Р. А. Фатхутдинов, аз панҷ нишондиҳанда иборат аст: бозоре, ки дар он маҳсулот пешниҳод мешавад, нишондиҳандаи аҳамиятнокии бозор; сатҳи рақобатпазирии мол дар ин бозор; ҳаҷми фурӯши мол дар бозори мазкур; вазни қиёсии мол дар ҳаҷми умумии фурӯш. Барои баҳодихӣи интегралӣи рақобатпазирии

корхона Р. А. Фатхутдинов формулаеро пешниҳод мекунад, ки вазни молро ба инобат гирифта, дар он амалӣ мешаванд [4].

А.А. Воронов ва О.Н. Валкович муайян намудани рақобатпазирии корхонаҳоро аз рӯи вазни қиёсии маҳсулоти рақобатапазир дар ҳаҷми умумии истеҳсол ва ё фурӯш пешниҳод мекунад. Аммо муаллифон, масъалаи баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаро хеле содда кардаанд, зеро таъсири ба афзоиши ин нишондиҳанда, тағйирёбии нархи маҳсулот ва ашъи хоми харидашаванда, инчунин тарофаҳо ба хизматрасонии монополистҳо (нерӯи барқ, об ва ғайра)-ро ба эътибор нагирифтаанд.

И. М. Лифитс [2] чунин мешуморад, ки рақобатпазирии мол ва хизматрасониҳо аз ҳашт меъёри зерин иборатаст: сатҳи сифат; самти иҷтимоӣ; асли; амният; навгонии истеъмолӣ; имич; иттилоотнокӣ; нархи истеъмол. Ба ақидаи муаллиф, рақобатпазирӣ аз ду меъёрҳо иборат аст - сифат ва нарх. Ў қайд мекунад, ки маҳз меъёрҳои якум ва ҳаштум афзалиятнок мебошанд.

Амсилаҳо ва усулҳои арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои савдори метавонем ба ду гурӯҳ тақсим кунем: усулҳои таҳлилӣ ва графикӣ. Ин тақсимоҷ ба усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирии корхона шартан мебошад, зеро онҳо аз бисёр ҷиҳат бо ҳам мувофиқат мекунад, вале танҳо объекти таҳқиқ иваз мешавад.

Амсилаи Розенберг. Маънои амсила дар он аст, ки истеъмолкунандагон маҳсулотро аз нигоҳи фойданокии онҳо барои қонеъ гардонидани талаботи худ баҳо мегузоранд.

Аз нуқтаи назари кор бо маҳсулот, истифодаи амсила бо як қатор мушкилот вобаста аст. Ҷиҳати мусбати усули мазкур дар он аст, ки ба ҳар як маҳсулот мутобиқан ин ё он рақам гузошта мешавад, ки муқоисаи рақобатпазирии онҳоро осон мегардонад: чӣ қадар рақам зиёд бошад, ҳамон қадар маҳсулот рақобатпазир аст.

Амсила ё модели бо нуқтаи олий (идеалӣ). Хусусияти усули мазкур дар он аст, ки дар он қисмати иловагӣ - бузургии олии хусусиятҳои мол ворид карда шудааст. Афзалиятҳои ин усул аз он иборат аст, ки вай дар бораи маҳсулотӣ, аз нуқтаи назари истеъмолкунанда олий маълумот медиҳад. Рақобатпазирии мол аз рӯи бузургии фарқияти арзёбии мазкур аз бузургии идеалӣ муқаррар карда мешавад.

Арзёбии рақобатпазирӣ дар асоси сатҳи фурӯш. Заминаи манфии усули мазкур он аст, ки дар асоси арзёбию усули коршиносон ташкил медиҳад, яъне арзёбӣ бо афкори субъективии коршиносон муайян карда мешавад. Ҷиҳати мусбати усули мазкур дар он аст, ки дар ин усул таъсири омилҳои гуногун, ба монанди техникаю иқтисодӣ, тиҷоратӣ, санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ба эътибор гирифта мешавад.

Арзёбии рейтингӣ. Ҳангоми тартиб додани рейтингҳои корхонаҳо, ғояи таҳлили параметрӣ истифода мешавад, аммо ҳулосаҳои меъёрӣ аллакай дар заминаи муқоисаи миқдорӣ бароварда мешавад. Дар асоси нишондиҳандаҳои интихобшуда (коэффисиентҳо), баҳои маҷмуавии холии корхонаҳо ба ҳисоб гирифта мешавад, ки заминаи он барои муайян намудани ҷойи натиҷавии корхона дар рейтинг мебошад.

Баҳодиҳии рақобатпазирӣ дар асоси ҳисоби ҳиссаи бозорӣ. Ин усули арзёбии рақобатпазирӣ имкони аз рӯи тақсимоҷи ҳиссаи бозор ҷудо кардани як қатор муқаррароти меъёрии субъектҳои онро медиҳад. Таснифи чандтарафаи андозаи ҳисса ва динамикаи онҳо, барои таъсиси харитаи мушаххаси бозор имкон медиҳад, ки дар асоси он муайян кардани ҷойи субъекти таҳқиқшаванда дар сохтори бозор, сатҳи афзалият дар бозор, хусусиятҳои рушди вазъи рақобат дар бозор, хеле осон аст.

Арзёбии рақобатпазирӣ дар асоси меъёрҳои арзиши истеъмолӣ. Ин усул, арзёбии на ин ки молу хизматрасонӣ, балки маҷмӯи қарорҳои маркетингӣ, идоракунии ва ташкилӣ, яъне технологияи иқтисодӣ ва умуман корхонаҳоро пешбинӣ менамояд. Ин усул, ба таври кофӣ ошкор намудан ва арзёбии эҳтиёҷоти воқеии истеъмолкунандагон ва ҳосиятҳои маҳсулот ва хизматрасонию имкон медиҳад.

Арзёбии рақобатпазирӣ дар асоси назарияи самаранокии рақобат. Асоси ин усулро, арзёбии чор гурӯҳи нишондиҳандаҳо ё меъёрҳои рақобатпазирӣ ташкил медиҳад. Арзёбии

мазкури рақобатпазирии корхона ҳамаи арзёбиҳои бештар муҳими фаъолияти хочагидорӣ корхонаро дар бар мегирад, ба истиноси такроршавии нишондиҳандаҳои чудогона.

Бисёркунҷаи рақобатпазирӣ. Камбудии асосии усули мазкур чунинанд:

- татбиқи усули коршиносон, яъне гузоштани арзёбии субъективӣ худ;
- мушкилӣ дар ифодаи миқдори чунин хусусиятҳои сифатӣ, ба мисли хизматрасониҳои пас аз фурӯш ва ғайра;
- ин усул арзёбии дақиқи миқдори хусусиятҳои мол/корхонаҳоро аз рӯи меъёрҳои додасуда дода наметавонад;

Ҷиҳатҳои мусбати ин усул чунинанд:

- ба таври возеҳ тарафҳои заиф ва қавии маҳсулоти корхонаҳоро нишон медиҳад;
- имкон медиҳад, ки мавқеи мол/корхонаи таҳқиқшаванда нисбат ба рақибон босуръат ва ба осонӣ муайян карда шавад.

Усулҳои баррасишуда истифодаи маҳдуд доранд, чунки як гурӯҳи омилҳои ба рақобатпазирии корхона таъсиррасонандаро арзёбӣ мекунад ва дар асоси маълумоти бадастомада, ҳулоса оид ба сатҳи рақобатпазирии ҳамаи корхона бароварда мешавад ё арзёбӣ хеле мураккаб ва меҳнатталаб барои истифодаи амалӣ мебошад. Дар усулҳои гуногуни баҳодиҳии рақобатпазирии корхона, гурӯҳҳои гуногуни омилҳо истифода мешаванд, ки асосан бо ёрии арзёбии коршиносон ошкор мегарданд. Истифодаи танҳо як усул дар бораи сатҳи рақобатпазирии корхона маълумоти пурра намедиҳад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо дар раванди баҳодиҳии рақобатпазирии мол ва корхона бояд маҷмӯи усулҳои истифода шавад.

Аксари меъёрҳои интихобшудаи арзёбии рақобатпазирии корхона дар асоси татбиқи зарбҳои гуногун барои таҳлили фаъолияти савдо, вазъи молиявӣ, самаранокии сармоягузорӣ ва ғ. асос ёфтааст.

Ҳамин тариқ, нишондиҳандаҳои асосии рақобатпазирии корхонаи савдо, инҳоянд:

1. иқтидори иқтисодӣ ва самаранокии фаъолият (дороиҳо, сармояи асосӣ, сармояи худӣ ва қарзӣ, ҳаҷми фурӯш, ҳисса дар бозор, фоида);
2. сатҳи идоракунӣ (шакли ташкил ва таҷрибаи фаъолияти унсурҳои механизми хочагидорӣ аз мавқеи навоариҳо ва масъулият);
3. вазъи молиявӣ (қобилияти пардохттановӣ, қобилияти баргардонидани қарз ва шартҳои қарздиҳӣ, таркиби сармоя - таносуби сармояи худӣ ба маблағи умумии дороиҳо ва ғ.);
4. нуфузи корхона, стратегияи бозории он, фаъолияти инноватсионӣ;
5. вазъ ва таҳассуси захираҳои меҳнатӣ;

б. сатҳи хизматрасонӣ.

Расми 4. Нишондиҳандаҳои асосии рақобатпазирии корхонаи савдо

Таҳлили интиқодии усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои савдо, ки аз ҷониби муаллифони гуногуни давраи шӯравӣ, иқтисодшиносони муосир ва олимони ватанию хориҷӣ пешниҳод шудааст, нишон дод, ки ҳангоми ҳисоби арзёбии маҷмӯавии фаъолияти корхона, ба самаранокии фаъолияти корхона тавачҷӯҳи махсус зоҳир мешавад ва нишондиҳандаҳои асосӣ маҳз дар асоси нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ташаккул ёфтаанд. Зимнан таъкид мекунем, ки чунин усулҳо камбудии зерини худро доранд:

- дар қисми арзёбии нисбӣ онҳо имкон намедиханд, ки механизмҳои иқтисодӣ ва ташкилӣ дар сатҳи баробар ба инобат гирифта шаванд;

- дар қисми арзёбии мутлақ имкон намедихад, ки ҳолати объективӣ дар динамика, аз ҷумла дар муқоиса бо дигар иштирокчиёни бозор ошкор гардад.

Арзёбии сатҳи рақобатпазирии маҷмӯи корхонаи савдо кори хеле мураккаб аст, зеро: яқум, дар рақобатпазирӣ ҳамаи нишондиҳандаҳои сифат ва фаъолияти корхона аз рӯи марҳилаҳои давраи ҳаёти он тақсим мешавад; дуюм, дар шароити муосир, ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба баҳодиҳии рақобатпазирии субъектҳои бозорӣ вучуд надоранд.

Дар ин робита, зарурат дар таҳияи маҷмӯи нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокии корхонаҳои савдо ба миён меояд, ки ба таҳлили афзалиятҳои рақобатии худ ва арзёбии вазъи рақобатӣ дар шароити маҳдудияти маълумот равона шудааст.

Ба андешаи мо, ки барои арзёбии низомнокии иқтисодии корхона, баҳисобгирии нишондиҳандаҳои интегралӣ ҷанбаи хеле муҳим аст, зеро маҳз чунин нишондиҳандаҳои имкони пайгирии тағйиротро дар динамикаи рақобатпазирии субъекти хоҷагидорӣ медиҳад, баҳисобгирии онҳо бошад, дар асоси таҳлили маҷмӯавии пешакии нишондиҳандаҳои хусусӣ амалӣ мешавад, ки ҳолати низомҳои гуногуни корхонаро тавсиф менамояд.

Бо дар назардошти гуфтаҳои дар боло зикршуда, аз ҷониби мо, барои арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои савдои чакана усули комплексӣ таҳия ва пешниҳод шудааст. Он ба методикаи муаллифӣ оид ба ҳисоб ва арзёбии рақобатпазирии корхона дар заминаи нишондиҳандаҳои интиҳобшуда, ки ба сифати муҳимтарин меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои таъя мекунад.

Хусусияти хоси корхонаҳои чакана аз хариду фурӯши молҳои истеъмолӣ ва хизматрасони ба аҳоли иборат аст. Аз ин рӯ, муҳимтарин меъёрҳои рақобатпазирӣ, ба андешаи мо, инҳо мебошанд: самаранокии хариду фурӯш, вазъи молиявии субъекти савдои чакана, сифати хизматрасонии тиҷоратӣ ба харидорон ва вазъи бозории корхона. Зимнан, ду меъёр, муҳити дохилии рақобатии корхонаро тавсиф менамояд ва ду меъёри охирон – муҳити беруниро. Ҳамин тариқ, аз ҷониби мо маҷмааи пурраи афзалиятҳои фаъолияти корхонаҳо ва инъикоскунандаи мутобиқати муҳити дохилӣ ва берунии субъект пешниҳод шудааст (**Расми 5**).

Фаъолияти дилхоҳ корхона дар шароити ҳамкориҳои мураккаби маҷмӯи омилҳои берунӣ ва дохилии тиҷорат амалӣ мешавад. Аз ин рӯ, ташкили низоми кушоди нишондиҳандаи тавсифкунандаи иқтисодии корхона, таъминкунандаи мутобиқати муносиби муҳити дохилӣ-беруна, масъалаҳои муҳими методологӣ мебошад.

Низоми мазкур бояд на танҳо аз маҷмӯи нишондиҳандаҳо иборат бошад, балки ба талаботи асосии таҳлили системавӣ низ ҷавобгӯ бошад. Таркиби нишондиҳандаи низоми аз бисёр шартҳо (тамоюли мақсадноки таҳлил, навъ ва шакли корхона, хусусиятҳои соҳавӣ) вобаста аст, таҳияи системаи нишондиҳандаҳо бошад, хусусияти доими эҷодӣ дорад. Дар ҳолати мо, низоми нишондиҳандаҳо, барои мақсадҳои мушаххаси таҳлили рақобатпазирӣ корхонаи савдои чакана таҳия шудааст ва як қатор талаботро қонеъ мегардонад.

Таъмини талабот оид ба вобастагии мантиқии ҳамаи нишондиҳандаҳо аҳамияти метаологӣ дорад. Бо дар назардошти чунин равиш, амалӣ кардани арзёбии рақобатпазирӣ на танҳо "иқтисодӣ"-и корхона, балки "иқтисодӣ умуми"-и он имконпазир шудааст.

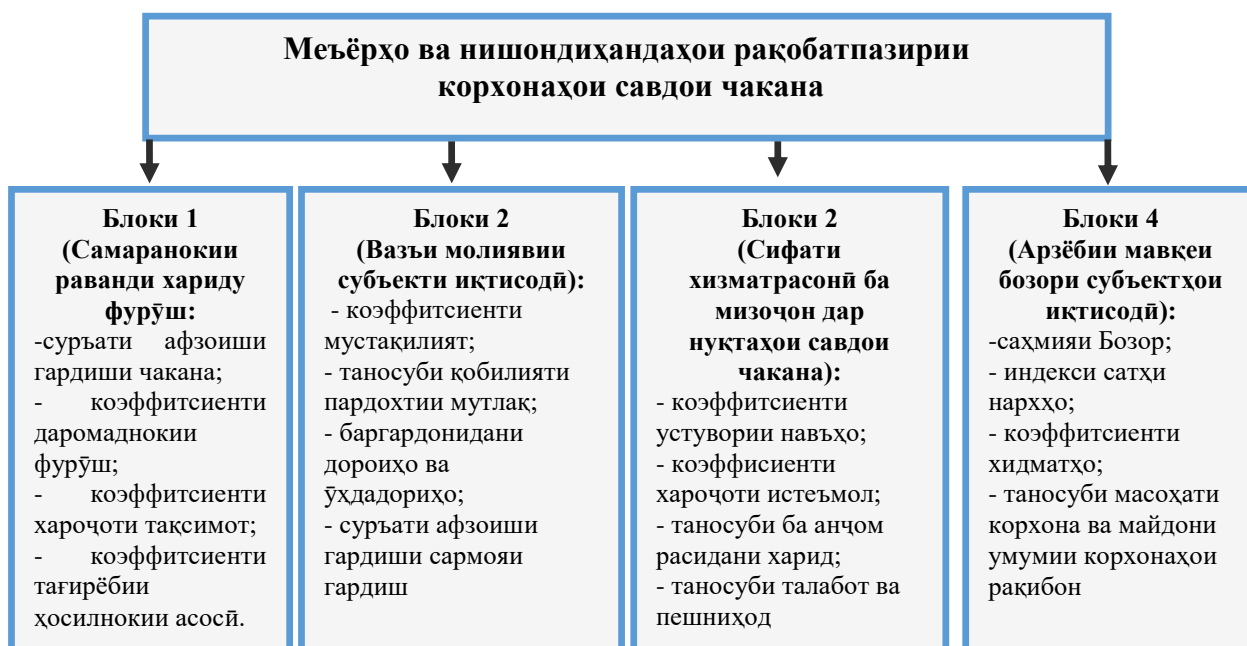
Нишондиҳандаҳое, ки мо аз рӯи ҳар як меъёри муайяни рақобатпазирӣ интихоб намудем, ба блокҳо гурӯҳбандӣ шудаанд. Ҳамин тавр, блоки 1 - самаранокии иқтисодии корхонаҳоро тавсиф менамоянд; нишондиҳандаҳои блоки 2 - иқтисодии молиявии субъекти иқтисодиро тавсиф менамоянд; нишондиҳандаҳои блоки 3 - сатҳи хизматрасонӣ ба харидорони бахши интихобшуда, яъне иқтисодии ташкилии онро тавсиф менамоянд; нишондиҳандаҳои блоки 4 - мавқеи корхонаи савдори нисбати рақибони муҳимтарин арзёбӣ мекунанд, яъне иқтисодии идоракунии онро тавсиф менамоянд (**Расми 6**).

Расми 5 Меъёрҳои рақобатпазирӣ корхонаҳои савдои чакана

Ҳар як блокҳоро чун низоми нисбатан мустақил баррасӣ намуда, низоми нишондиҳандаи таҳлиро ба даст меорем, ки аз онҳо нишондиҳандаҳои синтетикӣ ҳосил мешаванд. Мафҳуми дурусти робитаҳои сабабию натиҷавии нишондиҳандаҳои таҳлилӣ ва синтетикӣ имкон медиҳад, ки ба натиҷаи фаъолияти савдо таъсир расонида модели таҳияшудаи блоки нишондиҳандаҳои арзёбии рақобатпазирии корхона дар расми зерин оварда шудааст

Дар ҷараёни таҳияи низоми нишондиҳандаҳо, мо талаботи сохтори дарахтмонандро ба инобат гирифтаем, ки дар натиҷа, маҷмӯи нишондиҳандаҳои хусусии низом ба як ё якчанд нишондиҳандаҳои умумӣ муттаҳид карда мешаванд, ки ба тавсифи умумии рақобатпазирии корхона имкон доданд. Дар ин маврид, нишондиҳандаҳои интегралӣ на ҳамчун ивазкунанда, балки ҳамчун низом бо нишондиҳандаҳои хусусӣ баррасӣ мешаванд. Мо талаботи мутобиқати оқилонаи нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбиро риоя намудем, ки ҳам омилҳои экстенсивӣ ва ҳам омилҳои интензивии рушди корхонаро инъикос мекунанд. Дар ин маврид, афзалият ба истифодаи нишондиҳандаҳои нисбӣ (индексҳо, коэффисиентҳо, бузургии қиёсӣ) дода шудааст, ки ба мушаххасоти коркарди маълумотро баланд менамояд ва истифодаи усулҳои иқтисодӣ-оморӣ ва усулҳои таҳлили рӯйро имкон медиҳад.

Расми 6 - Модели блокҳои меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирии корхонаҳои савдои чакана

Талаботи ғайрирасмӣ дар низоми пешниҳодшудаи нишондиҳандаҳо низ татбиқ шудаанд, зеро вай дорои имкониятҳои таҳлилӣ мебошад ва арзёбии вазъи ҷорӣ корхона ва дурнамои рушди онро таъмин мекунад, ки барои қабули қарорҳои муносиби идоракунии, ки дар ин маврид ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ нигаронида шудааст, ҳамчун асос хизмат менамояд.

АДАБЁТ

1. Егорова Н.Р. Николаева Т.И. Экономика отрасли: торговля потребительскими товарами: Учеб. пособие, - Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2004. - 262 с.

2. Лифитс И.М. Формирование и оценка конкурентоспособности товаров и услуг. - М.: Юрайт- Издат., 2004. - 335 с.
3. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан / Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции №3(28)-2019. Душанбе, «Точир»-2019, с. 43-47.
4. Фатхутдинов Р.А. Повышение конкурентоспособности организации 2-е изд., испр. и доп. - М.: 2005. — 544 с.
5. Шаропов Ф.Р. Оценка показателей качества услуг розничной торговли // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: Сино, 2014. — № 2 /10 (98). – С.240-247.

УДК 33

Ахмеджанова Р. С.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

В статье исследуется теоретико–методологическое обоснование роли государства в устойчивом развитии региона и анализируется налоговая, инвестиционная, техническая, таможенная и кредитная поддержка государства. Переход к рыночной экономике в Таджикистане базировался на теоретическом положении о том, что функционирование только рынка без государственной поддержки приводит к эффективной работе всей экономики. Очень важно создание эффективной инфраструктуры региона, включающей весь комплекс элементов: транспортная, газовая, электроэнергетическая, ресурсная, сбытовая, образовательная, консультационная, переподготовка кадров и повышения их квалификации. Реализация фискальной политики должна быть тесно взаимосвязана со структурой экономики и складывающимися в ней пропорциями, и в конечном итоге она должна гармонизировать с целевыми ориентирами социально-экономического развития страны.

Ключевые слова: государственная поддержка, устойчивое развитие, деиндустриализация, инновация, инфраструктура, экономический рост, совместные предприятия, прямые иностранные инвестиции.

Ахмеджанова Р. С.

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТӢ ОИД БА РУШДИ УСТУВОРИ МИНТАҚА

Дар мақола мавриди таҳлили тарафҳои назариявӣ-методологии мавқеи давлат дар рушди устувори минтақа ва дастгирии давлатии минтақа оиди системаи андоз, маблағгузорӣ, техникаӣ, гумруқӣ ва қарзӣ дида шудаанд. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар Тоҷикистон ба пешниҳоди назариявӣ асос ёфтааст, ки ба фаъолияти пурсамари тамоми иқтисодиёт оварда мерасонад. Таъсис додани инфрасохтори босамари минтақаро, ки дорои тамоми маҷмӯи захираҳо аз унсурҳои мебошад, яъне: нақлиёт, газ, барқ, фурӯш, таълим, бозомӯзии машваратӣ ва такмили ихтисос мебошад хеле муҳим аст.

Калимаҳои асосӣ: дастгирии давлатӣ, рушди устувор, ғайрисаноатикунонӣ, маблағгузорӣ, инфрасохтор, инноватсия, рушди иқтисодӣ, корхонаҳои муштарақ, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ.

Akhmedjanova R.S.

STATE SUPPORT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONS

The article deals with theoretical and methodological justification of the role of the state in sustainable development of the region and analyzes the tax, investment, technical, customs and credit support of the state. The transition to a market economy in Tajikistan was based on the theoretical position that functioning of market only leads to the effective operation of whole economy. It is very important to create an effective infrastructure of the region, which includes the whole complex of elements as transport, gas, electricity, resource, sales, educational, consulting, retraining and professional development.

Keywords: state support, sustainable development, deindustrialization, innovation, infrastructure, economic growth, joint ventures, direct foreign investments.

Для развития регионов имеет важное значение роль государства и поэтому необходимо теоретика – методологическое обоснование его роли в устойчивом развитии региона. Без эффективной и современной нужной теории развивать регион невозможно. «В XXI веке масштабная задача человеческого развития заключается в том, чтобы защитить право нынешнего и будущих поколений жить здоровой и насыщенной жизнью. Сегодня, когда решается выбор направлений по выходу из мирового кризиса, набирает силу мнение, что в сложившейся ситуации именно устойчивое развитие должно стать ключевым инструментом в многосторонней деятельности государств по достижению Целей в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия ООН (ЦРТ) [2, с 45].

Государственная поддержка означает организацию производства общественных товаров для всего общества, поддержка экономики и частных собственников в трудных условиях, обеспечения деятельности звеньев экономики как с позиций внутренних, так и внешних факторов и направление, и создание условий для экономики ради реализации инвестиций в долгосрочном периоде.

Нам важно знать, что какими инструментами, методами и механизмом можно добиться устойчивого развития регионов. При этом история развития экономики регионов показывает, что рыночный механизм не в состоянии обеспечивать устойчивое развитие, когда отсутствует государственная поддержка развития деятельности регионов. Рынок, сам по себе не может управлять эффективно всей экономикой, социальными вопросами, экологией и ростом благосостояния народа. Существуют «провалы рынка», и поэтому нужна государственная поддержка. Проще говоря, когда трудно экономике, нужна государственная поддержка. Процесс де индустриализации и наличие высокого удельного веса неиспользуемых производственных мощностей означает деградацию в экономике в противовес устойчивому развитию.

История развития экономики Республики Таджикистан показывает, что в период начального этапа развития рыночных отношений в соотношении между рынком и государством сложилось необычная ситуация. Переход к рыночной экономике в Таджикистане базировалось на теоретическом положении о том, что функционировании только рынка приводит к эффективной работе всей экономики. На этой основе все проблемы были возложены на самих субъектах рынка. Такой подход привел к низкому уровню развития рынка по следующим причинам:

1. Развитие рыночных отношений совпало с разрушением унитарного государства, когда 2 апреля 1991 года цены стали свободными с надеждой на то, что они будут регулировать экономику. Такие надежды не сбылись, ввиду того, что за долгие годы унитарного государства развивалось скрытая инфляция, которая выплеснулось в период создания рынка в виде высокого роста цен. Решение этой проблемы, со стороны государства

осуществлялось путем сокращения предложение денег в экономике. Это было «провалом свободного рыночного ценообразования». Кроме этого надо учесть, что республика находилось в рублевой зоне РФ, и поэтому правительство Таджикистана не смогло ничего сделать.

2. В условиях унитарного государства высокий уровень развития получил монополизм в экономике, который регулировался государством, а в условиях перехода к рынку это превратилось в монопольное положение крупных предпринимателей. Они самостоятельно решали, как производит, что производит, какие цены устанавливать и кому продать товары. Эти условия не устраивали наши предприятия. Рост цен означал наличие стагфляции, т.е. рост издержек производства при наличии стагнации производства. Частично, это была результатом накручивания вала в условиях СССР. Не было эффективных антимонопольных законов. В результате появилось неиспользуемые производственные мощности и трудовая армия безработных. А создания рабочих мест в экономике – это прямая задача государства. Но, эта задача полностью была возложена на самих предпринимателей, которые не имели достаточных инвестиций в экономике.

3. Экономика республики в период создания рыночной экономики была неконкурентоспособной. Наши товары имели и имеют высокие цены на базе высоких издержек производства. Когда развалилось унитарное государство, которое обеспечивало производство товаров рынками, то в этом плане мы не смогли войти в мировые рынки продажи своих товаров из – за их низкого качества и высоких цен. Мы не имели опыта вхождения в различные мировые рынки, и до сих такого опыта у нас нет. Формирование конкурентного рынка во многом зависит от государства. Для этого нужна очень сильная инфраструктура, высокий уровень квалификации рабочей силы, институциональные нормативы, налоговая и таможенная помощь государства, низкопроцентные кредиты, обеспечение предприятий новой технологией.

4. Мы не имеем в структуре экономики товаров наподобие углеводородов и газа. В РФ контрольный пакет акций этих отраслей находится в руках государства. Государство за счет этих отраслей оказывает помощь другим территориям и отраслям. Так, в РФ рост заработной платы в пять раз превосходит рост производительности труда. Эта пропорция обеспечивается именно государственной поддержкой, за счет перелива доходов названных отраслей в другие отрасли. Приведем другой пример. «Узбекистан занимает 11 место в мире по добыче природного газа, третье место в мире по экспорту и шестое место по производству хлопка, седьмое место в мире по запасам урана (4 % мировых запасов урана), по общим запасам золота Узбекистан стоит на четвертом месте в мире, а по уровню добычи золота — на седьмом» [2]. Такие возможности развития позволяют государству за счет перераспределения развивать другие отрасли и регионы.

Есть и парадоксы в этой плоскости развития государств. Туркменистан по запасам газа занимает четвертое место в мире, но это страна переживает кризисную ситуацию. Нигерия, имея немалые запасы нефти, не может использовать это преимущество: «Обладая развитой сетью сбыта нефтепродуктов, а также собственной нефтедобычей и нефтепереработкой, эта страна закупает импортную нефть и бензин. Причины просты – крайне низкая неэффективность отраслевого управления, а также чудовищный уровень коррупции и полная экономическая неразбериха» [3, с 13].

Южно–Казахстанская область Казахстана в период развала Советского Союза производила 180 тыс. тонн хлопка – сырца. За годы создания рынка объем производства хлопка – сырца увеличился в три раза, и составил 480 тыс. тонн.

Все земли в Чимкентской области были распределены между гражданами и образовались крупные, средние и мелкие фермерские хозяйства. Сформировалось немало крупных хозяйств. Параллельно с этим, техника также была распределена между фермерами на основе их потребности в хлопкоуборочных машинах, тракторах и зерноуборочных комбайнах. Перед посевным периодом государство на базе низких цен

обеспечивает хозяйства всеми необходимыми ресурсами. В период выращивания культур не один контролирующий орган, кроме налоговых инспекторов не посещают хозяйства в целях проверки. После получения урожая, фермеры имеют возможность продать хлопок бизнесменам, экспортировать или сдать их в хлопкоочистительные заводы. Если, фермеры потеряют урожай на базе стихийных бедствий, то государство восстанавливает их. Такой устойчивый рост стало возможным только на базе государственной поддержки. Нам думается, что там, где есть государственная поддержка, там может быть и государственная негативная поддержка.

В период создания рынка в сельском хозяйстве Таджикистана производство хлопка сократилось в три раза. Это говорить о том, что эта отрасль деградировала.

Система поддержки региона включает комплексные институциональные нормативно – юридические акты его развития, которые учитывает системные параметры территории. Здесь основной вопрос - это соотношение между централизацией и самостоятельностью регионов. Имеются функции управления, которые эффективно регулируются регионом, и в частности, это оперативное управление территорией. Или имеются функции, которые требуют параллельного управления, как с центра, так и самого региона. Прямые иностранные инвестиции (ПИИ), на базе которых создаются СП, требуют двойного подчинения, как республики, так и региона.

«По причине того, что до сих пор инвестиционный рейтинг страны остается низким, правительство в планах инвестиционных ресурсов все большее внимания уделяет внешним заимствованиям. Это связано со следующими обстоятельствами: а) экономика страны все еще остается непривлекательной для инвестирования. Речь идет не только об иностранных, но и о внутренних инвестициях, поскольку в стране не создана благоприятная инвестиционная среда; б) внутри страны очень ограниченными представляются ресурсы для поступательного развития экономики. Велик удельный вес убыточно работающих предприятий, что отрицательно сказывается на формировании инвестиционных ресурсов государства, частного и корпоративного секторов; в) международные финансово-экономические организации сами заинтересованы в привлечении внешних финансовых средств в экономику тех переходных обществ, которые отличаются экономической отсталостью и высоким уровнем бедности населения. Внешние долги, безусловно, способствуют решению самых серьезных проблем социально-экономического развития развивающихся и переходных обществ» [1, с.24].

В этом положении находится и экспортно-импортные операции. На регион возлагается управление территорий на базе комплексного использования природных, экономических, экологических и трудовых факторов. При этом необходимо соблюдать уровень разумной специализации и комплексного развития региона.

При разработке институциональных основ региона надо учесть то, что если регион находится в процессе падения или деградации, то необходимо усилить поддержку государства в направлении роста инвестиций и их эффективного использования, снижению затрат производства, росту прибыли, использованию рабочей силы, экономии ресурсов. Особое значение имеет использование инструментов регионального развития, таких как планирование, прогнозирование, организация, управление, стимулирование и контроль. Степень управления экономикой регионов является одним из важных аспектов роста его экономики, и прежде всего, промышленности. Часто, неэффективное, эпизодическое и неправильные решения являются причиной деградации промышленности. Их основой является отсутствие знаний, низкий уровень опыта управления и принятие интуитивных и рискованных решений [5, с. 28].

Есть другой аспект этих проблем. Немалое количество контролирующих органов, которые под марки ревидии деятельности ставят условия перед предприятиями о выплате «подмазок» из доходов предприятия. Отрицательным результатом этих проверок является то, что даже «белое становится черным», что приводит к тому, что руководителю

становится безразличным судьба предприятия, и он занимается только данным делом. Часто падение и деградация предприятия становится результатом этой «подмазки» [4, с.73].

Нужно отметить, что ранее мы написали, что главным критерием размещения производительных сил является снижение затрат. Дело в том, что вышеназванная группа затрат прибавляется к себестоимости продукции, искусственно увеличивая его, что является одним из причин выбора данного критерия при размещении производительных сил.

Очень важно, создание эффективной инфраструктуры региона [7], включающий весь комплекс элементов: транспортная, газовая, электроэнергетическая, ресурсная, сбытовая, образовательная, консультационная, переподготовка кадров и повышения их квалификации. Необходимо их планомерная работа и всестороннее обслуживание всего производства. В некоторых развитых странах, таких как Япония, США и Германия вложение в развитии инфраструктуры приводит к росту производительности труда. По этой причине, рост качества развитой инфраструктуры имеет особое значение.

Прямые иностранные инвестиции (ПИИ) имеют немаловажное значение в экономическом росте регионов. Конечно, решение о ПИИ принимает правительство, но используется эти инвестиции в пользу развития и роста регионов республики. На этой основе создаются совместные предприятия (СП), которые имеют немаловажное значение для роста экономики регионов в следующих направлениях:

1. СП создаются обычно, с предприятиями развитых или среднеразвитых стран, которые имеют большой опыт эффективной работы. Этот опыт переходит к нашей части СП.
2. Уровень развития технологии в СП более высокая, чем на таких предприятиях республики. Хотя надо отметить, что эти СП не используют новые технологии первого поколения, а устанавливают технологии второго и третьего поколений в наших СП. Причиной этого является низкий уровень квалифицированной рабочей силы региона, который использует эту технику. Поэтому необходимо поставить вопрос о том, что иностранная сторона подготовила квалифицированных работников, посредством организации курсов и сформировывала группы для подготовки таких кадров в странах происхождения иностранной части СП.
3. Переходит передовая система управления, организации, планирования, стимулирования и контроля к нашим специалистам, при условии, если мы будем жестко требовать от иностранцев, подготовки менеджеров и специалистов высокого уровня.
4. В контракте о создании СП необходимо определить, что секреты используемой технологии были даны нашей стороне, для того, чтобы в нужный момент использовать их для решения проблемы создания новой техники.
5. Одним из важных вопросов является нахождения вариантов выхода нашей части СП на мировые рынки. Иностранные партнеры решение этого вопроса делают секретом, и нашим СП не помогают выйти на мировые рынки. Правительство должно решить этот вопрос.
6. Для решения этой проблемы необходимым и обязательным компонентом является формирование позитивного инвестиционного климата и без этого невозможно решить эту проблему. Для инвесторов нужна надежная защита и гарантия со стороны государства. Надо помнить, что инвестиции являются главным фактором роста экономики региона.

Из данных таблицы видно, что за период с 2013 до 2019 гг. число СП увеличилось на 3,6 раза, что является очень хорошим показателем для экономики Республики Таджикистан. Индустриальный уровень города Душанбе является значительно выше, чем другие регионы страны. Что касается других регионов страны, то можно констатировать, что число СП в них значительно отстает от региона города Душанбе. Вторым по наличию СП идет Хатлонская область, где за последний анализируемый период число СП возросло в 9,6 раза. Динамика количества СП в Согдийской области держится примерно на одном уровне, колеблясь в интервале с 19 до 26 СП. Замыкающее положение по количеству СП занимает ГБАО. Здесь необходимо отметить один очень важный момент. Наиболее

«ключевой, локомотивной зоной роста» является город Душанбе, который может вести пионерную роль в создании индустриальной и инновационной экономик. Для этого надо создать СП с инновационными экономиками и развивать отрасли с высокой добавленной стоимостью, со строгой дисциплиной использовать индустриальный и инновационный опыт этих стран. Эта проблему необходимо решать на уровне правительства в процессе заключения контракта и строго следовать этим правилам.

Таблица 1.

**Количество совместных предприятий в экономике
Республики Таджикистан**

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	% соотношен к 2013 г
Республика Таджикистан	172	190	221	266	373	649	624	3,6 р
ГБАО	1	1	1	1	1	1	1	
Согдийская область	19	21	21	21	21	34	26	73,0%
Хатлонская область	3	2	1	23	27	29	29	9,6 р
РРП	6	7	8	5	5	78	68	11,3р
Город Душанбе	143	159	190	216	319	507	499	3,5р

*Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агенство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе: 2020г. – стр. 222 [6].

По степени важности технологическая поддержка является одним из основных элементов роста экономики регионов, что связано с тем, что этот элемент является главным фактором роста производительности труда и прибыли и снижения затрат на единицу продукции. Если этого нет, то практически невозможно получить экономический рост или это возможно только при росте цен в номинальных показателях.

Институциональная нормативно – законодательная база технологической поддержки практически в наших законах не выработана. Есть в законе положение о том, что если предприятие внедряет новую технику, то она освобождается согласно Постановлением РТ и в соответствии с кодом ТН ВЭД (Товарная Номенклатура Внешне Экономической Деятельности) при ввозе от налогов и госпошлины. Это эпизодическая поддержка нормативных юридических законов, так как она затрагивает лишь только стадию использования новых технологий. Для решения этого вопроса, прежде всего, необходимо проанализировать мотивацию субъектов экономики в покупке новых технологий. Особо надо отметить, что рост предприятий привлечет внимание контролирующих органов, которые всеми правдами и неправдами хотят иметь «лакомый кусок торта» из хороших результатов деятельности основного звена, что отталкивает их от покупки новой техники. Вторая проблема – отсутствие инвестиций. Опыт показывает, что часто покупка новой технологии происходит путем наличия нескольких посредников, что увеличивает рост цен на новую технику в два – три раза.

Таким образом, для решения этой проблемы необходимо правительством выработать национальный проект с жесткой увязкой производителя новой техники с потребителем, внедряющим эту новую технику. Это очень важный вопрос, который затрагивает безопасность государства Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бердиев Р. Б. Институциональные факторы инвестиционного развития в постсоветском пространстве (на материалах Республики Таджикистан). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Бишкек: 2012г. – С. 24.
2. Герасимов А. В. Развитие инновационного потенциала экономики регионов Российской Федерации (Методология, механизмы и инструменты). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Санкт - Петербург: 2012. – 45 с.
3. Доронина О.Д. Устойчивое развитие как эффективный инструмент повышения качества жизни человека. Электронное научное издание «Устойчивое инновационное развитие: проектирование и управление» www.rugravlennie.ru том 8 № 1 (14), 2012, - С. 400
4. Колосова Т.В. Управление устойчивым развитием предприятий в условиях внедрения инноваций [Текст]: Монография / Т.В. Колосова. – Н. Новгород: ННГАСУ, 2009. – 158 с.
5. Миролюбова Т. В. Государственное управление развитием экономики региона: кластерный подход. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. М.: 2008. – 45 с.
6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агенство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе: 2017.
7. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан / Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции №3(28)-2019. Душанбе, «Точир»-2019, с. 43-47.

УДК 330.3 (575.3)

Аюбов Д. М., Ниёзов И.Ш.

**ҲАМКОРИИ ДАВЛАТИЮ ХУСУСӢ ДАР БАХШИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ
ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ РУШДИ
ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ**

Дар мақола масъалаҳои вобаста ба ҳамкории давлатию хусусӣ дар бахши таҳсилоти олии касбӣ ҳамчун механизми ҳавасмандгардонии рушди иқтисодиёти мамлакат таҳлил ва арзёбӣ гардидаанд. Муаллифон қайд намудаанд, ки дар шароити ҳозираи идома ёфтани ислоҳоти иқтисодӣ бозорӣ дар мамлакат идоракунии низоми маориф ва илм бояд дар сатҳи баланд ба роҳ монда шавад. Айни замон дар ҷумҳурӣ далелҳои мувофиқат накардани таҳияи кадрҳо ба талаботи бозори меҳнат ба назар мерасад. Чунин камбудӣҳо махсусан дар таъминоти кадрӣ корхонаҳои бахши истеҳсоли ба назар мерасад. Аз ин нигоҳ боздеҳи маблағҳои барои таҳия, омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо сарфшуда дар сатҳи паст мебошад. Аз ин лиҳоз зарур аст, дар шароити ҳозираи шиддат ёфтани рақобат масъалаҳои рушди маориф, таҳияи кадрҳои илмию техникӣ, қонеъ гардонидани бозори меҳнат бо мутахассисони варзида, ташаббускор ва ҷавобгӯи стандартҳои байналмилалӣ дар маркази диққат қарор бигиранд.

Калидвожаҳо: механизми идоракунии, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, иқтисоди бозорӣ, кадрҳои илмию техникӣ, бозори меҳнат, боздеҳи маблағҳо, дастрасӣ ба бозори меҳнат, тавозуни талаботу пешниҳодот, омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо, рақобатпазирии таълимоти касбӣ, низоми идоракунии стратегияи донишгоҳ, низоми таҳсилоти касбӣ, модернизатсияи таҳсилоти ватанӣ.

Аюбов Д. М., Ниёзов И.Ш.

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СЕКТОРЕ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК МЕХАНИЗМ УКРЕПЛЕНИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

В статье рассмотрены вопросы совершенствования механизмов управления учреждений высшего профессионального образования Республики Таджикистан. Авторы отметили, что в нынешних условиях продолжения рыночных преобразований, управление образованием и наукой должно подняться на более высокий уровень. В настоящее время в республике наблюдаются факты несоответствия уровня подготовки специалистов к современным требованиям рынка труда. Такие недостатки имеются и в кадровом обеспечении производственных предприятий. Поэтому эффективность и отдача израсходованных денежных средств в сфере подготовки, обучения и переобучения кадров продолжают оставаться низкими, хотя имеются некоторые достижения по диверсификации источников финансирования отрасли. С учетом сложившейся ситуации, в условиях напряженности конкуренции, вопросы образования, подготовки, обучения и совершенствования квалификации научно-технических кадров, отвечающим международным стандартам входят в число приоритетных задач национальной экономики.

Ключевые слова: механизм управления, учреждения высшего профессионального образования, рыночная экономика, научно-технические кадры, рынок труда, отдача денежных средств, доступ к рынку труда, баланс спроса и предложения, обучение и переобучение кадров, конкурентоспособность профессионального обучения, система управления стратегии университета, система профессионального обучения, модернизация отечественного обучения.

Ayubov D.M., Niyozov I.Sh.

PUBLIC-PRIVATE COOPERATION IN THE SECTOR OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION AS A MECHANISM OF STRENGTHENING THE COUNTRY'S ECONOMY

The article considers the issues of improving the management mechanisms of institutions of higher professional education of the Republic of Tajikistan. The authors noted that under the current conditions of continuing market reforms, the management of education and science should rise to a high level. At present, in the republic there are facts of inconsistency with the level of training of specialists for the modern requirements of the labor market. Such shortcomings exist in the staffing of production enterprises. Therefore, the efficiency and return on spent money in the field of training, education and retraining of personnel continue to be low. Given the current situation in the face of competition, issues of achieving education, training, training and improving the qualifications of scientific and technical personnel that meet international standards are among the priority sectors of Tajik society.

Keywords: management mechanism, institutions of higher professional education, market economy, scientific and technical personnel, labor market, cash return, access to the labor market, supply and demand balance, training and retraining of personnel, competitiveness of vocational training, university strategy management system, vocational training system, modernization of domestic education.

Ба рушди ҳамкориҳои давлатию хусусӣ омилҳои зиёд таъсир мерасонанд: вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат, махсусиятҳои ҳуқуқӣ вале ҳуди ҳамкориҳои давлатию хусусӣ ҳам ба иқтисодиёт таъсир мерасонад.

Ғайр аз ин, ҳамкориҳои давлатию хусусӣ яке аз соҳаи муҳимтарини рушди иқтисодии минтақаӣ, махсусан дар шароити ҳалнашавандагии як қатор мушкилоти иҷтимоии субъектҳои Тоҷикистон танҳо бо ҷалби воситаҳои бучетии минтақаӣ мебошад.

Метавон самтҳои асосии таъсири ниҳоди ҳамкориҳои давлатию хусусӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишварро зикр намуд, ки аз инҳо иборат мебошанд [1, с.5]:

1. Рушди нисбатан бо суръати зерсохтори таҳсилоти олии касбӣ ва истифодаи навоариҳои аз ҳисоби таҷрибаи идоракунӣ ва малақаҳои амалии сохторҳои соҳибкорӣ бадастомада.

2. Баланд бардоштани самаранокӣ ҳангоми сохтмон, бақордорорӣ ва идоракунии объектҳои таҳсилоти олии касбӣ аз ҳисоби навҷориҳо, ҳавасмандкунӣ ва ғайриинтеграция дар бозор.

3. Дастрасии васеъ ба бозорҳои сармоияи хусусӣ (ҳам дар шароити муқаррарии қарздиҳӣ ва ҳам бо ғоизҳои имтиёзнок).

4. Баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои дар доираи таҳсилоти олии касбӣ пешниҳодшаванда ва қонеъ гардонидани истифодакунандагон (афзоиши стандартҳои сифат, беҳтаршавии назорат, кафолат ва масъулият дар доираи аҳднома).

Ғайр аз ин, истифодаи ҳамкориҳои давлатию хусусӣ ба рушди ташаббускорӣ таъсири мусбат мерасонад, барои сохтани сохтори нарми зудмубикшаванда ба шароити нав ва натиҷаҳои пешрафти илмию техникӣ имконият фароҳам меоварад. Ва ниҳоят, ҳангоми ҳамкориҳои мутақобилаи давлат ва тижорат ба вучуд овардани ҳавасмандиҳо барои рушди ҳам соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва ҳам минтақаҳо дар маҷмӯъ, таъмин карда мешавад, яъне, амалигардонии лоиҳаҳо дар доираи ҳамкориҳои давлатию хусусӣ на танҳо ба рушди иқтисодии мамлакат, балки ба рушди зерсохтор аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳим низ мусоидат менамояд.

Аммо барои амалкарди самаранокӣ ниҳоди ҳамкориҳои давлатию хусусӣ, сохтани мақомоти дахлдори идоракунӣ, масалан марказҳои минтақаӣ оид ба масъалаҳои ҳамкориҳои давлатию хусусӣ (имрӯз чунин маркази нисбатан калон танҳо дар доираи Бонки иқтисодии берунӣ сохта шудааст ва тамоми масъалаҳои вобаста ба ҳамкориҳои давлатию хусусӣ аз бахши бонкӣ то маорифро зерин назорат гирифтааст), ҳамчунин таҳлил ва фаҳмидани он ки вазифаи ба масъалаҳои мазкур дахлаткунанда ба дӯши кадом мақомот вогузор карда мешавад, зарур аст.

Ҳангоми истифодаи абзори ҳамкориҳои давлатию хусусӣ дар амал, аввал даромад аз чунин ҳамкорӣ ва камбудии эҳтимолии онро арзёбӣ кардан лозим аст. Зеро ҳамчун абзори универсалии зиёдкунандаи ҳаҷми сармоия аз бахши хусусӣ ҷалбкардашуда, амалигардонии ҳамкориҳои давлатию хусусӣ лоиҳаҳо дар соҳаҳои алоҳида дар муқоиса бо лоиҳаҳои бе ҳамкориҳои мутақобила бо тижорат амалишаванда метавонад бартариятҳои ҷиддӣ дошта бошад. Масалан, механизмҳои ҳамкориҳои давлатию хусусӣ бояд манфиатҳои тамоми тарафҳои ҳамкориҳои мутақобила: давлат, тижорат ва аҳолиро ҳамчун истеъмолкунандаи ниҳоми хизматрасониҳои ҳамкориҳои давлатию хусусӣ ба назар бигирад.

Тасаввуроте ҳосил мешавад, ки аз байни бартариятҳои асосии амалигардонии лоиҳаҳо дар доираи ҳамкориҳои давлатию хусусӣ метавон инҳоро ҷудо кард: якум, хусусияти дарозмуҳлатии муносибатҳо ҷой дорад, ки ҳам ба манфиати намоёндагони давлат ва ҳам ба манфиати тижорат-сохторҳо мебошанд. Барои аввалинҳо имконияти муайянкунии сиёсати иқтисодии давлатро фароҳам меоварад, барои дуюмиҳо имконияти ба даст овардани даромади устувор дар давраи дароз муҳлатро медиҳад (дар ин ҳолат хусусияти дарозмуҳлатии муносибатҳо ба рушди ҳуди соҳа мусоидат менамояд); дуюм ҳангоми кам кардани хароҷот дар марҳилаи сохтмони зерсохтор ва истифодаи минбаъдаи он самаранокӣ афзоиш меёбад.

Ба ҷуз ин, дар рафти ҳамкориҳои мутақобила баланд бардоштани рақобат ҳангоми гузаронидани музолидаҳои озод ва шаффоф таъмин карда мешавад, ки бояд бо пояи қонунгузориҳои муносиб мустаҳкам карда шавад ва дар чунин ҳолат, ба афзоиши сифати

хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳими таҳсилоти олии касбӣ ва хизматрасониҳои вобаста ба рушди инфрасохтори бахши таҳсилоти олии касбӣ мусоидат намояд [4].

Сохторҳои соҳибкорӣ ҳамчунин ба идоракунии бахши истеҳсолот ва хизматрасониҳои ҷамъиятӣ усулҳои навҷорихоро (таҷрибаи муосири ташкилӣ, донишҳо, технологияҳои нави идоракунии) ворид мекунанд ва бо ҳамин роҳ ба рушди иқтисодиёт мусоидат менамоянд. Дар назар дошта мешавад, ки дар ҳолати тасмимгирии озоди маъмурию хочагӣ, бе бюрократия, ки дар аксари маврид ҳоси идоракунии мебошад, муносибгардонии сохторҳои соҳибкорӣ, тичорат-равандҳои дар он ҷойдошта амалӣ карда мешавад ва самаранокии низоми тасмимгирии меафзояд. Дар байни бартариятҳои соҳаи маблағгузорӣ метавон инҳоро зикр намуд. Таҷрибаи мавҷудаи пештараи маблағгузориҳои лоиҳаҳои зерсохтории минтақавӣ аз ҳисоби барномаҳои дарозмуҳлати ҳадафмандона, бо истифодаи субсидияҳои Фонди сармоягузори Тоҷикистон, яъне аз ҳисоби захираҳои буҷетӣ, ҳалли масъалаҳои давлатиро танҳо бо воситаҳои буҷетӣ имконнопазир мегардонад [2] ва сабаби зарурати ҷалби манбаъҳои ғайрибуҷетии маблағгузорӣ мегардад, ки бо ӯҳдадорихи буҷетӣ тақвият дода мешавад. Ҳамин тавр, на танҳо сарфаи воситаҳои буҷетӣ ба амал меояд, балки имконияти ҳукуматҳои минтақавӣ дар соҳаи пешниҳоди хизматрасонӣ ба аҳоли, аз ҷумла дар бахши таҳсилоти олии касбӣ, васеъ мешавад.

Ҳамин тавр, ҷалби сармоягузориҳои хусусии ватанӣ ва хориҷӣ имкон медиҳад, ки сарбории буҷет кам карда шавад. Дар бахши таҳсилоти олии касбӣ истифодаи усулҳои ҳамкориҳои давлатию хусусӣ ба ҳалли масъалаҳои доғ, ба мисли кӯҳнашавии пойгоҳи моддию техникаӣ ва таҷҳизоти таҳқиқотии муассисаҳои таҳсилоти олии мусоидат менамояд, ки дар шароити қиматшавӣ ва камбудии манбаъҳои воситаҳои заём хеле муҳим мебошад.

Ба тӯфайли истифодаи механизмҳои ҳамкориҳои давлатию хусусӣ, сохтан ва аз нав ташкил кардани зерсохтор амалӣ карда мешавад (масалан, дар доираи ҳамкориҳои давлатию хусусӣ созишномаи басташуда миёни шаҳрванд О. В. Дерипаска ва намояндагони Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. В. Ломоносов, як факултаи мукамал (Мақтаби иқтисодии Москва) ва ҳамчунин бинои таълимӣ бо таҷҳизоти лозимӣ сохта шуд, ки баргараф намудани имкониятҳои маблағгузорӣ ва истифодаи муваффақи таҷриба ва малакаҳои идоракунии сохторҳои тичоратиро таъмин менамояд. Ин, дар навбати худ, ба баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таълимии дар доираи ҳамкориҳои давлатию хусусӣ пешниҳодшаванда таъсири мусбат мерасонад.

Дар бораи камбудии ҳамкориҳои давлатию хусусӣ лоиҳаҳо сухан ронда, мавҷудияти баъзе хароҷоти вобаста ба зарурати коркарди чиддӣ муносибатҳои шартномавӣ бо мақсади кам кардани тавакалҳои напардохтани маблағ аз тарафи тичорат қайд кардан мумкин аст. Ҳамчунин дар шумораи камбудии ҳамкориҳои давлатию хусусӣ, дар муқоиса бо шаклҳои анъанавӣ, метавон ба манфиатдории намояндагони тичорат дар зуд анҷом ёфтани лоиҳа ва ба даст овардани фоида ишора кард. Бинобар, ин эҳтимоли амалигардонӣ бо тамоми иқтидорҳо вучуд дорад, ки дар робита ба натиҷаҳои ба даст омада на ҳама вақт бо сифати лозимӣ мувофиқат мекунанд. Ин метавонад ҳам ба сохтмони бесифати зерсохтори муассисаҳои таҳсилоти олии, ҳам ба камбудии ҳангоми ташкили раванди таълим, даҳлат намояд. Бинобар, ин ҳангоми бастанӣ ҳамкориҳои давлатию хусусӣ созишномаҳо, лоиҳаҳои тавлидкунандаи муфтхӯрӣ аз тарафи тичорат-сохторҳо, ё фароҳам овардани шароит барои рушди онҳо аз ҳисоби воситаҳо ва имкониятҳои давлатро аз амалигардонӣ маҳрум бояд кард.

Бо таваҷҷуҳ ба гуногуншаклии манфиатҳо ва ҳадафҳои ҳамаи иштироккунандагони ҳамкориҳои мутақобила, пеш аз ҳама бартариятҳои асосии амалигардонии ҳамкориҳои давлатию хусусӣ лоиҳаҳоро барои намояндагони ҳокимияти давлатӣ ва мунитсипалитетҳо, ҳамчунин сохторҳои соҳибкорӣ қайд мекунем.

Якум, ҳамкориҳои давлатию хусусӣ лоиҳаҳо активи нисбатан устуворанд, ки барои Тоҷикистон дар давраҳои буҳронӣ ва пас аз буҳронӣ вақте, ки талабот ба мавҷудияти

маҷрои пулии устувор, ки давлат кафолати онро медиҳад зиёд аст, махсусан муҳим мебошанд. Масалан, дар иттиҳодияи мутаҳидаи Амрико қариб 80 % хароҷоти маориф, аз ҷумла хароҷоти таҳсилоти олии касбӣ, аз ҳисоби қарзҳои таълимӣ амалӣ карда мешавад, давлат пардохтани қарзҳои бонкиро дар ҳолати насупоридани қарз аз тарафи донишҷӯён бар ӯҳдаи худ мегирад. Дар натиҷаи тақсмоти тавакалҳо сармоягузори хусусӣ ҳангоми иштирок дар амалигардонии лоиҳа аз манфиатҳои калон бархурдор мешавад. Дар Тоҷикистон бошад, ниҳодҳои ки қарзҳои таълимӣ медиҳанд, нисбат ба ғарб он қадар рушд наёфтаанд, ки дар натиҷа ҳавасмандии тичорат барои иштирок дар лоиҳа паст мебошад.

Дуюм, ҳамкориҳои байни давлат ва тичорат ба рушди зерсохтори истеҳсоли ва иҷтимоӣ бо сохтани шароит барои дастгирию ҳавасмандкунии рушди иқтисодӣ ва бо ҳамин роҳ баланд бардоштани неқӯаҳволии мардум, ки давлат ба он манфиатдор аст, таъсири бевосита мерасонад. Дар натиҷа ин, яке аз масъалаҳои муҳими дар рафти амалигардонии лоиҳаҳои ҳамкориҳои давлатию хусусӣ пайдошаванда тақсмоти самараноки ҳуқуқ, ӯҳдадорӣ ва доираи масъулияти тарафҳои ҳамкориҳои мутақобила мебошад.

Дар заминаи таҳлили адабиёти илмӣ ва меъёрӣ метавон бартариятҳои зеринро аз ширкат дар ҳамкорӣ барои мақомоти идоракунии давлатӣ ва мунтсипалӣ хулоса кард ва ба расмият даровард:

1. Интиқоли масъулият ба тичорати хусусӣ барои сари вақт ба кор даровардани объектҳо ва ҳамчунин бо роҳи аз нав тақсим кардани маблағгузориҳои бучетӣ ҳангоми аз тарафи давлат харида шудани объекти тайёр (аксаран дар бахши таҳсилоти олии касбӣ ҳангоми сохтмони зерсохтор дар доираи созишномаҳои консепсионӣ).

2. Иқтисори маблағгузориҳои бучетӣ ба туфайли интиқоли ҳуқуқи истифодаи тичорати объект то лаҳзаи хароҷотбарорӣ (мисол: шартномаҳои консепсия дар соҳаи ба кор даровардани объектҳои бахши таҳсилоти олии касбӣ).

3. Ҷалби сармоягузори тичорати хусусӣ барои татбиқи вазифаҳои афзалиятноки давлатӣ, ки барои соҳаҳои пурра сармоягузоринаяшуда дар шароити бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ махсусан муҳим мебошад, яъне камбуди маблағгузорӣ ба рушди иҷтимоӣ ва саноатии иқтисодии мамлакат монеъ мешавад:

4. Истифодаи усулҳои ҳамкорӣ:

Якум, ба харҷи нисбатан самараноки воситаҳои бучетии тамоми сатҳҳо мусоидат менамояд, зеро зарурати якбора харҷ кардани ҳаҷми зиёди воситаҳои бучетӣ то лаҳзаи бунёди объект вучуд надорад. Вале, аслан бартарият аз амалигардонии консепсияи ҳамкориҳои давлатию хусусӣ бо мавҷудияти имкониятҳо ҳам барои коррупсияи хизматчиёни давлатӣ ва ҳам рафтори нодуруст аз тарафи тичорат вобастагии мустақим дорад. Барои ҳамин, коркарди ҷузъии шартҳои аҳднома, коркарди нишондиҳандаҳои санҷишӣ ва таҳримот барои вайрон кардан, ворид намудани тағйирот дар низоми қонунгузорӣ ҳатмӣ мебошад.

Дуюм, камшавии сарбории молиявӣ ба бучет бо роҳи ҷалби захираҳои молиявии сохторҳои соҳибкорӣ ба объектҳои давлатӣ ва мунтсипалӣ ба амал омада истодааст. Дар натиҷа, ин ба густариши пешниҳоди хизматрасониҳои таълимӣ ба аҳоли, ҳамчунин ба сифат ва дастрасӣ ба аҳоли мусоидат менамояд.

Сеюм, амалигардонии ҳамкориҳои давлатию хусусӣ лоиҳаҳо имкон медиҳад, ки чандин масъала ҳал карда шавад:

— Масъалаи вогузор кардани тамоми тавакалҳо ба дӯши давлат, зеро дар марҳилаи ташаккули ниҳоди ҳамкориҳои давлатию хусусӣ бисёре аз лоиҳаҳо бо сабаби аз нав тақсим кардани тавакалҳо ва ғайриҳо, ки тибқи он қисмати калони тавакалҳо ба дӯши бахши давлатӣ ва ғайриҳо ба дӯши бахши хусусӣ рост меомад, пурра амалӣ карда нашуда буданд.

— Масъалаи бепарвоии намоёндогони тичорат, ки масъули сохтмон, бақорбарорӣ ва идоракунии объектҳо махсусан дар соҳаҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳим аз ҷумла дар бахши таҳсилоти олии касбӣ мебошанд аз ҳисоби кам кардани имкониятҳо барои рафтори

оппортунистонаи вобаста ба гирифтани якбораи ҳаҷми калони маблағгузорию бучетӣ.

Чорум, дар доираи ҳамкорию мутақобилаи давлат бо тичорат, дар шароити тасмимгирии озоди маъмурию хоҷагӣ ва набудани бюрократия, татбиқи технологияҳои самараноки истеҳсоли ва хизматрасонӣ, методҳои навчорихою идоракунӣ ба амал меояд, ҳамчунин таҷрибаи фаровони амалии намояндагони тичорат истифода карда мешавад, ки барои барқарор намудани алоқаҳои коррупсионӣ мусоидат менамояд ва имкон медиҳад, ки дар шароити зудтағйирёбандаи беруна на танҳо зуд ва фавран тасмим гирифта шавад, балки муносибатҳои навчорӣ, аз ҷумла ҳангоми сохтани объектҳои инфрасохтори таълимӣ амалӣ гардонидани шаванд. Давлат дар ин ҳолат вазифаи танзимкунанда дорад.

Ба танзимкунандагони иқтисодӣ пешниҳоди имтиёзот, субвенсияҳо, кафолатҳо, қарзҳои бучетӣ барои тичорат мансуб доништа мешавад. Дар ин ҳолат, тичорат ҳамчун истеъмолкунандаи ин танзимкунандаҳо ва ба сифати шарикони давлат тавакал, масъулият ва даромадро тақсим мекунад.

Дар тафовут аз манфиатҳои давлат, ки асосан ба ҳимояи манфиатҳои ҷамъиятӣ, қонеъгардонии талаботи аҳоли ва таъмини сифати лозимии хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳим нигаронида шудаанд, ҳадафи тичорат пеш аз ҳама гирифтани фоида аст (ҳамчунин ба даст овардани фоидаҳои иқтисодӣ ва ғайрииктисодӣ: афзоиши бартариятҳои рақобатнок, баланд бардоштани бетарафии истеъмолкунандагон, кормандон ва шарикон, афзоиши нуфуз ва шинохташавандагии ширкат мебошад). Бинобар, ин ҳавасмандӣҳо барои ҳамкорию мутақобилаи давлат ва тичорат, асосан, паст кардани тавакалҳо ва хароҷоти сохторҳои соҳибкорӣ, ҳамчунин пешниҳоди кафолатҳои иловагӣ барои онҳо аз тарафи давлат мебошад (масалан, дар ҳолати додани қарзҳои таълимӣ). Маҳз он далел, ки давлат ҳам ба сифати иштироккунандаи ҳамкорӣ ва ҳам ба сифати кафили риояи тамоми шартҳои созишнома хидмат мекунад, сабаби мавҷудияти як қатор бартариятҳои барои тичорат мегардад.

Дар асоси таҳлили консепсияи ҳамкорию давлатию хусусӣ ва татбиқи амалии ҳамкорию давлатию хусусӣ лоиҳаҳо, дар байни бартариятҳои барои сохторҳои соҳибкорӣ аз иштирок дар ҳамкорию мутақобила инҳоро метавон зикр намуд [3]:

1. Хусусияти дарозмуҳлатӣ (одатан муҳлати татбиқи лоиҳаҳо дар доираи ҳамкорию давлатию хусусӣ зиёда аз 15 солро ташкил медиҳад).
2. Мавҷудияти дастгирии доимии тичорат аз тарафи давлат ҳамчун шарик дар доираи ҳамкорию мутақобила (аз ҷумла ҳангоми гирифтани воситаҳои қарзӣ).
3. Устувории воридшавии пул аз давлат ҳамчун шарикони муносибатҳо (аз ҷумла аз ҳисоби кафолатҳои давлат оид ба дастгирии самаранокию иқтисодии тичорат дар сатҳи муайян), ки дар шароити бӯҳрони молиявӣ ва афзоиши эҳтимолияти муфлисшавӣ маҳсусан муҳим мебошад.
4. Бартарияти сохторҳои соҳибкорӣ ҳангоми гирифтани қарзҳои бучетӣ, имтиёзоти андозӣ ва ғайриандозӣ, субвенсияҳо, кафолатҳо ва ғайра, ки аз тарафи давлат дода мешавад. Мисоли ҷунин кафолатҳои кафолати пӯшонидани хароҷоти вайронкунии ӯҳдадорихою аҳднома аз тарафи тичорат буда метавонад; кафолати таҳвил, ки сохторҳои соҳибкориро аз пайомади иҷро нашудани ӯҳдадорихою оид ба пешниҳоди молҳо ва хизматрасониҳои барои татбиқи лоиҳа лозимӣ аз тарафи бахши давлатӣ ҳифз мекунад; кафолат дар бораи даҳолат накардани давлат ба соҳаи масъулияти тичорат, ки ба тӯфайли тақвияти ҳуқуқ ва ӯҳдадорихою дар шартнома, ҳамчунин ҳангоми мавҷудияти қонунгузорию муносиб имконпазир мегардад; кафолат оид ба курси арзи хориҷӣ, ки ҳатто барои сармоягузорию соҳаи аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳим мебошад, зеро баъзан маҳз соҳибони сармояи хориҷӣ фаъолона воситаҳои худро дар рушди зерсохтор, масалан дар бахши таҳсилоти олиӣ касбӣ, мегузоранд.
5. Ба даст овардани активҳои давлатӣ барои истифодаи дарозмуҳлат ва соҳибшавӣ, одатан, бо шартҳои имтиёзнок (мисоли намунавӣ ҳамкорию давлатию хусусӣ лоиҳаҳои дар доираи

амалкарди паркҳои техники татбиқшаванда буда метавонад).

6. Баланд бардоштани рейтинг, нуфуз, имидж ва афзоиши арзиши ширкат дар бозор аз ҳисоби бастанӣ созишномаҳои дарозмӯҳлат бо шарикӣ боэътимод.

7. Кафолати давлат оид ба баргардонидани сармоя ҳангоми таъмини сатҳи муайяни ғоиданокии лоиҳа, ҳамчунин кафолати устувории шароити муайяни амалигардонии ғабӯлияти соҳибкорӣ.

8. Таксими тавакалҳо (бахусус аз ҳисоби механизми пешниҳоди кафолат аз тавакалҳои ғайритичоратӣ ба тичорат).

Тичорат ба туғайли соҳиб гардидан ба чунин бартариятҳо, бо татбиқи озодии хоҷагидорӣ худ, муносибати нарм бо тағйироти баамалоянда ва чорикунӣ ғабӯли навҷорияҳои гуногун, даромадашро зиёд мекунад.

Вале, намояндагони сохторҳои соҳибкорӣ на ҳамеша қобилияти ғабӯмиши масъулияти иҷтимоӣ дар назди ҷомеаро доранд, ки дар доираи амалигардонии ҳамкорӣ давлатию хусусӣ лоиҳаҳои дар соҳаҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳим хос мебошад. Ин нисбат ба баҳши таҳсилоти олиӣ касбӣ метавонад дар сифати пасти амалигардонии барномаҳо ва стандартҳои таълимӣ, ҳамчунин барномаҳои ҳадафмандонаи таълим зоҳир шавад. Масалан, хатмкунандагоне, ки маълумоти олиӣ гирифтаанд, минбаъд ҳангоми пайдо кардани кор ба душворӣҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Чунин вазъият дар аввали солҳои 2000, дар шароити аз ҳад зиёд тағйёр намудани иқтисодчиён ва ҳуқуқшиносони бемаҳорату малака ба мушоҳида мерасид.

Ғайр аз ин, тичорат на ҳамеша захираҳои молиявии кофӣ барои амалигардонии ҳамкорӣ давлатию хусусӣ лоиҳаҳои ба сохтани лоиҳаҳои нав ё лоиҳаҳои мавҷудаи сармоягузори ва хизматрасонӣ дар ихтиёр дорад. Бино бар ин, дар марҳилаи ибтидоӣ бастанӣ шартномаҳо, арзёбии тавакалҳои эҳтимоӣ ва мавҷудияти воситаҳои зарурии молиявӣ аз тарафи давлат ва тичорат аҳамияти муҳим касб мекунад. Дар марҳилаи ташаккули ҳамкорӣ давлатию хусусӣ вазъияте ҷой дошт, ки намояндагони тичорат шартҳои шартномаҳо чунон таҳия карданд, ки тавакалҳои асосӣ бар дӯши давлат, ғоида дар ихтиёри тичорат буд ва тичоратчиҳо соҳибӣ даромади зиёд гардиданд ва ҳамкорӣ давлатию хусусӣ лоиҳаҳо пеш аз мӯҳлат ба анҷом расиданд.

Аз ҳисоби модернизатсияи пойгоҳи моддию техники ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав, ҳамчунин аз ҳисоби ташкил кардани курсҳои гуногуни тақмили ихтисос, коромӯзӣҳо ва ғайра дар доираи ҳамкорӣ давлатию хусусӣ ва ба туғайли ширкати бевоситаи намояндагони сохторҳои соҳибкорӣ дар идоракунии муҳтавои раванди таълим, афзоиши сармояи инсонӣ таъмин карда мешавад.

Ҳамин тавр, ҳамкорӣ давлатию хусусӣ на танҳо ба давлат ва тичорат, яъне иштироккунандагони бевоситаи ҳамкорӣ, балки бо сохтани шароит барои рушди баҳши таҳсилоти олиӣ касбӣ, ба тамоми ҷомеа таъсири мусбат мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Айрапетян М.С. Зарубежный опыт использования государственно-частного партнерства // Государственная власть и местное самоуправление № 2 - 2009. - С. 35-42.
2. Аналитический отчет по результатам исследования «Развитие государственно-частного партнерства в регионах ЦФО: инвестиции инфраструктура» // М.: Центр развития государственно-частного партнерства - 2010. - 128 с.
3. Артемов С. Частно-государственное партнерство - вызов правительству // Коммерсант. «Business Guide (Инновации)». Приложение, № 164(3495) - 2006.
4. Курбонова Ф.Х. Султонов З.С. Формирование инфраструктурного обеспечения и развитие государственно-частного партнерства в сфере услуг Республики Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - Худжанд: 2017. № 2(71). - С. 46-60.

Баротов Х.А.

БАҲОДИҲИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАР

Дар мақолаи чанбаҳои назариявии рақобатпазирӣ аз нигоҳи муҳаққиқони классикӣ ва муосир мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Инчунин рақобат аз нигоҳи рафторӣ, сохторӣ, функционалӣ ва иқтисодӣ тафсир карда шуда, дар мақолаи мазкур баён гаштааст. Чуноне, ки маълум аст рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти мусофиркаш дар бозори нақлиёти ҳамчун рақобати байнисоҳавӣ, дохилсоҳавӣ ва ҷуғрофӣ зухур менамояд аз ин лиҳоз ин нукта низ инъикоси хурдо дар мақолаи мавриди таҳқиқ ёфтааст.

Калидвожаҳо: Рақобатпазирӣ, тафсири рақобат, нақлиётиавтомобилӣ, инноватсия, “дасти ноаён” муҳориба, бозори нақлиёти.

Баротов Х.А.

ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПАССАЖИРСКИХ АВТОТРАНСПОРТНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР

В статье рассматриваются теоретико методические аспекты конкурентоспособности и анализированы точки зрения классических и современных исследователей. Кроме того, понятия конкуренция учтено и трактовано с позиции поведенческой, структурной, функциональной и экономической стороны. Также изучен особенность конкурентоспособности на рынке пассажирских автотранспортных услуг.

Ключевые слова: конкурентоспособность, трактовка, конкуренция, автотранспорт, инновация, «невидимый рука» соперничество, транспортный рынок.

Barotov Kh.A.

ASSESSMENT OF COMPETITIVENESS OF PASSENGER AUTOMOTIVE BUSINESS STRUCTURES

The article examines the theoretical and methodological aspects of competitiveness and analyzes the points of view of classical and modern researchers. In addition, the concept of competition is taken into account and interpreted from the standpoint of the behavioral, structural, functional and economic aspects. Also, the peculiarity of competitiveness in the market of passenger motor transport services has been studied.

Key words: competitiveness, interpretation of competition, motor transport, innovation, “invisible hand” rivalry, transport market.

Яке аз ҳадафҳои асосии ҳамагуна давлат рушди воқеӣ ва устувори сатҳи зиндагии шаҳрвандон мебошад. Аз ин лиҳоз Ҷумҳурии Тоҷикистонро мебарояд, ба монанди дигар давлатҳои боқимонда самаранокии иқтисодиро дар шароити шиддатгирии мемайлони рақобати байналмилалӣ таъмин ва афзоиш диҳад.

Асоси иқтисоди бозориро мафҳуми рақобат ташкил намуда, он ҳамчун қувваи асосии пешбарандаи таҳаввулоти муносибатҳои субъект, ки дар муҳити мазкур амал менамояд, тавсиф мегардад. Дар чунин муҳит иштирокчи аз ҳама муваффақтарин ҳамон субъект ба шумор меравад, ки дар бозори дохилӣ ва берунӣ ба рақобат тоб оварда тавониста ба натиҷаҳои назаррас сазовор гардад.

Омили муҳимтарин дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ рӯҳияи муқовимат маҳсуб ёфта, ба таври назаррас шаклҳои фаёолияти хоҷагидорӣ аҳолиро ифода менамояд ва дар ин категорияи иқтисодӣ он ҳамчун рақобат зоҳир мегардад.

Чун таҷриба рақобат ҳангоми дар як бозор ба фуруш бароварда шудани молҳои ҳислатҳои аз лиҳози таркиби истеъмоли ба ҳамдигар монанд ба вучуд меояд. Моҳияти рақобат беҳтаргардонӣ ё нигоҳ доштани мавқеи мустаҳкамаи корхона дар бозорро ифода менамояд, ки ноил гардидан ба он аз мавҷуд будани ҷиҳатҳои фарқкунандаи молҳои пешниҳодкардаи корхона нисбати молҳои рақибон ҳамчун сатҳи мутобиқат ба талаботи мушаххаси мизочон ва хароҷот оиди ба даст овардани он вобастагӣ дорад.

Рақобат ва муҳити рақобатӣ корхонаҳоро водор месозад, ки мавқеи дастовардҳои илмию техниро пурра дарк намоянд, техника ва технологияи босамарро дар фаёолияти хоҷагидорӣ худ татбиқ намоянд, усулҳои муосири ташкили истеҳсолотро истифода намоянд ва бо ин васила сифати маҳсулот истеҳсолиашонро баланд бардоранд. Аз ин рӯ дар марҳилаи муосир барои муваффақ шудан дар муқовимати рақобатӣ ҷанбаҳои назариявии мафҳуми рақобат ва ошкор намудани моҳияти иқтисодии он ҳамчун асоси иқтисоди бозорӣ ва қувваи пешбарандаи рушди субъектҳои хоҷагидорӣ аҳамияти калон дорад.

Ҳолати аз ҳама ҷолиби назариявӣ оид ба қувваҳои пешбарандаи муқовимати рақобатӣ дар миёнаи асри XVIII аз ҷониби олимони иқтисоди сиёсии классикӣ таҳия карда шудааст, ки рақобатро як амри табиӣ дониста дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ҷой доштан ва танҳо бо сабабҳои субъективӣ маҳдуд гардидани онро дида баромадаанд.

Иқтисодшиноси англис, файласуф, намояндаи барҷастаи мактаби классикӣ дар назарияи иқтисодӣ Адам Смит дар асари худ "Таҳқиқот оид ба табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо" рақобатро мавриди таҳлил қарор дода онро ҳамчун унсури ҷудонопазири механизми бозор тавсиф намудааст [1].

Ба ақидаи ӯ рақобат ин «дасти ноаён» – и бозор мебошад, ки фаёолияти иштирокчиёни онро ҳамоҳанг месозад.

П. Хайгне дар он ақида аст, ки "Рақобат кӯшиши то ҳадди имкон қонеъгардонӣ бо меъёрҳои дастрасӣ ба неъматҳои нодир аст" [10].

Намояндаи мактаби неоклассикҳо Френк Найт ибраз медорад, ки рақобат ҳамчун вазъиятест, ки воҳидҳои рақобат зиёд вале мустақил мебошанд [9;12].

Макконнелл К.Р. ва Брю С.Л. дар он назаранд, ки рақобат – ин дар бозор иштирок доштани шумораи зиёди харидор ва фурушандагони мустақил буда, онҳо имконияти озодона воридшавӣ ва тарки ин бозорро доранд [3].

Иқтисодчии барҷастаи австриягӣ Й. Шумпетер рақобатро ҳамчун муқовимати қўҳна бо нав, бо ва ё бо инноватсия маънидод менамояд. [14].

Иқтисодчӣ ва олими австриягӣ Ф.А. Хайек қайд менамояд, ки рақобат равандест, ки тавассути он одамон дониш меомӯзанд. Ба ақидаи ӯ дар бозор танҳо ба туфайли рақобат ниҳонҳо ошкор мешаванд. Рақобат ба истифодаи самараноки қобилият ва дониш оварда мерасонад. Аксари манфиатҳои бадастомадаи инсонӣ маҳз тавассути рақобат ба даст омадаанд [11].

М. Портер дар китоби худ "Рақобати байналхалқӣ" ибраз медорад, ки рақобат чараёни тағйирёбанда ва рушдёбандаи шакли худро доим ивазкунанда аст, ки дар молҳои нав, роҳҳои нави маркетинг, раванди нави истеҳсолӣ ва сегменти нави бозор зоҳир мегардад [6].

Рақобат раванди исботи дурустии ақаллияти навоарон мебошад он самаранокиро тақвият бахшида, одатҳоро тағйир медиҳад ва тавачҷуҳи бештарро талаб мекунад, зеро шароити берақобат қомилан манфиатовар нест.

Лунев В.Л. рақобатро ҳамчун шакли муҳорибаи байниҳамдигарии субъектҳои иқтисоди бозоргонӣ дида баромадааст. Ӯ қайд менамояд, ки рақобат ҳуқуқи истисноии ҳар як субъекти муносибатҳои расмӣ барои амалигардонии иқтисодии аммо ин ба

бархурди байни онҳо дар роҳи расидан ба мақсадҳои соҳибқории гузошташудаи онҳо бо истифода аз манфиатҳои шахсиятҳои расмӣ оварда мерасонад [13].

Фатхутдинов Р.А. дар он ақидааст, ки "Рақобат ин раванди идоракунии субъект тавассути афзалиятҳои рақобатии худ бо мақсади ғолибият ё ноил шудан ба дигар ҳадафҳо дар мубориза бо рақибон барои қонеъ кардани ниёзҳои объективӣ ё субъективӣ дар доираи қонунгузорӣ ва шароити табиӣ мебошад [9].

Юданов А.Ю. тасдиқ менамояд, ки рақобати бозорӣ ин муборизаи ширкатҳо барои таъмини миқдори маҳдуди талаботи пардохтпазири истеъмолкунандагон мебошад, ки он дар бахшҳои дастраси бозор ба амал меояд. Ҳамзамон Ё дар он ақидааст, ки то ҳол дар ҷаҳон ягон мафҳуми ягонаи рақобат вучуд надорад ва дар монографияи «Рақобат: назария ва амалия» изҳор доштааст, ки дар замони кунунӣ истилоҳоти мукамал ва аз ҷониби ҳама эътирофшуда назарияи рақобати бозор то ҳол мавҷуд нест [15].

Иқтисодшиноси олмонӣ, сиёсатмадор, асосгузори коммунизми илмӣ К.Маркс дар «Капитал» модели рақобати мукамалро аз нигоҳи қонуни арзиш такмил додааст [4].

Ба ҷанбаҳои алоҳидаи ташаккул ва рушди рақобатпазирии иқтисодиёти миллии олимони ватанӣ – Қаюмов Н. К., Назаров Т.Н., Раҷабов Р.К., Раҳимов Р.К., Умаров Х.У., Комилов С.Д., Хочаев П.Д. ва Шарипов М.М. ва дигарон ҳиссаи назарраси хурро гузоштаанд.

Ҷадвали 1. Тавсифи тафсири рақобат*

№	Тафсири рақобат	Тавсифи тафсирот
1	Рафторӣ	Аз нигоҳи рафторӣ рақобат ҳамчун мубориза барои пули харидор тавассути қонеъ намудани ниёзҳои ӯ тавсиф дода мешавад.
2	Соҳторӣ	Аз нигоҳи соҳторӣ рақобат чун таҳлили соҳторҳои бозор барои муайян кардани дараҷаи озодии фурӯшанда ва харидор дар бозор (шакли бозор) ва роҳи баромадан аз он тавсиф мегардад.
3	Функционалӣ	Аз нигоҳи функционалӣ рақобат ин сабақати байни кӯҳна ва нав, бо навоариҳо тавсиф мегардад.
4	Иқтисодӣ	Аз нигоҳи иқтисодӣ ин чараёни ҳамбастагии муборизаи истеҳсолкунандагон ва таъминкунандагон ҳангоми фурӯши мол, муҳорибаи истеҳсолкунанда ва корхонаҳои хизматрасон барои шароити мусоиди фаъолият тавсиф мегардад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [1]

Назаров Т.Н. муаммои рушди иқтисодиёти миллии ва баландбардории самаранокии онро дида баромадааст [5].

Олимон масоили талабот ва тақлифотро дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ мавриди таҳқиқ қарор додаанд [7].

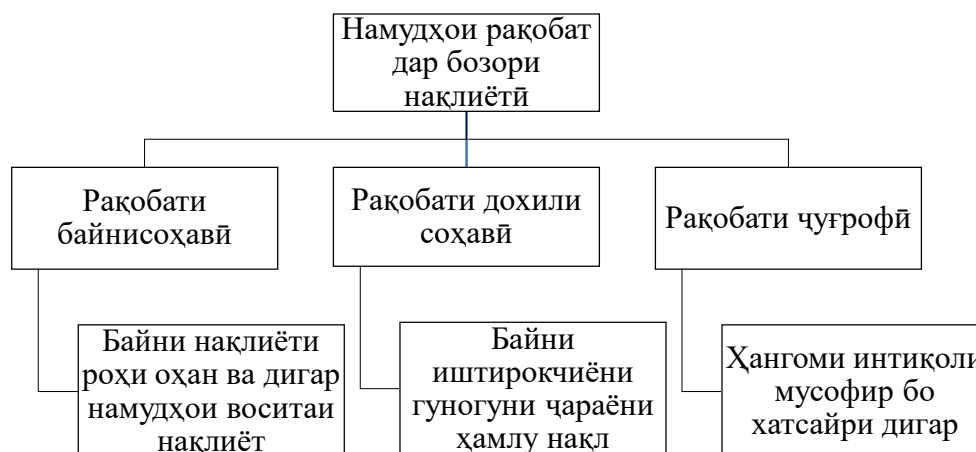
Раҳимов Р.К. фишанги молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти Тоҷикистонро мавриди омӯзиш қарор додааст.

Ба ақидаи Хочаев П.Д. рақобат қувваи ҳаракатдиҳандаи муносибатҳои иқтисодии субъектҳои бозорӣ, ки имкони истодагарӣ намуданро дар бозорҳои муҳталиф доранд, мебошад. Ҳамчунин ӯ иброз медорад, ки рақобатпазирии корхонаҳои нақлиётӣ мусофиркаш ин мусобиқаи корхонаҳои зикршуда барои шароити оптималии амалӣ гардонидани мусофиркашонӣ ва ба даст овардани фоидаи максималӣ бо харочоти минималии нақлиётӣ мебошад [13]

Дар сарчашмаҳои илмӣ омӯхташуда рақобат аз нигоҳи рафторӣ, соҳторӣ, функционалӣ ва иқтисодӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Тавре ки бисёр иқтисоддонҳо исбот кардаанд, рақобат қувваи пешбарандаи рушди ҷомеа, воситаи асосии сарфаи захираҳо, баланд бардоштани сифати молҳо ва сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Махсусан омӯзиши механизми рақобат дар шароити иқтисоди ватанӣ, ки ҳоло истифодаи ин механизм оғоз гардидааст муҳим мебошад.

Дар бозори хизматрасонии нақлиётӣ намудҳои зерини рақобатро фарқ кардан мумкин аст:

Расми 1. Намудҳои рақобат дар бозори хизматрасонии нақлиётӣ [12]

Ҳамин тариқ таҳлили гузаронидашудаи сарчашмаҳои ба ин муаммо бахшидашуда нишон медиҳад, ки се равиши муайянкунии рақобат мавҷуд мебошад. Якум рақобатро ҳамчун мубориза дар бозор муайян мекунанд. Равиши дуюм рақобатро ҳамчун унсурҳои механизми бозорӣ, ки имконияти мувозинати талабот ва пешниҳодро медиҳад, дида баромада шудааст. Нуқтаи назари мазкур барои назарияи классикии иқтисодӣ хос мебошад. Равиши сеюм рақобатро ҳамчун критерияе ҳисоб мекунанд, ки тибқи он навъи бозори соҳавӣ муайян карда мешавад ва ба назарияи муосири морфологияи бозор асос ёфтааст.

Дар маҷмӯъ рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар бо усулҳои зерин баҳо дода мешаванд [9]:

1. Баҳодиҳӣ аз нигоҳи афзалиятҳои муқоисотӣ;
2. Баҳодиҳӣ аз нигоҳи назарияи мувозинат;
3. Баҳодиҳӣ вобаста аз назарияи самаранокии рақобатӣ;
4. Баҳодиҳӣ дар асоси сифати хизматрасонӣ;
5. Баҳодиҳӣ вобаста ба талабот нисбати хизматрасонӣ;
6. Усули матритсавӣ;
7. SWOT – таҳлил;
8. Баҳодиҳӣ дар асоси бисёркунҷаи рақобат.

Истифодаи ин усулҳо имконият медиҳад, роҳҳои таъминоти рақобатпазирии корхонаҳои нақлиётӣ пешниҳод карда шуда, барои рушди хизматрасонии нақлиётӣ шароит фароҳам оварда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Ансофф, И. Стратегическое управление / И. Ансофф; под ред. Л.И. Евенко; пер. с англ. - М.: Экономика. 1999. - 519 с.; Азоев, Г.Л. Конкуренция: анализ, ее стратегия и практика / Г.Л. Азоев. - М.: Центр экономики и маркетинга, 2002. - 208 с.
2. Голубецкая Н.П., Хорошева О.А. Принципы инновационного управления предпринимательским доходом предприятий реального сектора экономики // Экономика и управление. 2011. № 5. С.48–51.

3. Макконелл, К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконелл, С. Л. Брю; пер. с англ. - М.: Республика, 1995.
4. Маркс, К. Капитал: критика политической экономии / К. Маркс. - Т. III.
5. Назаров Т.Н. Некоторые проблемы развития рыночной экономики и повышения ее эффективности/ Т.Н. Назаров. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2006. -№ 2. –С. 32
6. Портер М. Международная конкуренция / Пер. с англ.; Под ред. В.Д.Щетинина. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.
7. Раджабов Р.К., Рауфи А., Азизов Ф.Х. Исследование спроса и предложения на рынке транспортных услуг// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: «Сино», 2014, № 2/4 (138). –С.52-56
8. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. - М.: Соцэкгиз, 1962. - 333 с.
9. Фатхутдинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность: Учебник. СПб.: Экономика, 2005. 504 с.
10. Хайгне, П. Экономический образ мышления / П. Хайгне; пер. с англ. - 2-е изд. - М.: Дело, при участии Catalaxu, 1993. - 704 с.
11. Хайек, Ф.А. Познание, конкуренция и свобода / Ф.А. Хайек. - СПб.: Пневма, 1999.
12. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта в республике таджикистан (теория, методология, практика): дисс...докт. экон. наук: 08.00.05/ Ходжаев Парвиз Давронович - Душанбе, 2016. 354 с.
13. Ходжаев П.Д. Оценка конкурентоспособности региональных транспортных предпринимательских структур в Республике Таджикистан/ П.Д. Ходжаев, С.Ш. Бегмуродов // Вестник Таджикского технического университета № 1 (40). Серия экономических наук. Душанбе: ТТУ, 2014. с. 115
14. Шумпетер, И. Теория экономического развития / И. Шумпетер; пер. с нем. - М.: Прогресс, 1982. - 455 с.
15. Юданов, А.Ю. Конкуренция: теория и практика: учеб. -практ. пособие для вузов / А.Ю. Юданов. - М.: Акалис, 1996. - 272 с.

УДК 378

Гафорзода Қ.Ғ., Бокилов Б.Х., Ҳамдамзода З.Р.

ВАЗЪИ КУНУНИИ ИДОРАКУНИИ УСТУВОРИИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола тағйирёбии бозори соҳаи таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омузиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Мақсади асосии таҳлили фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баланд бардоштани сатҳу сифати маҳсулоту хизматрасониҳо, дигаргунсозии иқтидори рақобатпазирӣ, роҳҳои беҳтар намудани фаъолият, пеш аз ҳама истифодаи таҷриба ва усулҳои идоракунии муассисаҳое, ки таҷрибаи хуби идоракунии доранду дар фаъолияти худ муваффақ гардидаанд мебошад. Соҳаи маориф, аз ҷумла таҳсилоти олии касбӣ, соҳаи афзалиятноки иқтисодӣ миқдори милли ба ҳисоб меравад, чунки сифати фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити кунунӣ, иқтидори инноватсионии иқтисодӣ миқдори милли ва иқтидори минбаъдаи рушди иқтисодии мамлакатро муайян месозад. Рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва сифати хизматрасониҳои онҳо дар бозори ҷаҳонӣ бевосита вобастагӣ дорад ба дастовардҳои

назарраси илмию технологӣ, ки он метавонад иқтисодии инноватсионии кулли соҳаҳои иқтисодиёти миллиро муайян кунад.

Калидвожаҳо: таҳсилоти олии касбӣ, идоракунӣ, бозор, таълим, устувори, сифати хизматрасонӣ, инноватсия, самаранокӣ, молия, раёбатпазирӣ, маориф, техникаю технология, иқтисодиёти миллий, неруи инсонӣ, маблағгузорӣ.

Гафорода Дж.Г., Бокилов Б.Х., Хамдамзода З.Р.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы рыночных изменений в сфере высшего образования Республики Таджикистан. Как отмечает автор, проведение рыночных преобразований в высших профессиональных учреждениях республики позволили укрепить их материально-техническую базу и организовать учебу в соответствии с международными стандартами.

Отрасль образования, в частности высшее профессиональное образование является приоритетной отраслью, ибо она определяет инновационную мощь национальной экономики и обеспечивает ее устойчивый рост. Конкурентоспособность высших учебных профессиональных учреждений и качество их услуг на мировом рынке связано с использованием достижений научно-технической революции.

Ключевые слова: высшее профессиональное обучение, управление, рынок, обучение, воспитание, качество услуг, инновация, просвещение, прибыль, образование, техника и технология, национальная экономика, человеческий потенциал и финансирование.

Gaforzoda J.G., Boqilov B.H., Hamdamzoda Z.R.

THE CURRENT STATE AND MANAGEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article considers the issues of market changes in the field of higher education in the Republic of Tajikistan. As the author notes, the implementation of market reforms in the higher professional institutions of the republic made it possible to strengthen their material and technical base and organize their studies in accordance with international standards.

The education sector, in particular higher professional education is a priority industry, since it determines the innovative power of the national economy and ensures its sustainable growth. The competitiveness of higher educational professional institutions and the quality of their services in the world market is associated with the use of the achievement of the scientific and technological revolution.

Keywords: *higher* vocational training, management, market, training, education, quality of services, innovation, education, profit, education, engineering and technology, national economy, human potential and financing

Дар шароити иқтисоди бозорӣ хизматрасонии таълимӣ натиҷаи ғабӯлияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ буда, бо фармоиши истеъмолкунандагон амалӣ мегардад. Шароити иқтисоди бозорӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини соҳаи маориф ин таъмини таҳсилоти босифат ва дастрас барои ҳамаи кишварҳои ҷомеа мебошад. Бозорӣ хизматрасонии таълимӣ баробари равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ рушд мекунад. Барои қонеъ гардонидани талаботи афзоишбанда ба хизматрасониҳои таҳсилот дар партави ҷаҳонишавӣ ва иттилоотикунонии ҷомеаи ҷаҳонӣ дарёфти шаклҳои нави таҳсилот зарур

дониста мешавад. "Таҳким бахшидани иқтидори илмии кишвар, чорӣ кардани ихтироот дар истеҳсолот, устувор гардонидани пояҳои моддиву техникии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар хамаи зинаҳои таҳсилот, чалби боз ҳам васеи соҳибистеъдодҳои ҷавон ба омузиши технологияҳои муосир ва қорҳои эҷодиву техникии вазифаи муҳимтарини соҳаҳои илму маориф мебошад".

Талаботи афзояндаи ҷомеа ба истеҳсолоту хизматрасониҳо зарурати рушди инноватсиониро тақозо месозад, ки сифати қувваи қорӣ, сатҳи омодагии касбии қормандон, тайёр намудани мутахассисони баландихтисос ва ғайра зарурияти зиёд кардани хароҷоти таълим, тарбия ва таҳсилотро пеши ру мегузорад [2]. Дар мадди аввал на танҳо таҷрибаи малака, балки қобилияти эҷодӣ, навоарӣ дар истеҳсолот, таҳлили иттилоот ва касбияти истифодабарии донишҳои гирифташуда гузошта мешавад.

Истифодаи самарабахши неруи илмӣ-таълимӣ яке аз шартҳои устувори иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа мебошад. Сармоягузори ба соҳаи маориф натиҷаи мултипликативӣ дошта, боиси воқуниши идрок гардида, бо худмузӣ, қорҳои муस्ताкилона, дарёфти донишу малақаҳои нав, пешравии эҳтиётот, фаҳмиш ва такмил ёфтани қобилияти касби қорамроҳӣ мекунад. Мисол, дар ИМА қорҳои омода намудани қувваи қорӣ баландихтисос, сармоягузори ва хароҷоти зиёд қарда мешавад, яъне сармояи америкоиҳо бештар ба захираи инсонӣ равона мегардад.

Бинобар ин, рушди хизматрасониҳои таълимӣ омили асосии таъмини соҳаҳои иқтисоди миллӣ бо қорҳои баландихтисоси ҷавобгӯ ба талаботи муосири бозори меҳнат ҳисобида мешавад.

Рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК) ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои онҳо яке аз талаботи асосии қатъӣ дар сиёсати имрузаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, он қорили муваффақонаи рушди иқтисодиёти миллӣ баҳисоб меравад. Пайвастиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди Болон (низомии омузиши қоридитии таҳсилот) маънои онро дорад, ки қорҳурӣ дар қортори дигар иштирокчиёни раванди мазқур қорҳои амалисозии ин қорнома дар таъмин ва ба баланд бардоштани сифатнокии соҳаи маориф уҳдадор шудааст. Дар шароити муосир, ки таҳсилот руз то руз оммавӣ гардида истодааст, раванди идорақунии истеъмолқунандагон бояд дар асоси маълумоти бозғайтимод, бақоргузори самарабахшу сифатнок, истифодаи захираҳо ва қор қордани хароҷот тақя намояд. Яке аз самтҳои қалли масоили додашуда истифодаи технологияи муосири идорақунӣ мебошад.

Бояд тазаққур дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои таҳсилоти қоронӣ қорид шуда истодааст. Ин қорро водор менамояд, ки қорҳои ноил шудан ба дастовардҳои назаррас аз усулҳои идорақунии назариявию амалии қоридиён истифода намода, онро дар фаъолияти стратегии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлақати худ қорӣ намоём, қорнки муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мо айни қормон, инро тақозо менамояд. Мушқилоти асосӣ ин истифода нақардани усулҳои идорақунӣ дар низомии таҳсилот аст, ки қорло муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлақат ба он ниёз доранд.

Мувофиқи Қонуни ҚТ «Дар қорҳои маориф» ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ вақорлатҳои зерин дар фаъолияти идорақунии муассисаҳои олии таҳсилоти касбӣ дода шудааст;

-тақдиқ намудан ва тағйир додани Оинномаи муассиса, тағйир додани андозаи сармояи оинномавии он;

-таъсиси мақоми иқроия, ба вазифа таъин ва аз вазифа озод намудани қорқари он;

-тақдиқи ҳисоботи солана ва тавозуни муҳосибии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ;

-қабули қорор дар қорҳои азнавтаъсисдиҳӣ, азнавташқилдиҳӣ ва барқамдидии муассисаи тақсилоти олии касбӣ [1].

Бозори муосири хизматрасонии таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ қорзӯршавии рақобати қорнии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад. Рақобатноқи аслан аз рӯи меъёрҳои муайяннамудаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар

асоси талаботҳои сатҳи ҷаҳонӣ ҷараён мегирад. Дар ин асос, нишондиҳандаҳои омории зерини соҳаи маориф барои муайян намудани вазъи идоракунии таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 2015-2019 мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтанд: тамоюли рушди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ; теъдоди омӯзгорон ва донишҷӯён дар ин муассисаҳо; кифоягии омӯзгорон ба ҳар нафар донишҷӯӣ; вазъи хароҷоти бучети давлатӣ ба соҳаи маориф, аз ҷумла барои муассисаҳои олии касбӣ; заминаи моддию техникий муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва ғайраҳо.

Дар давоми таҳқиқоти гузаронида тамоюлҳои мусбӣ ва манфии рушди муассисаҳои олии таҳсилоти касбии мамлакат дар давоми панҷ соли охир ошкор гардиданд, ки муасиртарини онҳо ҳисобида мешаванд:

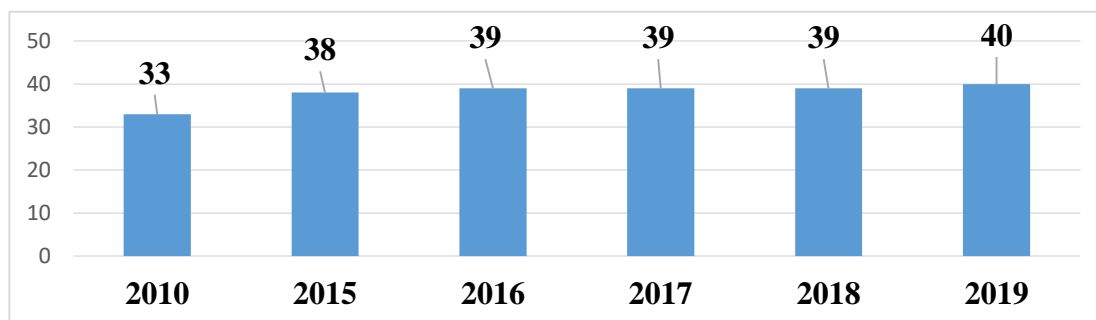
- талаботи зиёд байни довталабон барои гирифтани маълумоти олий, ки ба тамоюли рушди солонаи шумораи донишҷӯён мусоидат мекунад;
- афзоиши хизматрасониҳои пулаки тариқи шартнома таҳсикунандагон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;
- рушди инфрасохтори инноватсионӣ (ташаққули шӯъбаи рушди инноватсионӣ, технопаркҳо, бизнес-инкубаторҳо, марказҳои компютерӣ, лабораторияҳо ва ғ.);
- гузариш ба низоми бисёрзинагии таҳсилот (бакалавриат, магистратура ва Ph.D);
- компютеркунонии раванди таҳсилот;
- тадбиқи таҳсилоти фосилавӣ.

Ба тамоюлҳои манфӣ низ дохил мешаванд:

- норасоии ҳайати профессорону омӯзгорони касбӣ;
- сатҳи пасти дониши донишҷӯён;
- нокифоягии шафофият дар низоми баҳогузорӣ;
- номувофиқии таҳассуси хатмкунандагон ба талаботи бозори меҳнат;
- таҷдиди базаи моддӣ – техникий, ҷалби профессорон аз хориҷ;
- нокифоягии музди меҳнат ва ҳавасмандкунонии ҳайати профессорон – омӯзгорон.

Вобаста ба ин, тамоюлҳои мусбӣ ва манфии дар боло зикршуда метавонанд ба рушди иҷтимоию иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ таъсир расонанд.

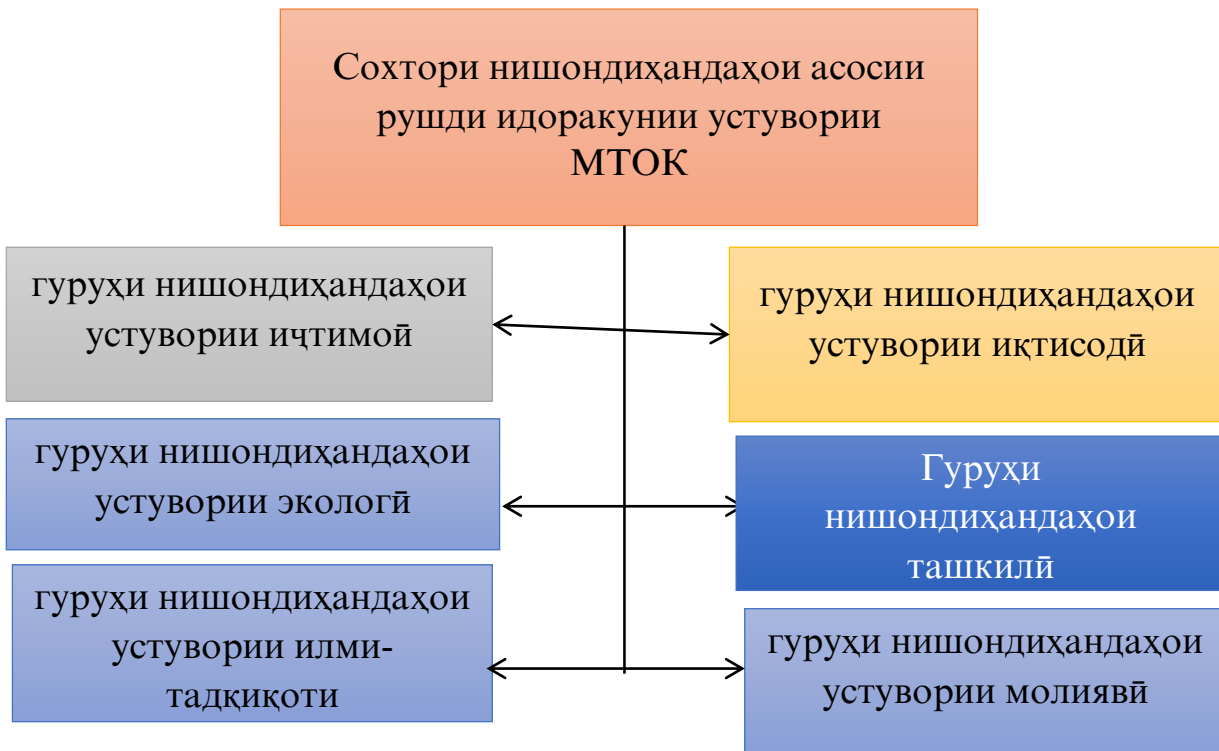
Ба таркиби умумии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар Тоҷикистон дохил мешаванд: донишгоҳ – 17 адад; донишкада – 14; консерватория -1; муассисаҳои олии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ – 4; филиали донишгоҳу донишкадаҳо -4 адад (ҳамагӣ: 40 адад).

Расми 1. Динамикаи рушди муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2010-2019 (бо адад)

Зиёдшавии шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо зиёд гардидани шумораи донишҷӯён дар мамлакат сабаб гардид. Аз нигоҳи мо, омили дигари таъсиррасон ба афзоиши шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ зиёд шудани талабот ва афзоиши даромадҳои пулии аҳоли маҳсуб меёбад. Зеро аз 227000 теъдоди донишҷӯён дар мамлакат

дар соли таҳсили 2019/20 166,2 нафар тариқи шартномавӣ таҳсил менамоянд.

Расми 2. Сохтори нишондиҳандаҳои асосии рушди идоракунии устувории МОК

Ҳамин тариқ дар шароити иқтисодӣ бозорӣ масъалаҳои идоракунии рушди устувори муассисаҳои олий касбӣ хусусияти системавӣ доранд ва таҳияи усулҳо ва воситаҳои ҷустуҷӯи роҳҳои имконпазир расидан ба ҳадафҳои онҳоро талаб мекунанд, ки масъалаҳои марбут ба низоми нишондиҳандаҳои рушди устувор арзёбии фаъолият барои ин ё он сатҳи муайяни рушд бояд қайд карда шаванд.

Дар байни масъалаҳои таъминоти муассисаи таҳсилоти олий касбӣ муайян намудани хусусиятҳои нишондиҳандаи он аҳамияти бузург дорад. Ин бо он вобаста аст, ки мазмуни нишондиҳандаҳои қабулшуда, ягонагии методологӣ онҳо, тамоюли умумии мақсаднок аз бисёр ҷиҳат аз вазъи воқеии таҳсилоти олии касбӣ вобаста аст.

Нишондиҳандаҳои идоракунии устувории муассисаҳои таҳсилоти олий касбиро тавре ба роҳ мондан лозим аст, ки онҳо барои таҳлили натиҷаҳои фаъолияти муассисаи таълимӣ кофӣ бошанд ва алоқаи ҳар як нишондиҳанда бо омилҳои муҳити берунӣ ва дохилиро барои муайянкунии минбаъдаи мушкилот ва таҳияи қарорҳои мувофиқ, ки оқибатҳои таъсири манфии ҳама гуна омилҳоро ба устувории иқтисодии муассисаи таълимӣ баргараф мекунанд, равшан нишон диҳанд.

Сохтори нишондиҳандаҳои асосии рушди идоракунии устувории муассисаи таҳсилоти олий касбӣ метавон ба якчанд гуруҳ тақсим намуд.

Дар дохили ҳар як гуруҳи нишондиҳандаҳо ба индикаторҳо тақсим мешаванд, ки ҳолати ҷорӣ ин ё он ҷониби фаъолият, нишондиҳандаҳои тағйироти мушоҳидашуда ва амалҳои ислоҳкунандаро инъикос менамоянд. Гуруҳи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ба се маҷмӯи нишондиҳандаҳо тақсим мешаванд, ки рушди иқтисод, шакли тағйирёбии истеъмол, захираҳои молиявӣ ва механизмҳои инъикос менамоянд.

Самарабахшӣ ва устувории фаъолияти муассисаҳои таълимӣ аз бисёр ҷиҳатҳо аз сатҳи рафъи бӯҳрон ва рақобатпазирӣ иқтисодӣ ватанӣ вобаста мебошад аз инҷост, ки сохтори ҳороҷоти соҳаи маориф нисбат ба мучети давлати нишон додашудааст.

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки маблағгузориҳои буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф сол

ба сол мутаносибан зиёд шуда истодааст. Аммо чунин тамоюли зиёдшавӣ талаботҳои маблағгузори соҳаи маорифро қонеъ намегардонад. Ва бештари муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таҳсили шартномавиро асоси фаъолияти худ қабул намуда, бо ҳамин роҳ қисмати харочотҳои худро рӯйпӯш менамоянд.

Ҷадвали 1

Сохтори харочотҳои соҳаи маориф нисбат ба ММД, ба бучеди давлатӣ ва барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар давоми солҳои 2015-2019

(ҳазор сомонӣ)

№	Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019
1	Маблағгузорӣ ба соҳаи Маориф	2918,7	3146,2	3581,2	3863	4404,9
2	Бо фоиз аз ММД	5,5	5,5	6,1	6,3	6,3
3	Бо фоиз аз бучети давлатӣ	18,8	16,9	18	18,4	18,4
4	Барои таҳсилоти олии касбӣ	477,1	556,2	632,8	606,1	716,5

Сарчашма: Маҷмӯаи соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 2). – Душанбе, 2020. 237 с. С. 218.

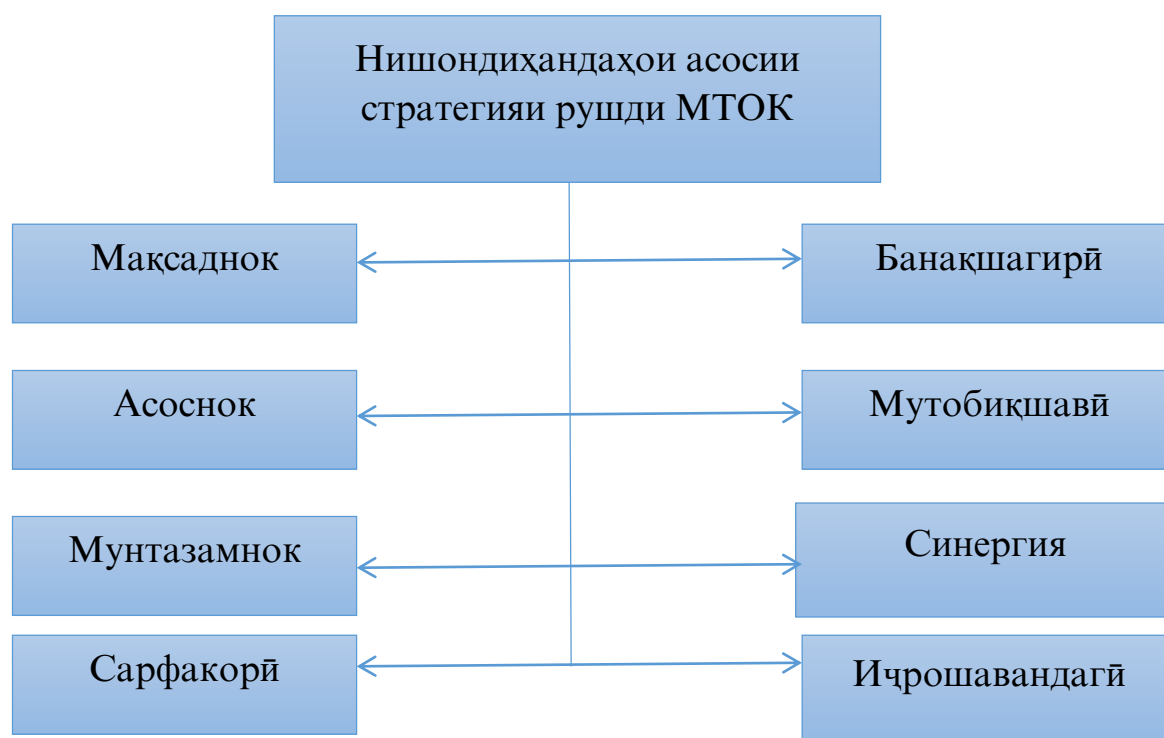
Арзёбии объективии устувории иқтисодии фаъолияти муассисаҳои олий наметавонад ба маҷмӯи ихтиёрии нишондиҳандаҳо асос ёбад. Интиҳоби онҳо аз он иборат аст, ки ҳамаи нишондиҳандаҳо дар маҷмӯъ устувории умумии иқтисодиро муайян мекунанд ва барои донишгоҳ аз нуқтаи назари воқеии натиҷаҳои ниҳонии ояндадори фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти муҳталиф доранд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, инчунин мавҷудияти самтҳо барои таҳлили иқтисодии муассисаи таълимӣ, мо метавонем устувории иқтисодии муассисаи таълимиро ҳамчун маҷмӯи нишондиҳандаҳои зерин муайян созем:

- 1) Нишондиҳандаҳои сатҳи устувории иҷтимоӣ;
- 2) Нишондиҳандаҳои сатҳи устувории молиявӣ;
- 3) Нишондиҳандаҳои сатҳи устувории идоравӣ;
- 4) Нишондиҳандаҳои сатҳи устувории фаъолияти боэътимод;
- 5) Нишондиҳандаҳои сатҳи устувории даромадноқӣ;
- 6) Нишондиҳандаҳои сатҳи устувории хароҷоти моддӣ.

Нишондиҳандаҳои чараёни молиявиро тавсиф мекунанд, омилҳои муҳити берунаро ҳосил менамоянд, ки баъдан ба ноустувории иқтисодии муассисаи таълимӣ оварда мерасонанд. Дар байни нишондиҳандаҳои зарурии стратегияи муассисаҳои оли касбӣ, мутахассисон инҳоро номбар намудаанд:

1. Мақсаднок будан - низоми амалҳои, ки боиси ноил шудан ба ҳадаф мебошад.
2. Асоснок будан - ба ҳулосаҳои таҳлили муҳити беруна ва дохилии ташкилот асос ёфтаанд.
3. Мунтазамнок - маҷмӯи амалҳои ба ҳам алоқаманд ва аз якдигар вобастагӣ дошта.
4. Синергия - чунин амалҳои дар бар мегирад, ки дар маҷмӯъ самараи мултипликатсиониро медиҳанд.
5. Банақшагирӣ - ин маҷмӯи на танҳо қоидаҳо (чӣ гуна бояд амал кард), инчунин муайян менамояд, ки бо кадом тартиб, кай ва дар қучо амал кардан лозим мебошад.
6. Мутобиқшавӣ ва тағйирпазирӣ - бояд ҳамчун воситаи мутобиқшавии тағйирпазирӣ ташкилот ба муҳит, бо назардошти иҷрои вазифа ва ноил шудан ба мақсадҳои умумӣ, хизмат намояд.
7. Иҷрошавандагӣ - бояд ба имкониятҳои воқеии ташкилот асос ёбад, ки бо шароити муҳити беруна ва нерӯи худӣ ташкилот муайян карда шаванд.
8. Сарфақорӣ - бояд низоми амалҳои барои расидан ба ҳадаф бо роҳи муносибгардонӣ бошад, яъне танҳо он манбаъҳои ба андозаи зарурӣ истифода барад.

Расми 3. Нишондиҳандаҳои асосии стратегияи рушди МОК

Нишондиҳандаҳои устувории иқтисодӣ бояд самаранокии рушди муассисаи таълимиро инъикос намоянд ва барои ворид намудани ислоҳот дар ҳолати зарурӣ ба рушди муассисаи таълимӣ ҳамчун асос хизмат намоянд.

Баррасии банди мазкурро ба анҷом расонида, метавонем чунин хулосабандӣ намоем. Устувории иқтисодии муассисаи таълимиро дар марҳилаи кунунии ислоҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон ҳамчун мутобиқгардонии муассисаи таълимӣ ба шароити бозоре, ки давлат онҳоро дар он ҷой додааст, арзёбӣ намуд. Таъмини шароит барои устувории иқтисодӣ, пеш аз ҳама бо барқарорсозии хусусияти устувори рушди иқтисодӣ моликияти дар низоми иқтисодии ҷумҳурӣ вобаста аст.

Дар стратегияи рушди ҶТ дар соҳаи рушди илм ва инноватсия барои давраи то соли 2030, барномаҳои байниидоравӣ ва идоравӣ дар соҳаи маориф барои ҳалли вазифаҳои зерини замина фароҳам оварданд [3]:

- Муайян намудани мундариҷа, технологияҳо ва усулҳои таълим барои баҳодихии сифати таълим мувофиқи талаботи шароити муосир;
- таҳияи механизмҳои идоракунӣ, ки ба вазифаҳои рушди системаи идоракунии устувории маориф мувофиқанд;
- ташкили механизмҳои молиявӣ иқтисодӣ бо мақсади ҷолибияти сармоягузории дар соҳаи маориф.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо устувории иқтисодии муассисаи таълимӣ на бо ҳар роҳ таъмин намудани он, балки дар он аст, ки ба таври имконпазир он бо неқӯахволии ҳамаи аъзоёни ҷомеа робитаи пурра дошта бошад. Дар робита ба ислоҳоти соҳаи маориф дар шароити нави махсус ва тақмили механизми ташкилию иқтисодӣ муассисаҳои олий касбӣ дар назди худ вазифаҳои зеринро бояд гузоранд:

- васеъ намудани доираи хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаҳо ва ихтисосҳо;
- ҷорӣ намудани ихтисосҳои наво, ки барои шаҳр ва ҳукумат дар соҳаи маориф ва фарҳанг заруранд;
- таҷдиди мазмуни таълим дар асоси методологияи таълимии роҳнамоии шахсият;

- рушди низоми мақсадноки оmodасозӣ дар асоси шартнома, ки ба талаботи минтақа ҷавобгӯ мебошад;
- ташкил ва рушди низоми бозомӯзии кадрҳо ва такмили ихтисоси муаллимон дар шаҳр ва ноҳия;
- такмили сохтори ташкилии муассиса (кушодани кафедраҳо ва факултетҳои нав);
- тақвияти заминаи моддию техникаи муассиса (сохтани бинои нав);
- ҷустуҷӯи сарчашмаҳои иловагии маблағгузории фаъолияти муассисаҳои олий;
- бозомӯзии мутахассисон барои гирифтани ихтисоси нав дар заминаи таҳсилоти олий ("маълумоти олии дуюм");
- маълумоти иловагӣ (курсҳои омӯзиши компютерӣ, курсҳои тайёрӣ);
- ғуруши маҳсулот (кор, хизматрасонӣ) дар асоси ҷуброншаванда аз ҷониби бахшҳои тичоратии муассисаҳои олий касбӣ

Ҳамин тариқ зарурияти татбиқи усулҳои самарабахши системаи идоракунии захираҳои молиявӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, техникаро имконият медиҳад, ки на танҳо ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи онҳо, балки асосан ба ҷалби онҳо, яъне ташкили механизмҳои молиявӣ иқтисодӣ барои таъмини онҳо нигаронида шудаанд. Ҷалби сармоягузорӣ ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз сармоягузори хусусӣ - шахсони алоҳида - истеъмолкунандагони маълумоти олий ва шахсони ҳуқуқӣ намояндагони муҳити корӣ ва дар натиҷа - рушди устувори муассисаҳои олий касбиро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» 22 июли соли 2013, (№1004).
2. Раджабов Р.К., Рахимов Ш.М., Курбонов А.Р., Султонов З.С. Развитие рынка оказания платных услуг населению в Республике Таджикистан/ Раджабов Р.К., Рахимов Ш.М., Курбонов А.Р., Султонов З.С. //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2/4 (138). С. 43-47.
3. Фархудинов Исуф Фархудинов. Проблемы реформирования и перспективы развития системы образования Таджикистана после обретения независимости Душанбе 2013.

УДК 338.2

Ниёзов Ш.Х.

ТАТБИҚИ МЕХАНИЗМИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ БАРӢ ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои ташкилии ширкати давлат ва бахши хусусӣ дар тичорат чун механизми муҳими навсозии иқтисодиёт баррасӣ карда шудаанд. Асосҳои амалисозии лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун механизми навсозии иқтисодиёти бозоргонӣ асосҳои назариявӣ ва таҷрибаи оварда шудааст. оварда шудааст. Қайд шудааст, ки ташакулёбии механизмҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ барои рушди босуботи иқтисодиёт инчунин фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва паст намудани сатҳи камбизоатӣ шароити муносиб дорад. Муайян карда шудааст, ки низомҳои методологии муайяннамудани хусусияти хоси Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ барои устувори иқтисодиёти кишвар саҳми арзанда мегузорад. Асосноккардани асосҳои беҳдошти фазои истифодаи механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Таҳлили аниқи саҳми шарикӣ давлат

ва бахши хусусӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Шакли мубодилаи захираҳо байни шарикии давлат ва бахши хусусӣ пешниҳод карда шудааст. Иштирокчиёни лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун беҳдошт ва бунёди инфрасохтори ҷамъиятӣ яъне бахши муҳими рушди иқтисодиёти муосир баҳогузорӣ карда шудааст. Роҳҳои беҳдошти хусусиятҳои рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ беҳдошти истифодаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар рушди иқтисодиёти муосир нақши муайян мегузорад пешниҳод карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ. шарикии давлат ва бахши хусусӣ, асосҳои рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ, механизмҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии шарикии давлат ва бахши хусусӣ, лоиҳаи инвестиционӣ, сармоягузорӣ, навкунӣ, навъҳои ҳамкорӣ, лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, навъҳои ҳамкорӣ давлат ва бахши хусусӣ, рушди иқтисодиёт дар шароити муосир.

Ниёзов Ш.Х.

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТОЕ ПАРТНЕРСТВА КАК МЕХАНИЗМ МОДЕРНИЗАЦИИ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются особенности реализации проектов государственно - частного партнерства как механизм модернизации рыночной экономики. Проведен научный обзор теоретических исследований для развития государственно - частного партнерства как механизм модернизации рыночной экономики в зарубежных стран. Исследованы механизмы при реализации проектов государственно - частного партнерства в условиях рыночной экономики. Выделены основные методологические подходы к определению понятия и сущности формирование инфраструктурного обеспечение и развитие государственно - частного партнерства для экономического роста в стране в целом. Отмечено, что формирование инфраструктурного обеспечение и развитие государственно - частного партнерства является основой для устойчивого и всеобъемлющего экономического роста, тем самым создавая большее количество рабочих мест и снижения уровня бедности в стране. Определены роль и значение инфраструктурного обеспечение и развитие государственно - частного партнерства в обеспечение экономического роста в системе рыночной экономики. Реальный подходы к формированию развития государственно-частного партнерства в реальный сектор экономики Республики Таджикистан. Особое место уделено совершенствованию системы государственно - частного партнерства как механизм модернизации рыночной экономики в Республике Таджикистан и развитию механизмов развития государственно-частного партнерства в современном этапе формирования рыночной экономики.

Ключевые слова. развития государственно - частное партнерство, механизмы модернизации рыночной экономики, инвестиционный климат, инфраструктура, финансовый климат, государственно - частное партнерство, благоприятные условия, развития партнерства государства и частного сектора, экономический рост Республики Таджикистан, частное партнерства.

Niyozov Sh. Kh.

STATE PARTNERSHIPS AS A MECHANISM OF MODERNIZATION OF MARKET ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

A scientific review of the research of the development of public-private partnership as a mechanism for modernizing the market economy, theoretical and methodological foundations has been carried out. The main methodological approaches to the definition of the concept and essence

of the formation of infrastructure support and development of public-private partnership have been singled out. It was noted that the formation of infrastructure and the development of public-private partnership is the basis for sustainable and comprehensive economic growth, thereby creating more jobs and reducing poverty in the country. The role and importance of infrastructure support and development of public - private partnership in ensuring economic growth in the system of market economy are determined. A special place is given to improving the investment climate system in ensuring economic growth.

Key words. development of public-private partnerships, mechanisms for modernizing the market economy, investment climate, infrastructure, financial climate, public-private partnership, favorable conditions, development of public-private partnership, economic growth of the Republic of Tajikistan, private partnership.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ дорои таҷрибаи бузурги ҷаҳонӣ барои татбиқи лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва истифодаи он бахусус дар марҳилаҳои гуногуни татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ, ки дар он талаб карда мешавад иншоотҳои иҷтимоӣ барои тақсимои масъулият барои лоиҳакашӣ, маблағгузорӣ, сохтмон, идоракунии, хизматрасонии техникӣ ё ба истифода додани объектҳои инфрасохторӣ амали карда шаванд.

Дар шароити воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон шарикии давлат ва бахши хусусӣ интиҳоби ҷамъият дар ҳолатҳое, ки дар бозор ба таъмини иҷтимоӣ ҷамъиятӣ маҳсулот ва хизматрасониҳо. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ таъсис дода мешавад дар асоси шартнома ё маҷмуи қарордодҳо, ки бахши хусусӣ, ҳамчун шахси ӯҳдадор дар амали намудани лоиҳаҳои масъул ҳисобида мешавад.

Таҳлили ҳолати муосири иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки гузариш ба концепсияи нави сармоягузорӣ таъмини маблағгузорию лоиҳаҳои инвестиционии дорои аҳамияти иқтисодию иҷтимоидошта талаб менамояд, ки аз шарикии давлат ва бахши хусусӣ истифода кард.

Татбиқи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ барои таъмини рушди иқтисодиёти кишвар мебошад.

Дар шароити муосир рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дар таъмини рушди иқтисодиёт дар кишвар ва татбиқи назарраси лоиҳаҳои иҷтимоӣ. Таҳлилҳои ислоҳоти иқтисодӣ дар кишвар нишон медиҳад, ки фазои беҳдошти сармоягузорӣ натиҷаи мусбат барои суръат бахшидан ба рушди муносибатҳои бозаргонӣ, натиҷагирии иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли таъсири мусбӣ мегузорад. Вале дар айни замон шароити мусоид фароҳам овардан, барои самаранок сармоягузорӣ ва таъмини рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз қисматҳои муҳим фаҳмида мешавад.

Барои самаранок амалисозии механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва амалисозии стратегияи давлатии рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ зарур мебошад.

Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ оиди рушди шарикии давлат ва бахши хусусиро муаллиф, асоснок карда пешниҳоди самтҳои асосии сармоягузорӣ стратегияи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар рушди иқтисодиёти кишварро аз инҳо иборат мешуморад:

1. Ташкили иттиҳодияи давлатӣ ва моликияти хусусӣ дар доираи лоиҳаҳои инвестиционии назаррас ба принципҳои даромаднокӣ ва баргардонидани қарз;

2. Мусоидат ва омӯзонидани мутахассисони баландихтисос дар соҳаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ;

3. Таъсиси заминаи қонунгузорӣ фаъолияти сармоягузорӣ, бо дарназардошти ҳадафҳои стратегӣ, афзалиятҳои ва сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ;

4. Таҳияи барномаҳои рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ лоиҳаҳои алоҳидаи назаррас дар соҳаи иҷтимоию иқтисодиёт;

5. Гузаронидани чорабиниҳо барои баланд бардоштани эътимод миени шарикон ва рушди фарҳанги муносибатҳои муштарак байни шарикони давлатӣ ва бахши хусусӣ;

6. Такмили сиёсати андозбандӣ ва гумрукӣ, аз ҷумла додани имтиёзҳои андоз ва гумрукӣ;

7. Арзёбии иҷтимоию иқтисодӣ, тичоратӣ ва бучетӣ, таъмин самаранокии сармоягузорӣ ва рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар иқтисодиёти миллӣ [2, с.95].

Ба андешаи мо, маҷмӯи чораҳои зикршуда барои мусоидат намудан барои рақобатнокии соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва суръат бахшидан ба навсозии иқтисодиёт дар сатҳи давлатӣ вусъат меёбад. Ҳалли ин масъалаҳо, бешубҳа, талаб менамояд ки аз ҷониби давлат ва бахши хусусӣ, муносибатҳои асосефта барои татбиқӣ лоиҳаҳо дар соҳаи истеҳсолӣ, дар соҳаи идоракунӣ ва ташкили сармоягузорӣ тарҳрезӣ карда шавад.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар бар мегирад, маҷмӯи шаклҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, барои ҳалли вазифаҳои назарраси ҷамъиятӣ мутақобилаи судманд дар шароити муосир. Ба ақидаи муаллиф, рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ бо якҷанд омилҳои таъсиррасон барои васеъ намудани микёси шарикии давлат ва бахши хусусӣ:

- Шарикии давлат ва бахши хусусӣ аст, ки яке аз механизмҳои омехта иқтисодиёт, ки рушди муносибатҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ.

- Шарикии давлат ва бахши хусусӣ имкон медиҳад, ки аз захираҳои бахши хусусӣ ба ҷараени истеҳсолотӣ дар соҳаҳо ва бахшҳо, ки дар моликияти давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ.

- Муттаҳидсозии захираҳои давлат ва бахши хусусӣ дар доираи лоиҳаҳои мушаххас ташаққули манфиатҳои рақобатпазирии бахши хусусӣ. Бахши хусусӣ дар муқоиса бо мақомоти давлатӣ ва институтҳои дорой ваколатҳои оиди қабули қарорҳои, ки ба қобилияти худ барои навсозӣ, кушишҳои барои ҷустуҷӯи техникӣ ва технологӣ барои таъмини рақобатпазирӣ ва пешравиҳо.

Татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ имкон медиҳад, ки ба таври назаррас барои таъмини рушди иқтисодиёт дар мамлакат, пурзӯр кардани нақши корхонаҳо яъне бахши хусусӣ дар вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, инчунин баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақвият бахшидан истифода шавад [4, с.3; 12].

Ба андешаи мо шаффофият ва баррасии баъзе масъалаҳои зарурӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муваффақ шудан ба ҷалби сармояи хориҷӣ бо мақсади рушди инфраструктураи аз ҷониби иштирокчиёни сармоягузориҳои байналмилалӣ равона карда шавад. Дар саросари ҷаҳон яке аз беҳтарин механизмҳои ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат дар маҷмӯъ шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим аст, ки ба ҳалли вазифаҳои зерин:

- омӯхтани табиати шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматрасонӣ чӣ дар шакли ҳамкории бизнес ва давлат, развивающуюся оид ба дараҷаи муайяни правовому сценарию барои ҳалли ҷамъиятию фойданоки вазифаҳо;

- муайян намудани, монетаҳои асосии марҳилаҳои муосири рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- омӯхтани шаклҳои асосии амалӣ намудани шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- гузаронидани таҳлили афзалиятнокии самтҳои рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бо мақсади танзими механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», ки муайян мекунад, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии шарикии давлат ва бахши хусусӣ,

тартиби татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии ас, чун шарикии давлат ва бахши хусусӣ, механизмҳои институтсионалии ва ӯҳдадорӣҳои ташкилоти фармоишгарро дар мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ марҳилаи ташаккули шарикии давлат ва бахши хусусӣ, шароити муосир барои истифодаи самаранокии механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар маҷмӯъ фароҳам оварда шуда аст.

№	Тавсияҳо оиди рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон
1.	Ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва ба бахши хусусӣ» дар робита ба принципҳои амалисозии шарикии давлат ва ба бахши хусусӣ, аниқ намудани ваколатҳои мақомоти иҷроия, ки супоридани ваколатҳои ба тендерӣ ва комиссияи озмун оид ба интихоби ширкати лоиҳаҳо, ки зарурат ва нақши лоиҳа дар бахши хусусӣ. Ба ғайр аз ин ворид кардани тағйирот дар Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи расмиёти милликунонӣ ва шароити муносиб фароҳам овардан барои муносибатҳои мутақобилаи субъектҳои хоҷагидор дар доираи шарикии давлат ва ба бахши хусусӣ бо мақсади ҳифзи шарикӣ хусусӣ
2.	Таҳияи тавсияҳои методӣ оид ба барномаи амалии истифодаи шаклҳои ва модели шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3.	Ташаккули механизми амалисозии лоиҳаҳои шарикии давлат ва ба бахши хусусӣ дар вобастагии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии ҳамаи сатҳҳо, инчунин амалисозии эҳтимолии лоиҳаҳои шарикии давлат ва ба бахши хусусӣ бо тақсими онҳо дар сатҳи ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва маҳаллӣ.
4.	Омодасозии кадрҳо барои амалисозии шарикии давлат ва ба бахши хусусӣ. Пешниҳод карда мешавад, ки дар заминаи Донишкадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омода намудани кадрҳои барои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи магистратура. Барои ин зарур аст, ки барои таҳия намудани барномаи таълимӣ оид ба масъалаҳои шарикии давлат ва ба бахши хусусӣ барои категорияҳои зерин шахсонӣ: кормандони мақомоти ҳокимияти иҷроия ва маҳаллӣ, ҷамоатҳо; намоёндоғони бахши хусусӣ; журналистон ва кормандони воситаҳои ахбори омма; донишҷӯён, магистров ва докторантон.
5.	Нақшаи бояд дар бар гирад систематические таълимӣ чорабинӣ, аз қабилӣ семинар, конфронс, онлайн-курсҳо ва барномаи мубодилаи, инчунин мӯҳлати гузаронидани курсҳои таълимӣ, рӯйхати шахсонӣ масъул барои ташкил ва гузаронидани курсҳои таълимӣ оиди шарикии давлат ва ба бахши хусусӣ.
6.	Таҳия ва татбиқи нақшаи пешбурди шарикии давлат ва бахши хусусӣ ба воситаҳои ахбори омма. Дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳоди концепсияи рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ ба воситаҳои ахбори омма. Муваффақонаи татбиқи лоиҳаҳои ояндадори шарикии давлат ва бахши хусусӣ вобастаги доранд аз чӣ тавр аҳоли ин концепсияи пешниҳодшударо қабул мекунанд. Аз ин рӯ, махсусан боварӣ дорам муҳим мунтазам ва доираи васеи мубодилаи дониш оид ба масъалаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ бояд ташкил карда шавад дар воситаҳои ахбори омма оиди ин масъала, мақола дар рӯзномаҳо, маҷаллаҳои, интернет - изданиях, бадан ва барномаҳои радиёӣ, иҷозати амалии дастурҳои оид ба татбиқи лоиҳаҳо ва ғайра.
7.	Муқаррар намудани ҳамкорӣ ба марказҳои давлатҳои хориҷӣ. Бо мақсади мубодилаи иттилоот ва таҷриба тавсия дода мешавад, ки Маркази шарикии давлат

ва бахши хусусӣ насб ҳамкорӣ бо давлатҳои хориҷӣ ба марказҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ Корея, Филиппин, Русия ва Қазоқистон. Самтҳои асосии ҳамкорӣ - мусоидат дар гузаронидани чорабиниҳо (конфронсҳо, форумҳо, барномаҳои таълимӣ), инчунин мубодилаи иттилоот ва таҷриба дар масъалаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ.

Манбаъ: Муаллиф дар асоси маълумотҳои электроники интернетии омода кардааст.

Пешниҳодҳои муҳим оид ба тақмили давлатӣ танзими низоми муносибатҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар асоси ошкор намудани хусусиятҳои меъерии ҳуқуқии таъмини шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар хориҷа ва таҳлили қонунгузориҳои молиявӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бояд қайд кард, ки самтҳои асосии татбиқи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба мисли афзалиятҳои мақомоти давлатӣ ва идоракунии имкониятҳои механизмҳои молиявӣ бучетӣ низ алоқамандии хос дорад.

Рушди таъсиси муҳит яъне беҳдошти фазо барои татбиқи лоиҳаҳо дар шакли шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ошкор кардани меъёрҳои муҳим барои беҳдошти фазо барои ташаккули босамари истифодаи модели шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ки таъминкунандаи афзоиши сармоягузорӣ фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ; афзоиши захиравӣ асос барои бунёди навӣ истеҳсолот; васеъшавӣ имкониятҳои механизмҳои молиявӣ ва ниҳодҳои суғурта дар кишвар; баланд бардоштани иттилоотии шаффофияти фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар амалисозии шарикӣ судманд мебошанд [1, с.7; 8].

Муҳим аст, ки методикаи арзебии рушди механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ бо мақсади ташаккули низоми самаранокӣ идоракунии иқтисодӣ ки кишвар тавассути шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ба арзебии нишондиҳандаҳои заминавӣ дар натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои инфрасохториҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаҳмида мешавад [3, с.4; 6].

Барои самаранок чорӣ намудани шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ муҳим аст, ки ба амалисозии лоиҳаҳои назаррас дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ваколатҳоро дар байни мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ва бахши хусусӣ дар асоси истифодаи меъёрҳои самаранокӣ, баробарӣ ва ройгон дастрасӣ ба захираҳои мавҷуда амаликарда мешавад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Варнавский В.Г. Государственно-частное партнерство: в 2 т. / В.Г. Варнавский. - М.: ИМЭМО РАН, 2009. - 398 с.
2. Государственно-частное партнерство в научно-инновационной сфере / под ред. А.К. Казанцева, Д.А. Рубвальтера. - М.: Инфра-М, 2010.
3. Дадеркина Е.А. Эволюция инновационного процесса: парадигма открытых инноваций / Е.А. Дадеркина // Инновационная деятельность. - 2009. - № 4. - С. 14-22.
4. Закон Республики Таджикистан «О государственно - частном партнерстве» 28 декабря 2012, под № 907 был принят.
5. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. №3(28)-2019. - С.43-47.

Мараимов Б.М., Фатхиев Б.М.

ТАШАККУЛИ ИМИЧИ КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА

Устувории бо муваффақияти тиҷоратии корхонаҳои савдои чакана бештар дар имичи мусбати он муайян карда мешавад. Он назари мардумро дар бораи мағоза аз рӯи як қатор тағйирёбандаҳое, ки онро тавсиф мекунад, инъикос мекунад: сифат, тарроҳӣ, маъруфияти брендҳо; хизматрасониҳои пешниҳодшуда ва низоми тахфифҳо, нархи маҳсулот, шахсияти корпоративии он. Бо имичи хуб, сатҳи баланди эътимоди мизочон ба даст оварда мешавад, ки он ба ҳамаи брендҳое, ки дар он намояндагӣ мекунад, ба таври назаррас арзиши изофа меорад.

Калидвожаҳо: имидҷи ширкатҳо, корхонаҳои савдои чакана, баҳодихӣ, рафтори истеъмолкунандагон, савдои чакана, шабакаи савдои чакана.

Мараимов Б.М., Фатхиев Б.М.

ФОРМИРОВАНИЕ ИМИДЖА ПРЕДПРИЯТИЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

Стабильность коммерческого успеха торгового-розничного предприятия в значительной степени определяется его позитивным имиджем. Он отражает видение людьми магазина с точки зрения ряда характеризующих его переменных: его качества, дизайна, популярности торговых марок; предоставляемых сервисных услуг и системы скидок, цен на изделия, его фирменного стиля. При хорошем имидже имеет место высокий уровень доверия покупателей, он существенно добавляет ценности всем торговым маркам, которые в нем представлены.

Ключевые слова: имидж компании, ритейл, оценка, поведение потребителей, розничная сеть.

Maraimov B.M., Fatkhiev B.M.

FORMATION OF THE IMAGE OF THE RETAIL TRADE ENTERPRISES

The sustainability of the commercial success of a retail outlet is largely determined by its positive image. It reflects people's vision of a store in terms of a number of variables that characterize it: its quality, design, popularity of brands; the services provided and the system of discounts, prices for products, its corporate identity. With a good image, there is a high level of customer confidence, it significantly adds value to all the brands that are represented in it.

Keywords: image of companies, retail, assessment, consumer behavior, retail network.

Барои бо муваффақият ба роҳ мондани фаъолияти тиҷоратии корхонаи савдо имичи мусбии он таъсири калон мерасонад. Имиҷи корхонаи савдо дар шуури одамон хусусиятҳои беназире, ки дар мағоза мавҷуд аст ва дар фаъолияти амалии он истифода мешавад, (сифат, тарроҳӣ ва брендҳои молу маҳсулот) нақши калон дорад. Барои баланд бардоштани имич дар корхонаҳои савдои чакана низоми хизматрасонӣ, пешниҳоди тахфифҳо ва сиёсати нархӣ воситаи муҳими маркетингии он мебошад.

Имиҷ аз калимаи юнонии “imago”, гирифташуда, маънои тасвир, симоро дорад. Имиҷ маҷмӯи эътимод, муносибат ва таассуроте мебошад, ки шахс ё гурӯҳ нисбат ба ашё дорад. Объект метавонад ширкат, маҳсулот, бренд, ҷои фурӯш ё шахси воқеӣ бошад[1].

Имичи хуб барои таҳкими рӯҳияи кормандон, интихоби кормандони нав ва мустаҳкам намудани муносибатҳои молиявӣ, инчунин дар ҳолати бӯҳрон барои рафъи он мусоидат мекунад.

Имичи мусбӣ рақобатпазирии ширкатҳои тиҷоратиро баланд бардошта, дар бозор барои нигоҳ доштан ва ҷалби истеъмолкунандагон ва шарикони тиҷоратӣ аҳамияти муҳим дорад. Муваффақият ё ноқомии корхонаи савдои чакана, асосан аз сатҳи садоқати истеъмолкунандагон ҳангоми баҳодихии мағоза, ки дар зехни онҳо ташаккул ёфтааст, вобастӣ дорад. Дар робита ба ин, ҳар як корхонаи тиҷоратӣ бояд на танҳо аз ҷиҳати объективӣ, балки аз нуктаи назари психологӣ субъективӣ баррасӣ карда шавад. Баъзе муаллифон чунин унсурҳои асосии имиҷи корхонаҳои савдо ро пешниҳод менамоянд, ки дар расми 1 оварда шудааст[2]:

Расми 1 - Унсурҳои асосии имиҷи корхонаи савдо

Хусусияти имиҷи корхонаҳои савдо дар он зоҳир мегардад, ки он на танҳо ба кӯшишҳои худӣ корхонаи тиҷоратӣ вобаста аст, балки барои нигоҳ доштани симои мусбӣ корхона лозим аст, ки онро доимо дар асоси мониторинги рейтингӣ муштарӣ баҳодихӣ ва танзим намоянд.

Одатан мағозаҳоро аз ду ҷиҳат таҳлил ва баррасӣ мекунанд: симои берунӣ ва дохилии мағоза [4]. Симои берунӣ мағоза таассуроти мусбӣ аввалинро дар шуури мизочон муайян карда, барои ҷалби истеъмолкунандагон ва сиёсати коммуникатсионӣ корхона хело ҳам муҳим аст. Симои дохилии мағоза бошад, ба харидорон дар бораи маҳсулоти мавҷуда, ки ба талаботи онҳо мувофиқ аст, маълумоти муфассал медиҳад. Инчунин, раванди фурӯшро ҳангоми ба мағоза ҷалб шудани харидорон танзим менамояд.

Симои берунӣ мағоза ҷабҳаҳои зерини дарки истеъмолкунандаро инъикос менамояд [3]:

- муҳити берунӣ - маҳалли ҷойгиршавии мағоза ва минтақаи шафати онро муайян мекунад;
- меъморӣ берунаи бинои мағоза - андозаи корхона, маводҳои истифодашуда, сохт ва шакли мағоза, тирезаҳо ва ғайраро дар бар мегирад;

- хусусиятҳои берунаи мағоза - таваққуфгоҳи мошинҳо, сабзозори назди мағоза, ҷойҳои истироҳат;
- даромадгоҳҳои мағоза - рақам, андоза ва маҳалли истгоҳҳои наздиктарин ва гузаргоҳҳои пиёдагардон;
- нишонаҳо - логотип ва дигар аломату нишонаҳо.

Муҳити дохилӣ ҳамчун интерери дохилии корхонаи савдо фаҳмида мешавад, ки чунин аст:

- тароҳии дохилии мағоза;
- истифодаи таҷҳизот ва рафҳои тичоратӣ, тарх, ранг ва таркиби онҳо;
- қайд (матн ва рамзгузории ранга);
- ороиши визуалии молҳо (намоиши молҳо дар якҷоягӣ бо макетҳо, расмҳо ва дигар ашёҳое, ки имконияти истифодаи молҳоро нишон медиҳанд ё таассуроти тарзи ҳаёти мувофиқро ба вучуд меоранд).

Мавриди зикр аст, ки харидорон барои вақти худро дар мағоза зиёдтар гузаронанд, муҳити дохилии мағоза таъсири калон дорад. Дар корхонаҳои савдои чакана барои ороиши интерер маблағҳои зиёд сарф мекунад. Мусиқӣ, рангҳо ва бӯйҳо барои ҷалби гурӯҳҳои мушаххаси истеъмолкунандагон истифода мешаванд.

Кормандони корхонаи тичоратӣ қисми муҳими имичи он мебошанд. Ба ақидаи харидорон маҳз кормандони хизматрасон ба сатҳи қаноатмандкунандаи муштарӣ ва дар баробари ин эҳтимолияти харидҳои такрориро муайян мекунад [5]. Мусаллам аст, ки кормандоне, ки аз кори худ қаноатманданд, хизматрасонии беҳтареро пешниҳод мекунад. Ин ба нигоҳ доштани имичи мусбии корхонаҳои савдо ва ташаккули доираи истеъмолкунандагони доимӣ ва мувофиқан, афзоиши даромади корхона мусоидат мекунад.

Истеъмолкунанда бояд қарори интихоби мағозаро дар назди худ асоснок кунад. Бинобар ин, ҳамеша ӯ фарқиятҳоеро дар байни мағозаҳо меҷӯяд. Ва ҳар қадаре ки мағозаҳо ба ҳам монанд бошанд, фарқияти байни онҳо ҳамон қадар муҳимтар хоҳад буд - алалхусус таассуроти дохилии мағоза.

Ҳамин тариқ, раванди эҷод ва нигоҳ доштани имичи корхонаҳои савдо мустақиман бо тартиби сегментатсия ва ҷойгиркунӣ, таҳияи стратегияи тафриқавии корхонаи савдои чакана ва ташаккули афзалиятҳои рақобатпазирии он дар бозор алоқаманд аст.

Дар ҳар як сегменти бозор харидорон симои мағозаро бо нишондиҳандаҳое, ки худи онҳо аз ҳама муҳим мешуморанд, барои худ ташаккул медиҳанд. Олимони амрикоӣ Д.Энчел ва Р.Блэквелл [6], ки ин гуфтаҳоро шарҳ медиҳанд, раванди дарк ва интихоби мағозаро дар шакли диаграмма инъикос мекунад (расми 2).

Расми 2 - Раванди дарк ва интихоби мағоза

Расми 2 нишон медиҳад, ки мукоисаи хусусиятҳои даркшавандаи мағоза (имичи он) бо баъзе меъёрҳои баҳодихӣ вучуд дорад. Ва ҳар қадаре ки мувофиқати идеяҳои истеъмолкунандагон дар бораи он, ки мағоза бояд чӣ гуна бошад ва тасвири воқеӣ наздиктар шавад, муқовимати равонӣ нисбат ба харид дар ин мағоза заифтар ва имкони хариди дубора дар ин ҷо зиёдтар мешавад.

Инчунин, барои ташаккули имичи корхонаҳои савдо Ламбен Ж.Ж. истилоҳи "Концепсияи мағоза ҳамчун маҷмӯи мансубиятҳо" -ро пешниҳод мекунад, ки чунин аст[3]:

- наздикӣ ба мағоза;
- номгӯи молӣ;
- сатҳи нархҳо;
- хизматрасонӣ;
- вақти истеъмолкунандагон барои харид;
- муҳити мағоза.

Ҳамин тариқ, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии корхонаи савдо ва тақвият бахшидан ба рақобатпазирии он имичи мусбӣ дар шуури истеъмолкунандагон эҷод ва ҷорӣ карда мешавад. Ҳангоми интихоби мағозаҳо, истеъмолкунандагон бояд афзалиятҳои муҳими онро, ки рақибон надоранд, дида тавонанд ва омодаи харид бошанд.

АДАБИЁТ

1. Джи Б. Имидж фирмы. Планирование, формирование, продвижение. – СПб.: Питер, 2000.
2. Дибб С., Симкин Л. Практическое руководство по сегментированию рынка. – СПб.: Питер, 2001.
3. Ньюман Э., Каллен П. Розничная торговля: Организация и управление / Пер. с англ.; под ред. Ю. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2005.
4. Хамитов М.С., Мараимов Б.М. Обеспечение устойчивого развития предприятий розничной торговли на основе инновационного подхода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции г. Душанбе №4 (16). 2014 с. 25.
5. Хулей Грахам Дж. Позиционирование // Теория маркетинга: Сборник. – СПб.: Питер, 2002.
6. Энджел Д., Блэкуэлл Р. Поведение потребителей. – СПб.: Питер, 1999.

УДК 338

Марупова Н.Ш.

СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

Организация системы социальной защиты считается один из важнейших функций государства, потому что это сфера жизненно важных интересов людей. Его качественные и количественные характеристики указывают на уровень социально-экономического развития страны и общества. В настоящее время в Республике Таджикистан существует модель социальной защиты, регулируемая национальными программами и законодательными актами, цель которой - достижение соответствующих результатов в

конкретных секторах социальной сферы. В данной статье описывается характеристика системы социальной защиты в Республике Таджикистан, а также направление на совершенствование благосостояния людей и обеспечение достойных условий для развития и процветания населения.

Ключевые слова: система социальной защиты; населения; социальные услуги; социальное обеспечение; социальная гарантия; социальная помощь.

Марупова Н.Ш.

СИСТЕМАИ ҲИМОЯИ ИҚТИМОИИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Ташкили системаи ҳифзи иҷтимоӣ яке аз вазифаҳои муҳими давлат мебошад, зеро он соҳаи манфиатҳои ҳаётан муҳими одамон мебошад. Хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории он сатҳи рушди иҷтимоӣю иқтисодии кишвар ва ҷомеаро нишон медиҳанд. Дар айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон модели ҳифзи иҷтимоӣ мавҷуд аст, ки бо барномаҳои миллӣ ва санадҳои қонунгузорӣ танзим карда мешавад, ки ҳадафи он ба даст овардани натиҷаҳои мувофиқ дар бахшҳои мушаххаси соҳаи иҷтимоӣ мебошад. Дар ин мақола хусусиятҳои низоми ҳифзи иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин самти баланд бардоштани некӯаҳволии мардум ва фароҳам овардани шароити муносиб барои рушду нумӯи аҳоли тасвир шудааст.

Калидвожаҳо: низоми ҳифзи иҷтимоӣ; аҳоли; хизматрасониҳои иҷтимоӣ; таъминоти иҷтимоӣ; кӯмаки иҷтимоӣ.

Marupova N.Sh.

POPULATION SOCIAL PROTECTION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS FEATURES

Organization of the social protection system is one of the most important functions of the state, because it is the sphere of vital interests of people. Its qualitative and quantitative characteristics indicate the level of socio-economic development of the country and society. Currently, there is a social protection model in the Republic of Tajikistan, regulated by national programs and legislative acts, the purpose of which is to achieve appropriate results in specific sectors of the social sphere. This article describes the characteristics of the social protection system in the Republic of Tajikistan, as well as the direction towards improving the well-being of people and providing decent conditions for the development and prosperity of the population.

Keywords: social protection system; population; social services; social security; social guarantees; social help.

Система рыночной экономики не только изменила экономическую политику управления хозяйством, но и сформировала новую политику экономического стимулирования спроса на рабочую силу и социальной поддержки населения. Переход к новым ценностям в общественной жизни не идет гладко. Настоятельно необходимо принять жесткую экономическую политику для устранения острого противоречия между рыночным механизмом и запасом прочности людей для защиты социального обеспечения. Как право человека социальная защита или социальное обеспечение определяется как комплекс мер и программ, направленных на сокращение и предотвращение бедности и незащищенности на протяжении всей жизни. Социальная защита представляет собой благополучие детей и семьи, пособия во время беременности и родов, по безработице,

производственные травмы, болезни, старость, инвалидность и благополучие тех, кто потерял кормильца, а также медицинское обслуживание.

Таким образом, политика в сфере социальной защиты является необходимо жизненно важным подразделением национальных стратегий развития, так как направленно на сокращение уровень бедности, а также экспозиции на протяжении всей жизни человека. Цели в области устойчивого развития воспроизводят совместную приверженность стран внедрению соответствующих систем и мер социальной защиты на национальном уровне, в том числе закладке основы для сокращения и предотвращения бедности.

Приверженность универсальности подтверждает глобальное согласие, содержащееся в минимальной Рекомендации 202 международного сообщества по расширению социального обеспечения, которая была принята правительствами, профсоюзами и работодателями в 2012 году. В отчете Международной организации труда дается анализ тенденций в системах социальной защиты, включая минимальные уровни соцзащиты. Также проводится в отчете анализ состояния статуса социальной защиты детей трудоспособного возраста, женщин и мужчин, а также пожилых людей на основе подхода, основанного на жизненном цикле.

В большом количестве новых глобальных, региональных и национальных данных об охвате социальной защиты, благосостоянии и государственных расходах на социальную защиту. Он обеспечивает новую оценку эффективного охвата социальной защитой и всесторонний мониторинг системы социальной защиты, включая базовый минимальный уровень социальной защиты. Прежде чем изучать и обсуждать, а также анализировать любую научную проблему, необходимо понять ее сущность и содержание, связанные с ней категории, теоретические и методологические аспекты явлений и процессов. Научные исследования, включая социальную защиту, будут неэффективными, а дискуссии об их личных структурных элементах будут бессмысленными, неконкретными, бесполезными, так как если нет четкого представления по исследуемым вопросам. Важно заметить, что, если участники научной дискуссии будут выдвигать совершенно разные значения понятий социальной политики или социальной защиты в данном случае, будет невозможно вести эффективные дискуссии о развитии социальной политики или системы социальной защиты.

Теоретически и практически важно сначала понять механизм каталогизации, определения и дефиниция социальной защиты и других основных концепций, выявляющих и модернизирующих ее содержание.

Термин «социальная защита» вошел в терминологию профессиональных ученых и практиков, но и находится в массовом обращении, и является одним из наиболее распространенных терминов в повседневной жизни всех социальных классов и социальных групп. Чтобы проанализировать его и дать убедительную оценку, очертить стратегии и тактики для реализации эффективной социальной защиты, необходимо понять ее концептуальные деформации.

Социальная защита населения основывается на решении различных проблем, что является результатом реализации различных социальных рисков. Исторически сложилось так, что в Таджикистане созданы определенные институты для обеспечения социальной защиты населения в рамках отдельных групп. Приоритетом социальной защиты всегда является выход на пенсию, социальные выплаты и социальная помощь определенным группам людей, размер и вид которых строго определены установленными нормативными актами. Благодаря такой помощи человеку никогда не раскрывались ее потенциальные возможности. В этом отношении система социальной поддержки страны фактически не развивалась до 1994-х годов. Фактическое формирование и институциональное построение системы социальной защиты населения началось в 1996 году. Созданное в то время Министерство социальной защиты Республики Таджикистан сыграло активную роль в этом отношении.

Альтернатива социальной защиты населения должна основываться на анализе социальной структуры общества и изучении причинно-следственной связи между социальными рисками и проблемами. «Основными существенными целями социальной защиты населения на данном этапе - не допустить увеличения объема социальной защиты, сформировавшегося в истории страны» [8., С. 36].

Сегодня социальное обеспечения в Республики Таджикистан регулируется государственных законов: от 25 июня 1993 г. № 796 (ред. от 18.03.15) «О пенсионном обеспечении граждан Республики Таджикистан»; от 13 декабря 1997 года № 517 «О государственном социальном страховании»; от 18 июня 2008 года, № 408 «О медицинском страховании в Республике Таджикистан»; от 7 января 2010 года №732 №595 «О страховых и государственных пенсиях»; от 26 декабря 2011 года № 790 «Об обязательном профессиональном пенсионном страховании»; от 3 июля 2012 года, №860 «О персонифицированном учете в системе обязательного пенсионного страхования»; от 7 августа 2020 года, №1719 «Об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности владельцев транспортных средств» и т. д.

Государственная политика Республики Таджикистан в области социальной защиты формируется в соответствии с положениями Конституции Республики Таджикистан. В соответствии со статьей 1 Конституции Республики Таджикистан, «Таджикистан является социальным государством, обеспечивающим каждому человеку достойную жизнь и свободное развитие». А также охраняются труд и здоровья человека, устанавливается гарантированная минимальная заработная плата и набором гарантий в старости, в случаях болезни, инвалидности, утраты трудоспособности, потери кормильца и в других случаях. Развивается система социальных служб, устанавливаются государственные пенсии, пособия и иные гарантии социальной защиты [3. с. 6].

В Республике пока нет законодательства о статусе действующих фондов социального страхования. Сотрудничество государства в формировании фонда, т.е. бюджетных ассигнованиях осуществляется только в пенсионном фонде. В основном социальные гарантии реализуются через систему социальной защиты. Основой государственной социальной гарантии являются минимальные стандарты социальной защиты, на определенный период времени, посредством социальных норм, отвечающих потребностям общества, и бесплатных услуг, что гарантирует соответствующий уровень потребления для расходования обязательных бюджетных средств на эти цели.

Социальную защиту следует рассматривать как систему распределительных отношений, в которой государственные средства, материальная помощь и гражданские услуги используются за счет национального дохода. Государство заботится о каждом, кто потерял полную или частичную трудоспособность, а также это деятельность государства по реализации целей и приоритетов социальной политики, которые дают каждому члену общества право на достойную жизнь.

В целях реализации Указа Президента РТ от 19 ноября 2013г., № 12 «О совершенствовании структуры исполнительных органов государственной власти». В 2014 году в соответствии с распоряжением Правительства Республики Таджикистан от 16.03.2014 года № 168 был создан Государственное агентство социальной защиты населения (далее - Агентство), который в соответствии с Уставом является исполнительным органом и осуществляющим функции обеспечения государственных услуг в системе социальной защиты.

Роль госполитики в системе соцзащиты населения определяется в организации базового образа взаимоотношений между группами социальных слоев. Поэтому в Республике Таджикистан начала проводится политика разгосударствления социальной защиты в 1994 году, также сокращения государственных гарантий.

Анализ показывает, что в СССР система социальной защиты обеспечивала стабильную социальную экономическую ситуацию. Однако после приобретения

суверенитетов она была разрушена. Вместо формирования прежней системы социальной защиты была основана новая система для результативной защиты людей от ненадежностей капиталистической рыночной экономики.

Система социальной защиты населения - система общественных отношений и целенаправленной деятельности государства на примере центральных органов государственной власти, органов местного самоуправления, организаций, учреждений, общественных объединений и других юридических и физических лиц по обеспечению благоприятных условий труда и быта для каждого гражданина. Т.е. субъекты независимо от их организационно-правовых форм, связаны с созданием благоприятных условий жизни, направленных на развития человека. В сфере труда, занятости и трудовой деятельностью, предоставлением социальных услуг, пенсий и пособий, поощрением занятости и регулированием рынка труда, образование и переподготовка кадров, регулирование трудовых отношений, в том числе регулирование заработной платы и доходов населения, обеспечение социальных гарантий и уровня жизни нуждающихся, они составляют единую систему социальной защиты населения [4. С. 68].

Уполномоченными органами организационно-правовой формы соцзащиты населения являются: «Министерство труда, миграции и занятости, Министерство здравоохранения и социальной защиты населения; Министерство образования и науки; Министерство культуры; Комитет по делам женщин и семьи при Правительстве; Агентство социального страхования и пенсий при Правительстве; местные исполнительные органы; Федерация независимых профсоюзов, а также организации гражданского общества Республики Таджикистан».

Министерство труда и социальной защиты и на местном уровне формируют органы исполнительной власти областей, городов и районов. Другие организации и учреждения, особенно общественные объединения, которые работают в этом направлении, являются неотъемлемой частью этой системы и играют важную роль в реализации социальных прав граждан.

Социальную защиту следует рассматривать, как практическую деятельность по реализации основных направлений социальной политики [1., С. 7].

Ученый Г.М. Кац отмечает, что «соцзащита населения является частью социального поля и его компонентов, является субъективной формой личности и общества по сравнению с другими сферами: экономики, правом и другими» [2., С. 39].

Социальная защита населения в Республике Таджикистан подразделяется на следующие разделы:

- пенсии и социальные пособия;
- социальные услуги и государственные социальные гарантии;
- социальная поддержка и благотворительная деятельность.

В этом секторе существует два типа социальной защиты государственные и негосударственные.

К государственным видам социальной защиты относятся:

- пенсии и социальное страхование;
- назначение и выплата социальных пособий и компенсаций;
- предоставление государственных социальных услуг и льгот;
- социальная интеграция инвалидов в обществе и реабилитация людей с такими нарушениями.

Социальная поддержка и благотворительная деятельность нуждающихся организаций и отдельных лиц, создание системы добровольного страхования и частной системы занятости и здравоохранения, а также деятельность общественных объединений образуют негосударственные формы социальной защиты.

Основными объектами социальной защиты являются, прежде всего, инвалиды, ветераны войны и труда, одинокие и одинокие пожилые люди, сироты и бездомные дети, бедные семьи и другие группы в трудных жизненных ситуациях.

Социальные услуги играют важную роль в системе социальной защиты населения в контексте Республики Таджикистан. Социальные услуги - это комплекс социальных услуг, связанных с деятельностью социальных служб для предоставления пособий и предоставления различных социальных услуг нуждающимся людям.

Принципы социального обслуживания:

- ответственность всех субъектов социальной защиты населения;
- соблюдение социальной справедливости;
- добровольное предоставление социальных и рейтинговых или адресных услуг;
- гуманность и равенство.

Следующие виды социальных услуг предоставляются субъектами:

- социальные услуги на дому;
- социальные услуги в учреждениях постоянного учреждения;
- временное социальное обслуживание.

В период 2014-2018 гг. Государственное агентство социальной защиты населения Министерства здравоохранения и социальной защиты Республики Таджикистан (далее Агентство) проделало значительную работу в области социальных услуг для уязвимых групп населения. Агентство осуществляет свою деятельность на основе нормативно-правовых документов, госстратегий и программ, а также и других отраслевых положений. В своем послании в прошлом году глава государства подчеркнул, что «мы уделяем особое внимание процессу реабилитации людей с ограниченными возможностями, социальной поддержке уязвимых групп, в том числе детей-сирот, детей из бедных семей и их доступа к медицинским и социальным услугам, мы принимаем своевременные меры» [7].

Социальные услуги нуждающемуся населению страны всегда были на переднем плане Лидера Нации и политики Правительства Республики Таджикистан, и за период существования этого Агентства были приняты важные документы в этой области. В частности, подписание Конвенции Организации Объединенных Наций о правах инвалидов от 2.02.2018г., принятие и утверждение Национальной программы реабилитации инвалидов на 2017–2020гг. Постановлением Правительства № 455 от 28.10.2016 года. Закон Республики Таджикистан от 3 марта 2014 года №437 «О продолжении и внедрении пилотного механизма адресной социальной помощи семьям и гражданам бедных», Закон Республики Таджикистан «О защите прав детей» Области принятия и исполнения они направлены на улучшение и повышение уровня и качества социальных услуг.

Агентство является исполнительной ветвью власти и выполняет функции гарантирования государственных услуг в сфере социальной защиты в сотрудничестве с другими центральными органами исполнительной власти, органами местного самоуправления, общественными объединениями и другими организациями.

В рамках реализации «Концепции развития системы социального обслуживания в Республике Таджикистан» люди получают постоянную государственную поддержку в постоянных учреждениях социальной защиты, школах-интернатах для психически больных и интернатах для пожилых людей и пенсионеров.

В настоящее время регулярной государственной поддержкой охвачено 1380 жителей, из которых 305 детей-инвалидов и 1075 взрослых с ограниченными возможностями.

В списке системы Агентства:

- один санаторий - Государственное учреждение «Лечебный санаторий ветеранов войны и труда Харангона», Варзобского района;
- три лагеря – санаторий для ветеранов войны и труда "Дусти" Джайихунского района; санатория "Ромит" города Вахдат и резидентский медицинский курорт Биби

Фатима имеют сезонный офис в Рошткале (Зайниньш) с филиалом в Ишкашима. В общей сложности вместимость санаториев за одну смену составляет 320 коек. В течение четырехлетнего сезона отдыха в санатории отдохали 11402 человека.

В государственном учреждении «Учебно-практический комплекс социальной работы и инноваций» 526 чел. социальных работников из отделов социального обслуживания на дому, региональных центров социального обслуживания престарелых и инвалидов, интернатов, общественных мест и общественных организаций 152 человека обучаются в сфере социальных услуг. Также этим комплексом были проведены реабилитационные работы для 589 детей с ограниченными возможностями. В Государственном учреждении Национальный центр реабилитации детей-инвалидов «Чорбог» Варзобского района с 2014 по 2018 годам 200 детей инвалидов проживают на постоянной основе, а более 2400 детей с ограниченными возможностями были обеспечены услугами социальной реабилитации.

Следует отметить, что бесплатные социальные услуги являются одним из важнейших направлений социальной защиты населения и предоставляются гражданам, которые находятся в трудной ситуации, являются наиболее уязвимыми и нуждаются в социальной поддержке и руководстве.

Одним из распространенных способов предоставления социальных услуг является предоставление прямых услуг в нуждающихся, привычных условиях. Для предоставления такого вида услуг местного исполнительного органа государственной власти в стране имеется 40 отделов социальных служб на дому.

В городах и районах страны действуют 6 региональных центров по оказанию социальных услуг одиноким престарелым, инвалидам, инвалидам, бездомным и находящимся в трудной жизненной ситуации.

Для повышения уровня и качества социальных услуг и их эффективности в соответствии с контрактом с Агентством действуют 37 сервисных центров, созданных неправительственными организациями. Есть 24 дневных центров для детей с ограниченными возможностями с целью расширения возможностей детей-инвалидов, нуждающихся в наставничестве и социальной и медицинской реабилитации. В то же время Агентство финансирует 4 центра социальных услуг для престарелых и инвалидов и два других центра для людей, находящихся в трудных ситуациях и жертв торговли людьми, и работает в городах Душанбе, Бохтар и Хуросон, А. Хоми и Яван.

За 4 года деятельности сеть социальных служб временного ухода предоставила 31945 человек нуждающихся в социальных услугах социально-медицинские, психосоциальные, социально-правовые, социально-педагогические услуги, из них 7667 человек составило дети-инвалиды и 24278 пожилых и одиноких людей.

В соответствии с Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года № 416 «О внесении изменений и дополнений в решение Правительства Республики Таджикистан» от 3.07.2014 г. №437 экспериментальный механизм адресной социальной помощи внедряется в 40 пилотных городах. Согласно плану, новая система назначения и выплаты адресной социальной помощи малообеспеченным семьям и гражданам будет внедрена в этом году в остальных 28 городах и районах страны.

Новая система назначения и выплаты адресных пособий по социальной помощи была введена вместо двух механизмов предварительной оплаты для учащихся из семей с низкими доходами и компенсации за использование электричества и природного газа.

Адресная социальная помощь - это новая форма социальной помощи, предоставляемая семьям с низкими доходами, чье благосостояние не соответствует стандартам, установленным в Методике выявления малоимущих семей и граждан.

За четыре года 295 699 семей обратились за адресной социальной помощью, из которых 272 173 были включены в информационную систему программы. В результате обработки данных 235 472 семьям было предоставлено право на получение адресной социальной помощи. Общее число членов семей получателей адресной социальной

помощи, получивших статус бедности за последние четыре года, составило 1 509 443 человек.

Сумма бюджетного финансирования на выплату адресной социальной пособий за четыре года работы составила 86 527 415 сомони. Следует отметить, что идет выполнение Постановление Правительство Республики Таджикистан от 05.02.2007 № 244 «О выплате пособий малоимущим семьям», чьи дети учатся в среднеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан и с 1 января 2008 года № 379 «Оказание социальной помощи малоимущим семьям и гражданам» осуществляется в городах и районах республики и находится под постоянным контролем.

За последние четыре года число малоимущих семей по заявке городских и районных комиссий страны составило 437 411 семей, при этом 76 616 801 сомони было выделено на компенсацию за электроэнергию и природный газ. По данным исполнительных органов государственной власти в областях, городах и районах на период 2014-2018 годов размер пособия для малообеспеченных семей, чьи дети учатся в общеобразовательных школах, 531 125 ученикам из малообеспеченных семей республики было выплачено 16 593 864 сомони.

По поводу бесплатное предоставление ортопедической продукции Государственным предприятием «Протезно-ортопедический завод» - ом г. Душанбе предоставлено 42929 человек нуждающимся бесплатно [5., С. 4].

Социальные услуги предоставляются государством за счет государственных выплат. Социальные услуги в неправительственных организациях предоставляются за счет благотворительных организаций, внебюджетных источников и других, не запрещенных законодательством источников, таких как благотворительные пожертвования, благотворительность и гуманитарная помощь.

Важно отметить, что пенсионная обеспечения играет решающую роль в политике социальной защиты, но в нашем случае из-за недостаточного или незначительного государственного измерения постепенная ликвидация принцип солидарности в системе пенсионной и социальных выплатах теряет себя. Поэтому государству необходимо укреплять положение населения в отношении доходов в социальном секторе, а также разрабатывать и реализовывать наиболее эффективные механизмы получения дохода. Основная концепция этого механизма заключается в создании благоприятных условий, которые позволят экономически активному населению получать прожиточный минимум, который был бы достаточен для средней жизни.

В результате разработки и реализации этих мер будет сформирована и улучшена система обязательного государственного страхования, а также увеличен размер социальных пособий за счет социальных налогов работающих граждан. Поэтому в эпоху глобализации содействие занятости и регулирование трудовых отношений на рынке труда являются важной частью системы социальной защиты и, в целом, социальной политики.

Таким образом, система социальной защиты населения является важной частью социальной политики, ее цели и задачи, прежде всего, направлены на улучшение благосостояния людей и обеспечение достойных условий для развития и процветания людей. Достижение этих целей создаст социальную стабильность и достойный уровень жизни граждан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахмонова М.З. Особенности развития и модернизации системы социальной защиты населения в национальной экономике Таджикистана. дис. канд. экон. наук. – Худжанд, 2018. – С. 7.
2. Кац, М. Г. Методологические проблемы изучения социальной сферы жизни общества [Текст]: дис. д-ра филос. наук / М. Г. Кац. - М., 1988. - 39 с.

3. Конституция Республики Таджикистан // [Электронный ресурс]: https://andoz.tj/docs/zakoni/constitution_RT_tj.pdf – (от 22 мая 2016 года)
4. Курбанов К. «Сиёсати илтимои ва ӛифзи илтимои аӛоли» / К. Курбанов // Таджикистан и современный мир. Спец. выпуск посвящен международному Симпозиуму «Таджикистан - 2030: на пути устойчивого человеческого развития», финансируемый Программой Развития Организации Объединенных Наций в Республике Таджикистан. Душанбе. - 2015. - № 6 (49). - С. 68.
5. Олимзода Н. Х. Вазири тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: 4 соли назаррас / Н. Олимзода // Шифо. – 2018. – 8 март. – №1 (1).саҳ.4.
6. Петухова И.В. Определение понятия «социальная защита населения» [электронный ресурс]: http://social-orthodox.info/pages-petuhovaopredelenie_sov.htm Социальное служение Русской Православной Церкви: Мультимедийное учебное пособие / под ред. прот. В. Хулапа, И.В. Астэр - СПб: СПбГИПСР, 2014.
7. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, Эмомали Рахмона от 26.12.2018г. [Электронный ресурс]: <http://www.prezident.tj> (дата использования 15.06.2019)
8. Социальная политика: Учебник / Под общ. ред. Н.А. Волгина. — М.: Издательство «Экзамен», 2003. — 736 с.

УДК 657.1

Мирзоалиев А.А., Сангинова Ш.Н.

ОҚИБАТҲОИ БАҲИСОБГИРИИ ГУЗАРОНИДАНИ АМАЛИЁТҲО БО АСЪОРИ ХОРИҶӢ ВА ҲЕЧИРОНИӢ

Вобаста ба раванди байналмилалӣ шудани тиҷорат ва тағйирёбии қурби асър маълумот дар бораи таъсири тағйирёбии қурби асър ба вазъи молиявӣ ва даромаднокии ширкатҳои алоҳида ва гурӯҳҳои фаромиллӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Маълумот дар бораи таъсири мубодилаи ҳам амалиётҳои асърӣ ва ҳам ҳисоботи молиявӣ ширкатҳои фаръии хориҷӣ, фарогирии ширкат ба намудҳои гуногуни хавфҳои асърӣ ва чораҳои андешидашуда оид ба ҳечиронии асър ба бисёр истифодабарандагони таркиби баҳисобгирӣ имкон медиҳанд, ки оид ба вазъи молиявӣ ва даромаднокии он тасаввуроти комил ҳосил намоянд.

Масъалаҳои асосӣ ба интиҳоби қурби асър, ки ҳангоми гузаронидани маълумоти баҳисобгирӣ ва пешниҳоди самараи мубодила дар ҳисоботи молиявӣ истифода мешаванд, марбутанд. Дар ҳоле, ки самараи азнавҳисобкунии ҳисоботи молиявӣ ширкатҳои фаръии хориҷӣ метавонад дар тавозун ва дар ҳисобот оид ба фоида ё зарар инъикос ёбад, самараи азнавҳисобкунии амалиётҳои асърӣ хориҷӣ ба ҳисобот оид ба даромади умумӣ дигар дохил карда мешавад.

Ин тадқиқот ба баррасии ҷанбаҳои алоҳидаи баҳисобгирӣ ҳангоми азнавҳисобкунии амалиётҳои асърӣ хориҷӣ, фарогиршавии амалии корхона ба хавфи асърӣ ва истифодаи воситаҳои ҳосилавӣ молиявӣ барои муҳофизат аз хавфи асърӣ бахшида шудааст.

Калимаҳои калидӣ: амалиётҳои асърӣ хориҷӣ, фарогиршавии амалиёт, ҳисоботи молиявӣ бо асърӣ хориҷӣ, ҳечиронии асър, самараи ҳечиронӣ, ҳечиронӣ.

Мирзоалиев А.А., Сангинова Ш.Н.

УЧЕТНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПЕРЕВОДА ОПЕРАЦИЙ С ИНОСТРАННОЙ ВАЛЮТОЙ И ХЕДЖИРОВАНИЯ

В связи с интернационализацией бизнеса и частыми колебаниями обменных курсов информация о влиянии изменений обменных курсов на финансовое положение и прибыльность отдельных компаний и транснациональных групп становится все более важной. Данные о влиянии пересчета как операций в иностранной валюте, так и финансовой отчетности зарубежных дочерних компаний, подверженности компании различным видам валютных рисков и принятых мерах по валютному хеджированию позволяют многим пользователям содержания бухгалтерского учета получить более полное представление о финансовом положении и его рентабельности.

Ключевые вопросы связаны с выбором обменного курса, который будет использоваться при переводе данных бухгалтерского учета, и представлением в финансовой отчетности эффектов перевода. В то время как эффект от пересчета финансовых отчетов иностранных дочерних компаний может быть отражен в балансе и отчете о прибылях и убытках, эффект от пересчета операций в иностранной валюте включается в отчет о прочем совокупном доходе.

Данное исследование посвящено рассмотрению отдельных аспектов бухгалтерского учета при пересчете операций в иностранной валюте, операционной подверженности предприятия валютному риску и использования производных финансовых инструментов для хеджирования валютного риска.

Ключевые слова: операция в иностранной валюте, подверженность операции, финансовая отчетность в иностранной валюте, валютное хеджирование, эффект хеджирования, хеджирование.

Mirzoaliev A.A., Sanginova Sh.N.

ACCOUNTING CONSEQUENCES OF TRANSFER OF TRANSACTIONS WITH FOREIGN CURRENCY AND HEDGING

With the internationalization of businesses and frequent fluctuations in exchange rates, information on the impact of changes in exchange rates on the financial position and profitability of individual companies and multinational groups is becoming increasingly important. Data on the impact of the translation of both foreign currency transactions and the financial statements of foreign subsidiaries, the company's exposure to various types of foreign exchange risks and the foreign exchange hedging measures taken allow many users of the accounting content to gain a better understanding of the financial position and its profitability.

Key issues are related to the choice of the exchange rate to be used in the translation of accounting data and the presentation of the effects of translation in the financial statements. While the effect of the translation of the financial statements of foreign subsidiaries may be reflected in the balance sheet and income statement, the effect of the translation of foreign currency transactions is included in the statement of other comprehensive income.

This study is devoted to consideration of certain aspects of accounting in the translation of transactions in foreign currency, the operational exposure of an enterprise to foreign exchange risk and the use of derivatives to hedge foreign exchange risk.

Key words: operation in foreign currency, exposure to the operation, financial reporting in foreign currency, currency hedging, hedging effect, hedging.

Введение

Сложную область международного бухгалтерского учета можно было бы проще всего понять на основе ее описательной / сравнительной и прагматической областей. В то время как описательные / сравнительные аспекты международного учета в первую очередь сосредоточены на исследовании и классификации национальных систем бухгалтерского учета, прагматические области связаны с бухгалтерским аспектом международных операций и деятельности многонациональных предприятий / ТНК. Ключевые практические аспекты международного бухгалтерского учета связаны с консолидацией, сегментной отчетностью, пересчетом иностранной валюты и хеджированием иностранной валюты. Важность изучения двух последних интерактивных международных областей бухгалтерского учета стала особенно очевидной в последние годы в связи с расширением международного бизнеса, финансовой и инвестиционной деятельности, а также выраженной гибкостью обменных курсов.

В контексте бухгалтерского учета пересчет иностранной валюты - это пересчет бухгалтерских данных, выраженных в одной валюте, в другую. Необходимость пересчета содержания бухгалтерского учета в иностранной валюте особенно очевидна при регистрации операций в иностранной валюте в бухгалтерских книгах и при подготовке финансовой отчетности отдельной компании, а также при консолидации финансовой отчетности иностранных дочерних компаний с финансовой отчетностью их материнской компании на при условии, что они не выражены в единой валюте. Из-за влияния колебаний обменных курсов на операции с иностранной валютой предприятия сталкиваются с валютным риском, который напрямую влияет на их денежные потоки и прибыльность при расчетах по денежно-кредитной операции. Чтобы застраховаться от подверженности операции валютному риску, компании в основном заключают соглашения о валютном хеджировании. Этот тип хеджирования связывает прибыли и убытки по производным финансовым инструментам в иностранной валюте (инструменты хеджирования) с убытками или прибылями по статьям, которые являются предметом валютного хеджирования.

Таким образом, предметом данного исследования выступает анализ взаимодействия перевода содержания валютного учета и подверженности компании различным видам валютного риска. В частности, исследование сосредоточено на анализе аспектов учета операций с иностранной валютой и хеджировании их валютного риска с точки зрения колебаний обменных курсов.

Начиная с очень высокого уровня, достигнутого не только де-юре, но и де-факто международной гармонизации бухгалтерского учета в этих областях, международное сближение правил бухгалтерского учета при переводе в иностранную валюту и его последствия для нашей страны являются особенно важным аспектом исследования.

Принимая во внимание ранее определенную и объясненную тему исследования, основная цель статьи, основанная на рассмотрении концептуальных вопросов перевода транзакций и подверженности транзакции валютному риску, состоит в том, чтобы указать на их взаимодействие с валютным хеджированием, а также интерпретировать эти причинно-следственные связи в контексте бухгалтерского учета. Существенные цели исследования отражены в оценке влияния пересчета валютных операций и валютного хеджирования на финансовое положение компании и ее прибыльность, а также в анализе существующей практики учета влияния изменений обменных курсов публичными компаниями Республики Таджикистан.

Понимание этих сложных теоретических и методологических аспектов позволяет нам ознакомиться с практическими примерами как иностранных индивидуальных, так и транснациональных компаний (ТНК), а также сравнить их с практикой местных организаций. Это обследование типичных предприятий в нашей стране, которые сталкиваются с операциями в иностранной валюте и валютным хеджированием, позволяет

получить некоторые соответствующие эмпирические выводы по ключевым вопросам перевода содержания бухгалтерского учета в иностранной валюте и возможностям внедрения международных достижений. В процессе исследования используется широкий спектр методических процедур и приемов, позволяющих проверить гипотезы. Наконец, основными результатами теоретических и эмпирических исследований последствий пересчета иностранной валюты и валютного хеджирования для бухгалтерского учета будут понимание интерактивности в этих областях, содействие международной конвергенции правил бухгалтерского учета в иностранной валюте и аналитическая интерпретация эффектов применения различных методов пересчета валютных операций на финансовое положение и доходность компании.

В соответствии с поставленными задачами и исходной гипотезой, а также после рассмотрения учетных аспектов пересчета иностранной валюты в статье будет обсуждаться учет операций в иностранной валюте. Затем обсуждается подверженность операции валютному риску, а затем рассматривается подверженность операции валютному риску. Последняя часть статьи будет посвящена финансовому хеджированию валютных операций.

Кроме того, вместо первоначального интегративного обзора предыдущего исследования, в каждой части статьи будет использоваться последовательный обзор литературы.

Учетные аспекты перевода иностранной валюты

Специфическое значение синтагмы перевода иностранной валюты подчеркивается в экономической литературе. В контексте бухгалтерского учета пересчет иностранной валюты - это процесс выражения финансовых данных, представленных в одной валюте, в другую с использованием соответствующих обменных курсов. Кроме того, исторические, текущие или средние курсы могут использоваться в процессе денежного выражения изменения суммы, выраженной в иностранной валюте, по отношению к эквиваленту в национальной валюте.

В то время как конвертация подразумевает реальный физический обмен одной валюты на другую, бухгалтеры используют пересчет иностранной валюты, чтобы выполнить условие однородности валюты финансовых данных. Поскольку англоговорящие бухгалтера взяли этот термин у лингвистов, термин «перевод» неправильно интерпретируется и используется не бухгалтерами.

Как правило, причины для перевода финансовых данных, выраженных в иностранной валюте, следует рассматривать в контексте расширения международного бизнеса, финансовой и инвестиционной деятельности, увеличения числа транснациональных групп, частоты колебаний обменных курсов и растущего значения финансовой отчетности о прозрачности влияния колебаний курсов валют на финансовое положение и прибыльность компании.

Правильно переведенные финансовые данные не только устраняют информационную асимметрию между отечественными и зарубежными пользователями содержания бухгалтерского учета, но также являются неременным условием консолидации финансовой отчетности международной группы и отчетности по сегментам. В ряде ситуаций необходимость в трансляции данных бухгалтерского учета возникает как на уровне отдельных фирм, так и на уровне международных групп. Проблема пересчета валютных операций возникает при их учете в бухгалтерской книге и при составлении финансовой отчетности отдельных компаний. Важность перевода как процесса преобразования информационного содержания финансовой отчетности, выраженной в одной валюте, в другую, становится особенно очевидной при подготовке консолидированной финансовой отчетности ТНК.

Есть и другие причины, вызывающие необходимость в пересчете в иностранную валюту, среди которых особое внимание уделяется отчетности о результатах независимой

деятельности за рубежом, отчетности о международной деятельности иностранных дочерних компаний и филиалов, а также их руководителей.

Иллюстративное объяснение неоспоримой важности перевода в иностранную валюту ясно показывает общепринятое утверждение, который гласит, что выбор перевода в иностранную валюту лежит в основе фундаментальных концепций, лежащих в основе настоящей финансовой отчетности. Ведущие авторы в области международного бухгалтерского учета подчеркивают тот факт, что пересчет иностранной валюты и соответствующее валютное хеджирование являются наиболее сложными и наиболее спорными аспектами международной финансовой отчетности. Ряд исследований, посвященных рассмотрению относительной важности конкретных проблем в области международного бухгалтерского учета, уже давно указывают на их приоритетность. Последние кризисные годы показали, что наиболее важными темами, которые следует рассматривать в курсе международного бухгалтерского учета, являются вопросы, связанные с бухгалтерским учетом в иностранной валюте.

В соответствующей литературе [4;6;8] указывается, что существует проблема понимания перевода иностранной валюты из-за частых колебаний обменных курсов, которые увеличивают количество обменных курсов, используемых в процессе перевода. Аргументация этого утверждения метафорически подтверждается мнением, что, если бы обменные курсы были относительно стабильными, процесс пересчета валют был бы не более трудным, чем перевод дюймов и футов в их метрические эквиваленты.

Столкнувшись с отсутствием фиксированных обменных курсов, бухгалтеры сталкиваются с двумя проблемами:

- Какой тип обменного курса (исторический или текущий) следует использовать для перевода активов и обязательств, выраженных в иностранной валюте?

- Как следует учитывать в контексте бухгалтерского учета прибыли или убытки [1], возникающие в результате изменений обменных курсов?

Поскольку применяемый обменный курс определяет стоимость активов и обязательств компании и влияет на ее результат, первому вопросу следует уделить максимальное внимание. Другая проблема связана с представлением, то есть описательным определением и финансовой отчетностью о позиционировании эффектов перевода, или, как МСФО квалифицирует это как переводческие различия. Распределение этих курсовых разниц в финансовой отчетности влияет на многие важные финансовые показатели, такие как чистая прибыль, общие активы, собственный капитал, коэффициент долга, рентабельность собственного капитала и т. д.

Бухгалтерские аспекты пересчета иностранной валюты включают обработку следующих ключевых вопросов, а именно:

- Перевод операций в иностранной валюте и
- Перевод финансовой отчетности в иностранной валюте.

Хотя вопросы, касающиеся учета операций с иностранной валютой и их валютного хеджирования, являются методологически сложными, они в основном единообразно интерпретируются в соответствующей литературе по бухгалтерскому учету.

Когда речь идет о переводе финансовой отчетности иностранных дочерних компаний, выраженной в иностранной валюте, возникает ряд разногласий, в основном возникающих из-за различных интерпретаций следующих концептуальных вопросов: (а) выбор обменных курсов для пересчета сумм, выраженных в одной валюте в другой, и (б) финансовая отчетность о позиционировании эффектов перевода.

В зависимости от обменных курсов, применяемых при переводе финансовой отчетности иностранных дочерних компаний в эквивалент в единой валюте, различают ряд методов, таких как метод текущего курса, метод текущего / долгосрочного, денежный / немонетарный метод и темпоральный метод. Использование разных методов перевода финансовой отчетности привело к широкому диапазону результатов перевода, разным

величинам чистых активов, а также к разной подверженности валютному риску при переводе.

Учитывая тематическую направленность данного документа, последствия пересчета операций в иностранной валюте для бухгалтерского учета и подверженность последующих операций валютному риску являются преимущественно важными для дальнейшего рассмотрения. При комплексном рассмотрении соответствующих последствий для бухгалтерского учета влияния изменений обменных курсов на операции с иностранной валютой будут рассмотрены ключевые аспекты хеджирования рисков операций. Акцент на подверженности сделкам не означает, что присутствие других видов валютного риска следует ограничивать. Просто их подробное рассмотрение выходит за рамки данной статьи.

Учет операций с иностранной валютой

Бухгалтера сталкиваются с проблемой пересчета операций в иностранной валюте в контексте их учета в бухгалтерских книгах, а также при составлении комплекта финансовой отчетности на уровне отдельных компаний. Фактически, это те транзакции, которые предполагают урегулирование, то есть взыскание долга или выплату обязательств в иностранной валюте. Кроме того, необходимо проводить четкое различие между операциями в иностранной валюте, с одной стороны, и внешней торговлей, то есть операциями импорта-экспорта, с другой. Фактически, в любой международной транзакции только одна сторона сталкивается с проблемой их учета в иностранной валюте, поскольку платеж обычно указывается в одной валюте. Следовательно, операции с иностранной валютой сталкиваются только с стороной, погашающей обязательство или дебиторскую задолженность в валюте, отличной от ее национальной валюты. Помимо продаж, операции с иностранной валютой в основном включают в себя заем или ссуду денег, а также выплату дивидендов, а также определенные операции в иностранной валюте:

- Покупка или продажа товаров, или услуг (импорт или экспорт) по ценам, указанным в иностранной валюте;
- Полученные или выданные кредиты в иностранной валюте;
- Покупка или продажа форвардных валютных контрактов;
- Покупка или продажа единиц иностранной валюты.

Бухгалтеры придерживаются уникальной позиции, согласно которой первоначальные бухгалтерские записи операций с иностранной валютой должны основываться на эффективном обменном курсе на дату операции. Из-за возможного использования условий кредита во время колебаний обменного курса нереализованная часть операции (непогашенное обязательство и / или непогашенная дебиторская задолженность в иностранной валюте) должна быть скорректирована в балансе на дату, предшествующую дате платежа. Однако, если сумма расчетной операции отличается от ранее зарегистрированной, бухгалтеры сталкиваются с проблемой учета выявленной разницы, то есть прибылей и убытков по операциям с иностранной валютой. В этом отношении мы выделяем два аспекта, а именно: перспектива одной транзакции и перспектива двух транзакций.

Согласно первой точке зрения, реальная и денежная части операции с иностранной валютой рассматриваются как части единого бизнес-события. Выплата обязательств или взыскание дебиторской задолженности в иностранной валюте считаются неотъемлемой и составной частью сделки купли-продажи, соответственно.

В соответствии с перспективой отдельной операции, влияние изменений валютных курсов при продаже товаров в кредит иностранным покупателям отражается на дебиторской задолженности и выручке от продаж в иностранной валюте. Поскольку счет продаж закрывается в конце предыдущего периода, отрицательные последствия изменений валютных курсов в начале периода включаются в счет нераспределенной прибыли. Таким образом, можно отметить эту точку зрения в отношении влияния изменений обменных

курсов, маскируемых путем корректировки счета продаж или нераспределенной прибыли в отношении условий оплаты кредита.

Согласно другой точке зрения, операции в иностранные валюты подразделяются на реальный и денежный сегменты, а покупка или продажа товаров, с одной стороны, и погашение обязательства или взыскание дебиторской задолженности, с другой стороны, производятся отдельной обработкой. Другими словами, согласно этой точке зрения, экспорт и соответствующий сбор рассматриваются как две отдельные операции. Поскольку руководство принимает два решения о продаже продукта на международном рынке, а также предлагает кредитные условия платежа иностранному покупателю, последствия обоих этих решений отражаются отдельно в отчете о прибылях и убытках.

Разница между суммой, первоначально зарегистрированной на дату операции, и суммой, на которую она окончательно регулируется (рассчитывается), рассматривается как прибыль или убыток по операции с иностранной валютой (прибыли или убытки от операции). Другими словами, согласно этой точке зрения, первоначально зарегистрированные продажи не корректируются, но влияние изменений обменных курсов на дебиторскую задолженность в иностранной валюте отражается как прибыли или убытки от курсовой разницы.

Сравнивая эти точки зрения, можно сделать вывод, что обе они одинаково влияют на прибыльность компании. Эти точки зрения различаются тем, что в рамках перспективы одной транзакции объем продаж корректируется с учетом изменений обменных курсов, а эффекты более прозрачной из двух перспектив транзакции включаются в прибыли или убытки от обмена.

При рассмотрении последствий колебаний обменных курсов в контексте учета операций с иностранной валютой важно решить проблему отсутствия единого стандартизированного метода пересчета денежной части операции с иностранной валютой.

В связи с этим бухгалтеры пришли к выводу, что перевод реальной части иностранных валютных операций должны основываться на исторических данных, т.е. на курсах транзакций. Напротив, для перевода денежных активов (дебиторской задолженности) и обязательств, выраженных в иностранной валюте, существуют три способа перевода:

(1) по исторической ставке. При использовании этого метода сумма этих позиций в национальной валюте остается неизменной, а прибыль или убыток от пересчета не регистрируются.

(2) по ставке закрытия. Пересчет по балансовому курсу дает текущую стоимость этих статей в национальной валюте, то есть сумму денег, которая была бы получена на дату баланса, если бы денежный актив был конвертирован в национальную валюту (с соответствующими изменениями для обязательств). Когда курс закрытия отличается от исторического курса, возникает курсовая разница, которая обычно принимается в качестве прибыли или убытка в отчете о прибылях и убытках;

(3) по более низкому (большему) значению исторического курса и курса закрытия для активов (обязательств). При использовании этого метода активы отражаются по наименьшей из двух возможных стоимостей, а обязательства - по более высокой. Курс закрытия используется только в том случае, если он вызывает убыток при переводе, который отражается в отчете о прибылях и убытках.

Поскольку первый метод может привести к переоценке денежных активов и занижению обязательств относительно их текущей стоимости, можно сделать вывод, что он прямо противоречит принципу осмотрительности. Поэтому справедливо ставится вопрос об аргументированности и обоснованности такого подхода. В отличие от этого метода, в бухгалтерской литературе можно найти аргументированные позиции, подчеркивающие применение второго и третьего подходов.

В соответствии с эффектами пересчета денежной части операций с иностранной валютой (прибылями и убытками от операций), второй метод, основанный на принципе начисления, следует назначить отчетному периоду, в котором происходит изменение обменного курса, а не период получения или выплаты денежных средств и их эквивалентов.

Регулирующие органы англосаксонских стран принимают на себя отношение к учету распределения прибылей и убытков при пересчете операций в иностранной валюте, поскольку эти курсовые разницы связаны с изменениями обменных курсов, только что произошли в течение этого отчетного интервала. Аналогичный подход представлен в Международном стандарте финансовой отчетности 21 (IAS 21) «Учет влияния изменений валютных курсов».

Третий метод основан на принципе осторожности. В контексте операций с иностранной валютой этот принцип осуществляется путем пересчета денежных активов и обязательств по историческому или текущему обменному курсу, что приводит к более низкой стоимости активов и более высокой стоимости обязательств. Из-за возможности движения валютных курсов в обратном направлении в будущем, что может нейтрализовать положительные эффекты текущего периода, «осторожные (осмотрительные)» бухгалтеры не готовы показывать прибыль от перевода операции денежной части в текущем периоде, а лучше продавать их в периоде, в котором дебиторская задолженность или обязательства в иностранной валюте, несомненно, будут погашены.

В отличие от большинства стран, национальная политика которых поддерживает применение текущего курса при пересчете денежных активов, в европейских странах отдается предпочтение более консервативному подходу, который переводит денежные активы по более низкому историческому или текущему обменному курсу, в то время как иностранные валютные обязательства пересчитываются по более высокому историческому или текущему обменному курсу. Таким образом, очевидно, что этот метод может быть использован в тех странах, которые поддерживают или, лучше сказать, отдают предпочтение принципу осмотрительности (Германия и Франция).

Подводя итог дискуссии о прагматической ценности этих методов, Бобоев М.У. отмечает, что лучшим выходом является решение, основанное на компромиссном подходе к обоим методам, и заявляет, что денежные активы и обязательства должны оцениваться по курс закрытия, тогда как перенос прибыли в отчет о прибылях и убытках следует отложить до тех пор, пока активы / обязательства в иностранной валюте не будут реализованы [3. С. 293].

В ходе исследования указанных проблем, нами были оценены бухгалтерские последствия пересчета валютных операций, а также анализ применяемой, существующей практики управления валютным риском на предприятиях-представителях в РТ.

Помимо проблемы учета операций с иностранной валютой, были изучены комментарии к действующим правилам бухгалтерского учета в области международного бизнеса, с особым акцентом на последовательность применения МСФО (IAS) 21.

При учете операций с иностранной валютой в отечественных предприятиях большинство опрошенных респондентов указали на проблему непоследовательного представления финансовой отчетности согласно требованиям Положения Министерством финансов страны, по бухгалтерскому учету имущества и обязательств предприятия, стоимость, которых выражена в иностранной валюте, от 8 декабря 1999 года, №153. Фактически, из-за того, что большая сумма заявленных (зарегистрированных) убытков от курсовой разницы должна отражаться в качестве расхода в отчете о прибылях и убытках компаний в РТ, разрешая их перевод на начисления, Положение позволяет репозиционирование влияния изменений по обменным курсам из отчета о прибылях и убытках к бухгалтерскому балансу. Он не только поставил под сомнение периодическую сопоставимость финансового положения компании и ее прибыльности, но также поставил

под сомнение применение той части МСФО (IAS) 21, которая касается операций с иностранной валютой.

Начисление эффектов курсовой разницы в течение многих лет влияло на финансовое положение и прибыльность большого числа компаний в РТ. Мы должны иметь в виду, что перенос эффекта отложенных курсовых разниц на доходы и расходы отчетного периода повлияет на финансовую отчетность в ближайшие годы.

Поддержка операций компании на внешнем валютном рынке

Интернационализация экономической деятельности, связанная с растущей межвалютной нестабильностью, направляет глобально ориентированную компанию к более высокому восприятию подверженности валютному риску и валютному хеджированию. Как подчеркивал Я.В. Соколов (2, 59), подверженность валютному риску является «мерой потенциальной прибыльности фирмы, ее денежного потока и рыночной стоимости, которые могут измениться из-за изменения обменных курсов». В дополнение к этому, общая концепция подверженности валютному риску в литературе не рассматривается как монолитная, а скорее разложена на транзакционный, переводческий и экономический сегменты. МСФО классифицирует валютные риски на операции, транзакции и переводы. В данном случае это экономический риск в более широком смысле, включая транзакционные и операционные компоненты.

Хотя эти альтернативные типы подверженности риску отражают валютный риск с различных точек зрения, со значительной степенью соответствия между ними, необходимо, чтобы они определялись отдельно. Эти типы подверженности валютному риску не только по-разному влияют на финансовое положение существующей и предполагаемой компании и ее прибыльность, но и влекут за собой использование различных стратегий хеджирования.

Существенные детерминанты транзакции, пересчета и операционного риска показаны в Таблице 1. Исходя из этого, а также из-за перекрытия между этими типами подверженности валютному риску, можно сказать, что не следует проводить четкую демаркационную линию между ними.

Таблица 1. Сравнение переводных, транзакционных и операционных рисков

<p>Перевод экспозиции</p> <p>Изменения статей отчета о прибылях и убытках и книги, вызванные изменением обменного курса. Полученные в результате прибыли и убытки от курсовой разницы определяются правилами бухгалтерского учета и являются только бумажными. Оценка подверженности бухгалтерскому учету носит ретроспективный характер и основана на деятельности, имевшей место в прошлом.</p> <p>Влияние: активы и обязательства баланса и статьи отчета о прибылях и убытках.</p>	<p>Экспозиция при эксплуатации</p> <p>Изменения суммы будущей операционной стоимости денежных потоков по активам и обязательствам баланса в результате изменения обменного курса. Возникающие в результате курсовые прибыли и убытки определяются изменениями в будущей конкурентной позиции фирмы и являются реальными [5, с.99]. Оценка операционного риска носит перспективный характер, поскольку основана на будущей деятельности.</p> <p>Воздействие: доходы и расходы, связанные с будущими продажами.</p>
<p>КУРС ИЗМЕНЕНИЯ КУРСА</p> <p>Воздействие: уже заключенные контракты подлежат погашению позднее.</p>	
<p>Раскрытие транзакции</p> <p>Изменения стоимости невыполненных контрактов, выраженных в иностранной валюте (т. е. контрактов, приводящих к возникновению будущих денежных потоков в иностранной валюте), вызванные изменением обменного курса. Возникающие в</p>	

результате курсовые прибыли и убытки определяются характером уже заключенных контрактов и являются реальными. Оценка подверженности сделке смешивает ретроспективную и перспективную, потому что она основана на деятельности, которая имела место в прошлом, но будет рассчитана в будущем. Контракты, уже находящиеся в балансе, являются частью бухгалтерского риска, тогда как контракты, еще не отраженные в балансе, являются частью операционного риска.

Из-за влияния колебаний обменных курсов на операции с иностранной валютой предприятия сталкиваются с валютным риском, который при регулировании (расчетах) денежной части этих операций непосредственно сказывается как на денежных потоках, так и на прибыльности. Поскольку эти операции приводят к будущему притоку и оттоку наличности в иностранной валюте, изменения обменных курсов от периода их первоначальной регистрации до периода их расчета вызовут изменение суммы притока или оттока наличных денег в местной валюте. Под операционными рисками понимается возможное изменение стоимости непогашенной дебиторской и кредиторской задолженности, выраженной в иностранной валюте, из-за возможности колебаний обменного курса в период от подписания контракта до его завершения. В качестве краткосрочного компонента экономического риска в самом широком смысле риск по сделке возникает в результате широкого круга операций, расчеты по которым производятся исключительно в иностранной валюте. Этот тип валютного риска присутствует, когда на денежные потоки по определенным операциям с иностранной валютой влияют изменения обменных курсов, и он проистекает из незащищенного денежного потока.

Хотя было указано, что подверженность транзакциям является частью экономической подверженности в более широком смысле, она обычно «объединяется вместе» с подверженностью переводам. На самом деле, операционные риски совпадают как с бухгалтерскими, так и с операционными рисками. Отдельные компоненты подверженности операциям (активы и обязательства, выраженные в иностранной валюте) для их включения в баланс также являются сегментом риска пересчета. С другой стороны, некоторые элементы подверженности транзакции, такие как, например, прогнозируемые контракты на покупку / продажу иностранной валюты, не являются статьей баланса. Следовательно, они не являются частью перевода компании, а представляют собой операционную составляющую.

После получения дебиторской задолженности в иностранной валюте сумма, полученная и конвертированная в местную валюту, будет уменьшена в случае девальвации иностранной валюты. Если дебиторская задолженность, подверженная валютному риску, превышает открытые обязательства, обесценение иностранной валюты приведет к отрицательному результату, а повышение обменного курса приведет к курсовой прибыли. С другой стороны, если сумма открытых обязательств в иностранной валюте превышает сумму дебиторской задолженности, обесценение иностранной валюты приведет к положительной курсовой разнице. Напротив, повышение обменного курса приведет к разнице. Многие исследователи разлагают транзакционные риски на закрытые и открытые. В то время как подверженность закрытым сделкам связана с уже завершенными операциями в иностранной валюте по обменному курсу, отличному от курса, используемого при первоначальной оценке иностранной дебиторской задолженности или иностранных обязательств, открытые риски связаны с другими невыполненными операциями в иностранной валюте.

Говоря динамически, подверженность транзакциям может быть разделена на:

- Выставление предложения с момента предложения продавцом цены до момента, когда покупатель заказывает товар;
- Обнаружение отставания, с момента размещения заказа до точки отгрузки (и выставления счета);

- Выставление счетов, относящееся к задержке между точкой отгрузки и оплатой счета.

Хотя все эти компоненты подверженности транзакции можно измерить количественно, только мера, упомянутая последним, то есть степень подверженности биллинга валютному риску, имеет значение для финансовой отчетности. Важность определения степени подверженности операции возникает из-за того, что это объективно обусловленная подверженность валютному риску в связи с нерегулируемой иностранной дебиторской задолженностью и / или иностранными обязательствами, которые уже были установлены и будут погашены после изменения обменных курсов.

Многочисленные эмпирические исследования подтверждают наивысшую относительную важность подверженности транзакции валютному риску как с точки зрения внимания, уделяемого этому типу подверженности на практике, так и с точки зрения предпочтений финансовых менеджеров в отношении хеджирования.

Как данные бухгалтерского учета по непогашенной иностранной дебиторской задолженности, так и по непогашенным иностранным обязательствам, совокупным или индивидуальным по странам, операциям и валютам, используются для определения подверженности операциям. Для определения подверженности транзакции бухгалтеры используют формы мультивалютной отчетности, которые включают информацию о непогашенных иностранных обязательствах и непогашенной дебиторской задолженности с разбивкой по валютам. Отчет о подверженности мультивалютным операциям содержит данные, которых нет в официальных финансовых отчетах, что может привести к положительным и отрицательным курсовым разницам, например, к форвардным валютным контрактам и договорным будущим продажам, и покупкам. С другой стороны, в этот отчет не включены элементы, не связанные напрямую с операциями в иностранной валюте (например, наличные деньги). В следующем отчете о риске мультивалютных транзакций (Таблица 2) показано влияние изменений обменных курсов на данные бухгалтерского учета представительства российского предприятия в Таджикистане с точки зрения изменений стоимости рубля по отношению к евро, таджикскому сомони и доллару США.

Таким образом, первый числовой столбец, содержащий данные транзакции, отмеченные и рассчитанные в рублях, не в фокусе. Очевидно, что девальвация российской валюты по отношению к евро и доллару США из-за положительного чистого риска в обеих валютах привела к прибылям по операциям с иностранной валютой. В то же время девальвация рубля по отношению к сомони привела к убыткам по сделкам из-за отрицательного курса этой валюты. На основе проиллюстрированного примера, который в совокупности отражает отсутствие подверженности транзакции, можно утверждать важность представления транзакционной подверженности валютному риску с разбивкой по валюте. Несмотря на неоспоримую важность презентации многовалютных транзакций, исследование, проведенное в Таджикистане, показало крайне неудовлетворительную ситуацию. В частности, 80% от общего числа респондентов отрицательно ответили на следующий вопрос: готовите ли вы отчет о подверженности валютному риску по мультивалютным сделкам в конкретных странах и валютах?

Для хеджирования рисков по сделкам предприятия могут использовать ряд операционных методов (например, неттинг рисков, корректировка платежей), которые в основном используются для защиты операционного типа подверженности валютному риску. Поскольку защита операций от валютного риска в основном осуществляется с помощью производных финансовых инструментов в иностранной валюте, ключевые аспекты финансового хеджирования операций в иностранной валюте будут представлены далее в исследовании.

Таблица 2. Подверженность многовалютной сделке (в тысячах у.е.)

	Российский рубль	Евро	Таджикское сомони	Доллар США	Итого
Открытые активы					
Дебиторская задолженность	45,000	15,000		40,000	100,000
Запасы	90 000				90 000
Обязательства по будущим продажам		10.000			10.000
Итого	135,000	25,000		40,000	200,000
Открытые обязательства					
Кредиторская задолженность	20,000	2,500	12,500	5,000	40,000
Долгосрочная задолженность	50,000			30,000	80,000
Обязательства по будущим закупкам			10.000		10.000
Аренда		5.000			5.000
Итого	70,000	7,500	22,500	35,000	135,000
Чистый риск		17,500	(22,500)	5,000	

Финансовое хеджирование от объемов операций

По сути, финансовое хеджирование операций с иностранной валютой предполагает:

- Наличие валютного риска,
- Наличие объекта хеджирования (позиция, подверженная валютному риску) и
- Использование инструмента хеджирования для защиты от валютного риска.

ИНОСТРАННЫЙ ВАЛЮТНЫЙ РИСК	
Хеджирование	Хеджирующие инструменты
- активы и обязательства в иностранной валюте - финансовые обязательства в иностранной валюте (дебиторская и кредиторская) - прогнозируемая операция в иностранной валюте	- валютный форвардный контракт - валютный опцион

Рис.1. Хеджирование и хеджируемые инструменты

Ежедневные колебания валютных курсов и растущая интеграция мировой экономики являются основными причинами, по которым субъекты бизнеса считают валютный риск наиболее важным видом риска. Отдельные исследователи используют следующие факты для объяснения внимания бизнес-сообщества к валютному риску:

(1) валютный риск является одной из наиболее распространенных форм риска, с которыми сталкиваются транснациональные компании,

(2) влиятельные финансовые руководители заявляют, что валютный риск является одним из самых сложных внешних рисков, с которыми должны справляться финансовые менеджеры, и

(3) концепции управления рисками и соответствующие методы учета валютного риска параллельны таковым для процентов процентные, товарные и ценовые риски.

Из-за валютного риска, с которым они сталкиваются при осуществлении своей деятельности, субъекты бизнеса принимают ряд мер хеджирования, в первую очередь направленных на защиту как транзакционных, так и операционных рисков. Хеджирование - это процесс защиты организации от подверженности риску путем приобретения или создания инструментов, представляющих собой компенсацию определенного типа риска.

Соответственно, валютное хеджирование - это связь прибылей и убытков по производным валютным инструментам (инструментам хеджирования) с убытками или прибылями по статьям, которые являются объектом валютного хеджирования.

Компании заключают соглашения о хеджировании, чтобы свести к минимуму негативное влияние изменений обменных курсов на денежные потоки и чистую прибыль. Учет валютного хеджирования - это особый порядок учета, который после установления хеджирования позволяет уравнивать изменения в стоимости как статей хеджирования, так и инструментов валютного хеджирования за один и тот же период. Цель учета валютного хеджирования состоит в том, чтобы гарантировать, что финансовая отчетность организаций, занимающихся хеджированием, отражает результаты этой деятельности. Учет хеджирования также рассматривается как средство увязки влияния компонентов хеджирования, то есть объектов хеджирования, с инструментами хеджирования на финансовую отчетность, что позволяет отразить эффективность отношений хеджирования в финансовой отчетности. Неспособность учета хеджирования отражать деятельность по хеджированию в финансовой отчетности метафорически отождествляется с картой, не отображающей соответствующих географических характеристик.

Хеджируемой статьёй, которая подвергает предприятие валютному риску, может быть признанный актив или кредиторская задолженность, твердые обязательства / непризнанная дебиторская задолженность или обязательство и ожидаемые операции, выраженные в иностранной валюте [3, с.165]. Прежде всего, компании сталкиваются с валютным риском при продаже товаров в кредит на международном рынке. Чтобы защитить себя от неблагоприятных последствий изменений валютных курсов при сборе дебиторской задолженности в иностранной валюте, компании часто используют производные валютные инструменты, среди которых наиболее часто используются валютные форварды и валютные опционы. Использование валютных форвардных контрактов будет проиллюстрировано на примере импортных операций отечественной компании. Этой компании необходимо приобретать товары в кредит за границей с оплатой в иностранной валюте. В связи с возможными изменениями обменного курса иностранных валют, а также использованием условий платежного кредита при расчетах по сделке покупки, т. е. в иностранной валюте, подлежащей оплате, местная компания считается подверженной валютному риску. Чтобы исключить или снизить риск, компания может использовать валютный форвардный контракт. В соответствии с этим соглашением компания получит соответствующую сумму в иностранной валюте в какой-то момент в будущем по обменному курсу, который стороны согласовали сегодня. В результате этих операций с производными финансовыми инструментами отрицательное движение

Обменный курс национальной и иностранной валют, который привел к увеличению обязательств перед иностранным поставщиком, нейтрализуется положительным изменением валютных форвардных контрактов. Хотя компания понесла убытки по сделке покупки, она получила прибыль по форвардной сделке с иностранной валютой. Другими словами, убыток по сделке покупки восстанавливается встречной производной сделкой. Валютный опцион, дающий держателю право, но не обязанность, обеспечивает гибкую возможность хеджирования для торговли иностранной валютой в будущем. Компании, осуществляющие деятельность, выраженную в иностранной валюте, часто включают в соглашения о хеджировании после получения неподлежащего отмене заказа на продажу или выполнения такого неотменяемого заказа на покупку. Не подлежащий отмене заказ с указанной ценой в иностранной валюте и датой доставки известен как твердая транзакция, то есть дебиторская / кредиторская задолженность фирмы в иностранной валюте. Валютные деривативы могут использоваться для хеджирования сделок фирм. Некоторые компании регулярно сталкиваются с операциями с иностранной валютой, которые можно надежно спрогнозировать. При таких обстоятельствах, даже в случае отказа от заключения договора о будущих закупках, компания подвергается валютному риску. Валютные деривативы

могут быть использованы для защиты этих предполагаемых транзакций, выраженных в иностранной валюте.

Производные инструменты, которые компании хотят использовать для учета хеджирования, должны быть структурированы для хеджирования справедливой стоимости или защиты денежных потоков. В целях защиты признанных активов и пассивов, а также сделок с иностранной валютой, компания должна сделать выбор между этими двумя типами определений. Напротив, защиту ожидаемой сделки можно квалифицировать только как хеджирование денежных потоков. Для этих двух типов хеджирования применяются разные бухгалтерские процедуры. В частности, прибыли и убытки от хеджирования справедливой стоимости немедленно признаются в чистой прибыли, прибыли и убытки от хеджирования денежных потоков включаются в состав прочего совокупного дохода [7, с.163].

Компании все чаще и чаще используют деривативы для защиты от валютного риска и. Растущая тенденция использования этих защитных творений финансового инжиниринга в современных развитых экономиках с целью защиты от валютного риска объясняется их простотой применения, гибкостью, низкими транзакционными издержками, а также реальной возможностью снизить или нейтрализовать эффект этого типа риска. Все более широкое использование производных валютных инструментов позволяет более гибко подходить к составлению активов и обязательств, чувствительных к валютным операциям.

Заключение

Амбициозные рамки исследования последствий для бухгалтерского учета пересчета и хеджирования операций в иностранной валюте открыли ряд теоретико-методологических и прикладных проблем.

Сложность, важность и актуальность обсуждаемого вопроса, подразумеваемого во введении, подкреплены выделением ключевых аспектов бухгалтерского учета операций в иностранной валюте и их хеджирования.

Любая операция и условие, указанная в иностранной валюте, подвержена двойному наблюдению и состоит из денежной и реальной части. Большинство исследователей предпочитают использование исторических обменных курсов при переводе неденежных операций и реальных активов. Но, на практике единого подхода для пересчета дебиторской и кредиторской задолженности не наблюдается из-за противоречия между принципом начисления и принципом осмотрительности.

Из-за влияния колебаний обменного курса на операции с иностранной валютой компании сталкиваются с подверженностью операции валютному риску, влияющей на потоки денег и прибыльности при управлении денежных операций. Транзакционный риск возникает, в частности, при изменении обменных курсов на дату возникновения монетарных активов и обязательств и их регулирования.

Иначе говоря, если обменный курс изменяется между периодом возникновения операции в иностранной валюте и периодом ее окончательного расчета, изменения в стоимости соответствующих денежных потоков в иностранной валюте приведут к положительным или отрицательным курсовым разницам. Необходимость установления подверженности операций курсовым разницам связано с необходимостью регулирования исполнения задолженностей с минимальным валютным риском и предотвращения потерь. Обоснованное стремление компании защитить себя от последствий транзакционного риска в первую очередь реализуется с помощью валютных производных инструментов, среди которых наиболее распространенными являются валютные форварды и валютные опционы.

Взаимодействие пересчета иностранной валюты и хеджирования подчеркивается теоретическим рассмотрением, а ключевая гипотеза была подтверждена проведенным эмпирическим исследованием. Кроме того, эмпирическое исследование подтвердило, что отечественные компании плохо знакомы не только с бухгалтерскими последствиями пересчета иностранной валюты, но и с возможностями использования производных

финансовых инструментов для защиты от валютного риска. В этой связи компаниям в РТ рекомендуется пройти обучение персонала, то есть обучить бухгалтеров и финансовый персонал, которые недостаточно знакомы с вопросами учета последствий изменений обменных курсов и использования производных валютных инструментов. Привлекая отдельных экспертов, научные или образовательные учреждения, они должны работать над продвижением применения новых теоретических и методологических знаний в бухгалтерском учете в иностранной валюте. Банкам и другим финансовым учреждениям в РТ рекомендуется лучше информировать своих существующих и потенциальных клиентов о возможностях применения производных финансовых инструментов, а также предоставлять компаниям консультационные услуги по практическому использованию валютного хеджирования.

Помимо подчеркивания важности применения валютных деривативов в будущем, соответствующий вклад этого документа отражен в его указании на необходимость внедрения подтвержденных международных достижений в области учета в иностранной валюте на предприятиях в РТ. Поскольку активное участие в глобальных операционных, финансовых и инвестиционных потоках предполагает международную конвергенцию национальных правил учета в иностранной валюте, крупные, малые и средние предприятия в РТ должны, помимо предлагаемых возможностей, последовательно следовать руководящим принципам МСФО (IAS) 21.

При применении хеджирования будущие исследования должны быть сосредоточены на анализе влияния регулирования бухгалтерского учета в иностранной валюте на степень хеджирования операций в иностранной валюте. Чтобы выйти за рамки основного ограничения проводимого исследования, выражающегося в недостаточном объеме источников, дальнейшее исследование должно охватывать практику применения МСФО в отношении хеджируемых и валютных статей финансовой отчетности. Было бы полезно изучить примечания к фактическому регулированию бухгалтерского учета в сфере операций с иностранной валютой с особым обзором непоследовательного применения МСФО (IAS) 21.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиева Н.М. Курсовые разницы: правила определения и учет в казенных учреждениях // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях, 2013, №4(316), с. 2-6.
2. Бардеева Л.С. Проблемы организации учета и контроля валютных операций // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2017. – № 6-2. – С. 292-296.
3. Бобоев М.У. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие. – Душанбе, Ирфон, 2018. – 384с.
4. Гавриленко В.А., Леонова Л.А. Учет операций хеджирования валютных рисков с применением форвардных контрактов // <http://masters.donntu.org/2017/ief/chukanova/library/article4.htm>
5. Комаров С.М. Классификация валютных рисков в международном аутсорсинге нефинансовых предприятий // Петербургский экономический журнал, №3. 2019. с. 95-103
6. Кузьмин А.Ю. Учетная процедура при хеджировании финансовых схем с непроизводными инструментами в соответствии с МСФО // Учет, анализ, Аудит, 2019, №6(4), с 53-60.
7. Мирзоалиев А.А., Шаропов А.Дж. Информация о чистой прибыли и прочего совокупного дохода: важность для принятия решений // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 2018, №3 (24), с. 160-165
8. Пашковская Л.В. Учет хеджирования валютного риска в операциях с нефинансовыми активами в соответствии с МСФО // Бухгалтерский учет и анализ № 4/2018. с. 27-33

Буриев Б.М.

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ И ПОТЕНЦИАЛ РЫНКА ИНФОРМАЦИОННЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена исследованию состояние рынка информационных услуг и его потенциал на территории Республики Таджикистан. Рассмотрено фактическое состояние рынка информационных услуг в стране. Установлено, что Республики Таджикистан характеризуется повышением доходов на рынке ИКТ и высокой стоимостью услуг мобильного интернета. На основе предварительных данных относительно применения информационных ресурсов в хозяйствующих субъектах, представлена структурная модель стратегии развития в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: анализ, информационные услуги, рынок информационных услуг, Республика Таджикистан, сотовый связь, интернет, прогноз, экономическое развитие, потенциал

Буриев Б.М.

ҲОЛАТИ РУШД ВА ИҚТИДОРИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ ИТТИЛООТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба омӯзиши вазъи бозори хизматрасонию иттилоотӣ ва иқтидори он дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Вазъи воқеии бозори хизматрасонию иттилоотӣ дар кишвар ба назар гирифта мешавад. Муқаррар карда шудааст, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши даромад дар бозори ТИК ва арзиши баланди хизматрасониҳои интернетӣ мобилӣ хос аст. Дар асоси маълумоти оморӣ оид ба истифодаи захираҳои иттилоотӣ дар субъектҳои соҳибкорӣ, модели сохтори стратегияи рушд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: таҳлил, хизматрасонию иттилоотӣ, бозори хизматрасонию иттилоотӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, алоқаи мобилӣ, интернет, дурнамо, рушди иқтисодӣ, потенсиал.

Buriev B.M.

STATE OF DEVELOPMENT AND POTENTIAL OF THE MARKET OF INFORMATION SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the study of the state of the information services market and its potential in the territory of the Republic of Tajikistan. The actual state of the information services market in the country is considered. It has been established that the Republic of Tajikistan is characterized by an increase in income in the IT market and a high cost of mobile Internet services. Based on preliminary data on the use of information resources in business entities, a structural model of the development strategy in the Republic of Tajikistan is presented.

Key words: analysis, information services, market of information services, Republic of Tajikistan, cellular communications, internet, forecast, economic development, potential

На протяжении последних лет в Республике Таджикистан был принят ряд нормативных правовых документов, которые напрямую относятся к информационно-коммуникационным технологиям. Указанное обусловило увеличение более чем вдвое количества операторов связи и способствовало широкому применению ИКТ во всех сферах

жизнедеятельности страны, что привело к определенному прогрессу в развитии информационной инфраструктуры, реализации различных отраслевых программ и проектов информатизации. Благодаря достигнутому в стране уровню развития ИКТ имеются возможности начала выработки государственной политики по формированию и развитию в Республике Таджикистан единого информационного пространства – банков и баз данных, технологий, их ведения и применения, информационно-телекоммуникационных систем и сетей, функционирующих по общим правилам и на основе единых принципов, обеспечивающих информационное взаимодействие и удовлетворение информационных потребностей граждан и организаций.

В Государственной стратегии «Информационно-коммуникационные технологии для развития Республики Таджикистан», под № 1174 от 05.ноября 2008 года раскрыты задачи ИКТ услуг, стратегическое видение государства по: «...задачам информационных технологий, их стратегическая значимость для Республики Таджикистан, финансовые, экономические и организационные механизмы реализации, основанные на принципах программного и целевого подхода на базе мониторинга и прозрачности исполнения» [1].

Государственная стратегия выступает в качестве важнейшего фактора подъема национальной экономики, повышения авторитета страны в международном сообществе, роста интеллектуальной и деловой активности общества.

В комплексе предусмотренных мер присутствуют решения проблем, растущего «цифрового неравенства» не только внутри страны, но и в пространстве Центральной Азии, СНГ, в целях осуществления достойного интегрирования Таджикистана в мировое информационное сообщество.

Основные цели Государственной стратегии и ее реализация включены в Программы развития ИКТ в разных сферах деятельности страны, разработанных Правительством Республики Таджикистан на основе изложенных в данном проекте положений и принципов совместно с заинтересованными международными и неправительственными организациями, коммерческими структурами.

Для реализации указанной выше Государственной стратегии разработана «Государственная программа развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан», (утверждена 03.12.2009 г. постановлением Правительства Республики Таджикистан № 468) [2].

Целью данной программы является, в первую очередь, координация действий, осуществляемых госорганами власти всех уровней на территории страны в сфере развития информационно-коммуникационных технологий и их массового распространения в экономике, общественной жизни и государственном управлении посредством реализации ведомственных программ.

Проведенное исследование свидетельствует о том, что учет экономического аспекта совершенствования применения информационных услуг в структурах включает в себя необходимость рассмотрения целого комплекса вопросов. В частности, речь идет о вопросах исследования закономерностей развития и становления рынка ИТК услуг, создания понимания базовых основ анализа конкурентоспособности программных и аппаратных средств. Кроме того, важную роль на рассматриваемом рынке играет решение вопросов создания системы маркетинга.

Основную роль в области развития ИКТ ресурсов становятся аутсорсинговые организации, в деятельности которых, помимо консультативных также входит посредничество между производителями и потребителями информационных услуг. Такие организации имеют как положительные стороны, так и стороны, которые необходимо развивать.

Следует отметить, что, не смотря на доступность широкого ассортимента ИКТ и ее инфраструктуры, те лица, которые имеют доступ к этим технологиям должны иметь

соответствующие навыки эксплуатации, что требует наличия у потребителей данной продукции высокий уровень профессиональной подготовки и опыта работы.

Все вышеперечисленное наводит на мысль о проблемах, которые имеются на законодательном уровне в области ИКТ относительно товара и ресурсной базы, так как здесь стоит очень острый вопрос касательно авторских прав на создание программного обеспечения (ПО) и его использования. За последние годы в области ИКТ появился термин «компьютерное пиратство». Данные действия проявляются при несоблюдении законодательных норм информационно-телекоммуникационных технологий в любой точке земного шара, особенно это явление наблюдались в странах Восточной Европы. Согласно статистике, около 76% используемых в Венгрии и Чехии программных средств являются нелегальными, а в Российской Федерации, Румынии и Болгарии, по некоторым данным – более 90%.

На сегодняшний день в Республике Таджикистан крайне мало предприятий, которые занимаются продажей лицензированных программ и информационной продукции. Их количество по сравнению с развитыми странами составляет низкий процент. Особо стоит подчеркнуть отсутствия надзора по краже (копированию) ИКТ программ и продуктов со стороны соответствующих структур, которые в свою очередь должны вести работу по совершенствованию законодательных актов и их регулирования в области интеллектуальной собственности в борьбе с компьютерным пиратством (современных инструментальных средств, разработанных баз данных, специализированных программных продуктов и пр.). Указанный механизм способствует обеспечению регулирования правового статуса в разрезе использования и продаж лицензионных программ, так как государство должно быть гарантом в области правового регулирования для компаний, которые разрабатывают лицензионные продукты.

В ходе реализации и использования не лицензионных программ, компании-разработчики могут включить недобросовестных пользователей в «стоп-лист», что также является законным, создавая определенные барьеры для несанкционированного использования.

Зарубежный опыт показывает на наличие большого числа аутсорсинговых компаний предоставляющие консультации в области ИКТ, которые показали свою практическую значимость в этой сфере, устанавливая контакты между компаниями-разработчиками и потребителями их продукции. Здесь важен качественный подход консультационного обслуживания и гарантии компаний-разработчиков ПО, так как они предоставляют свою продукцию, которая соответствует всем стандартам качества, как по соответствующим техническим параметрам, так и по видам.

По нашему мнению, хозяйствующие субъекты в области ИКТ-аутсорсинга должны иметь детальную информацию как по всей номенклатуре продуктов ПО, так и по сервисному обслуживанию, предоставляя консультации потенциальным покупателям. Благодаря такому качественному подходу к потребителям, число заявок на продукцию ИКТ- компаний может увеличиться.

Также необходимо отметить, что в ходе обслуживания в приоритете всегда должно быть максимальное удовлетворение всех заявок по консультации того или иного продукта или ПО, вне зависимости постоянный это пользователь или начинающий, все запросы по информированию должны быть удовлетворены вовремя, чтобы потребители не испытывали негатива из-за отсутствия информации.

По нашему мнению, решение указанной задачи можно обеспечить посредством следующих факторов: подбор лицензионных ИКТ продуктов с соответствующим стандартами качества; гибкий подход обслуживания при предоставлении информации; детальный анализ всех поступающих заявок по всей номенклатуре ИКТ продукции и качественный ответ потребителям.

В ходе развития ИКТ сферы, стала проявляться тенденция по применению лизинга не только технического оборудования, но и ПО соответственно. Хозяйствующие субъекты с невысоким финансовым положением используют для решения ряда вопросов по поводу собственной деятельности аренду вычислительной техники и наем персонала.

Сегодня лизинговые операции получили обширный доступ на рынке ИКТ услуг, один из которых является финансовым лизингом. В данной операции, как правило два участника лизинговой сделки, первый из которых является собственником товара (продукта, оборудования, ПО), а второй, который берет в лизинг на заранее оговоренный срок с соответствующим договором. В процессе завершения оговоренного срока участник под номером два (лизингополучатель) имеет ряд возможностей, среди которых полный выкуп товара (продукта, оборудования, ПО), пролонгировать существующий договор на других условиях либо остаться на прежних и последнее это возврат товара (продукта, оборудования, ПО) владельцу.

На сегодняшний день, в условиях экономической нестабильности страхование выступает как подушка безопасности. На ряду с другими экономическими инструментами страхование в области ИКТ услуг может предоставлять гарантии компании по возмещению ущерба технического сервиса, от форс-мажорных ситуаций, экологических катаклизмов, а также застраховать бизнес от критических последствий. Используемая система страхования должна применяться как дополнительное средство защиты и сохранности телекоммуникационного оборудования, программных продуктов, средств вычислительной техники, и расположенных в памяти компьютерной системы информационных данных.

Хотелось бы отметить, что деятельность в области ИКТ стала необходимой в условиях стремительного роста потока информации, ее потребности в обеспечении доступа информационных данных, а также обработка информации потребителям. Факторы технического и экономического характера являются индикаторами модернизации ИКТ области, объединяющей пользователей, используемые технологии и инфраструктуру информации.

В современной информационной среде в качестве ключевых объектов управления выступают элементы, определяющие информационный рынок:

1. ИКТ компании генерирующие потоки информации в соответствии со своими бизнес-целями;
2. ИКТ продукты, используемые в помощь для обеспечения точной информацией потребителям;
3. ИКТ инфраструктура с особой средой взаимодействия между потребителями информационных технологий;
4. уровень тесного взаимодействия вышеупомянутых элементов, определяющих информационный рынок.

Хозяйствующие субъекты в области ИКТ услуг имеют между собой характерные отличия существующей структуры организации, методов производственной деятельности, применяемых механизмов оплаты за оказанные услуги. Тем не менее, вне зависимости от этого, для пользователей важно существование источника информационных данных, поскольку эффективность их работы обуславливается определенными расходами и сроками, в процессе достижения генерации и сбора данных своей активной деятельности.

На сегодняшний день ИКТ-компании нуждаются в совершенно новом подходе для функционирования на рынке ИКТ услуг с учетом жесткой конкуренции в условиях колебания рыночной конъюнктуры. Системная интеграция направлена на организацию структуры, позволяющей данным компаниям стремительно определять меры по воздействию на колебания рынка своевременно, параллельно адаптироваться соответствующим образом.

Разного рода концепции дают возможность детального изучения подходов использования ИКТ услуг в бизнес-компаниях и его менеджмент. Каждой сфере

деятельности присущно соответствующая инфраструктура, которая служит для достижения оптимального роста. Исходя из этого ИКТ, сфера также зависит от соответствующей инфраструктуры.

В течение 2012-2019 гг. число работающих в данной области экономики предприятий и объединений снизилось на 144 единицы (более 22,2%). Соответственно, аналогичное соотношение идентично по отношению к работающим в сельской местности предприятиям. Выявленная тенденция снижения числа предприятий, оказывающих услуги связи общего пользования, обуславливается частичной заменой общественной связи использованием мобильной связи и сети Интернет.

Хотелось бы отметить, что инфраструктура ИКТ является своего рода конгломератом территориально распределенных государственных и корпоративных информационно-вычислительных систем, телекоммуникационных сетей (каналов передачи данных, средств коммутации и управления информационными потоками), баз данных в цифровом формате, хозяйствующих субъектов, которые функционируют на законных основаниях.

В нашей стране оказывающих услуги связи для общего пользования действует в данный момент на рынке в общей сложности 490 организаций. Из приведенных организаций, триста десять функционируют в сельской местности - 63,2 в процентном эквиваленте. За анализируемый период 2012-2019 годы число действующих в данной сфере предприятий и организаций имеет тенденцию сокращения на 144 единицы - 22,7 процентных пункта и аналогичные показатели, указывают на идентичность, работающие на отдаленных территориях.

«Сокращение количества предприятий и организаций, предоставляющие услуги связи общего пользования характеризуется появлением в данной сфере новых коммуникационных технологий, таких как мобильная связь, Интернет частично взамен привычной общественной связи» [2].

На сегодняшний день в соответствии с представленными официальной статистики, было предоставлено 4 операторам сотовых служб 11 лицензий (ООО «Тcell», ООО «Вавилон-мобайл», ЗАО «ТТ mobile», ООО «Таком»), на ведение индивидуальной деятельности по оказанию услуг сотовой связи.

Таблица 1. Динамика числа пользователей по новым услугам связи в Республике Таджикистан за период 2012-2019 гг.

№	Компани и	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Изменени я в %
1.	ЗАО «ТТ Mobile»	168307 0	183807 2	168307 0	152806 7	140436 6	111007 1	181330 0	127835 6	-22,32
2.	ООО «Тcell»	263095 7	280954 6	298813 5	316672 3	309192 8	267284 5	277892 5	273220 7	3,64
3.	ООО «Вавилон мобайл»	249461 2	283787 1	318113 0	352438 8	218405 1	903486	101065 8	104906 8	-143,03
4.	ООО «Таком»	174602 5	181951 9	174602 5	167253 0	199074 7	155071 7	124963 0	105379 3	-55,39
Всего		855466 4	930500 8	959836 0	989170 8	867109 2	623711 9	685251 3	611342 4	-23,96

Источник: составлено автором

Одну из лидирующих позиций среди сотовых операторов является ООО «Тcell» с 40,6 процентами долей рынка. Также хотелось бы обратить внимание, что замыкает табличную линию ООО «Таком» с 18,2 процентами долей рынка, где 50 процентов акции принадлежат российской компании сотовых услуг ОАО «ВымпелКом».

Как показано в таблице за анализируемый период в Республике Таджикистан за 2019

год общее количество пользователей услугами сотовой связью составило 6113424 абонентов, хотя показатель 2012 года пользователей услугами сотовых операторов превышает на 2441240 единиц или на 23,96 % соответственно.

Число абонентов мобильной связи превышает во многих странах общую численность населения. Это в значительной степени объясняется наличием неактивных подписок, использованием нескольких sim-карт или оптимизацией для различных типов устройств. По оценке экспертов, сейчас на 5 миллиардов человек приходится 7,4 млрд. подключений [3].

На 1-го проживающего в Республике Таджикистан, наличие мобильных телефонов в 2019 году по отношению к 2012 году увеличилось почти на 7%, несмотря на колебательный характер. Исходя из этого, можно наблюдать с небольшими колебаниями положительную динамику в 2012 г.-14,7%; 2013-13,3%; 2014-10,8%; 2015-0,33%; 2016-13,2%; 2017-34,5% соответственно.

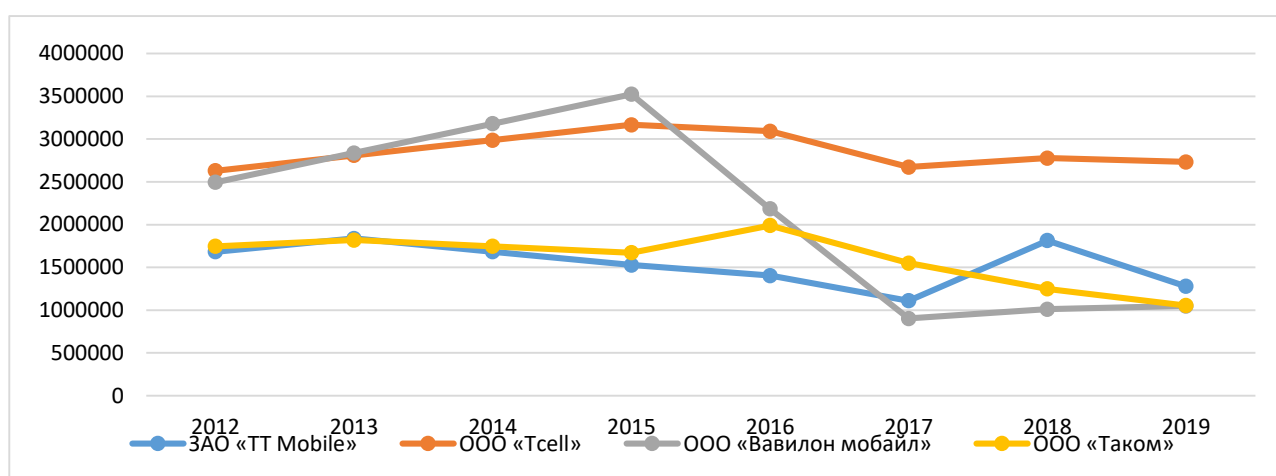

Рисунок 1- Динамика пользователей новыми услугами связи в Республике Таджикистан в период 2012-2019 год

Общее количество пользователей сетей интернет в 2012 г. находилось на отметке 1158137 пользователей или 14,1% соответственно. В 2013 г. этот показатель составлял уже 1308976 пользователей, что на 25% больше, а общий охват составил 16 процентов. В 2014 г. тенденция пользования сети интернет продолжало увеличиваться, что составило 1450942 единиц, где прирост составил 43%, общий охват также увеличился до 17,5%.

Все последующие года можно также наблюдать положительную динамику роста: 2015г. число пользователей – 1455693, рост на - 43,4% и процент охвата – 17,2; 2016г. – 1647198, рост - 13,2% и процент охвата – 19; 2017 г. – 2514763 пользователей, рост – 34,5% и охват населения составил 28,2% соответственно.

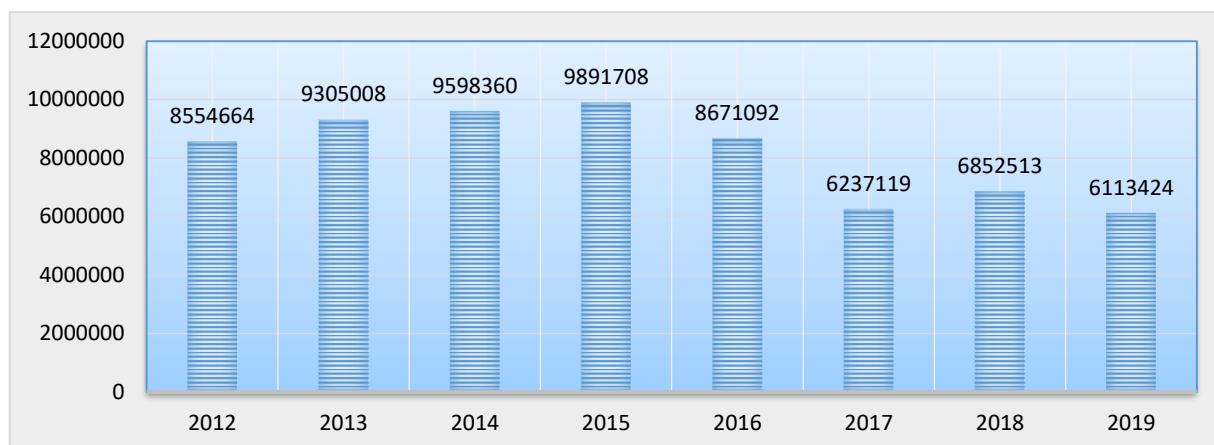

Рисунок 2- Динамика пользователей мобильной сотовой связи за 2012-2019гг.

По сравнению с 2017г. в последующем году количество пользователей увеличилось на 432864 ед. темп прироста составил 17,2 процентных пункта и процент охвата населения - 31,9. В 2019 году наблюдается тенденция роста количества пользователей, которая составляет 3219255 единиц, темп прироста 9,2процентных пункта и процент охвата населения - 34,6.

В 2019 году наблюдается тенденция роста по сравнению с 2012 годом по соответствующим параметрам относительно пользователей показатель составлял на уровне 321925 ед., рост составил 9,7 процентов, а процент охвата был на уровне 34,6 процентов соответственно. Согласно статистических данных число пользователей интернет за анализируемый период представлен в таблице 2 и рисунке 3.

Таблица 2.

Темпы роста количества пользователей Интернет сети Республики Таджикистан за 2012-2019 гг. [1]

Годы	Пользователи Интернет сети	Темп роста к предыдущему году, %	Количество населения, человек	Доля пользователей Интернет сети (в % к общей численности населения)
2012	1158137	14,1	7987400	14,5
2013	1308976	13,0	8161100	16,0
2014	1450942	10,8	8295840	17,5
2015	1455693	0,33	8481855	17,2
2016	1647198	13,2	8669464	19,0
2017	2514763	34,5	8931200	28,2
2018	2947627	17,2	9126600	31,9
2019	3219255	9,2	9313800	34,6

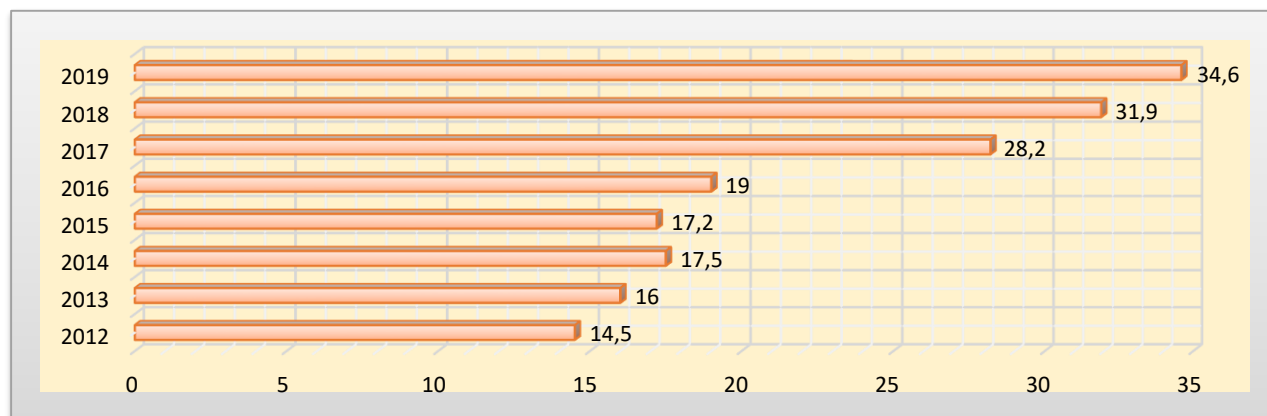

Рисунок 3- Доля пользователей сети Интернет в проценте к общей численности населения

Госучреждения, коммерческие и международные организации и компании, а также студенты составляют большой процент пользователей услугами Интернет связи. Граждане Республики Таджикистан пользуются интернетом по таким средствам, как оптоволоконному соединению, услуги сотовых операторов, интернет-кафе и т.д. Основной объем использования интернета приходится в крупных городах и районах, но в отдаленных территориях превалирует использование мобильного интернета, компаний сотовых операторов. В ходе исследования нами было выявлено максимальное количество пользователей услугами интернет провайдерами в 2017 г., где цена за один час пользования интернет-трафиком достигала от полторы до двух сомони.

За анализируемый период можно сделать выводы, что лидирующую позицию по предоставлению интернета населению занимала сотовая компания ООО «Тcell», с 44,7% от общего числа численностью абонентов. Вторую позицию удерживает сотовая компания «ТТ-Мобайл», с 20,9% долей на рынке связи. Замыкают лидирующие позиции компании ООО «Вавилон Мобайл» и ООО «Таком» с 17,2% соответственно (Таб. 3).

Таблица 3

Пользователи Интернет сети по компаниям в Республике Таджикистан за 2019г.

№	Компании	Количество Интернет-пользователей	Количество пользователей мобильной связи
1.	ЗАО «ТТ Mobile»	892133	1278356
2.	ООО «Тcell»	1164811	2732207
3.	ООО «Интерком»	653	
4.	ООО «Вавилон - Т»	8076	
5.	ООО «Вавилон мобайл»	755840	1049068
6.	ООО «Истэра»	278	
7.	ООО «Таком»	374343	1053793
8.	ЗАО «Телеком технолджи»	4145	2269
9.	ООО «Сатурн онлайн»	3377	
10.	ООО «Таджиктелеком»	15206	
11.	<i>прочие</i>	393	
Всего		3219255	6115693

Как правило, интернет-услуги в основном предоставляют компании сотовых операторов, все остальные компании предоставляют свои услуги по средствам широкополосным оптоволоконным линиям или по средствам коммутируемым линиям стационарных телефонных сетей.

Для своих целей сотовые операторы используют подвижные сети, которая в свою очередь выстроена по аналоговым образцам. Такие устройства не отвечают требованию сегодняшнего дня, поскольку являются морально устаревшими. Все это наводит на мысль, что инфраструктура, которая имеется на данный момент нуждается в серьезной модернизации, так как не позволяет должным образом обеспечить всем необходимым набором услуг всех потребителей, которые проживают на отдаленных территориях нашей страны.

Обзор рынка сотовых операторов показал, что с 2012 года пропускная способность радиопроводной сети снизилась, в основном это заметно на территориях г. Душанбе, в районах республиканского подчинения и Согдийской области. В 1996 году в эпоху реструктуризации госучреждений был и сектор связи, который в последствии стал называться ОАО «Таджиктелеком». Данная компания на 95% принадлежала государству, а остальные пять процентов были приобретены самим коллективом этой организации.

Таблица 4

Рейтинг компаний операторов сотовой связи в доле рынка предоставления услуг интернет - сети в Таджикистане:

№	Компания	Доля рынка на 2019 год
1	ООО «Тcell»	44,68%
2	ЗАО «ТТ Mobile» (Мегафон)	20,90%
3	«Таком» (Билайн)	17,15%
4	ООО «Вавилон мобайл»	17,23%
5	ЗАО «Телеком технолоджи»	0,04%

Расчеты автора по данным «Статистического ежегодника Республики Таджикистан//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан»

В ходе проведенного нами исследования, нами было выявлено, что до прихода на рынок связи иностранных игроков, таких как «ТТ Mobile» (российская компания Мегафон) и «Таком» (российская компания Билайн), компания сотовой службы ООО «Тcell» занимала лидирующую позицию с более 50% рынка Таджикистана. На сегодняшний день компания ООО «Тcell» сдала свои позиции на несколько процентных пунктов.

Согласно официальным данным, Республика Таджикистан находится на уровне среднемировых показателей по использованию сотовых устройств на душу населения, а что касается на региональном уровне по странам СНГ, то этот показатель намного ниже. К примеру, за 2019 год на общее количество абонентов сотовой связи приходило 0,7 мобильных устройств, на более 6,3 млн пользователей.

Необходимо отметить тот факт, что количество использования мобильных устройств растёт за счет увеличения числа потребителей беспроводной связи. Согласно данным в 2019 году к году 2012, эти показатели уменьшились на 35,6%, а самый большой показатель используемых сотовых аппаратов душу населения приходилось на 2003 год из-за большого количества компаний сотовых служб, в связи с чем, цена на услуги связи была минимальной. На данный момент рынок мобильных устройств переполнен с учетом большого объема потребления граждан услуг сотовых операторов. Демографические факторы, которые должны повлиять на рост услуг операторов сотовых служб на данный момент снижается из-за экономических соображений, но все-таки дают оптимистические прогнозы роста на уровне от пяти до семи процентов соответственно.

Анализ рынка ИКТ согласно отчетам компаний, вне зависимости от форм и видов деятельности и собственности показывает, что в перспективе участников рынка будут больше. Официальная информация отражает тот факт, что с увеличением количества компаний, предприятий и организаций предоставляющие отчетность по использованию

ИКТ, число персональных компьютеров, ноутбуков, планшетов, используемых на предприятиях и организациях, имеет тенденцию роста.

В современных условиях тенденция внедрения электронного правительства на рынке телекоммуникационных технологиях заметно расширяется в государственных структурах, создавая корпоративные сети. Один из таких примеров наглядно показывает, как государственные органы в лице Налогового комитета Республики Таджикистан активно использует данную площадку электронных услуг частным и корпоративным лицам для предоставления отчетности.

Иностранные и отечественные компании-разработчики ИКТ продуктов заинтересованы в защите авторских прав, так как государство должно быть гарантом защиты интересов ИКТ компаний. Таким образом Республика Таджикистан показывая приверженность международным игрокам в области информационных технологиях готовность соблюдать все правила ведения бизнеса. В этом направлении, Национальный Патентно-Информационный центр (НПИЦ) Республики Таджикистан, который был создан на базе одного из подразделений Министерства экономики и внешнеэкономических связей, ведет работу по предоставлении лицензий и патентов на авторские права лицам, которые разработали тот или иной инновационный продукт.

Хотелось бы обратить внимание на одну из острых проблем по использованию нелицензированных программных продуктов, которые являются от части не безопасными, низкого качества и вредоносными. Анализируя уровень риска и степени развития в области информационных технологиях, по нашему мнению, Республике Таджикистан необходимо вести системную работу по развитию ИКТ сферы совместно с соседними странами ЦА региона. Исследования свидетельствуют о том, что аналогично другим странам, у нас сетью интернет пользуются также в основном государственные, частные и коммерческие учреждения, организации и предприятия, международные учреждения и компании, а также значимый процент студентов. Таким образом пользоваться интернет-услугами можно по средствам мобильных устройств, широкополосной оптико-волоконным соединением и т.д.

Не маловажное значение имеет рынок продаж ИКТ продуктов в Республике Таджикистан. Стоит отметить, что пунктов сбыта соответствующей продукции имеется достаточно. В свою очередь необходимо обратить внимание на то что, к сожалению, на сегодняшний день отсутствует производственная цепочка по разработке и созданию отечественного программного обеспечения, что также является не маловажным явлением, а все использованное техническое и технологическое ПО и т.п. оборудование, приобретается из-за рубежа, в последствии чего здесь производится их сборка.

Цена вопроса на ИКТ оборудование за последние годы показывает их доступность для крупных и средних форм организаций и предприятий, чего нельзя сказать о представителях малых форм деятельности, для которых цена вопроса стоит очень остро. В эту же категорию можно отнести представителей индивидуального предпринимательства и простых граждан страны.

На основе предварительных данных относительно применения информационных ресурсов в хозяйствующих субъектах, нами предлагается структурная модель стратегии развития в Республике Таджикистан. Хотелось бы отметить, что предложенная модель представляет собой объединенную форму из нескольких структурных элементов, определяя приоритетные направления по применению информационных ресурсов, механизмов их реализации и созданию системы критерий результативности.

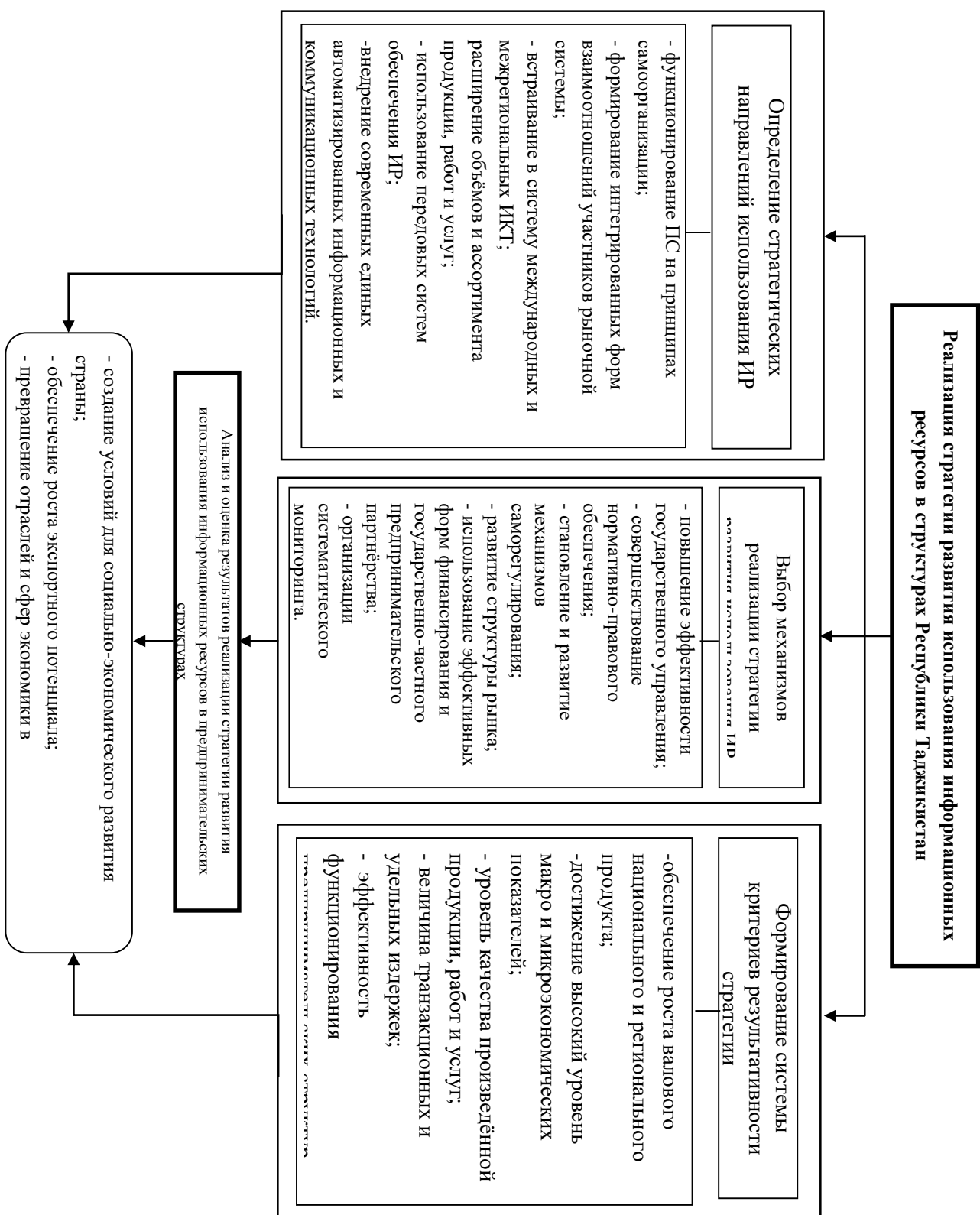

Рисунок 4 – Структурная модель реализации стратегии развития использования информационных ресурсов в предпринимательских структурах Республики Таджикистан (разработана автором)

Подводя итоги проведенного исследования, необходимо обратить внимание на тенденцию колебания рынка относительно ИКТ услуг в Республике Таджикистан. Проведенный анализ показал стремительный скачек развития использования информационно-коммуникационных услуг по отношению к другим элементам информационных технологий. Основной проблемой сегодняшнего дня является отсутствие организаций по разработке и созданию программного обеспечения. Все вышеизложенное не позволяет в полном объеме оценить степень развития информационно-коммуникационных технологий в Республики Таджикистан, что побуждает на проведения тщательного изучения данной области экономики для выявления путей решений развития рынка информационных услуг потенциала в формирование валового внутреннего продукта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистический ежегодник Республики Таджикистан//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2018» - С. 323.
2. Указ Президента Республики Таджикистан от 5 ноября 2003 г., № 1174 "О государственной стратегии "Информационно-коммуникационные технологии для развития Республики Таджикистан" – Режим доступа: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=5897 (дата обращения: 24.01.2021).
3. <https://nag.ru/news/newslines/29553/chislo-mobilnyih-abonentov-dostiglo-7-4-milliardov.html> дата обращение 14.12.2019

УДК 330.3

Рахмонов Л.С.

ТАҲЛИЛИ ВАЪЗИ МУОСИРИ ЛИЗИНГИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОН

Дар мақолаи мазкур таҳлили ваъзи кунунии тичорати лизингӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷаҳон баррасӣ шуда истодааст. Намунаҳои рушди лизинги соҳибкорӣ дар кишварҳои пешрафта дода мешаванд. Баъзе нуқтаҳои назари олимони иқтисодӣ дар бораи амалиётҳои лизинг ва лизинги соҳибкорӣ ба назар гирифта мешаванд. Дар хотимаи хулосаҳо оид ба механизми ҷалби сармоягузорӣ дар лизинги соҳибкорӣ пешниҳод шудаанд. **Калидвожаҳо:** лизинг, лизингӣ соҳибкорӣ, амалиёти лизинг, сармоягузорӣ, соҳаҳои иқтисодӣ ва ғайра.

Рахмонов Л.С.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ЛИЗИНГОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И В МИРЕ

В данной статье рассматриваются вопросы анализа современного состояния лизингового предпринимательства в Республике Таджикистан и мира. Приведены примеры развития лизингового предпринимательства в развитых странах. Также рассмотрены

некоторые точки зрения ученых экономистов относительно проведения лизинговых сделок и лизингового предпринимательства. В заключении представлены выводы по механизму привлечения инвестиций в лизинговое предпринимательство.

Ключевые слова: лизинг, лизинговое предпринимательство, лизинговые сделки, инвестиции, экономические отрасли и т.д.

Rahmonov L.S.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF LEASING ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE WORLD

This article discusses issues of analyzing the current state of leasing entrepreneurship in the Republic of Tajikistan and the world. Examples of the development of leasing entrepreneurship in developed countries. Some points of view of economic scientists regarding leasing transactions and leasing entrepreneurship are also considered. The conclusion presents conclusions on the mechanism of attracting investment in leasing entrepreneurship.

Keywords: leasing, leasing entrepreneurship, leasing transactions, investments, economic industries, etc.

Таҳлили сатҳи муосири иқтисоди Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кишвар ба сармоягузорӣ ба тамоми соҳаҳо ва соҳаҳои иқтисодӣ назаррас аст. Худи ҳозир, шакли асосии ба даст овардани таҷҳизоти кишоварзӣ, саноатӣ, сохтмон, нақлиёт (боркашонӣ, мусофирбарӣ, роҳи оҳан ва авиатсия), роҳсозӣ, савдо, тиббӣ, полиграфӣ дар Тоҷикистон ҳамчун тичорати лизингӣ ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки онҳо шаклҳо ва механизмҳои эҳёи фаъолияти сармоягузорию дар заминаи тичорати лизингӣ омӯхтаанд. "Масалан, дар Амрико, он 30% сармоягузорӣ дар таҷҳизотро ташкил медиҳад" [2].

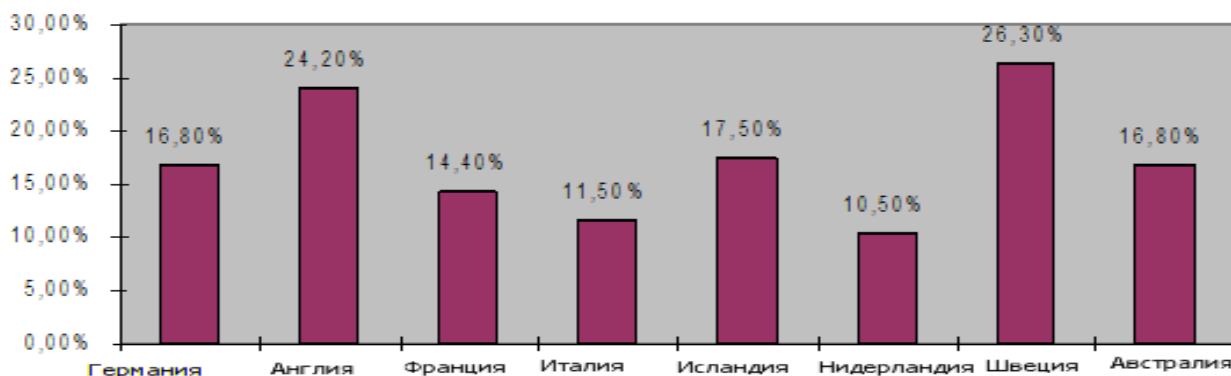
Аз тарафи дигар, давлат бо назардошти шароити зерин ба тичорати лизинг тавачҷӯхи зарурӣ медиҳад:

1. Рушди тичорати лизингӣ имкон медиҳад, ки механизми сиёсати инвеститсионӣ дар миқёси миллӣ ташаққул ёбад, ки истифодаи захираҳои сармоягузорию дар таҷдиди техникаи иқтисодии истеҳсоли бидуни таъсиси мақомоти иловагии маъмурӣ ва танзимӣ кафолат медиҳад;

2. Ба гирандагони хидматҳои лизингӣ имконият дода мешавад, ки барои таҷҳизоти техникаи маблағгузорӣ кунанд ва хароҷоти молиявиро ширкатҳои лизингӣ бар дӯш гиранд. Ҳамзамон, мо чунин мешуморем, ки лизинг хариди таҷҳизоти гаранбаҳо ва муосирро, ки барои истифода заруранд, маблағгузорӣ мекунад;

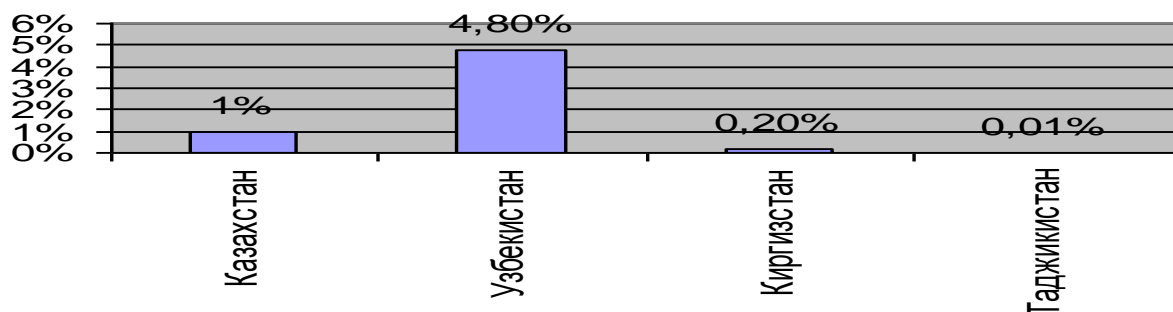
3. Ширкатҳои лизингӣ хавфнок мешаванд, аз ин рӯ, дар шартномаи лизинг дар давраи лизинги таҷҳизот, онҳо бояд ба назар гиранд, ки таҷҳизот / амволи ба иҷора гирифташуда дар сурати вайрон кардани ўҳдадорихо тибқи шартномаи басташуда метавонанд талабот дошта бошанд.

Таъсиси ширкатҳои лизингӣ, ки дар рушди муносибатҳои лизингӣ нақши муҳим доранд, дар Ғарб муҳим ҳисобида мешаванд. Ин хусусан дар Аврупо рушд ёфтааст, ки дар он ҷо Ассотсиатсияи федералии ширкатҳои лизингии таҷҳизот ва Ширкати Байналмилалӣ Молия нақши асосиро мебозанд [2]. Ин созмонҳо ҳамасола 100 миллиард доллар масраф мекунанд. Натиҷаҳои истифодаи лизинг дар сармоягузорӣ аз ҷониби кишварҳои ҷаҳон дар рақамҳои 1 ва 2 нишон дода шудаанд.

Диagramмаи 1 - Ҳиссаи лизинг дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба кишварҳои хориҷӣ дар соли 2014 [5]

Умуман, дар кишварҳои пешрафта ҳиссаи лизинг дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ 20-30% ва дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ 5-15% -ро ташкил медиҳад, дар Тоҷикистон он аз 1 то 1,5% [4] -ро ташкил медиҳад [8]. Дар Қазоқистон - 1% (85 миллион доллари ИМА). Ба андешаи мо, агар лизинг ба 4% ҳаҷми умумии сармоягузорӣ афзоиш ёбад, ки ин дар тӯли 3-4 соли наздик қобили қабул аст, ҳаҷми бозори лизинг беш аз 530 миллион доллари ИМА-ро ташкил хоҳад дод.

Диagramмаи 2 - Ҳиссаи лизинг дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соли 2014 [5].

Аз тарафи дигар, агар тибқи пешгӯиҳои RRB аврупоӣ ин рақам 10,0% -ро ташкил диҳад, пас ҳаҷми лизинг 1,4 миллиард доллари ИМА-ро ташкил хоҳад дод [8].

Тибқи расми 2, шумораи зиёди ширкатҳои лизингӣ дар Ўзбекистон ва Қазоқистон мавҷуданд, ки фаъолияти худро аз ҳисоби манбаҳои худ, инчунин аз ҳисоби Фонди ҳавасмандгардонии давлатии минтақаҳо бо техникаи кишоварзӣ маблағгузорӣ мекунанд.

Умуман, афзоиши бештарини ҳиссаи лизинг дар сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ аз ҳисоби амалиёти лизинги дохилӣ ташаккул меёбад. Ва дар Тоҷикистон, ба далели адами тавлиди таҷҳизоти зарурӣ, лизинги байналмилалӣ умдатан истифода хоҳад шуд. Рушди тичорати лизингӣ пеш аз ҳама бо пешрафти илмӣ-техникӣ, инчунин додани имтиёзҳои андозбандӣ, фарсудаҳои босуръати таҷҳизот ва ғайра алоқаманд аст.

Дар маҷмӯъ, "тиҷорати лизингӣ имкон медиҳад, ки таҷҳизот дар заминаи тақвими додани муносибатҳои лизингӣ истифода бурда шавад" [9], инчунин ҷалби сармоягузорӣ ба

соҳаҳои асосии иқтисодиёт, барои таҷдиди техникаи истеҳсолот, фароҳам овардани заминаи мусоиди ҳуқуқӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши даромади андоз ба даромади буча.

Дар асоси таҳлили кори илмии Г.Д. Новиков [10], мо дарёфтем, ки бо ёрии амалиёти лизингӣ самаранокии сармоягузорӣ ба иқтисодиётро баланд бардоштан, инчунин раванди иқтисодиро беҳтар кардан мумкин аст. Умуман, рушди тичорати лизинг ва василаҳои он, ки ба самаранокӣ таъсир мерасонанд, ба рушди инфрасохтори бозор мусоидат мекунад, фаъолияти сармоягузорию беҳтар месозанд ва афзалиятҳои қарздиҳии дарозмуддатро дар муқоиса бо дигар шаклҳои маблағгузорию иқтисодиёт нишон медиҳанд. Аммо барои ин дастгирии ҳамҷонибаи фаъолияти соҳибкорӣ дар самтҳои зерин зарур аст: ҳуқуқӣ, иттилоотӣ, машваратӣ, ҳимояи молиявӣ ва таҳлилӣ ва иҷтимоии аҳоли.

Ба андешаи мо, тичорати лизингӣ ҳамчун шакли нави ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон фароҳам овардани заминаи қонунгузорию тақозо мекунад, ки манфиатҳо ва хусусиятҳои субъектҳои муносибатҳои лизингиро инъикос кунад. Аз ин рӯ, мо чунин мешуморем, ки самти муҳими танзими лизинг ворид намудани тағйироти иловагӣ ба Қонун "Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)" мебошад.

Таъсиси шабакаи васеи лизинг барои дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни дастгирии молиявӣ ва моддию техникаи давлат ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, нақши иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои ҳам сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳам минтақавӣ дар рушди тичорати лизингӣ меафзояд. Ғайр аз он, мо ташаккули системаи дастгирии иттилоотии тичорати лизингиро муҳим мешуморем, ки пешниҳоди ҳадамоти тичорӣ, ҳуқуқӣ, аудит, маркетинг, фурӯши маҳсулот ва ғ.

Ғайр аз ин, тавассути ин система марказҳои иттилоотӣ таъсис дода, системаи мониторинги иҷтимоию иқтисодии муҳити соҳибкорӣ ва пешниҳоди хидматҳои лизингӣ эҷод карда шавад.

Ҳамзамон, барои дастгирии иттилоотии тичорати лизингӣ, бояд дар бораи субъектҳои он пойгоҳи додаҳо таъсис дода шавад; бонкҳо; санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда; дар бораи баҳисобгирӣ ва назорати дархостҳо, пешниҳодҳо ва эҳтиёҷот ба амволи ба иҷора гирифташуда. Ин мушкилот тавассути лизинг ҳамчун шакли муҳими ҷалби сармоя ба иқтисодиёт ҳал карда мешаванд.

Дар асоси таҳлили вазъи кунунӣ ва рушди лизинг дар Тоҷикистон барои солҳои 2001-2018 [1], мо муқаррар кардем, ки тичорати лизинг воситаи нодири молиявӣ ба ҳисоб меравад ва дар мучаҳҳазгардонии истеҳсолкунандагон бо таҷҳизот ва рушди заминаи моддию техникаи корхонаҳо самаранок истифода мешавад ва ташкилотҳои соҳаҳо ва соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва ҳавасмандкунандаи тавоноии равандҳои сармоягузорӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, тичорати лизинг ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва даромаднокии он аз ҳисоби нав кардани парки таҷҳизот ва мошинҳои мавҷуда мусоидат мекунад. Аз тарафи дигар, эҳтиёҷот ба соҳибкорони хурду миёна ва калон, таъмири иқтидорҳои истеҳсолӣ, рушди иқтидорҳои корхонаҳо, таҷдиди техникаи, иваз кардани таҷҳизоти фарсуда ва парки мошини таҷҳизот, биноҳо ва иншоотҳои саноатӣ зиёд мешаванд.

Аз тарафи дигар, бисёр муаллифон, аз ҷумла М.М.Канакина [6], чунин мешуморанд, ки бизнеси лизинг бояд ҳамчун воситаи маркетинг баррасӣ карда шавад ва бо баҳодиҳии имкониятҳои татбиқи он, бояд воситаи маблағгузорию сармояи дарозмуддати асосӣ ҳисобида шавад.

Ба андешаи мо, бизнеси лизинг ба навсозии иқтидорҳои истеҳсолӣ, иваз кардани таҷҳизот ва технологияҳои кӯҳна ва ҷисман кӯҳна бо таҷҳизоти сифатан нав мусоидат мекунад. Ҳамзамон маблағгузорӣ ва барномасозии фаъолияти инноватсионии давлат дар шароити нави рушди муносибатҳои бозорӣ муҳим доништа мешавад [11].

Умуман, фаъолияти инноватсионии лизинг ба технологияҳои нав асос ёфтааст, ки ба афзалияти рақобат дар бозорҳои байналмилалӣ ва миллий мусоидат мекунад, бинобар ин, дастгирии давлатии лизинг бояд асосан аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ амалӣ карда шавад.

Аз тарафи дигар, бо амиқ гардидани ҳамгирии фаъолияти илмӣ ва ташкили корхонаҳои муштарак, аҳамияти тиҷорати лизинг ба таври назаррас меафзояд ва он манбаи муҳими таҷдиди фондҳои асосии корхонаҳо ва ташкилотҳо мегардад.

Дар айни замон, ҳиссаи лизинг дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ дар Тоҷикистон чандон қалон нест. Бори аввал дар соли 2003 бонкҳои ҷумҳурӣ 7 созишномаи лизингро ба маблағи 2,1 миллион доллар маблағгузорӣ карданд. ИМА. Ва дар соли 2004 GSB "Амонатбонк" аввалин созишномаи лизингро дар ҳаҷми 54,0 ҳазор доллари ИМА ба имзо расонид [3].

Умуман, амалиёти лизинг бояд ҳамчун сармоягузорӣ баррасӣ карда шавад, ки ба саноат, кишоварзӣ ва соҳтмон имкон медиҳад, ки истеҳсолотро навсозӣ кунанд, рушд кунанд, рақобатпазирӣ ва ҳосилнокиро афзоиш диҳанд ва ҷойҳои нави қорӣ фароҳам оранд.

Ҳамин тариқ, мо тиҷорати лизингро ҳамчун механизми ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти миллий баррасӣ намуда, ҳулосаҳои зеринро таҳия мекунем:

- лизинг мушкилтарин механизми сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад, ки норасоии воситаҳои асосии худӣ дорад;
- тиҷорати лизинг дар кишварҳои хориҷӣ ҳамчун як фаъолияти хоси марбут ба муносибатҳои қарзӣ рушд мекунад;
- чанд муддат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон лизинг шакли дастнораси муносибатҳои моликият ба ҳисоб мерафт, аммо ҳоло он воситаи муҳим барои ҳалли масъалаҳои истеҳсоли мебошад;
- тиҷорати лизинг барои ҳамаи иштирокчиёни ин раванд воситаи ҷолиб ва ғайриҷидовар ҳисобида шуда, барои рушди минбаъдаи он заминаи зарурии меъёриро ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудааст;
- рушди тиҷорати лизингӣ бо рушди ин бозор, пайдоиши шаклҳои нави муносибатҳои лизингӣ, ки дар Тоҷикистон бомуваффақият рушд мекунад, алоқаманд аст;
- аҳамияти тиҷорати лизингӣ аз он сабаб тадриҷан меафзояд, ки он ба шумо имкон медиҳад, ки технологияро тавассути гирифтани донишҳои илмӣ ва техникаӣ азхуд кунед.

АДАБИЁТ

1. 10 лет Таджикскому лизингу // Экономика России. XXI век. №10.2003.-С.19-24.
2. Газман В.Д. Рынок лизинговых услуг/В.Д.Газман. –М.: Правовая культура, 1999. –С.29.
3. Из материалов проекта по развитию лизинга в Центральной Азии. Май 2014.-С.- 16.
4. Из проекта по развитию лизинга в Казахстане / Лизинг в Казахстане 20.11.2014.
5. Источник: По материалам Проекта по развитию лизинга в Центральной Азии, 2014.- С.65-73.
6. Канакина М.М. Лизинг как форма инвестиционной деятельности// Канакина М.М. – М., 2000. – с.14.
7. Ковригина Ю.Б. Применение механизма лизинга для инвестирования развития социальной сферы// Информационный бюллетень 1999. -С.67-72.
8. Лизинг // Лизинг в Центральной Азии, Май 2014. -С.65-73.
9. Материалы конф. «Лизинг: законодательство, практика применения, перспективы» 29 июня 2000г.- М.,2000.
10. Новиков Г.Д. Инвестиции и структура экономики Украины// Новиков Г.Д. / Голос Украины 1995, № 6. -С.63-71.
11. Шопенко В.Д. Государственное финансирование и программирование инновационной деятельности // Шопенко В.Д. Проблемы современной экономики №1/2 (9-10) 2004. -128с.

Одиназода К.С.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ КОҲИШИ РАВАНДИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ АЗ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур омилҳои коҳиш додани раванди муҳоҷирати меҳнатӣ мавриди баррасӣ қарор доашудааст. Собит карда шудааст, ки дар даҳсолаи наздик рушди босуботи саноати кишвар сабаби кам гардидани муҳоҷирони меҳнатӣ дар хориҷа гашта ба сатҳи зиндагии аҳолии кишвар таъсири мусбат хоҳад расонд. Дар баробари ин, ҷанбаҳои раванди муҳоҷирати меҳнати беруна таҳлил гардида, тавсияҳои илмию методӣ оид ба амалишавии ҳадафи ҷоруми кишвар – саноатикунони босуръати кишвар бо дарназардошти нақши он дар баландбардории неқӯаҳволии мардум пешниҳод карда шудааст. Инчунин ҷиҳати коҳиш додан ба раванди ҳиҷрати аҳоли тавсияҳо дар заминаи ба шуғли пурмаҳсул фаро гирифта шудани аҳолии ғайри иқтисодӣ пешниҳод гардидаанд. Самти муҳими танзими шуғли аҳоли такмил додани дониш, тайёр кардан ва бозомӯзии кадрҳои баландихтисос бо донишҳои пешрафта ва ғояҳои инноватсионӣ, таъмини озодии маҳсулоти рақобатпазир дар соҳа мебошад. Ҷиҳати таъмини шуғли аҳолии қобили меҳнат тайёр кардани мутахассисони баландихтисос, тағйироти амиқи ғайри меҳнатӣ, таҷдид ва такрористеҳсоли нерӯи инсонӣ, ки боиси тағйироти сохторӣ дар бозори меҳнат мегардад, пешниҳод карда мешавад. Таъмини шуғли аҳоли омилҳои устувори рушди иқтисоди миллӣ мебошад, ки ҳалли он бештар ба такрористеҳсол ва самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, баланд бардоштани сатҳи сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли ва коҳиш додани муҳоҷирати меҳнатӣ равона шудааст.

Калид вожа: муҳоҷират, меҳнат, шуғли аҳоли, иқтисодиёт, саноаткунони, давлатӣ, корхонаҳо, истеҳсолот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, сармои инсонӣ, фирори мағзҳо.

Одиназода К.С.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ СНИЖЕНИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ИЗ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются факторы, снижающие процесс трудовой миграции население Таджикистана. Доказано, что устойчивое развитие промышленности страны в ближайшее десятилетие приведет к снижению уровня трудовой миграции за рубежом и положительно скажется на уровне жизни населения страны. При этом анализируются аспекты процесса внешней трудовой миграции и даются научно-методические рекомендации для реализации четвертой цели страны - индустриализации страны с учетом ее роли в повышении благосостояния населения. Предложены рекомендации по снижению миграционных потоков на основе реализации концепции продуктивной занятости населения. Важным направлением регулирования занятости является повышение уровня знаний, подготовка и переподготовка высококвалифицированных кадров, обладающих передовыми знаниями и инновационными идеями, обеспечивающих свободу конкурентоспособной продукции в отрасли. Для обеспечения занятости трудоспособного населения предлагается подготовка высококвалифицированных специалистов, воспроизводство качественного человеческого капитала, что приведет к структурным изменениям на рынке труда. Занятость является фактором устойчивости национального экономического развития, решение которого в основном сосредоточено на воспроизводстве и эффективности трудовых ресурсов, сокращении бедности, повышении уровня и качества жизни, а также снижение уровня трудовой миграции.

Ключевые слова: миграция, труд, занятость, экономика, индустриализация, государство, предприятия, производство, создание рабочих мест, человеческий капитал, утечка умов.

Odinazoda K.S.

KEY FACTORS OF REDUCING LABOR MIGRATION FROM TAJIKISTAN

The article examines the factors that reduce the process of labor migration. It has been proved that the sustainable development of the country's industry in the next decade will lead to a decrease in the level of labor migration abroad and will have a positive effect on the living standards of the country's population. At the same time, aspects of the process of external labor migration are analyzed and scientific and methodological recommendations are given for the implementation of the fourth goal of the country - the industrialization of the country, taking into account its role in improving the welfare of the population. Recommendations are proposed for reducing migration flows based on the implementation of the concept of productive employment of the population. An important area of employment regulation is increasing the level of knowledge, training and retraining highly qualified personnel with advanced knowledge and innovative ideas that ensure the freedom of competitive products in the industry. To ensure employment of the able-bodied population, it is proposed to train highly qualified specialists, reproduce high-quality human capital, which will lead to structural changes in the labor market. Employment is a factor in the sustainability of national economic development, the solution of which is mainly focused on the reproduction and efficiency of labor resources, poverty reduction, an increase in the standard and quality of life, as well as a decrease in the level of labor migration.

Key words: migration, labor, employment, economy, industrialization, state, enterprises, production, job creation, human capital, brain drain.

Аз замонҳои қадим падидаи муҳоҷират дар байни ҷомеаҳои мухталиф вучуд дошт ва ҳамеша зери таъсири омилҳои чун ҷанг, офатҳои табиӣ, масъалаҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ қарор дошт. Нуқсонҳои иқтисодии байни кишварҳои пешрафта ва рӯ ба таракқӣ, номутаносибии демографӣ, инкишофи илм ва технология ва ба ин васила мусоидат намудан ба робитаҳои байни кишварҳои мухталиф аз сабабҳои асосии муҳоҷират дар ҷаҳони имрӯза доништа мешаванд. Тибқи ҳисобҳои СММ, дар ҳоли ҳозир тақрибан 212 миллион нафар одамон дар хориҷ аз кишвари худ зиндагӣ мекунанд, ки зиёда аз 2% аҳолии сайёраро ташкил медиҳанд. Албатта, ин ҳаракати азими аҳоли ба ҷуз оқибатҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, оқибатҳои иқтисодӣ низ хоҳад дошт [1].

Солҳои 90 – уми асри гузашта ва дар барбари барҳам хурдани ИҚШС ва соҳибистиклол гардидан Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушкилоти зиёде мувоҷеҳ гардид. Аксари корхонаҳои хурду бузурги даврони шӯравӣ аз кор боз монданд, шароити зиндаги мардум басо сангин гашта, барои бадаст овардани музди ночизе ба муҳоҷирати меҳнатӣ рӯй оварданд. Мувофиқи таҳлилҳои сабабҳои асосии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи кишвар вазъи бӯҳронии бозори меҳнат, набудани шумораи зарурии ҷойи кор, музди меҳнати ночиз, афзоиши нерӯи қобили кори ба шумор меравад. Як қисми аҳоли бар асари ҷанги шаҳрвандӣ тарки ватан намуда ба кишварҳои дуру наздик ҳичрат намуданд.

Агар дар солҳои аввали истиқлолият, ки вазъи иқтисодии Тоҷикистон воқеан хеле ваҳим буд, муҳоҷирати меҳнатӣ як раванди дилписанд талаққӣ мешуд [2], солҳои баъдӣ, махсусан баъд аз соли 2010 нигоҳе ва мавқеъгирии олмонии ватанӣ ва муҳаққиқин дар робита ба ин падида куллан тағйир ёфтааст. Сабаби аслиашро мо дар он мебинем, ки солҳои охир муҳоҷирати одамони бомаърифат ва соҳибхитосос ру ба афзоиш аст, ки ин худ як

талафоти азим барои кишвар мо доништа мешавад ва он дар адабиёти илмӣ ба истилоҳи “фирори мағзҳо” таъриф мешавад [3].

Муҳочирати одамони бомаърифат ва соҳибхитос аз кишварҳои камтар тараққикарда ба кишварҳои мутараққии саноатӣ ҳамеша барои ин кишварҳо таъсири зараровари иқтисодӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ боқӣ гузоштааст. Аз ин рӯ, масъалаи муҳочирати ин гурӯҳро дар сатҳи масоили амнияти иқтисодӣ баррасӣ мекунад ва барои ҷалб ва нигоҳ доштани онҳо сиёсатҳои гуногун андешида мешаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои охир аз ин мушкилот истисно набуд. Идомаи раванди муҳочират хилофи сиёсати ҳукумат аст ва ба даст овардани рушди дилхоҳи иқтисодиро мушкил мекунад. Аз ин рӯ, бо дарназардошти аҳамияти оқибатҳои муҳочират, дар таҳқиқоти мазкур, таъсири асосӣ ва баъзе моделҳои умумии мувозинати муҳочирати меҳнатӣ аз кишвар бо истифода аз модели лоиҳавии таҳлили савдои ҷаҳонӣ таҳқиқ карда шуданд. Бо ин мақсад ду сценарии афзоиши муҳочирати меҳнатии баландхитос ва алоҳида муайян карда шуданд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки муҳочирати меҳнатии ҳам мутахассисон ва ҳам ғайримутахассисон рушди иқтисодӣ, сармоягузорӣ ва сатҳи даромаднокии сармоягузорию дар сатҳи макро коҳиш медиҳад. Он инчунин истеҳсоли бахшҳои гуногуни иқтисодиётро кам мекунад. Аз тарафи дигар, зиёд шудани муҳочирати меҳнатии баландхитос сатҳи музди меҳнатро дар маҷмӯъ баланд мебардорад ва дар навбати худ нархи сармояро, ки сармояи ҷисмонӣ, захираҳои табиӣ ва заминро дар бар мегирад, коҳиш медиҳад. Ғайр аз ин, бо зиёд шудани муҳочирати меҳнатии баландхитос, талабот ба омилҳои истеҳсолот дар соҳаҳои кишоварзӣ ва саноат коҳиш меёбад ва бинобар ин имкони иваз кардани омилҳои истеҳсолот, ин боиси интиқоли сармоя ва қувваи кори камхитос ба соҳаи хизматрасонӣ мегардад [4].

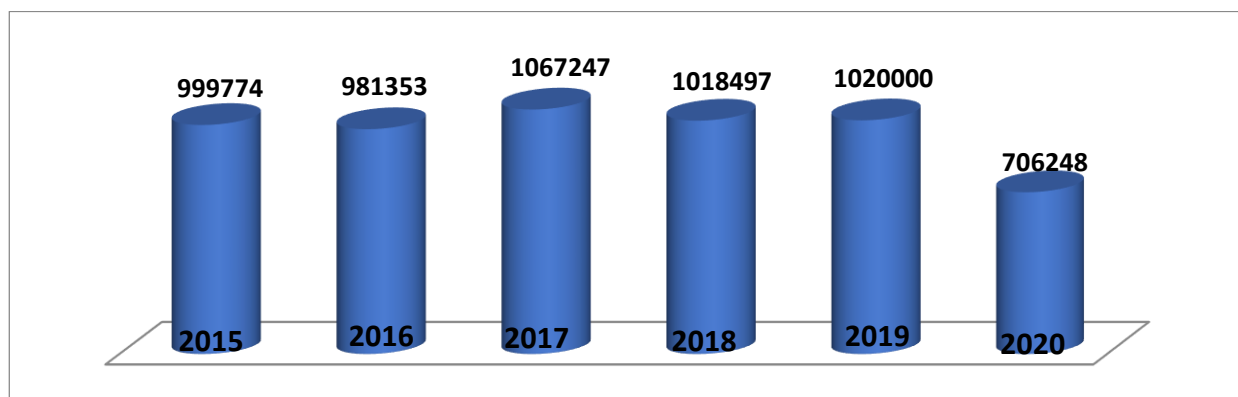
Фирори мағзҳо ин раванди номатлубест, ки дар байни кишварҳои тараққикарда ва султараққикарда ташаккул меёбад, ки дар ҷараёни он қувваи кори бомаҳорат ва баландхитос аз кишварҳои султараққикарда ба кишварҳои пешрафтаи саноатӣ интиқол дода мешавад ва дар натиҷа ғайрибарои кишварҳои саноатӣ ва зарари азим барои кишварҳои султараққикарда меорад. Ҷаҳонишавии иқтисод аз ҷонибе тамоюли ҷалби сармояи инсониро ба кишварҳои пешрафта тақвият мебахшад. Кишварҳои мизбон сиёсати интиқоли сифатнокро пеш мебаранд ва барои истеъдодҳои ҷаҳонӣ рақобат мекунад.

Ҷаҳонишавии фирори мағзҳо ба иқтисоди кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Бо муҳочирати меҳнатӣ, ҳарчанде, ки ҳукумат барои рушди сармояи инсонӣ сарф кардааст ва аз сарвати миллии тарҳ кардааст ё аз ҷониби андозсупорандагон пардохт шудааст муфт аз даст меравад. Ҳуруҷи сармояи инсонӣ як бонги изтироб барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ мебошад, зеро талафоти ин равандро ҷуброн кардан хеле мушкил аст, балки ин раванд вобастагии онҳоро ба кишварҳои саноатӣ бештар мекунад. Ҳузури мутахассисон ба иқтисодиёт таъсири гуногунҷабҳа мерасонад, ки ин на танҳо ҳосилнокии тамоми омилҳоро меафзояд, балки одамони дигарро ба фаъолиятҳои истеҳсолий ҷалб мекунад [5].

Натиҷаҳои таҳқиқотҳои олимони мухталиф дар ин замина таъсири зараровари муҳочирати қувваи кори мутахассисро ба иқтисоди кишварҳои кордиханда таъкид мекунад. Инкишофи сармояи инсонӣ мустақиман ба маҳсулнокии меҳнат таъсири мусбӣ мерасонад ва коҳиши он дар ниҳоят сатҳи некӯаҳволи мардумро паст мекунад. Ба сатҳи некӯаҳволий омилҳои дигар низ таъсири манфӣ расонида метавонанд. Масалан, агар ҳарчанди низмои маориф пурра аз ҷониби ҳукумат таъмин карда шавад, нигоҳ доштани сатҳи мақбули сармояи инсонӣ ҳарчанди бештари давлатӣ ва андозҳои баландтарро аз тамоми кишвар талаб мекунад, ки ин боиси паст гардидани сатҳи некӯаҳволи мардум мегардад.

Раванди муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба як самт тамаркуз дорад. Ҳама сола аз қалмави кишвар ба қаламравӣ Федератсияи Руссия наздики 90 % ва боқимонада ба дигар давлатҳо сафар менамоянд. Дар муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа асосан мардҳои ҷавон ширкат мекунад. Дар миёни муҳочирони меҳнатӣ мардҳо

94,3%, занҳо 5,7%, ҷавонони синни 15-29 сола 56%, ва ашхоси синнашон миёна (30–49 сола) 40,5%-ро ташкил медиҳанд. Синни миёнаи муҳоҷирони меҳнатӣ 30 сол аст. Танҳо ҳар панҷум муҳоҷири меҳнатӣ (21,9%) сатҳи муайяни таҳсилоти касбӣ дорад, ки аз он 8,8% таҳсилоти олий, 5,1% таҳсилоти миёна ва 6,9% таҳсилоти ибтидоии касбӣ гирифтаанд. Бештар аз 63% муҳоҷирони меҳнатӣ таҳсилоти миёна пурра, 13,3% умумии асосӣ ва 2% ибтидоӣ доранд [6].

Расми 1. Динамикаи муҳоҷирати меҳнати шахрвандҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Россия [7, С.18-26].

Нишондиҳандаҳои омили дар расми 1 оварда шуда нишон медиҳад, ки дар солҳои 2015 - 2019 теъдоди муҳоҷирони меҳнатӣ сол то сол афзоиш ёфта дар соли 2020 коҳиш ёфтааст. Сабоби коҳиш ёфтани раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ин бемории ҳамагири COVID-19 будааст, ки саросари дунёро фаро гирифт. Аз тарафи дигар таъсиси ҷойҳои кории нав дар ҷумҳурӣ низ ба ин раванд бетасир набудааст. Мувофиқи маълумотҳои омили дар қаламрави кишвар ҳамасола зиёда аз 100 ҳазор ҷойи нави корӣ таъсис дода мешавад, ки ин ба раванди муҳоҷиратро коҳиш медиҳад.

Ҷадвали 1

Динамикаи рушди захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳисоби миёна дар як сол, ҳаз. нафар.)

Нишондиҳандаҳо	2010	2015	2019	2019 в % к 2010
Захираҳои меҳнатӣ, ҳамагӣ	4530	5111	5224	115,3
аз ҷумла:		2437	2438	106,9
- аҳолии фаъоли иқтисодӣ	2280			
аз ҷумла:	2233	2380	2384	106,8
- аҳолии машғул				
Бекорони расман ба қайд гирифташуда	48	57	54	112,5
Аҳолии ғайрифаъоли иқтисодӣ	2250	2674	2786	123,8
аз ҷумла:	557	602	615	110,4
- хонандагон				
- сатҳи бекорӣ, дар % ба аҳолии фаъоли иқтисодӣ	2,1	2,3	2,3	109,5

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Маҷмуаи омили. – Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.81.

Аҳолии Тоҷикистон дар давраи таҳлилшуда 34,1% афзуда, афзоиши миёнаи солони захираҳои меҳнатӣ 3,4% -ро ташкил дод. Дар назар аст, ки ин афзоиши аҳоли ва меҳнат дар ояндаи наздик идома хоҳад ёфт. Чунин тамоюлҳои рушди аҳолии Тоҷикистон таҳти

таъсири маҷмӯи омилҳо ва шароити ҳам иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, ҷуғрофӣ ва бо назардошти урфу одатҳои миллӣ, дин ва анъанаҳои фарҳангии рӯзмарра ташаккул ёфтанд. Бо вучуди ин, дар байни афзоиши кувваи корӣ ва афзоиши аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл номутаносибии муайян боқӣ мондааст (ҷадвали 2), ки аз ҷумла самаранокии нокифояи сиёсати шуғлро дар ҷумхурии нишон медиҳад.

Агар мо натиҷаҳои таҳлили афзоиши миёнаи солонаи сатҳи захираҳои меҳнатиро бо натиҷаҳои афзоиши миёнаи солонаи сатҳи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл дар Тоҷикистон дар давраи омӯзишӣ муқоиса кунем, мебинем, ки суръати афзоиши захираҳои меҳнатӣ 8,56% зиёдтар аст. Вазъи кунунии бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз афзоиши ихтилофи байни зарурати объективӣ ба сиёсати ғаёли шуғл ва назорати заифи бозори меҳнат аз ҷониби мақомоти давлатӣ шаҳодат медиҳад.

Таҳлили ҳолат ва тамоюлҳои рушди бозори меҳнат дар иқтисоди Тоҷикистон дар даҳсолаи охир самаранокии бениҳоят пасти истифодаи захираҳои меҳнатиро нишон медиҳад. Шуғли ғайрирасмӣ рушд мекунад, тамоюлҳои марбут ба ҳафтаҳои кории барзиёд меафзоянд, аҳамияти механизми шарикӣ иҷтимоӣ аз даст меравад, ғаёлияти ғаёли иттифоқҳои касаба риоя намешавад, музди меҳнат бо таъхир дар робита бо таваррум индексатсия карда мешавад ва болоравии нархи озуқа оқмлона танзим намешавад. Мушкилтарин мушкилот беҳтар кардани шуғл дар деҳот боқӣ мемонад. Дар минтақаҳои Тоҷикистон сатҳи номутаносибии бекорӣ, равандҳои муҳочират ва хоричшавии аҳоли, пеш аз ҳама кадрҳои баландихтисос ба назар мерасанд.

Ҳукумати кишвар дар ин роста як қатор чорабиниҳоро татбиқ карда истодааст. Санаи 26 декабри соли 2018 асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон қайд намуданд, ки бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шаванд.

Дар амалӣ татбиқ гардидани ҳадафи чоруми миллӣ шароитро фароҳам меоварад, ки яке аз масоили мубрами иҷтимоӣ — таъсиси ҷойҳои нави корӣ ҳал шуда, раванди муҳочирати меҳнатӣ шаҳрвандони ҷумҳурии ба хоричи кишвар коҳиш меёбад ва иқтисодиёти кишвар рушд ёфта сатҳи зиндагии мардум беҳтар мегардад.

Ба сифати омили пешбарандаи рушди иқтисоди миллӣ афзоиши босуръати саноат дар асоси ба истифода додани иқтидорҳои нав ҷиҳати истеҳсоли нерӯи барқ, истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва ангишт, ташаккулдиҳии металлургияи сиёҳи ватанӣ ва рушди минбаъдаи металлургияи ранга, рушди саноати маводҳои сохтмонӣ, саноати сабук ва хӯроқа, хизмат хоҳад намуд.

Дар асоси Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол дар қаламрави кишвар 100 ҳазор ҷойҳои нави кори таъсис дода мешавад ва то соли 2030 дар қаламрави Ҷумҳурии 1 миллиону 800 ҳазор ҷойҳои нави корӣ ташкил карда мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари агросаноатӣ буда, дорои иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ ва саноатӣ, конҳои калони маъданҳои фоиданок мебошад. Наздикии бозорҳои бузурги истеъмолӣ дар Русия, Қазоқистон, Чин, Афғонистон ва Покистон ин бахши иқтисодро хеле ҷолиб месозад.

Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба барномаи рушди инноватсионии Тоҷикистон ворид карда шудааст, чунки иқтисоди муосирро бе чунин минтақаҳо тасаввур кардан ғайри имкон аст. Мувофиқи таҳлилҳои коршиносон 30%-и тичорати ҷаҳонӣ тавассути минтақаҳои озоди иқтисодӣ амалӣ мегардад. Ҳадафи асосии таъсиси минтақаи озоди иқтисодии ин таъмини самаранокии иқтисодиёт, таракқӣ додани ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ бо кишварҳои хоричӣ, афзун намудани иқтидори содиротии ҷумхурии ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ ба шумор меравад.

Дар қаламравӣ кишвар 5 минтақаи озоди иқтисодӣ дар масоҳати 1752,1 гектар фаъолият менамоянд, ки ҳамасолаи тақрибан 10 ҳазор ҷойҳои нави кориро таъсиси медиҳад.

Яке аз самтҳои муҳими афзоиши шуғл ва коҳиши бекорӣ рушди соҳибкории хурд ва миёна ба ҳисоб меравад, ки барои аксари сокинони кишвар шакли дастрастарини шуғл аст. Бо дарки ин, барномаҳои гуногуни рушди соҳибкории хурду миёна дар минтақаҳои ҷумҳурӣ амалӣ карда мешаванд. Бо вучуди ин, ин соҳа дар кишвар ҳанӯз ҷойгоҳи сазовори худро ишғол накардааст, алахусус бо назардошти фарогирии аҳоли бо шуғли истехсолӣ. Барои рушди тичорати хурд ва миёна таҳияи методологияи баҳодихии пардохтпазирии ширкатҳои нав мувофиқи мақсад аст. Дар ноҳияҳои дурдаст бояд сиёсати рушди тичорати хурд бо дарназардошти хусусиятҳои фарҳангии минтақа ва инчунин равишҳои ҳавасмандгардонии он амалӣ карда шавад. Рушди ҳунарҳои мардумӣ, ба расмият даровардани он, дастгирӣ дар шакли манфиатҳои гуногун, рушди сайёҳии аграрӣ, туризми кӯҳӣ ва туризми экологӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ташкили дорусозии хурду миёна аҳамияти зиёд дорад. Ҳамаи ин чорабиниҳо, бешак, раванди ҳичрати аҳолиро бо мартиб коҳиш хоҳад дод.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ситонидани намудҳои андоз дар минтақаҳои иқтисодии кишвар барномаи махсуси андозбандӣ амал мекунад. Дар ҳамаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ андоз аз даромад, андоз аз истифодабарандагони роҳ, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз фурӯши пахта ва алюминии аввалия, андоз аз захираҳои табиӣ, аксизҳо, андозҳо аз воситаҳои нақлиёт, амволи ғайриманқул ва бочҳои гумрукӣ барои содироти маҳсулоти дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ истехсолшуда ба сифр фоиз баробар аст. Аз 10 намуди андозе, ки Кодекси андози кишвар пешбинӣ кардааст, субъектҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ танҳо 2 намудро пардохт мекунанд: андози иҷтимоӣ (25%) ба Фонди музди меҳнат ва андоз аз даромад (8% - 13%), ки аз музди меҳнати корманд нигоҳ дошта мешавад.

Барои вусъат бахшидан ба рушди инфрасохтори деҳот, таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони худ санаи 26 декабри соли 2018 солҳои 2019-2021-ро солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунаҳои мардумӣ эълон намуд.

Бо дар назардошти рушд намудани деҳот дар қаламрави кишвар марказҳои саломатӣ дар деҳот, мактабу кӯдакгонҳо, корхонаҳои нави саноатӣ, биноҳои нави маъмури маишӣ, шӯъбаҳои корҳои дохилӣ, амният, адлия, суд, нозироти андоз, роҳҳои мошингард, боғҳои фарҳангӣ, қасрҳои фарҳангӣ, зеристгоҳҳои барқӣ, майдончаҳои варзишӣ, тачдиду азнавсозии гардидааст.

Мақсади асосии сиёсати давлати дар баҳши рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунаҳои мардумӣ ин таъмин намудани шароитҳои мусоиди ҳуқуқӣ барои ташкили фаъолияти самарабахши субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ ва дар ин замина таъсиси бозори самаранок ва рақобатпазирии сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки имконотро барои қонеъ гардонии талаботи шаҳрвандони дохилӣ ва хориҷӣ ба хизматрасониҳои мухталиф ва сифатноки соҳа таъмин намояд.

Тасмими гирифта шудаи Давлат ва Ҳукумат Ҷумҳурии дар баҳши сайёҳӣ ба шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истехсолӣ ва аз ҳама асосаш муаррифқунандаи таъриху фарҳанг, табиат, анбанаҳои миллии тоҷикон дар арсаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Дар айни замон дар ҷаҳон зиёда аз 200 ташкилотҳои байналмилалӣ сайёҳӣ ба қайд гирифта шудааст. Мувофиқи рейтингҳои ҷаҳонии мамлакатҳо оид ба ҳулосаи сомонаву шабакаҳои ҷаҳонӣ, махсусан “BBC” дар Британияи Кабир дар соли 2012 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 10 кишвари ҷолибтарин барои бозиди сайёҳон эътироф гардидааст. Нашри русии маҷаллаи маъруфи “National geographic” (28.02.2016) дар соли 2016 шохроҳи

Помири Тоҷикистонро дар байни 10 роҳи зеботарини дунё ворид намудааст. Дар маҷаллаи ТОП-100 дар соли 2015 пойтахти Тоҷикистон-шаҳри Душанбе ба мавзӯҳои бехатар аз рӯйи таъмини шабона ворид гардида, дар соли 2016 3 минтақаи Тоҷикистон ва қаторкӯҳҳои Помир дарҷ гардидааст. Тибқи таҳлилҳои Созмони умумиҷаҳонии сайёҳии Созмони Миллалӣ Муттаҳид Тоҷикистон кишвари туризмаш дар ҳоли рушд қарордошта муайян гардидааст. Ҳамзамон, дар рӯйхати ҷаҳонии рақобатпазирӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ки аз ҷониби Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ (ФҶИ) дар соли 2017 муаррифӣ гардид, Тоҷикистон аз 136 ҷои имконпазир мақоми 107-умро касб кард. Ҷолиби диққат аст, ки Тоҷикистон дар рӯйхати кишварҳое, ки дар давоми як сол ҷаҳиши бехтарин сайҳӣ нишон додаанд алоҳида қайд гардида, пас аз Озарбойҷону Ҷопон дар ҷойи сеюм қарор гирифтааст.

Дар асоси эълон гардидани солҳои 2019-2021 солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунаҳои мардумӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии таъсиси ширкатҳои хизматрасони саёҳӣ то соли 2021 аз тамоми намудҳои андоз озодкарда мешавад. Албатта, ҳамаи ин ба коҳиши раванди ҳиҷрати аҳоли бетаъсир буда наметавонад.

Дар айни замон, мамолики пешрафта дар танзими бозори меҳнат ва шуғли аҳоли, аз ҷумла бо назардошти хусусияти изофагии захираҳои меҳнатӣ, таҷрибаи бой ҷамъ кардаанд. Аз ҳама тавачҷӯҳи бештар ба усулҳо ва шаклҳои танзими шуғли аҳоли дода мешавад, ки ба рушди соҳибкории хурд ва миёна, рушди соҳибкории саноатӣ, фароҳам овардани имтиёзҳо барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои густариши шуғли аҳолии ба «синни сеюм» мансуб, ташкили шуғли пурмаҳсули хатмкунандагони муассисаҳои олии таълимӣ нигаронида шудаанд. Дар ин росто, аҳамияти диверсификатсияи истеҳсолот, алахусус дар соҳаи кишоварзӣ, танзими оптималии муҳочирати меҳнатии беруна ва дохилии аҳоли, беҳбуди сиёсат демографӣ ва рушди системаи шарикӣ иҷтимоиро низ махсус бояд қайд кард.

Ҳамзамон, ба сиёсати оқилонаи ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ, бо назардошти таъмини шуғли аҳолии маҳаллӣ дар он корхонаҳое, ки бо иштироки сармояи хориҷӣ сохта мешаванд, аҳамияти махсус дода мешавад. Бо вучуди ин, истифодаи самараноки таҷрибаи ҷаҳонӣ дар танзими шуғли аҳоли дар шароити афзоиши бемайлони қувваи корӣ бештар бо манбаҳои маҳдуди молиявӣ, заминаи нокифояи институтсионалии танзими бозори меҳнат, ақибмондагии технологӣ ва номутавозунии равандҳои демографӣ алоқаманд аст.

Бояд гуфт, ки ҳалли мушкилоти бо қор таъмин кардани хатмкардагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ андешидани чораҳои ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки ба мутобиқати мутахассисони ҷавон ба шароити рақобати шадид дар бозори меҳнат равона карда шудаанд. Илова бар дигар тадбирҳо, бояд бо назардошти ҳамкорӣ институтсионалии субъектҳои бозори меҳнат муҳити институтсионалӣ фароҳам оварда шавад, ки дар он шуғли максималии хатмкунандагон таъмин карда шавад. Дар мавриди корфармоён ҳам инчунин манфиати асосии онҳоро ба назар гирифтани лозим аст. Яъне манфиатҳои корфармоён равшананд: онҳо ба кадрҳои баландиқтисос ниёз доранд ва азбаски сатҳи омодагии хатмкунандагон дар аксари ҳолатҳо дар шароити муосир ба талаботҳои онҳо ҷавобгӯ нест, онҳо ба имтиёзҳои муайяне ниёз доранд. Дар навбати худ, давлат ва иттифокҳои касаба бояд ба онҳо ин имтиёзҳоро кафолат диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Искандаров О.А. Муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва танзимномаи он дар шароити ҷаҳонишавӣ/ О.А. Искандаров, Н.Саъдуллозода //Тоҷикистон: иқтисод ва идора. - 2020. - № 2. - С. 17-124.
2. Бобоев К.Б. Влияние трудовой миграции на процесс формирования среднего класса в Таджикистане / К.Б. Бобоев //Вестник института языков. – Душанбе, 2013. - Т. 4. № 4. - С. 104-110.

3. Ходиев Д.А. Образовательная политика и развитие человеческого капитала: региональные аспекты//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016.- № 2/11 (220). - С. 14-22.
4. Олимов М.А. Проблемы преобразования "утечки мозгов" в циркуляцию умов в странах Центральной Азии//Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2020. - № 1. - С.54-63.
5. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Стратегия борьбы с явлением "утечки мозгов" в Республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2017. - № 2/1. - С.3-7.
6. Маҳмадбеков М.Ш., Шеров Ш.С. Хусусиятҳои раванди муҳоҷират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Идоракунии давлатӣ. – Душанбе, 2020. - № 1 (45). - С. 123-132.

УДК 339

Урунова С.А.

БАНАҚШАГИРИИ ТОЛОРИ ФУРЌШИ КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақола, мақсад ва аҳамияти банақшагирии толори фурӯши корхонаҳои савдои чакана ва омилҳои ташаккулдиҳандаи он мавриди тадқиқ қарор дода шудааст. Толори фурӯш қисми асосии функционалии мағоза буда, аз банақшагирии самараноки он, ташкили оқилонаи раванди тичоратию технологӣ вобастагӣ дорад. Тақсимои оқилонаи масоҳати мағоза, барои ҷойгир намудани шуъбаҳо, таҷхизоти тичоратӣ, молҳо ва нуктаҳои ҳисобӣ, яке аз вазифаҳои асосии муттаҳассисони соҳаи мерчендайзинг мебошад.

Вожаҳои калидӣ: савдои чакана, банақшагирӣ, толори фурӯш, мерчендайзинг, тақсимот, масоҳат, хизматрасонӣ.

Урунова С.А.

ПЛАНИРОВАНИЕ ТОРГОВОГО ЗАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

В статье речь идёт о цели и значении планирования торгового зала предприятий розничной торговли и факторов влияющих на планировку магазинов. Торговый зал является основной функциональной частью магазина, от эффективного планирования которого зависит, рациональная организация торгово- технологического процесса. Рациональное распределение торговой площади, для размещения отделов, торгового оборудования, товаров и кассовых узлов является одним из основных функций мерчендайзеров.

Ключевые слова: розничная торговля, планирование, торговый зал, мерчендайзинг, распределение, площадь, услуги.

Urunova S.A

PLANNING OF A SHOPPING ROOM OF RETAIL TRADE ENTERPRISES

The article deals with the purpose and significance of planning a sales area for retail enterprises and the factors affecting the layout of stores. The trading floor is the main functional part of the store, on the effective planning of which the rational organization of the trade and technological process depends. Rational distribution of retail space, for the placement of departments, commercial equipment, goods and checkout points is one of the main functions of merchandisers.

Key words: retail, planning, shopping room, merchandising, distribution, area, services.

Дар шароити рақобати шадиди бозор, ҳар як корхонаи савдои чакана бояд, намуди зоҳирии хоҳе, ки дар шуури истеъмолкунанда нақш мебандад, дошта бошад. Бинобар сабаби дуру дароз истифода бурдани хизматрасонии мағозаи муайян, дар шуури истеъмолкунандагон симои он, нақш мебандад.

Аз ин лиҳоз, барои беҳтар намудани тасаввуроти харидорон нисбати мағоза ва ба рафтори онҳо таъсир расонидан, чаканафурӯшон чорабиниҳои ташкилию маркетингиرو истифода мебаранд.

Унсурҳои асосии симои мағоза, ки дар шуури истеъмолкунанда нақш мебаранд ва барои иҷро кардани харид онҳоро водор месозанд, инҳоянд:

- ҷойгиршавии корхонаи савдои чакана ва дастрас будани он;
- мавҷуд будани маҷмӯи хизматрасониҳои иловагӣ (таваккуфгоҳи барҳавову равшан, ҳучра барои кӯдакон ва ғ.);
- меъмории пештоқи бино;
- банақшагирии дохилӣ, ки барои харид қуллай мебошад;
- ороиши ҷолиби толори фурӯш [4].

Мавриди зикр аст, ки 80–90% истеъмолгарон ҳангоми ворид шудан ба дохили мағоза, ба шубҳае, ки дар атрофи (периметри) толор ҷойгир шудаанд, ташриф меоранд ва ҳамагӣ 40-50 % харидорон ба қаторҳои дарунии толори фурӯш ворид мешаванд. Мақсади асосии муттахассисони соҳаи мерчендайзинг – ин «водор», «икрор» сохтани харидорон, барои тай намудани аксари масоҳати толор ва аз нақшаи худ, ҳар чи зиёдтар харид кардани молҳо мебошад. Дар ин ҳолат, мушкilotи асосие, ки ба миён меояд, ин муайян намудани самти ҳаракати харидорон ва тартиби ҷойгиркунии шубҳаҳои мағоза мебошад, ки иттилоотонии оқилонаи ташрифгаронро дар толори фурӯш таъмин менамояд. Бинбор ин, ҳангоми банақшагирии лоиҳаи мағоза, зарур аст, ки намунаҳои умумии рафтори харидорон, урфу одат ва завқи онҳо ба назар гирифта шавад [2].

Банақшагирии мағоза андоза ва ҷойгиршавии ҳучраҳои тичоратиро ёрирасонро муайян намуда, толори фурӯшро ба минтақаҳои функционалӣ ҷудо менамояд, самти ҳаракати харидоронро ба воситаи ҷойгиркунии шубҳаҳо ва таҷҳизоти тичоратии мағоза муайян менамояд [5].

Ба омилҳои ташаккулдиҳандаи банақшагирии мағоза дохил мешаванд:

- намуди толори фурӯш;
- ҷойгиршавии даромадгоҳу баромадгоҳ;
- тартиби ҷойгиркунии шубҳаҳо;
- ташкили анбӯҳи харидорӣ;
- тарзҳои ҷойгиркунии молҳо дар таҷҳизоти тичоратӣ;
- низомии ҷойгиркунии таҷҳизот ва нуктаҳои ҳисобӣ;
- низомии равшандиҳии толори фурӯш; [3]

- омилҳое, ки бо хусусиятҳои психологӣ ва дигар паҳлӯҳои табиати инсон алоқаманданд.

Таҷрибаи давлатҳои рушдкарда нишон медиҳад, ки аз ҳама шакли оқилонаю босамар толори фурӯши росткунҷа бо мутаносибии тарафҳои 1: 2 ё 2 : 3 ва баландии на кам аз 3,3 м ҳисобида мешавад [1]. Дар ин гуна толор, харидор мавқеи худро хубтар муайян менамояд. Инчунин, имконияти хуби ҷойгиркунии таҷҳизот ва ташкили босамари анбӯҳи молиро харидорӣ таъмин карда мешавад. Лекин, барои дарёфти чунин биноҳо моликони корхонаҳои савдо душворӣ мекашанд. Аз ҳамин сабаб, имрӯзҳо бисёре аз мағозаҳо дар ошонаи аввали биноҳои истиқоматӣ ҷойгир карда мешаванд. Ё ин ки, худ корхонаҳои савдои чакана сохтмони чунин биноҳоро ба ширкатҳои сохтмонӣ дархост менамоянд.

Мавриди зикр аст, ки банақшагирии толори фурӯш вобаста аз ҷойгир кардани таҷҳизоти тичоратӣ чанд намуд мешавад: хаттӣ (панҷара), омехта, ҳалқагӣ, озод, намоишӣ.

Дар банақшагирии хаттӣ толори фурӯш - таҷҳизоти тичоратӣ (рафҳо, яхдонҳо ва ғ.) ва роҳравҳо барои харидорони имконпазир, паралел ҷойгир карда мешаванд. Агар таҷҳизот ба дарозии толор паралел ҷойгир карда шавад “панҷараи хаттӣ дарозӣ”, агар таҷҳизот ба бари толори фурӯш паралел ҷойгир карда шавад “панҷараи хаттӣ кӯндаланг” номида мешавад. Дар мағозаҳои масоҳаташон калон бештар ҷойгиркунии омехта истифода мешавад, яъне таҷҳизот ҳам ба дарозӣ, ҳам кӯндаланг ҷойгир карда мешаванд.

Банақшагирии хаттӣ барои ташаккули ҳаракати оқилонаи анбӯҳи харидорон имкон медиҳад, ки барои гурӯҳбандӣ ва ҷойгиркунии молҳо шароити хуб фароҳам меорад. Қайд кардан зарур аст, ки банақшагирии хаттӣ барои ба танзим даровардан дарозии хатҳои ҷойгиршавии таҷҳизот ва ҳаракати харидорон кӯмак мерасонад. Ҳамин тарик, банақшагирии хаттӣ яке аз роҳҳои самаранок истифода бурдани масоҳати толори фурӯш мебошад.

Аз рӯи банақшагирии ҳалқагӣ дар толори фурӯш шуъбаҳои алоҳида барои тамғаи молҳои алоҳида, ё номгӯи моли алоҳида ташкил карда мешаванд. Аз ду тарафи толор шуъбаҳо дар мобайн роҳрави асосӣ ҷойгир карда мешаванд.

Банақшагирии намоишӣ толори фурӯши мағоза, ҳангоми ташкили фурӯш аз рӯи намуна истифода мешавад. Намунаҳои молҳои калонҷусса дар толори фурӯш ё таҷҳизоти махсус ҷойгир карда мешаванд.

Банақшагирии озод ҷойгиркунии таҷҳизотро бе ягон низоми муайян пешбинӣ менамояд. Ин намуди банақшагирӣ асосан барои фурӯши молҳои ғайрихӯрока истифода мешаванд. Самтҳои ҳаракати харидорон бо ягон монеа маҳдуд нашуда, таҷҳизоту воситаҳои рекламавӣ бе нақшаи геометрӣ ҷойгир карда мешаванд.

Ҳангоми банақшагирии мағоза, на танҳо назаррасии пурраи молро таъмин намудан лозим аст, балки қаблан, оид ба ҷойгиркунии реклама ва иттилоот ҳам фикр кардан лозим аст. Инчунин, барои пешдӯкони (витрина) мавзӯе, ки дар он молҳои нав ва молҳое, ки ба онҳо иқдомҳои ҳавасмандгардонии (аксия) гуногун пешбинӣ шудааст, масоҳат ҷудо намудан лозим аст.

Мақсади банақшагирии дохилии мағоза, ин дилкашу диққатҷалбкунанда намудани толори фурӯш, инчунин, самаранок истифода бурдани масоҳати толори фурӯш, бо мақсади баланд бардоштани сатҳу сифати фурӯш ва ба даст овардани фоидаи максималӣ мебошад.

Аз ин лиҳоз, тақсимои оқилонаи масоҳати мағоза барои ҷойгир намудани шуъбаҳо, таҷҳизоти тичоратӣ, мол ва нуқтаҳои ҳисобӣ яке аз вазифаҳои асосии муттаҳассисони соҳаи мерчендайзинг мебошад.

Асоси бинои мағозаро, ки дар он раванди технологӣ-тичоратӣ ба амал меояд, толори фурӯш ташкил менамояд.

Толори фурӯш – ҳуҷраи асосии мағоза буда, аз банақшагирии самараноки он, ташкили оқилонаи раванди тичоратӣ-технологӣ вобастагӣ дорад.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими техникӣ-иқтисодии биноии корхонаҳои савдоии чакана, мутаносибии толори фурӯш нисбати масоҳати умумии мағоза мебошад, ки бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K = \frac{S_{\text{тф}}}{S_y}$$

дар инҷо:

$S_{\text{тф}}$ – масоҳати толори фурӯш;

S_y – масоҳати умумии мағоза.

Мисол, агар масоҳати умумии мағоза 1600 м^2 ва масоҳати толори фурӯш 600 м^2 бошад, пас $K=600:1600=0,38$ -ро ташкил менамояд, яъне масоҳати толори фурӯш ҳамагӣ 38% масоҳати умумиро ташкил менамояд. Дар асоси ин, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки масоҳати мағозаи мазкур самаранок истифода нашуда, аксари масоҳат барои хизматрасонӣ барои истеъмолагаронро ташкил наменамояд, балки ҳамчун ҳучраҳои ёрирасони техникӣ ё анборҳои истифода мешаванд. Бештар ин нишондиҳанда бо таносуби $70/30$ (70% толори фурӯш) истифода мешавад.

Толори фурӯшро дар навбати худ ба чунин гурӯҳҳои функционалӣ ҷудо мекунанд:

- масоҳат барои ҷойгиркунии таҷҳизот;
- масоҳат барои ҷобачокунии молҳо;
- масоҳат барои нуқтаи ҳисобӣ;
- масоҳат барои харидорон;
- масоҳат барои хизматрасонии иловагӣ ба харидорон.

Масоҳати ҷойгиркунии таҷҳизот – масоҳатест, ки дар он таҷҳизоти тичоратӣ (пештахта, пешдӯкон (витрина), яхдонҳо, машинаҳои назоратӣ ҳазинавӣ ва ғ.) ҷойгир карда мешаванд, мебошад [2]. Истифодаи самараноки толори фурӯши мағоза, дар асоси коэффитсенти масоҳати ҷойгиркунии таҷҳизот ($K_{\text{ч}}$) муайян карда мешавад, ки аз суммаи масоҳатҳои асосии таҷҳизот нисбат ба масоҳати толори фурӯш ҳисоб карда мешавад [1]:

$$K_{\text{ч}} = \frac{\sum S_{\text{т}}}{S_{\text{тф}}}$$

дар инҷо:

$K_{\text{ч}}$ – коэффитсенти масоҳати ҷойгиркунии таҷҳизот;

$\sum S_{\text{т}}$ – суммаи масоҳатҳои асосии таҷҳизот;

$S_{\text{тф}}$ – масоҳати толори фурӯш.

Ҷосилаи мувофиқи андозаи ин коэффитсент аз $0,25$ то $0,35$ мебошад. Дар ҳолати аз меъёр зиёд шудани ин нишондиҳанда, маънои онро дорад, ки дар толори фурӯш аз меъёри муайяншуда таҷҳизот зиёд гузошта шудааст ва ба харидорон шароити ноқулай барои харид ба вуҷуд омадааст. Мисол, агар масоҳати мағоза 750 м^2 ва масоҳати тағи ҳамаи таҷҳизот ба 570 м^2 баробар бошад, бо истифода аз формулаи ҳисоби коэффитсенти масоҳати ҷойгиркунии таҷҳизот

$$K_{\text{чт}} = \frac{\sum S_{\text{т}}}{S_{\text{тф}}} = \frac{570}{750} = 0,76$$

Ин нишондиҳанда аз меъёр зиёд буда, маънои онро дорад, ки дар толор мағозаи мазкур миқдори зиёди таҷҳизот ҷойгиршуда, барои харидорон масоҳати кам ҷудо шудааст. Дар ин гуна толор интиҳоби озоди мол бо харидорон, гардиши анбӯҳи харидорон, хизматрасонии босифат маҳдуд мегардад, ки боиси нороҳатии харидор мегардад, яъне ӯ дилгир шуда, эҳтимоли зуд аз онҷо рафтаниро дорад. Таҷриба нишон додааст, ки ҳар қадар харидор дар толори фурӯш бештар вақт гузаронад, ҳамон қадар имконияти хариди бисёрро дорад.

Масоҳати намоишӣ (экспозиционӣ) – ин масоҳат барои ҷойгиркунии молҳо дар толори фурӯш мебошад. Аз суммаи масоҳатҳои ҳамаи сатҳҳои таҷҳизот, ки барои намоиши молҳо истифода мешаванд, иборат аст, яъне ҳамаи сатҳҳои уфуқӣ, амудӣ, нишебӣ, ки барои ҷойгиркунии молҳо нигаронида шудаанд.

Коэффитсенти масоҳати намоишӣ К_{МН} мутаносибии ҳамаи сатҳои таҷҳизот, ки барои намоиши молҳо чудо шудааст, нисбат ба масоҳати толори фурӯш, ифода мекунад.

$$K_{MN} = \frac{\sum S_H}{S_{T\phi}}$$

дар инҷо:

К_{МН}– коэффисенти масоҳати намоишӣ;

∑ S_H– суммаи масоҳатҳои намоиши мол;

S_{Tφ} – масоҳати толори фурӯш.

Нишондиҳандаҳои коэффитсиенти ҷойгиркунӣ ва намоишӣ барои молҳои гуногун мувофиқи масоҳати толори фурӯш дар ҷадвали 1 пешкаш шудаанд.

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои коэффитсиенти ҷойгиркунӣ ва намоишӣ

Масоҳати толор, м ²	Кч	К _{МН}					
		Маҳсулоти хӯрокворӣ	Либос	Пойафзол	Чарчинворӣ	Молҳои рӯзгор	Универмаг
То 100	0,32	0,76	0,66	0,80	0,90	0,75	
101-250	0,31	0,31	0,63	0,76	0,88	0,72	
251-650	0,30	0,73	0,60	0,73	0,85	0,72	
651-1500	0,29	0,72	0,57	0,70	0,80	0,70	0,72
Аз 1500 боло	0,27	0,70					0,70

Масоҳат барои ҷойгир кардани нуктаҳои ҳисобӣ, барои нуктаҳои ҳазинавӣ ва масоҳати байни онҳо пешбинӣ шудааст. Масоҳат барои нуктаҳои ҳисобӣ, бояд аз 15-20%-и масоҳати толори фурӯш, зиёд набошад.

Масоҳат барои харидорон на камтар аз 50-55%-и толори фурӯшро бояд дар бар гирад, ки ба харидорон имконияти озодона, бо аробаҳои бордор гашту гузорро таъмин намояд.

Масоҳат барои хизматрасонии иловагӣ ба харидорон мувофиқи намуд ва мақсади корхонаи савдои чакана ва толори фурӯши он муайян карда мешавад.

Ҳуҷра барои қабули мол, ин минтақаҳои мағоза барои борфурорӣ аз воситаҳои нақлиётӣ, тафтиши миқдору сифати молҳо ва ҷойгиркунии онҳо, нигаронида шудааст.

Қайд кардан лозим аст, ки хангоми банақшагирии самараноки толори фурӯш, муайян намудани андозаи роҳгузарҳо барои харидорон дар масоҳати толори фурӯш, низ муҳим аст. Роҳгузарҳо барои харидорон, асосӣ ва дуумдараҷа мешаванд. Андозаи роҳгузарҳо аз тарзи ҷойгиркунии таҷҳизоти тичоратӣ ва андозаи толори фурӯш вобастагӣ дорад. Хангоми ҷойгир кардан таҷҳизот дар толори фурӯш, самти оқилонаи ҳаракати анбуҳи харидоронро бояд муайян намуд. Аксари харидорон баъд аз ворид шудан ба толори фурӯш, ба тарафи рост ҳаракат менамоянд. Аз ин лиҳоз ин самтро бояд чунин истифода бурд, ки барои возеҳии толори фурӯш ва ҳаракати озод барои харидорон ягон монеа набошад. Масофаи роҳгузарҳо, мувофиқи масоҳати толори фурӯш дар ҷадвали 2 пешкаш шудааст.

Ҷадвали 2

Масофаи роҳгузарҳо дар корхонаҳои савдои чакана

Намудҳои роҳгузар дар толори фурӯш	Масофаи роҳгузарҳо, мувофиқи масоҳати толори фурӯш			
	То 250 м ²	251-650 м ²	651-1500 м ²	Аз 1500 м ² боло
Роҳгузарҳои асосӣ				
Байни таҷҳизот ва девор	2.0	2.5	3.0	3.5

Байни рафҳои дугарафа, ки паралел ҷойгир шудаанд	2.0	3.0	3.5	4.0
Байни пештахта ва таҷҳизоте, ки ба пештахта паралел ҷойгир шудаанд	2.5	3.5	4.0	4.6
Байни пештахта ва таҷҳизоте, ки дар паҳлӯи он ҷойгир шудаанд	2.0	2.5	3.0	3.5
Байни нуқтаҳои хазинавӣ ва таҷҳизот	2.0	2.5	3.0	3.5
Роҳгузарҳои дуҷумдараҷа				
Байни рафҳои дугарафа, ки паралел ҷойгир шудаанд	1.6	1.8	2.0	2.2
Байни овезаҳои либос ва ҳучраҳои либоспӯшӣ, паралел ҷойгир шудаанд	1.4	1.6	1.8	2.0
Байни рафҳои дугарафа ва курсҳои пойафзолпӯшӣ	2.0	2.2	2.3	2.5
Байни нуқтаҳои хазинавӣ	0.6	0.6	0.6	0.6
Байни нуқтаҳои хазинавӣ ва девор ё хати таҷҳизот	1.4	1.6	1.8	2.0

Таҷриба нишон медиҳад, ҳар қадар, ки масоҳати мағоза калон бошад, ҳамон қадар роҳравҳо бояд васеътар бошанд. Мувофиқи стандартҳои ҷаҳонӣ дар мамлакатҳои аврупоӣ ва амрикоӣ роҳравҳои мағоза то 12м -ро ташкил медиҳанд. Бо вучуди сабабҳои объективӣ, ки аксари корхонаҳои савдои чаканаи Тоҷикистон масоҳати хурд доранд имконияти чунин намуди банақшагирии толорро истифода карда наметавонанд. Аз ин лиҳоз, мувофиқи шароит ва андозаи мағозаҳо, барои банақшагирии оқилонаи корхонаи савдои чакана бояд нишондиҳандаҳои минималӣ истифода шаванд.

Ҳамин тариқ, барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои савдои чаканаи ватанӣ ва муваффақ шудан дар мубориза бо шабакаҳои хориҷие, ки ба бозори мо ворид шуда истодаанд, зарур аст, ки усулҳои мерчендайзинг истифода шуда, барои банақшагирии оқилонаи корхонаҳои савдои чакана чораҳои зарурӣ андешанд.

АДАБИЁТ

1. Голова А.А. Мерчендайзинг продукции. / А.А. Голова // Маркетинговые коммуникации. - 2008. – №1. – С.53
2. Парамонова Т. Правила мерчендайзинга. Планировка торгового зала, <http://psyfactor.org/lib/merchandaising>, 20.12.2018
3. Снегирева В. Книга мерчендайзера.-СПб.:Питер, 2007, с. 48.
4. Мараимов Б.М. /Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии рушди инноватсионии хизматрасонии савдои чакана// Вестник Таджикского государственного университета коммерции г. Душанбе №4, 2020-с.35-39.
5. Урунова С.А. Исследование проблемы мерчендайзинга в торговой сфере Республики Таджикистана // Вестник Таджикского Национального Университета, г. Душанбе №2/8 (100), часть 1, 2012-с. 261-266

Чурабаев Г.Д.

ТАҲЛИЛИ ИҚТИСОДӢ - ОМОРИИ ҚОБИЛИЯТИ ХАРИДОРИИ ПУЛИ МИЛЛӢ (СОМОНӢ)

Қобилияти харидории пул нишондиҳандаи муҳимест, ки суботи бо ҳар як воҳиди пулӣ ба даст овардани миқдори муайяни мол ва хизматҳо дар мӯҳлатҳои муайяни вақт нишон медиҳад. Ҳамчунин қобилияти харидории пул имконияти аҳолиро барои хариди ин молҳо нишон медиҳад. Қобилияти харидории пул бо арзиши категорияҳои гуногуни молу хизматҳо, инчунин бо сатҳи таваррум саҳт алоқаманд мебошад. Аз ин хотир, таъмини қобилияти харидории пули миллӣ, хусусан, андозагирии он яке аз ҷанбаҳои муҳими тадқиқоти назарияи пулӣ баҳисоб меравад. Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллифон қобилияти харидории пули миллӣ тавассути усулҳои намоия (индекси) нархҳои истеъмолий (ИПЦ) ва намоия Дефлятори ММД (Индекс-дефлятор), инчунин дар асоси муодилаи мубодилаи И. Фишер андозагири карда шуда, дар доираи ҳисобхотаҳлили қобилияти харидории пули миллӣ дар солҳои 2010-2019 ба роҳ монда шудааст.

Калидвожаҳо: пули миллӣ, қобилияти харидории пули миллӣ, қурби мубодила, рушди иқтисодӣ, намоия нархҳои истеъмолий, намоия Дефлятори ММД, назарияи пул, суръати гардиши пул.

Джурабаев Г.Д.

ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОКУПАТЕЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ (СОМОН)

Покупательная способность денег – это очень важный показатель, который означает возможность денежной единицы государства обмениваться на продукцию, выпущенную в этой стране. Также она отражает возможность населения покупать эти продукты. Покупательная способность денег тесно связана со стоимостью разных категорий товаров услуг, а также с уровнем инфляции. Обеспечение покупательной способности национальной валюты, в частности её измерение, является важным аспектом исследования теории денег. В данной статье покупательная способность денег измеряется методами индекса потребительских цен и индексом дефлятора ВВП и на основе расчетов И. Фишера приводится анализ покупательной способности денег за 2010-2016 годы.

Ключевые слова: национальная валюта, устойчивость национальной валюты, курс конвертации, экономический рост, индекс потребительских цен (ИПЦ), индекс Дефлятора ВВП, теория денег, скорость обращения денег.

Juraboev G.J.

ECONOMIC AND STATISTICAL ANALYSIS OF THE PURCHASING POWER OF THE NATIONAL CURRENCY (SOMONI)

The purchasing power of money is a very important indicator, which means the possibility of a state's monetary unit being exchanged for products manufactured in that country. It also reflects the ability of the population to buy these products. The purchasing power of money is closely related to the cost of different categories of goods services, as well as the level of inflation. Providing the purchasing power of the national currency, in particular its measurement, is an

important aspect of the study of the theory of money. In this article, the purchasing power of money is measured by the methods of the consumer price index and the GDP deflator index, and based on I. Fisher's calculations, the purchasing power of money for 2010-2015 is analyzed.

Key words: national currency, stability of the national currency, conversion rate, economic growth, consumer price index (CPI), GDP deflator index, money theory, velocity of money circulation.

Бояд қайд намоем, ки дар шароити иқтисоди ҷаҳонишавӣ қобилияти харидории пули миллӣ аз маҷмӯи шароит ва омилҳо, хусусан бо таъмини воқеии молҳо ва хизматҳо вобастагии зич дорад. Зеро, ки таъмини бозори дохилӣ бо ҳаҷми ҷисмонии молҳо ва хизматҳои истеҳсоли худӣ ва хориҷӣ бо нархҳои бозорӣ хариду фурӯш карда мешавад. Аз ин лиҳоз, пули миллӣ бо ду бузургии (параметри) калидӣ - қобилияти харидории дохилӣ ва берунӣ тавсиф карда мешавад.

Моҳияти иқтисодии қобилияти харидории дохилии пули миллӣ бо ҳаҷми ҷисмонии молҳо ва хизматҳо, ки аз рӯи арзиши муайяни номиналӣ дар дохили мамлакат харид шудаанд, ифода меёбад. [6.С.150] Агар дар сатҳи мамлакат нархи ягон намуди мол ва ё хизмат боло равад, он гоҳ метавон гуфт, ки арзиши пул ё воҳиди пулӣ ё ин ки қобилияти харидории онҳо коҳиш ёфтааст. Аз ин лиҳоз, қобилияти харидории пулро метавон ҳамчун нисбати баръакси онҳо ба арзиш ё ин ки нархи ҳар воҳидҳои ин мол муайян намуд.

Дар миқёси мамлакат сатҳи нархҳо (тавварум) тибқи назарияи миқдори пул (сиёсатимонетарӣ) ҳамчун нисбати ҳаҷми ҷисмонии молҳо, ки барои фурӯш дар бозори дохилии мамлакат ворид шудаанд, ба ҳаҷми пули дар муомилоти дохилӣ ҷой дошта бо назардошти суръати муомилоти онҳо ҳисоб карда мешавад.

Бояд қайд намоем, ки то ин қониб дар адабиёти муосири иқтисодию оморӣ тарзҳои андозагирӣ қобилияти харидории дохилии пули миллӣ муайян карда нашудаанд. Аз он ҷумла бо ақидаи Р.К.Раҳимов«...дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назар ба дигар мамлакатҳо бо мақсади таҳлили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ нишондиҳандаи васеъи ҳаҷми пул, ки бо **M2** ҷамъи амонатҳо дар асъори хориҷӣ ифода мегарданд»[8.С.6-7]. Аз ин хотир, онҳоро метавон бо истифодаи ифодаҳои оморӣ риёзӣ андозагирӣ намуда, нишон дод. Яъне, мо метавонем формуларо бо тариқи зайл ифода намоем:

$$\text{дар ин ҷо:} \quad K_{x.d} = \frac{1}{\frac{M \times V}{A^p}} \quad (1) \quad [3.С.470].$$

қобилияти харидории дохилӣ:

Нисбати гардиши (муомилоти) дохилии пул ($M \times V$) ба маҷмӯи ҳаҷми пешниҳоди молҳо (A^p), ки дар маҳраҷ қасри қисми рости муодилаи (p) оварда шудааст, сатҳи умумии нархҳо дар мамлакат нишон медиҳад. Ҳамзамон, сатҳи қобилияти харидории дохилии пул бо формулаи зерин ифода меёбад:

$$K_{x.d} = \frac{1}{p}, \quad (2) \quad [3.С.470].$$

Муодилаи овардашуда нишон медиҳад, ки қобилияти харидории дохилии пул, баръакси бузургии сатҳи умумии нархҳо дар мамлакат мебошад. Динамикаи қобилияти харидории дохилии пулро метавон бо ёрии индеси он ($I_{k.x}$) ҳисоб намуд.

$$I_{k.x,y} = \frac{1}{\frac{M_1 \times V_1}{A_1^p} \cdot \frac{M_0 \times V_0}{A_0^p}} = \frac{1}{P_1 : P_0} \quad (3) \quad [3.С.470].$$

Инчунин дар бештари маврид индекси қобилияти харидории пулро ($K_{х.п}$), баракси индекси нарх (J_p) ҳисоб намуд:

$$K_{х.п} = I/J_p, J_{п.қ.} = I/J_p. \quad (4)$$

$$J_p = \sum_{i=1}^n P_{i1} Q_{i1} : \sum_{i=1}^n P_{i0} Q_{i1} \quad (5)$$

Дар инҷо, $P_{i0}P_{i1}$ - нархи мол ва хизматрасонӣ дар давраи қорӣ ва базисӣ; Q_{i1} -ҳаҷми мол ва хизматрасонӣ дар давраи қорӣ [10.С.279].

Акнун бо ёрии истифодаи формулаҳои дар боло нишон дода шуда, (1,2,3, 4,5) қобилияти харидории дохилии пули миллиро дар солҳои 2011 ва 2019 ҳисобменамоем.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои ҳисобкунии қобилияти харидории дохилии пули милли (сомонӣ) дар солҳои 2011 - 2019

т/р	Нишондиҳанда	Солҳо	
		2011	2019
1.	Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо нархҳои амалкунанда мутобиқи солҳо, млн.сомонӣ	30071,1	77354,7
2.	Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо нархҳои муқоисашаванда, млн.сомонӣ	5683,4	5801,6
3.	Содирот млн.сомонӣ	459243,9	1174,4
4.	Воридот млн.сомонӣ	151114,8	3349,3
	Содироти ҳолис млн.сомонӣ	-308129,1	2174,9
5.	Ҳаҷми пул (М4) млн.сомонӣ	4 458,0	22155
6.	Миқдори гардиши пул (М4), маротиба	5,5416	3,494
8.	Ҳаҷми истеъмолати дохилӣ, млн.сомонӣ	33314,9	62541,4
9.	Сатҳи нархҳо, %	104,3	105,2
7.	Сатҳи қобилияти харидории дохилии пули милли, %	94,43	94,97

Маълумот барои таҳлил аз Тоҷикистон: 25- соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмуаи оморӣ, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2016, Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон (2020), Бюллетени омили бонкӣ: декабр 2010/12 (183), декабр 2019/4 (237) истифода шуда, нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 1 овардашуда ҳисоб карда шуданд [1 ва 5,7,9 саҳ. 66-69. саҳ.219-220].

Дар солҳои муқоисашавандаи 2011-2019 ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо нархҳои муқоисашавандаи соли 2011 ба миқдори 118,6 млн. сомонӣ афзудааст. Ҳаҷми содироти молҳо ба кишварҳои хориҷӣ дур ва наздик коҳиш ёфта, миқдори камшавии он - 458,06 млн. сомони ро ташкил медиҳад. Ҳаҷми воридоти молҳо аз кишварҳои хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон низ коҳиш ёфта, ва нишондиҳандаи мазкур - 147,7 млн. сомонӣ баробар аст. Фарқияти байни ҳаҷми содирот ва ҳаҷми воридот, содироти холисро ташкил дода, бо аломати манфӣ ба андозаи 2174,9 млн. сомонӣ баробар гардид.

Ҳаҷми пул (М4) дар ҳамин давраи муқоисашаванда ба андозаи 17697 млн. сомонӣ афзудааст. Афзоиши мазкур имконият дод, ки суръати гардиши (муомилоти) пул (М4) ба андозаи -2,047 коҳиш ёбад. Ҳаҷми истеъмолати дохилӣ ба андозаи 24 779,2 млн. сомонӣ афзудааст.

Сатҳи намоёи нархҳо (инфляция) дар соли 2019 андозаи 8,0 фоизро ташкил дода дар муқоиса ба соли 2018 ба андозаи 1,9 фоиз афзоиш ёфтааст. Ин имконият дод, ки қобилияти харидории дохилии пули миллӣ ба андозаи 0,54 банди фоизӣ афзун гардад.

Бояд қайд намоем, ки барои ба даст овардани устувории пули миллӣ танҳо нигоҳ доштани қобилияти харидории дохилии он кифоя нест. Инчунин, аҳамияти муҳимро таъмини таҳкими қобилияти харидории беруниро низ дорад. Зеро ҳар як мамлакати соҳибистиклол метавонад афзалиятнокии тақсимоти байналмиллалиро танҳо бо роҳи воридшавӣ ба робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо мамлакатҳои дигари олам истифода намояд. Самаранокии онҳо бевосита аз бузургии қобилияти харидории берунии пули миллӣ вобаста мебошад.

Моҳияти иқтисодии қобилияти харидории берунии пули миллӣ бо ҳаҷми ҷисмонии молҳо ва хизматҳо, ки дар эквиваленти арзиши он аз дигар мамлакатҳои ҷаҳон харид мешавад, ифода меёбад.

Айни замон, дар назария ва амалияи пули миллӣ ва андозагирии қобилияти харидории берунии он дар байни олимони ва иқтисодчиён баҳсу мунозираҳои зиёд ҷой дорад. Як қатор муҳаққиқони иқтисоддон зеро мафҳуми қобилияти харидории берун - ақидаи қурби пули миллиро нисбати дигар асъори хориҷӣ дастгири менамоянд. Дигарон ақида доранд, ки таносуби меъёри (ставка) фоизи воситаҳои молиявӣ бо пули миллӣ ва хориҷӣ ифода меёбанд, маънои қобилияти харидории берунии пули миллиро дорад.

Агар қобилияти харидории берунии пули миллӣ нисбат ба асъори кадом як мамлакат, яъне дар асоси дутарафа баҳо дода шавад, он гоҳ вай метавонад нисбати асъори мамлакатҳои сеюм баланд ё паст арзёбӣ гардад [11.С.54].

Бинобар баҳои дақиқӣ ва мнатиқии қобилияти харидории берунии пули миллӣ дар асоси бисёртарафа, яъне ба ҳисоби миёна нисбат ба гурӯҳ, ё ин ки сабаби асъории дигар мамлакатҳо - шарикони асосии савдо бо кишварӣ мо дода мешавад.

Зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон амалиёти иқтисодии хориҷиро бо дигар мамлакатҳо бо асъори гуногун мегузаронад. Аз ҷиҳати методологияи омӯрӣ ба сифати вазнҳо ҳангоми ҳисобкунии миёнаи бисёртарафа, ё ин ки самаранокии қурб ҳиссаи мамлакатҳои ҳамшарикони савдо дар ҳаҷми умумии содирот ва воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда мешавад. Ҳамин тавр, қобилияти харидории берунии пули миллӣ дар ҳаммонандии қобилияти харидории дохилӣ ҳамчун бузургии баръакс нисбат ба сатҳи миёнаи арзиши молҳо ва хизматҳо, ки аз хориҷа ба кишварӣ мо ворид шудаанд ва онҳо бо пули миллӣ аз нав ҳисоб карда шудаанд, муайян карда мешавад Яъне:

$$K_{Х.Б} = \frac{1}{P_{\sigma}}, \quad (4)$$

дар ин ҷо:

Кхб - қобилияти харидории берунӣ;

Рб - нархи миёнаи молҳо ва хизматҳои, ки бо пули миллӣ аз нав ҳисоб карда шудаанд.

Нархи молҳо ва хизматҳои воридшуда ба дохили кишвар, ки бо асъори хориҷӣ ифода ёфтаанд, зарур аст ҳар яке аз онҳоро бо асъори миллӣ аз нав ҳисоб намоем. Барои ин нархи онро бо асъори хориҷӣ бояд ба қурби асъор бо воҳиди асъори мамлакатҳои воридкунанда тақсим намуд. Мисол, қурби 1 сомонӣ дар таърихи 6 сентябри соли 2019 ба 0,1050 доллари ИМА баробар аст ва қурби мубодилавии сомонӣ - 9,1685 сомонӣ барои 1 доллари ИМА муқаррар шудааст. Болоравии қурби асъор афзоиши арзиши пули миллӣ ва пастшавӣ - камшавии арзиши онро нишон медиҳад. Афзоиши қурби мубодилавии сомонӣ тамоили пастшавии арзиши он ва пастшавӣ, баръакс болоравии арзиши пули миллиро ифода менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон молҳо ва хизматҳои аз кишварҳои ИДМ ва хориҷии дур ворид менамояд. Тибки маълумотҳои оморӣ расмӣ сохтори ҷуғрофии воридоти Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар соли 2019 аз кишварҳои хориҷии дур ва ИДМ чунин аст: ИДМ (аз ҳаҷми умумии воридот) - 52,9%, аз он ҷумла: Русия - 30,5%, Қазоқистон - 16,2%, Туркменистон - 3,1% Украина - 1,1%, Қирғизистон - 0,7% ва дигар кишварҳои ИДМ - 1,3%. Аз кишварҳои хориҷии дур - 47,1%, аз он ҷумла: Чин - 22,2%, Эрон - 3,6%, Туркия - 3,9%, Швейтсария 3,1%, Литва - 2,4%, Олмон - 1,3%, Аморати Муттаҳидаи Араб - 1,2%, ИМА - 1,1% ва дигар кишварҳои хориҷии дур - 8,3% [1. ва 5,7, сах. 66-69].

Вобаста аз ҳиссаи молҳо ва хизматрасониҳои мамлакатҳо - ҳамшарикони савдо дар ҳаҷми умумии воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти харидории сомонӣ нисбати ҳар як мамлакат бо таври кулӣ фарқ, менамояд. Азбаски таварруми пул (инфляция) сатҳи миёнаи тағйирёбии нархҳо дар ин ё он мамлакат андозагирӣ менамояд, бинобар он саҳви калон нест, ки ба ҷои нархҳои миёнаи молҳо ва хизматҳои воридшаванда, аз қадом мамлакате набошад, мумкин аст, нишондиҳандаи таварруми пули ҳамин мамлакатро истифода бурд.

Бо ҳамин тарз, мумкин аст сатҳи миёнаи нархҳои молҳо ва хизматҳои содироти ва воридоти роҳи аз нав ҳисобкунӣ бо пули милли муайян намоем. Албатта, ин бо усули миёнаи арифметикӣ, ё ин ки миёнаи баркашидашуда нисбати таварруми пул дар мамлакатҳои мухталиф мутобиқан ба қурби асъор аз рӯи ҳиссаи ин ё он мамлакат дар маҷмӯи гардиши савдои хориҷии ҷумҳурӣ ҳисоб карда мешавад.

Яъне:

$$\bar{P}_6 = \sum \left[\frac{P_1}{W_1} \times \frac{Y^i}{\sum Y^i} \right] \quad (5)$$

ё ин ки

$$\bar{P}_6 = \prod_{i=1}^n \left[\frac{P^i}{W^i} \right]^{Y^i} \quad (6)$$

дар ин ҷо:

P_i - сатҳи миёнаи нарх дар мамлақати хориҷие (i), ки бо пули миллии ҳамин мамлакат ифода ёфтааст;

W_i - қурби мубодилавии пули милли нисбат ба асъори (i) мамлакат (мисол: USD/TJS);

Y^i - ҳиссаи i мамлакат дар маҷмӯи гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бо намуни умумӣ (P_6) - ро метавон бо тарзи зерин навишт:

$$\bar{P}_6 = \left[\frac{P_1}{W_1} \right] \quad (7)$$

Таносуби байни қобилияти харидории берунии пули милли нисбат ба қобилияти харидории дохилӣ ҳамчун бузургии миёнаи баркашида шуд - қурби асъори самарабахши (бисёртарафаи) воқеиро ифода менамояд. Нишондиҳандаи мазкур, зиёд будани қобилияти харидории беруниро нисбат ба қобилияти харидории дохилии пули милли тавсиф менамояд. [6.С. 554]. Ба ибораи дигар, қурби асъори самарабахши (бисёртарафа) қобилияти харидории пули миллиро бо воҳидҳои қобилияти харидории дохилии он андозагирӣ менамояд. Вобаста ба ин ҷи тавре, ки М.Блауг менависад: «пул қобилияти харидории худро аз даст додааст- мутобиқ ба назария, сабаби асосии он тағйирёбии нарх, ё инки қобилияти харидории пул, ки M (ҳаҷми пул) таъсиррасон аст, ба маҷмӯи талабот ба мол ва хизматрасонӣ MV , ҳамзамон бо воситаи MV тақондиҳандаи нарх ва сатҳи истеҳсолот аст» [2.С.589].

Қурби асъори самарабахши (бисёртарафаи) воқеӣ бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\frac{K_{x.б}}{K_{x.д}} = \frac{\overline{P_{g.1}}}{\overline{P_{б.1}}} = \left[\frac{P_{g.i} \times W_i}{P_{б.i}} \right] = r \quad (8)$$

Қх.б – қобилияти харидории берунии сомонӣ;

Қх.д – қобилияти харидории дохилии сомонӣ;

P_{gj} – сатҳи миёнаи нархҳо (индекс-дефлятор) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

$P_{б.i}$ - сатҳи миёнаи нархҳо (индекс-дефлятор) дар мамлакати хориҷии (i);

г- қурби асъори самарабахшии (бисёртарафаи) воқеӣ.

Аз рӯи формулаи додашуда чунин хулоса бароварда мешавад:

1. Агар $r = 1$ бошад, он гоҳ қобилияти харидории берунии пули милли ба қобилияти харидории дохилӣ баробар мешавад, яъне:

$$K_{x.б} = K_{x.д} \quad V \quad r = 1; \quad (9)$$

2. Агар $r > 1$ бошад, он гоҳ қобилияти харидории берунии пули милли нисбат ба қобилияти харидории дохилӣ зиёд аст, яъне:

$$K_{x.б} > K_{x.д} \quad V \quad r > 1; \quad (10)$$

3. Агар $r < 1$ бошад, он гоҳ қобилияти харидории берунии пули милли нисбат ба қобилияти харидории дохилӣ паст аст, яъне:

$$K_{x.б} < K_{x.д} \quad V < 1; \quad (11)$$

Тавре, ки дар боло қайд карда шуд, дар ИДМ шарикони савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан кишварҳои Русия, Қазоқистон ва Қирғизистон ба ҳисоб мераванд. Аз ин хотир, қурби асъори самарабахшии (бисёртарафаи) воқеиро нисбати шарикони савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон - Русия, Қазоқистон ва Қирғизистон дида мебароем.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои ҳисобкунии қурби асъори самарабахшии (бисёртарафаи) воқеӣ дар соли 2019

Нишондиҳанда	Соли 2019
Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. млн. долл. ИМА	4523,7
Ҳиссаи шарикони савдо воридот бо %:	
Русия	30,1
Қазоқистон	22,1
Қирғизистон	1,3
Қурби расмӣ асъори хориҷӣ. сомонӣ:	
1 рубли Русия	0,1560
10 тангаи Қазоқистон	0,2541
10 соми Қирғизистон	1,3910
Индекси нархҳои истеъмолӣ, %:	
Русия	102,4
Қазоқистон	103,2
Қирғизистон	101,1

1. Нархҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе соли 2019 [5. саҳ. 46-59.].

2. Маҷмуаи омили солони Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2020, саҳ. 219-220 [7. саҳ. 66-69].

Аз рӯи маълумоти овардашудаи ҷадвали 2 бо ёрии формулаи (8) қурби асъори самарабахшии (бисёртарафаи) воқеии сомони ҳисоб намудем, ки натиҷаи он чунин аст:

Русия: $r=0,1104$ Қазоқистон: $r=0,2135$ Қирғизистон: $r=1,1575$

Тавре, ки ҳисоби қурби асъори самарабахшии (бисёртарафаи) воқеии сомонӣ (г) нишон дод, вобаста аз шарикони Ҷумҳурии Тоҷикистон - Русия ва Қазоқистон қобилияти

харидории берунии сомони нисбат ба қобиляти харидории дохилӣ паст буда, мутаносибан ба 0,1104 ва 0,2135 баробар аст. Баръакс, вобаста аз шароити савдои ҷумҳури - Қирғизистон, қобиляти харидории берунӣ назар ба дохилӣ зиёд аст ва $r = 1,1575$. Албатта, афзоиши қурби асъори самарабахшии (бисёртарафаи) воқеӣ (r) маънои баландшавии қобиляти харидории берунии ҳар як воҳиди пулро дорад.

Пули (динамикаи) сатҳи нархҳо (P) нишондиҳандаи муҳими раванди таваррум (инфлятсия) баҳисоб меравад. Аз лиҳози муодилаи мубодилаи И. Фишер пуёи (динамикаи) сатҳи нархҳо (P) натиҷаи муассири тағйирёбии ҳаҷми пул, суръати гардиши (муомилоти) пул ва ҳаҷми ҷисмонии (физикий) истеҳсолот ба ҳисоб меравад [4.С.477].

Акнун дар асоси маълумотҳои ҷадвали 1 ва истифодаи формулаҳои дар боло оварда шуда таъсирбахши омилҳо, яъне афзоиши ҳаҷми пул (M_4), суръати гардиши (муомилот) ҳаҷми пул (M_4) ва ҳаҷми ҷисмонии (физикий) маҳсулотро (молу хизмат) ба сатҳи пуёи (динамикаи) сатҳи нархҳо (индекси инфлятсия) ҳисоб менамоем:

1. Индекси инфлятсия

$$(J_{inf}) = (J_p - 1) \times 100\% = (0,993 - 1) \times 100 = -0,7\%.$$

Дар соли 2019 нисбат ба соли 2013 намои (динамикаи) сатҳи нархҳо дар иқтисодиёти кишвар ба андозаи -0,7 фоиз коҳиш ёфтааст.

Таъсирбахши омилҳои афзоиши ҳаҷми пул (M_4), суръати гардиши (муомилот) ҳаҷми пул (M_4) ва ҳаҷми ҷисмонии (физикий) молу хизматҳоро ба тағйирёбии намои (динамикаи) сатҳи нархҳо (индекси инфлятсия) андозагирӣ менамоем:

яқум, аз ҳисоби тағйирёбии пуёи (динамикаи) ҳаҷми пул (M_4): $J_{inf,M} = (J_m - 1) \times 100 = (2,231 - 1) \cdot 100 = 123,0\%$

дуом, аз ҳисоби тағйирёбии суръати гардиши (муомилот) ҳаҷми пул (M_4):

$J_{inf,v} = (J_v - 1) \times J_m \times 100 = (0,855 - 1) \cdot 2,231 \cdot 100 = -32,3\%$. сеюм, аз ҳисоби тағйирёбии ҳаҷми ҷисмонии (физикий) маҳсулот (молу хизматҳо):

сеюм, аз ҳисоби тағйирёбии ҳаҷми ҷисмонии (физикий) маҳсулот (молу хизматҳо):

$$J_{inf,q} = \left(\frac{I}{J_q} - 1 \right) \times J_m \times J_v \times 100 = \left(\frac{1}{1,908} - 1 \right) \cdot 2,231 \cdot 0,855 \cdot 100 = -90,77$$

чорум, аз ҳисоби ҳарсеи омилҳо:

$$J_{inf} = \Delta J_p = (\Delta J_{p,M} + \Delta J_{p,v} + \Delta J_{p,Q}) = 123,0 - 32,3 - 90,77 = -0,07\%.$$

Ҳамин тавр натиҷаи таҳлил нишон дод, ки афзоиши ҳаҷми пул (M_4) ба афзоиши сатҳи нархҳо (инфлятсия) сабаб гардида андозаи он 123 фоизро ташкил медиҳад. Баръакс коҳишёбии суръати гардиши (муомилот) ҳаҷми пул (M_4) ва афзоиши истеҳсолот (истеҳсол ва пешниҳоди молу хизматҳо) мутаносибан ба пастгардонии сатҳи нархҳо (инфлятсия) таъсиррасонида, андозаи онҳо дар маҷмӯъ -90,77 фоизро ташкил намуда, сатҳи веќеии таваррум ҷӣ тавре қайд намудем ба 7,0 % баробар гаштааст. Тибқи консепсияи монетаристҳо риоя нагардидани мувозинати тарафҳои ҷап ва ростӣ баробарии мубодила ($MV > PQ$) ба афзӯдани нархҳо ва таваррум оварда мерасонад. Аз баробарии мубодилави Фишер бар меояд, ки тарафи ҷапи он (MV) гардиши пул ва тарафи ростии баробарӣ (PQ) ҳаҷми ММД-ро дар сатҳи макроиқтисод дар бар гирифтааст. Нобаробарии дар ифодаи Фишер аз номувозинатии гардиши пул ва ҳаҷми ММД дар ин давра шаҳодат медиҳад, ки мувофиқан ин нобаробарии ба таваррум оварда мерасонад [11. саҳ. 80-89]:

$$\text{яъне, } J_M \cdot J_v = J_Q \cdot J_P; \quad 2,231 \cdot 0,855 = 1,908 \cdot 1,045; \quad 1,9 < 1,9:$$

Хулоса мавзӯи мазкур мубрамияти рӯз баҳисоб рафта, чунин ибрази ақидаро дар охир дуруст ҳисобидем;

1. Ҳарчанд таҳқиқот дар давраи ҳасос (COVID-19) бароҳ монда шудааст, ки айни замон дар тамоми ҷаҳон ҳукумфармоӣ, аммо зарурияти ҳамкорихоро бо шарикони савдо, аз онҷумла мамлакатҳои ИДМ баҳри устувор гаштани қобиляти харидории пули милли афзоиш дод.

2. Тамоми омилҳо таҳти контрол (назорати доимӣ) қарор бояд, гирифта шавад, ба хотире, ки ҳангоми қурби пули миллий паст гардад, ба ҳолати устувор гардонидан гарон мегардад.

3. Тадбиқи баробарии олими шинохта Фишер дар ин давра зарур ҳисобида мешавад, ҳангоми нобаробар гаштан, ноустувори дар тамоми соҳаҳо ба назар хоҳам расид.

Дар охир бояд, қайд намоем, ки устувории қобилияти харидории пули миллий яке аз рукнҳои рушди иқтисодиёт ва танзими сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо пул баҳисоб меравад. Тибқи таҳқиқот, агар чунин ҳолат, яъне сиёсати пулию қарзӣ хуб ба роҳ монда шавад, бевосита интизорияти устувории пули миллий дар оянда дар назар аст.

АДАБИЁТ

1. Бюллетени омери бонкӣ: Декабр 2019, № 12(246), саҳ. 142.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. // Пер. с англ., 4-е изд. – М.: М. Блауг Дело Лтд, 1994. – С.589.
3. Елисеева И. И., Юзбашев М. М. Общая теория статистики: учебное пособие /И. И.Елисеева, М. М. Юзбашев–М.: ИНФРА – М, 1998. с.236.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю //Том 1. Пер с 13-го англ. Изд. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 279.
5. Нархҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе соли 2020. Саҳ. 42-43.
6. Нурсеит Н.А. Обеспечение устойчивости национальной валюты: теория и практика валютной политики. // Н.А. Нурсеит Алма-Аты, 2004. 230-238.
7. Омери солонан Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2019, саҳ. 225-232.
8. Рахимов Р.К. Теория и практика денежно-кредитной политики. / Р.К. Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2007. – № 2. – С. 6-7.
9. Тоҷикистон: 25- соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ, Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2016, саҳ. 219-220.
10. Харрис Л. Денежная теория. / Л. Харрис // – М.: Прогресс, 1990. – С. 150-156.
11. Холов Р.Ш. Таҳлили сохтори таъсири омилҳо ба сатҳ ва динамикаи монетизатсияи иқтисодиёт. // Р.Ш. Холов Паёми молия ва иқтисод (маҷлаи илмӣ) №1(9) Душанбе 2020с. 138-144.

УДК 691

Ҷурақулов М.Р.

САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ МАВОДҲОИ АРБОЛИТӢ АЗ КОМПОЗИТСИЯҲОИ ЧАСПАНДАГИЮ - РАСТАНИГӢ (КЧР) ДАР АСОСИ ҶУЗАПОЯ

Дар мақолаи мазкур ҳисоби самаранокии иқтисодии ивази панелҳои керамзитбетонии якҷабатаи мавҷуда бо деворҳои панелии беруна бо теплоизоляция аз МГГХҒ дар сохтмонҳои камшоёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки нархи он ба 130,24 сомони барои 1м² ихотаи деворӣ баробар аст.

Ба нишондиҳандаҳои самаранокӣ чунин омилҳо таъсири муҳим дорад, истифодабарии пайвастандаҳои камёфт, инчунин партовҳои пахтакорӣ, яъне ҷузапоя, муқаррар карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: сохтмон, самаранокии иқтисодӣ, масолеҳҳои сохтмонӣ, конструкция, ашёи хом, партовҳо, ғузапоя, композитсияи часпандагию-растанигии- (КЧР), теплоизоляциясионӣ.

Джуракулов М.Р.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ АРБОЛИТОВЫХ МАТЕРИАЛОВ ИЗ РВК НА ОСНОВЕ СТЕБЛЕЙ ХЛОПЧАТНИКА

В данной статье приведены расчеты экономического эффекта от применения в малоэтажном строительстве в условиях Таджикистана наружных стеновых панелей с теплоизоляцией из ГГГТМ в замены существующих однослойных керамзитобетонных панелей, эффект которого составило 130,24 сомони на 1 м² стенового ограждения.

Установлено, что на показатель эффективности имеют существенное влияние такие факторы, как использование недефицитного связующего, а также и дешевого отхода хлопководства - стеблей хлопчатника.

Ключевые слова: строительство, экономического эффекта, строительных материалов, конструкция, сырьё, отходы, стеблей хлопчатника, растительно-вяжущих композиции (РВК), теплоизоляция.

Jurakulov M.R.

ECONOMIC EFFICIENCY OF THE USE OF ARBOLITE MATERIALS FROM RVC BASED ON COTTON STEMS

This article presents the calculation of the economic effect of the use in low-rise construction in the conditions of Tajikistan of the proposed external wall panels with thermal insulation from GGGTM, in relation to the replacement of existing single-layer expanded clay concrete panels was 130.24 somoni per 1 m² of wall fencing. It is established that the efficiency indicator is significantly influenced by such factors as the use of a non - deficient binder, as well as the cheap waste of cotton growing-cotton stalks.

Keywords: construction, economic effect, building materials, structures, raw materials, waste, cotton stems, vegetable-binding compositions (RVC), thermal insulation.

Барои расидан ба мақсади ғузошташуда, дар доираи сохтмон ва меъморӣ, истифодаи масолеҳҳои нав, конструкция ва технологияҳои захирасарфакунада ва самаранокии энергетикӣ бо истифода аз ашёи хоми арзони маҳаллӣ ва хусусан аз партовҳои истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла ғузапоя ҷорӣ кардан лозим аст. Партовҳои селлюлозадор, ки бо часпандаҳои минералии мавҷудбуда метавонанд барои таҳия ва сохтани масолеҳи таркибӣ бо истифодаи ТРЧ (таркибҳои растанигиву часпонанда) ҳамчун асос шароит фароҳам оранд, ки ҳоло дар истеҳсоли масолеҳи сохтмони гарминигаҳдор ва гармию-конструксионӣ барои деҳот ҳангоми сохтани биноҳои камшоёна васеъ истифода мешавад. Зимнан имконоти ба сифати масолеҳи пайвастананда истифода бурдани часпандаҳои минералӣ органикиро ишора кардан зарур аст.

Тамоми комплекси омилҳои табию- иқлимиро ба назар гирифта, ҳамчунин шароитҳои муҳандисию- геологӣ ва ҳамчунин миқёси минтақаи иҷтимоӣ- иқтисодиро ба назар гирифта, чунин қабул менамоем, ки инҳо дар ҳалли муносибатҳои сохтмони бино ва иншоотҳои меъморӣ ва банақшагирӣ, конструктивӣ таъсири ҳудро мерасонад.

Нақшаи яқумдараҷаро дар ин ҳолат ба конструкцияҳои ихотакунандаи бино ва иншоотҳо дода мешавад, ки ба онҳо талаботҳои нишондода мансуб мебошанд, ба мисли:

мустваҳкамӣ, саҳтӣ, устуворӣ ва инчунин оқилона камхарч истифода бурдани ашёҳои хоми маҳаллӣ бо назардошти андозаҳои аслии маҳал ва муҳит.

Дар Ҷумҳури аҳамияти асосӣ ба рушди соҳаи агросаноатӣ дода шудааст ва бинобарин мо ноҳиябандии биоиклимиро дида мебароем, ки дар адабиётҳои илмӣ оварда шудааст:

- 1) пасткӯҳҳо, хело гарм;
- 2) доманакӯҳҳо (домана кӯҳҳои адирӣ) гармии бо эътидол;
- 3) пасткӯҳҳо, гарм;
- 4) миёнакӯҳҳо, салқин;
- 5) баландкӯҳ, хунук;
- 6) киштзорҳо, харсангҳо, сангрзаҳо, пирьяхҳое, ки барои ҳаёт нолозиманд.

Таснифоти дар боло зикргардида, нишон медиҳад, ки ноҳияҳои биоиклими 1-ум, 2-ум ва 3-ум ба ноҳияҳои иқлимӣ барои руëndани маҳсулотҳои кишоварзӣ- пахта (ғӯзапоя), мувоффиқанд. Яъне маҳз дар чунин ноҳияҳо ба асоси истеҳсоли ТРЧ (таркибҳои растанигиву часпанда) аз ғӯзапояи пахта масолахҳои сохтмонӣ, маснуот ва конструкцияҳо бунёд гузоштан мумкин аст.

Маълумоти дар боло зикргардидаро ба ҳисоб гирифта, бояд қайд кард, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳар як минтақаи иқлими бино ва иншоот дахл дорад, хусусияти маҳсули онҳоро ба назар гирифт.

Бояд қайд намуд, ки ба талаботҳои додасуда дар ҳама вақт ноил шудан мумкин аст, агар мо мавод, маснуот ва конструкцияҳои энергосамаранокӣ, ки параметрҳои баланди гармимуҳофизаткунӣ доранд истифода барем ва инчунин онҳо дар як вақт ба талаботҳои истифодабарӣ ва иқтисодӣ ҷавобгӯ бошанд.

Дар заминаи самаранок истифода бурдани масолахҳои сохтмонӣ, ки дар асоси захираҳои ашёи хоми маҳаллӣ, аз партовҳо, ҳангоми истеҳсоли маҳсулотҳои маҳаллӣ, инчунин захираҳои дуумдараҷаи маҳсулотҳои истеҳсолот.

Ҳангоми гузаронидани нархгузори асосноккунии техникую-иқтисодии сохтмони биноҳои камошӯна дар деҳот, чунин коэффитсиентҳои хароҷоти меҳнат, ки нисбат ба минтақаи сохтмон ҳангоми сохтмон мувофиқ аст, мақбули умум мебошад:

- бинои хиштӣ- 1,0;
- бинои монолитӣ (яклухт)- 1,37;
- бинои синҷӣ- 0,97;
- биноҳои ҳаҷмқалон - 0,70;
- бинои панелқалон - 0,56.

Чунин баҳодиҳӣ аз ҷараёни нисбии биносозии қалонпанелӣ шаҳодат медиҳад. Дар чунин ҳолат асосан панелҳои якҷабата, ки бештар аз бетони сабук сохта шудааст, истифода бурда мешавад.

Ҳангоми сохтмон дар ноҳияҳои кишоварзӣ бештар аз гил, гилхок истифода мебаранд. Ин масолахҳо ҳангоми тақсими худудӣ хусусияти хоси фарқкунандаро, масалан дар қисми таркиби ченаки андозавии онҳо, доранд. Таркиб ва фраксияҳо дар асоси таҳлили таркиби ченаки андозавии гилхокҳои сафедҳои қони ш. Душанбе дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1 – Таҳлили таркиби андозавии гилхокҳои сафедхок (қон ш. Душанбе)

Қон	Фракция, мм				
	Регӣ			Чанг	Ҳокӣ
	1,0-0,25	0,25-0,10	0,10-0,05	0,01-0,005	Аз руи Робинзон 0,005
Душанбе	0,50-0,93	0,80-2,65	2,80-3,95	44,30-61,30	16,80-18,10

Дар асоси истифодабарии захираҳои табиӣ нишон додан мумкин аст, ки гилҳо ва гилхокҳо метавонанд ба сифати маҳсулоти хоми аввала барои маҳсулоти пуркунандаҳои ковок истифода бурда шаванд. Санчишҳое, ки дар шароити озмоишҳои керамикӣ-технологӣ гузаронида шудаанд, нишон медиҳад, ки барои истеҳсоли керамзит 11 кони гил истифода бурдан мумкин аст; бо мақсади истеҳсоли аглопарит бошад, ҳамагӣ 7 кони гилхокҳои сафедхок. Дигар 29 конҳои хок ва 14 конҳои гилхокҳо метавонанд танҳо ашёи хом шуда, барои истеҳсоли хишти хом, хишти поҳса ва каҳлой ва ғайра хизмат карданаш мумкин.

Миқдори бисери корхонаҳои истеҳсоли масолеҳҳои сохтмонӣ, маснуот ва конструкцияҳо асосан дар минтақаҳои Ҳисор ва шимоли Тоҷикистон ҷойгир шудаанд.

Дар ин минтақаҳо пойгоҳҳои асосӣ барои сохтмони деҳот ҷойгир шудаанд. Бояд қайд кард, ки ҷойгиршавӣ ва ҷойгиркунонии истеҳсоли масолеҳҳои сохтмонӣ дар қисми марказии ҚТ, дар натиҷаи зиёд гардидани хароҷотҳои нақлиёт ба вучуд омада, ба пастравии самаранокии сохтмон оварда мерасонид. Аз ҳамин сабаб онҳоро аз руи аломатҳои ҳудудӣ ҷойгиркунонидан мувоффиқ аст.

Дар замони муосир имконияти зиёд кардани истеҳсоли семент ба вучуд омадааст, бо назардошти истифодабарии шлами нефелинӣ, маҳсулоти истеҳсоли гилхок, кони Турпи минтақаи Ғарми ҚТ.

Дар чунин ҳолат, чи хеле, ки таҷриба нишон медиҳад, хароҷотҳои истифодабарӣ ҳангоми коркарди масолеҳҳои сементӣ аз шлами нефелинӣ, нисбати хароҷоти истеҳсоли сементҳое, ки дар асоси оҳаксанг ва гил бо сифати яхела истеҳсол мешаванд, 10-15% камтар мебошад.

Вале ҳаминро бояд қайд намуд, ки барои ҳалли чунин мушкилот (проблема) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи мустақкам вучуд надорад, чунки асосноккунии техникую-иктисодии истифодабарии захираҳои хом гузаронида нашудааст.

Бо мақсади ба даст овардани вазифаҳои гузашташуда нисбати ҳалли проблемаҳои вучуддошта ва ҳолати базаҳои минераливу-ашёи хом барои сохтмон, гузаронидани мониторинги васеъ талаб карда мешавад.

Сохтмон дар минтақаҳои деҳот, пеш аз ҳама бо имконияти васеи истифодаи захираҳои ашёи хоми маҳаллӣ, инчунин партовҳои чамшудаи гуногун, хело фарқ мекунад.

Онҳоро дар истеҳсоли масолеҳҳои сохтмон бомуваффақият истифода бурдан мумкин аст, чун номенклатураи масолеҳҳои сохтмон, маснуот ва конструкцияҳоро дар пойгоҳи ҳуди сохтмони деҳот васеъ менамояд. Манбаҳои илмӣ ва корҳои гузаронидашуда ба чунин ҳулоса баровардан имконият медиҳад, ки ҳангоми истифодабарии имкониятҳои бо роҳи технологӣ асосноккардашуда ва коркарди комплексӣ, 1т партовҳои чамшудаи намуди ғузапоя мумкин аст ҷои сарфай қариб ки 2м^3 ҷуби короиро [1,2,3,4,7,8] иваз намояд. Боз чунин омилҳоро бояд ба назар гирифт, ки ҷуб ба маҳсулоти воридшаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, асосан аз ноҳияҳои шимолии Федератсияи Руссия оварда мешавад.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки пурсамар истифода бурдани ашёи растанигии маҳаллӣ дар истеҳсолоти масолеҳҳои сохтмонӣ, маснуот ва конструкцияҳо ва маҳсусан барои сохтмони камошёнаҳо дар Тоҷикистон хеле баланд баҳогузори карда мешаванд.

Дар асоси тадқиқотҳо чунин омилҳо собит карда шуд, ки вектори асосии усулҳои самаранок ва даромаднок истифодабарии масолеҳҳои растанигӣ, маҳсусан ғузапоя- дар асоси онҳо истеҳсолшаванда, ҳамчун масолеҳҳои сохтмони гармимуҳофиз ва ҳам гармимуҳофизу- конструктивӣ, мебошад. Ақтуалии савол ва самаранокии чунин муносибат дар истифодаи технологияи начандон душвор ва дастрас мебошад, ки на онқадар аҳамияти калон дар маблағгузори асосӣ мебошад ва сарфай энергияро талаб наменамояд.

Ҳаминро низ қайд кардан лозим аст, ки омилҳои манфии самаранокии истеҳсоли масолеҳҳо, маснуот ва конструкцияҳо бо истифодаи ғузапоя вучуд дорад, ки мо онро ба

меҳнатталабии калон дар ҳангоми ғунучин ва нигоҳдории пахта (ғузапоя) марбут медонем. Ғайр аз ин, дар вақтҳои охир мукамалкунонии механизатсияи чараёнҳои додашуда бо амалиётҳои минбаъда (решаковии ғузапоя, пресс намудани онҳо ба тойҳо, боркунии механикӣ, ва инчунин кашондани тойҳои пахта ба амборҳо барои нигоҳдорӣ) ба қадре ҳалли ин масъаларо соддатар мекунад.

Ҳамин тавр, барои муайян намудани арзиши 1 м^3 масолеҳҳои МГГХҒ роҳҳои “арзиши” умумӣ, истифода шудааст. Пас аз он, барои аниқтар муайян кардани нишондодҳои дигар омилҳоро ба назар гирифтани зарур аст: физикӣ-техникӣ ва физикию-химиявӣ, инчунин хусусиятҳои сохтмонию- истифодабарӣ, ва дар минбаъда усул ва шароитҳои нигоҳдорӣ ва истифодаи маводҳои додашуда.

Ба сифати меъёрҳои муқоисавӣ аҳамияти арзиши 1 м^2 “қисми пинҳонии” панелҳои девориро, имкон медиҳем.

Барои муқоиса панелҳои сеқабата пешниҳод шудааст, ки робитаҳои сусти бо гарминигаҳдоре, ки аз масолеҳҳои МГГХҒ коркард шудааст, дорад. Қабати дарунаи синҷии оҳанубетонӣ, ғафсии 100мм дорад. Чунин ғафсӣ ба ғафсии тавсияшавандаи минималии деворҳои калонпанел мувофиқи СНиП ҚТ 22-07-2018 “Сохтмони иншоотҳои зилзилатобовар” ва барои деворҳои калонпанелҳои манзилҳо, таалуқ мебошад.

Ғафсии қабати оҳанубетонии беруна баробари 50 мм, тавсия шудааст. Қабати гарминигаҳдорӣ ғафсии 100 мм-ро, ки аз масолеҳи МГГХҒ тайёр шудааст, ифода менамояд.

Ҳангоми ҳисоббаробаркунӣ, ки дар боло оварда шудааст, мазмуни он дар ҷадвали 1.1, оварда шудааст, арзиши 1 м^2 «қисми пинҳонӣ» арзиши панелҳои муқоисавии додашуда $C = 78,43$ сомониро, ташкил намуд.

Аналог ва прототип барои муқоисаи панелҳо, панелҳои деворӣ аз тарафи “ЦНИИЭП гражданселстрой” тайёр карда шудааст, барои сохтмони камшоёнаи 3 қабатаи панелҳои деворӣ, ки пайвандҳои сусти бо серияи маълум 228 доранд, шуда метавонад. Ғафсии қабати оҳанубетонии дарунаи синҷии ин тимсол(прототип) ба 100 мм баробар аст, ғафсии қабати дарунаи оҳанубетонии конструктивии синҷӣ 65 мм –ро ташкил дод. Тимсол қабати гармимуҳофизаткунанда аз пенополистироли ПСБ-С бо ғафсии 60 мм доро аст. Дар асоси калкулятсия (дар ҷадвали 2.3), аҳамияти арзиши 1 м^2 «қисми яқлухт» панелҳои прототип ба $C = 80,62$ сомони мувофиқ мебошад.

Ҷадвали 2. Ҳисоббаробаркунии масрафҳо дар 1 м^2 «қисми яқлухт» -и панелҳои сеқабатаи деворҳои беруна бо алоқаи қайш ҳангоми истифодаи гарминигаҳдорӣ аз ғузапоя.

№ р т	Асос	Номгуи хароҷот	Воҳид и ченак	Миқдор	Нархи воҳ., сомони	Хароҷот -ҳо дар сомони
1	2	3	4	5	6	7
1.	Маҷмуаи нархи миенаи сметаӣ ба захираҳои асосии сохтмони ҚТ, №1-2019г.	Бетони вазнин синфи В10	м^3	0,150	400,78	60
2.	Аз руи калкулятсия	масолеҳҳои гармимуҳофиз и (МГГХҒ) аз	м^3	0,100	141,45	14,15

	(чадв. 3.1) ва бо ҳисоби 1	гачугилӣ-ғўзапоягӣ				
3.	Маҷмӯаи нархи миенаи сметаӣ ба захираҳои асосии сохтмони ҚТ, №1-2019г.	Арматура (бо коэф. армиронии бетон $\mu=0,05\%$)	м ³	$0,150 \cdot \frac{0,05}{100} = 7,5 \cdot 10^{-5}$	$\frac{7,85 \times 7283}{5} = 57171,5$	4,29
Чамъ						78,43

Чадвали 3..Ҳисоббаробаркунии масрафҳо барои панелҳои сеқабата бо пайвастиҳои қайш аз серияи 228, ки бо “ЦНИИЭП граждансельстрой” тайёр карда шудааст (бо ҳисоби ба 1 м² «қисми яклухт»)

№ р\т	Асос	Номгуи хароҷот	Воҳид и ченак	Миқдор	Нархи воҳ., сомони.	Хароҷот -ҳо сомони.
1	2	3	4	5	6	7
1.	Маҷмӯаи нархи миенаи сметаӣ ба захираҳои асосии сохтмони ҚТ, №1-2019г.	Бетони вазнини синфи В7,5 F35, $\gamma = 2300 \text{ кг/м}^3$, ГОСТ 25192-82	м ³	0,165	372,76	61,50
2.	Маҷмӯаи нархи миенаи сметаӣ ба захираҳои асосии сохтмони ҚТ, №1-2019г	Пенопласти полистиролӣ ПСБ-С ГОСТ 15588-2008 с $\gamma = 40 \text{ кг/м}^3$	м ³	0,06	$12/0,05 = 240$	14,4
3.	Маҷмӯаи нархи миенаи сметаӣ ба захираҳои асосии сохтмони	Арматура (бо коэф. армиронии бетон $\mu=0,05\%$)	м ³	$0,165 \cdot \frac{0,05}{100} = 8,25 \cdot 10^{-5}$	$\frac{7,85 \times 7283}{5} = 57171,5$	4,72

	и ҚТ, №1-2019г					
Чамъ						80,62

Объекти чорӣ намудани корҳои санҷишии панелҳои керамзитобетони якҷабатаи деворҳои берунаи манзилҳои истиқоматии калонпанел бо ғафсии 300 мм мешаванд.

Дар раванди чорӣ намудан ин панел ба шароити нақшаҳои амалӣ, ки ҳамчун бинои истиқоматии яқошёнаи дуквартирагӣ бо хонаҳои 5 утоқдор мувоффиқи нақшаи сохтмони андозааш яқхелаи минтақавии Тоҷикистон, мувоффиқ шудааст. 181-55-32с.-13.87.

Ҳисоби арзиши 1 м² «қисми яклухт»-и панелҳои додашуда чунинанд:

$$C_3 = C_{кх} \cdot \delta = 695,56 \cdot 0,3 = 208,67 \text{ сомони.}, \quad (1.1)$$

кучо $C_{кх}$, сомони – аҳамияти арзиши керамзитобетон (синфи В5,5) с $\gamma = 1200 \text{ кг/м}^3$, аз Маҷмуъаи нархгузори миенаи сметаӣ ба захираҳои асосии сохтмонӣ ҚТ, №1-2019г.

δ , м – ғафсии панелҳои керамзитобетонӣ.

Бинобар ин, бо истифодаи меъёрҳои муқоисавӣ -1м² «яклухт», қоидаи иқтисодиро бо ёрии чунин формула тасдиқ кардан мумкин аст:

$$\Theta = C_{2,3} - C_1 \quad (1.2)$$

Инчунин, бо ин формула муайян мекунем:

$$\Theta_2 = C_2 - C_1 = 80,62 - 78,43 = 2,19 \text{ сомони/м}^2$$

$$\Theta_3 = C_3 - C_1 = 208,67 - 78,43 = 130,24 \text{ сомони/м}^2$$

Вобаста ба маълумотҳои дар боло овардашуда, ба хулосае меоем, ки барои дар амал татбиқ кардани истифодабарии панелҳои девори беруна самаранок мебошад ва барои истифода бурдан дар шароити сохтмони камошёнаи Чумхурии Тоҷикистон тавсия дода мешавад.

АДАБИЁТҲО

1. Батырбаев, Г.А. Перспективы развития производства арболита на основе стеблей хлопчатника, рисовой соломы, одубины и камыша [Текст] / Г.А. Ашкинази. -М.: Стройиздат, 1977. –66 с., С. 3 – 5.
2. Бобров, Ю.Л. Новые теплоизоляционные материалы в сельском строительстве [Текст] / Ю.Л. Бобров. –М.: Стройиздат, 1974. –111 с.
3. Бухаркин, В.Н. Производство арболита в лесной промышленности [Текст] / В.Н. Бухаркин, С.Г. Свиридов, З.П. Рюмина. –М., 1969. -С.8-15.
4. Волобуев, В.Г. Использование отходов сельскохозяйственного производства в качестве энергетического топлива [Текст] / В.Г. Волобуев, В.И. Сапего. – Минск, 1980. – 40 с.
5. Гончаров, Н.А. Плиты из стеблей хлопчатника [Текст] / Н.А. Гончаров, В.М. Курдюмова // Плиты и фанера: научно-технический реферативный сборник. –М., 1981. –Вып. 3. –С.14-15.
6. Завражнов, А.М. Сельскохозяйственные отходы – сырье для строительных материалов [Текст] / А.М. Завражнов, В.И. Барулин, Е.А. Баженов // Строительные материалы и конструкции. –1984. –№ 2. –С.20-21.
7. Саидов Д.Х., Умаров У.Х., Джуракулов М.Р. Свойства глины Рошткалинского месторождения Таджикистана и строительные материалы на их основе для обеспечения доступного жилья // Бюллетень строительной техники. -2019. -№1. –С.12-19.

8. Саидов Д.Х., Умаров У.Х., Джуракулов М.Р. Механизмы структурообразования и технологические особенности производства материалов на основе растительно-вяжущих композиций // Вестник ТГУ им. М.С.Осими. – Душанбе, 2019. - № (145). – С.224-229.

УДК 657:338.486.4

Гафарова М.Т.
ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР
КОРХОНАҲОИ СОҲАИ САӢӢХӢ

Дар мақолаи илмӣ хусусиятҳои фаъолияти сайёҳӣ ва таъсири онҳо ба сохтори баҳисобгирӣ ошкор карда шудаанд. Инчунин хосияти баҳисобгирии фаъолияти туристӣ муайян карда шудаанд. Диққат ба хусусиятҳои сохти баҳисобгирӣ дар корхонаҳои сайёҳӣ бо назардошти самти фаъолияти онҳо дода мешавад. Рушди сайёҳӣ ва самаранокии фаъолияти ташкилотҳои туристӣ аз бисёр ҷиҳат ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибии ин соҳа вобаста аст. Гуногунӣ ва мураккабии фаъолияти молиявӣ ҳоҷагии ташкилотҳои туристӣ, фарқият дар дастурҳои методи соҳавӣ, тавсияҳо, қоидаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳо, ки хусусиятҳои индустрияи туристиро ба назар мегиранд, боиси зарурияти омӯхтани баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ шуданд.

Вожаҳои калидӣ: фаъолияти сайёҳӣ, баҳисобгирӣ, хизматрасонии сайёҳӣ, агенти сайёҳӣ, оператори сайёҳӣ, харочот, даромад.

Гафарова М.Т.
ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА
ПРЕДПРИЯТИЯМИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Раскрыты особенности туристической деятельности и их влияние на построение учета. Раскрыты специфику бухгалтерского учета туристической деятельности. Обращается внимание на особенности построения учета на туристических предприятиях с учетом специфики их деятельности. Развитие туризма и эффективность функционирования туристских организаций во многом зависят от построения бухгалтерского учета в этой отрасли. Многообразие и сложность финансово-хозяйственной деятельности туристских организаций, отличия отраслевых методических указаний, рекомендаций, положений и других документов, учитывающих специфику индустрии туризма, обусловили актуальность и необходимость изучения бухгалтерского учета предприятия туристской индустрии.

Ключевые слова: туристическая деятельность, бухгалтерский учет, туристические услуги, туристический агент, туристический оператор, расходы, доходы.

Gafarova M.T.
FEATURES OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING
TOURISM ENTERPRISES

The features of tourist activity and their influence on the construction of accounting are revealed. The specifics of the accounting of tourist activities are revealed. Attention is drawn to the peculiarities of building accounting at tourist enterprises, taking into account the specifics of their activities. The development of tourism and the effectiveness of the functioning of tourism

organizations largely depend on the construction of accounting in this industry. The diversity and complexity of the financial and economic activities of tourism organizations, the differences in industry guidelines, recommendations, regulations and other documents that take into account the specifics of the tourism industry, have led to the relevance and necessity of studying the accounting of an enterprise in the tourism industry.

Key words: tourism activities, accounting, travel services, travel agent, travel operator, expenses, income.

Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори зиёди самтҳои фаъолият мавҷуданд, ки яке аз онҳо ин соҳаи сайёҳӣ мебошад. Соҳаи сайёҳӣ ба қонеъ гардонидани орзуҳои доимии инсоният дар бораи донишҷӯи олами атроф асос ёфтааст. Ба тӯлаи рушди бахши сайёҳӣ ва татбиқи фаъолияти сайёҳӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, рушди технологияҳои иттилоотӣ, нақлиёт, хӯроки умумӣ, фароғатӣ, ҳамзамон нигоҳдорӣ ва барқароркунии ёдгориҳои таърихӣ, меъмори ва фарҳангӣ имконпазир гардид.

Сайёҳӣ, ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисодиёт ба шумор рафта, ба афзоиши даромади аҳоли мусоидат намуда, дар ташаққули индустрияи сайёҳӣ мусоидат мекунад. Бахши сайёҳӣ маҷмӯи субъектҳои гуногунро дар бар мегирад (меҳмонхонаҳо, маҷмааҳои сайёҳӣ, кемпингҳо, пансионатҳо, нақлиёт, фарҳангӣ, варзиш ва ғ.), ки қабул, хидмат ва интиқоли сайёҳонро таъмин мекунад.

Дар айни замон, рушди иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз шартҳои асосии самаранокии соҳаи сайёҳӣ таҳияи концепсияи баҳисобгирии фаъолияти корхонаҳои сайёҳӣ мебошад. Сайёҳӣ падидаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ буда ба иқтисодиёти миллии таъсири мусбат мерасонад [4].

Танзими давлатии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии тамоми соҳаҳои фаъолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади муқаррар намудани қоидаҳои ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, ки мутобиқи қонунгузори амалкунанда таъсис ёфтаанд.

Дар раванди ташаққули минбаъдаи индустрияи сайёҳӣ, хусусан масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ фаъолияти корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ, ки ҳалли онҳоро талаб мекунад, аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Имрӯзҳо шумораи зиёди асарҳои илмӣ бахшида ба фаъолияти корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ мавҷуданд, аммо масъалаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳқиқот ва умумигардонии амиқро тақозо мекунад.

Ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар фаъолияти сайёҳӣ пеш аз ҳама намуди фаъолияти субъекти индустрияи сайёҳӣ таъсир мерасонад. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сайёҳӣ" аз 3 сентябри соли 1999, №824, ба субъектҳои соҳаи фаъолияти сайёҳиро анҷом медиҳанд ё пешниҳод мекунад, инҳо дохил мешаванд:

- операторони сайёҳӣ шахсони ҳуқуқие мебошанд, ки мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода мешаванд, таъмини эҷоди маҳсулоти туристӣ, фурӯш ва пешниҳоди ҳадамоти туристӣ, инчунин фаъолияти миёнаравӣ мебошад. Барои пешниҳоди хидматҳои хусусиятнок ва марбута, ки тибқи тартиби муқарраршуда барои фаъолияти оператори сайёҳӣ иҷозатнома гирифтаанд. Вазифаи асосии оператори сайёҳӣ - ин ташкили сайёҳӣ, инчунин амалисозии он тавассути таблиғ, фурӯши ваучер, амалисозии ҳуди сафар ва ташкили хизматрасонии сайёҳӣ мебошад. Оператори сайёҳӣ ширкатест, ки яклуфтфурӯш аст ва маҳсулоти худро ба агентҳои сайёҳӣ (миёнаравҳо - фурӯшандагон) мефурӯшад. Дар баробари ин, ҳуди оператори сайёҳӣ метавонад мустақилона ваучертхоро ба сайёҳон фурӯшад;

- агентҳои сайёҳӣ, ҳамчун шахсони воқеӣ, субъектҳои хоҷагӣ мебошанд, ки ба фурӯши маҳсулоти операторони сайёҳӣ ва хизматрасонии сайёҳии дигар субъектҳои сайёҳӣ миёнаравӣ мекунад, инчунин дар фурӯши хидматҳои хос ва марбут ба он миёнаравӣ мекунад. Ширкати сайёҳӣ сафарҳои операторҳои сайёҳиро дар асоси

шартномаи байни онҳо басташуда - шартномаи агентӣ бо пардохти муайян мефурӯшад. Агентии сайёҳӣ таблиғи сайёҳон, фурӯш ва расонидани мизочонро ба ҷои сафар таъмин менамояд, сифати хизматрасонино назорат мекунад, эродҳо ва хоҳишҳои муштариёро ҷамъоварӣ мекунад.

- дигар субъектҳои соҳибкорие, ки барои ҷойгиронии муваққатӣ, хӯрок, экскурсия, фароғат ва дигар хизматрасониҳои туристӣ хидмат мерасонанд;

- роҳбаландон-тарҷумонҳо, роҳбаландҳо, устодони варзиш ва дигар мутахассисони бахши сайёҳӣ;

- шахсоне, ки фаъолияти марбут ба рушди сайёҳӣ анҷом медиҳанд ва тибқи тартиби муқарраргардида барои ҳукуки дастгирии сайёҳӣ иҷозат гирифтаанд;

- шахсоне, ки фаъолияти соҳибкорӣ надоранд ва барои ҷойгиркунии муваққатӣ, хӯрок ва ғайра хизмат мерасонанд [1].

Ҳама субъектҳои дар боло номбаршудаи соҳаи сайёҳӣ, мутобики самти фаъолияти худ, корхонаҳои сайёҳӣ мебошанд. Азбаски объекти баҳисобгирии муҳосибӣ ин фаъолияти корхонаҳои сайёҳӣ мебошад, таҳқиқи масъалаи субъектҳои хоҷагидорӣ ба корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ мувофиқи мақсад хоҳад буд.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сайёҳӣ" аз 3 сентябри соли 1999, № 824, корхонаи соҳаи сайёҳӣ ҳамчун як шахси ҳукукии мустақили хоҷагие, ки фаъолиятро бо мақсади ба даст овардани фоида ва қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунанда ба роҳ мондааст.

Ширкатҳои сайёҳӣ корхонаҳои истеҳсолии шаклҳои гуногуни моликият (давлатӣ, хусусӣ, ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд, ҷамъиятҳои саҳҷомӣ ва ғайра) мебошанд, ки барои шаҳрвандон хизматрасонии сайёҳиро амалӣ мегардонанд ва метавонанд дар шаклҳои мухталиф - аз корхонаҳои сайёҳии инфиродӣ то ширкатҳои сайёҳӣ ва шаклҳои гуногуни ассотсиатсияҳои онҳо муаррифӣ карда шаванд.

Корхонаҳои асосие, ки ба фаъолияти соҳаи сайёҳӣ тааллуқ доранд дар расми зер оварда шудаанд (ниг. Расми 1):

Дар асоси гуфтаҳои боло, метавон гуфт, ки ширкати сайёҳӣ як субъекти хоҷагие мебошад, ки бо ташкил ва хизматрасониҳои соҳаи сайёҳӣ машғул аст. Сарфи назар аз ҳама мушкилоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии солҳои охир, соҳаи сайёҳӣ ба он соҳаи хоҷагии халқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст, ки сол аз сол ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти сайёҳиро бемайлони афзоиш медиҳад.

Мафҳуми «маҳсулоти сайёҳӣ» бевосита бо хусусиятҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ алоқаманд аст - ин, пеш аз ҳама, низоми усулҳо ва фаъолиятҳои, ки барои рушди қабули қарори мушаххас бо мақсади ҳисобдорӣ таъмин мекунад.

Принсипҳои асосии баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти сайёҳӣ дар бар мегиранд:

- босалоҳият - татбиқи усулҳои баҳогузорӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ бо мақсади пешгирӣ кардани хароҷот, зиёд нишон додани дорой ва даромади корхона;

- фарогирии пурра - ҳисоботи молиявӣ бояд ҳама маълумотро дар бораи ҳодисаҳои воқеӣ ва эҳтимолии амалиёти тичоратӣ ва рӯйдодҳои дошта бошад, ки метавонанд ба қарорҳои дар асоси он қабулшуда таъсир расонанд;

- худмухторӣ - ҳар як корхона ҳамчун шахси ҳукуқӣ, аз соҳибонаш ҷудо ҳисобида мешавад, ки вобаста ба он моликияти шахсӣ ва ўҳдадорихои соҳибон набояд дар ҳисоботи молиявии корхона инъикос ёбанд;

- пайдарпайӣ - истифодаи доимии (сол аз сол) сиёсати интихобшудаи ҳисобдорӣ аз ҷониби корхона;

- мутгасилӣ - баҳодихии дорой ва ўҳдадорихои корхона бо назардошти пешгӯиҳои фаъолияти он идома хоҳад ёфт;

- ҳисобкунӣ ва мутобикати даромаду хароҷот - барои муайян кардани натиҷаи молиявии давраи ҳисоботӣ, зарур аст, ки даромади давраи ҳисоботӣ бо хароҷоти барои ба даст овардани ин даромадҳо муқоиса карда шавад. Ҳангоми пайдоиши даромад ва хароҷот

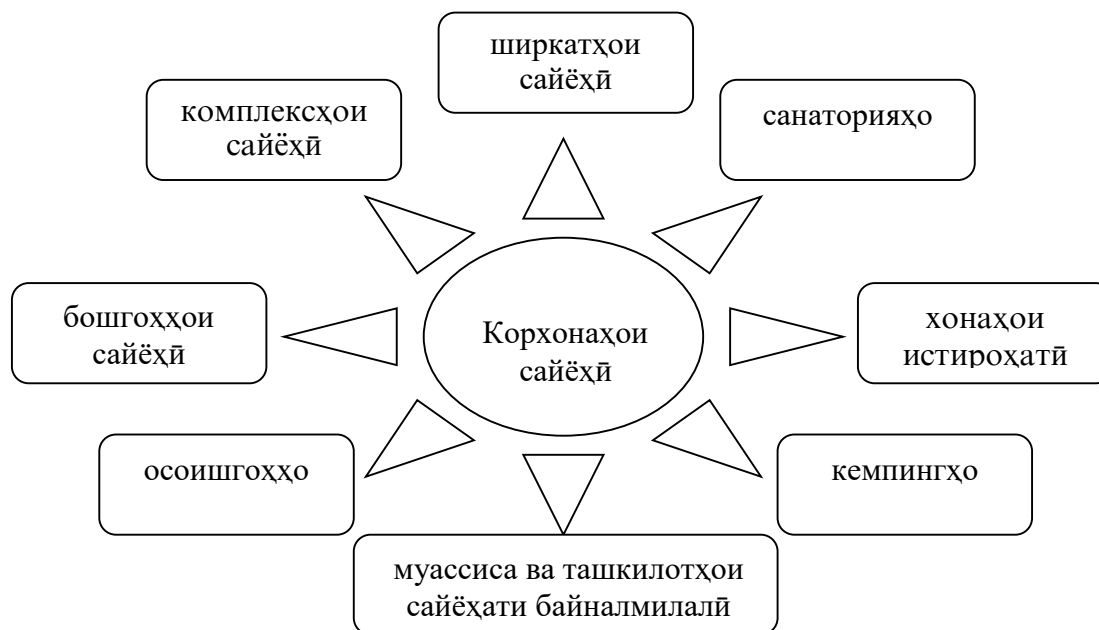
дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, новобаста аз санаи қабул ё пардохти маблағ, инъикос карда мешаванд;

- бартарии субъект нисбат ба шакл - муомилот мутобиқи моҳияти онҳо на танҳо дар шакли ҳуқуқӣ ҳисоб карда мешавад;

- арзиши таърихӣ (воқеӣ) - афзалият баҳодидиҳои дорониҳои ширкат дар асоси хароҷоти истеҳсол ва хариди онҳо мебошад;

- ченаки ягонаи пулӣ - андозагирӣ ва чамъбасти тамоми амалиёти тиҷорати корхона дар ҳисоботи молиявӣ он дар воҳиди ягонаи пулӣ амалӣ карда мешавад;

- давравӣ - қобилияти тақсимоти фаъолияти корхона дар муддати муайян бо мақсади тартиб додани ҳисоботи молиявӣ [2].

Расми 1. Сохтори корхонаҳои сайёҳӣ

Идоракунии дурусти ҳуҷҷатҳо яке аз хусусиятҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои баҳши сайёҳӣ буда, ба ҷузъҳои онҳо дар ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ таъсир мерасонад. Пеш аз ҳама, ҳаҷми ҷараёни кор аз намуди фаъолияти ширкати сайёҳӣ вобаста аст.

Бақайдгирии ҳуҷҷатҳо ва суғуртаи сайёҳон метавонанд ҳам аз ҷониби операторони сайёҳӣ ва ҳам аз ҷониби агентии сайёҳӣ - бо мувофиқа амалӣ карда шаванд. Дар баъзе ҳолатҳо, агентии сайёҳӣ метавонад аз ҳисоби нарҳе, ки сайёҳатро аз оператори сайёҳӣ харидорӣ кардааст, пардохт кунад. Худи ҳамон ширкат метавонад дар бозори сайёҳӣ ҳам оператори сайёҳӣ ва ҳам агенти сайёҳӣ бошад. Дар байни ширкатҳои сайёҳии туристӣ операторони бозорҳои оммавӣ ҳастанд, ки хидматҳои худро ба доираи васеи истеъмолкунандагон пешниҳод мекунанд ва ширкатҳои махсусгардонидашуда, ки дар як баҳши муайяни бозори сайёҳӣ фаъолият мекунанд, намудҳои муайяни сайёҳиро пешниҳод мекунанд ё диққати худро ба қитъаҳои алоҳидаи истеъмолкунандагон пешниҳод мекунанд (ширкатҳои круизӣ, ширкатҳои, ки ба хидматрасонии VIP, гурӯҳҳои кӯдакон ва махсусгардонда шудаанд). Аз рӯи самти фаъолият ширкатҳои ҳастанд, ки сайёҳонро мефиристанд (ташаббускорон) ва онҳое, ки сайёҳонро қабул ва хидмат мекунанд (қабулкунанда), инчунин омехта ҳастанд.

Дар бозор, ширкати сайёҳӣ ҳамчун миёнарав байни истеъмолкунандаи хидматҳо (сайёҳӣ) ва истеҳсолкунанда (корхонаҳои хидматрасонӣ) баромад мекунанд.

Шартнома ҳуҷҷати асосие ҳисобида мешавад, ки муносибати субъекти фаъолияти сайёҳиро бо муштариён ташкил мекунанд. Дар шартнома муносибати байни сайёҳ ва

ширкати сайёҳӣ ҳамчун харидор (фармоишгар) ва фурӯшанда (ичроқунанда) ташаққул ёфтааст. Маҳсулоте, ки сайёҳон аз як агентии сайёҳӣ харидаанд, хусусияти хос дорад ва аз ин рӯ сайёҳон мехоҳанд тамоми намуди хидматҳои заруриро харидорӣ кунанд.

Хизматрасонии ширкати сайёҳии ба сайёҳ расонидашуда раванди истеъмоли маҳсулоти харидашуда мебошанд, дар ҳоле ки сайёҳ (истеъмолкунанда) ҳуқуқ дорад ба ширкати сайёҳӣ дар сурати нагирифтани ҳаҷми нопурраи хидматҳо даъво кунанд.

Ҳуҷҷате, ки сайёҳ ба даст меорад ваучерти туристӣ номида мешавад, ки он мақоми сайёҳро тасдиқ мекунад ва ба ӯ гирифтани тамоми хидматҳои пардохтаи туристро кафолат медиҳад. Ин ҳуҷҷат (ваучер) - мақоми шахсро ҳамчун сайёҳ тасдиқ мекунад, ки ба сайёҳ ҳуқуқи гирифтани хизматрасониҳои туристиро медиҳад.

Субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ, ки ба қабули сайёҳони хориҷӣ машғуланд, бояд ҳуҷҷатҳоро аз вуруд, баромадан ва ҳаракати сайёҳон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ доранд:

1. Созишномаҳо (қарордодҳо) бо шарикони хориҷӣ дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ба сайёҳони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2. Мактубу фармони шарикони хориҷӣ барои хизматрасонӣ ба сайёҳони хориҷӣ;

3. Созишномаҳо бо шарикони ватанӣ оид ба ҳамкорӣ дар самти хизматрасонӣ ба сайёҳони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд;

4. Тасдиқи субъектҳои фаъолияти туристӣ ба шарикони хориҷӣ дар бораи омодагии онҳо барои қабули сайёҳони хориҷӣ;

5. Ҳуҷҷатҳое, ки иҷрои интиқолро тасдиқ мекунанд, брон кардани меҳмонхонаҳо барои сайёҳон ва ҷойгиркунии онҳо;

6. Мурочиати субъектҳои фаъолияти туристӣ ба муассисаҳои давлатӣ бо мувофиқа, бақайдгирӣ ва будубоши сайёҳон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [4].

Ташкили баҳисобгирии муҳосибии операторони сайёҳӣ ва агентҳои туристӣ аз хусусиятҳои ҳуҷҷатгузори амалиёти тижоратӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, онҳо метавонанд аз нақшаи соддакардашудаи ҳисобҳо ва дафтарчаҳо, ки барои тижорати хурд истифода мешаванд, истифода баранд.

Баҳисобгирии муҳосибии даромадҳое, ки ширкати сайёҳӣ аз фаъолияти туристии худ мегирад, бо ду роҳ сурат мегирад:

- яқум, вақте ки даромад дар рӯзи ворид шудани маблағ ба суратҳисоб;

- дуввум ин аст, ки даромад танҳо дар санаи охири гардиш эътироф карда мешавад.

Дар амалия равиши дуҷумлуруст ҳисобида мешавад.

Дар мавриди хароҷоти давраи ҳисоботӣ, ки барои ширкати сайёҳӣ мавҷуд аст, онҳо ҳамчун камшавии дороиҳо ё афзоиши ўҳдадорӣ эътироф карда мешаванд, ки боиси кам шудани сармояи саҳҳомии ширкат мешаванд. Дар адабиёти иқтисодӣ «хароҷот ҳамчун барои давраи муайян бо эътирофи даромаде, ки барои он ба даст омадааст, эътироф карда мешавад. Хароҷоте, ки мустақиман бо даромади давраи муайян алоқаманд буда наметавонад, ҳамчун хароҷоти давраи ҳисоботӣ инъикос карда мешавад» [3].

Пеш аз ҳама, дар байни хароҷоти фаъолияти сайёҳӣ, ҷои камтарин арзиши истехлок мебошад, алахусус барои фаъолияти агентҳои сайёҳӣ.

Хароҷоте, ки дар баҳисобгирии муҳосибӣ ширкатҳои сайёҳӣ нигоҳ дошта мешавад, бо тартиби зерин сурат мегирад:

- хароҷоти фурӯш хангоми пайдоиш ба дебети ҳисоби 55200 «Хароҷоти фурӯш» инъикос мегардад;

- ё аз дебети ҳисоби 55200 "Хароҷоти фурӯш" ба дебети ҳисоби 10730 "Истехсолоти нотаом" дебет карда мешаванд (дар ҳаҷми пурра ё дар ҳаҷми хароҷоти эътирофшудаи фурӯш);

- хароҷоти доимии фурӯши тақсимнашуда аз ҳисоби 55200 «Хароҷоти фурӯш» мустақиман ба дебети ҳисоби 55010 «Арзиши аслии фурӯш».

Дар чадвали якум мо ҳисобҳоеро нишон медиҳем, ки барои сабти амалиёт дар фаъолияти сайёҳӣ истифода мешаванд:

Чадвали 1.

Таъиноти ҳисобҳои муайян барои баҳисобгирии фаъолияти сайёҳӣ

№	Счет	Назначение счета
1	10140 «Муодиҳои пулӣ»	маълумотро дар бораи роҳхатҳои (ваучер) пардохтнашуда ҷамъбаст менамояд
2	10130 «Хуҷчатҳои пулӣ»	барои баҳисобгирии роҳхатҳои пулакӣ ба осоишгоҳҳо, пансионатҳо, хонаҳои истироҳатӣ ва ғайра.
3	10250 «Воситаҳои пулӣ дар роҳ»	ҳисоб кардани маблағҳо бо пули милли барои хариди асъори хориҷӣ
4	44020 «Дигар даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ»	барои баҳисобгирии даромади агентҳои сайёҳӣ, мукофотпулии комиссияӣ
5	55290 «Дигар харочотҳои фурӯш»	барои баҳисобгирии маблағҳое, ки агентҳои туристӣ ба оператори сайёҳӣ интиқол медиҳад
6	55010 «Арзиши аслии фурӯш»	маълумотро дар бораи хароҷоте, ки ба арзиши аслии хизматрасониҳои сайёҳӣ дохил карда шудааст, инъикос мекунад
7	44010 «Даромад аз фурӯш»	маълумотро дар бораи даромад аз фурӯши хизматрасониҳои туристӣ ҷамъбаст мекунад

Муаллиф тартиб додааст.

Баҳисобгирии бухгалтерӣ дар баҳши сайёҳӣ бо назардошти як қатор хусусиятҳои ин баҳши иқтисод ба амал бароварда мешавад:

1) Аҳамияти олии иҷтимоӣ, ки боиси назорат аз ҷониби давлат ва танзими давлатӣ мегардад;

2) Ҳамзамон ва хусусияти маҳаллии истеҳсол ва истеъмоли хидматҳо ва аз ин рӯ набудани захираҳои маҳсулоти тайёр;

3) Сохтори мушаххаси воситаҳои асосӣ ва хароҷот

4) Хусусияти муносибатҳо ва ҳисоббаробаркунӣ бо истеъмолкунандагони хидмат.

Ҳангоми ташкили баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти туристӣ бояд ҳолатҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

- намуди тичорати субъекти хоҷагидор: оператори сайёҳӣ ё агенти сайёҳӣ;
- нишондиҳандаи самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳаи сайёҳӣ шумораи сайёҳоне мебошад, ки ба онҳо хидмат расонида мешавад;
- раванди истеҳсоли хидмат ба лаҳзаи истеъмоли он рост меояд;
- тағир додани сифати маҳсулоти туристӣ ташкили дақиқи баҳисобгирии ҳисоббаробаркунӣ оид ба талаботҳои истеъмолкунандагон ба сифати хизматрасонӣ.

Баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун воситаи ташкили фаъолияти корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ ҳамеша истифода хоҳад шуд ва идеологияи он такмили минбаъдаро талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Сайёҳӣ" аз 3 сентябри соли 1999 № 824 [манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <http://ncz.tj>. (Санаи дастрасӣ: 06.01.2021)

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ" аз 25 марти соли 2011, № 702 [манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <http://ncz.tj>. (Санаи дастрасӣ: 06.01.2021).

3. Грибова Л. Туризм: организация и учет / Л.Грибова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dtkk.com.ua>. (Дата обращения: 07.01.2021г.).

4. Мирзоалиев А.А., Сафаров А.М. Роль туризма в развитии экономики страны / А.А. Мирзоалиев, А.М. Сафаров. – Вестник ТГУК, (научный журнал) Серия: Экономические науки, предпринимательство и социальная сфера. - 2020. - № 3 (32). - С. 138-145.

УДК 332.1

Чўраев М.Б.

РОҲҲОИ ТАКМИЛДИҲИИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МИНТАҚАҲО

Дар мақола роҳҳои такмилдиҳии механизми идоракунии рақобатпазирии минтақаҳо ҳамчун асоси рушди уствори иқтисодиёти минтақаҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Инчунин усулҳои танзимоти сиёсати давлатӣ дар самти баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа таҳлил карда шудаанд. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада аз таҳқиқи алгоритми ҳақараки мақомотҳои ҳокимияти минтақавӣ дар доираи баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа барои рушди уствори иҷтимоӣ-иқтисодӣ баён карда шудааст. Дар хотима, натиҷаҳои ба даст омада аз тадқиқоти илмӣ ҳулосабарорӣ карда шуда, ҷиҳатҳои хоси ҷун тавсия барои дар оянда таҳқиқ намудани рақобатпазирӣ баён карда шудааст.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, механизм, алгоритми ҳаракат, мақомотҳои ҳокимият, рушди иқтисодиёти минтақа.

Джураев М.Б.

ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ КОНКУРЕНТНОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье исследуются пути совершенствования механизма конкурентного управления регионами как основы устойчивого экономического развития регионов. Также анализируются методы регулирования государственной политики для повышения конкурентоспособности региона. По результатам исследования алгоритма взлома региональных властей в контексте повышения конкурентоспособности региона для устойчивого социально – экономического развития. В заключение, результаты исследования суммируются, а конкретные аспекты представлены в качестве рекомендаций для будущих исследований конкурентоспособности.

Ключевые слова: конкурентоспособность, механизм, алгоритм движения, органы власти, экономическое развитие региона.

Juraev M.B.

WAYZ TO IMPROVE REGIONAL COMPETITIVE GOVERNANCE MECHANISMS

The article examines the ways of improving the mechanism of competitive management of regions as the basis for sustainable economic development of the region are also analyzed. According to the results of the study of the algorithm for hacking regional authorities in the context of increasing the competitiveness of the region for sustainable socio-economic development. In conclusion, the research results are summarized and specific aspects are presented as recommendations for future competitiveness research.

Keywords: competitiveness, mechanism, motion algorithm, government, economic development of the region.

Пурзӯршавии рақобати байни минтақаҳо, инкишофи зиёди тағйиротҳо ҳам дар муҳити беруна ва ҳам дар дохилаи минтақа ба афзоишёбии зарурияти коркарди механизми идоракунии рақобатпазирии он боис гардидааст. Маҷмӯи будани ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии муосир, самаранок истифодабарии захираҳо, шаклҳои нави алоқамандии илм ва соҳибкорӣ, ҷаҳонишавии рақобат, талаботҳои байналхалқии стандартикунонӣ ва дигарон дар маҷмӯъ ба истифодабарии тарзи системавikuнонии коркарди механизми идоракунии рақобатпазирии минтақа водор сохта, зарурияти баҳисобгирии омилҳои берунӣ ва дохилии минтақавӣ ва рушди онро ба миён меоваранд.

Таъсисдиҳӣ ва баамалбарории чунин механизм барои ноил гардидан ба инкишофдиҳии сатҳи рақобатпазирӣ имконият дода, дар навбати худ барои рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ва ҳамчунин дар ин замина таъмин намудани сатҳи баланди зиндагонии аҳоли, мусоидат менамояд.

Бинобар он, бо гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ муаммои тадқиқоти механизмҳои иқтисодӣ, ташаккулёбии он, якҷояамалкунӣ ва таъсиррасони ба равандҳои иқтисодӣ дар ҷамъият боз ҳам муҳимтар мегардад. Дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳумҳои «механизми хоҷагӣ», «механизми иқтисодӣ», «механизми молиявӣ» ва дигарон бештар мавриди истифод қарор гирифтаанд. Инчунин худ мафҳуми «механизм» ҳамун қоида аз ҷиҳати моҳият баён нагашта, танҳо унсурҳои сохторӣ ва шаклҳои алоқамандии он таҳқиқ карда мешавад. Аз ин рӯ, ба назари мо, қабл аз ҳама, аниқ намудани моҳияти мафҳуми «механизм» мувофиқи мақсад мебошад.

Дар назарияҳои иқтисодии муосир мафҳуми «механизм» дар аксар ҳолат якҷоя бо калимаҳои «идоракунӣ», «хоҷагӣ», «иқтисодӣ», «молиявӣ» ва дигарон истифода бурда мешавад. Муаллифони гуногун доир ба ин мафҳум ақидаҳои шахсии худро дар таъриҳи он мақтабҳои илмӣ баён менамоянд.

Е.В. Попов баён менамояд, ки механизми иқтисодии идоракунӣ, «супоришоти нақшавию марказонидашуда ва меъёрҳо, низоми маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ, нархгузорӣ, ташкили фондҳо дар самти таъминоти моддӣ-техникӣ, низоми ҳавасмандгардонии худҳисобкунӣ ва худҳисоббаробарсозӣ ва инчунин низоми пардохти музди меҳнатро» дар бар мегирад [6].

Аз нигоҳи мо, зери механизми идоракунӣ тадбирҳои амалӣ, воситаҳо, фишангҳо, ҳавасмандиҳо, ки тавассути онҳо мақомотҳои идоракунӣ ба ҷамъият, истехсолот ва ба ҳамагуна низомҳои тартиботи иҷтимоӣ барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда, таъсир мерасонанд.

Дар таърифотҳои болоӣ хислати дерективии муносибатҳо доир ба ғояи таъсиси механизм аз марказ пайгирӣ мешавад, ки он ба низоми иқтисодии маъмурӣ-фармонфармой хос мебошад.

Фаҳмиши «механизми хоҷагӣ»-ро аксар муаллифон ба сатҳи макро хос дониста, ҳамчун маҷмӯи сохторҳои ташкилӣ ва шаклҳои мушаххаси хоҷагидорӣ, усулҳои идоракунӣ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки бо ёрии он ҷамъият қонунҳои иқтисодиро бо назардошти ҳолати воқеӣ истифода менамояд, тавсиф медиҳанд.

И. Бернар, Ж.-К. Колли механизми иқтисодиро ҳамчун тарзи амалиёти якҷояи зухуроти хоҷагидорӣ муайян менамоянд [1]. Онҳо баён медоранд, ки механизми иқтисодӣ бо ҳамон андоза ҷой дошта метавонад, ки ҳамон қадар комбинатсияҳо ва мувозинат байни зухуротҳои иқтисодӣ бо таври ҷуфт қабулшуда имконпазир аст. Ҳатто, дар шароити бозоргонӣ, механизмҳои иқтисодӣ дар доираи амалиёти худ аз меъёрҳои қонунгузорӣ ва тартиботи муқарраршуда, озод намебошанд.

Айни замон, дар робита бо муайянкунии механизми иқтисодӣ ду муносибати (подход) асосӣ тавзеҳи он ташаккул ёфтааст, яъне: муносибати функционалӣ ва сохторӣ.

Муносибати аввал дар адабиётҳои иқтисодии ватанӣ ташаккул ёфтааст, ки дар он механизми иқтисодӣ ҳамчун иҷрои функсияи як зухурот аз дигарро ифода менамояд. Чунончӣ, Д.М. Ҷураев баён медорад, таҳти он фаҳмида мешавад «низомии алоқамандии

зухуротҳои иқтисодӣ, ки дар шароити муайян зери таъсири набзи оғозӣ пайдо мегарданд» [3].

Муносибати дуҷум барои адабиётҳои ватанӣ хос мебошад, ки дар он механизми иқтисодӣ тавассути призмаи сохтори таркибии он дида баромада шуда, ҳамчун маҷмӯи унсурҳо, шаклҳои алоқамандии якҷоя амал, усулҳо ва зухуротҳо муайян карда шудааст. Чи тавре мушоҳида мешавад, ҳангоми майянкунии мафҳуми мазкур наметавон, танҳо муносибати функционалӣ ва ё муносибати сохтории тавсифи онро истифода намуд. Аз як тараф, бо таърифоти болои розием, ки механизми иқтисодӣ ҳамчун – низоми ҳодисот ва зухуроти аз набзи (импульс) муайян оғозгиранда, таъриф дода мешавад. Дар ин ғоя завқи алоқамандӣ ва якҷоягии зухуротҳо дида мешавад. Аз дигар тараф, ба он таърифот низ розием, ки механизми иқтисодиро ҳамчун – дастгоҳе ки бо ёрии он ҳаракат ба амал оварда мешавад, муаррифӣ менамояд. Таъсиси чунин дастгоҳ барои ҳалли масоили сохторикунонӣ хизмат мекунад. Бино бар он, дида баромадани механизми иқтисодӣ дар маҷмӯи муносибатҳои функционалӣ ва сохторӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

«Механизм» дар фаҳмиши мо – ин низоми ҳодисот, зухурот, равандҳои тобеъи қонунгузории ташаккулёта ва ё дар як вақт ташаккулёбанда, ки дорой мақсад ва сохтори муайян буда, бо ёрии он ба мақсади гузошташуда расида мешавад. Тавсифотҳои қайдшудаи категорияи мазкур, барои ошкорсозии хусусиятҳои он ва иловасозии бо фаҳмиши он доир ба равандҳои ташаккулдиҳии рақобатпазирӣ имконият медиҳанд. Бояд қайд кард, ки механизм ба худ натиҷаи фаъолияти мақсаднок ва маҷмӯи як қатор ниҳодҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои таъминкунадаи ташакули зухуротҳои пешбинишуда дар шароитҳои муайяно дар бар мегирад.

Дар мувофиқат бо схемаи умумӣ қабулшудаи таъсиси механизми танзими дар шакли модел пешниҳодшудаи мо, механизм ба худ унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

- субъект – қувваи ҳаракатдиҳанда, бошуурона ба ҳаракат дароварандаи механизми мазкур, яъне мақомотҳои ҳокимияти давлатии минтақаҳо;
- мақсад – барномасозии натиҷаҳои пешбинишуда аз амалиёти механизм, дар ҳолати мо – баланд бардоштани рақобатпазирӣ минтақа;
- усулҳо – васоит, тарзҳо ва равандҳои технологияи ноилгарди ба мақсадҳои гузошташуда;
- шакл – барасмиятдарории ташкилӣ ва ҳуқуқии таъминоти методӣ;
- воситаҳо – маҷмӯи намудҳо ва манбаҳои захираҳои истифодашаванда барои ноил гардидан ба мақсади гузошташуда;
- объектҳо – муҳити иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ.

Ҳамин тавр, зери механизмҳои идоракунии рақобатпазирӣ иқтисодиёти минтақа маҷмӯи усулҳо, шаклҳо ва низомҳои таъминкунандаи ҳаракатҳо, ки тавассути онҳо мақомотҳои идоракунии давлатӣ ба равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирӣ иқтисодиёти минтақа ва дар ин замина ҳалли вазифаҳои аввалиндараҷаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъсир мерасонанд, фаҳмида мешавад.

Ба қатори мақсадҳои асосии амалиёти механизми дидашаванда дохил мешавад: ташкили афзалиятҳои рақобатӣ, ҳавасмангардонии соҳибкорӣ, фаъолияти инноватсионӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагонии аҳоли.

Механизми таҳқиқшуда аз ҷониби мақомотҳои минтақавӣ идоракунии таъсис дода ба ҳаракат дароварда мешавад, ки сиёсати минтақавӣ дар мутобиқат бо сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии умумидавалатӣ раҳнамоӣ менамояд [7]. Дар робита бо он, механизми идоракунии дар асоси принципҳои минтақавӣ идоракунии (ғайримарказикунонӣ, шарикатӣ, субсидиянокӣ, мобилнокӣ ва мувофиқшавӣ, тақсироти салоҳиятҳо), ки функцияҳои ба он хос, сохтори махсус, захираҳои мавҷудбуда, тарзҳои анъанавӣ ва нав ва технологияҳои муносири идоракунии ташаккул дода мешавад.

Дар таркиби механизми идоракунии рақобатпазирӣ минтақа се блоги асосии идоракунии мазкурро ҷудо менамоянд.

Блоги аввал – шаклҳои амалисозии раванди баланд бардоштани рақобатпазирӣ – ташаккули доираи институтсионалии мусоидаткунанда ба рақобатпазирӣ минтақа талаб карда мешавад. Асоси ин блогро стратегияи рушди минтақа, стратегияи соҳавӣ, барнома ва лоиҳаҳои минтақавию маҳаллӣ ташкил медиҳад.

Механизми таркибӣ ва идоракунии рақобатпазирӣ блоги дуҷум, ки ба худ маҷмӯи усулҳои истифодашавандаро дар вобастагӣ аз хислати вазифаҳои ҳалшаванда, имконоти моддӣ, таҷрибаи танзимои минтақа ва дигар омилҳо тағйир медиҳанд, дар бар мегирад. Ҳамин тавр, аз рӯи хислати танзимои таъсиррасонии мақомотҳои идоракунии ба иштирокчиёни пешбари сиёсат, методҳои ҳуқуқӣ ва танзимои маъмуриро аз рӯи аломати функционалӣ-васоитӣ, барномавӣ-мақсаднок ва ба усулҳои мустақими танзимоӣ, чудо карда мешавад. Бояд қайд кард, ки амалиёти механизми мазкур ба самти таъсиррасонии шароитҳои мусоидаткунанда ба фаъолноқсозии раванди инкишофи рақобатпазирӣ минтақа нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, аз рӯи хислати таъсиррасонии мақомотҳои ҳокимият усулҳое, ки бо ёрии он механизми баланд бардоштани рақобатпазирӣ ба амал бароварда мешавад, метавонанд ба намудҳои мустақим ва ғайримустақим (фаъол ва истехсолӣ) чудо карда шаванд. Аз рӯи самти функционалӣ онҳо метавонанд ба намудҳои зерин тасниф шаванд: иқтисодӣ, ташкилӣ-идоракунии, иттилоотӣ, қонунгузорӣ ва нақшавӣ.

Таркиби усулҳои барои танзимои раванди рақобатпазирӣ дар минтақа муҳим, дар ҷадвали 1. оварда шудааст. Бояд қайд намуд, ки гуногуншаклии васоити мавҷудбуда ба ақидаи мо, имконият медиҳад, то бо таври мухталиф барои интихоби он вобаста аз хусусиятҳои марҳилаҳои дигаргуншавии бозор муносибат намуд.

Ҷадвали 1.

Усулҳои танзимои сиёсати давлатӣ дар самти баланд бардоштани рақобатпазирӣ минтақа

Самти функционалии усулҳо	Усулҳои таъсиррасонии мустақим	Усулҳои таъсиррасонии ғайримустақим
Иқтисодӣ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Қарздиҳии имтиёзнок; ➤ Маблағгузори бучавӣ; ➤ Дататсия ва субсидияҳо; ➤ Қарзҳои бефоиз; ➤ Барориши вомҳо; ➤ Ҷубронҳои нархӣ; ➤ Таъминоти фармоишҳои давлатӣ. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Имтиёзҳои андозбандӣ; ❖ Истехлоки босуръат; ❖ Ҳавасмансозии бонкӣ ва дигар ниҳодҳои молиявӣ барои сармоягузорӣ ба секторҳои воқеӣ; ❖ Азнавбаҳодихии қарзҳо ва пардохтҳои корхона; ❖ Пешниҳоди грандҳо аз ҳисоби воситаҳои буча; ❖ Дастгирии амволии сармоягузoron; ➤ Танзимои нарх ва тарофаҳо; ➤ Таъминоти молиявии тайёрӣ ва азнавтайёрии кадрҳо; ❖ Ҳавфи суғуртавӣ.

Ташкилӣ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Таъсиси зерсохтори махсус доир ба масоили сиёсати баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар системаи мақомотҳои минтақавии идоракуний; ➤ Дар ҳудудҳои минтақа таъсисдиҳии сохторҳои ташкилии ёрирасон ба ривочи раванди баланд бардоштани рақобатпазирӣ бо иштироки мақомотҳои идоракунии минтақа (мисол, оҷонсии ёрирасон барои инкишофи рақобатпазирӣ) 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Гузаронидани чорабиниҳои барои ташаккул ва мустаҳкамсозии нуфузи ҷолибияти ҳудудҳои равона сохташуда; ❖ Ташкили виставка – намоиши лоиҳаҳо ❖ Гузаронидани виставка – ярмаркаҳои барои пешбарии маҳсулоти маҳалли равонашуда; ❖ Гузаронидани конференсҳо, семинарҳо доир ба масоили баланд бардоштани рақобатпазирии ҳудудҳои
Иттилоотӣ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Коркарди шиносномаи минтақа ва маълумотҳои маҳаллии он; ➤ Гузаронидани баҳодихии системавии ҳолати муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва пешгӯии рушди он; ➤ Ташаккули базаи маълумоти лоиҳаҳо доир ба такмили рақобатпазирӣ. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Расонидани кумакҳо ҳангоми тайёри маълумотномаҳои ҷузъии ташкилотҳо; ❖ Ташкили низомҳои расонидани хизматҳои консалтингӣ
Қонунгузорӣ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Қабули санадҳои қонунии танзимкунандаи сиёсати инкишофи рақобатпазирӣ 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ташаккул ва тақомули ояндаи бастаи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ бо мақсади созмондиҳии майдони мусоиди ҳуқуқӣ барои амалисозии сиёсати такмили рақобатпазирӣ; <i>Ин сиёсат бояд равона карда шавад:</i> ✓ барои бамеъёргирии фаъолият оиди баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ тибқи асосҳои инноватсионӣ; ✓ фаъолгардонии фаъолияти сармоягузори маҳаллӣ ва ҷалбшуда (берунӣ); ✓ рушди инфрасохторҳои барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ мусоидаткунанда; ✓ ташаккулдиҳии рақобатпазирии нуфузи ҳудудӣ.
Нақшавӣ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Коркарди раванди амалисозии лоиҳа; ➤ Экспертизаи амалисозии лоиҳа; ➤ Мониторинги лоиҳа. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Коркарди нақшаи стратегии рушди ҳудудҳои; ❖ Коркарди барномаҳои комплексии мақсадноки рушди соҳаҳо; ❖ Ташаккулдиҳии ташаббусҳои кластерӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Қайд намудан чоизаст, ки дар давраи гузариш дар ҳолати мавҷудияти зухуротҳои тасодуфӣ ва номуътадили иқтисодӣ истифодаи як қатор усулҳоро наметавон бо таври қатъӣ барои мӯҳлати тӯлони таъин намуд. Зеро, онҳо бояд вобаста ба имконоти рушди иқтисодияти минтақа, муҳити бозорӣ тағйир ёбанд (мақсаднокии истифодаи онҳо аз нав дида баромада шавад). Дар навбати худ ин ҳолат низоми чандир ва мобилнокии идоракнии рақобатпазирии минтақаро дар маҷмуъ талаб менамояд.

Блоки сеюм ба худ як гурӯҳ инструментҳоро, ки шумора, таинот ва дараҷаи истифодабариашон вобаста аз вазифаҳои мушаххас, ҳалли онҳо ва шароит, метавонад аҳамияти гуногунро касб намояд дар бар мегирад. Аз ин сабаб, ҳамеша омӯхтани таъсири муайяни воситаҳои гуногун ба маҷмуи унсурҳои васоитии ташакулдиҳандаи низоми механизмҳо муҳим мебошад. Инчунин, баён намудан зарураст, ки номгӯи воситаҳои мушаххаси таъсиррасонӣ дар робита бо тағйироти омилҳои берунӣ ва дохилӣ, пайдоиши воситаҳои нави тақомулдиҳии унсурҳои низомҳои идоракунӣ минтақа (мақомотҳои идоракунӣ, сохтор, захираҳо технология ва дигарон), тағйир меёбанд.

Мавриди зикраст, ки муҳимияти баамалбарории чунин васоити баланд бардоштани рақобатпазирӣ ҳамчун сиёсати кластерӣ дар вилояти Суғд бо таври назаррас меафзояд. Ин ҳолат, бо баҳои потенциали кластерикунӣ минтақа ва бо ёрии ҳисоби коэффитсиентҳои махсусгардонӣ, маҳалликунӣ ва истеҳсолоти сарикасӣ асоснок карда мешавад.

Ҳисоби коэффитсиенти махсусгардонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар минтақа соҳаҳои махсусгардонидашудаи саноатӣ, соҳаҳои металлургия, кимиё, коркарди чуб, хӯрокворӣ, истеҳсоли мошин ва дастгоҳҳо ва инчунин маҳсулотҳои ғайриметалӣ ба ҳисоб мераванд.

Бузургии ин коэффитсиентҳо дар соҳаҳои номбурда аз воҳид зиёд мебошад, ки аз чадвали 2 мушоҳода намудан мумкин аст.

Чадвали 2.

Коэффитсиентҳои махсусгардонӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вилояти Суғд

Намуди фаъолияти иқтисодӣ	2000	2005	2010	2012	2014	2016	2018	Инкишоф/пастшавӣ дар асоси ҳисобкунӣ бо формулаи
Истеҳсолоти металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри металлӣ (ш. Бӯстон, Истиклол ва н. Айни)	3,50	7,53	9,31	10,49	10,72	8,75	8,10	Kt
Коркард ва истеҳсоли маснуоти чубӣ дар МОИ Суғд	4,68	5,26	6,47	5,75	7,64	6,16	6,17	Kj
Истеҳсолоти кимиёвӣ дар ш. Исфара, Б. Ғафуров (Консой ва Истиклол) ва н. Ашт	2,95	3,11	4,19	6,48	6,28	4,79	4,76	Ki
Истеҳсоли мошин ва дастгоҳҳо (ш. Хучанд, Конибодом)	1,46	1,54	2,25	2,11	2,47	2,08	1,66	Kan
Истеҳсоли маҳсулоти ғайриметалӣ, маъданӣ (н.Исфара, Айни)	0,97	0,98	1,2	1,19	1,58	1,42	1,21	Kл

Истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ (Панҷекент, Истаравшан, Хучанд, Б. Ғафуров)	0,86	0,94	1,1	1,15	1,45	1,17	1,11	Кан
Истеҳсолоти абрешимӣ ва насочӣ (ш. Хучанд, н. Мастчоҳ, Зафаробод)	0,65	0,61	0,55	0,57	0,76	0,63	0,52	Кj
Истеҳсолот селлюлозӣ-коғазӣ; фаъолияти нашриётию полиграфӣ (Хучанд, Истаравшан)	0,36	0,39	0,46	0,51	0,67	0,56	0,55	Кт
Истеҳсолоти дастгоҳи барки, электронӣ ва оптикӣ (ш. Хучанд)	0,22	0,26	0,34	0,22	0,22	0,16	0,13	
Истеҳсоли воситаҳои нақлиётӣ ва дастгоҳҳо (ш.Бӯстон, Конибодом, Б. Ғафуров)	0,07	0,08	0,13	0,18	0,20	0,12	0,09	Кт
Истеҳсоли маснуоти резину пластмас (МОИ Суғд, ш. Хучанд, Исфара, Б.Ғафуров)	0,22	0,14	0,11	0,10	0,23	0,12	0,19	Кj

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳо: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2019 [5]. Омори солонаи вилояти Суғд. – Хучанд: 2019 [4].

Дараҷаи якҷоякунии соҳаҳо дар минтақа тавассути бузургии коэффитсиенти маҳдудкунӣ (Кл) муайян карда мешавад.

Коэффитсиенти маҳдудкунии истеҳсолотиро дар ҳудудҳои минтақа ба худ муносибати вазни қиёсии сектори иқтисодии мазкур дар сохторҳои истеҳсолии минтақа ба вазни қиёсии ҳамон сектори иқтисодӣ дар сохтори истеҳсолии мамлакатро дар бар мегирад. Ҳисоби он метавонад дар асоси маҷмӯи маҳсулоти молӣ, фондҳои асосии саноатӣ ё шумораи кормандони истеҳсолий-саноатӣ гузаронида шавад.

Тибқи натиҷаи ҳисоббаробариҳои гузаронидашуда, аз ҳама сектори рушдёфтаи саноати минтақа, ба ҳисоб меравад: саноати металлургӣ, кимёвӣ ва коркарди ҷӯб, таъминоти содироти-кашонидани молҳо ва хизмат берун аз хизмати ҳудуди минтақа (ҷадв. 3.).

Коэффитсиенти маҳдудсозӣ ҳамчун муносибати вазни қиёсии фаъолияти иқтисодии минтақа дар сохторҳои мувофиқи намудҳои фаъолияти иқтисодии мамлакат бо вазни қиёсии аҳолии минтақа дар аҳолии мамлакат ҳисоб карда мешавад.

Ҳисоби коэффитсиенти истеҳсолоти сарикасӣ дар вилояти Суғд нишон дод, ки дар нисфи намудҳои фаъолияти истеҳсолии вилояти Суғд бузургии он аз воҳид зиёд ва ё наздик ба он мебошад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки қобилияти ин секторҳои иқтисодӣ бо маҳсулотҳои худ талаботи ҳам дохилӣ ва ҳам талаботҳои дигар минтақаҳои мамлакатро қонеъ мегардонад.

Ҳамин тавр, бо назардошти ҳисоби бузургии коэффитсиентҳо, метавон чор соҳаи маҳсусгардонидани вилояти Суғдро ҷудо намуд, ки иқтидори кластерикунонии нисбатан зиёдро доранд: саноати металлургӣ, кимёвӣ, истеҳсоли мошин ва дастгоҳҳо, коркарди ҷӯб ва истеҳсоли маснуот (бузургии ҳамаи коэффитсиентҳо дар соҳаҳои номбурда зиёда аз воҳид ва ё наздик ба он мебошанд).

Чадвали 3.

Коэффитсиентҳои маҳудсозии (локализаци) аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодии вилояти Суғд

Намуди фаъолияти иқтисодӣ	2000	2005	2010	2012	2014	2016	2018	Инкишоф/ пастшавӣ дар асоси ҳисобкунӣ бо формулаи
Истеҳсолоти металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти металлӣ (ш. Бӯстон, Истиклол ва н. Айни)	3,35	3,29	3,29	3,37	3,58	4,87	5,07	Ki
Коркард ва истеҳсоли маснуоти чубӣ дар МОИ Суғд	2,13	2,27	2,27	1,85	2,55	3,43	3,86	Kj
Истеҳсолоти кимиёвӣ дар ш. Исфара, Б. Ғафуров (Консой ва Истиклол) ва н. Ашт	1,22	1,36	1,47	2,08	2,10	2,67	2,98	Ki
Истеҳсоли мошин ва дастгоҳҳо (ш. Хучанд, Конибодом)	0,65	0,68	0,84	0,68	0,82	1,16	1,04	Kan
Истеҳсоли маҳсулоти ғайриметалӣ, маъданӣ (н.Исфара, Айни)	0,44	0,43	0,43	0,38	0,53	0,79	1,26	Kл
Истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ (Панҷекент, Истаравшан, Хучанд, Б. Ғафуров)	0,38	0,41	0,39	0,37	0,49	0,65	0,70	Kan
Истеҳсолоти абрешимӣ ва нассочӣ (ш. Хучанд, н.Зафаробод, Мастҷох)	0,27	0,25	0,22	0,18	0,25	0,35	0,33	Kj
Истеҳсолот селлюлозӣ-коғазӣ; фаъолияти нашриётӣ полиграфӣ (Хучанд, Истаравшан)	0,17	0,17	0,17	0,16	0,22	0,31	0,34	Kт
Истеҳсолоти дастгоҳи барқӣ, электронӣ ва оптикӣ (ш. Хучанд)	0,09	0,11	0,12	0,07	0,08	0,09	0,08	
Истеҳсоли воситаҳои нақлиётӣ ва дастгоҳҳо (ш.Бӯстон, Конибодом, Б. Ғафуров)	0,03	0,03	0,04	0,06	0,07	0,07	0,06	Kт
Истеҳсоли маснуоти резину пластмас (МОИ Суғд, ш. Хучанд, Исфара, Б.Ғафуров)	0,09	0,04	0,01	0,03	0,08	0,06	0,12	Kj

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳо: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2019 [5].

Дикқати худро ба он чалб менамоем, ки Хукумати вилояти Суғд самти афзалиятноки рушдро дар комплекси агросаноатӣ мебинад, ки он дар бахши воқеии иқтисодиёт як аз мавқеъҳои пешсафро ишғол менамояд. Ин соҳа дар худ корхонаҳои таҳиясозӣ, коркард, азнавкоркарди селлюлозӣ – қоғазӣ, саноати кимёвӣ, корхонаҳои мебелбарорӣ, ташкил ва истеҳсоли дастгоҳҳо барои соҳаи ҷангалдориро муттаҳид мегардонад.

Бинобар он, дар ҳудуди минтақа давраи пурраи истеҳсолӣ – аз истихроҷи ашё то барориши маҳсулоти ниҳой мавҷуд мебошад. Дар саноати коркард корхонаҳои зиёд муаррифӣ гаштаанд, ки одатан дар чойҳои гузургоҳии роҳҳои автомобилгард ва роҳи оҳан чойгир шудаанд. Ҳолати мусбӣ барои таъсиси кластерҳо мавқеи ҷуғрофии вилояти Суғд ба ҳисоб меравад, махсусан наздик будан ба бозори фурӯш ва шохроҳи нақлиётӣ мамлакат. Сохтори кластери агросаноатии вилояти Суғд дар ҷадвали 4. оварда мешавад.

Аҳамияти хосаро баҳодиҳии самарнокии амалиёти кластерҳои истеҳсолии минтақавӣ, ислоҳоти шакл ва усулҳои дастгирӣ ва рушди он доранд. Зеро, дар ин самт кормандони институтҳои тадқиқотӣ мамлакат корҳои муайяно доир ба ташаккулдиҳии механизми иқтисодии идоракунии фаъолияти сармоягузорию инноватсионӣ дар комплексҳои агросаноатии вилояти Суғд гузаронида шуда, васоити иқтисодӣ-математикии баҳодиҳии самарои кластерикунони он коркард шудааст.

Ташкили кластери истеҳсолоти агросаноатӣ тавассути муносибсозии занҷири технологӣ, маркетингӣ, таъминотӣ, алоқаҳои молиявӣ, ки барои гирифтани самарои максималӣ ҳангоми хароҷоти минималӣ имконият медиҳад, яъне муносибсозии самарои функцияҳои истеҳсолии «хароҷот-барориш». Бо мақсади баҳодиҳии самарои кластерисозӣ аз нуқтаи назари истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, таҳлили самаранокии равандҳои технологӣ гузаронида мешавад, ки тасвири он дар шакли функцияҳои истеҳсолии «истеҳсол-барориш» пешниҳод шудааст. Чӣ қадар маҳсулоти босамар зиёд аз коркарди чуб гирифта шавад, ҳамон қадар самаранокии пешбиниамудаи сохторҳои ташкили баланд мебошад.

Ҳамин тарик, самарои кластерикунонӣ аз ҳисоби боз ҳам пурратар истифода бурдани захираҳо ва сармоя (фондҳои асосӣ, аз ҷумла иқтисоди истеҳсолӣ), бо барзиёдшавии (прирост) барориши маҳсулот, камкунии хароҷот, рушди ҳосилнокии меҳнат, рентабелнокии истеҳсолӣ, миқдори метри кубии чӯб тависф дода мешавад. Нишондиҳандаҳои миқдории самарои кластерикунонӣ бо як қатор айниятҳо тасвир карда мешавад.

Агар, айниятҳои нишондодашуда тасдиқ карда шаванд, он гоҳ кластерро ҳамчун ташкили ҳудудии субъектҳои хоҷагидор – оҷонси муносибатҳои ҷангалдорӣ, метавон самараноктар нисбат аз ташкилотҳои мавҷудбуда ҳисобид.

Ҷадвали 4.

Васоити иқтисодӣ-математикии баҳодиҳии самарои кластерисозии комплекси агросаноатӣ дар минтақа

Айният	Усули ҳисоб
$Y_k / Y > 1$ <p>дар ин ҷо, Y_k – маҷмуи барориши маҳсулоти корхонаҳо дар доираи кластер, бо нархҳои муқоисавӣ; Y_6 – маҷмуи барориши маҳсулоти корхонаҳои берун аз кластер амалкунанда ЛК, бо нархҳои муқоисавӣ.</p>	$Y_k = Y + AY,$ <p>дар ин ҷо, AY_k – барзиёдии барориши маҳсулот иштирокчиёни кластер дар муқоиса бо базаи сохтори ЛПК, бо истифодаи пурраи иқтисоди он асоснокушуда аз ҳисоби беҳтарсозии таъминоти ашё ва дигар захираҳои дар раванди истеҳсоли истифодашаванда.</p> $AY_k = I Y * 8 (M_k - M_6) * n$ <p>дар ин ҷо, n – миқдори иштирокчиён дар равандҳои технологияи истеҳсолӣ (ПФ); M_k – коэффитсиентҳои лоиҳавии истифодаи иқтисоди истеҳсолӣ дар доираи кластер;</p>

	<p>M_6 – коэффитсиентҳот истифодаи иқтидори истеҳсоли дар базаи сохторҳои КАС; Z_6 – нархи фурӯши воҳиди маҳсулоти корхонаҳои КАС (дар сохторҳои появӣ).</p>
<p>$УЗ - УЗ_Б < 0$, дар ин чо, $УЗ_К$ – харочотҳо барои сомони барориш ва фурӯши маҳсулот (дар маҷмӯи корхонаҳо) дар доираи кластер, дир.; $УЗ_6$ – харочотҳо барои сомони барориш ва фурӯши маҳсулот (дар маҷмӯи корхонаҳо) дар базаи сохтори ЛПК, сом.</p>	<p>$УЗ = C / Y_К, УЗ_Б = C_Б / Y$, дар ин чо, $C_К$ ва C_6 – арзиши аслии маҳсулот (дар маҷмӯи корхонаҳо) мвофиқан дар доираи кластер ва базаи сохтори КАС. $C_К = C_6 - AC_К$, дар ин чо, $AC_К$ – тағйироти арзиши аслии дар доираи кластер бамиёномада. $AC = AC_{УП} + AC_М$. дар ин чо, $AC_{УП}$ – тағйирёбии аразиши аслии дар робита бо ҳаҷми афзоиши ҳаҷми барориш ва пастшавии харочотҳои шартан-доимии бо он алоқаманд; $AC_М$ – тағйирёбии асрзиши аслии бо оптималисозии якҷояамалкунии иштирокчиёни кластер асосёфта (аутсорсинг ва хизматрасониҳои корпоративӣ, маркетинги ва дигарон) ва пастшавии харочотҳои трансаксионии бо он алоқаманд. $AC = (УЗ_Б - УЗ_Б * K_Б * Y / Y_К) * Y_К$, дар ин чо, $K_Б$ – ҳиссаи харочотҳои шартан-доимӣ дар арзиши аслии маҳсулот (дар маҷмӯи корхонаҳои ЛПК), таҳти пояҳои сохторию ташкилӣ амалкунанда. $AC = (Б - Б_Б) x Y_К x K$, дар ин чо, $Б_К$ ва $Б_6$ – арзиши хизматрасониҳои маркетинги ва фурӯш, дар ҳиссаи нархи фурӯш; $K_П$ – ҳиссаи маҳсулоти тавассути ширкатҳои миёнаравӣ фурӯхташаванда.</p>
<p>$ПТ_К / ПТ_Б > 1$, дар ин чо, $ПТ_К$ ва $ПТ_6$ – ҳосилинокии меҳнат дар шакли пулӣ, мувофиқан дар доираи кластер ва дар сохторҳои появӣ. $T / T > 1$, дар ин чо, $T_К$ ва T_6 – воҳиди маҳсулоти як метри кубӣ дар шакли давра, мувофиқан дар доираи кластер ва сохтори появӣ. $T = ТП / V$, дар ин чо, $ТП$ – ҳаҷми барориши маҳсулот;</p>	<p>$ПТ = ТП / ППП$, дар ин чо, $ТП$ – барориши маҳсулот, сомонӣ.; $ППП$ – шумораи кормандони истеҳсоли-саноатӣ, нафар.</p>

V – хароҷот.	
$P_k - P_6 > 0$, Кб , дар ин чо, P_k ва P_6 – рентабелнокии истеҳсолии бо инъикоси фоида, мутаносибан дар доираи кластер ва дар сохторҳои появӣ.	$P = (100 - U_3) / U_3 \times 100$, дар ин чо, U_3 – хароҷотҳои барои сомони барориш ва фурӯши маҳсулот (дар маҷмуъ корхонаҳо) КАС бо ҳисоби пулӣ; V – ҳаҷми физикии истеҳсоли металлҳо дар худуди вилоят ё ҳаҷми физикии содирот, яъне ҳаҷми пахтаи хоми ба нуқтаҳои ниҳони ва истеъмолӣ дар ҳудудҳои вилоят расонидашуда, барои истеҳсол ва фурӯш ба минтақаҳои дигар бо мақсади коркард дар корхонаҳои КАС

Сарчашма: ҳисоби муаллиф.

Нишондиҳандаҳои самарои кластрикунонии тавассути методикаи интихобгашта ва коркарднамудаи мо ҳисоб кардашуда, дар асоси маълумотҳои ҳисоботҳои оморӣ ва маводҳои нақшаҳои вилояти Суғд асос меёбад. Инчунин моделноксозии самарои кластрикунонӣ бо он шарт таҳия гаштааст, ки он аллакай тартиб додашуда ҳамаи комплекси агросаноатии минтақаро дар бар мегирад (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5.

Самарои кластрикунонии комплекси агросаноатии вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	Воҳ.чен	Таносуб	2018	2025	2030
Барориши маҳсулоти истеҳсоли	млрд. сомонӣ.	$Y' / Y > 1$	2	2,5	3,3
Хароҷотҳои ба сомони барориш ва фурӯши маҳсулот	дир.	$U_3k - U_3b, < 0$	-5,81	-5,16	-5,07
Ҳосилнокии меҳнат	ҳаз. сомонӣ./ нафар.	$ПТ / ПТб > 1$	1,14	1,14	1,13
Рентабелнокии истеҳсоли	%	$P - P > 0$	8,00	8,96	9,04
Молҳои захирашуда	сомонӣ.	$T_k / T_6 > 1$	1,045	1,022	1,018

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Ҷаҳонгардонии корҳо дар самти мазкур, барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодии минтақа имконият медиҳад, ки вазифаи муҳими мақомотҳои ҳокимияти минтақавӣ дар шароити рақобати инкишофёбанда ба ҳисоб меравад.

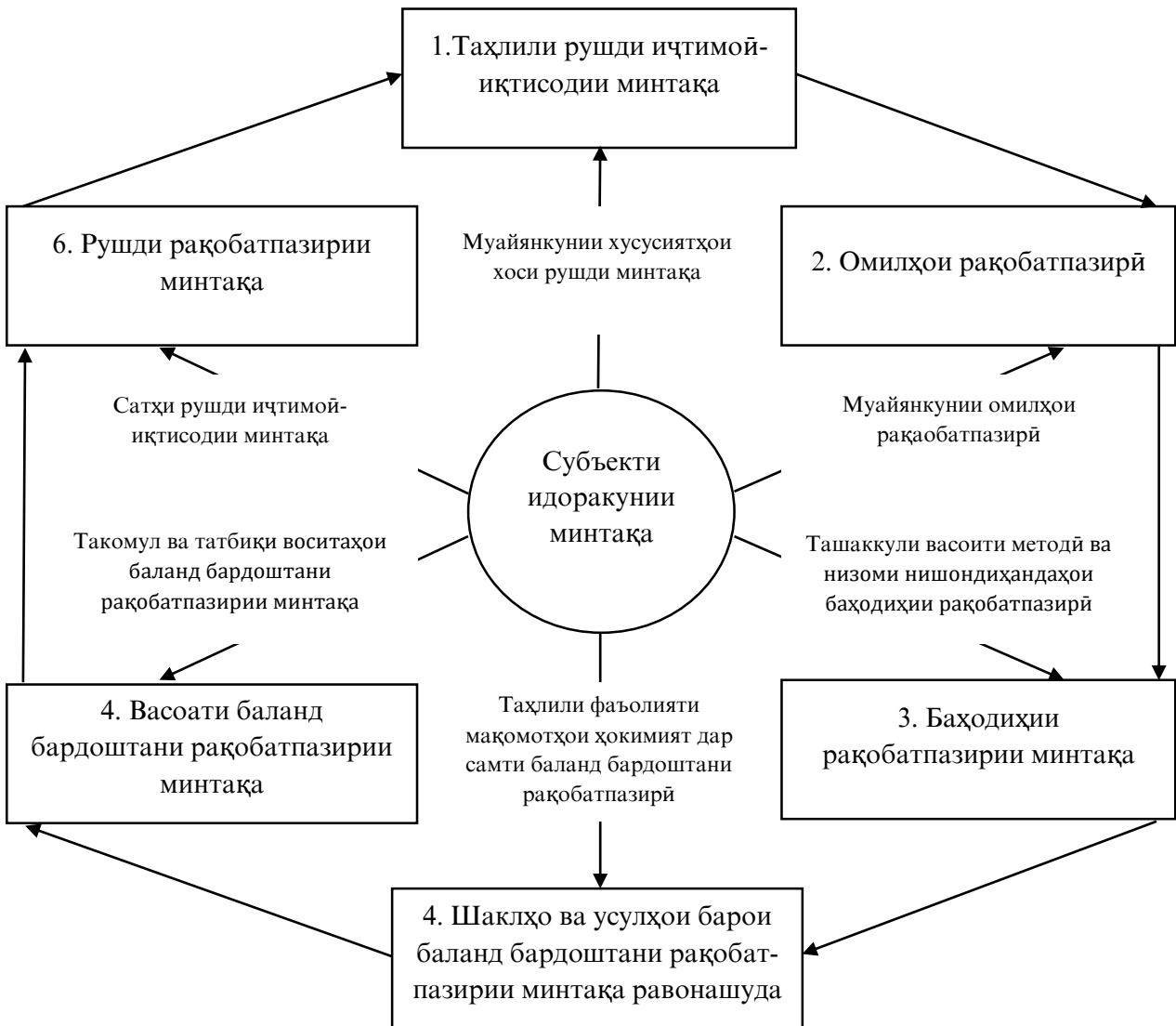
Тағйирёбии муҳити дохилӣ ва берунии минтақа, ягонагӣ ва бисёрҳаддӣ он дар раванди баланд бардоштани рақобатпазирии давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ истифода бурдани усулҳои гуногун, васитаҳои шаклҳои мувофиқи ҳавасмандӣ ва маҳдудсозии фаъолияти хоҷагидориро талаб менамояд [2].

Ҳамаи блокҳои механизми дар боло зикршуда ва барои баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа равонашуда, метавонанд бе ғоисла танҳо дар шароити ташкилии фарогири таъсиси сохторҳои зарурии таъминоти ҳаракат тибқи мақсад, рушд ва назорат аз болои ноил гардидан ба он амал намоянд. Рақобатпазирӣ дар аксар ҳолат тавассути сатҳҳои иерархӣ муайян карда мешавад. Сатҳи минтақавӣ аҳамияти худро дар алоқа бо раванди баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар худуди маҳсули субъектҳои минтақа, ки бо манфиатҳои худ иштирокчиёни зиёде он рӯ ба рӯ мегардад, инъикос менамояд. Ва аз он, ки то чӣ андоза аниқ сиёсати минтақавӣ амалӣ мегардад, самаранокии амалиёти механизми

пешбинишуда вобаста мебошад.

Алгоритми ҳаракат, ба самти баланд бардоштани рақобатпазирӣ равонашуда, аз нигоҳи мо, бояд шаш марҳилаи асосиро дар бар гирад. Инчунин, нақши муҳим ба субъектҳои идоракунии минтақавӣ тааллуқ дошта, дар маркази ин раванд бо иҷрои амалҳои зарурии ташкилӣ-идоракунӣ қарор гирифтааст (расми 1.).

Истифодаи алгоритми пешниҳодшуда ба мақомотҳои минтақавӣ ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ имконият медиҳад, то иттилооти пурра ва боэътимод барои ҳалли вазифаҳои ҷорӣ ва дарозмуҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа аз ҳисоби истифодаи шаклҳои инкишофёбанда, усулҳо, васоити баланд бардорандаи рақобатпазирӣ он имконият медиҳад.

Расми 1. Алгоритми ҳақараки мақомотҳои ҳокимияти минтақавӣ дар доираи баланд бардоштани рақобатпазирӣ минтақа

Аз расми 1 дида мешавад, ки дар доираи марҳилаи аввал барои зина ба зина баланд бардоштани рақобатпазирӣ минтақа таҳлили рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва хусусиятҳои хоси он, инчунин афзалиятҳои рақобатии мавҷудбуда бо мақсади дар оянда пурқувватсозӣ ва фурӯши он гузаронида мешавад.

Марҳилаи дуюм муайянкунии омилҳои рақобатпазирӣ пешбини менамояд.

Донишони омилҳои барои баланд бардоштани рақобатпазирии ҳар як минтақа мусоид, зарур буда, малакаи идоракунии он ва ё баракс, дасткаши аз муқобилияти ғайри перспективӣ дар мавзӯҳои, ки имконият нест муҳим мебошад.

Барои ҳамагуна предметҳои рақобатӣ, гурӯҳи омилҳои рақобатпазирии минтақа мавҷуд мебошанд. Ҳар як омил хосияти муайяни талаботи мавҷудбуда барои истеъмолагарони махсус баҳодихнадаро, ҳангоми ҳалли масъалаҳо доир ба ҷойгиркунии аҳоли дар минтақа, ҷойгиркунии истеҳсолот, кашонидани борҳо ё ҳузури сайёҳон дар мавзӯҳои муайяни минтақаро нишон медиҳад. Талабот ва муҳимияти онҳо вобаста аз вақт, ҳислат ва хусусиятҳои истеъмолагарон тағйир меёбад. Ба ҳамин сабаб дар нақша ворид намудани марҳилаи дуюм ососнок сохта мешавад.

Дар марҳилаи сеюм баҳодихии рақобатпазирии минтақа гузаронида мешавад, ки тибқи он ҳолати минтақа нисбат бо минтақаҳои рақиб бо афзалиятҳои рақобатии он, қобилияти воқеан афзоишдиҳии рақобатпазирӣ ва ё баракс таъсиркунондаҳои манфӣ ба сатҳи он баҳо дода мешавад.

Натиҷаи се марҳилаи аввали гузаронидани таҳлили фаъолияти мақомотҳои ҳокимияти давлатии минтақа дар самти тадқиқотӣ, ки барои ҷудокунии ба шакл ва усулҳои рақобатпазирии минтақа имконият медиҳад, ин марҳилаи ҷаҳорум мебошад.

Барои дар оянда фаъолият намудани мақомотҳои ҳокимияти давлатии минтақа, аз ҳама марҳилаи муҳим дар самти баланд бардоштани рақобатпазирии он марҳилаи панҷум, яъне – тақомулдиҳӣ ва татбиқи васоити мувофиқ ташкил медиҳад. Натиҷаҳои интизорӣ аз амалисозии васоити мазкурро баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии минтақа, гирифтани захираи иловагӣ барои рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли ташкил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Бернар И., Ж.Клод Колли. Толковый экономический и финансовый словарь. – Москва, Мир книг, 2016. – С. 98.
2. Волостнов Н. Методологические основы анализа эффективности государственных предприятий// Экономист. - 2002. - №5
3. Джураев Д.М. Проблема национальной экономической безопасности и модернизационный механизм государственного управления (на примере Республики Таджикистан)//Economics and management of a national economy. Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2016, Vol. 6, Is. 11A.
4. Омори солонаи вилояти Суғд. – Хучанд: 2019.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2019.
6. Попов Е.В. Рыночный потенциал предприятия [Текст] / Е.В. Попов. – М., 2002. 132. Портер М. Конкуренция [Текст] / М. Портер. – М., 2002. -265с.
7. Раджабов Р.К., Рахимов Ш.М., Курбонов А.Р., Султонов З.С. Развитие рынка оказания платных услуг населению в Республике Таджикистан/ Раджабов Р.К., Рахимов Ш.М., Курбонов А.Р., Султонов З.С. //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2/4 (138). С. 43-47.

Исмоилова Д. М., Коситова У. О., Хафизова Р.А.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ

Дар мақолаи мазкур таҳаввулоти назарияи молияи давлатӣ мавриди муҳокима қарор дода шудааст. Боиси тазаккур аст, ки илм дар бораи молия дар таҳти таъсири тадқиқотҳои олимони давраҳои гуногун, ки назарияҳои онҳо дар таҳти ниёзҳои воқеии ҷамъиятӣ санҷида шудаанд, асос меёбад. Ташаккулёбии фондҳои пулӣ ва моддии давлат, ба даст овардан ва масрафи онҳо бевосита ба мавҷудияти давлат ва вазифаҳои ба зиммаи он гузошташуда вобастагии калон дорад. Дар ҳамаи зинаҳои рушди ҷамъият консепсияҳои молияи давлатӣ ҷои муҳимро ишғол намуда, омӯзиши он аҳамияти хосса дорад.

Мафҳумҳои калидӣ: молияи давлатӣ, назарияи молия, бучети давлатӣ, қарзи давлатӣ, андоз.

Исмоилова Д. М., Коситова У. О., Хафизова Р.А.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭВОЛЮЦИИ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ

В данной статье рассматривается эволюция теории государственных финансов. Необходимо отметить, что наука о финансах основана на влиянии исследований ученых разных периодов, теории, которых проверены на реальных общественных потребностях. Формирование денежных и материальных фондов государства, их приобретение и использование напрямую зависят от существования государства и возложенных на него функций. На всех стадиях развития общества финансовая концепция государства занимает особое место, а ее изучение имеет важное значение.

Ключевые слова: государственные финансы, теория финансов, государственный бюджет, государственный долг, налог.

Ismoilova D.M., Kositova U.O., Khafizova R.A.

SOME QUESTIONS OF EVOLUTION OF THE THEORY OF PUBLIC FINANCE

This article discusses the evolution of the theory of State Finance. It should be noted that the science of Finance is based on the influence of research of scientists of different periods, the theories, which are tested on real social needs. Formation of monetary and material funds of the state, their acquisition and use directly depend on the existence of the state and its functions. At all stages of the development of society, the financial concept of the state occupies an important place, and its study is of great importance.

Keywords: state finance, theory of finance, state budget, state debt, tax.

Тадқиқот дар соҳаи молия таърихи қадима дорад. Чунин маҳсуб мегардад, ки яке аз аввалин асарҳои ба молия бахшида китоби Ксенофонт (430-355/4 то мелоди Масех) «Дар бораи даромад» ва «Иқтисод» («Экономика») мебошад. То андозае ҷанбаҳои молиявии сохтори давлат дар осори файласуфи юнонӣ Арасту (384-322 пеш аз эраи мо) ва файласуфи қуруни вусто Фомаи Аквинӣ (1225/6- 1274) инъикос ёфтааст [2,35]. Пайдоиши илми молияро чун самти мустақили тадқиқот ба рушди таълимот дар бораи молияи давлат бо

чудо кардани даромад аз домен, регалияҳо, бо таҳқиқи бучаи давлати феодалӣ марбут медонанд.

Дар давраи ибтидоии инкишофи илми молия осори Жан Боден «Дар бораи давлат», ки соли 1577 ба забони фаронсаӣ чоп шуд ва соли 1586 ба забони лотинӣ тарҷума гардид, маъруфияти хоса дошт. Боден дар ин асар ҷонибдориашро аз муносибати эҳтиёткорона ба андоз ибраз дошта, пешниҳод кардааст, ки ба андоз танҳо дар мавридҳои алоҳида, масалан ҷанг ё фалокатҳои табиӣ мурочиат кардан лозим аст. Зимнан ӯ тарафдори умумияти андоз ва норавоии аз андоз озод кардани синфи ҳукмрон буд.

Ба рушди илми молия ҳамон давра ходимони намоёни давлатӣ низ саҳми арзанда гузоштаанд. Дар ин зумра пеш аз ҳама М. Сюллиро (1560-1641) номбар кардан лозим аст, ки дар давраи солҳои 1599-1611 сарварию хоҷагии молиявии Фаронсаро ба ӯҳда дошт. Дар ин бобат хизматҳои кардинал А. Ришелйе (1585-1642) низ хеле бузург аст. Сюлли натавонанд назарияи молияро инкишоф додааст, балки дар амалия чунин тадбирҳо, аз қабили бекор кардани қарзҳои давлатӣ, конверсияи онҳоро ҷорӣ кардааст. Таҳти роҳбарии Сюлли дар Фаронса таҳияи доимии рӯйхати даромаду хароҷоти давлат оғоз ёфтааст. Ба ибораи дигар ӯ бунёдгузори асосҳои буча аст. Ӯ принципҳои андозбандиро тасвия кардааст. Ӯ навиштааст: «Зарур аст, пуле, ки подшоҳ аз табақааш меситонад бояд бо имконияти онҳо мувофиқ бошад, ва на танҳо онҳоро қашшоқ накунад, балки ба амволи онҳо низ зарари назаррас нарасонад. Вале агар (андозро) вазнин кардан қобили қабул набошад, аз зарурати давлат камтар талаб кардани он низ мувофиқи мақсад нест» [2,43]. Ғояи се намуди бучаи давлатӣ – осоишта, ҷанг ва баъди ҷанг низ ба Ришелйе тааллуқ дорад. Барои замони осоишта Ришелйе мувозинати даромаду хароҷотро пешбинӣ карда буд. Барои давраи ҷанг бошад афзоиши даромадҳои фавқулода аз фурӯши рентая мансабҳои давлатӣ пешбинӣ гардидааст. Дар давраи баъди ҷанг вучуд надоштани касри (дефитсита) буча ва пардохти қарзи давлатӣ, ба ақидаи Ришелйе, амалҳои зарурӣ мебошанд. Зимнан, кардинал кредити давлатӣ ва қарзхоҳонро офати ногузир ҳисоб мекард.

Баъди инкилобҳои буржуазӣ дар Нидерланд ва Англия ҳокимияти интихоботӣ дар ин мамлакатҳо ҳуқуқи муҳокима ва назорати хароҷоти давлатиро соҳиб гардид, ки ба тадқиқоти илмӣ дар ин соҳаи муносибатҳои молиявӣ такон бахшид. Китоби Уилям Петти (1623-1687) «Рисола дар бораи андоз ва хирочҳо», ки соли 1662 нашр шудааст, яке аз аввалин асарҳо дар бораи хароҷоти давлатӣ мебошад. Муаллиф шаш категорияи асосии хароҷоти давлатиро чудо мекунад: ба мудофия ва таъмини сулҳ дар дохили мамлакат; ба нигоҳдории дастгоҳи давлатӣ; калисо; мактабу донишгоҳҳо; ятимон ва одамони барҷомонда; ҳамчунин ба сохтмону нигоҳдории роҳҳо, пулҳо, иншооти бандар. Петти ҷонибдори тақвият додани вазифаҳои иқтисодии давлат буд ва чунин мешумурд, ки ба сохтмони роҳҳо, пулҳо, бандарҳо сарфақорӣ кардан нашоуд, зеро онҳо ба рушди савдо, истехсолот бунёд мегузоранд, аҳоли имконият ба вучуд меоранд ва мутаносибан ба бартарафи қашшоқӣ, дуздӣ ва муҳочират мусоидат мекунанд. Петти ба масоили ташкили андозбандӣ низ диққати ҷиддӣ меод. Ӯ навишта буд, ки мавҷудияти имконияти саркашӣ кардани аҳоли аз супурдани андоз бо роҳи кашолакорихои гуногун ва муқовимат давлатро водор месозад, ки хароҷотро оид ҷамъоварию андоз зиёд намояд, нисбат ба вайронкунандагони интизоми молиявӣ чораҳои ҷиддӣ андешад [4,62]. Ҳамаи ин боиси васеъ гардидани дастгоҳи назоратӣю ҷазодихӣ мегардад. Петти чунин ҳисоб мекард, ки аҳоли бояд ба кадом мақсадҳо харҷ шудани пардохтҳои андозиаширо донад. Бино бар ин, мегӯяд Петти, мавҷудияти қонунгузорию босуботи андозбандӣ, таъмини ташкили хуби ҳисобгирии андозҳо аҳамияти фавқулода калон дорад. «Надонистани теъдод, сарват ва касбу кори аҳоли, ба ақидаи ӯ, аз як тараф, боиси гаронии барзиёдии бори андоз мешавад, ва, аз тарафи дигар, бо ин сабаб воридоти андоз ғайриқифоя мегардад» [4,78]. Петти баҳри таъмини адолатнокии андозҳо мубориза мебард.

Ба рушди назарияи молия таълимоти физиократҳо таъсири назаррас расонидааст. Намояндагони аз ҳама маъруфи физиократҳо Ф. Кене (1694-1774), А. Тюрго (1727-1781), В.

Мирабо (1715-1789) буданд. Физиократҳо аввалин шуда андозхоро ба бавоситаю (мустикам) бевосита (ғайримустақим) чудо кардаанд. Ба гурӯҳи андозҳои мустикам онҳо андозҳои интиқолнашаванда (**неперелагаемые**), ба андозҳои мустикам андозҳои интиқолшавандаро (**перелагаемые**) мансуб медонистанд [11]. Дар тамоми низоми андозҳои фаронсавӣ онҳо танҳо андози заминро андози интиқолнашаванда маҳсуб намуданд, ва онро чун андози ягона пешниҳод мекарданд. Ин чунин маъно дошт, ки дворянҳою рӯҳониёнро бояд ба табақаи андозсупорандагон ворид шаванд. Физиократҳо ба андозҳои ғайримустақим муносибати манфӣ доштанд.

Асарҳои А. Смит (1723-1790) ба рушди назарияи молия тақони ҷиддӣ бахшиданд. А. Смит илми молияро аз иқтисоди сиёсӣ чудо намекард, вале дар шарҳи ӯ молия моҳиятан ба соҳаи мустикали маърифати илмӣ таъдил ёфта буд. Дар китоби панҷуми «Тадқиқот дар бораи табиат ва сабабҳои сарвати халқҳо», ки А. Смит онро «Дар бораи даромади султон ё салтанат» номидааст, ӯ чор муқаррароти умумиро роҷеъ ба андоз тавсия кард, ки баъдан номи образноки «хартияи бузурги озодиҳои андозсупорандагон» ё «эъломияи ҳуқуқи андозсупорандагон»-ро гирифт [9,32]. Қобили зикр аст, ки дар таълимоти Смит дар ҳолати ибтидоӣ бошад ҳам ғояи гузариш аз андозбандии мутаносиб ба прогрессивӣ (афзоянда) ҷой дорад. Ин ғоя дар асарҳои иқтисоддони немис, профессори донишгоҳи Берлин А. Вагнер асоснок карда шудааст.

Ғайр аз масоили андозбандӣ Адам Смит ба рушди назария дар бораи хароҷоту давлат низ саҳм гузоштааст. Ӯ хароҷоти давлатро ба се гурӯҳ чудо кардааст: 1) хароҷот ба мудофия; 2) хароҷот ба амалигардонии адлия; 3) хароҷоти қорҳои ҷамъиятӣ ва муассисаҳои ҷамъиятӣ. Масоили андозбандӣ ҳамчунин дар асарҳои Ж.Б. Сэй (1767-1832), Д. Риккардо (1772-1823), Ж. Сисмонди (1773-1842), Д.С. Милл (1806-1873) мавриди муҳокима қарор гирифта буданд [7.8.9.10].

Жан-Батист Сэй, мувофиқи гуфти Давид Риккардо, ба ном «қоидаи тиллоӣ»-и андозбандиро тасвия кард: «Нақшаи беҳтарини молиявӣ ҳар чи камтар сарф кардан ва андози беҳтарин - андози камтарин аст». Ба ақидаи ӯ, ҳаҷми андоз бояд ба арзиши хидмате мувофиқат кунад, ки давлат ба ҷамъият пешкаш менамояд. Ҷолиби диққат аст, ки Сэй ба андоз ба маводи таҷаммул муносибати мусбат дошт ва гузашта аз ин онро муфид мешумурд, зеро андозҳои баланд истеҳсоли чунин неъматҳоро коҳиш медиҳанд [10].

Ба инкишофи назарияи андозбандӣ олими Швейсария Ж. Сисмонд де Сисмонди низ саҳми худро гузоштааст. Сисмонди пайрави ғояҳои Смит буда, принсипҳои андозбандии ӯро инкишоф додаст. Ғояи ҳадди ақалли андозбандинашаванда ба Сисмонди тааллуқ дорад. Ин ғояро ӯ чун принсипи алоҳидаи андозбандӣ пешниҳод кардааст. Олим ҳамчунин ҷонибдори афзуншавӣ дар андозбандӣ ва ихтисори андозҳои ғайримустақим буд. Ӯ нишон додаст, ки дар натиҷаи интиқоли андозҳо аз ҳама бештар аъзои камбизоати ҷамъият зарар мебинанд.

Ба назар чунин менамояд, ки дар қоркарди назарияи молияи давлатӣ олимони немиси асри XIX саҳми хеле арзанда гузоштаанд. Дар ин бобат хизмати шоиста ба Рау тааллуқ дорад, ки бисёр муқаррароту нуктаҳои камералистони қарни XVIII-ро ҷонибдорӣ кардааст. Китоби дарсии дучилдаи ӯ «Ибтидои асосии илми молия» (нашри аввал соли 1832) қариб ним аср дар Олмон ва берун аз ҳудуди он ба ҳайси раҳнамои илмии асосӣ оид ба назарияи молия хизмат кардааст. Ҷолиби диққат аст, ки то имрӯз курси молияи давлатӣ аз рӯи сохтори ин китоби дарсӣ (ибтидои умумии илми молия, хароҷоти давлатӣ, даромадҳои давлатӣ, кредити давлатӣ, буҷа, ташкили идораи молия) баён карда мешавад [5]. Минбаъд ин китоби дарсӣ борҳо ҷоп шудааст ва онро А. Вагнер (1835-1917) такмилу тасҳеҳ намуда, васеъ кардааст. Ғояҳои асосии молиявии Вагнер дар китоби «Илм дар бораи молия» (соли 1880) баён шудаанд. Дар соҳаи андозбандӣ Вагнер ҷонибдори собитқадами андозбандии прогрессивӣ (афзуншаванда) буд [2]. Тибқи ин ғоя сарватмандон бояд аз даромадҳои худ нисбат ба камбағалон мутаносибан андозҳоро бештар пардохт намоянд. Вагнер аз ҷумлаи аввалин касонест, ки иқтисодро ба ду бахш тақсим кардааст: давлатӣ ва

хусусӣ. Маҳдудияти нисбии имкониятҳои бозорро ба назар гирифта, ӯ давлатро ба сифати «ниҳоди органикӣ, ки бо роҳи харочоти давлатӣ метавонад баъзе нуқсонҳои фаъолияти механизми бозорро рафъ намояд» баррасӣ мекард. Зимнан ӯ таъкид мекард, ки нақши давлат дар он истеҳсолоте меафзояд, ки шароити техникий онҳо ба ташкил ёфтани инҳисор мусоидат мекунад. Ҳамчунин нақши давлат дар он соҳаҳое, ки арзёбии иқтисодӣ ба манфиат аз пешкаш кардани хизматҳо таъсирпазир нестанд, зиёд мешавад. Ба ин соҳаҳо ӯ ниғаҳдории тандурустӣ ва маорифро мансуб медонист [2].

Ба ташаккули илми молияи маржинализм – мактаби неоклассикӣ дар илми иқтисод таъсири назаррас расонидааст. Яке аз намояндагони барҷастаи мактаби Австрия Э. Сакс дар асараш «Дар бораи ибтидоҳои асосии иқтисоди назариявии молиявӣ» (1887) кӯшиши ба ҳам пайвастании илми ҳолиси молия ва хоҷагии молиявиро дар асоси қонуни ҳудуди манфиатнокӣ (**предельная полезность**) ва пеш аз ҳама дар қисми интиқоли андозҳо пеш гирифт. Сакс чунин мешумурд, ки илми молия бояд илми дақиқ гардад. Пешгӯии ӯ, пеш аз ҳама, дар тадқиқоти минбаъдаи амалӣ дар соҳаи муносибатҳои молиявӣ тасдиқи худро ёфт [2].

Мактаби молияи итолиёвӣ нимаи дууми асри XIX пеш аз ҳамаба тадқиқи предмети мӯҳтавои илм дар бораи молия саҳм гузоштааст. Дар ин бобат хизмати муҳаққиқон Т. Нитти ва Л. Косса назаррас аст. Нитти ба предмети (ҳадафи) илми молия на танҳо молияи давлатӣ, балки маҳаллиро низ дохил намуда, онро васеъ кард. Аз нуқтаи назари мӯҳтавои предмети илми молия Нитти ба он ҳам таълимотро дар бораи харочоти давлатӣ, ҳам дар бораи қарзи давлатӣ ва ҳам дар бораи буҷа ворид сохт [3].

Чустуҷӯи воситаҳои таъмини устуворӣ (пойдорӣ) ба таҷдиди назари нақшу ҷои давлат дар низомии иқтисодӣ оварда расонд. Аз нуқтаи назари амалия ҳалли қобили қабулро иқтисоддони англис Д.М. Кейнс (1883-1946) пешниҳод кард. Ӯ таклиф намуд, ки барои ҳавасмандгардонии талабот механизмҳои сиёсати буҷа ва пулу кредит истифода бурда шавад.

Назарияи Ч. Кейнс, ки таҳти таъсири бӯҳрони иқтисодӣ (1928-1933) арзи ҳастӣ карда буд, ба нуқтаҳои зерин асос меёфт: ғайриимкон будани худ ба худ ҳосил шудани вазъи мувозинати иқтисодӣ ба сабаби сатҳи баланди номуайянии низомҳои хоҷагидории мамлакатҳои саноатӣ ва ба сабаби тақсими ғайриқонунии сарват; номувофиқатии шароити пасандозу сармоягузорӣ ва ғайра. Кейнс чунин ҳисоб мекард, ки вазифаи асосии сиёсати иқтисодии давлат ин идораи талаботи умумӣ аст. Ӯ буҷаи давлатро чун омилӣ тасбиткунандаи тақрористеҳсол баррасӣ мекард. Вобаста ба шароитҳои мушаххаси иқтисодӣ давлат бояд тавозуни ба ӯ зарурии байни сармояи андӯхта ва воқеан дар истеҳсолот мавриди истифода қароргирандари нигоҳ дорад. Назарияи Кейнс ақидаро дар бораи буҷаи мутавозин инкор мекард ва тавсия меод, ки касри буҷа барои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ истифода бурда шавад. Тибқи назарияи ӯ дар шароити бӯҳрон ё таназул давлат бояд андозҳоро ихтисор кунад ва тавассути роҳ додан ба касри буҷа харочоти буҷаи давлатро зиёд намояд. Чунин меҳварҳои молиявӣ, аз қабилӣ андоз, харочот, қарзи давлатӣ ба воситаҳои асосии татбиқи сиёсати доктринаи нав табдил ёфтанд. Аз ҷумла, бо ёрии сиёсат дар соҳаи қарзи давлатӣ ихтисори андозҳо, ихтисори харочоти давлат, кам кардани миқдори пул дар гардиш пешбинӣ карда мешуд [1].

Дар ҳулоса бояд зикр намуд, ки молияи давлатӣ соҳаи асосии иқтисодиёти бахши ҷамъиятӣ мебошад.

“Дар доираи иқтисодиёти бахши ҷамъиятӣ давлат чун яке аз субъекти фаъолияти иқтисодӣ баррасӣ мегардад, ки ба ҷамъият неъматҳои мушаххаси иқтисодӣ пешниҳод менамояд. Хусусияти давлат чун субъекти хоҷагии бозорӣ дар он аст, дар доира ва дар асоси қонун ҳуқуқи маҷбур кардан дорад” [6].

Зимнан, ба мақсад мувофиқ будани харочоти давлатӣ бояд, маъмулан, дар доираи муносибати барномавӣ, ки таҳлили вариантҳои алтернативии ноил гардидан ба мақсадҳои дар пеш гузоштаро пешбинӣ мекунад, асоснок карда шаванд. Ҳалли масъалаи ба мақсад

мувофиқ будан, самарабахшии истифодаи воситаҳои (маблағҳои) ҷамъиятӣ муносибатҳои навро ба ташаккули бучаҳо, ба ташкили тамоми раванди буча талаб кард.

Аз ҳудкунии ҷаёлонаи муносибатҳои мазкур ба ташкили молияи давлатӣ дар доираи назарияи иқтисодиёти баҳши ҷамъиятӣ дар як қатор мамлакатҳо дар охири асри XX ва дар Тоҷикистон дар оғози қарни XXI оғоз ёфт. Ин пеш аз ҳама дар муносибат ба ташаккули иҷроиши бучаи давлат чӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва чӣ дар сатҳи субъектҳои маҳаллӣ инъикоси ҳудро ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Кейнс Дж. Общая теория занятости процента и денег. М.: Прогресс, 1978.
2. Ковалёв В.В. Финансовая наука в исторической ретроспективе // Вестн. С.-Питерб. Ун-та. Сер. 5 Экономика. 2001 (6). Вып. 1.
3. Косса Л. Основы финансовой науки М., 1900.
4. Петти В. Трактат о налогах и сборах. Петрозаводск, 1993.
5. Рау К. Г. Основные начала финансовой науки: в 2т./пер. с нем. Спб., 1868.
6. Рахимов Ш.М. Реформирование финансовой системы - необходимое условие развития экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/9 (218). С. 88-93.
7. Рикардо Д. Опыт о системе фундированных государственных займов // Сочинения: в 5 т. Т.2. М.: Гостполитиздат, 1955.
8. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли/пер. с англ. М.: Прогресс, 1968.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: ЭКСМО, 2007.
10. Сэй Ж. Б. Начальные основания политической экономии, или Дружеские беседы о производстве, разделении и потреблении богатства в обществе. М., 1828.
11. Тюрго А. Р. Избранные произведения / пер. с фр. М., 1961.

УДК 658.6(575.3) +061.1

Каримова Т.Х.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБӢХРОНИИ КОРХОНАҶОИ ХИЗМАТРАСОНӢ ВА РОӢҶОИ ТАТБИҚИ ОН ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола равишҳои танзими ҷаёлияти корхонаҳои хизматрасонӣ дар шароити бӯхронӣ дар асоси таҷрибаи идоракунии зиддибӯхронии кишварҳои хориҷӣ, алахусус Шветсия, ИМА, Олмон, Ҷумҳурии Халқии Чин баррасӣ мешаванд. Таҳлили таҷрибаи хориҷии идоракунии корхонаҳо дар шароити бӯхронӣ гузаронида шуда, шакли усулҳои гуногуни идоракунии зиддибӯхронӣ дар хориҷа, ки аз ҷониби роҳбарияти давлатҳои хориҷӣ истифода мешаванд, муайян карда шудаанд. Тавсияҳои илмӣ ва амалӣ оид ба истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд. Дар мақола аҳамияти ташкили маҳфили марказҳои зиддибӯхронӣ таъкид шуда, механизми такмили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муфлисшавӣ ва муфлисӣ пешниҳод карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: идоракунии зиддибӯхронӣ, муфлисшавӣ ва муфлисӣ, маҳфилҳо ва марказҳои зиддибӯхронӣ

Каримова Т.Х.

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ
СФЕРЫ УСЛУГИ И ПУТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ
В УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА**

В статье рассмотрены подходы к регулированию деятельности предприятий сферы услуг в условиях кризиса на основе опыта антикризисного управления зарубежных стран, в частности Швеции, США, Германии, Китая. Проведен анализ зарубежного опыта управления предприятиями в условиях кризиса, уточнены различные формы и методы антикризисного управления зарубежом, используемые руководством иностранных государств. Предложены научно практические рекомендации по использованию зарубежного опыта в условиях Республики Таджикистан. В статье подчеркнута важность создания антикризисных кружков и центров и предложен механизм совершенствования законодательства Республики Таджикистан в области банкротства и несостоятельности.

Ключевые слова: антикризисное управление, банкротство и несостоятельность, антикризисные кружки и центры

Каримова Т.Н.

**FOREIGN EXPERIENCE OF CRISIS MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN THE
SERVICE SECTOR AND WAYS OF ITS APPLICATION IN THE CONDITIONS OF
TAJIKISTAN**

The article discusses approaches to regulating the activities of service enterprises in crisis conditions based on the experience of crisis management of foreign countries, in particular Sweden, USA, Germany, China. The analysis of foreign experience of enterprise management in crisis conditions is carried out, various forms and methods of anti-crisis management abroad, used by the leadership of foreign states, are specified. Scientific and practical recommendations on the use of foreign experience in the conditions of the Republic of Tajikistan are offered. The article emphasizes the importance of creating anti-crisis circles and centers and proposes a mechanism for improving the legislation of the Republic of Tajikistan in the field of bankruptcy and insolvency.

Key words: crisis management, bankruptcy and insolvency, crisis circles and centers

Ташаккул ва рушди менечменти зидибӯхронӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи идоракуни нишон медиҳад, ки ҳолатҳои бӯхронӣ барои корхонаҳои ҳар як кишвари ҷаҳон, новобаста аз сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии онҳо, ҳос мебошанд. Бӯхрони амиқи саноатӣ, муфлсии молиявӣ, фаъолияти зиёнбори субъектҳои соҳибкорӣ барои корхонаҳо ва ташкилотҳои аксари кишварҳои ҷаҳон ҳос мебошанд [3, с.4]. Аммо, дар ин раванд, кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон малакаҳо ва қобилиятҳои муайяни идоракуниро барои рафъи бӯхрон аз худ кардаанд, ки барои кишварҳои гузариш мавзӯи таҳқиқот мебошад. Таҷрибаи кишварҳои ҷаҳон оид ба идоракунии фаъолияти корхонаҳои аз ҷиҳати молиявӣ ноустувор дар сатҳи корхонаҳо нишон медиҳад, ки баъзе кишварҳо ҳолатҳои бӯхрониро бо душвории зиёд ва хароҷоти зиёд паси сар карданд, баъзеи дигар дар як муддати кӯтоҳ бо таконҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муваффақ шуданд.

Кишварҳои муносибатҳои бозории рушдфто дар мубориза бо бӯхронҳо дар ҳама сатҳҳои муносибатҳои иқтисодӣ ва пеш аз ҳама дар сатҳи корхонаҳо таҷрибаи бой доранд.

Ҳамин тавр, кишварҳои дорои иқтисоди бозории рушдфто ҳам дар пешгири ва ҳам дар сатҳи макро ва микро таҷрибаи бой доранд. Азбаски идоракунии зидибӯхронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи нав аст ва роҳбарони ширкат дар ин самт малакаҳои зарурӣ

надоранд, меарзад, ки таҷрибаи хоричиро барои идоракунии зиддибӯхронии корхонаҳои кишварамон омӯхта ва амалӣ созем [4, с.3]. Албатта, шароити таърихӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии пайдоиш ва рушди намудҳои гуногуни бӯхронҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳо аз бисёр ҷиҳатҳо мувофиқа намекунад. Аммо ин вазъият зарурати омӯзиши ҳамаҷонибаи ин таҷриба ва муносибати мулоҳизакорона, эҷодкоронаро дар татбиқи он дар раванди идоракунии ташкилотҳои иқтисодии сатҳҳои гуногун кам намекунад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар соҳаи идоракунии корхонаҳо дар шароити ноустуворӣ, ба андешаи мо, бояд аз омӯзиши заминаи ҳуқуқии танзими раванди муфлисӣ ва ҷораҳои давлат дар пешгирии бӯхрон баррасӣ карда шавад. Яке аз унсурҳои асосии механизми танзими ҳуқуқии муносибатҳои бозор татбиқи бомуваффақияти қонунгузорӣ дар бораи муфлисшавӣ мебошад.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки новобаста аз он, ки дар аксари кишварҳои ҷаҳон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими раванди бӯхронии корхонаҳо мавҷуданд, амалияи барқарорсозии корхонаҳои муфлисшуда ва тартиби эътирофи муфлисшавӣ ба таври назаррас фарқ мекунад.

Қонунгузорӣ оид ба муфлисшавӣ омезиши ғояҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ, маҷмааи мураккаби ҳуқуқии технологӣ мебошад, ки самти расмиёти он аз иродаи ҳамаи иштирокчиёни муҳофиза вобаста аст.

Амалан дар ҳама кишварҳои ҷаҳон қонунгузорӣ оид ба муфлисшавӣ мавҷуд аст ва бомуваффақият татбиқ карда мешавад. Ба андешаи мо, бояд тавсифи муқоисавии хусусиятҳои асосӣ ва далелҳои қонунгузорӣ ва низоми расмиёти муфлисшавиро дар кишварҳои гуногун амалӣ кард. Кишварҳое, ки дар соҳаи идоракунии зиддибӯхронӣ таҷрибаи пешқадам доранд, Шветсия, Канада, Чопон, Фаронса мебошанд.

Ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои муфлисшавӣ вобаста ба тағироти ҷорӣ дар иқтисодиёти кишвар мунтазам нав карда мешавад. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки ҳангоми такмил додани қонунгузорӣ дар соҳаи муфлисшавӣ адвокатҳои дорои таҷрибаи идоракунии зиддибӯхронӣ, намояндагони ассотсиатсияи идоракунии зиддибӯхронӣ ва менечерони бонуфуз ҷалб карда мешаванд, ки фикри онҳо ҳангоми кори комиссияи ҳукуматӣ дар Шветсия ба назар гирифта мешавад. Дар муқоиса бо Шветсия, дар Тоҷикистон аксарияти муқаррарот дар соҳаи муфлисшавӣ бидуни иштироки намояндагони воҳидҳои тичоратӣ яктарафа қабул карда мешаванд. Иштироки ҳуқуқшиносони идораи зиддибӯхронӣ, ассотсиатсияи миллии менечерони зиддибӯхронӣ ва дигар ҷонибҳои манфиатдор дар таҳияи санадҳои меъёрӣ манфиатҳои соҳибкоронро ҳимоя мекарданд.

Муҳофизаи муфлисшавӣ дар Шоҳигарии Шветсия нисбати ҳам шахсони воқеӣ ва ҳам ҳуқуқӣ оғоз карда мешавад. Нуктаи ҷолиб дар қонунгузории Шветсия ин аст, ки «муфлисшавӣ ҳамчун расмиёт дида мешавад, ки танҳо аз расмиёти муфлисшавӣ иборат аст [1, с.4].

Тартиби дигаре, ки ба корхонаҳои муфлис дахл доранд, азнавташкилдихии корхона ва барҳамдихии пурраи он мебошанд. Тибқи Қонуни азнавташкилдихӣ, корхона дар ҳолатҳое аз нав ташкил карда мешавад, ки нақшаи бизнес пешниҳод карда шудааст, ки дурнамои тичоратро дар оянда исбот мекунад. Дар сурати тасдиқи дурнамои фаъолият, ширкат ба таъхир андохтани андозхоро мегирад ва раванди пардохти ҳатмӣ аз рӯи ўҳдадорӣ қатъ карда мешавад. Ин ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки қобилияти пардохтии худро барқарор кунанд ва фаъолияти худро аз нав созанд.

Дар Олмон асоси идоракунии корхонаро дар шароити ноустуворӣ солимгардонии молиявӣ ва таҷдиди сохтори онҳо ташкил медиҳад. Хусусияти хоси таҷрибаи Олмон дар он аст, ки ин кишвар бо сатҳи олиӣ ҳуқуқшиносӣ, иқтисоди бозаргонии рушдёфта тавассути татбиқи талаботи қонунгузории худ мекушад, ки дар муддати кӯтоҳ иқтисоди худро такмил диҳад. Дар Олмон муносибати ҷомеа ба ҳолати муфлисшавӣ аз кишварҳои давраи гузариш

ба куллі фарқ мекунад. Имрӯз, Олмон таҷрибаи бой чамъ кардааст, намунаҳои назарраси муваффақонаи таҷдиди сохтор ва солимгардонии молиявии корхона мавҷуданд.

Пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ, Ҷопон ба танзими қатъии фаъолияти аксари корхонаҳо бо тақсимои захиравӣ шурӯъ кард. Соли 1947 дар кишвар дар бораи азнавташкилдихии корхона, барҳам додани концентратсияи аз ҳад зиёди қудрати иқтисодӣ як қатор қонунҳо қабул карда шуданд. Баъдтар, дар кишвар раванди марҳила ба марҳила барҳам додани танзими давлатии нархҳо ва таҳияи чораҳо оид ба пешгирии ҳолатҳои бӯҳронӣ дар фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ гузаронида шуданд. Равиши ҷопонӣ ба муфлисшавӣ ба принципҳои умумии менечменти ҷопонӣ асос ёфтааст, ба монанди ҷалби якумрии ҳамкорҳои байнисоҳавӣ ва ғайра. Дар қонунгузории муосири Ҷопон ба дастгирии корхонаҳо бо мақсади пешгирии муфлисшавӣ ва инчунин дастгирии корхонаҳои муфлисшуда барои барқарор кардани фаъолиятшон, ҳалли манфиатҳои саҳмдорон, кредиторон, саҳмдорон ва дигар иштирокчиёни раванди бӯҳрон аҳамияти ҷиддӣ дода шудааст.

Дар асоси таҳлили таҷрибаи хориҷии идоракунии зиддибӯҳронии корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар қонунгузории ҳам кишварҳои тараққикарда ва ҳам кишварҳои рӯ ба тараққӣ, танзими раванди муфлисшавӣ ҷузъи муҳими сиёсати давлат мебошад. Тафовути асосии байни моделҳои пешрафтаи идоракунии зиддибӯҳронӣ дар ҳадафҳои макроиқтисодии пешгирифтаи давлат ва механизмҳои ба даст овардани онҳо зоҳир мешавад.

Аз ин бармеояд, ки ҳангоми такмил додани қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муфлисшавӣ ҳарчи бештар кӯшиш кардан лозим аст, ки шароити нигоҳ доштани корхона бо дарназардошти пешгирии поймолкунии ҳуқуқи кредиторон фароҳам оварда шавад.

Дар байни кишварҳои рӯ ба тараққӣ, таҷрибаи Ҷумҳурии Халқии Чин (ҶХЧ) дар идоракунии бӯҳрон таваҷҷӯҳи хоса дорад. Хусусиятҳои системаи идоракунии корхонаҳои чинӣ дар шароити муфлисшавӣ дар он аст, ки то имрӯз дар ҶХЧ танҳо корхонаҳои давлатӣ расман муфлис эътироф карда мешаванд ва танҳо кормандони корхона қарздиҳандагони асосӣ ҳисобида мешаванд. Ин падида дар қонуни муфлисшавӣ, ки соли 1986 қабул шудааст, баррасӣ карда шуд. Ҳадафи асосии идоракунии зиддибӯҳронӣ дар доираи ин қонун ҳифзи иҷтимоии коргарон доништа мешуд. Аз ҳисоби буҷаи давлатӣ дар ҶХЧ қарзи музди меҳнат пардохта шуд ва қарзи корхонаҳои муфлисшуда дар назди бонкҳо аз ҳисоб бароварда шуд, зеро пештар аксар бонкҳои ҶХЧ бонкҳои давлатӣ буданд. Аз соли 2007 сар карда, дар кишвар Қонуни нави ҶХЧ "Дар бораи муфлисӣ (муфлисшавӣ) -и корхонаҳо" қабул карда шуд, ки риояи ҳуқуқҳои сармоягузoron ва кредиторонро таъмин мекунад.

Қонун раванди барҳамдиҳии корхонаҳои муфлисшударо танзим мекунад. "Пас аз эътибор пайдо кардани Қонуни нав барҳамдиҳии корхонаҳои муфлис эълоншуда танҳо бо механизмҳои бозор танзим карда мешаванд, ки ислоҳоти бозори миллиро ба марҳилаи нав мебароранд" [2, с.111].

Нуктаи ҷолиби таҳрири нави қонуни муфлисшавӣ дар он аст, ки менечерони сатҳи болоӣ ва дигар кормандон дар ҳолатҳои беинсофона иҷро кардани вазифаҳои худ, ки боиси муфлисшавии корхона шудаанд, ҷавобгарии шаҳрвандӣ доранд. Ин ашхос тибқи муқаррароти қонун, пас аз қатъ шудани мурофияи муфлисии корхонаҳо, аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои дахлдори роҳбарикунанда дар ҳама гуна корхонаҳо ба муддати 3 сол маҳрум карда мешаванд. Маҳз дар шароити Тоҷикистон, вақте ки аксар вақт муфлисшавии корхонаҳо бо хунукназарии роҳбарони корхонаҳо алоқаманд аст, ҷорӣ намудани таҷрибаи чинӣ таваҷҷӯҳи хоса дорад.

Барои Тоҷикистон муфлисшавӣ як ниҳоди нисбатан нави қонунгузории муосири шаҳрвандӣ мебошад. Аввалин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисӣ (муфлисшавӣ) -и корхонаҳо» 10 март соли 1992 № 550 қабул карда шуда буд. Қонуни мазкур камбудии муайяне дошт, ки татбиқи онҳоро душвор мегардонданд. Ҳамин тавр,

масалан, он мафҳумҳои асосиеро, ки дар мувофиқи муфлисӣ истифода мешаванд, ифшо накард, хусусиятҳои мувофиқии баррасии парвандаҳо вучуд надоштанд, ҳуқуқ ва ӯҳдадорҳои мудирӣ муваққатӣ номбар нашудаанд, унсурҳои мундариҷаи созишнома мавҷуд нестанд созишномае, ки ҳангоми бастанӣ он бояд ба назар гирифта шавад ва камбудҳои дигар. Дар айни замон, дар Тоҷикистон, дар маҷмӯъ, як системаи қонунгузорию муфлисшавӣ ташаккул ёфтааст. Қоӣи марказиро дар он Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» аз 8 декабри соли 2003, ки меъёрҳои муқаррароти умумиро дар бораи муфлисшавӣ, ки ба Кодекси граждании Қумҳурии Тоҷикистон дохил карда шудаанд, таҳия менамояд.

Имрӯз, истифодаи фаъоли институти муфлисшавӣ метавонад барои Тоҷикистон дар беҳбудӣ ва эҳёи иқтисоди қумҳурий нақш дошта бошад. Аммо, бисёре аз соҳибкорон, мутаассифона, ба муассисаи муфлисӣ муносибати манфӣ доранд ва мекӯшанд, ки бо ҳар роҳ аз он пешгирӣ кунанд. Ҳамзамон, муассисаи муфлисшавӣ бисёр ҷанбаҳои мусбат дорад, ки метавонанд ба соҳибкорон таъсири судманд расонанд. Ба монанди чунин лаҳзаҳо: - қорӣ намудани роҳбари муваққатӣ ё беруна; - қорӣ намудани мораторий; - дар натиҷаи муфлис эътироф шудани ташкилот - бекор кардани тамоми ӯҳдадорҳои пулӣ ва ӯҳдадорҳои оид ба пардохти пардохтҳои ҳатмӣ; - нав кардани феҳристи шахсони ҳуқуқии амалкунанда ва соҳибкорони инфиродӣ.

Ҳамин тариқ, барои он ки муассисаи муфлисшавӣ дар аксари ҳолатҳо ба барқарорсозии иқтисодии миллӣ хизмат кунад, мавқеи давлатро дар соҳаи танзими расмиёти муфлисӣ тақвият додан лозим аст. Такмили сиёсати давлатӣ дар соҳаи мубориза бо бӯҳрон ва муфлисӣ бо назардошти таҷрибаи баррасишаванда бояд дар самтҳои зерин амалӣ карда шавад:

- 1) пурзӯр намудани дастгирии давлатӣ ба корхонаҳое, ки барои иқтисодии кишвар аз ҷиҳати стратегӣ муҳиманд ва дастгирӣ кардан дар фароҳам овардани қойҳои қорӣ;
- 2) нигоҳ доштани назорати давлатӣ ва мониторинги расмиёти муфлисшавӣ;
- 3) таҳия ва татбиқи моделҳои нави таҷдиди корхона дар асоси таҷрибаи пешқадами идоракунии.

Ҳамин тариқ, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки ҳангоми таҳияи қонунҳо вазифаи аввалиндараҷа барои яке -афзоиши баргардонидани маблағ ба кредиторон, барои дигарон - нигоҳ доштани фаъолияти соҳибқорӣ ва қойҳои қорӣ мебошад, ки бар зарари манфиатҳои қарздиҳандагон, боиси афзоиши нархи қарзҳо мегардад. Барои гурӯҳҳои сеюми кишварҳо (ИМА, Фаронса, Русия) асоси идоракунии зиддибӯҳронӣ вазифаи тақсмоти самараноки амвол ва иҷрои вазифаҳои макроиқтисодӣ мебошад.

Дар як қатор кишварҳо мақомоти давлатӣ барномаҳои хусусигардониро таҳия мекунанд ва татбиқи онҳо ҳамчун чораҳои пешгирикунандаи зиддибӯҳронӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд, ки ба пешгирӣ ё рафъи бӯҳрони корхонаҳои алоҳида ва ҳатто тамоми соҳаҳои иқтисод равона карда шудаанд [5]. Ҳадафи чунин хусусигардонӣ қустуҷӯи сохторҳои нави мукамалтари корхонаҳо, баланд бардоштани рақобат ва самаранокии онҳо мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки молиқият дар он кишварҳое, ки дараҷаи либерализатсияи фаъолияти иқтисодӣ баландтар аст, самараноктар истифода бурда мешавад, агар он бо самаранокии баланди институтҳои давлатӣ, инчунин дастгирии фаъоли давлатӣ барои соҳибқорӣ ва сиёсати ҳавасмандгардонии рақобат дар бозори дохилии кишвар мувофиқа кунад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ доираҳои зиддибӯҳронӣ, марказҳои зиддибӯҳронӣ, ки аз мутахассисони пешбари корхона иборатанд, дар идоракунии корхона дар шароити ноустувор нақши муҳим доранд. Ғайр аз ин, дар рушди чунин кишварҳо, ба монанди Қопон, дар аксарияти корхонаҳо маҳфилҳои сифат фаъолият мекунанд, ки фаъолияти онҳоро дар пешгирии ҳолатҳои бӯҳронӣ дар корхонаҳои хизматрасонӣ ва андешидани чораҳои саривақтии зиддибӯҳронӣ хеле муассир мегардонад. Нақши баланди чунин маҳфилҳо дар

идоракунии самарабахши корхонаҳо, пеш аз ҳама, дар дарки возеҳи эҳтимолияти бӯҳрон, амалҳои мушаххас оид ба пешгирии он ва тавачҷӯҳ ба татбиқи дарозмуддати рушди корхона асоснок аст. Чунин доираҳо ба ширкатҳои Ҷопон иҷозат доданд, ки сарфи назар аз тағирёбии вазъи бозор, камбудии фаъолияти корхона барои таъмини рушди устувори он фавран ислоҳ карда шаванд.

Доираҳои зиддибӯҳронӣ ин як гурӯҳи иборат аз 10-12 нафар мебошанд, ки ҳамчун як гурӯҳ кор карда, қобилияти бӯҳронро таҳлил мекунад, эҳтимолияти бӯҳронро арзёбӣ мекунад ва чораҳои мувофиқ меандешанд. Аъзои ин даста одатан ҳар ҳафта чамъ омада, якҷанд соатро дар муайян кардани мушкилот ва мунтазам ҳалли масъалаҳои беҳтар намудани фаъолияти ширкат мегузаронанд.

Истифодаи самараноки маркетинг дар фаъолияти корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ дар кишварҳои пешрафта боз як омил муҳим дар идоракунии зиддибӯҳронии корхонаҳои ин соҳа мебошад. Аз рӯи хусусияти хизматрасониҳо - ҳамчун ғайримоддӣ, муҳофизатнашаванда, нақши маркетинг дар идоракунии зиддибӯҳронии корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ махсусан муҳим аст. Азбаски пешгирии ҳама гуна бӯҳронҳо дар амалисозии хизматҳо аз ҷониби корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ аз таблиғот ва иттилоот, системаи муаррифии презентатсияҳо ва таҳияи барномаи тахфиф ва пешниҳоди хизматҳои роӣгон вобаста аст. Ҳамаи ин ба ҷалби мизочон мусоидат мекунад.

Ҷанбаи муҳим дар дастгирии давлатии корхонаҳои хизматрасонӣ дар хориҷа эҷоди инфрасохтори мувофиқ мебошад. Инфрасохтор барои фаъолияти самараноки корхонаҳои хизматрасонӣ шароити зарурӣ фароҳам меорад. Инфрасохтори бахши хизматрасонӣ объекти дастгирии давлатӣ мебошад, алахусус барои хизматҳои дорой аҳамияти калони ҷамъиятӣ - ҳадамоти нақлиёт, алоқа ва ғ. Масалан, дар Ҷопон алоқаи Интернет ва ҳадамоти телефони мобилӣ аз ҷониби давлат дастгирӣ карда мешавад, сохтмони роҳҳои автомобилгард ва роҳи оҳан аз ҳисоби буча ва ғ.

Нишондиҳандаи дигари самараноки татбиқи барномаҳои зиддибӯҳронӣ дар кишварҳои Ғарб истифодаи кадрҳои баландхатисос мебошад. Масъалаҳои ҷалби оқилона ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои хизматрасонии кишварҳои ғарбӣ ҳамеша дар маркази тавачҷӯҳи менечерон қарор доранд ва дар шароити бӯҳрон он ҳанӯз ҳам муҳим аст.

Аммо, мутаассифона, дар корхонаҳои соҳаи хизматрасонии Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми зиёди коргарон баландхатисос нестанд, дониши махсус надоранд, таҷрибаи идоракунии корхонаҳо дар шароити бад шудани омилҳои экологӣ надоранд.

Ҳамин тариқ, ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадами идоракунӣ дар корхонаҳои хизматрасонӣ имкон медиҳад, ки сифати идоракунӣ дар ин корхонаҳо баланд бардошта шавад ва қобилияти мутобиқшавӣ ба тағйироти ҷорӣ дар бозор ба роҳ монда шавад. Азбаски бахши хизматрасонӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳимро ишғол мекунад, зарур аст, ки дар муқобили ҳама гуна мушкилот рушди устувори он ҳавасманд карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Ендовицкий, Д.А. Генезис финансового менеджмента и его содержание на современном этапе развития экономики / Д.А. Ендовицкий // Экономический анализ: теория и практика. – 2010. – № 30 (195). – С. 2-9.
2. Кузнецова О. Особенности регулирования банкротства Китая. / О.Кузнецова, Т.Раждаева // Успехи современного естествознания. -М., 2012, № 4. – С. 111-112
3. Каримова Т.Х. Проблемы формирования цепочки долгов и управление финансовым состоянием предприятий сферы услуг в Республике Таджикистан / Т.Х.Каримова, Б.М.Джумъев // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). – Душанбе, 2017. - № 2/1. - С.70-74

4. Каримова Т.Х. Антикризисное управление предприятием: адаптация к изменившимся условиям функционирования / Т.Х.Каримова // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). – Душанбе, 2013. - №2/4 (114) часть 2 ,С.127-132.
5. Холахмади С., Султонов З.С., Дустматов Б.М. Сфера услуг и ее роль в современной экономике// Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: «СИНО», 2017. № 2/6- С. 164-167.

УДК 334.72

Қосимова М.Х.

ФАЪОЛСОЗИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаммои баланд бардоштани фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби субъектҳои хурду миёна баррасӣ карда мешавад. Муқарар шудааст, ки субъектҳои соҳибкории хурду миёна қисми асосии корхонаҳои амалкунандаро ташкил мекунанд ва аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки ин субъектҳо дар гузариш ба роҳи инноватсионии рушд нақши асосиро доранд. Дар асоси таҷрибаи хоричӣ, самти итилоотӣ ва машваратии дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёнаи инноватсионӣ муайян карда шудааст. Ташкили марказҳои кумак ва дастгирии корхонаҳои инноватсионии хурду миёна пешниҳод карда шуда, намудҳои асосии хизматрасониҳои ин сохторҳо муайян карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: фаъолияти инноватсионӣ, корхонаҳои хурду миёна, дастгирии давлатӣ, хизматрасонии итилоотӣ ва машваратӣ.

Касимова М.Х.

АКТИВИЗАЦИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТАМИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается проблема активизации инновационной деятельности субъектами малого и среднего предпринимательства. Показано, что хозяйствующие субъекты малого и среднего бизнеса составляют основную долю от всех действующих предприятий, что позволило сделать вывод о центральной роли данных субъектов при переходе на инновационный путь развития страны.

На основе зарубежного опыта выделено информационно-консультативное направление государственной поддержки инновационного малого и среднего предпринимательства. Предложено создание центров помощи и поддержки инновационных малых и средних предприятий и определены основные виды услуг, предоставляемые этими структурами.

Ключевые слова: инновационная деятельность, малые и средние предприятия, государственная поддержка, информационно-консультативные услуги.

Kosimova M.H.

INTENSIFICATION OF INNOVATIVE ACTIVITY BY SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article author studies the problem of enhancing innovation activity by small and medium-sized businesses. It is shown that small and medium-sized business entities make up the bulk of all operating enterprises, which made it possible to draw a conclusion about the central role of these entities in the transition to the innovative path of the country's development.

On the basis of foreign experience, the information and consultative direction of state support for innovative small and medium-sized businesses is highlighted. The creation of centers for assistance and support of innovative small and medium enterprises is proposed and the main types of services provided by these structures are identified.

Key words: innovative activity, small and medium enterprises, state support, information and consulting services.

Особенностью современного этапа развития Республики Таджикистан является переход на инновационный путь, что предполагает активизацию инновационной деятельности. Наукой и практикой доказано, что инновационная деятельность сложный и многоаспектный процесс, однако, несмотря на это, результаты этой деятельности приносят значительные выгоды и способствуют повышению уровня конкурентных преимуществ хозяйствующих субъектов и страны в целом благодаря диффузии инноваций. Экономические выгоды получают не только крупные, но малые предприятия, ведущие инновационную деятельность.

В зарубежных странах малые и средние предприятия прошли путь серьезного развития и стали полноценными участниками инновационных процессов и занимают ведущее положение в исследованиях и разработках. В Италии доля таких предприятий составляет более 60% от общего числа фирм. В Греции и Ирландии половина всех малых и средних предприятий занимаются инновационной деятельностью. В Норвегии более 40%, Новой Зеландии, Норвегии, Греции, Австралии и Ирландии до 20% малых и средних предприятий ведут исследования и разработки [2]. Опыт этих стран свидетельствует о росте значения малого и среднего предпринимательства в инновационном развитии и увеличении его вклада в развитие национальных экономик: доля в ВВП более 50%, рабочие места для трудоспособного населения.

По официальным статистическим данным Республики Таджикистан к малому предпринимательству относятся предприятия численностью не более 30 сотрудников [7]. Таких мини предприятий наибольшее количество, на их долю в общем количестве действующих предприятий приходится 80%. По сути, малое предпринимательство является основой национальной экономики. Средние предприятия находятся на второй позиции или 18% от общего количества предприятий (таб.1).

Таблица 1. Количество действующих юридических лиц по размеру численности сотрудников в Республике Таджикистан

	2015		2016		2017		2018		2019		Темп роста, %
	ед	%	Ед	%	ед	%	ед	%	ед	%	
Всего действующих предприятий	39401	100	38299	100	25923	100	26854	100	27069	100	69

в том числе до 30 чел.	33256	84	32237	84	20324	78	21438	80	21734	80	65
от 31 до 200 чел	5651	14	5567	15	5127	20	5015	19	4957	18	88

Рассчитано автором

Однако, анализ динамики роста числа малых и средних предприятий за 2015-2019 годы позволяет констатировать тенденцию спада числа действующих юридических лиц.

В 2019 году по сравнению с 2015 годом количество малых предприятий в экономике страны сократилось на 11522 единицы или 35%, число средних предприятий снизилось на 12% или 694 единиц. Резкий спад действующих предприятий произошел в 2017 году, что объясняется воздействием внешних факторов. С 2018 года число представителей малого и среднего бизнеса возрастает. Следовательно, перед государством стоит задача создание условий для активизации роста малых и средних предприятий и оказания поддержки в развитии инновационной деятельности малых и средних предприятий.

Необходимо отметить, тенденция динамичного развития инновационного предпринимательства в зарубежных странах стала возможной благодаря осуществлению государственной политики в области поддержки инновационной деятельности малого и среднего предпринимательства.

В Республике Таджикистан создан институциональный фундамент для развития инновационной деятельности. В стратегических документах ставится задача «поддержки малого и среднего предпринимательства для создания занятости в высокотехнологических инновационных отраслях» [5]. При этом в существующих национальных институтах не делается акцент на поддержку и развитие инновационной деятельности малого и среднего предпринимательства. Во многих странах (США, Япония, Индия, Китай, Южная Корея и др.) государственная поддержка инновационной деятельности малого бизнеса имеет законодательную основу, помимо этого принимаются программы поддержки инновационных малых и средних предприятий [6].

Необходимость государственной поддержки в развитии инновационных малых и средних предприятий подтверждаются ранее проведенными исследованиями предприятий транспортной сферы Согдийской области на предмет инноваций в их деятельности, так как более 80% респондентов указали на отсутствие веских причин для организации инновационной деятельности и около 20% респондентов отметили отсутствие возможностей для осуществления инноваций. Результаты опроса позволяют сделать вывод - транспортные предприятия области не мотивированы активизацией инновационной деятельности по причине непонимания или незнания значения инноваций для предприятия и экономики в целом. При такой ситуации возрастает роль государства по оказанию не только финансовой поддержки, но и помощи представителям малого бизнеса в получении информации о значении инноваций, методах поиска и внедрения новшеств, программах поддержки и др.

В мировой практике накоплен значительный опыт по оказанию государственной поддержки инновационному предпринимательству, который можно разделить на два направления: материальная поддержка и оказание услуг. Материальная поддержка включает: финансовую помощь, кредитование, льготы по налогам, предоставление лабораторий или технологических площадок и т.п. Инструментам материальной поддержки посвящены многочисленные исследования, поэтому остановимся более подробно на втором направлении - предоставлении государством услуг малому и среднему бизнесу по

организации инновационной деятельности. В данном аспекте услуги государства делятся на информационные услуги и консультативные услуги [1].

По опыту многих стран помощь малому и среднему бизнесу осуществляется через создание, развитие и функционирование центров помощи и поддержки развития инновационного малого предпринимательства. Основными функциями таких центров является оказание услуг информационного и консультативного характера. Созданные государством центры, становится элементом инновационной инфраструктуры, и целенаправленно осуществляют активизацию инновационных процессов в малом и среднем предпринимательстве. Центры помощи и поддержки развития инновационного малого и среднего предпринимательства могут создаваться в регионах при органах государственного управления, высших учебных заведениях, как структурные подразделения научно-исследовательских учреждений или в качестве самостоятельных юридических лиц.

Исследование опыта зарубежных стран по оказанию информационной и консультативной поддержки позволило выделить наиболее часто предоставляемые услуги и представляющие интерес для Республики Таджикистан (таб.2).

В условиях Республики Таджикистан одной из основных задач центров помощи и поддержки инновационного малого и среднего предпринимательства должно стать повышение мотивации малого бизнеса к инновационной деятельности и тем самым росту его эффективности. Для решения обозначенной задачи центрами проводится теоретическое и практическое обучение, в форме семинаров, курсов. Помимо этого, специалистами центров выявляются прогрессивно настроенные предприятия, и ведется с ними индивидуальная работа. Применяя различные методы и доводы, консультанты центра способствуют внедрению инноваций, и такие предприятия становятся показательным примером для других хозяйствующих субъектов и может сработать «эффект снежного кома».

Таблица 2. Виды информационных и консультативных услуг инновационному малому предпринимательству в зарубежных странах

Страна	Виды услуг
Япония, Китай	-лекции и практические занятия по новым технологиям, инновационной деятельности, методам управления и др.; -предоставление консультантов по организации инновационной деятельности; -сбор сведений об инновациях, успешном опыте применения нововведений и дальнейшее их распространение; - создание специализированного портала инновационных исследований малого бизнеса и специального поискового сайта
Южная Корея	-предоставляют консультации для инновационных предпринимательских структур с полным информированием их по приоритетным направлениям развития
Индия	-создана специальная Сеть информационных ресурсов малого предпринимательства
США, Франция, Великобритания, Германия	- обучение и консультация в области организации и ведения инновационного малого бизнеса; - предоставление информации о состоянии рынка в соответствующей отрасли экономики; - помощь в подготовке документов для прохождения сертификации, аккредитации при реализации государственных заказов;

	- содействие в поиске источников финансирования и подготовке соответствующей документации; - бесплатное обучение и консультирование начинающих и действующих предпринимателей
--	--

Составлено автором [2,3]

Необходимо отметить, что центрами создаются базы данных о готовых к реализации инноваций с учетом местных условий и требований рынка. Выгоды от таких инноваций доводятся до предприятий малого и среднего бизнеса и разрабатываются рекомендации по их внедрению.

Таким образом, по каждому виду инноваций (продуктовой или процессной) формируется пакет данных и размещается на информационном портале. При этом необходимо учитывать фактор времени, так как инновация имеет свой цикл, то есть имеется начало, но проходит время, и она заканчивает свое существование. Поэтому база данных об инновациях должна пополняться новыми разработками, что будет способствовать инновационному развитию предприятий, отрасли и страны

Таким образом, малому и среднему предпринимательству Республики Таджикистан для активизации инновационной деятельности необходима государственная поддержка не только финансового характера, но и информационно-консультативная. Реализация такой поддержки осуществляется путем создания специализированных структур по оказанию бесплатных услуг информационного и консультативного характера или за незначительную плату.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дудин М. Н. Инновации и предпринимательство в зарубежных странах // Креативная экономика, 2012, № 12. - С.48-53
2. Кошелева Т.Н. Подходы к развитию инновационной среды малого предпринимательства // Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии – СПб. 2013. №4 (18). С. 131-136.
3. Малый и средний бизнес как фактор экономического роста России / Ин-т экон. Политики им. Е.Т. Гайдара. – М.: Изд-во Инта Гайдара, 2019. – 308 с.
4. Минакова В.Н. Специфика организации инновационной деятельности на малых предприятиях // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» №5 2013- 5с.
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе: ООО Контраст. 2016.-85с.
6. Плохих Ю.В. Инновационная деятельность на малом предприятии: учеб. пособие / [Ю. В. Плохих и др.]; Мин.обр. науки России, ОмГТУ. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2017. -140с.
7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2020. -497с.

Толибов Қ.Қ., Амонов С.С.

ЧОЙГИРКУНИИ РАТСИОНАЛИИ КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақола асосҳои назариявӣ ва методҳои ҷойгиркунии ратсионалии корхонаҳои савдои чакана дида баромада шудааст. Таъсири омилҳо ба ҷойгиркунии ратсионалии корхонаҳои савдои чакана муайян карда шуда, принципҳои муносири ҷойгиркунии шабакаи савдои чакана, истифодаи маҷмӯи васеи усулҳо ҳангоми таҳқиқоти илмии корхонаҳои ҳудудӣ баррасӣ шудааст. Ҳангоми татбиқи схемаи оптималии ҷойгиркунии шабакаи савдои чакана дар шаҳрҳо ва ҳалли вазифаҳои муҳими ин раванд арзёбӣ гардидааст. Инчунин фаъолияти баланд ва миёнаи тичоратӣ ва хатари тичоратӣ баррасӣ ва баҳо дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: ҷойгиркунии ратсионалӣ, корхонаҳои савдои чакана, принципҳо, усулҳои ҷойгиркунии, фаъолияти тичоратӣ

Толибов Қ.Қ., Амонов С.С.

РАЦИОНАЛЬНОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ РОЗНИЧНЫХ ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассматриваются теоретико-методические основы рационального размещения предприятий розничной торговли. Выявлено влияние факторов на рациональное размещение предприятий розничной торговли, рассмотрены современные принципы размещения торговых сетей, использование широкого спектра методов в научных исследованиях предприятий региона. Дана оценка процесса реализации оптимальной схемы размещения торговых сетей в городах и решения важных задач. Также были рассмотрены и оценены высокая и средняя коммерческая деятельность и коммерческий риск.

Ключевые слова: рациональное размещение, предприятия розничной торговли, принципы, методы размещения, коммерческая деятельность.

Tolibov Q.Q., Amonov S.S.

RATIONAL LOCATION OF RETAIL STORES

The article discusses the theoretical and methodological foundations of the rational placement of retail trade enterprises. The influence of factors on the rational placement of retail trade enterprises is revealed, modern principles of distribution of retail chains are considered, the use of a wide range of methods in scientific research of regional enterprises. An assessment of the process of implementing the optimal layout of retail chains in cities and solving important problems is given. High to medium commercial activity and commercial risk were also considered and assessed.

Key words: rational placement, retail enterprises, principles, methods of placement, commercial activity.

Рушди самараноки иқтисоди миллӣ дар шароити муосир ба стратегияе, ки барои ба вучуд овардани муҳити рақобатпазири соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаи савдо нигаронида шудааст, вобаста мебошад. Вазъ ва натиҷагирӣ фаъолияти соҳаи савдо ба сатҳ ва сифати зиндагонии аҳоли, ба рушди саноат, сохтмон, нақлиёт, алоқа ва ғ. бевосита таъсир мерасонад. Дар навбати худ рушди мунтазами соҳаи савдои чакана, мукамал намудани

сохтори он, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо, ба ҷойгиркунии оқилонаи шабакаҳои савдо вобаста мешавад. Аз ин рӯ, зарурияти чуқур омӯхтан ва гузаронидани таҳқиқоти назариявӣ ва методологии тамоюли рушди савдои чакана, омилҳое, ки барои ҷойгиркунии оқилонаи корхонаҳои савдои чакана таъсир мерасонанд, муҳим арзёбӣ мегарданд. Муваффақияти корхонаи савдои чакана, аз ҳаҷми сармояи соҳибкор, қобилияти корӣ ва ҷойгиркунии мағоза вобастагии калон дорад [2, 324].

Дар шароити муосир нақши омили ҷойгиркунии оқилонаи корхонаҳои савдои чакана дар сатҳи баланд арзёбӣ мегардад. Хусусан ба таҷрибаи давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикарда диққати махсус дода мешавад. Мутахассисони амрикоӣ Д. Дэвидсон, Д. Лоури ва дигарон, ки дастур бо номи Маъмурият оид ба корҳои тиҷорат нашр намудаанд, қайд менамоянд, ки: Гуфтан ҷоиз аст, ки интихоби ҷойи мувофиқ барои мағозаи оянда, комилан ва пурра ба тақдирӣ минбаъдаи ширкате, ки дар бахши савдои чакана фаъолият мекунад, вобаста аст. Интихоби ҷойи номувофиқ маънои нокомӣ ва ҷойи хуб бошад, ба даст овардани муваффақиятро дорад [6, 12]. Дигар муаллифони амрикоӣ ҷунин мегуянд: Ҷунин ақида вучуд дорад, ки барои муваффақ шудан дар савдои чакана се омили асосӣ ба инобат гирифта мешавад: ҷойгиршавӣ, ҷойгиршавӣ ва боз ҳам ҷойгиршавӣ [7, 300].

Ҷойгиркунии оқилонаи корхонаҳои савдои чакана вақти хариди молҳоро барои харидорон коҳиш медиҳад, ба афзоиши ҳаҷми гардиши чаканаи мол ва фаъолияти ғоиданоки корхонаи савдо мусоидат мекунад.

Ҳангоми ҷойгир кардани мағозаҳо дар шаҳрҳо бояд таъсири омилҳои шаҳрсозӣ, нақлиёт, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба назар гирифта шавад [1, 324].

Ба омилҳои шаҳрсозӣ масоҳати шаҳр, шакли нақша ва ноҳиябандии функционалии ҳудуди он, шумора ва зичии аҳоли, ҷойгиршавии ҷойҳои корӣ, инчунин марказҳои маъмурӣ, фарҳангӣ ва варзишӣ дохил мешаванд.

Омилҳои нақлиётӣ самтҳо ва шиддатнокии чараёнҳои асосии воситаҳои нақлиёти ҷамъиятӣ ва хусусиро дар бар мегиранд.

Ба омилҳои иҷтимоӣ зарурати коҳиш додани вақти умумӣ барои харид аз нуқтаҳои савдои чакана ва ноил шудан ба сатҳи баланди хизматрасонии савдо дохил мешавад.

Омилҳои иқтисодӣ - таъмини самаранокии зарурии сармоягузори асосӣ барои рушди шабакаи корхонаҳои савдо ва сатҳи оптималии даромаднокии онҳоро дар бар мегирад.

Ҷойгиршавии мағоза нисбат ба маҳалли зисти харидорон аз басомади хариди маҳсулот вобаста аст. Наздиктаринаш бояд мағозаи савдо бошад. Ҳамин тариқ, мағозаи хӯрокворӣ набояд аз 500 м дуртар ҷойгир шавад (8-12 дақиқа то ду канор бо суръати 5-7 км / соат, ё 85 - 115 м / дақ); дар масофаи калон бояд алоқаи нақлиётӣ мувофиқ бошад. Шабакаи савдои чакана бояд ба қадри имкон ба аҳоли наздик бошад. Ба маҳалли ҷойгиршавии он намуди ҷойи истиқоматӣ ва шумораи сокинони он бештар таъсир мерасонанд. Ҳангоми банақшагирии ҷойгиркунии корхонаҳои савдо принципҳои яқрангӣ, ҷойгиршавии гурӯҳӣ ва ҷойгиркунии пароканда муҳиманд [3,222].

Принсипи яқрангии ҷойгиркунии шабака маънои бо назардошти зичии аҳоли ҷойгиршавии як намуди мағозаҳоро дар тамоми қаламрав дорад. Он на ба ҳама, балки ба мағозаҳои якхела ва пеш аз ҳама ба онҳое дахл дорад, ки молҳои истеъмолӣ мефурӯшанд ва асосан ба ҳайати доимии харидорон хизмат мерасонанд.

Принсипи ҷойгиркунии гурӯҳӣ маънои зарурати наздикнамоии ҳудудии дӯконҳои дорои намудҳои гуногуни маҳсулотро дорад, то тақозои аҳоли ба маҷмӯи молҳо қонеъ карда шавад. Ин, пеш аз ҳама, ба ҷойгир кардани дӯконҳои хурди фурӯши нон, сабзавот, шир, моҳӣ ва гӯшт дар ҷойҳои дахл дорад, ки ягон супермаркет ё мағозаи дорои маҷмӯи маҳсулоти хӯрокворӣ нестанд.

Принсипи ҷойгиркунии ғайримутамарказ ё пароканда ба он тавсиф карда мешавад, ки ба қадри имкон ба манзилҳои истиқоматии аҳоли наздик ҷойгир карда мешаванд ва ба шумораи маҳдуди одамоне, ки дар доираи радиуси хизматрасонии он зиндагӣ мекунанд,

хизмат мекунад. Ин имкон медиҳад, ки аз чамъшавии зиёди харидорон ва чараёнҳои буриши ҳаракати онҳо пешгирӣ кард.

Тибқи принципи равона кардани мағозаҳо ба ҳудуди муайяни хизмати савдо, тамоми шабакаи савдои чакана ба мағозаҳои дорой аҳамияти маҳаллӣ ва умумишаҳрӣ, мағозаҳо дар дохили марказҳои савдо ва мағозаҳое, ки дар шоҳроҳҳо ҷойгиранд, тақсим карда мешавад. Мағозаҳои маҳаллӣ, ки аҳолиро бо ҳӯроквории аввалия ва молҳои ғайриозуқавии талаботи ҳаррӯза ва баъзан зарурӣ таъмин мекунанд, дар маҳалли истиқоматии шаҳр ҷойгир мекунанд (ҳиёбонҳо, маҷмааҳои истиқоматӣ ва ғ.). Онҳо дар масофаи пиёдаи дастрас ба мардум хизмат мерасонанд. Намуди асосии мағозаи барой аҳоли муносиб ин универсам, ки аз давраи собиқ Ҳукумати шӯравӣ боқӣ мондааст, мебошад.

Мағозаҳои дорой аҳамияти шаҳрӣ барой хизматрасонӣ ба аҳолии тамоми шаҳр пешбинӣ шудаанд, бинобар ин, дар байни онҳо мағозаҳои универсалӣ, махсус ва омехта бояд бошанд. Дар чунин мағозаҳо ба харидорон бояд интихоби васеътари ҳам мол ва ҳам хизматҳои иловагиро пешниҳод кунанд.

Муваффақияти тичоратии корхонаи савдо тавассути ҷалби шумораи аксари харидорон ба мағоза муайян карда мешавад. Дар навбати худ, ин аз хароҷоти истеъмолии харидорон вобаста аст. Категорияи «хароҷоти истеъмолий» гуногунҷабҳа мебошад, аммо ҷузъи асосии он вақти харидорон барой хариди молҳо мебошад, ки бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$T = t_n + t_o,$$

ки аз ин ҷо T - вақти умумии харидор барой анҷом додани харид;

t_n - вақти роҳ (то мағоза ва баръакс);

t_o - вақти хизматрасонии савдо (ё вақти дар дохили мағоза будан) мебошад.

Принсипҳои муосири ҷойгиркунии шабакаи савдои чаканаро ҷудо намудан ба маврид аст:

1. Принципи дастрасии ҳудудӣ - риояи дастрасӣ барой пиёдагардон ва воситаҳои нақлиёт, шароити гузаргоҳ ва ҷойи тавакқуфгоҳ мебошад;

2. Принципи стационарӣ - ба аҳоли расонидани хизматҳои объектҳои статсионари савдо: савдои чаканаи хурд бояд танҳо нақши ёрирасон дошта бошад;

3. Принципи махсусият - ҷойгир кардани корхонаи савдо, бо назардошти тамоюли универсализатсияи объектҳои савдои молҳои талаботи ҳаррӯза ва махсусияти объектҳои дигар [4, 14]. Ҷойгиршавии корхонаҳо объекти банақшагирии ҳудудӣ мебошад, ки таҳияи схемаҳои рушд ва ҷойгиркунии соҳаҳои иқтисодӣ ва ноҳияҳои иқтисодиро пешбинӣ мекунад. Ҳангоми таҳқиқоти илмии корхонаҳои ҳудудӣ маҷмӯи васеи усулҳои истифода мешаванд:

- Таҳлили системавӣ: ба воситаи ин усул мумкин аст, ки роҳҳои гуногуни ҳалли мушкилотро оид ба беҳтар намудани ҷойгиршавии корхонаи савдо муқоиса намуда, пас беҳтаринро барой истифодаи амалӣ интихоб намуд;

- Усули иқтисодӣ;

- Усули тавозунӣ: тавозуни захираҳои меҳнатӣ, даромадҳои пулӣ ва хароҷоти аҳоли таҳия карда мешаванд, ки бо фондҳои молӣ, тавозуни масолеҳи сохтмони маҳаллӣ, тавозунҳои ҳудудии тавоноии корхонаҳои сохтмонӣ мувофиқат наоянд;

- Усули харитавӣ (картографӣ): харитаи иқтисодӣ воситаи равшан ва мушаххаси омӯзиши қаламрав, таҳлили хусусиятҳои ҷойгирсозӣ мебошад. Андозагирии масофаҳои иқтисодӣ аз рӯи тарифҳои хаттӣ барой ҳамлу нақли мусофирон ва борҳо ва зичии аҳоли аҳамияти махсус дорад.

Ба усулҳои анъанавии таҳлили ҷойгиршавии корхонаҳо, усули муқоисавии омӯзиши падидаҳои иқтисодӣ ва иқтисодӣ-ҷуғрофӣ, мушаххаскунӣ ва умумигардонии онҳо тааллуқ доранд.

Усулҳои асосии ҷойгиркунии оқилонаи корхонаҳои савдо аз инҳо иборат мебошанд:

1. Усули баробарӣ: ҷойгиршавии мағозаҳо бо таври баробар дар саросари шаҳр бо назардошти зичии аҳоли (ҳамон як намуди мағозаҳо, ки молҳои талаботи ҳаррӯза мефурӯшанд)

2. Усули марҳилавӣ: тақсмоти функцияҳо байни объектҳои савдои дорои моҳияти гуногун аз рӯи басомади талабот ба молҳо: масалан, ҳаррӯза, даврӣ.

3. Усули гурӯҳӣ: наздикнамоии мағозаҳои намудҳои гуногуни савдо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи маҷмӯии харидорон ба молҳо.

Дар солҳои охир дар рушди савдо ва ҷойгиршавии корхонаҳои ин соҳа дигаргуниҳои назарраси мусбӣ ба амал омаданд. Гузариши савдо ба муносибатҳои бозорӣ тавачҷӯҳи бештарро ба мушкилоти ҷойгиркунии шабакаи савдои чакана ҷиҳати бурдани таҳқиқоти назариявӣ ва амалиро тақозо мекунад, зеро ин ба густариши таъсири ҳамаи ҷузъҳои асосӣ ва инчунин ба нишондиҳандаҳои иқтисодии фаъолияти объектҳои савдо оварда мерасонад.

Мушкилоти ҷойгиркунии корхонаҳои савдои чакана солҳои охир торафт муҳимтар шуда истодааст. Интиҳоби ҷойи ҷойгиркунии корхонаи савдо, яке аз масъалаҳои калидие мебошад, ки бояд корхонаи савдое, ки дар бахши савдои чакана фаъолият мекунад, ҳал кунад. Аз як тараф, ҷойи ҷойгиршавии мағоза шумораи эҳтимолии харидорон ва гардишро муайян мекунад, аммо аз тарафи дигар, ин аз ҳароҷоти гирифтани ҳукуки сохтмон ва иҷораи замин вобаста аст. Бо назардошти самаранокии баланди иҷтимоӣ ва иқтисодии марказҳои савдо, васеъшавии сохтмони онҳо самти муҳимтарин дар ташаккули шабака, савдо ва хизматрасонии маишӣ дар шаҳрҳо мебошад.

Ғайр аз ин, дар шароити номувозинатӣ дар бозори истеъмолӣ, фарқияти назарраси даромаднокии ҷойҳои савдо, ғоиданокии объектҳои шабеҳи савдо, ки дар ҳудудҳои гуногуни як ноҳияи аҳолинишин ҷойгиранд, ба назар мерасад. Аз ин рӯ, корхонаҳои савдо кушиш ба ҳарч медиханд, ки молҳоро дар ҷойҳои фурӯшанд, ки ғоидаи ҳадди аксарро соҳиб гарданд. Инҳо қисматҳои марказии шаҳр, маҳаллаҳои сараҳоли, ҷойҳои ҷамъшавии зиёди аҳоли ва дигар ҷойҳо мебошанд. Ҷойгиршавии мусоиди корхонаи савдо бартарии устувори рақобатро таъмин мекунад. Ва он ҷӣ муҳим аст, ки ҷойгиршавии корхонаи савдо ба имичи он таъсир мерасонад.

Ин хеле мавзӯи мубрами рӯз доништа мешавад. Ин ба он вобаста мебошад, ки ба масъалаи оптималии ҷойгиркунии корхонаҳои савдо то ба ҳол эътибори кофӣ дода намешавад. Моҳият ва дараҷаи таъсир ба самаранокии фаъолияти тичоратӣ кам омӯхта шудааст.

Афзоиши микдории корхонаҳои савдои шаҳри Душанбе солҳои охир дар ошӯнаҳои якум ва дуҷуми биноҳои навсохтумони баландошӯнаи истиқоматӣ сифати хизматрасонию ба харидорон пурра тавсиф карда наметавонанд. Назария ва амалияи фаъолияти савдо барои танзими рушд ва ҷойгиркунии шабакаҳои савдои чакана ҷунин нишондиҳандаҳоро, ба монанди таъмини аҳолии шаҳр ба масоҳати фурӯш, гардиши мол ба сари ҳар як аҳолии шаҳр, гардиши мол ба 1 м² ва ғ. таҳия намуда, истифода мебаранд. Аммо, тавре ки таҷриба нишон медихад, аз ҷумла дар шаҳри Душанбе, нишондиҳандаҳои номбаршуда аз ҷониби мақомоти давлатӣ ҳангоми танзими рушд ва ҷойгиркунии шабакаҳои савдои шаҳр ва сармоягузориҳои ба он алоқаманд пурра истифода намешаванд.

Дар таҳқиқоти иқтисодшиносон, ки ба рушди фондҳои асосии соҳаи савдо бахшида шудаанд, қайд карда мешавад, ки амалан дар ҳеҷ як давлати дорои иқтисоди бозорӣ давлат раванди рушд ва ҷойгиркунии шабакаҳои савдои чаканаро бо роҳи таъсиси ҳама гуна заминаи меъёрию ҳукуқӣ танзим намекунад, ки барои ҳама субъектҳои бозори истеъмолӣ ҳатмӣ бошанд. Ба фикри мо, аслан ин дуруст аст, зеро сатҳи баланди хизматрасонии савдо ба аҳолиро танҳо дар асоси рақобати озоди корхонаҳои савдо ба даст овардан мумкин аст. Дигараш ин, ки ҳуди соҳибкорон ҳукуқ доранд муайян кунанд, ки ба истеъмолкунандагон дар кучо, кай ва кадом номгӯи молҳоро (хизматрасонию) фурӯшанд.

Дар баробари ин, набудани танзими муносиби давлатии ин равандҳо боиси як қатор

оқибатҳои манфӣ мегардад, ки ҳам барои ҷумхури ва ҳам барои шаҳри Душанбе хосанд.

Аввалан, дар маҷмӯъ, савдои чакана аксар вақт фаъолияти зараровар аст. Солҳои охир вобаста ба баландшавии қурби асъори хориҷӣ нархҳои молу маҳсулоти воридотӣ дар бозори истеъмолии кишвар, рӯз аз рӯз баланд шуда истодаанд, ки ба пастшавии фоидаи соҳибкорон ва баъзан ба зарар фаъолият кардани онҳо оварда мерасонад. Қайд кардан ба маврид аст, ки айни ҳол воридоти мол нисбат ба содироти он дар Тоҷикистон се маротиба бештар аст. Дар соли 2019 гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон 4523,7 миллион долларро ташкил дод, ки аз ин воридот- 3349,3 миллион доллар ва содирот бошад, ба 1174,4 миллион доллар баробар мебошад [2]. Аз ин нишондиҳандаҳо бар меояд, ки баландшавии нархи молу маҳсулот аз қурби асъори хориҷӣ ва нархи маҳсулотҳои воридотӣ вобаста мебошад.

Дуввум, ин ки то андозае рушди беназорати шабакаи савдои чакана ба оқибатҳои манфии иқтисодии корхонаҳо оварда мерасонад, боиси бадшавии вазъи молиявии онҳо, баста шудан, гузаштан ба соҳибмулкони дигар, махсусгардонии дубора ва ғайра мегарданд. Ҳамаи ин на танҳо боиси паст шудани сатҳи хизматрасонии савдо ба аҳоли, балки зарари молиявӣ ба буҷа аз ҳисоби кам шудани манбаи андоз низ мегардад.

Саввум, дар шароити иқтисоди бозорӣ, давлат бояд дар он ҷойҳое, ки барои татбиқи сиёсати иҷтимоии худ зарур аст, фазои мусоиди соҳибкорӣ бояд фароҳам оварад.

Ин хулосаҳо, ба назари мо, ба таври боварибахш зарурати таҳияи заминаи меъёрӣ-методиро исбот мекунад, ки ба мақомоти идоракунии давлатии соҳаи савдо имкон медиҳад, ки масъалаҳои зеринро ҳаллу фасл намоянд:

- дар ҳудудҳои муайяни савдо инкишоф додани шабакаи савдо мувофиқи мақсад аст;

- кадом ҳаҷми афзоиши шабакаи савдои чакана барои эҳтиёҷоти хизматрасонии чакана ба аҳоли оптималӣ хоҳад буд;

- ҳадди аққал дар маҷмӯъ махсусгардонии корхонаҳои нав ва ғайра бояд чӣ гуна бошад.

Ба андешаи мо, чунин заминаи меъёрӣ барои соҳибкорон низ аҳамияти муҳими психологӣ дорад, агар он на танҳо бо мақсадҳои танзим, балки аз лиҳози иттилоотӣ ҳам истифода бурда шаванд. Донистани нуктаҳои фоидаовар ё камдаромади сармоягузори асосӣ бисёр соҳибкоронро бинобар сабаби нодуруст баҳо додан ба вазъи воқеӣ аз ҳатогиҳо дар фаъолияти худ раҳо мекунад.

Корхонаи савдо ҳангоми ворид шудан ба бозори истеъмоли, бояд рақобатпазирии онро ба назар гирад ва қоидаи асосиро ба инобат гирад, ки дар он гуфта мешавад: «Ҳар қадар имкониятҳо ва хоҳишҳои харидорон ба назар гирифта шаванд, ҳамон қадар молҳо фурухта ва гардиши онҳо зиёд мегардад».

Ҳангоми татбиқи схемаи оптималии ҷойгиркунии шабакаи савдои чакана ҳалли вазифаҳои зерин муҳим арзёбӣ мегарданд:

- шабакаи савдои чакана бояд тавре ҷойгир карда шавад, ки вақти хариди молҳо барои харидорон ба ҳадди камтарин расонида шавад;

- таъмини харидорон ба номгӯи васеътари молҳо ва ба қадри имкон ба онҳо наздик намудани молҳои истеъмолии талаботи ҳаррӯза;

- ҳар як мағозаро бо ҳаҷми зарурии гардиши молӣ, шароити кори фоидаовар таъмин намояд;

- истифодаи самараноки захираҳои моддӣ, молиявӣ ва меҳнатӣ.

Ҷойгиркунии аз ҷиҳати илмӣ асосёфтаи шабакаи чакана бояд фарҳанги баланди хизматрасонии савдои чакана ва баланд бардоштани самаранокии савдору таъмин намояд.

Бояд қайд кард, ки дар қаламрави шаҳракҳои аҳолинишини шаҳр вобаста ба андозаи онҳо хусусиятҳои ҷойгиркунии мавҷуданд (шаҳрҳои калонтарин, калон, миёна, хурд ва шаҳракҳои хурд). Намудҳои хоси мағозаҳо аз ҷиҳати андоза ва махсусияташон бояд бо банақшагирии ҳудудҳои маъмурӣ ва хусусиятҳои шаҳрҳо ва маҳалҳои гуногуни аҳолинишин, хусусияти тақсимот, таркиби аҳоли ва ғайра алоқаманд бошанд. Ҳангоми

муайян кардани чойҳои мағозаҳо дар шаҳр, минтақаҳои гуногуни ғаёлияти тичоратӣ низ муайян карда мешаванд. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки истифодаи мағозаро (гардиши савдои чакана ба 1 м² масоҳати фуруш) ҳамчун нишондиҳандаи асосии дараҷаи ғаёлият тавсия додан мувофиқи мақсад аст. Аммо нишондиҳандаҳои дигар низ метавонанд бомуваффақият татбиқ карда шаванд: микдори мағозаҳои, ки дар ҳудуди муайян, аз ҷумла дар биноҳои номувофиқ ташкил карда шудаанд; шумораи бозорҳои хурд ва дигар бозорҳо. Се минтақаро ҷудо намудан мумкин аст: ғаёлияти баланди тичоратӣ, ғаёлияти миёнаи тичоратӣ ва хатари тичоратӣ.

1. Ба минтақаи ғаёлияти баланди тичоратӣ маркази шаҳрҳо; минтақаҳои шоҳроҳҳои асосии шаҳр; минтақаҳои махсуси воситаҳои нақлиёт (чорроҳаи кӯчаҳои марказӣ) ва минтақаҳои истгоҳи роҳи оҳан; минтақаҳои корхонаҳо ва бозорҳо ва ғайра дохил мешаванд.

2. Ба минтақаи ғаёлияти миёнаи тичоратӣ қаламравҳои шафати марказ ва дорои робитаҳои хуби нақлиётӣ; минтақаҳои шоҳроҳҳои миёнаи шаҳр ва соҳаҳои дорои аҳамияти асосиро бо он дар бар мегирад.

3. Минтақаи хатари тичоратӣ бошад, канори шаҳрро дар бар мегирад.

Соҳибкорон беихтиёр ҳис мекунанд, ки кадом ноҳияҳои вилоят ва шаҳр диққатҷалбкунанда мебошанд. Ба ин, аз ҷумла, нархи корхонаҳо ва биноҳо шаҳодат медиҳад.

Ҳислатҳои қонуниятҳои ошкоршударо профессор М.М. Дарбинян дақиқ чунин дарҷ намудааст: Дар шароитҳои гуногуни баробар, масалан, мағоза ё қаҳвахона, ошхона ва аз инҳо калонтар, ки дар маркази шаҳр ҷойгиранд, бо гардиши зиёди мизочон, ҳамеша дар самти фуруши мол ва ба даст овардани ғоида назар ба корхонаҳо, воҳидҳои савдо, махсусан воҳидҳои хурд, ки дар канори шаҳрҳо, кӯчаҳои камодам ҷойгиранд, мавқеи муфид хоҳанд дошт. Ҳамин тавр, корхонаҳои аз рӯи андозаашон калоне, ки дар ноҳияҳои марказии шаҳр ҷойгиранд бурд мекунанд [3,216].

Омилҳои иловагиро, ки маҳалли ҷойгиршавии нуқтаи савдори муайян мекунанд, дида бароем. Дар баробари махсусият ва андозаи корхонаи савдо, барои интиҳоби маҳалли ҷойгиршавии он омилҳои зерин таъсир мерасонанд:

- минтақаи ҷолиб ё радиуси мағоза ва бозори фуруши он;
- харидорони эҳтимолӣ - шумораи онҳо, сохтори синну сол, сатҳи даромад, сохтори иҷтимоӣ ва хусусиятҳои он (шаҳраки донишҷӯён, қисми ҷарбӣ, корхонаҳо бо ҳайати коргарзанон);
- рақибон - шумора, андоза, хусусиятҳои онҳо;
- чараҳои ҳаракати воситаҳои нақлиёт ва пиёдагардон;
- мавҷудияти гузаргоҳ ва таваққуфгоҳ ва ғ.

Дар маҷмӯ ҷойгиркунии ратсионалии корхонаҳои савдои чакана имконият медиҳад, ки харочотҳои идоракунӣ кам карда шуда, сифати хизматрасонӣ беҳтар карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Аборнева О.И. Современный механизм регулирования экономической деятельности торговли: региональный аспект//Менеджмент в России и за рубежом № 3, 2009. С.324
2. Гальперина Э.С. Практические советы по торговой практике. -Одесса: Изд-во журнала «Торговое дело», 1912. Ч. I-II. С.12.
3. Зырянов А.В. Размещение торговых предприятий. -М.: Экономисть.2006. С.216.
4. Ньюман Э. Розничная торговля: Учебник / Э. Ньюман, П. Кален. – СПб.: Питер, 2014. – С.14
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. - С. 202.

6. Слука Т.А. Энциклопедия малого бизнеса, или как начать свое дело: пер. с англ. Г. Г. Долуда. - М.: Книга Интернэшл, Одессия, 1994. С. 12.
7. Современная логистика: пер. с англ. 7-е изд. -М: Вильямс, 2004. С. 300.

УДК 338.123

Мавлоназаров С.С., Одинаев Р.С.

РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола суҳан дар бораи рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меравад. Ҳамзамон, дар мақола нақши технологияҳои иттилоотӣ дар рақамикунони иқтисодӣ пурра таҳлил шудааст. Истилоҳи «иқтисоди рақамӣ» (Digital Economy) нахустин маротиба солҳои 90-уми асри гузашта дар Чопон ба вуҷуд омадааст. Бо мурури замон ин вожа дар тамоми ҷаҳони роиҷ гардид ва баъдтар ҳамчун илми ҷудогона омӯхта шудааст. Ҳангоми рушди иқтисоди рақамӣ якҷанд бартариятхоро мушоҳида кардан мумкин аст (сарфаи вақт, дастрасӣ ба иттилоот доир ба молу маҳсулот, шаффофият, мониторинг ва ғ.). Ҷорӣ гардидани корти нақлиёти «City card» дар нақлиёти мусофиркашонии пойтахт, хизматрасониҳои бонкӣ, пардохтҳои андозию гумрукӣ ва ҳоказо мисоли барҷастаи ин гуфтаҳоианд.

Калидвожа: технология, компютер, рақамӣ, электронӣ, ҳукумат, рушди иқтисоди.

Мавлоназаров С.С., Одинаев. Р.С.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается развитие цифровой экономики в Республике Таджикистан. Вместе с тем в статье полностью анализируется роль информационных технологий в цифровизации экономики. Термин «цифровая экономика» впервые появился в Японии в 1990-х годах. Со временем это слово распространилось по всему миру и впоследствии было изучено как отдельная наука. У развития цифровой экономики есть несколько преимуществ (экономия времени, доступ к информации о продуктах, прозрачность, мониторинг и т. Д.). Яркими примерами этого являются внедрение транспортной карты «City card» в столичном пассажирском транспорте, в сфере банковских услуг, налоговых и таможенных платежей и т.д.

Ключевые слова: технологии, компьютер, цифровое, электронное, правительство, экономическое развитие

Mavlonazarov S.S., Odinaev. R.S.

DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the development of the digital economy in the Republic of Tajikistan. At the same time, the article fully analyzes the role of information technologies in the digitalization of the economy. The term "digital economy" first appeared in Japan in the 1990s. Over time, this word spread throughout the world and was subsequently studied as a separate science. The development of the digital economy has several advantages (time savings, access to product

information, transparency, monitoring, etc.). Vivid examples of this are the introduction of the "City card" transport card in the capital's passenger transport, in the field of banking services, tax and customs payments.

Keywords: technology, computer, digital, electronic, government, economic development.

Чаҳони имрӯзаро падидаҳои нав фаро гирифтаанд, ки таҳти назар қарор додани онҳо барои пешравию давлату миллат ниҳоят муҳим мебошад. Яке аз ин падидаҳои нав иқтисоди рақамӣ мебошад, ки доир ба он дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 чунин зикр шудааст: "Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳарриқи пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд" [2].

30 декабри соли 2019 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардид. Тасдиқи Концепсияи мазкур шаҳодати он аст, ки Тоҷикистон бо назардошти равандҳои рушди иқтисодӣ чаҳонӣ дар самти рақамикунӣ иқтисодӣ миллии мамлакат заминаҳои бунёдӣ гузошта, тадбирҳои мушаххас меандешад. Дар асоси ин қарор ба вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру вилоятҳои мамлакат дастур дода шуд, ки барои амалисозии Концепсия тадбирҳои мушаххас андешанд [3]. Мусаллам аст, ки имрӯзҳо дар бархе аз вазорату идораҳои мамлакат барномаю тарҳҳои, ки ба рушди рақамикунӣ иқтисодӣ ҷумҳурӣ ва дар маҷмӯъ ба густариши ҳукумати электронӣ дар мамлакат нигаронида шудаанд, татбиқ мегарданд. Қорӣ гардидани корти нақлиёти «City card» дар нақлиёти мусофиркашонӣ пойтахт, хизматрасониҳои бонкӣ, пардохтҳои андозию гумрукӣ ва ҳоказо мисоли барҷастаи ин гуфтаҳоианд.

Истилоҳи «иқтисоди рақамӣ» (Digital Economy) нахустин маротиба солҳои 90-уми асри гузашта дар Чопон ба вуҷуд омадааст. Бо мурури замон ин вожа дар тамоми чаҳон паҳн гардид ва баъдтар ҳамчун илми ҷудогона омӯхта шудааст. Соли 1995 асари бузургҳачм зери унвони «Иқтисоди рақамӣ» («The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence») аз тарафи олими англис Дон Тэпскот чоп шудааст. Асари мазкур таҳлилҳои навтарини иқтисодӣ ва тичоратиро дар бар мегирад. Инчунин дар заминаи масъалаи мазкур олими амрикоӣ Томас Месенборг се нуқтаи муҳимро зикр кардааст:

- Иқтисоди электронии саноатӣ (E-business infrastructure) – компютерӣ, телефонӣ ва ғ.)
- Иқтисоди электронии онлайн (раванди доштани алоқа бо ширкат, созмон ва дигар сохторҳои давлатӣ, хусусӣ ва ғайрдавлатӣ ва ғ.)
- Иқтисоди электронии молу маҳсулот (фурӯши китобҳои электронӣ, либос, хӯрокаи ва ғ.)

Иқтисоди рақамӣ як ҷузъи муҳими дастовардҳои назаррас дар соҳаи илмҳои муосир ба шумор меравад ва асоси вусъат бахшидани нерӯи инсонӣ, ки яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати мамлакат аст, маънидод мешавад.

Иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама дар асоси технологияҳои рақамӣ ба вуҷуд меояд. Яъне фаъолияти иқтисодӣ тавассути технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ин ҷараён хизматрасониҳои электронӣ, "мол"-ҳои электронӣ дар тичорат васеъ ба роҳ монда мешавад. Ҳамзамон гардиши маблағҳо тавассути воситаҳои электронӣ ба роҳ монда мешаванд, ки омилҳои муҳимтарини тичорати электронӣ мегарданд. Ба вуҷуд овардани иқтисоди рақамӣ натавонанд ба савдо рабт доранд, он инчунин дар соҳаҳои алоҳида: маориф, тандурустӣ, бонкдорӣ, суғуртавӣ, боркашонӣ ва ғайра низ татбиқпазир аст. Масалан, ба роҳ мондани таълимоти фосилавӣ, ташкил намудани фаъолияти меҳнатӣ дар ташкилотҳо бо кормандони фосилавӣ, баргузор намудани музоядаҳои электронӣ ва ғайра. Ҳангоми рушди

иктисоди рақамӣ якчанд бартариятҳоро мушоҳида кардан мумкин аст (сарфаи вақт, дастрасӣ ба иттилоот доир ба молу маҳсулот, шаффофият, мониторинг ва ғ.).

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид шудааст, ки «пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ҷиҳати татбиқи ин ҳадаф бо истифода аз технологияҳои муосир баланд бардоштани самаранокии саноати коркард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ бисёр муҳим мебошад». Самти муҳими таъмини рушди инноватсиониву индустриалии мамлакат татбиқи технологияи замонавӣ иттилоотӣ ва ё технологияҳои рақамӣ маҳсуб меёбад.

Иқтисодиёти рақамӣ чун маҷрои нави рушди иқтисодӣ дар асоси мубодилоти далелҳо, иттилоот дар режими вақти воқеӣ пайваста бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, мувоффиқан ниҳодҳо, заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва таҷрибаи соҳибкорӣ сурат гирифта, ба беҳтар шудани сатҳу сифати зиндагӣ ва муҳити сармоягузорӣ мусоидат менамояд" [1].

Барои рушди иқтисодиёти рақамӣ зарурати таъсиси платформаи рақамӣ, ки майдони рушди онро таъмин менамояд, ба миён омадааст. Дар Чин платформаи рақамӣ таҳия шудааст, ки бо туфайли рушди иқтисодиёти рақамӣ рақобапазирии иқтисодиёт ва рушди босубот таъмин мегардад. Ҷавҳари иқтисодиёти рақамиро баҳши истеҳсоли молҳои рақамӣ ва хизматрасониҳо, ки бо технологияи рақамӣ алоқамандӣ доранд, ташкил медиҳад.

Иқтисодиёти рақамӣ дар ду элемент зухур менамояд: Яқум - саноати электронӣ, истеҳсоли микрочипҳо, компютерҳо ва механизмҳои телекоммуникатсионӣ, электроникаи таъиноти маишӣ, дуҷум - ширкатҳои соҳаҳои технологияи рақамӣ ва истифодабарандагони технологияи рақамии воситаҳои истеҳсолот, ниғаҳдорӣ ва идораи иттилоот. Дар иқтисодиёти муосир ширкатҳои иқтисодиёти рақамӣ ба мадди аввал баромада, нуктаи рушд шудаанд, ки иқтисодиётро бо захираҳои рақамӣ таъмин менамоянд. Агар дар аввали асри 20 локомативи рушди иқтисодиёти ҷаҳониро ширкатҳои азими нафтӣ, металлургӣ, мошинсозӣ ва ғайра ташкил медоданд, пас имрӯз ширкатҳои азимро ширкатҳои баҳши иқтисодиёти рақамӣ ташкил медиҳанд ба монанди ширкатҳои Apple, Google, Amazon, ва дигарҳо.

Бояд таъкид намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти иқтисоди ҷаҳонӣ ба иттиҳоди иттилоотии ҷаҳонӣ ва тамоюлҳои муосири рушди ҷомеаи иттилоотӣ шомил шудааст. Бо мақсади ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ–коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ва ҳарчи пурратар қонё гардонидани талаботи афзоюндаи иттилоотии ҷомеа ва субъектҳои иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ асосҳои ҳуқуқии ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ бунёд шудааст. Ба хотир меорем, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз дар ибтидои солҳои 2000-ум ҳукумати электрониро дар ҷорчӯбаи татбиқи стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ — коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 (№ 1174) тасдиқ шуда буд, оғоз намуд [5].

Қабули Консепсияи ташкили ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643) дар самти ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ қадами устувор гузошт [4]. Консепсияи мазкур бо мақсади татбиқи Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ — коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи давлатии рушд ва татбиқи «Технологияҳои иттилоотӣ- коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда буд. Ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ боиси чунбишу тағйироти сифатӣ дар муносибатҳои институтҳои ҳокимияти давлатӣ бо тамоми истифодабарандагон – аҳоли, субъектҳои хоҷагидор, институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ гаштааст. Умуман, муқаррароти асосии Консепсия ба барпо кардани инфрасохтори ҳукумати электронӣ дар ташаккули инфрасохтори ягонаи телекоммуникатсионӣ ва платформаи ягонаи муназзам барои гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ равона шудааст.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.12.2004, № 468.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017.
4. Консепсияи ташкили ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643).
5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 (№ 1174) дар бораи «Технологияҳои иттилоотӣ — коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон».

УДК 330.15

Мухаббатова Х.М., Кимсанов У.О.

**ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБИ ВА ЭНЕРГЕТИКӢ - АСОСИ
РУШДИ “ИҚТИСОДИ САБЗ” ДАР ТОҶИКИСТОН**

Мақолаи мазкур ба истифодаи оқилонаи захираҳои об ва энергетикӣ, ки ҳамчун асоси рушди “иқтисоди сабз” дар Тоҷикистон ба шумор меравад, бахшида шудааст. Истифодаи оқилонаи иқтидори захираҳои обӣ-энергетикӣ ҳамчун манбаи нерӯи “сабз” натавонад яке аз масъалаҳои муҳими рушди иқтисодии Тоҷикистон, балки рушди ботавозун ва ҳамгирошудаи иқтисодии минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад. Рушди ботавозун, аз як тараф, бо таъмини амнияти энергетикӣ кишвар вобаста аст, зеро энергетика таҳкурсии рушди тамоми соҳаҳои иқтисодӣ, саноатукунонӣ ва таҷдиди саноат, соҳаи кишоварзӣ, нақлиёт ва соҳаҳои дигари иқтисодии кишварҳои минтақа мебошад ва аз тарафи дигар, таъмини эҳтиёҷоти обӣ, соҳаи кишоварзӣ ва талаботи аҳоли ва муҳимтар аз ҳама, дастрасии аҳоли ва иқтисодии минтақа ба нерӯи тоза ва сабз мебошад.

Калимаҳои калидӣ: иқтисоди сабз, захираҳои обӣ-энергетикӣ, истифодаи оқилона, Осиёи Марказӣ, минтақа, амнияти энергетикӣ, рушди устувор, содирот, гидроэнергетика.

Мухаббатова Х.М., Кимсанов У.О.

**РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДНЫХ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ
РЕСУРСОВ - ОСНОВА РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ»
В ТАДЖИКИСТАНЕ**

Данная статья посвящена рациональному использованию водных и энергетических ресурсов, которое является основой развития «зеленой экономики» в Таджикистане. Рациональное использование водно-энергетического потенциала Центральной Азии, как источник “зеленой” энергии является одной из актуальных проблем развития экономики Таджикистана, но и сбалансированного и интегрированного развития экономики Центрально-Азиатского региона. Последнее связано, с одной стороны, обеспечением энергетической безопасности страны, поскольку энергетика является фундаментом развития всех сфер экономики, индустриализации и модернизации промышленности, сельского хозяйства, транспорта и других сфер экономики стран региона, а с другой,

обеспечением нужд ирригации, сельского хозяйства и потребности населения и, более важно, доступ населения и экономики региона к экологически чистой и зеленой энергии.

Ключевые слова: зеленая экономика, водные и энергетические ресурсы, рациональное использование, Центральная Азия, регион, энергетическая безопасность, устойчивое развитие, экспорт, гидроэнергетика.

Mukhabbatov Kh.M., Kimsanov U.O.

RATIONAL USE OF WATER AND ENERGY RESOURCES - THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE "GREEN ECONOMY" OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the rational use of water and energy resources, which is the basis for the development of a "green economy" in Tajikistan. The rational use of the water and energy potential of Central Asia as a source of "green" energy is one of the urgent problems of the development of the economy of Tajikistan, but also of the balanced and integrated development of the economy of the Central Asian region. The latter is connected, on the one hand, with ensuring the country's energy security, since energy is the foundation for the development of all spheres of the economy, industrialization and modernization of industry, agriculture, transport and other spheres of the economy of the countries of the region, and on the other hand, ensuring the needs of irrigation, agriculture and the needs of the population and, more importantly, access of the population and economy of the region to clean and green energy

Key words: green economy, water and energy resources, rational use, Central Asia, the region, energy security, sustainable development, exports, hydropower.

Маълум аст, ки Тоҷикистон дар сарғаҳи ташаккулёбии обҳои Осиёи Марказӣ ҷойгир буда, он яке аз ташаббускори асосии ҳалли мушкилоти тақсимоти об дар минтақа мебошад.

Айни замон пирияхҳои куҳсори ин сарзамин яке аз манбаъҳои асоси захираи обҳои минтақа буда, ҳаҷми умумии онҳо ба 845 км³ мерасад. Мувофиқи маълумотҳои мавҷуда шумораи онҳо ба 9475 расида, масоҳати умумиашон бошад 7864,7 км² - ро ташкил медиҳад. Дар ҳудуди кишвар 947 дарё ҷараён доранд, ки дарозии умумии онҳо аз 28,500 км зиёд аст. Дар Тоҷикистон зиёда аз 71%-и маҷрои дарёи Ому ва 1%-и ҷараёни дарёи Сир ташаккул меёбанд. Дар маҷмуъ, ин соле 64 км³-ро ташкил намуда, ки ин ба 55,4% -и маҷрои умумии дарёҳои ҳавзаи баҳри Арал баробар аст. Дар кӯлҳои Тоҷикистон зиёда аз 46,3 км³ об ҷамъ шудааст, ки аз ин миқдор 20 км³ ҳамчун оби нушоқӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҳоло дар мамлакат 11 обанбор мавҷуд буда, ҳаҷми умумии онҳо ба 15900 км³- баробар аст, ки ин зиёда аз 24% -и маҷрои обро дар ҳудуди мамлакат ташкил медиҳанд ва бо назардошти воридот аз давлатҳои ҳамсоя 17,5% - и ҷараёни обро танзим менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки захираи умумии обҳои зеризаминии Тоҷикистон ба 18,7 км³ / сол мерасанд ва захираҳои истифодашавандаи онҳо 2,8 км³ / сол-ро ташкил медиҳанд [1, саҳ. 13].

Истеъмолкунандагони асосии об дар Тоҷикистон бахши заминҳои обёришаванда мебошанд, ки ба ҳиссаи онҳо аз 85 то 90% аз ҳаҷми умумии обҳои истифодашаванда рост омада, ба ҳиссаи таъминоти хочагиҳо 8,5%, ба саноат то 4,5% ва ба хочагиҳои моҳидорӣ то 2% рост меояд. Шакли ниҳоят афзалиятноки истифодаи об дар кишвар ин таъминот бо оби нушоқӣ аст, аммо аз ҷиҳати муҳимияти худ дар таъмини рушди иқтисодӣ мавқеи гидроэнергетика ва зироатҳои обёришавандаи хело боло мебошад.

Иқтидори солонаи гидроэнергетикии дарёҳои Тоҷикистон ба 527 миллиард кВт / соат баробар аст, ки ин аз истеъмоли кунунии барқ дар Осиёи Марказӣ се маротиба зиёдтар мебошад. Аз рӯи захираи умумии эҳтимолии захираҳои гидроэнергетикӣ, Тоҷикистон пас аз Чин, Русия, ИМА, Бразилия, Заир, Ҳиндустон ва Канада дар ҷаҳон мақоми ҳаштумро ишғол менамояд. Кишвари мо дар робита бо нишондиҳандаҳои мушаххаси иқтидори

гидроэнергетикӣ ба як километри мураббаъи масоҳат (3682,7 ҳазор кВт / соат дар як сол / км²) ва ба ҳар сари аҳоли (73,8 ҳазор кВт / с дар як сол / нафар) ҷойҳои якум ва дуумро дар миқёси ҷаҳони ишғол менамояд [1].

Имкониятҳои эҳтимолии Тоҷикистон барои гузариш ба иқтисоди "сабз" омодагии онро ба ислоҳоти мувофиқ дар идоракунии иқтисодиёт ва фароҳам овардани шароити мусоидро барои иштироки васеи ҷомеаи шахрванди имконият медиҳад.

Ҳифзи муҳити зист дар шароити иқтисоди сабз бевосита ба ҳамаи соҳаҳои истеҳсолот ва воситаҳои истеъмоли ворид карда мешавад.

Имкониятҳои воқеии Тоҷикистонро барои гузариш ба "иқтисоди сабз" пеш аз ҳама захираҳои табиӣ он муайян менамоянд, яъне:

- зиёда аз нисфи захираҳои оби Осиёи Марказӣ;
- захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ;
- захираҳои замин, аз ҷумла минтақаҳои муҳими заминҳои азхуднашудаи водиҳо ва заминҳои кӯҳдоман, ки барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мувофиқанд;
- шароити мусоиди табиӣ ва иқлимӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи кишоварзӣ;
- шароити мусоиди табиӣ барои рушди сайёҳӣ ва туризм;
- мавҷудияти захираҳои бузурги сарватҳои зеризаминӣ;

Имкониятҳои зерсохтории Тоҷикистон:

- низоми васеи нақлиёт ва коммуникатсияи миллӣ;
- рушди низоми алоқаи телефонӣ ва мобилӣ;
- мавҷудияти объектҳои пуриқтидори саноати энергетикӣ;
- низоми васеи таъминоти оби нӯшокӣ, канализатсия, обёрӣ, хушконидаи ва обшор кардани чарогоҳҳо [2].

Мувофиқи тадқиқотҳои мавҷуда Тоҷикистон, иқтидори бузурги истифоданашудаи захираҳои табииро дорост. Дар оянда истифодаи самараноки онҳо бо татбиқи марҳилавии «иқтисоди сабз» алоқаманд хоҳад буд (ҷадвали 1) [3, стр.16].

Ҷадвали 1.

Захираҳои барқароршавандаи энергияи Тоҷикистон
ба миллион т.с.ш. дар як сол баробар аст (МВт)

№	Захираҳо	Потенсиали умумӣ
1)	Гидроэнергетика, дар маҷмӯъ	179.2 (60167)
2)	Аз ҷумла: нерӯгоҳҳои хурд	62.7 (21057)
3)	Энергияи офтоб	4790.6 (1 822 894)
4)	Энергияи биомасса	4.25 (1614.14)
5)	Энергияи шамол	163 (62257.3)
6)	Энергияи геотермалӣ	0.045
	Ҳамагӣ (ба истиснои нерӯгоҳҳои бузурги обӣ)	5020.595 (1 907 823)

Тавре ки аз ҷадвал дида мешавад, барои беҳтар кардани шароити иҷтимоию иқтисодии аҳоли, масалан, ба нишондиҳандаҳои миёнаи ҷаҳонӣ, Тоҷикистонро зарур аст, ки рушди иқтисодии худро нисбати ҳозира чанд маротиба афзоиш диҳад. Онро танҳо тавассути рушди энергетика ва пеш аз ҳама, гидроэнергетика таъмин кардан мумкин аст. Дар айни замон, афзоиши самаранокии энергетикӣ метавонад тақрибан нисфи рушди зарурии иқтисодиро таъмин кунад. Сохтмони нерӯгоҳҳои оби хурду бузург дар Тоҷикистон ва ба таври васеъ инкишоф ва истифодаи энергияи Офтоб (гелиостансияҳо) ва қувваи шамол воситаи муҳими дастгирии Протоколи Киото оид ба коҳиши партовҳои захрноки парникӣ буда, аҳамияти аввалиндарача доранд ва дар ин самт имкониятҳои бузург мавҷуданд.

Нерӯгоҳи барқию оби Норақ, ки яке аз нерӯгоҳҳои калонтарин дар Осиёи Марказӣ ба шумор меравад, таъиноти мураккаб дошта, дар дарёи Вахш бо сарбанди 300-метр ва бо иқтидори 3 миллион кВт бунёд гардида, дар як сол зиёда аз 11 миллиард кВт / соат нерӯи барқ тавлид мекунад. Анҷоми сохтмони нерӯгоҳи барқи-оби Роғун бо иқтидори 3600 МВт бо тавлиди солонаи 13,1 миллиард кВт / соат нерӯи барқ барои инкишофи энергетикаи Тоҷикистон ва пешрафти минбаъдаи иқтисодиёти мамлакат ба аҳамияти беандоза молик аст.

Рушди минбаъдаи энергетика ва сохтмони обанборҳо дар Тоҷикистон бо ҳамкориҳои манфиатдори кишварҳои ҳамсояи минтақа метавонад заминаи бозғамии рушди устувор ва гузариши муштарак ба "иқтисоди сабз" гардад.

Дар Тоҷикистон, дар баробари норасоии умумии нерӯи барқ, дар фасли зимистон ва махсусан таъминоти он ба ноҳияҳои кӯҳистон мушкilotи зиёдро ба бор меорад. Дар баробари рушди нерӯгоҳҳои бузург дар кишвар, ба сохтмони нерӯгоҳҳои оби хурд, хусусан дар ноҳияҳои кӯҳистон, аҳамияти калон дода мешавад. Бо ин мақсад, Ҳукумати Тоҷикистон Барномаи дарозмуддати сохтмони нерӯгоҳҳои барқию оби хурдро дар давраи солҳои 2009-2020 қабул кард, ки дар он се марҳилаи татбиқ пешбинӣ шудааст: кӯтоҳмуддат - 2009-2011, дар маҷмуъ 66 нерӯгоҳ бо иқтидори умумии насбшудаи 43530 кВт; миёнамуҳлат - 2012-2015, 70 нерӯгоҳ бо иқтидори умумии насбшудаи 32,850 кВт; ва дарозмуддат - 2016-2020, дар маҷмуъ 53 нерӯгоҳ бо иқтидори умумии насбшудаи 26801 кВт [1, сах.36].

Дар назар аст, ки боз 189 нерӯгоҳи хурд бо иқтидори умумии насбшудаи 103,181 кВт ва истеҳсоли солонаи 641 645,9 ҳазор кВт / соат нерӯи барқ сохта мешавад.

Иқтидори умумии нерӯгоҳҳои барқию оби хурд дар Тоҷикистон зиёда аз 30 ҳазор МВт ё 100 миллиард кВт / соатро ташкил медиҳад. Харочоти воҳиди сохтмонӣ барои як киловатт иқтидори муқарраршуда тақрибан 2500-3000 долларро ташкил медиҳад. Гарчанде ки харочоти воҳиди нерӯгоҳҳои барқию оби хурд нисбат ба нерӯгоҳҳои бузурги оби каме баландтар аст ва дорои оби нобаробари мавсимӣ мебошанд, онҳо барои таъминоти минтақаҳои алоҳидаи кӯҳистон, муҳиманд. Истифодаи оқилонаи ин захираҳо манфиатҳои гуногун медиҳад: таъмини аҳолии нерӯи барқи дастрас; кам кардани буридани дарахтони ҷангалҳои кӯҳсор; кам шудани партовҳои газҳои захрнок ба атмосфера дар натиҷаи истифодаи ками ангишт барои сӯзишворӣ; баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳолии минтақаҳои кӯҳистон.

Дар заминаи захираҳои фаровони гидроэнергетикӣ дар Тоҷикистон, манбаъҳои ғайримуқаррарии энергия дар сатҳи хоҷагиҳои коллективӣ ва инфиродӣ, корхонаҳои алоҳида ва дар сурати набудани манбаъҳои алтернативии энергия, ҳамчун манбаи алтернативии энергия ҳисобида мешаванд. Бо вучуди ин, бинобар мунтазам баланд шудани арзиши нерӯи барқ дар солҳои охир, аҳолии ба истифодаи ин манбаъҳои энергия тавачҷуҳи кофӣ зоҳир мекунанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтидори ниҳоят бузурги энергияи Офтоб мавҷуд аст. Тибқи пурсишҳои гузаронидашуда, дар давоми 10 моҳ 60-80%-и талаботи аҳолии кишвар ба нерӯи барқ метавонад бо энергияи Офтоб таъмин карда шавад. Кишвар барои рушди энергияи офтобӣ иқтидори азим дорад, зеро радиатсияи Офтоб дар Тоҷикистон яке аз шадидтарин дар Осиёи Марказӣ ба шумор меравад: миқдори рӯзҳои офтобӣ дар як сол ба 280-330 рӯз расида, давомнокии умумии нурҳои Офтоб бошад, дар як сол 2100-3170 соатро ташкил медиҳад.

Ҳисобкуниҳо нишон медиҳанд, ки 1 метри мураббаъи коллектори офтобӣ имкон медиҳад, ки 0,15-0,2 тонна сӯзишвории шартиро дар як сол сарфа кунад (яъне 150-200 кг ангишт ё тақрибан 100 кг маҳсулоти нафтӣ). Як нерӯгоҳи офтобӣ, ки масоҳаташ 10 метри мураббаъ аст, метавонад дар давоми як сол то 200 тонна ангиштро сарфа кунад. Монеаи асосии истифодаи васеи нерӯгоҳҳои офтобӣ арзиши нисбатан баланд аст, ки майли хоҳишро дорад.

Масоҳати кишвар, ки суръати миёнаи солонаи бод (шамол)-ро то ба 5-6 м / с ва аз он зиёдтар дорад, хуб омӯхта шуда, он манфиати минтақавӣ дорад. Аввалин нерӯгоҳҳои камиқтидори муосир дар Тоҷикистон дар 10 соли охир дар вилояти Суғд ва дар баъзе минтақаҳои тобеи ҷумҳурӣ пайдо шудаанд.

Дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, водии Ҳисор ва Рашт чашмаҳои самараноки обҳои геотермалӣ кашф карда шудаанд, ки қисме аз онҳо ҳоло барои осоишгоҳҳо ва табобат истифода мешаванд. Онҳо, инчунин метавонанд барои истеҳсоли нерӯи барқ, гармидиҳии биноҳо ва иншооти гармхонавӣ истифода шаванд.

Дар рушди истифодаи манбаъҳои барқароркунандаи энергия (МБЭ) муҳим аст:

- ташкили заминаи моддию техникаи маҳаллӣ барои истеҳсол, насб, танзим, нигоҳдорӣ ва таъмири нерӯгоҳҳои ғайримуқаррарӣ;

- такмили заминаи ҳукукии истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва механизмҳои иқтисодии ҳавасмандгардонии истеҳсол ва истифодаи нерӯгоҳҳои ғайримуқаррарӣ;

- татбиқи мақсадноки чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани сатҳи огоҳии аҳоли ва тасмимгирандагон дар бораи манфиатҳои истифодаи манбаъҳои барқароркунандаи энергия;

- ҳавасмандгардони барои таъмини пешрафти босуръати сармоягузорӣ ба энергияи барқароршаванда;

- таҳияи механизмҳои ҳамкориҳои ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятии экологӣ барои татбиқи ташаббуси СММ "Энергияи Устувор барои ҳама" дар Тоҷикистон.

Дар айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи манбаъҳои ғайримуқаррарии энергия дар марҳилаи аввали рушд қарор доранд. Сабаби ин гарон будани таҷҳизот, огоҳии кофӣ надоштани аҳоли ва набудани истеҳсолкунандагони таҷҳизоти маҳаллӣ мебошад. Онҳоро дар деҳот дар доираи лоиҳаҳо, ки созмонҳои байналмилалӣ амалӣ мекунанд, ба тариқи озмоишӣ истифода мебаранд. Аён аст, ки баробари баланд шудани арзиши нерӯи барқ, истифодаи онҳо васеътар мешавад.

Бояд дар оянда ба истифодаи самараноки нерӯи барқ ноил шудан лозим аст. Сарфаи энергия ва истифодаи оқилонаи он ҷанбаи асосии ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор мебошад. Энергияи сарфашударо ҳамчун ҷойивазкунандаи энергияи нави истеҳсолшуда истифода бурдан мумкин аст, ки он метавонад ифлосшавии муҳити атрофро коҳиш диҳад.

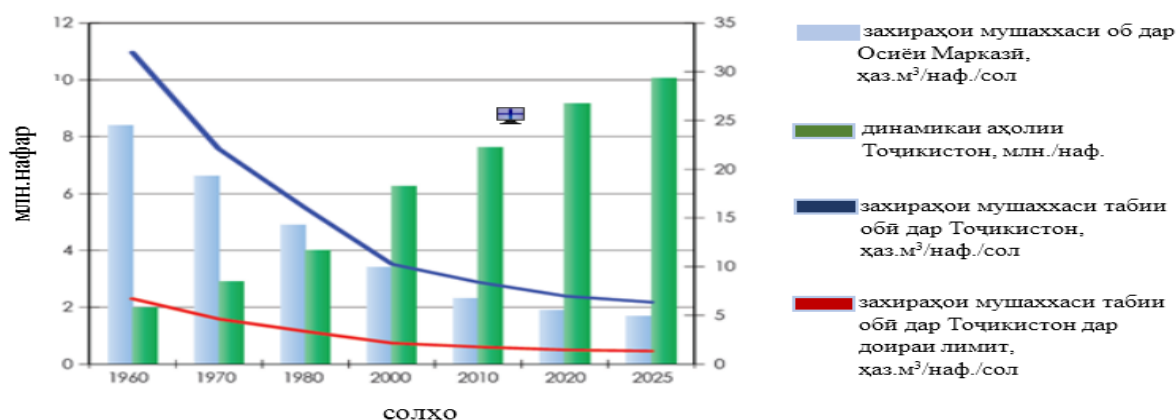
Илова бар ин, бояд зикр намуд, ки сарфаи нерӯи барқ самарабахш ба ҳисоб рафта, тадбирҳои сарфаи энергия нисбат ба истеҳсол ва ба истеъмолкунандагон расонидани ҳамон миқдори энергия нави истеҳсолшуда 2,5 - 3 маротиба арзонтар хоҳад гардид.

Талафоти барқ ва газ дар иқтисодиёти Тоҷикистон хело зиёд аст ва аз ин рӯ, Ҳукумати Тоҷикистон аз Бонки Ҷаҳонӣ дархост кардааст, ки дар таҳияи роҳҳои коҳиш додани талафот кумаки техникаӣ расонад. Ҳукумат, инчунин Барномаи истифодаи самараноки захираҳои гидроэнергетикӣ ва сарфаи энергияро қабул кардааст. Дар барнома қайд гардидааст, ки гузариши пурраи истифодаи технологияҳои каммасраф яке аз роҳҳои асосии сарфаи энергия ва кам кардани сарборӣ ба низоми энергетикӣ кишвар ба шумор меравад. Танҳо бо татбиқи ин тадбир имконияти истифодаи оқилонаи захираҳои гидроэнергетикӣ фароҳам оварда мешавад ва дар тӯли 5 соли пас аз татбиқи барнома, сарфаи 3,2 миллиард кВт/соат барқ имконпазир хоҳад шуд. Ин қимат тақрибан бо нарасидани қувваи барқ дар фасли зимистон дар кишвар ба назар мерасад.

Аммо сарфаи энергия на танҳо истифодаи таҷҳизот ва технологияҳои каммасраф, балки истифодаи равишҳои каммасраф дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт - кишоварзӣ, сохтмон, саноат ва истифодаи оқилонаи нерӯи барқи хонагӣ мебошад. Масалан, бунёди биноҳои истиқоматӣ бо усули пешакии сарфачӯии энергия имкон медиҳад, ки барои гарм кардани майдони мушаххаси бино 5 маротиба энергия сарфа карда шавад.

Рушди устувор бидуни манбаъҳои кофии об душвор ва ғайриимкон аст.

Сатҳи чории истифодаи ғайрисамараноки об дар аксари кишварҳои минтақаҳои хушк наметавонад аҳолии худро дар оянда бо миқдори кофии захираҳои обӣ таъмин кунад (расми 1.) [1, стр.19].

Расми 1. Дурнамои тағирёбии захираҳои об ба ҳар сари аҳоли дар Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ

Ҳамин тариқ, аён аст, ки дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, бидуни истифодаи технологияҳои обёрии «сабз» дар даҳсолаҳои наздик рушди устувори зироатҳои обӣ душвор хоҳад буд.

Идоракунии маҷмӯии захираҳои об дар як қатор кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққи қобили амал ва самаранокии худро исбот намуда, ба як идеологияи муосири истифодаи устувори об табдил ёфтааст. Тоҷикистон ислоҳоти соҳаи обро аз соли 2009 бо мақсади гузариш ба идоракунии маҷмӯии захираҳои об амалӣ мекунад. Ин раванд ташкилотҳои давлатӣ, хусусӣ ва ҷамъиятиро, ки бо истифодаи об алоқаманданд, дар бар мегирад.

Ҳамзамон, қайд намудан ба маврид аст, ки нерӯи барқ, ҳангоми обро аз чоҳҳо ё ба баландҳои гуногун бардоштан, интиқоли об тавассути кубурҳо амалӣ мегардад, ки он барои тоза кардани об имконият медиҳад. Истеҳсолкунандагони энергия истифодабарандагони асосии об мебошанд. Афзоиши истеҳсоли энергия боиси афзоиши муносиби дастрасӣ ба захираҳои об мегардад. Аз ин рӯ, ба манфиати рушди “иктисоди сабз”, захираҳои обӣ ва энергетикӣ бояд дар муносибатҳои ҷудопоазир баррасӣ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Национальный обзор на пути к «зелёной экономике» в Таджикистане. Составлен в рамках подготовки к Международной конференции ООН по устойчивому развитию (РИО+20). Душанбе – 2012
2. Концепция перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2007 года, №500.
3. Отчет. Таджикистан Экспресс--оценка и анализ пробелов.2014, 36с.

Пиризода Ҷ.С., Аттоев Ф.Э.

НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ РУШДИ КЛАСТЕРӢ ВА ИМКОНИЯТӢИ ТАШАККУЛӢБИИ САНОАТИ ПАРАНДАПАРВАРӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур асосҳои ташаккулёбии ва амалияи рушди кластерӣ ва имкониятҳои минбаъдаи истифодабарии он дар субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти парандапарварӣ дар шароити имрӯзаи иқтисодии бозоргонӣ машғул меباشанд, ба таври возеҳу равшан оварда шудааст.

Ба муаллифон муяссар гардидааст, ки бо далелҳои илман асоснокшуда ин намуди истеҳсолотро пурра тасдиқ намуда, рушди ташаккули онро дар ҷумҳурии мо бо назардошти риояи қатъии як қатор омилҳои мақсаднок пешниҳод намоянд. Хусусан чунин имкониятҳои васеъро муаллифон дар вилояти Суғд мадди назар доништаанд, чунки дар ин самт комплекси соҳаи парандапарварӣ хеле рушд ёфта, ки минтақаҳои Тоҷикистон дорои захираҳои калони иқтисодии саноатиро ба худ касб намудааст.

Дар мақола шахсан қайд шудааст, ки концепсияи рушди кластери яке аз стратегияи асосии истифодабарӣ ва ташаккули соҳаи истеҳсолоти маҳсулоти парандапарварӣ буда дар ҳаҷон аз ҷиҳати иқтисодӣ бисобиқа арзёбӣ гардидааст.

Собиқаи ҳаҷонии ин паҳлуи иқтисодиро дар давлатҳои хориҷӣ ба назар гирифта махсус бояд қайд намуд, ки ин соҳа бе ҳамоҳангии паҳлуҳои дигари хоҷагидорӣ ба монанди: кластерӣ истеҳсоли гушту шир, бо кластерӣ истеҳсоли ғалладонагӣ, соҳаи истеҳсоли лаблабӣ қанд, ва ғайраву ҳоказо ба қомёбиҳои назаррас дастёб намегардад.

Мисоли возеҳу равшанро мо дар кластери истеҳсолоти лаблабӣ қанд дар вилояти Алтай, кластери истеҳсоли картошка дар вилояти Псков, кластери агроинноватсионии парандапарварӣ дар вилояти Пензаи федератсияи Россия бараъоло дида метавонем.

Шароитҳои муосири побарзо будани ташкилоту корхонаҳо пеш аз ҳама мавҷудияти мукамал гардонидани муносибатҳои иқтисодиро дар асоси тасдиқи гуногуншаклии хоҷагидориро новобаста аз шакли моликият ва тобеияти идоравӣ тақозо мекунад. Инчунин таъминоти технологӣ ва ягонагии марҳилаҳои гуногуни истеҳсолот чунин раванди иқтисодиро аз ғоида холи намебинад. Яъне аз марҳилаи аввали истеҳсолот қамъоварӣ, ҳамлу нақл, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулоти дорои сифати баланд, баҳисобгирии қонунҳои амалкунандаи бозоргонӣ, рушди рақобатпазирӣ, таъмини системаи боэътимоди батанзимдорӣ дар сатҳи давлатӣ омилҳои ҳастанд, ки ин соҳаро ба дастовардҳои бузург оварда мерасонанд. Мақсади боэътимоди ин раванд пайванди ногуастани заанҷираи ягона, яъне ҳаҷро – истеъмолкунанда рушти минбаъдаи кластери мазкурро пурра тақвият бахшида метавонад.

Калимаҳои вожавӣ: кластер, кишоварзӣ, парандапарварӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, истеҳсоли маҳсулот, фурӯш, бозорёбӣ, маркетинг, рақобат.

Пиризода Дж. С., Аттоев Ф.Э.

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА КЛАСТЕРНОГО РАЗВИТИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕЁ ФОРМИРОВАНИЯ В ПТИЦЕПРОДУКТОВОМ ПОДКОМПЛЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье приведены основы формирования и практика кластерного развития и возможности её дальнейшего применения в хозяйственных субъектах, занимающихся производством продукции птицеводства. Авторам удалось привести соответствующие

научные доказательства тому, что особенно эта форма организации производства наиболее прогрессивно и может функционировать в нашей республике с учетом соблюдения конкретных целеполагающих факторов. Возможности формирования кластера имеются в Согдийской области, где развита целый комплекс производителей птицеводческой продукции.

В статье отмечается, что концепция кластеров является одной из наиболее успешных мировых стратегий использования преимуществ отраслевого расположения организаций и развития межотраслевых связей в агропродовольственной системе, включая птицепродуктовый комплекс.

Отмечая зарубежный опыт развития кластеров надо отметить, что к региональным разновидностям кластеров относятся молочный кластер, зерновой кластер, свеклосахарный кластер, птицеводческий кластер и другие. Яркими примерами этого являются свеклосахарный кластер Алтайском крае, картофелепродуктовый кластер Псковской области, птицеводческий агроинновационный кластер Пензенской области Российской Федерации.

Современные условия функционирования предприятий и организаций требуют более обоснованного совершенствования экономических отношений, на основе признания многообразия форм собственности и хозяйствования; обеспечения технологического и экономического единства этапов производства, заготовки, транспортировки, хранения и реализации продукции высокого качества; учета закономерностей рынка; развития конкуренции; обеспечения надежной системы государственного регулирования. Надежному функционированию этой цепи, поле - потребитель, обеспечивает кластерное развитие производства.

Ключевые слова: кластер, сельское хозяйство, птицеводство, экономические отношения, производство, продажи, маркетинг, конкуренция.

Pirizoda J.S., Attoev F.E.

THEORY AND PRACTICE OF CLUSTER DEVELOPMENT AND THE POSSIBILITY OF ITS FORMATION IN THE POULTRY FOOD UNDER THE COMPLEX REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article provides the foundations of the formation and practice of cluster development and the possibility of its further application in economic entities involved in the production of poultry in the current market economy. The authors were able to provide relevant scientific evidence that especially this type of production can be expediently developed in our republic, taking into account the observance of specific goal-setting factors. Especially such opportunities are available in the Sughd region, where a whole complex of producers of poultry food products is developed.

The AB article notes that the concept of clusters is one of the most successful global strategies for using the advantages of the sectoral location of organizations and the development of inter-sectoral relations in the agri-food system, including the poultry complex.

Noting the foreign experience in the development of clusters, it should be noted that the regional varieties of clusters include a dairy cluster, a grain cluster, a sugar-beet cluster, a poultry cluster and others. Vivid examples of this are the sugar beet cluster of the Altai Territory, the potato cluster of the Pskov region, the poultry agro-innovation cluster of the Penza region of the Russian Federation.

Modern conditions for the functioning of enterprises and organizations require a more substantiated improvement of economic relations, based on the recognition of the diversity of forms of ownership and management; ensuring the technological and economic unity of the stages of production, procurement, transportation, storage and sale of high quality products; taking into

account market patterns; development of competition; ensuring a reliable system of state economic regulation. The reliable functioning of this chain, the field is the consumer, is ensured by the cluster development of production.

Key words: cluster, agriculture, poultry farming, economic relations, production, sales, marketing, marketing, competition.

Шароити корхона ва ташкилотҳое, ки имрӯзҳо новобаста аз шаклу моликият ва тобеияти идоравӣ фаъолият мекунанд, беш аз пеш тавачҷӯҳ ба рушду такомули бештари муносибатҳои иқтисодиро бояд дар асоси чунин талаботҳои заминавӣ ба роҳ монанд, яъне; таъмини боэътимод ба техника ва технология ва марҳилаҳои истеҳсоли маҳсулот, чамъоварӣ, нигоҳдорӣ, банду баст, ҳамлу нақл ва фурӯши маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза, рақобатпазир, бозоргир ва дорои сифати баланд. Талаботи имрӯзаи бозор, рушди рақобатнокӣ маҳсулот, таъмини боэътимод ва мутамаркази идоракунии давлатӣ яке аз роҳҳои мебошанд, ки системаро дар сатҳи давлатӣ таъмин менамояд. Яъне чунин омилҳо бояд ҳамчун занҷирае бошанд, ки тамоми паҳлуҳои истеҳсолот, яъне аз саҳро сар карда то истеъмолкунанда дар бар бигирад.

Дар ин самт, яъне рушди назарияи кластерӣ беш аз пеш хизматҳои олими мактаби иқтисодии Гарварди давлати Англия Майкл Портерро маҳсус бояд қайд намуд. Ба ақидаи М. Портер дар иқтисодиёти муосир, хусусан дар шароитҳои ҷаҳонишавӣ, муносибатҳои иқтисодии анъанавӣ, яъне ба сохторҳои алоҳида ҷудо намудани соҳа аллақай афзалиятнокӣ худро коҳиш додааст. Яъне ба ҷои он аллақай имрӯзҳо соҳаи кластери маҳсулоти дастраси омма афзалиятнок шумурда шудааст. М. Портер кластерҳоро ҳамчун гуруҳҳои худудӣ ва ҷамоҳангсозии ширкату корхонаҳое, ки бо онҳо алоқаи ногусастани иқтисодӣ доранд ва дар соҳаҳои мухталифе, ки имкониятҳои иқтисодиву молиявӣ дошта, дар таъмини маҳсулот якдигарро пурра месозанд, номидааст [8].

Яке аз хусусиятҳои асосии ташаккули корхонаҳои кластерӣ назар ба дигар корхонаҳои шакли истеҳсолоташон гуногун, ин аст, ки дар онҳо диққати асосӣ ба як самти алоҳида нею, баръакс дар ҷамоҳангсозии фаъолияти корхонаҳои гуногунҷабҳа равона карда шудааст. Баъдан дар назар бояд, гирифт, ки масъалаҳои рақобатнокӣ ва рушду нумӯи онҳо низ ба як самт равона карда шудаанд, яъне ҳам ғоида, ҳам чамъоварӣ ва тақсимоли маҳсулот, дастрасӣ ба технологияи муосири истеҳсолӣ, роҳ ёфтани ба бозори ҷаҳонӣ, гузаронидани таҳлилҳо ва пажӯҳишҳои якҷоя дар марҳилаи истеҳсол, захира ва фурӯши маҳсулот, омодагии мутахассисони соҳибтаҷриба, паст намудани меъёр ва маҳсулоти бесифат, роҳҳои мебошанд, ки ин система дар фаъолияти худ мавқеи асосиро касб намудааст. Чунин равандҳои муосири истеҳсоли инчунин дар корҳои илмӣ Ю.Н.Гусева [1], М.В. Николаева ва И.Е. Егорова [5], Г.Р. Хасаева [9] ва дигар олимони соҳа хеле дақиқ омӯхта шуда, пешниҳод гардидааст. Инчунин таснифоти принципҳои ташаккули кластерҳо, ки аз тарафи Т.С.Наролина барои омӯзиш ва истифодабарӣ пешниҳод гардидааст, хеле ҷолиб шуморида шудааст (*нигаред ба расми 1*).

В.В. Митенев ва О.Б.Кирик қайд намудаанд, ки раванди ташаккули кластерҳо бо риояи ду шарт асосӣ метавонад рушду нумӯё намояд. Аввалан ӯ /яъне система/ бояд қобилияти ҷалб намудани намоёндагони ҳокимияти давлатӣ дар минтақа, ки барои рушду нумӯи худудҳои худ манфиатҷӯ буда, инчунин тамоми фишангҳоро, аз ҷумла; /ҳукукӣ, молиявӣ ва идоракунии давлатӣ/-ро доро бошанд ва тавонанд, ки вазъи имрӯзаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва дигар омилҳоро пурра идора карда тавонанд. **Дуюм**, ин ки барои ҷалб намудани ба рушду нумӯи кластерҳо намоёндагони ҷомеа ва асосан роҳбарону намоёндагони корхонаву идораҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ низ бетафовутӣ зоҳир нанамоянд ва дастгирӣ намоянд [4].

Расми 1. Таснифоти принципиҳои ташаккули кластерҳо

Системаи кластериро пеш аз ҳама бояд дар он соҳаҳо ташкил намуд, ки асоси махсусгардонии соҳаи иқтисодӣ ин ё он минтақаро фаро гирифта, потенциали калони рушд ва рақобатпазириро доро мебошад.

Дар зери мафҳуми модели иқтисодӣ бояд содда намудани омилҳои гуногуни шаклҳои иқтисодӣ дар назар дошта шавад. Ин усул имконият фароҳам меорад, ки омилҳои асосии иншоотҳои иқтисодӣ, ки ба ин система ҷавобгӯ мебошад, пешаки муайян карда шаванд. Ҳамзамон тамоми ҷузъиёте, ки барои ташкил ва пешбурди система ҳалалдор мешаванд, пешаки бартараф карда шаванд. Бо дарназардошти ин ба мо зарур аст, ки моделҳои баъдан овардашударо мо дақиқ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор бидиҳем.

Чуноне, ки таҷрибаи ҷаҳони нишон медиҳад модели ягонаи ташаккули кластерҳо вучуд надорад. Чунки кластер ҳамчун узви ягонаи системаи иқтисодӣ ҷанбаҳои гуногун ва мураккаб мебошад ва онро ҳамзамон дар муҳити имрӯзае, ки табиатро фаро гирифтааст ҳамчун сохтори шакли фаъолият боз ҳам мураккабтар доништан, айни муддао мебошад. Назар ба иқтисодӣ анъанавии соҳавӣ ва ё минтақавӣ, ки муддати тулонӣ ба сиёсати иқтисодӣ ҳамқадам аст, «Иқтисодӣ кластерӣ ҳамчун сохтор шакли фаъолияти басо мураккабро дорад ва ҳамчунин самти фаъолияти он метавонад хеле васеъ бошад ва новобаста ба рушди минтақа ва ё соҳибкорӣ алоқаи ногусастанӣ дорад»- қайд намудааст Л.С. Марков ва инчунин таъкид намудааст, ки дар сохтори кластерҳои иқтисодӣ якчанд

намуд сиёсат, ба монанди сиёсати иқтисодӣ, минтақавӣ, сиёсати дастгирии соҳибкории хурду миёна, сиёсати ҷалб намудани асҳори хориҷӣ ва маблағгузориҳои дохилӣ, сиёсати инноватсионӣ, техникӣ, омӯзиш ва дигарҳо бо якдигар саҳт алоқаманд бояд бошад [2].

Айни замон дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта танҳо 50%-и иқтисодиёт ба чунин равандро ҷалб шудаанд [7]. Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки сектори асосии ташаккули системаи кластериро соҳаи саноатӣ ташкил мекунад ва дигар соҳаҳои истеҳсолот, аз ҷумла соҳаи аграрӣ ба ин раванд камтар фаро гирифта шудаанд. Вале қобили қайд аст, ки дар як қатор мамлакатҳо ташаккули кластерҳои иқтисодӣ дар ин самт афзалияти бештар доранд.

Дар солҳои 90-уми асри гузашта дар давлати Дания соҳаи содирот маҳсулот бештар ба маводи хӯроқа таалуқ дошт. Баъди он, ки дар ин самт маҷмуи корхонаҳои агросаноатӣ ҳамчун кластерҳои алоҳида пайдо шуданд ин давлат ҳамчун давлати содироткунандаи маводи хӯроқа доништа шуд, чунки баробар ба 60%-и маҳсулоти кишоварзии истеҳсолшаванда ба содирот нигаронида шуда буд [8].

Дар ҷумҳуриҳои ИДМ бошад, Қазоқистон ва Украина пештар ба ин система таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуданд. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ хусусан дар Қазоқистон ба ин раванди иқтисодӣ дар соҳаи аграрӣ бештар диққат додаанд ва маҳз ин давлат дар сиёсати иқтисоди кластерӣ ба дастовардҳои бузург ноил гардидааст. Аллақай дар дигар давлатҳои узви ИДМ ҷӣ дар сатҳи давлатӣ вачӣ дар сатҳи минтақавӣ ба ин омил диққат дода, ба ташкили чунин кластерҳо оғоз бахшидаанд.

Ба чунин дастовардҳо рушди соҳаи истеҳсоли лаблабӯи қанд дар вилояти Олтой, парвариши картошка дар вилояти Псков, парандапарварӣ бо истифодаи технологияи инноватсионӣ дар вилояти Пензаи Федератсияи Россия қобили таваҷҷуҳ мебошад.

Андроник Мигранян- яке аз пажӯҳишгарони боэътимод дар сиёсати иқтисодӣ механизми ташкил ва рушди кластерҳоро чунин қайд намудааст; «Як ва ё якчанд ширкат, ки қобилияти рақобатнокиро дар бозори ҷаҳонӣ пурра аз худ намудаанд, таъсири иқтисодии худро метавонанд дар доираи содиркунандагони маҳсулот, истеъмолкунандагон ва рақибони иқтисодӣ қавитар сохта, ба онҳо шартҳои махсуси ба худ ҷолибтарро пешниҳод намоянд». Дар навбати худ рушду инкишофи муҳити иқтисодие, ки ширкатҳои калонро иҳота намудаанд, метавонанд ба онҳо фоидаи бештаре биёрад. Дар натиҷа «кластерҳо»- Ҳамоҳангии муносибатҳои иқтисодии онҳо ба вучуд меояд, ки соҳаҳои гуногуни истеҳсолотро фаро гирифта, дар умум фоидаи дастачамбӣи онҳоро таъмин созад. Аммо барои иқтисодиёти давлат, кластерҳо ҳамчун нуқтаи ягонаи баланд шудани маҳсулноқӣ ва истеҳсолот ҷӣ дар бозори дохилӣ ва ҷӣ дар содироти байнидавлатии молу маҳсулот мансуб меёбад. Бо ҷиҳати чунин талаботҳо дар соҳаи иқтисодиёти давлат беш аз пеш пайдо шудани кластерҳо метавонад нақши ҳалкунанда бозад [3]. Яъне, ки ташкил ва рушди кластерҳои иқтисодӣ метавонад омилҳои асосии рушду нумӯи ин ё он давлат гардад, чунки асоси пайдоиши омилҳои рақобатпазирӣро маҳз онҳо рӯи кор меоранд.

Чуноне, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, модели ягонаи ташкил намудани кластерҳо вучуд надорад. Ин омил ҳамчун системаи шаффофи иқтисодӣ, ки ҳамакунун дар муҳити имрӯзаи аз ҷиҳати иқтисодӣ мурақаб метавонад ҷой дошта бошад, аз омилҳои зиёди субъективӣю объективӣ вобастагӣ дорад. Лекин ба ҳамаи мушкилоте, ки имрӯзҳо дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ пайдо шудаанд, мо метавонем дар бораи якчанд навъи он ибрази ақида намоём. Махсусан ин ба масъалаҳои ташкили сохтор, ки хусусият ва принципҳои ҳамоҳангсозии тамоми иштироккунандагони кластерҳоро фаро мегиранд, вобастагӣ дорад.

Ташкил намудани кластерҳо- аз ҷиҳати методика ягона набуда, ҳанӯз дар дараҷаи зарурӣ ҳаллу фасл нашудааст, чунки омилҳои субъективӣ, ба монанди; ҳолати кунунии молиявӣ, энергетикӣ, ҳамлу нақл, сармоягузорӣ, вучуд надоштани базаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, дастгирии ҳокимияти маҳаллӣ, системаи таъмини мутахассисони баландихтисос, иттилоот, мавҷудияти потенциали илмӣ-техникӣ ва истеҳсолӣ, ки ба дигар намуди фаъолияти истеҳсолӣ рақобат карда метавонанд, хеле ва хеле заиф мебошанд.

Ҳангоми коркард ва таҳияи барномаҳои кластерӣ дар соҳаи агросаноатӣ зарур аст, ки системаи АПК-и хусусиятҳои ҳар як минтақа ба назар гирифта шавад. Ба ин хусусиятҳо метавон чунинҳоро ворид намуд; омилҳои этникӣ, табиӣ, таърихӣ, потенциали иқтисодӣ, инноватсионӣ, соҳавӣ ва шаклҳои ташкили истеҳсолоти агросаноатӣ, сатҳи зиндагии аҳоли, ҳолати сохторҳои инфраструктуравии маҳалҳо, муносибатҳои бозоргонии минтақаҳо, асосан деҳаҳо ва имконияти иқтисодии содирот намудани маҳсулоти тайёр берун аз онҳо. Баҳогузори ба имкониятҳои содиротии минтақа ва маҳалҳои алоҳида ба мо имкон медиҳад, ки дар оянда барои ташкил намудани кластерҳо дар соҳаи агросаноатӣ кадом паҳлуҳо ба назар гирифта шаванд, ки маҳсулоти истеҳсолшуда ба бозорҳо, ҷӣ бозори дохилӣ ва ҷӣ бозори беруна роҳ ёбад.

Дар соҳаи кишоварзӣ, ки имрӯзҳо фишанги ягонаи фаъолиятро аз даст додаанду дар онҳо истеҳсолот ба таври мавсимӣ фаъолият мекунад ва ҳамчунин сохтори ҳамлу нақли маҳсулоти истеҳсолшуда ба дараҷаи зарурӣ рушд накардааст барои саромязгузори пурра даст намедиҳад. Чуноне, ки дар боло қайд намудем якчанд системаи омилҳо, ки барои ташкил намудани кластерҳои соҳавӣ монеа эҷод мекунад ба саромязгузори маҳаллу минтақа таъсири худро мерасонад.

Собиқаи давлатҳои хориҷӣ дар бораи ташкил намудани кластерҳои истеҳсолӣ тасдиқ мекунад, ки барои самаранок ва беҳтар шудани фаъолият бояд чунин марҳилаҳоро паси саркард; марҳилаи тайёрӣ ва омодагӣ, марҳилаи асосӣ ва марҳилаи ниҳой (**расми 2**).

Марҳилаи аввалро боз марҳилаи омодагии пешакӣ ва ҷалб низ меноманд. Дар ин давра омилҳои мутобиқи он, яъне, шакл ва дигар паҳлуҳо мавриди омӯзиш қарор дода шуда, корҳои тарғиботӣ, фаҳмондадиҳӣ ва ташкилӣ гузаронида мешаванд. Натиҷаи марҳилаи аввал бояд таҳлил ва пажӯҳиши молу маводи рақобатпазир ва бозоргир пурра омӯхта шуда, имконияти дар ин самт ташкил намудани кластерҳои соҳаи агросаноатӣ фароҳам оварда шавад.

Марҳилаи дуюм марҳилаест, ки дар он ҳаллу фасли пурраи масъалаҳои ташкили қору хизматрасонӣ ва имконияти самара додани он таҳқиқ ва ба назар гирифта шаванд. Дар ин марҳила бояд нақшаи пурраи фаъолияти шарикӣ ва сохтори идоракунии он – Шӯрои кластерӣ ва мақомоти иҷроияи он аллақай омода бошад. Натиҷа ва интиҳои марҳилаи дуюм ин омодагии пурра барои иҷрои амалии вазифаҳои гузошташуда ва модели асосии ин ё он кластери агросаноатӣ, ки тамоми нақша ва ҳадафҳои гузошташударо амалӣ карда метавонанд, бошад.

Марҳилаи сеюм пешниҳод менамояд, ки механизми пурраи ҳамоҳангсозӣ бо муҳити тичорат, аз ҷумла бо роҳбарияти мақомоти иҷроияи маҳаллӣ ва дигар мақомотҳои идоракунии пурра ва дар дараҷаи талаботи замон иҷро шавад. Дар ин марҳила Оиннома ва дигар ҳуҷжатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ вобаста ба фаъолияти кластерҳои соҳаи агросаноатӣ пурра омода карда мешаванд.

Марҳилаи омодагии пешакӣ	марҳилаи асосӣ	марҳилаи ниҳой
Пайдо намудани омилҳои, ки барои ташкили кластерҳо шароит фароҳам овардааст.	коркард ва таҳияи сиёсати стратегии минтақа	ташаққули механизмҳои ҳамоҳангсозӣ бо мақомоти иҷроияи вилоят ва шаҳру ноҳияҳо
муайян намудани мақсад ва вазифаҳои	ташкили ҳайати иштироккунандагони кластер	Коркард ва ба имзо расонидани шартномаҳо оид ба ташкил намудани кластерҳо

Гузаронидани тадқиқот ва пажуҳишҳо оид ба омӯзиши бозор	Муайян намудани «ядро» /пешво/-и класстер	Коркард ва қабул намудани Оиннома ва дигар хуччатҳои ҳуқуқӣ-меъёрӣ
Муайян намудани иштироккуунандагони асосӣ ва потенциалии класстерҳо	Ташкили мақомоти идорақунандаи класстерҳо	
Муайян намудани гурӯҳҳои корӣ оид ба ташкили класстерҳо	Коркард ва таҳияи системаи дохилӣ ва берунии алоқаҳои иқтисодӣ	
Гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ ва дастрас намудани мувофиқатнома ва иҷозатномаҳо барои ташкил намудани класстерҳо	Сотхани модели ягонаи ташкили класстерҳо	

Расми 2. Марҳилаҳои созон додани класстерҳо

Дар умум раванд ва марҳилаи ташкили класстерҳоро метавон бо риоя намудани чунин усулҳо тасаввур намуд; дар марҳилаи аввал гурӯҳи корхонаҳо ба як корхонаи шарикӣ ё ин ки ассосиатсия, ки дар он шӯрои ҳамоҳангсозӣ /координатсионӣ/ фаъолият менамоянд дохил мешаванд, вале ҳанӯз ҳам аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ҳар яки он мустақил боқи мемонанд мубаддал гардонидани шаванд; марҳилаи дуум бошад проблема ва камбудҳои умумие, ки ҳар яке аз ин корхонаҳо дар алоҳидагӣ доранд пурра мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода мешаванд. дар ин марҳила тамоми ҷанбаҳои бозоргонӣ ва ояндабинии соҳа омӯхта шуда, имконияти интихоб намудани яке аз ин корхонаҳоро ба сифати пешбар, таҳияи намудани нақшаи фаъолият ва рушду нумӯи класстерҳо ба анҷом расонида мешавад [6]. Дар охир бошад механизми таҳия ва иҷрои талаботи оинномаи кластер ва механизми амалӣ намудани онҳо таҳия ва мавриди истифодабарӣ қарор дода мешавад.

Ҳамин тавр сиёсати кластерӣ танҳо ва танҳо ба ташкили кластерҳои маҳсусгардонидашудаи соҳавӣ метавонад арзи ҳастӣ намояд. Ин раванд ба назарияи рушди иқтисодии кластерҳое, ки дар давлатҳои хориҷӣ фаъолият доранд равона карда шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ташкил намудани класстерҳоро мо дар соҳаи парандапарварӣ зарур мешуморем. Чунки иштироккуунандагони он дар ҷумҳурии мо инҳо доништа шудаанд; истеҳсолкунандагони маҳсулоти гушти парранда, корхонаҳои истеҳсоли маводи хӯрока барои паррандаҳо, корхонаҳои нигоҳдорӣ ва фуруши маҳсулот, соҳаи хизматрасонӣ, инфрасохторҳои илмӣ-инноватсионӣ, молиявӣ ва ғайраҳо, ки метавонанд дар якҷоягӣ ҷузъҳои асосии класстерҳоро ташкил намоянд. Чунин класстерҳоро мо метавонем дар вилояти Суғд ташкил намуда, онро ба як ташкилоти бузурги «кластери ягонаи шарқи Тоҷикистон оид ба истеҳсоли маҳсулоти гӯшти парҳезии парранда» мубаддал гардонем.

Класстери шарқи Тоҷикистон ин гурӯҳи ташкилоту корхонаҳое ҳастанд, ки якдигарро бо фаъолияти умумӣ пурра месозанд. Чунки дар ин минтақаи Тоҷикистон дорои потенциали калони иқтисодӣ, бозаргонӣ, сармоягузорӣ, хизматрасонӣ, дорои корхонаҳои бо таҷҳизотҳои муосири истеҳсолӣ ҷиҳозонидашуда, пажуҳишгоҳҳои илмӣ-инноватсионӣ, макотиби миёна ва олии касбӣ ва дигар корхонаҳои ёрирасон бештар ва самараноктар амал мекунанд. Чунин усул, яъне дар як ҳудуд ҷойгир шудани корхонаҳои гуногун метавонад ба ташкили класстерҳо ва пайдо шудани рақобатпазирӣ ва рушди корхонаҳои алоҳидаи

истеҳсоли маҳсулоти паррандапарварӣ мусоидат намояд ва бештару бештар истифода намудани технологияи инноватсиониро дар ин соҳа тақвият бахшад. Ташкили класстерҳои иқтисодӣ дар вилояти Суғд метавонад асоси рақобатнокиро дар минтақа тақвият бахшида ба ҷойгир намудани сармоягузори инфиродӣ бештар шароити мусоид фароҳам биёрад.

Дар натиҷаи ташкил ва рушди класстери Шарқи Тоҷикистон, истеҳсоли маҳсулоти паррандапарварӣ афзуда, дар минтақа шароити рақобатнокии маҳсулот, коркард он, паст намудани маҳсулоти ба импорт нигаронкунанда, афзоиш додани потенциали истеҳсолии корхона, азнавсозӣ ва бо технологияи навини муосир ва инноватсионӣ мучаҳҳаз гардонидани онҳо, баланд шудани самаранокии меҳнати корхонаҳои ба он алақаманд ва васеъ шудани доираи сармоягузорӣ пайдо мешавад.

Барои ҳамоҳангсозии ҷунин корхонаҳо дар мисоли класстери ягонаи Шарқи Тоҷикистон мо ҷунин механизмҳои пешниҳод менамоем;

1. иштироки истеҳсолкунандагон-паррандапарварон оид ба ҳалли масъалаи нархгузори маҳсулот;
2. таъмини кафолати истеҳсолкунандагон ва корхонаҳои коркарди маҳсулот, ҳангоми дастрас намудани қарзи бонк ҳангоми тартиб додани қарзи лизингӣ;
3. пешпардохти маблағҳо ба корхонаҳои истеҳсоли гушти парранда ва тухм дар назди истеҳсолкунандагон.

Самараи иқтисодӣ-иҷтимоӣ аз рушди кластери Шарқи Тоҷикистон аз нигоҳи мо дар иҷрои ҷунин омилҳо вобастагӣ дорад; баланд бардоштани маҳсулнокии ва рақобатпазирии ширкатҳо ва секторҳои иқтисодӣ; баланд бардоштани потенциали инноватсионӣ; ҳавасмандгардонии ширкатҳои наво, ки дар ин самт фаъолиятро оғоз менамоянд; баланд бардоштани рушди иқтисодии минтақа ва равандҳои рақобатнокӣ дар ин соҳа.

Бо дарназардошти ин ташаккули класстерҳои аграрӣ бояд ҷавоб ба таҳдидҳои глобалии ҷаҳонӣ, ки солҳои охир қурраи заминро фаро гирифтаанд, равона карда шуда, бо ин амал мо метавонем, ки рушди соҳаҳои мухталифи кишоварзӣ ва дар умум иқтисодиёти кишварро боз ҳам баланд намоем. Ҳамзамон тазаккур бояд дод, ки сиёсат ва моҳияти кластерҳо дар оянда, маҳз дар соҳаи кишоварзӣ бояд ба сатҳи сиёсати умумидавлатӣ бароварда шавад, ва он бояд фишанге бошад, ки сиёсати давлатро дар таъмини барномаи озукаворӣ мамлакат тақвият бахшад. Кластеризатсия ин омилҳои мураккаб ва пурпечутоби инноватсионӣ буда, сармояи калонро талаб мекунад. Аз ин лиҳоз ин раванд ба омӯзиши дақиқи илмӣ эҳтиёҷ дорад. Чунки ин омилро бо асосҳои пуч амалӣ намудан ғайриимкон аст. Ҷоидаи ин раванд танҳо дар иҷрои системаи ягонаи синергетикӣ ва ҳамоҳангсозии фишангҳои гуногуни ҷомеа ва қорҳои илмию-тадқиқотӣ /ҳамоҳангии соҳаҳои иқтисод, ташкил, идоракунии, синергетика ва ғайра/самараи хуб ба даст меорад. Асоси рушди класстерҳоро дар соҳаи аграрӣ танҳо барномаҳои илман асоснокшуда, стратегия ва барномаи ягонаи давлатӣ метавонад тақвият бахшад. Танҳо дар ин сурат ҷумҳурии мо метавонад ҳамқадами ҷомеаи муосир буда дар ин самт мавқеи назаррасро ишғол намояд.

АДАБИЁТ

1. Гусев Ю.Н. О принципах кластеризации экономики в России «Экономические стратегии», №3-2007, С. 50-55.
2. Марков Л.С. проблемы реализации кластерной политики в России. Научный эксперт, 2007, №4.
3. Мигранян А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой. [http; www. Prombis.ru archive 2002 37 index.shtml](http://www.Prombis.ru archive 2002 37 index.shtml).
4. Митенев В.В. Кирик О.Б. Кластер как фактор развития экономики http://journal.vssc.ac.ru/php/jou/34/art34_06.php

5. Николаев М.В., Егорова П.Е. О проблеме формирования кластеров в российской экономике /на примере алмазно-бриллиантового комплекса Якутии// проблемы современной экономики, №3 /19/.
6. Пиризода Ч. С., Амиров Н.И Развитие рынка зерна и зернопродуктов в условиях кластеризации//Гузоришъои Академияи илмъои кишоварзии Тоҷикистон №2 (48) 2016, с. 74-79
7. Пиризода Ч. С. Қурбонов М. Зарубежный опыт кластерного развития АПК// Гузоришъои Академияи илмъои кишоварзии Тоҷикистон, №4 (38) 2013, с. 59-63
8. Портер М. Конкуренция; Перевод с английского языка – М; Издательский дом «Вильямс», 2005- С.256.
9. Хасаев Г.Р. Михеев Ю.В. Уманский М.И. Кластер как современный инструмент повышения конкурентоспособности в регионе. Через партнерство- к будущему. «КОМПАС промышленной реструктуризации» №6/7/ 2003.

УДК 334.7

Раҳимзода М.Н.

ОМИЛҶОИ МУАЙЯНКУНАНДАИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ҚОРҶОНА

Дар мақола моҳияти рақобатпазирии қорҳона кушода шуда, ақидаҳои илмӣ тадқиқотчиёни гуногун оид ба мафҳуми “рақобатпазирии қорҳона” муҳокима шудааст. Омилҳои дохилӣ ва берунӣ муайянқунандаи рақобатпазирии қорҳона муайян карда, ба система дароварда шудаанд. Самтҳои асосии баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии қорҳона дар шароити иқтисодӣ инноватсионӣ ташаккулёбанда пешниҳод карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: қорҳона, рақобатпазирӣ, омилҳо, маҳсулот, маркетинг, нарх, истеъмолқунандагон, ҷолибнокии сармоязузорӣ, рақибон, инноватсия.

Раҳимзода М.Н.

ФАКТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье раскрыта сущность конкурентоспособности предприятия, рассмотрены научные взгляды различных исследователей на понятие «конкурентоспособность предприятия». Выявлены и систематизированы внешних и внутренних факторов, определяющих конкурентоспособность предприятия. Предложены основные направления повышения уровня конкурентоспособности предприятия в условиях формирующейся инновационной экономики.

Ключевые слова: предприятия, конкурентоспособность, факторы, продукция, маркетинг, цена, потребители, инвестиционная привлекательность, конкуренты, инновация.

Rahimzoda M.N.

FACTORS, DEFINING COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

In article is revealed essence to competitiveness of the enterprise, are considered scientific glances of the different researchers on notion "competitiveness of the enterprise". They are

revealed and systematized external and internal factor, defining competitiveness of the enterprise. The offered main trends of increasing level to competitiveness of the enterprise in condition forming innovation economy.

Keywords: enterprises, competitiveness, factors, product, marketing, the price, consumers, investment attractiveness, rivals, innovation.

Истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир дар тамоми ҷаҳон ҳамчун масъалаи муҳими иқтисодии милли ҳисобида шуда, суръати рушди саноати мамлакат ва нуфузи милли аз он саҳт вобаста мебошад. Рақобатпазирии маҳсулот ва ё хизматрасонӣ яке аз омилҳои муҳимтарини фаъолияти муваффақонаи тамоми корхонаҳо ба шумор меравад. Дар марҳилаи муосир дар тамоми ҷаҳон талаботи истеъмолкунандагон ба сифати маҳсулот хело зиёд гардидааст. Чунин талабот натиҷаи дарки зарурати мунтазам баланд бардоштани рақобатпазирии молҳо буда, бе он ноил шудан ба фаъолияти иқтисодии самаранок ва дастгирӣ кардани он имконнопазир мебошад. Барои чӣ харидор ин маҳсулотро интихоб менамояд ва дигар маҳсулотро не? Дар чараёни интихоби маҳсулот харидор кадом нишонро ба эътибор мегирад? Майли харидор ба интихоби мол ва ё хизматрасонӣ чӣ тавр аст? Ин саволҳо бо мафҳуми рақобатпазирӣ алоқаманд мебошанд.

Дар давраи муосири рушди муносибатҳои иқтисодӣ рақобат байни субъектҳои хоҷагидорӣ, чӣ дар бозори дохилӣ ва чӣ дар бозори байналхалқӣ, ҳарчӣ бештар шиддат мегирад. Дар шароити муборизаи рақобатнок яке аз хосиятҳои асосии корхона рақобатпазирии он ба шумор меравад. Маркетинг дар корхона асосан барои таъмини рақобатпазирии он равона карда шудааст. Масъалаи баҳодиҳии рақобатпазирии корхона дар шароити имрӯза яке аз вазифаҳои асосии мутахассисони самти маркетинги корхона мебошад. Вобаста ба ин, яке аз шартҳои калидии рушди самараноки ҳар як корхона ошкор кардани омилҳои муайянкунандаи рақобатпазирии корхона ба шумор меравад.

Рақобатпазирии корхона - ин бартарихи он нисбати дигар корхонаҳои ҳамин соҳа ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам берун аз он мебошад. Рақобатпазирӣ самаранокии фаъолияти корхона, маҳсулнокии истифодаи ҳамаи намудҳои захираҳои ифода мекунад. Рақобатпазирии корхонаро на ба воситаи ченаки мутлақ, балки аз рӯи нишонаҳои алоҳида ё гуногуни фаъолияти корхона муайян менамоянд.

Рақобатпазирии корхона ва рақобатпазирии маҳсулот байни ҳам ҳамчун ҷузъ ва кулл вобаста мебошанд. Имконияти корхона оид ба рақобат кардан дар бозори молии муайян, бешубҳа, аз рақобатпазирии мол ва маҷмӯи усулҳои иқтисодии фаъолияти корхона, ки ба натиҷаҳои муборизаи рақобатнок таъсир мерасонанд, вобаста мебошад.

Дар зери мафҳуми рақобатпазирии корхона ҳамон зухурот ва ё чараёнҳои фаъолияти истеҳсолий-хоҷагидорӣ корхона ва ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҷомеа, ки боиси ба вучуд омадани тағйироти мутлақ ва нисбӣ дар ҳаҷми хароҷоти корхона ва дар натиҷа тағйирёбии сатҳи рақобатпазирии корхона мегардад, фаҳмида мешавад.

Олими иқтисодчӣ М.И. Галвановский чунин мешуморад, ки сифат ва нархи маҳсулот ба рақобатпазирии корхонаҳо таъсир мерасонанд [1]. М. Портер бошад ба ин ду омил боз талабот ва пешниҳод ба маҳсулоти муайяно илова кардааст [5, с. 121]. В. Кондратев бошад ба омилҳои мазкур омилҳои дигарро ба монанди мавҷудияти инфраструктураи истеҳсолий, сатҳи тахассуси кормандон, рушди маркетинг илова кардааст [3, с. 57].

С. Фокин қайд мекунад, ки омилҳои рақобатпазирии корхона фоиданокӣ, ҳосилнокии меҳнат, пардохтпазирӣ ва даромаднокии мебошанд [8].

Омилҳои рақобатпазирии корхонаро В. Синко ва Р.Ю. Емадаков ба таври васеъ муайян карда, онҳоро ба омилҳои дохилӣ ва омилҳои берунӣ ҷудо кардаанд. Ба ақидаи ин олимон, ба омилҳои дохилӣ инҳо мансубанд: тахассуси кормандон; обрӯву нуфузи корхона; самтҳои таҳвили ашёи хом. Омилҳои берунӣ инҳоанд: сатҳи сармоягузорӣ; самаранокии системаи молиявӣ; инфраструктураи бозорӣ; вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат; системаи маркетинг, сертификаткунонӣ ва стандартикунонии истеҳсолот [6, с.

56]. Ба андешаи мо, В. Синко ва Р.Ю. Емадаков баъзе омилҳои муҳимтарини рақобатпазирии корхонаро сарфи назар кардаанд, ба монанди: талабот ва пешниҳод; даромадҳои аҳоли; сиёсати нархгузори, андозбандӣ ва қарзӣ; сохти истеҳсолот; сифат ва номгӯи маҳсулот; хароҷоти корхона ва ғайра.

Сатҳи баланди рақобатпазирии бозор ба харидор имкон медиҳад, ки талаботи худро пурра қонеъ намояд. Рақобат фурушандаҳоро маҷбур мекунад, ки маркетинги худро пайваста тағйир дода, сиёсати фаъоли сармоягузорию амалӣ карда, сатҳи нархҳоро паст намоянд.

Ба андешаи мо, рақобатпазирии корхона аз бисёр ҷиҳат аз омилҳои зерин вобаста мебошад: самаранокии менеҷмент, ки ба сатҳи он сифати шахсии менеҷерон таъсир мерасонад; аз қобилияти роҳбарияти корхона оид ба таҳия ва татбиқи стратегияи корхона; мутобиқшавии корхона ба тағйирёбии муҳити беруна; истифодаи системаи ягонаи ҳисоб ва назорат дар корхона; интихоби дурусти кадрҳои баландихтисос аз ҷониби роҳбарияти корхона.

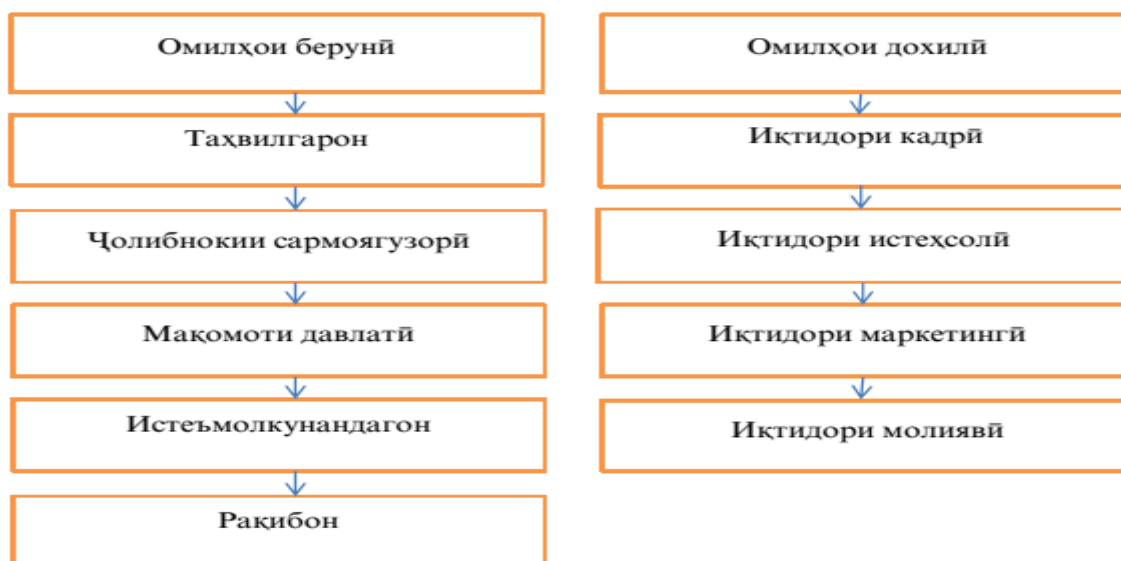
Ба андешаи иқтисодчиёни франсуз А. Олливе, А. Дайан ва Р. Урсе [4, с. 210], ҳашт омилҳои калидии рақобатпазирии корхона мавҷуд мебошад: назарияи мол; сифат; нархи мол; молия; савдо; хизматрасонии баъди фуруш; савдои берунии корхона; тайёрии пеш аз фуруш.

Дар асоси омилҳои мазкур бисёркунҷаи фарзии рақобатпазирии корхонаро тартиб додан мумкин аст (расми 1).

Расми 1. Бисёркунҷаи фарзии рақобатпазирии корхона

Басистемадорории омилҳои ба устувории корхона таъсиррасонанда имкон медиҳад, ки онҳоро ба ду гуруҳ ҷудо намоем: дохилӣ ва берунӣ (расми 2).

Расми 2. Омилҳои берунӣ ва дохилии ба рақобатпазирии корхона таъсиркунанда

Омилҳои берунӣ омилҳои мебошанд, ки аз фаъолияти корхона вобастагӣ надоранд ва корхона ба онҳо таъсири мустақим расонида наметавонад. Омилҳои, ки бевосита ба фаъолияти корхона вобаста мебошанд омилҳои дохилӣ ном доранд.

Бояд гуфт, ки интихоби самтҳои рушди корхона дар ояндаи дур ва таҳлили амиқи омилҳои, ки метавонанд рақобатпазирии корхонаро пурзур ё сушт намоянд аз таҳлили муҳити берунии корхона саҳт вобаста мебошанд.

Яке аз омилҳои муҳими берунӣ, ки ба рақобатпазирии корхона таъсир мерасонад таҳвилгарон мебошанд.

Таҳвилгарон. Фаъолияти самараноки ҳар як корхона аз таъмин будани он бо захираҳои гуногун, ба монанди ашёи хом, таҷҳизот, нерӯи барқ, қувваи корӣ ва ғайра вобаста мебошад. Дар таъмин намудани корхона бо чунин захираҳо таҳвилгарон нақши ҳалкунанда мебозанд. Иҷрои уҳдадорихои шартномавӣ аз ҷониби таҳвилгарон имкон медиҳад, ки корхона саривақт бо захираҳои зарурӣ таъмин шуда, фаъолияти худро бетанаффус идома диҳад. Бинобар ин, таҳвилгарон дар таъмини рақобатпазирии корхона нақши муҳим доранд.

Ҷолибнокии сармоягузорӣ. Барои ташкил ва рушди фаъолияти корхона сармоя зарур аст. Ба сифати сармоягузори асосӣ инҳо метавонанд баромад намоянд: ташкилотҳои қарзӣ, саҳомон, шахсони воқеӣ ва ғайра. Бояд гуфт, ки чӣ қадаре фаъолияти корхона муваффақона бошад, имконияти ҷалби сармоя аз ҷониби он ҳамон қадар бештар мешавад.

Мақомоти давлатӣ. Рақобатпазирии корхона аз фаъолияти мақомоти давлатӣ низ вобаста мебошад. Корхонаҳо уҳдадоранд на танҳо қонунҳо ва санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, балки талаботи мақомоти танзимкунандаро низ риоя намоянд.

Истеъмолкунандагон. Мутахассиси машҳур дар самти идоракунии Питер Ф. Друкер исбот мекунад, ки яке аз ҳадафҳои асосии бизнес ташаккули истеъмолкунандагон мебошад [2, с. 26]. Ин маънои онро дорад, ки самаранокии фаъолияти корхона асосан пайдо кардани истеъмолкунандагон ва қонеъ намудани талаботи онҳо вобаста мебошад. Дар баробари ин, зарурати қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагон ба робитаи тарафайни корхона бо таҳвилгарони ашёи хом ва захираҳои меҳнатӣ таъсир мерасонад. Таъсири истеъмолкунандагон ба натиҷаҳои фаъолияти корхона хело назаррас мебошад.

Рақибон. Роҳбарияти ҳар як корхона хуб мефаҳмад, ки агар талаботи истеъмолкунандагонро чун дигар рақибони худ самаранок қонеъ накунад, он гоҳ корхона

дуру дароз ва бомуваффақият фаъолият карда наметавонад. Дар бисёр ҳолатҳо на истеъмолкунандагон, балки маҳз рақибон нархи фуруши молҳоро муайян мекунад.

Бояд гуфт, ки истеъмолкунандагон объекти ягонаи мубориза байни корхонаҳо намебошанд. Корхонаҳо инчунин барои захираҳои меҳнатӣ, ашёи хом ва дигар маводҳо, сармоя, ҳуқуқи истифодаи дастовардҳои инноватсионӣ низ муборизаи рақобатнок мебаранд. Бисёр омилҳои дохилӣ, ба монанди шароити корӣ, музди меҳнат, муносибати роҳбарият бо кормандон ва ғайра аз сатҳи муборизаи рақобатнок байни корхонаҳо вобаста мебошад.

Ба омилҳои дохилии муайянкунандаи рақобатпазирии корхона ҳамон унсурҳои мансубанд, ки иқтидори дохилии корхонаро ташкил медиҳанд.

Иқтидори кадрӣ корхона. Барои фаъолияти самараноки корхона ва иҷрои вазифаҳои он нақши мутахассисони баландихтисос ва таҷрибадор хело зиёд ва ҳалкунанда мебошад. Яке аз вазифаҳои асосии корхона дар шароити муосир интиҳоб ва дастгирии менеҷерони баландихтисос ба шумор меравад. Маҳз чунин менеҷерон метавонанд фаъолияти корхонаро дуруст ва оқилона ба роҳ монда, натиҷаҳои корхонаро назаррас кунанд.

Иқтидори истеҳсоли. Ба таркиби иқтидори истеҳсоли инҳо дохил мешаванд: истеҳсоли маҳсулот; захиракунии маҳсулот; хизматрасонии парки технологӣ; амалӣ намудани тадқиқот ва таҳияи маҳсулоти нав.

Иқтидори маркетингӣ. Ҳамаи чараёнҳое, ки бо фуруши молҳо (корҳо, хизматрасониҳо) вобастаанд ба иқтидори маркетингии корхона дохил мешаванд. Чараёнҳои мазкур иборатанд аз: стратегияи маҳсулот; стратегияи нархгузорӣ; стратегияи ҳаракати молҳо (корҳо, хизматрасониҳо) дар бозор; интиҳоби бозори фуруш; низоми тақсимкунӣ.

Иқтидори молиявӣ чараёнҳои вобаста ба таъмини истифодаи самаранок ва ҳаракати воситаҳои пулиро дар корхона дар бар мегирад. Аз ҷумла, таъмини бозоргирӣ, фоиданокӣ, фароҳам овардани имкониятҳои сармоягузорӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, омилҳои берунӣ ва дохилӣ дар маҷмӯъ ба фаъолияти молиявӣ-ҳочагидорӣ корхона таъсири муайян мерасонанд. Ин омилҳо тағйирёбанда буда, ба ҳам таъсир мерасонанд.

Агар корхона рақобатпазир бошад, он гоҳ он дар назди дигар корхонаҳои ҳамин соҳа барои гирифтани қарз, ҷалби сармоя, интиҳоби таҳвилгарон ва мутахассисони баландихтисос як қатор бартариҳо дорад. Чӣ қадаре сатҳи рақобатпазирии корхона баланд бошад, он ҳамон қадар аз тағйироти ногаҳонии ҳолати бозор вобаста набуда, ниҳоят хавфи ба муфлисшавӣ гирифтӣ шудани он ҳамон қадам камтар мебошад.

Ба андешаи мо, бо мақсади ҳавасмандкунии рушди зерсохтори инноватсионӣ дар иқтисодиёти ватанӣ давлат бояд барои таъмини дастгирии молиявии корхонаҳои инноватсионӣ (кластерҳо, паркҳои технологӣ ва саноатӣ) бо бартариҳои маблағгузорӣ ғайридавлатӣ муҳити мусоиди сармоягузорӣ фароҳам орад. Барои ноил шудан ба ин мақсад, бояд корҳои зерин ба анҷом расонида шаванд: сарборӣ корхонаҳои саноатӣ паст карда шаванд; дастрасии маблағгузорӣ қарзӣ дар татбиқи лоиҳаҳои резидентҳо беҳтар карда шаванд; механизмҳои молиявӣ барои ҳавасмандкунии меъёрҳои фоизӣ, пешниҳоди кафолати давлатӣ барои қарзҳо ба корхонаҳои резидентӣ таҳия карда шуда, инчунин зерсохтори бозори инноватсионӣ бо институтҳои рушди мувофиқ ташкил карда шаванд; рушди босуръати минтақаҳои техникӣ-татбиқотӣ, корхонаҳои инноватсионӣ таъмин карда шаванд.

Таҳияи механизмҳои ҳавасмандкунӣ, молиявӣ ва маъмурии рушди корхона бояд ба фаъолияти он оиди тичоратикунонии корҳои таҳияшуда (молҳо ва хизматрасонӣ), ки ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори байналхалқӣ рақобатпазир мебошанд, саҳт алоқаманд бошанд [7]. Ташаккули механизмҳои молиявӣ ва андозии ҳавасмандкунии фаъолиҳои инноватсионии соҳибкорӣ хурд ва ҳимояи маълумоти корхонаҳо аз фишори маъмурӣ,

монополӣ дар самти гирифтани патент, иштирок дар озмунҳо, гирифтани ҳуччатҳои иҷозатномадиҳӣ барои фурӯши молҳо ва хизматрасонӣ, инчунин суғуртаи хавфҳои баланд бардоштани меъёри қарзии бонкҳо зарур мебошад.

Сиёсати кластерӣ ва рушди паркҳои саноатӣ дар минтақаҳо воситаи асосии ташкили корхонаҳои рақобатпазири навӣ инноватсионӣ буда, имкон медиҳад вазифаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ва инкишофи муҳити рақобатнок ба таври маҷмӯӣ ҳал карда шавад.

Дар ҳулоса бояд гуфт, ки ба инобат гирифтани ҳамаи омилҳои муайянкунандаи рақобатпазирии корхона имкон медиҳад азнавсозии корхона зуд гузаронида шуда, фаъолиии инноватсионии он рушд карда, сатҳи рақобатпазирии корхона баланд бардошта шавад.

АДАБИЁТ

1. Гальвановский М.И. О стратегии повышения конкурентоспособности национальной экономики / М.И. Гальвановский // Материал для обсуждения на общероссийской дискуссии по стратегии социально-экономического развития России (май-июль 2018 г.) www.poiskreferatov.ru.
2. Комлева Н.С. Конкурентоспособность промышленного предприятия и обоснование факторов ее повышения. Сборник научных трудов sworld. 2018. т. 18. - №2. - С. 23-28.
3. Кондратьев В. Макроэкономические проблемы конкурентоспособности страны / В. Кондратьев // Мировая экономика и международные отношения. 2018. - №3. - С. 54-60.
4. Оливье А., Дайан А., Урсе Р. Международный маркетинг: пер. с фр. - М.: Наука, 1993. - 365 с.
5. Портер М. Основы маркетинга / М. Портер. - М.: Прогресс, 1991. - 268 с.
6. Синько В. Конкуренция и конкурентоспособность: основные понятия / В. Синько // Стандарты и качество. 2016. - №4. - С. 54-59.
7. Султонов З.С. Роль малых форм предпринимательской деятельности в экономическом росте и сокращению уровня бедности в Республике Таджикистан / Султонов З.С., Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б., Махмудов М.А. // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 1(22). - С. 12-17.
8. Фокин С. Конкурентоспособность стран мира / С. Фокин // www.georpub.narod.RU.

УДК 339.5

Саидзода И.М., Гиёев Б.Қ.

ТАДБИҚИ АМСИЛАИ РИЁЗИИ СОЛОУ ДАР МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДИ

Мақолаи мазкур ба тадқиқи амсилаи риёзии Солоу бахшида шуда, дар он ҳолатҳое ба назар гирифта шудаанд, ки омилҳои масъалаҳои додашуда ғайриклассикианд.

Дар мақола амсилаи риёзии Солоу дар асоси омилҳои ғайриклассикии рақобати комил, дар бозорҳои истеҳсоли сохта шудааст, ки шуғли пурраи захираҳоро таъмин мекунад. Аз таҳлилҳои олимони бармеояд, ки баробарии талабот ва пешниҳод бояд муайян бошад.

Ҳадафи асосии амсилаи Солоу аз посух ба саволҳои зерин иборат аст:

- ✓ омилҳои мутаваззини рушди иқтисодӣ кадомҳоянд?

✓ иқтисодиёт дар шароити нишондиҳандаҳои системаи иқтисодӣ чӣ гуна суръати афзоиширо таъмин карда метавонад?

✓ чӣ тавр даромадҳои аҳоли ва истеъмолатҳо афзоиш меёбанд?

Умуман, ҳаҷми маҳсулоти дохилии Y аз 3 омилҳои истеҳсолот вобаста аст: қувваи кори L , сармоя K , замин N :

$$Y = f(L, K, N).$$

Дар амсилаи Р. Солоу меъёри пасандоз омилҳои асосие мебошад, ки сатҳи устувории таносуби сармоя ва қувваи кориро муайян мекунад. Меъёри баландтари пасандоз микдори бештари сармояро таъмин мекунад ва сатҳи истеҳсолотро боло мебарад.

Вожаҳои калидӣ: амсила, истеҳсолот, пасандоз, қувваи корӣ, афзоиш, сармоя, самаранокӣ.

Саидзода И.М., Гиёев Б.К.

ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ СОЛОУ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧАХ

Данная статья посвящена изучению математической модели Солоу, и основана на случаях, когда данный фактор является неклассическим.

В статье математическая модель Солоу основана на неклассических факторах совершенной конкуренции на производственных рынках, чтобы обеспечивать полное использование ресурсов. Из анализа ученых следует, отметить что необходимо определить равенство спроса и предложения.

Основная цель модели Солоу ответить на следующие вопросы:

- ✓ каковы балансирующие факторы экономического развития?
- ✓ как экономика растёт с точки зрения эффективности экономической системы?
- ✓ как увеличить доход и потребление?

В целом объём внутреннего продукта Y зависит от 3 факторов производства: труда L , капитала K , земли N :

$$Y = f(L, K, N).$$

В модели Р. Солоу сбережений является ключевым фактором, определяющим уровень стабильности отношения капитала к труду. Более высокие нормы сбережений обеспечивают больше капитал и увеличивают производство.

Ключевые слова: модель, производство, сбережения, труд, рост, капитал, эффективность.

Saidzoda I.M., Giyoyev B.K.

APPLICATION OF THE MATHEMATICAL MODEL OF SOLO IN ECONOMIC PROBLEMS

This article is devoted to the study of Solu's mathematical model, and is based on cases when this factor is non-classical.

In the paper, Solow's mathematical model is based on non-classical factors of perfect competition in manufacturing markets to ensure full use of resources. From the analysis of scientists, it should be noted that it is necessary to determine the equality of supply and demand.

The main purpose of the Solow model is to answer the following questions:

- ✓ what are the balancing factors of economic development?
- ✓ How does the economy grow in terms of the efficiency of the economic system?
- ✓ how to increase income and consumption?

In general, the volume of domestic product Y depends on 3 factors of production: labor L , capital K , land N :

$$Y = f(L, K, N).$$

In R. Solow's model, savings is a key factor that determines the level of stability in the ratio of capital to labor. Higher savings rates provide more capital and increase production.

Key words: model, production, savings, labor, growth, capital, efficiency.

Амсилаи риёзии (Robert Merton Solow) Роберт Мертон Солоу дар асоси омилҳои ғайриклассикии рақобати комил, дар бозорҳои истеҳсоли сохта шудааст, ки шугли пурраи захираҳоро таъмин мекунад. Аз таҳлилҳои олимон бармеояд, ки баробарии талабот ва пешниҳод бояд муайян бошад.

Ҳадафи асосии амсилаи Солоу аз посух ба саволҳои зерин иборат аст: омилҳои мутаваззини рушди иқтисодӣ кадомҳоянд, иқтисодиёт дар шароити нишондиҳандаҳои системаи иқтисодӣ чӣ гуна суръати афзоишро таъмин карда метавонад ва чӣ тавр даромадҳои аҳоли ва истеъмолотҳои афзоиш меёбанд?

Умуман, ҳаҷми маҳсулоти дохилии Y аз 3 омилҳои истеҳсолот вобаста аст: қувваи кори L , сармоя K , замин N :

$$Y = f(L, K, N).$$

Омилҳои замин дар амсилаи Солоу аз сабаби самаранокии пасти системаҳои иқтисодӣ, ки тавассути сатҳи баланди технологӣ тавсиф карда шудааст, партофта шуд. Бинобар ин, маҳсулот аз омилҳои меҳнат ва истеҳсолот вобастагӣ дорад:

$$Y = f(L, K)$$

Дар шакли васеъ ин формула чунин навишта мешавад:

$$Y = (\Delta Y / \Delta L) L + (\Delta Y / \Delta K) K, \quad (1.)$$

дар ин ҷо,

$\Delta Y / \Delta L$ – маҳсулоти ниҳоии меҳнат(қувваи корӣ) MPL ,

$\Delta Y / \Delta K$ – маҳсулоти ниҳоии сармоя(капитал) MPK . [4;5].

Ин маънои онро дорад, ки маҳсулоти умумӣ баробар аст, ба маблағи сарфшуда ва сармоя аз рӯи маҳсулоти ҳудудӣ. Афзоиши маҳсулот ΔY аз ҳисоби афзоиши хароҷоти меҳнат ΔL ва хароҷоти сармоя ΔK вобаста аст.

Дар шакли соддакардашуда $y = Y / L$,

дар ин ҷо,

y – ҳосилнокии меҳнат;

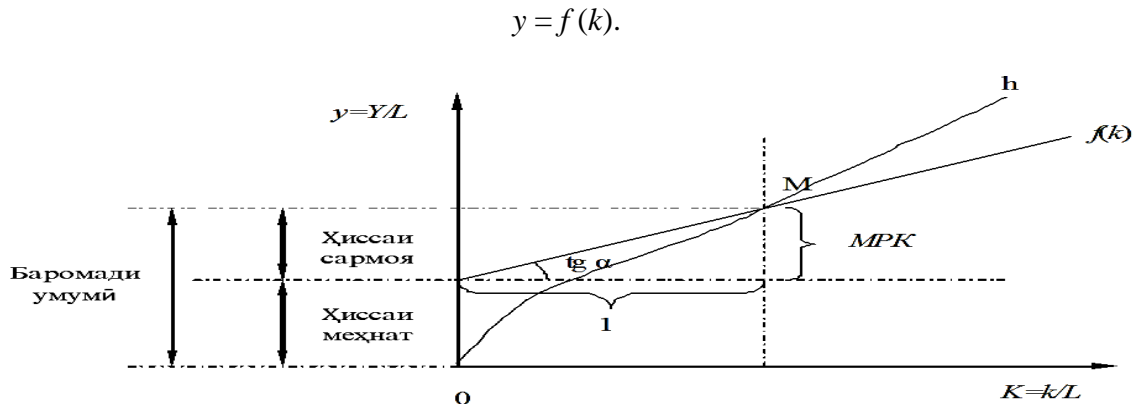
$k = K / L$, дар ин ҷо k -таносуби сармояи меҳнатӣ.

Пас, функсияи истеҳсоли намуди зеринро мегирад:

$$y = f(k), \text{ дар инҷо } f(k) = F(k, 1).$$

Намуди графикаи ин функсия дар расми 1. нишон дода шудааст.

Аз нақша аён аст, ки таносуби сармояи меҳнатӣ k , андозаи баромади як кормандро муайян мекунад: [3;4].

Расми 1. Графикаи функсияи истеҳсоли дар амсилаи Солоу [1]

Дар ҳоле, ки $tg\alpha = MPK$: агар k бо воҳиди бузургӣ афзоиш ёбад, пас y бо воҳидҳои MPK афзоиш меёбад. Тавре, ки таносуби сармои меҳнат баланд мешавад, ҳосилнокии он ҳам зиёд мешавад, аммо бо суръати коҳишёбии MPK .

Талаботи умумӣ дар амсилаи Солоу вобаста аз сармоягузорӣ ва талаботи истеъмолкунанда муайян карда мешавад. Барои як корманд ин амсила чунин шаклро дорад:

$$\gamma = c + i, \quad (2)$$

дар ин ҷо c ва i —истеъмол ва сармоягузорӣ мебошанд.

Даромад мутобиқи меъёри пасандоз байни истеъмолот ва пасандозҳо тақсим карда мешавад, бинобар ин истеъмолотро дар ин амсила чунин тасвир намудан мумкин аст:

$$c = (1 - s) y, \quad (3)$$

s — меъёри чамъшавии пасандоз.

Пас аз ин:

$$y = c + i = (1 - s) y + i, \quad i = sy.$$

Дар мувозинат сармоягузориҳо ба пасандозҳо баробаранд ва ба даромад мутаносиб мебошанд. Дар натиҷа, шартҳои баробарии талабот ва пешниҳодро метавон дар чунин намуд ифода кард:

$$f(k) = c + i \quad \text{ё} \quad f(k) = i/s.$$

Функсияи истеҳсоли пешниҳоди молҳоро дар бозор муайян намуда, чамъи сармояро вобаста ба талабот ба маҳсулоти саноатӣ муайян мекунад. Ҳаҷми сармоя таҳти таъсири сармоягузориҳои ихтиёрдорӣ тағйир меёбад.

Сармоягузорӣ ба як корманд, қисми даромаде мебошад, ки ба як коргар тааллуқ дорад ($i = sy$) ё

$$i = s * f(k). \quad (4)$$

Аз ин ҷо бармеояд, ки чи қадаре сармоягузорӣ k , зиёд бошад, сатҳи истеҳсолот $f(k)$ ва сармоя i бештар мешавад.

Дар амсилаи Р. Солоу меъёри пасандоз омилҳои асосие мебошад, ки сатҳи устувории таносуби сармоя ва қувваи кориро муайян мекунад. Меъёри баландтари пасандоз миқдори бештари сармояро таъмин мекунад ва сатҳи истеҳсолотро боло мебарад.[1-2].

Яке аз омилҳои дигари рушди бемайлоии иқтисодӣ, ин афзоиши аҳолии ба ҳисоб меравад.

Барои устувории иқтисодӣ, сармоягузориҳои $sf(k)$, оқибатҳои ҷараёни сармоя ва афзоиши онро $(d + n)k$, дар нуқтаи E тасвир менамоем (Расми 2). Агар афзоиши аҳолии бо афзоиши сармоягузорӣ баробарӣ накунад, пас он ба кам шудани сармоя оварда мерасонад.

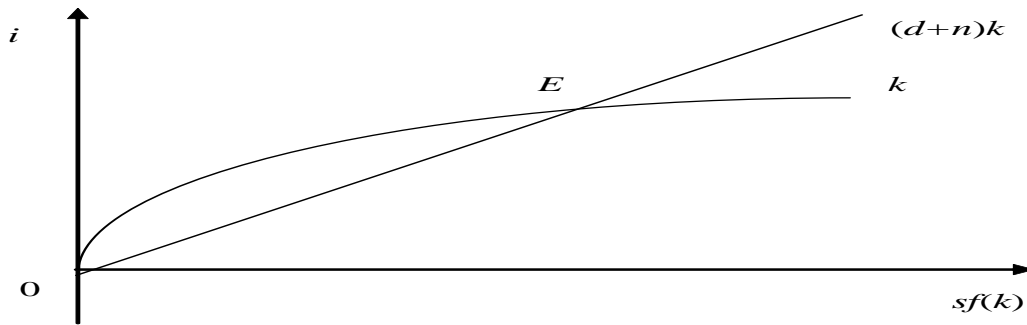
Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои боло чунин хулоса баровардан мумкин аст: дар кишварҳое, ки суръати афзоиши аҳолии баландтар аст, таносуби сармояшон кам, ин маъноии камтарини ба даст овардани даромадро дорад.

Манбаи сеюми рушди иқтисодӣ пас аз сармоягузорӣ ва афзоиши аҳолии пешрафти сатҳи технологӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҳолатҳои ғайриклассикӣ, пешрафти сатҳи технологӣ ин тағйироти сифатии истеҳсолот мебошад (баланд бардоштани маърифати коргарон, тақмили ташкили меҳнат, афзоиши ҳаҷми истеҳсолот).

Ба амсилаи сатҳи технологиро дохил намуда, функсияи истеҳсолиро дар намуди зерин менависем:

$$Y = f(K, L_\varepsilon, \varepsilon),$$

дар ин ҷо ε —самаранокии меҳнати як корманд (вобаста ба саломатӣ, маълумот ва ихтисос), L_ε — шумораи воҳидҳои самаранокии қувваи корӣ.

Расми 2 Сармоягузорӣ $sf(k)$ ва афзоиши сармоя $(d+n)k$ [1].

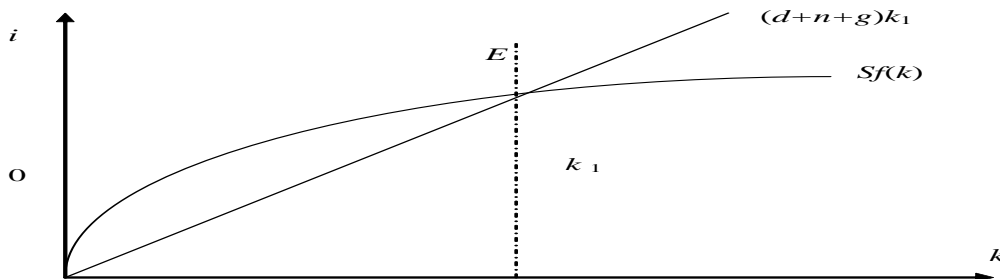
Пешрафтҳои сатҳи технологӣ боиси афзоиши самаранокии ε бо суръати доимии g мешаванд.

Агар $g = 5\%$, бошад, пас даромаднокии ҳар як воҳиди корӣ дар як сол 5% афзоиш меёбад. Ин маънои онро дорад, ки ҳаҷми истеҳсолот афзоиш меёбад, ба шарте, ки қувваи корӣ дар тӯли сол 5% афзоиш ёбад. Ин пешрафти сатҳи технологӣ аст.

Агар шумораи кормандон (қувваи корӣ) L бо суръати n афзоиш ёбад, ва самаранокии сатҳи технологӣ ε бо суръати g зиёд шавад, пас $L\varepsilon$ бо суръати $n + g$ зиёд мешавад. Дар ин ҳолат сармояи як воҳиди меҳнат бо самаранокии доимӣ:

$$k_1 + [K / (L\varepsilon)],$$

баробар хоҳад буд, ва ҳаҷми истеҳсолот барои як қувваи корӣ бо самаранокии доимӣ $y_1 = Y / (L\varepsilon)$ баробар мешавад.

Расми 3. Шарти устувории сармоя ва ҳосилнокии як воҳиди меҳнат бо самаранокии доимӣ

Ҳолати мувозинатӣ ва устуворӣ бо шартҳои зерин таъмин карда мешавад:

$$sf(k_1) = (d + n + g)k_1,$$

дар ин ҳолат d - меъёри пасту баландшавӣ мебошад.

Аз баробарии болоӣ бармеояд, ки танҳо як сатҳи сармояи k_1 мавҷуд аст, ки дар он, сармоя ва баромади истеҳсолот ба як воҳиди қувваи кории самаранок баробар аст (Расми 3.).

Дар ҳолати устуворӣ k_1 , дар сурати пешрафти сатҳи технологӣ, ҳаҷми умумии сармояи K ва баромади Y бо суръати $n + g$ афзоиш меёбад. Ҳангоми ҳисобкунии як корманд, сармояи k/L ва баромади Y/L бо суръати g афзоиш меёбад. Ҳамин тариқ, пешрафти сатҳи технологӣ дар амсилаи Солоу шартҳои ягона, барои рушди муттасили иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТҲО

1. Бережная Е.В., Бережной В.И. Математические методы моделирования экономических систем: Учеб. пособие. - М.: Финансы и статистика, 2001. – 368 с.
2. Блехман И. И. Прикладная математика: предмет, логика, особенности подходов, с примерами из механики: учебное пособие / И. И. Блехман, А. Д. Мышкис, Н. Г. Пановко. — Москва, 2006. — 376 с.
3. Саидов И.М. Мукоисаи алгоритмҳои ёфтани масофаи байни хатҳои суфта / Саидов И.М. Идиев Ғ.// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. №4., ISSN 2413-452X., Душанбе, 2019. -С. 45-49.
4. Саидов И.М. Асосҳои амсиласозии риёзӣ. Китоби дарсӣ, Душанбе, 2020. -152с
5. Саидов И.М. Нақши технологияи иттилоотӣ дар таҳсилоти фосилавӣ / Саидов И.М. // Паёми пажуишгоҳи рушди маориф. №1 (29). ISSN 2617-5620., Душанбе, 2020. -С. 161-166.

УДК 330.3

Саидов Қ.Т.

ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ИНФРАСОХТОР ДАР ҶАҲОН

Дар мақолаи мазкур масоили мубрам ва муҳим мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Яъне сармоягузорӣ ба инфрасохтор. Муаллиф бо истифода аз адабиёти соҳавӣ паҳлӯҳои назариявии масъалаи мазкурро мавриди пажӯиши ҳамачониба қарор додааст. Дар мақола кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки чанбаҳои муҳими сармоягузориҳо ба инфрасохтор таҳқиқ гардад ва афзалиятнокии он муайян карда шавад. Махсусан таҳлили хусусиятҳои сармоягузориҳо ба инфрасохтор дар кишварҳои ҷаҳон аз ҷониби муаллиф ба таври комил гузаронида шудааст. Асоснок гардидааст, ки яке аз самтҳои муҳим дар инкишофи иқтисоди миллӣ ин сармоягузорӣ ба инфрасохтор ба ҳисоб рафта, бахшҳои иқтисодӣ аз он вобастагии зиёд дорад. Дар асоси пажӯишҳои амиқ вобаста ба масъалаи сармоягузорию инфрасохтор аз ҷониби муаллиф яққатор пешниҳодҳо тавсия гардидаанд, ки дар раванди мукамалсозии сармоягузориҳо дар ин самт нақши босазо хоҳанд гузошт.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, рақобатпазирӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, захираҳои табиӣ, бахши воқеӣ, сармоягузорӣ ба инфрасохтор, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ҳаракати байналмилалӣ сармоя, сармоягузорӣ, инфрасохтор, иқтисодӣ.

Саидов Қ.Т.

**ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ
ИНФРАСТРУКТУРЫ В МИРЕ**

В этой статье рассматривается один из важных вопросов современной экономики. Это инвестиции в инфраструктуру. Автор на материалах литературы всесторонне изучил теоретические аспекты данной проблемы. В статье рассматриваются важные аспекты инвестирования в инфраструктуру и расставляются приоритеты. В частности, автором проводится анализ характеристик инвестиций в инфраструктуру в странах мира. Обосновано, что одним из важнейших направлений развития национальной экономики являются инвестиции в инфраструктуру, от которой зависят отрасли экономики.

Основываясь на глубоком исследовании инвестиций в инфраструктуру, автор выдвинул ряд предложений, которые сыграют значительную роль в процессе улучшения инвестиций в этой области.

Ключевые слова: глобализация, конкурентоспособность, валовой внутренний продукт, природные ресурсы, реальный сектор, инвестиции в инфраструктуру, макроэкономические показатели, международное движение капитала, инвестиции, инфраструктура, экономика.

Saidov K.T.

RESEARCH PECULIARITIES OF INVESTMENTS IN THE INFRASTRUCTURE OF THE WORLD

This article examines one of the important issues of modern economics. These are investments in infrastructure. On the basis of literature materials, the author comprehensively studied the theoretical aspects of this problem. The article examines the important aspects of investing in infrastructure and sets priorities. In particular, the author analyzes the characteristics of investments in infrastructure in the world's countries. It has been substantiated that one of the most important directions of development of the national economics: investment in infrastructure, on which the sectors of the economy depend. Based on deep study of infrastructure investment, the author has put forward a number of proposals that will play a significant role in improving investment in this area.

Key words: globalization, competitiveness, gross domestic product, natural resources, real sector, investment in infrastructure, macroeconomic indicators, international capital movement, investment, infrastructure, economy.

Тамоюли муосири ҳаракати байналмилалии сармоя майлқунии сармоияи ниҳодҳои байналмилалӣ ба инфрасохтори гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, барои сармоягузорию хусусӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Пеш аз он, ки чараёни ҷаҳонии сармоягузорию ба инфрасохтор таҳлил карда шавад, бояд мазмун ва хусусияти инфрасохтор шарҳи худро ёбад. Дар адабиёти илмӣ мафҳуми «инфрасохтор» ба таври гуногун шарҳ дода мешавад, аммо ҷанбаи вазифавию мазмунии инфрасохтор дар таъмини маҷмӯии фаъолияти ҷамъият ва соҳаҳои иқтисодӣ, қонбгардонии талаботи аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ ҷиҳати ноилгардӣ ба натиҷаҳои мусбӣ ифода меёбад. Аз ҷониби олимону мутахассисон «инфрасохтор» ҳамчун манбаи рушд ва омили муҳими инкишофи иҷтимоию иқтисодии кишварҳо ва ҷаҳон эътироф шудааст [4,5,7,8, 11].

Тибқи нишондоди адабиёти соҳавӣ мафҳуми «инфрасохтор» (аз лотинӣ «Infra» - зер, «Structura»-сохтан - «асос, таҳкурси») дар адабиёти иқтисодии кишварҳои ғарбӣ аз миёнаи асри XX мавриди истифода қарор гирифтааст. Моҳияти ин истилоҳ аз истехсолу истеъмоли мол, қор ва хизматрасонӣ иборат буда, на танҳо ба истехсоли воқеии он, балки ба соҳаҳои мусоидаткунанда, яъне нақлиёт, сохтмон, роҳҳо, алоқа, шабакаҳои яқлукти тичорат ва дигар соҳаҳо низ маблағгузорию карда шавад.

Аксари олимони ватанӣ ба он ақидаанд, ки «инфрасохтор - ин маҷмӯи соҳаҳо ва намудҳои фаъолият мебошад, ки ташкилотро хизматрасонӣ менамояд ва барои он заминаи умумӣ ва таъриғи ташкил медиҳад» [9]. Ҳамзамон, қисми дигари олимони ба инфрасохтор ҳам маҷмӯи соҳаҳо ва ҳам шаклҳои алоҳидаи фаъолиятро дохил намудаанд [1,2,7].

Дар баробари ин, ба ақидаи мо ба инфрасохтор арзишҳои моддиву маънавӣ ва зехниро низ илова намудан мувофиқи мақсад аст, чунки дар асри иттилооту инкишофи илмиву техникаи намудҳои гуногуни воситаҳои ёрирасони зехниву маънавӣ барои ин ё он намуди фаъолият истифода бурда мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки то имрӯз мафҳум, намудҳо ва объектҳои инфрасохтор хусусияти баҳсӣ доранд. Вобаста ба соҳаҳо, намуди фаъолият, арзишҳои гуногун садҳо намуди инфрасохторро чудо намудан мумкин аст, ки маҳз хислати муосири мафҳуми инфрасохторро муайян ва тавсеа медиҳанд ва ҳамзамон алоқамандии низоми ягонаи рушди иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонро инъикос менамоянд (расми 1).

Агар инфрасохтор замина ё асоси иқтисодиёт ва шароити рушди онро фароҳам оварад, дар навбати худ сармоягузори бо он заминаи рушди инфрасохторро ташкил медиҳад, ки даври ягонаи рушдро ба вучуд меорад.

Хусусияти дигари инфрасохтор ин ба маблағгузори доимӣ ниёз доштани он бо сабаби васеъшавии доираи фаъолияти инсон ва эҳтиёҷоти аҳоли, хӯрдашавӣ, рушди технология, усулҳои муҳандисӣ ва рақамикунонӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон дар низоми минтақавӣ ва байналмилалӣ кишварҳо дар бунёди инфрасохтори ҳамдигарӣ фаъолияти муштарак менамоянд, чунки, махсусан дар самти нақлиёту логистика, рақамикунонӣ ва энергетика ташкили низоми умумӣ самарани бештар медиҳад.

Новобаста аз равияҳои гуногуни мавҷуда, ки инфрасохторро ба гурӯҳҳои алоҳида тақсим менамояд (нақлиёт, алоқа, хизматрасонӣ, энергетика, роҳҳо, таъминот бо маводи зарурӣ, ҷойгиркунонӣ ва нигоҳдорӣ) методологияи ягона дар ин самт мавҷуд нест [13,17,18].

Агар Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд онро ба роҳҳо, хати интиқоли барқ ва биноҳои ҷамъиятӣ чудо намояд, пас Маркази ҷаҳонии инфрасохтор (Global Infrastructure Hub) онро ба энергетика ва телекоммуникатсия (алоқа), нақлиёт (фурудгоҳҳо, бандарҳои баҳрӣ, нақлиёти роҳи оҳан, роҳҳо), об (таъминот бо об ва дастрасӣ ба он) гуруҳбандӣ менамояд [14].

Ҳамзамон, як қатор олимони аз нуқтаи назари амалия инфрасохтори моддиро ба се гурӯҳ тақсим намудаанд [5,15].

- маҷмӯи ҳамаи дороиҳо, таҷҳизот ва сармояи гардон дар иқтисодиёт, ки нерӯи барқ, хидмати нақлиётӣ ва телекоммуникатсиониро таъмин менамояд;

- иншоот, ки захираҳои табиӣ ва роҳҳои нақлиётиро нигоҳ медоранд;

- бино ва иншоот барои таъмини фаъолияти ҳокимият, муассисаҳои таълимӣ, таҳқикотӣ, тиббӣ, иҷтимоӣ ва ғайра.

Ба назари мо ин равия танҳо инфрасохторро аз рӯи таъиноташ муайян намуда, дигар паҳлӯҳои он аз мадди назар дур мондааст.

Хусусияти инфрасохтор ва гурӯҳбандии намудҳои он дар расми 1. оварда шудаанд.

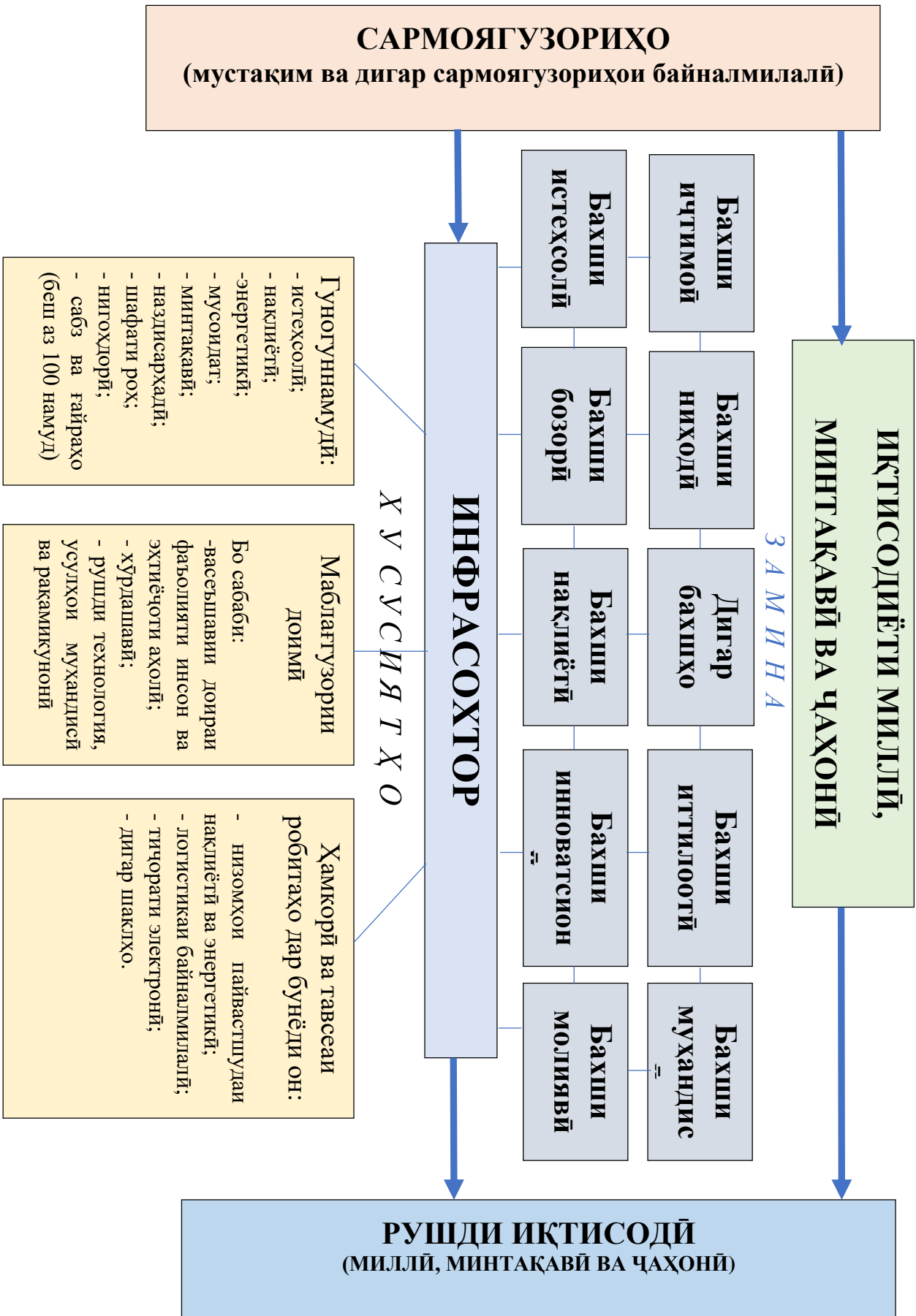
Тибқи нишондоди адабиёти иқтисодӣ якҷанд равияи муосири муайян кардани инфрасохтори сайёҳӣ мавҷуд аст, ки ба таври пурра мафҳуми онро инъикос менамояд. Равияи объектиро доир ба омӯзиши инфрасохтори сайёҳӣ таҳлил намуда, мо якҷанд хусусиятҳои онро қайд менамоем:

1) Маҷмӯи иншоотҳо ва сохторҳои нақлиётӣ, алоқа, таҷҳизоти муҳандисӣ ва дигар дастгоҳҳо, ки дар фаъолияти устувори сайёҳӣ нақши муҳимро мебозанд;

2) Маҷмӯи иншоотҳо, шабакаҳои муҳандисӣ ва коммуникатсионӣ, ки дастрасии мӯътадили туристонро ба захираҳои сайёҳӣ ва истифодаи дурусти онҳо ва инчунин фаъолияти корхонаҳои соҳаро таъмин менамоянд;

3) Маҷмӯи сохторҳои ба ҳам алоқаманди хизматрасонӣ ё объектҳои, ки асоси фаъолияти соҳаи сайёҳиро ташкил медиҳанд;

4) Ҳамаи он унсурҳои, ки бидуни онҳо фаъолияти объектҳои саноати сайёҳӣ имконнопазир аст (алоқа, роҳҳо, иншоотҳои бандарӣ, фурудгоҳҳо, вокзалҳо, манзилҳо барои кормандон, кубурҳои об, нерӯи барқ ва ғайра).

Расми 1. Алоқамандии низоми ягонаи рушди инфрасохтор, иқтисоди миллӣ ва ҷаҳон

Тахти мафҳуми «инфрасохтор» маҷмӯи корхонаҳо, ташкилотҳо ва хадамоте фаҳмида мешаванд, ки ба амалисозии муносибатҳои иқтисодию хоҷагидорӣ миёни субъектҳои асосӣ мусоидат менамоянд [12].

Дар маҷмӯъ, таҳқиқи мафҳуми «инфрасохтор» аз рӯи равияҳои назариявӣ, методӣ ва амалӣ имкон дод, ки мафҳуми инфрасохтор аз ҷониби мо пешниҳод гардад.

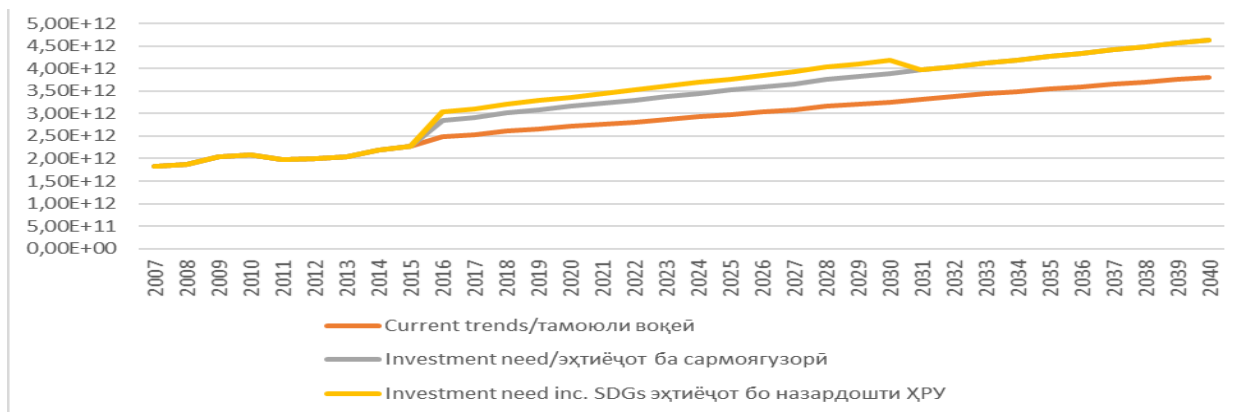
Инфрасохтор - ин маҷмӯи сохтору соҳаҳо, механизму чораҳо ва объектҳо, дороиҳои моддӣ ва маънавӣ ва зеҳнӣ, ки алоқамандии пайвастаи субъектҳо (хоҷагидорӣ, бозорҳо, соҳаҳо), фаъолияти мусоид ва рушди низоми муайяни иқтисодӣ иҷтимоӣ (молиявӣ, сармоягузорӣ, истеҳсолӣ, робитаҳои беруниқтисодӣ ва ғайра) ва баланд бардоштани самаранокии онро таъмин менамоянд, ба ҳисоб меравад.

Таҳлили хусусияти инфрасохтор нишон дод, ки он мунтазам ба сармоягузорӣ ниёз дорад. Аммо ҳислати он вобаста ба самаранокии бозори паст, дарозмӯҳлат будани сармоягузорӣ, сармояталаб будани он ва алоқамандии он бо ҳудуди алоҳида имкон намедиҳад, ки сармоягузoron ба он майли калон дошта бошанд. Бинобар он давлат бо мақсади таъмини шароити мусоиди соҳибкориву сармоягузорӣ ва рушди босубот чихати ҷалби сармоя ба ин соҳа механизмҳои ҳамкорӣ ва шарикӣ гуногунро истифода мебарад, ки маъмултарини он шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мебошад [3,5].

Маҳз бо сабаби омили рушди иқтисодиву иҷтимоӣ маҳсуб ёфтани инфрасохтор асосан давлат ба он сармоягузорӣ менамояд, ки ин ҳам аз сатҳи инкишофи ҳамон кишвар алоқаманд аст. Сатҳи рақобатпазирии соҳаҳои иқтисодӣ миллӣ ва минтақа низ аз сатҳи инкишофи инфрасохтори соҳавӣ ва маҷмӯӣ вобаста аст, ки аз таҳқиқоти мавҷуда дар ин самт бармеояд [6,12,16].

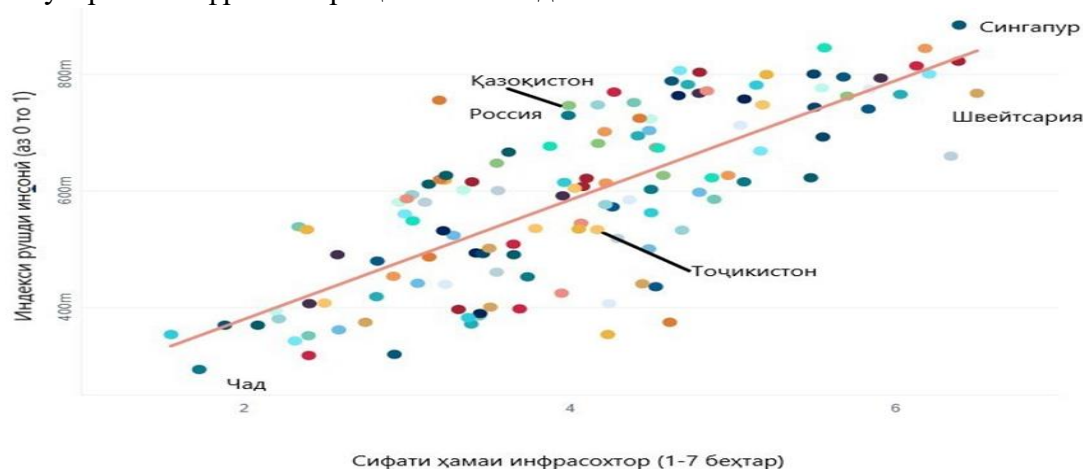
Аҳамияти инфрасохтор дар замони муосир дар кам намудани хароҷоти транзаксионӣ (нақлиёту логистикӣ, иттилоотӣ) ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо зоҳир меёбад, ки дар маҷмӯъ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҳамгирии иқтисодӣ миллӣ ба хоҷагии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад [10]. Бинобар ин дар кишварҳои ҷаҳон, махсусан дар ҷаҳони тараққикарда ҳаҷми сармоягузориҳо ба инфрасохтор бо афзоиши маҷмӯӣ маҳсулоти дохилии онҳо мутаносибан меафзояд.

Тибқи маълумоти омории Маркази ҷаҳонии инфрасохтор (Global Infrastructure Hub) дар соли 2018 ҳаҷми сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар ИМА 302 миллиард доллар (нисбат ба ММД – 1,6 Ҷоиз), Чин – 826 млрд (нисбат ба ММД – 6,3 Ҷоиз), Ҷопон – 139 млрд доллар (нисбат ба ММД – 3,1 Ҷоиз), Ҳиндустон - 117 млрд доллар (нисбат ба ММД – 4,6 Ҷоиз), Олмон - 54 млрд доллар (нисбат ба ММД – 1,5 Ҷоиз)-ро ташкил додааст. Ҳаҷми умумии сармоягузорӣ дар ҷаҳон соли 2019 2,66 трлн долларро ташкил намудааст, ки нисбат ба соли 2007 қариб 1 трлн доллар зиёд аст [14]. Ин тамоюл тибқи пешгӯии муҳаққон боз рӯ ба афзоиш мениҳад (расми 2).

Расми 2. Тамоюл ва дурнамои сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар ҷаҳон (трлн. доллар)

Аз расми 3 маълум аст, ки тибқи дурнамои сармоягузориҳо ба инфрасохтор дар соли 2040 ҳаҷми он ба 3,8 трлн доллар мерасад. Аммо ҳаҷми сармоягузориҳо аз эҳтиёҷоти воқеии сармоягузорӣ ва бо назардошти Ҳадафҳои рушди устувор камтар буда, норасоии сармоягузорӣ ба инфрасохтор эҳсос мешавад.

Расми 3. Алоқамандии сифати инфрасохтор ва рушди инсонӣ (соли 2017)

Таҳлили сохтори соҳавии сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар ҷаҳон нишон медиҳад, ки қариб 64 фоизи сармоягузориҳо ба соҳаҳои энергетика ва роҳи автомобилгард равона шудааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Сохтори соҳавии сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар ҷаҳон дар солҳои 2011-2019, млрд доллар

Соҳаҳои инфрасохтор	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*	2019/2011, бо%
Энергетика	689,7	725,7	719,2	790,6	818,8	794,3	810,5	850,3	864,9	125,4
Телекоммуникация	210,4	206,7	214,5	228,8	295,9	267,5	270,3	273,6	276,8	131,6
Фурудгоҳ	48,3	50,6	47,9	50,5	54,8	64,3	65,5	66,7	70,5	145,9
Бандарҳо	53,5	57,9	59,6	55,6	54,3	55,4	56,4	57,3	59,4	111,0
Роҳи оҳан	230,1	232,7	238,9	261,8	230,8	317,6	324,8	332,1	339,5	147,5
Роҳи автомобилгард	585,9	560,1	592,7	628,5	665,5	802,0	819,2	836,7	854,3	145,8
Обтаъминкунӣ	154,9	156,3	167,2	174,0	165,4	181,5	185,1	188,7	192,2	124,1

* пешакӣ

Сарчашма: URL: <https://outlook.github.org>

Аз ҷадвали 1 аён аст, ки дар 10 соли охир ҳаҷми сармоягузориҳо ба инфрасохтори нақлиёти роҳи оҳан, автомобилгард ва фурудгоҳҳо беш аз 45 фоиз афзудааст, ки аз ҷолибнок ва аҳамиятнокии ин соҳа дар рушди иқтисоди ҷаҳон шаҳодат медиҳад. Ҳамзамон бо рушди алоқаи мобилӣ ва шабакавӣ сармоягузорӣ ба телекоммуникация низ дар ин давра 31,6 фоиз афзуда, ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ низ зиёд гардидааст (10,3%). Дар баробари ин, ҳиссаи обтаъминкунӣ (инфрасохтори муҳандисии об) низ тамоюли афзоиш дорад, ки аҳамиятнокии ин шакли инфрасохторро нишон медиҳад.

Дар умум, нишондиҳандаҳои сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар ҷаҳон, ки аз сарчашмаҳои гуногуни омӯрӣ бармеояд бо хусусияти услубӣ мураккабро вобаста ба хусусияти баррасишудаи инфрасохтор нишон медиҳад.

Пеш аз ҳама, дақиқ намудани ҳаҷми маблағгузорӣ ба ин ё он самти инфрасохтор бо сабаби ҷудонопазирии он аз соҳаҳои истеҳсоливу иҷтимоӣ душвориро ба миён меорад, ки аз методологияи ниҳодҳои ҷамъоварандаи маълумоти оморӣ вобаста мебошад. Агар бунёд ё таҷдиди роҳи автомобилгард сураат гирад дар чунин ҳолат маълум аст, ки сармоя ба инфрасохтори нақлиётӣ равана шудааст. Аммо дар ҳолати таъсиси ширкати алоқа ё бунёди муассисаи таълимӣ аз рӯи методология, мутаносибан ҳолати яқум ҳамчун сармоягузорӣ ба коғазҳои қимматнок ва ҳолати дуҷум ҳамчун сармоягузорӣ ба соҳаи маориф ба расмиёт дароварда мешавад.

Дуҷум, инфрасохтор, ки аз рӯи методологияи таҳқиқоти мо ҳамчун дороиҳои моддию маънавӣ ва зеҳнӣ ташаккул меёбанд дар мавриди андӯхти онҳо арзиши он бо ивазшавии вазъи бозор ва хӯрдашавӣ мунтазам тағйир ёфта, азнавсармоягузорино тақозо менамояд. Ҳамзамон, якҷанд намуди инфрасохтор амсоли биноҳо ва таҷҳизот дар раванди истифода арзиши худро кам менамоянд, ки ҳисоби омории онҳо ва сармоягузорино душвор мегардонад. Ин аз мукаммалии методологияи омори кишварҳо ва дақиқии онҳо вобаста аст.

Сеюм, таъсири инкишофи илмию техникӣ ва рақамикунонӣ ба рушди инфрасохтор дар замони муосир бесобиқа буда, дар як қатор маврид мавҷудияти дороии моддӣ ба мисли роҳҳо, пулҳо, биноҳо кофӣ нест. Ба арзиши сармоягузорино инфрасохтор инчунин нархи таъминоти барномавӣ ва воситаҳои аёнӣ (камераҳо, воситаҳои назоратӣ ва бехатарӣ ва ғайра) дохил мешавад, ки ҳаҷми он аз сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаҳои кишварҳои алоҳида вобастагӣ дорад.

Чорум, аз нуқтаи назари мо дар чараёни ҳаракати байналмилалӣ сармоя ба ҳисоб гирифтани сармоягузорино ба инфрасохтор на он қадар мураккаб аст. Махсусан, дар доираи методологияи баҳисобгирии сармояи мустақим, ҷомадонӣ ва дигар сармоягузоринои хориҷӣ сохтори соҳавӣ ва мақсади онҳоро дақиқ намудан имконпазир буда, махсусан барои кишварҳои рӯ ба инкишоф омори ҳаҷми сармоягузорино ба инфрасохтор дастрас буда метавонад.

Бинобар ин, вобаста ба таҳқиқи гузаронида барои мо на ҳаҷми умумии сармоягузорино дар умум, балки тамоюли мавҷуда ва аҳамияти он дар рушди иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои он муҳим арзёбӣ мегардад.

Аз таҳқиқи дороиҳои андӯхтшудаи кишварҳо ба сифати инфрасохтор маълум мегардад, ки он бевосита ба сифати рушд ва зиндагии аҳоли таъсир мерасонад. Аз расми 3 маълум аст, ки дар кишварҳои ҷаҳон аз рӯи арзиш ва сифат инфрасохтори сатҳи инкишофаш гуногун андӯхта шудааст, ки нобаробарии рушди кишварҳоро дар ин ҷода нишон медиҳад.

Барои мисол сифати баланди инфрасохтор дар Швейтсария ва Сингапур бо нишондиҳандаи хуби индекси рушди инсонӣ ба қайд гирифта шудааст, ки холи аз ҳама баландтарро дар сифати роҳҳо, хизматрасонии нақлиётӣ, таъминоти дастрасӣ ба барқ ва ғайраҳо доранд. Нишондиҳандаҳои бехтарин дар кишварҳои сустинкишоф (мисол Чад) ва нишондиҳандаҳои миёна дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ба назар мерасад. Дар ин ҷода барои мисол Тоҷикистон, Қазоқистон ва Россия дар мавқеи нисбатан миёна қарор доранд. Махсусан барои Тоҷикистон нишондиҳандаи сифати роҳҳо имкон дод, ки дар байни 50 кишвари ҷаҳон аз соли 2017 қарор гирад.

Дар маҷмӯъ, вобаста ба таҳқиқи масъалаи мазкур чунин хулосаҳо қардан мумкин аст.

1. “Инфрасохтор” ҳамчун маҷмӯи соҳаҳо ва намудҳои фаъолият на танҳо аз рӯи саҳм дар рушди соҳа ва кишвар арзёбӣ мегардад, балки рушдиҳандаи соҳаҳо доништа мешавад. Инфрасохтор ин маҷмӯи сохтору соҳаҳо, механизму чораҳо ва объектҳо, дороиҳои моддиву маънавӣ ва зеҳнӣ мебошад, ки алоқамандии пайвастаи субъектҳо (хоҷагидорӣ, бозорҳо, соҳаҳо), фаъолияти мусоид ва рушди низоми муайяни иқтисодиву иҷтимоӣ (молиявӣ, сармоягузорӣ, истеҳсоли, робитаҳои беруниқтисодӣ ва ғайра) ва баланд бардоштани самаранокии онро таъмин менамояд.

2. Гузашта аз ин, гуногуншаклии “инфрасохтор” хусусияти муосири мафҳумро муайян намуда, маҷмӯи иншоотҳо, шабакаҳо, таҷҳизот, объектҳо ва дигар дороиҳоро дарбар мегирад, ки дар фаъолияти устувори соҳа, корхонаҳо, истеъмолкунандагони мол, кор ва хизматрасонӣ, инчунин алоқамандии онҳо нақши муҳимро мебозанд. Яъне ба инфрасохтор ҳамаи он унсурҳое, ки бидуни онҳо муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ имконнопазир аст шомил мешаванд. Аммо методологияи ягона дар ин самт мавҷуд нест.

3. Ҳамин тавр, бо сабаби васеъшавии доираи фаъолияти инсон ва эҳтиёҷоти аҳоли, хӯрдашавӣ, рушди технология, усулҳои муҳандисӣ ва рақамикунонӣ инфрасохтор ба сармоягузори доимӣ ниёз дорад. Ҳамзамон дар низоми минтақавӣ ва байналмилалӣ кишварҳо дар бунёди инфрасохтори ҳамдигарӣ, махсусан нақлиёту логистика, рақамикунонӣ ва энергетика бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ фаъолияти муштарақ менамоянд.

4. Дар маҷмӯъ метавон зикр намуд, ки сармоягузорӣ ба инфрасохтор заминаи рушди иқтисодӣ буда, сармоягузорӣ ба иқтисодӣ дар навбати худ ба рушди инфрасохтор мусоидат менамояд, ки сикли ягонаи рушдро ба вучуд меорад. Инфрасохтор дар кам намудани хароҷоти транзаксионӣ (нақлиёту логистикӣ, иттилоотӣ ва ғайра) ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо, ҳамзамон барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҳамгирии иқтисодӣ миллӣ ба хоҷагии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Дар кишварҳои ҷаҳон, махсусан дар ҷаҳони тараққикарда ҳаҷми сармоягузориҳо ба инфрасохтор бо афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилии онҳо мутаносибан меафзояд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров Н.А., Раджабов Р.К., Холназаров М.Х. Воздействие факторов на эффективность развития транспортно-логистической инфраструктуры региона// Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2019. № 2 (46). С. 56-64.
2. Ашуров М.Н., Бобоев А.У. Муаммоҳои рушди инфрасохтори савдои наздисарҳадӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 3 (23). С. 85-91.
3. Горяинова Л.В. Инфраструктура как объект государственно-частного партнерства. // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО МЭСИ. –№6. – С.31-37.
4. Иванов В.Ю. Инвестиции в инфраструктуру как фактор устойчивого развития экономики/ В сборнике: Влияние новой геополитической реальности на государственное управление и развитие Российской Федерации. Материалы II Всероссийской научно-практической конференции. Под редакцией З.А.Саидова. 2019. С. 146-153.
5. Лантсов А.Е. Инфраструктура: понятие, виды и значение // Экономика, статистика и информатика. - №3. – 2013. – С.47-52.
6. Мохаммад А.С. Тенденции развития инфраструктурных отраслей в условиях глобализации: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.14. – Москва, 2016. – 26 с.
7. Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития региональной транспортной инфраструктуры (на примере Республики Таджикистан), автореферат дис. ... доктора экономических наук / Душанбе, 2000.
8. Солехзода А.А., Ашуров М.Н. Основные направления развития рыночной инфраструктуры приграничных районов Республики Таджикистан// Экономика и управление: проблемы, решения. 2017. Т. 1. № 1. С. 144-149.
9. Солехзода А.А. Бобозода А.О. Нақши инфрасохтори туризм дар низоми муносибатҳои муосири хоҷагидорӣ // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ-сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2020. - №1(45) (01-02). – С.174-182.

10. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.
11. Шевченко А.А. Источники и риски финансирования инфраструктуры // Науковедение: Интернет-журнал. – 2016. – Т. 8. – № 6.
12. Шукуров Б.У., Саидов Қ.Т. Муаммоҳои инфрасохтори туризми байналхалқӣ дар шароити муосир//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачалаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Қисми 2. – 2019. - №10. – С.22-25.
13. Buhr, W. What is Infrastructure? Department of Economics, School of Economic Disciplines, University of Siegen. Siegen Discussion Paper No. 107- 03. – 2003.
14. Global Infrastructure Hub. Infrastructure Outlook 2018. Infrastructure investment need in the Compact with Africa countries. – 64 pp. - URL: <https://outlook.gihub.org>.
15. Jochimsen, R., Ed. Theory of infrastructure: Fundamentals of market economy development. Mohr (Siebeck) Tubingen. – 1966.
16. Recycling our Infrastructure for Future Generations: White Paper World Economic Forum. – Prepared in collaboration with Atkins Acuity. – 2017. – 48 pp.
17. Woetzel Jonathan, GaremoNicklas, Mischke Jan, Kamra Priyanka, Palter Rob Bridging infrastructure gaps. Has the world made progress? Discussion paper in collaboration with McKinsey’s capital projects and infrastructure practice. October. 2017. – 12 pp.
18. Vining Aidan R., Richards John (eds.). Building the Future: Issues in Public Infrastructure in Canada. Toronto: C.D. Howe Institute. – 2001.

УДК 005.8+336.714+732(575.3)

Султонов А.Н.

ИМКОНИЯТҶО ВА РАВАНДҶОИ ҶАЛБИ ЛОИҶАҶОИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ БА СОҶАИ ТАҶСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола имкониятҳо, муаммҳои ҷалб ва таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Нақш ва бартарияти сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳогузори шудааст. Нишондиҳандаҳои лоиҳаҳои сармоягузориҳои хориҷӣ таи солҳои 2015-2019 таҳлил карда шудааст. Муаммоҳо ва мушкилотҳои сармоягузориҳои хориҷӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон додашудаанд.

Вожаҳои калидӣ, сармоягузорӣ, лоиҳа, захира, иқтисодиёт, илм, маориф, илоҳот.

Султонов А.Н.

ВОЗМОЖНОСТИ И ПРОЦЕСС ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В ВЫСШЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье освещены возможности, проблемы привлечения и развития инвестиционных проектов в сфере высшего образования в Республике Таджикистан. Оцениваются роль и приоритеты иностранных инвестиций в сфере высшего образования в Республике Таджикистан. Проанализированы показатели зарубежных инвестиционных

проектов за 2015-2019 годы. Указаны проблемы и трудности иностранных инвестиций в сфере высшего образования Республики Таджикистан.

Ключевые слова, инвестиций, проект, ресурс, экономика, наука, образование, реформа.

Sultonov A.N.

**OPPORTUNITIES AND PROCESS ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT
PROJECTS IN HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION IN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article highlights the opportunities, problems of attracting and developing investment projects in the field of higher education in the Republic of Tajikistan. The role and priorities of foreign investment in higher education in the Republic of Tajikistan are assessed. The indicators of foreign investment projects for 2015-2019 are analyzed. The problems and difficulties of foreign investments in the sphere of higher education of the Republic of Tajikistan are indicated

Key words, investment, project, resource, economy, science, education, reform.

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои асосии рушди стратегии соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаммоҳои сармоягузорӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли онҳо доништа мешавад. Имрӯзҳо дар мамлакат бо пешниҳоди Президенти кишвар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат ҳадафи чоруми мамлакат саноаткунони босуръати иқтисодӣ сар шудааст, ки барои расидан ба ин мақсади гузошташуда ба ҳалли муваффақонаи мушкилотҳои сармоягузорӣ ба соҳаи таҳсилоти олии кишвар ҳамчун сарчашмаи тайёркунии мутахассисони баландихтисос аз бисёр ҷиҳат ба ақидаи мо ғайриимкон мебошад. Сармоягузорӣ барои соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии мамлакат, махсусан барои рушди соҳаи таҳсилоти олии касбӣ ташкили пешрафти навсозӣ, ислоҳот ва рушди он ба ҳисоб меравад. Аз рӯи ақидаи иқтисоддонҳо сармоягузорӣ ба соҳаи таҳсилоти олии касбӣ на танҳо харочот барои соҳаи иҷтимоӣ, балки барои ташаккул ва рушди зехнӣ инсонӣ ҳамчун соҳаи иқтисодӣ ва истехсолу тақрирестехсоли захираҳои меҳнатӣ ба ҳисоб меравад [2, саҳ. 28].

Таълимот дар ҷомеаи имрӯзаи ҷаҳонӣ нақши бендозаи худро гузошта, дилхоҳ ҳадафҳои гузошташуда дар тамоми самтҳои фаъолият ба рушди соҳаи маориф, махсусан соҳаи таҳсилоти олии ҳамчун соҳаи асосии тайёркунандаи мутахассисон бадаст овардан ғайриимкон доништа мешавад. Таълимот ва омӯзиш дар ҳама давраи ҳаёт як меъёри муайянкунандаи тавоноӣ ва донишмандӣ гардида, қобилият ба омӯзиши доимӣ ва расидан ба тавониҳо ба сифати муҳимтарин параметри қувваи корӣ доништа мешавад. Ҳама ин як қатор мушкилотҳоро ба бор меорад, масалан, аз як тараф масъулияти инфиродии тарафҳои ҷараёнҳои таълимиро (таълимгирандагон ва муассисаҳои таълимӣ) афзун намуда, аз тарафи дигар маблағгузориҳои аҳолиро ба таҳсилот ҳамчун гирандаи асосии манфиатаҳо аз таълимот зиёд менамояд, ки алоқаманд ба рушди сармояи инсонӣ мебошад [1, саҳ. 527].

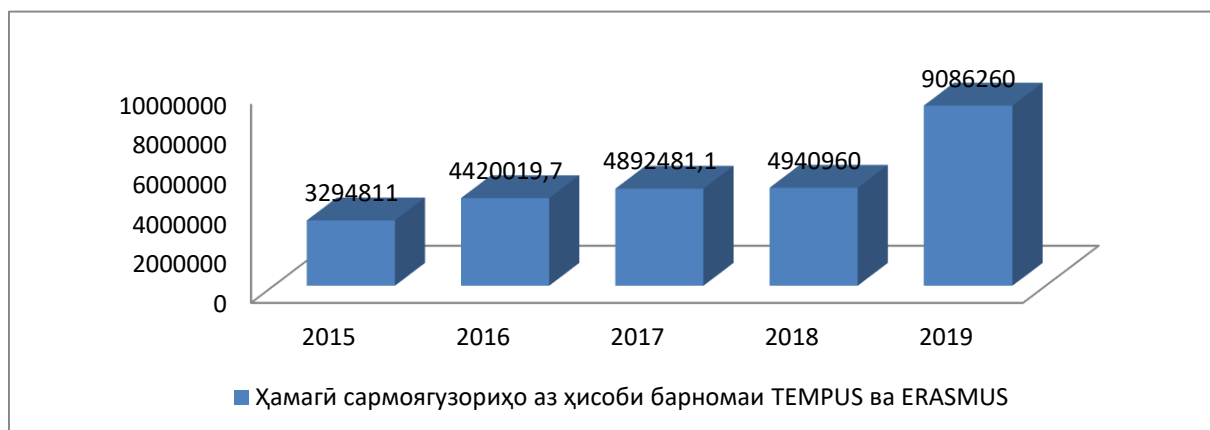
Дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ ба сифати объекти муҳимтарини лоиҳаҳои сармоягузорӣ фондҳои асосӣ ва фард (омӯзгор, донишҷӯ) доништа мешаванд, ки муҳимияти мавзӯи мақолаи мазкур низ ба имкониятҳо ва раванди лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба низомии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст.

Асосан лоиҳаҳои сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи таҳсилоти олии касбии мамлакат дар ягон ҳисоботи оморӣ расмӣ нишон дода нашудааст. Аммо лоиҳаҳои гуногуни фаъол дар ин самт фаъолият қарда истодаанд. Сабаби асосии нишон надодани ҳисоботҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дар ҳисоботҳои расмӣ оморӣ ин лоиҳаҳои асосӣ набуда, балки дар лоиҳаҳо, ки дар хориҷи кишвар таҳия шудаанд ҳамроҳ қарда шудаанд. Яъне ин лоиҳаҳо аз ҷониби муассисаҳои олии кишварҳои хориҷ амалӣ

гардонидашуда, муассисаҳои таълимии Тоҷикистон ҳамчун шарик қабул карда шудаанд. Дар соли 2015 шумораи ин барномаҳо аз ҳисоби барномаи TEMPUS ва ERASMUS 7-ро ташкил дода, дар саросари ҷумҳурӣ ба маблағи 3294,8 млн. сомонӣ (асосан ин барномаҳо ба ҳисоби доллари амрикоӣ маблағгузорӣ шуда мо бо қурбии расмии бонки миллии Тоҷикистон вобаста ба солҳо ба сомонӣ гардонидем) барои беҳтаргардонидани сатҳи идоракунии маъмурии муассисаҳои олий, омӯзиши забонҳои хориҷӣ, мобилизатсияи донишҷӯён, алоқаи магистрон, навсозии таҳсилоти олий дар соҳаи сифат ва амнияти ғизоӣ дар Тоҷикистон ва ғайра равона карда шудаанд.

Дар соли 2016 аз 7 лоиҳаи сармоягузорию барномаи TEMPUS ва ERASMUS бо мақсадҳои дар боло зикршуда ба маблағи 4420,7 ҳаз. сомонӣ сармоягузорӣ шудааст, ки нисбат ба соли 2015, 1,3 маротиба зиёд мебошад. Дар соли 2017 ҳаҷми ин сармоягузориҳо 4892,1 ҳаз. сомонӣ 1,1 маротиба зиёд мебошад. Нисбат ба соли 2015 бошад 1,5 маротиба зиёд мебошад. Асосан ин зиёдшавиҳо аз ҳисоби болоравии қурби доллари амрикоӣ мебошад.

Натиҷаи таҳлилҳо ва баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорию соҳаи таҳсилоти олии касбӣ аз ҳисоби барномаҳои TEMPUS ва ERASMUS дар соли 2018 бо ду лоиҳа, ки ибтидои онҳо аз соли 2016 саршуда то соли 2018 давом кардааст, лоиҳаи яқум таъсиси маркази ҷавонон додани донишҳо, баланд бардоштани таҷриба ва додани воситаҳо барои таҳия, мавриди амал қарор додан ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба воситаи дастгирии рушди иҷтимоӣ ва лоиҳаи дуҷумнавсозии илмҳои гуманитарии тоҷик бо роҳи таҳия, гузаронидани аккредитатсия ва ҷорӣ намудани барномаи байнисоҳавии магистратурӣ “таҳсилоти аврупоӣ” дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва ташкили дигар курсҳо дар муассисаҳои иштироккунандаи барнома тавассути кӯмак ба хатмкунандагон бо кор ва тақмили аҳамияти илмҳои гуманитарӣ мебошанд. Маблағи умумии ин ду лоиҳае, ки аз ҷониби муассисаҳои олии Аврупо таҳия шудааст барои Ҷумҳурии Тоҷикистон 4940,5 ҳаз. сомонино ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2017 аз ҳисоби болоравии қурби доллари амрикоӣ 1,0 маротиба зиёд мебошад.

Расми 1. Ҳамаги сармоягузориҳо TEMPUS ва ERASMUS ба соҳаи таҳсилоти олии касбии мамлакат дар давоми солҳои 2015-2019

Мувофиқи маълумотҳои овардашудаи расми 1, ва натиҷаҳои таҳлилҳои гузаронида дар соли 2019 ҳамагӣ сармоягузориҳо дар 3 лоиҳа, ки аз ҳисоби барномаи ERASMUS маблағгузорӣ шудаанд 9086,5 млн. сомонино ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2018, 1,8 маротиба аз ҳисоби тағйирёбии қурби сомонӣ нисбат ба доллари ИМА зиёд мебошад.

Бояд қайд кард, ки базаи моддии ин барномаҳоро донишгоҳҳои маъруфи Аврупо ба монанди Донишгоҳи Лас Палмас де Гран Канария (Испания), Донишгоҳи техникии Дрезден (Олмон), Донишгоҳи Дегли Ди Милано (Италия) ва ғайра ба уҳда доранд. Асосан истифодаи барномаи TEMPUS ҳамчун сарчашмаи иловагии сармоягузорӣ ба соҳаи

таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аввалҳои солҳои 2002 дар минтақаҳои алоҳида ба фаъолияти худ шуруъ кард, ҳоло он ки ин барнома ҳамчун сарчашмаи навсозии соҳа таҳсилоти олии дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ ба монади Қирғизистон ва Қазоқистон ҳануз аз аввали солҳои бадастории соҳибистиклолиашон фаъолият мекард. Сабабгории асосии ин қафомониҳо асосан ҳолати нотинҷии сиёсӣ дар ҷумҳурӣ баҳогузори карда мешавад, ки дар қатори дигар соҳаҳои хоҷагии халқ ҳам сабабҳои моддӣ ва ҳам сабабҳои маънавии худро ба соҳаи таҳсилоти олии кишвар расонидааст. Дар баробари ин нарасидани мутахассисони дорой малакаи баланди касбӣ барои таҳияи чунин барномаҳои сармоягузори то имрӯз ба чашм мерасад, ки сади роҳи пешрафти ин самти афзалиятдори соҳаи таҳсилоти олии касбии мамлакат гаштааст.

Ҷадвали 1.

Самтҳои фаъолияти лоиҳаи «Рушди таҳсилоти олий»

Қисматҳо	Маблағ
Қисмати 1. Беҳбудӣ дар сатҳи институтсионалӣ	99,97 млн. сомонӣ
Зерқисмати 1.1: Грантҳои хурд барои баландбардории таҳассуси қувваи корӣ	7,87 млн. сомонӣ
Зерқисмати 1.2: Барномаи грантҳои озмунӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК)	92,1 млн. сомонӣ
Қисмати 2. Дахлат дар сатҳи система	13,4 млн. сомонӣ
Зерқисмати 2.1: Беҳтар намудани сифат	5,5 млн. сомонӣ
Зерқисмати 2.2: Навсозии барномаҳои таълимӣ дар системаи маориф	6,3 млн. сомонӣ
Зерқисмати 2.3: Арзёбии маблағгузори таҳсилоти олий	1,5 млн. сомонӣ
Қисмати 3. Идоракунии мониторинг ва арзёбии лоиҳа	4,7 млн. сомонӣ

Сарчашма сомонии расмӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон www.maorif.tj [4].

Ягона барномае, ки аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тури бадастории соҳибистиклолӣ барои рушди таҳсилоти олии касбӣ таҳия ва аз ҷониби Бонки умумиҷаҳонӣ маблағгузори шудааст ин лоиҳаи «Рушди таҳсилоти олий» мебошад, ки фаъолияти худро аз соли 2016 шуруъ намудааст. Арзиши ин лоиҳа 15 млн. доллари амрикоӣ буда ё баробар ба 118,05 млн. сомонӣ бо қурби 01.01.2017 аз ин 6,75 млн. доллараш ё 49,2 млн. сомонӣ (45%) маблағҳои грантӣ ва 8,25 млн. доллараш ё 64,9 млн сомонӣ (55%) маблағҳои қарзӣ ба ҳисоб мераванд.

Мувофиқи маълумотҳои таҳлилии ҷадвали 1. лоиҳаи «Рушди таҳсилоти олий» асосан ба се қисмат: 1) беҳбудӣ дар сатҳи институтсионалӣ, 2) дахлат дар сатҳи система, 3) идоракунии мониторинг ва арзёбии лоиҳа маблағгузори шудааст. Ин қисматҳо зерқисматҳои худро дошта, асосан дарбаргирандаи чунин мавзӯҳо мебошанд: грантҳои хурд барои баландбардории таҳассуси қувваи корӣ, барномаи грантҳои озмунӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК), беҳтар намудани сифат, навосии барномаҳои таълимӣ дар системаи маориф, арзёбии маблағгузори таҳсилоти олий. Бояд қайд кард, ки тамоми баҳисобгирии маблағҳои лоиҳа ҳангоми ба сомонӣ табдил додан қурби сомонӣ нисбат ба доллари амрикоӣ маълумоти 01.01.2017 истифода бурда шудаанд.

Новобаста аз имкониятҳои мавҷудаи ташкил ва истифодабарии грантҳои гуногун дар соҳаи таҳсилоти олии касбии мамлакат дар масъалаи ҷалб ва истифодабарии лоиҳаҳои сармоягузори хориҷӣ дар сатҳи паст қарор доранд. Яъне нисбат ба дигар давлатҳои ҳамсоя дар ин самт Ҷумҳурии Тоҷикистон хело қафо мондааст, масалан, барномаи TEMPUS, ки аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо маблағгузори карда мешавад, агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2002 фаъолияти худро шуруъ карда бошад, пас дар Ҷумҳурии Қирғизистон ин барномаи маблағгузори соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дар соли 1997 фаъолияти худро шуруъ кардааст. Яъне мисоли ин барнома зиёд имкониятҳои истифоданашида мавҷуд

мебошанд, ки ба сатҳи молиякунонии лоиҳаҳои гуногуни сармоягузори соҳаи таҳсилоти олии мамлакат таъсири манфӣ расонидаанд.

Дар умум нест ягон зуҳуроте ба мисли илм ва таҳсилот, ки ба инкишофи ҷомеа таъсири калиди расонад ва бинобар ин гуфта метавонем, ки рушди иқтисодии дилхоҳ мамлакатро бе рушди соҳаи таҳсилоти олии касбӣ тассавур кардан ғайриимкон мебошад. Ҷустуҷу ва дарёфти роҳҳои ҳалли самаранок ва босифати вазифаҳои дар назди тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат, ки ҳама сола дар Паёми Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегардад ба пешрафти имрӯза ва ояндаи ҳамин соҳаи ҳаётан муҳими ҷомеа зиёдтар алоқамандӣ дорад [3].

Бояд қайд карда гузарем, ки фазои сармоягузори хориҷӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбии мамлакат хело норавшан мебошад. Дар 29 соли соҳибистиклолии мамлакат лоиҳаҳои бевоситаи сармоягузори хориҷӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ ҳамагӣ 1-то таҳия карда шудааст. Ба ақидаи мо муҳимтарин муаммоҳои ин раванд инҳо шуда метавонанд:

- соҳаи таҳсилоти олии мамлакат ҳамчун соҳаи афзалиятнок дар ҷолибнокии сармоягузориҳои хориҷӣ доништа намешавад;
- дар ягон муассисаи олии касбӣ ҳамчун сохтори махсус оид ба ҷолибнокии сармоягузориҳои хориҷӣ мавҷуд намебошад;
- умуман вучуд надоштани раванди тарғиботи муассисаҳои олии касбӣ ҳамчун объекти сармоягузориҳои хориҷӣ дар мамлакат.

Барои бартараф намудани камбудихо ва мушкилотҳои дар боло зикр гардида метавон чунин вазифаҳоро иҷро намуд:

- тарғиби фаъолнаи соҳаи таҳсилоти олии касбии мамлакат барои ҷолибнокии сармоягузориҳои хориҷӣ;
- ташкили сохторҳои махсус оид ба таҳияи лоиҳаҳо барои ҷолибнокии сармоягузориҳои хориҷӣ дар муассисаҳои олии касбии мамлакат;
- таҳия ва коркади усулҳои муоссири ҷолибнокии сармоягузориҳои хориҷӣ барои соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дар мамлакат;
- дарёфти роҳҳои муоссири истифодаи натиҷаи корҳои илмӣ-методии олимон ҳамчун асоси ҷалби сармояи хориҷӣ барои муассисаҳои олии касбӣ.

Хулоса ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбии мамлакат муҳимтарин масъалаи навсозӣ ва пешрафти ин соҳа доништа шуда, Ҳукумати мамлакат барои ҳалли муаммоҳои дар ин самт мавҷуда чораҳои гуногун андешидааст.

АДАБИЁТ

1. Глухов В.В., Коробко СБ., Маринина Т.В. Экономика знаний. Оценка интеллектуальной собственности. Оптимизационные модели. Стратегия планирования. //ПИТЕР-2003.527с.
2. Маҷмӯаи омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019-саҳ.60-65.
3. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” Душанбе, 2016 сол.
4. www.maorif.tj.

Усмонова Т.Ц.

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ АЗ РӢИ ШАКЛҲОИ МОЛИКИЯТ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Дар мақола шуғли аҳолии вилояти Хатлон мавриди таҳлили омори қарор гирифта шуда, аҳолии машғул аз рӯи шаклҳои гуногуни моликият давлатӣ, хусусӣ, коллективӣ ва моликият бо иштироки хориҷӣ таҳлил ва баррасӣ гардидааст. Чуноне, ки аз рафти гузаронидани таҳлили маълумотҳо бар меояд ҷаҳлияти иқтисодии аҳолии машғул дар вилоят асосан аз ду баҳши асосӣ вобастагӣ дорад, баҳши воқеӣ ва баҳши хизматрасонӣ. Дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ аз ҳамма зиёд аҳоли ба шуғл фаро гирифта шудааст, ки дар байни солҳои таҳқиқшаванда рӯ ба афзоиш ниҳодааст, соли 2013 ин нишондиҳанда 255435 нафар ё 92% ва соли 2019 308445 ё 93,3% ро ташкил намудааст, ки 1,3 б.ф. афзоиш ёфтааст. Дар баҳши саноати маъданҳои кӯҳӣ бошад аз 0,7% и соли 2013 ба 0,5 % дар соли 2019 расидааст, ки ин аз коҳишбӣи шуғл дар ин соҳа дарак медиҳад.

Калидвожаҳо: омори шуғл, шуғли аҳоли, бозори меҳнат, ҳавасмандии корманд, шароити корӣ, баҳши хусусӣ, баҳши давлатӣ, коллективӣ.

Усмонова Т.Дж.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЗАНЯТОСТИ ПО ФОРМАМ СОБСТВЕННОСТИ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье анализируется занятость населения Хатлонской области, анализируется и обсуждается население, занимающееся различными формами собственности государственной, частной, коллективной и имущественной с участием иностранцев. Согласно анализу данных, экономическая активность занятого населения в регионе в основном зависит от двух основных секторов: реального сектора и сектора услуг. В сельском хозяйстве, охоте и лесном хозяйстве наблюдается наибольшая занятость, которая за все исследуемый период росла: в 2013 году этот показатель составлял 255435 человек или 92%, а в 2019 году - 308445 человек или 93,3%.т.е. на 1.3%. выросла. В горнодобывающем секторе он составил соответственно 0,7% в 2013 году и 0,5% в 2019 году, что свидетельствует о сокращении занятости в этом секторе.

Ключевые слова: статистика занятости, занятость, рынок труда, мотивация сотрудников, условия труда, частный сектор, государственный сектор, коллектив

Usmonova T.J.

STATISTICAL ANALYSIS OF EMPLOYMENT BY PROPERTY FORMS IN KHATLON REGION

The article analyzes the employment of the population of the Khatlon region, analyzes and discusses the population engaged in various forms of state, private, collective and property ownership with the participation of foreigners. According to the analysis of the data, the economic activity of the employed population in the region mainly depends on two main sectors: the real sector and the service sector. In agriculture, hunting and forestry, the highest employment is observed, which has grown over all the studied periods: in 2013 this indicator was 255435 people or 92%, and in 2019 - 308,445 people or 93.3%, i.e. by 1.3%. increased. In the mining sector, it

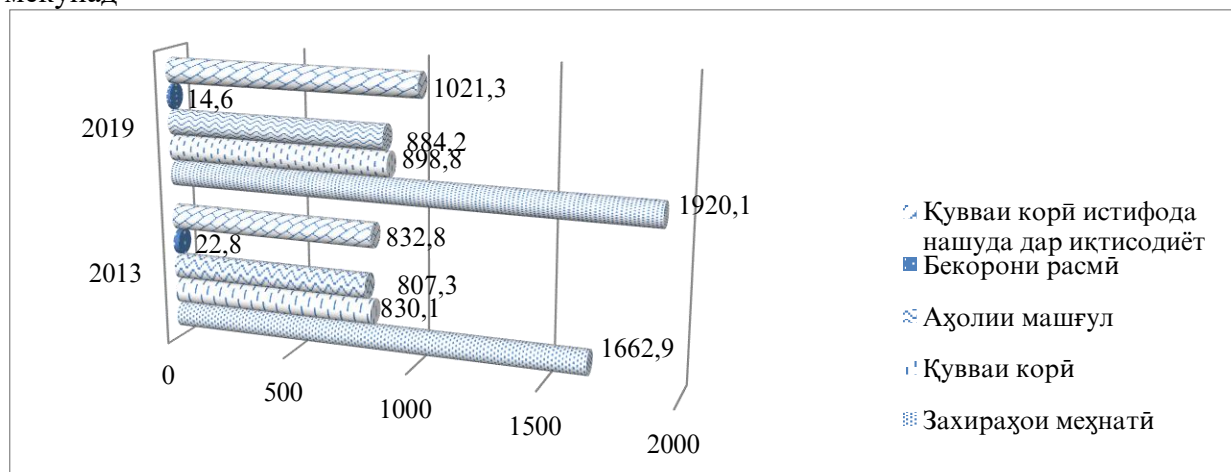
was 0.7% in 2013 and 0.5% in 2019, respectively, which indicates a decrease in employment in this sector.

Keywords: employment statistics, employment, labor market, employee motivation, working conditions, private sector, public sector, staff

Таҳлили омории шуғли аҳоли дар минтақаҳои ҷумҳурии имконият фароҳам меорад, ки доир ба вазъи кунунӣ ва тафовути нишондиҳандаҳо маълумотҳоро ҷамъоварӣ намуда, онҳоро арзёбӣ намоем.

Ба ҳолати январӣ соли 2020 дар Вилояти Хатлон 3348,2 ҳазор нафар аз ҷумла 599,5 ҳазор нафар аҳолии шаҳр ва 2748,7 ҳазор нафарро аҳолии деҳот ташкил менамояд.

Вилояти Хатлон нисбат ба дигар минтақаҳои ҷумҳурии аз рӯи сатҳи тобеияти шаҳру ноҳияҳо, аҳоли, захираҳои меҳнатӣ дар мамлакат мақоми аввалро ишғол мекунад. Захираҳои меҳнатӣ дар соли 2019-ум 58,6%-и шумораи умумии аҳолиро ташкил намуд, ки аз он 46,8% ё 898,8 ҳазор нафарро қувваи корӣ ва 98,4%-и он ё 884,2 ҳазор нафар қувваи корӣ дар иқтисодиёт машғул буданд. Аз инҷо бар меояд, ки сатҳи бекорӣ 1,6%-ро ташкил мекунад

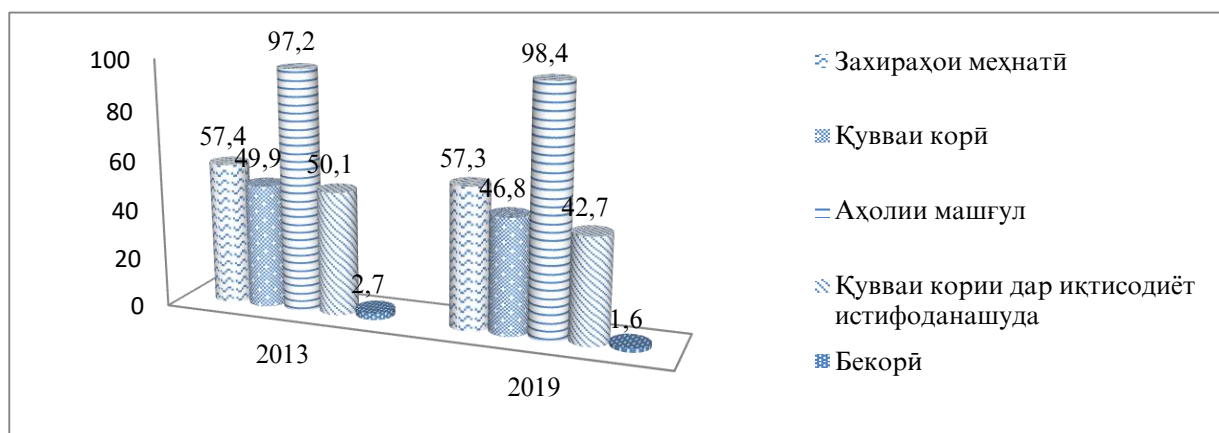
Диаграммаи 1. Динамикаи нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Хатлон (ҳазор нафар)

Сарчашма: Омори солони вилояти Хатлон // Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. – 2020. – С. 49-52.

Аз рафти таҳқиқи маълум гардид, ки шумораи бекорон дар соли 2019 нисбати соли 2013-ум наздики 36% коҳиш ёфта, дигар нишондиҳандаҳо зиёд шудаанд.

Дар солҳои таҳқиқгардида суръати рушди захираҳои меҳнатӣ 15,5%-ро ташкил мекунад, ки нисбат ба суръати рушди дигар нишондиҳандаҳо бештар аст. Агар афзоиши миёнаи мутлақи захираҳои меҳнатӣ 42866 нафарро ташкил карда бошад, пас суръати рушди миёна ба 2,4% мерасад. Дар ин давра ҳамасола ба ҳисоби миёна захираҳои меҳнатӣ 42866 нафар ё 2,4%-и афзоиш ёфтааст.

Дар сурати самарнок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, шумораи шуғлварзанда зиёд, нишондиҳандаи бекорӣ ва қувваи кории дар иқтисодиёт истифода нашаванда коҳиш меёбад [1.С, 219].

Диаграммаи 2. Динамикаи нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Хатлон дар солҳои 2013–2019 (%)

Сарчашма: Омори солони вилояти Хатлон // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. – 2020. – С. 49-52.

Аз маълумотҳои диаграммаи 2. маълум гардид, ки дар солҳои 2013-2019 нишондиҳандаи қувваи корӣ мувофиқан 49,9% ва 46,8%- ро ташкил мекунад. Дар ин давра 3,1 банди фоиз кам аз рӯи нишондиҳандаи мутлақ соли 2019 нисбати соли 2013-ум 68,7 ҳазор нафар зиёд шудааст.

Дар ин давра 456192 нафар ба шуғл фарогир шудаанд, ки 72,5%-и он ба бахши воқеӣ ва 27,4% ба бахши хизматрасонӣ рост меояд.

Ҷадвали 1

Тақсими аҳолии машғул дар иқтисодиёти Вилояти Хатлон аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ (бо %)

Нишондиҳандо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Соли 2019 нисбати соли 2013 банди %
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	100 382301	100 385048	100 392410	100 392889	100 431439	100 440023	100 456192	
Бахши воқеӣ аз он ҷумла:	278061 72,7	275352 71,5	277911 70,8	272165 69,3	312977 72,5	316429 71,9	330767 72,5	119,0
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	255435 92,0	252135 91,5	254237 91,5	249324 91,6	289475 92,5	293032 92,6	308445 93,3	120,8
Саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ	2298 0,7	2993 1,1	2629 1,0	2659 1,0	1882 0,6	1904 0,6	1821 0,5	79,2
Саноати коркард	9116 3,3	8791 3,2	9022 3,3	8958 3,3	10605 3,4	10252 3,2	9494 2,9	104,1
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об	6932 2,5	7899 2,9	6987 2,4	6027 2,2	5881 1,9	5453 1,8	5643 1,7	81,4
Соҳтмон	4280 1,5	3534 1,3	5036 1,8	5197 1,9	5134 1,6	5788 1,8	5364 1,6	125,5
Бахши хизматрасонӣ аз он ҷумла:	104240 27,3	109696 28,5	114499 29,2	120724 30,7	118462 27,5	123594 28,1	125425 27,4	120,3

Савдои яклӯхт ва чакана,	3146 3,0	4433 4,0	4778 4,2	4187 3,5	3970 3,3	4484 3,6	4018 3,2	127,7
Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	295 0,3	414 0,4	436 0,4	375 0,3	351 0,3	333 0,3	351 0,3	119,0
Нақлиёт, хочагии анбор ва алоқа	3953 3,8	3936 3,6	3377 3,0	3449 2,9	1990 1,7	2254 1,8	2194 1,8	55,5
Фаъолияти молиявӣ	4037 3,9	4656 4,2	5083 4,4	4687 3,9	3819 3,2	3798 3,1	3751 3,0	92,9
Маориф	58884 56,5	60544 55,2	62789 54,9	66992 55,5	69918 59,0	73573 59,5	74648 59,5	126,8
Тандурустӣ	25887 24,8	27248 24,8	28875 25,2	31401 26,0	32832 27,8	33369 27,0	34298 27,0	132,5
Дигар соҳаҳо	8038 7,7	8465 7,7	9161 8,0	9633 8,0	5582 4,7	5783 4,7	6165 5,0	76,7

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Хатлон // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. – 2013-2018, ва 2014-2019. – С. 71.

Чуноне, ки аз маълумотҳои қадвал бар меояд дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ аз ҳама бештар аҳоли ба шуғл фаро гирифта шудааст, ки дар байни солҳои таҳқиқшаванда рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Соли 2013 дар ин соҳа 255435 нафар ё 92%-и шуғли умумӣ рост меомад, ки дар соли 2019 ба 308445 нафар ё 93,3% баробар гардид. Дар давраи таҳқиқгардида шуғл дар ин соҳа 1,3% афзудааст. Дар бахши саноати маъданҳои кӯҳӣ бошад қошишҳои шуғл ба назар мерасад, яъне дар солҳои таҳқиқгардида -0,2 б.ф. кам шудааст.

Дар бахши хизматрасонӣ нишондиҳандаи бештари шуғл дар соҳаи маориф рост меояд, ки сол то сол тамоюли афзоишҳои дорад. Агар дар соли 2019 ҳиссаи он 59,5%-и шуғли бахши хизматрасониро ташкил кунад, пас нисбати соли 2013-ум 3 б.ф. зиёд шудааст. Дар соҳаи тандурустӣ низ афзоиши шуғл ба назар расида, дар соли 2019-ум 27%-и шуғли бахши хизматрасониро ташкил намудааст, ки нисбати соли 2013-ум 2,2 б.ф. зиёд шудааст.

Ба андешаи мо барои бештар гардонидани сатҳи шуғли аҳоли дар вилоят бояд корхонаҳои хурду миёнаро, ки тавлидкунандаи маҳсулоти истеъмолӣ барои аҳоли мебошанд бунёд намоем. Гарчанде, ки ба ҳолати январӣ соли 2019-ум 595 корхонаи саноатӣ дар ҳудуди вилоят фаъолият намояд, бо дарназардошти афзоиши захираҳои меҳнатӣ ва қувваи қорӣ ҳануз ҳам кам мебошад. Аз ин рӯ, ташкили қойҳои қорӣ дар заминаи ҷалби кадрҳои болаёқату қордон дар корхонаҳо аз манфиатҳои ҳамаҷониба, зеро дар ин ҳолат ҳам аҳоли ба шуғл фаро гирифта мешавад ва ҳам маҳсулотҳои истеъмолӣ ватанӣ тавлид гардида, воридоти он аз хориҷи кишвар қошиш меёбад ва ба қордиши моли ватани таъсири мусбат мерасонад.

Аз таҷрибаи мамлакатҳои мутараққӣ маълум аст, ки дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ғамхорӣ ва таваҷҷуҳ ба кадрҳои нисбат ба аҳолии воқеӣ бештар мегардад [2;4].

Ба андешаи олимони тоҷик Хушвахтзода Қ.Х., Гаибназаров Ш.У. дар замони ҳозира майли ҷавонон ба номгӯи зиёди касбҳои хеле душвор аст. Аксарияти ҷавонон дар бораи он касбҳои на танҳо тасаввурот надоранд, балки нашондиҳанда. Маҳз бо ин сабаб ҷавонон дар интихоби касб дуруст майл намекунанд. Ин омил боиси шомилшавӣ (қувваи қорӣ) ба бозори ғайрирасмии меҳнат мегардад. Азбаски манбаи асосии пулрақунӣ захираҳои меҳнатӣ ҷавонон ба ҳисоб мераванд, бояд раванди худмуайянқунӣ касбии он ба таври максималӣ оқилона ва идорақунанда бошад [5.С, 5].

Аз рафти таҳқиқи маълумотҳои шуғл дар Вилояти Хатлон маълум гардид, ки нишондиҳандаи шуғли аҳоли аз рӯи шакли молиқияти давлатӣ сол то сол қошиш меёбад.

Нишондиҳандаҳои шуғли аҳоли аз рӯи шаклҳои моликият дар вилояти
Хатлон (2013-2019) бо %

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Суръати зиёдшавӣ, банди фоизӣ
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул аз он ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият:	100	100	100	100	100	100	100	-
Давлатӣ	33,8	33,5	33,0	33,1	30,4	30,3	29,6	-4,2
Хусусӣ	53,1	53,2	54,0	53,6	57,2	56,2	56,4	3,3
Коллективӣ	11,9	12,1	11,9	12,0	11,2	12,3	13,3	1,4
Омехта бо иштироки хориҷиён	1,2	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2	0,6	-0,6

Сарчашма: Омори солони вилояти Хатлон // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон.– 2013-2018, ва 2014-2019. С. 51-52.

Аз маълумотҳои чадвали 2 бар меояд, ки соли 2013 шуғл аз рӯи моликияти давлатӣ 33,8%-и шуғли умумиро ташкил мекард. Ин нишондиҳанда дар соли 2019-ум 4,2 б.ф. коҳиш ёфта ба 29,6% баробар гардид. Дар соли 2019 шуғл аз рӯи моликияти хусусӣ ва коллективӣ мувофиқан 3,3 б.ф. ва 1,4 б.ф. зиёд шуда, шуғл аз рӯи моликияти давлатӣ ва омехта бо иштироки хориҷиён баракс -4,2 б.ф. ва -0,6 б.ф. коҳиш ёфтааст.

Аз натиҷаи таҳлили чадвали 2 хулоса баровардан мумкин аст, ки мавқеи соҳибкорони ватанӣ дар соҳаи иқтисодиёт баланд рафта истодааст, вале сармоягузориҳои хориҷӣ бо суръати баланд коҳиш ёфта истодааст, ки ин боиси аз байн рафтани мубодилаи иқтисодии байни вилоят ва соҳибкорони хориҷӣ мегардад. Мо олимони соҳаи иқтисодро зарур меояд, ки дар ин самт корҳои ташфиқотиву таҳқиқоти гузаронида, кӯшиш ба харҷ диҳем то ин ки сармояи хориҷиро ҷалб карда тавонем.

Муҳимияти масъалаи бозори меҳнат фарогирандаи аҳоли ба шуғл зимни ироаи Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардида буд: «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ ва беҳбуди вазъии бозори меҳнат ҳадафи олии худ эълон намудааст» [3].

АДАБИЁТ

- 1 Каримова И.И., Пулатова М.Х., Хусусиятҳои муаммои шуғлноки дар баъзе кишварҳои дар ҳоли рушд дар шароити муосир / И.И. Каримова, М.Х. Пулатова // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2020. №9. С 219.
- 2 Мирзоев А.Қ., Мирзоева А.Д. Захираҳои меҳнатӣ: истифода ва пешомадҳо (дар мисоли минтақаи Кӯлоб) / А.Қ. Мирзоев, А.Д. Мирзоева // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2019. №1. С 92.
- 3 Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сайти расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 ш. Душанбе-<http://www.president.tj>.
4. Рахимов Ш.М., Дусматов Б.М. Зарубежный опыт государственного регулирования инновационной деятельности в сфере услуг//Вестник Таджикского национального

университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2/9 (190). С. 66-71.

5. Хушвахтзода Қ.Х., Гаибназаров Ш.У. Сабабҳои воридшавии қувваи қорӣ ба бозори ғайрирасмии меҳнат / Қ.Х. Хушвахтзода, Ш.У. Гаибназаров // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2020. №10. Қ 1. С 5.

УДК 336

Коситова У.О., Исмоилова Д.М., Мӯминова Н.Р.

САҲМИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи саҳми молияи давлатӣ ва таъсири он ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии давлат мавриди муҳокима қарор дода шудааст. Қайд кардан лозим аст, ки танҳо дар ҳолати истифодабарии ғайриқонуна ва моҳиронаи молияи давлатӣ ҳамчун инструменти таъсиррасонӣ ба раванди тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият амалигардонии тағйирёбии қатъӣ дар раванди муосири тараққиёти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир мебошад.

Мавзӯи мазкур баҳсталаб ва рӯзмарра мебошад, чунки баъди мустақил гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нишонаҳои соҳибистиклол будани ӯ аз низоми молиявии мустақил, бучети давлатии мустақил, пешбурди сиёсати молиявии худӣ ва мустақилона идора кардани он, асҳори миллий иборат мебошад. Бинобар ин баҳо додан ба ҳолат, камбудихо ва дурномаи тараққиёти низоми молиявии ҷумҳурӣ хело муҳим аст.

Дар замони муосир дарк кардани табиати молия, фаҳмидани хусусиятҳои амал кардани он, дида баромадани тарзҳои аз ҳама бештар истифодабарии он бо мақсади тараққиёти самараноки истеҳсолоти ҷамъиятӣ зарурияти худро дорад.

Доштани дониши мукамал дар соҳаи ғайриқонунаи молиявӣ имрӯзҳо боз барои он лозим аст, ки мамлакат бӯҳрони иқтисодӣ ва молиявиро аз сар гузаронида истодааст.

Ташаккулёбии фондҳои пулӣ ва моддии давлат, ба даст овардан ва масрафи онҳо бевосита ба мавҷудияти давлат ва вазифаҳои ба зиммаи он гузошташуда вобастагии калон дорад. Дар ҳамаи зинаҳои рушди ҷамъият саҳми молияи давлатӣ ҷои муҳимро ишғол намуда, омӯзиши он аҳамияти хоса дорад.

Мафҳумҳои калидӣ: молияи давлатӣ, бучети давлатӣ, қарзи давлатӣ, андоз, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ.

Коситова У.О., Исмоилова Д.М., Мӯминова Н.Р.

ВКЛАД ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ

В этой статье обсуждается вклад государственных финансов и их влияние на социально-экономическое развитие страны. Следует отметить, что только в случае активного и умелого использования государственных финансов как инструмента воздействия на процесс социально-экономического развития общества, можно кардинально изменить современный процесс экономического развития Республики Таджикистан.

Данная тема является спорным и актуальным, поскольку после обретения Республикой Таджикистан независимости одним из признаков ее независимости является

независимая финансовая система, независимый государственный бюджет, проведение ее финансовой политики и ее независимое управление и национальная валюта. Поэтому очень важно оценить состояние, недостатки и перспективы развития финансовой системы страны.

В современных условиях необходимо понять природу финансов, понять особенности их функционирования, рассмотреть наиболее распространенные способы их использования для эффективного развития общественного производства.

Формирование денежных и материальных фондов государства, их приобретение и расходование напрямую связаны с существованием государства и возложенными на него задачами. Государственные финансы играют важную роль на всех этапах развития общества, и их изучение имеет особое значение.

Ключевые слова: государственные финансы, государственный бюджет, государственный долг, налоги социально-экономическое развитие.

Kositova U.O., Ismoilova D.M., Muminova N.R.

CONTRIBUTION OF STATE FINANCES TO SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

This article discusses the contribution of public finance and its impact on the socio-economic development of the country. It should be noted that only in the case of active and skillful use of public finances as a tool to influence the process of socio-economic development of society, it is possible to radically change the modern process of economic development of the Republic of Tajikistan.

This topic is controversial and relevant, since after the Republic of Tajikistan gained independence, one of the signs of its independence is an independent financial system, an independent state budget, the implementation of its financial policy and its independent management and the national currency. Therefore, it is very important to assess the state, shortcomings and development prospects of the country's financial system.

In modern conditions, it is necessary to understand the nature of finance, to understand the features of their functioning, to consider the most common ways of using them for the effective development of social production.

The formation of monetary and material funds of the state, their acquisition and spending are directly related to the existence of the state and the tasks assigned to it. Public finance plays an important role at all stages of the development of society, and their study is of particular importance.

Keywords: public finance, state budget, public debt, taxes, social and economic development.

Хусусияти хоси даҳсолаҳои охир ин афзоиши ҳислати молиягунҷоиши рушди иқтисодӣ мебошад. Барои ишораи ин раванд истилоҳҳои мухталиф истифода бурда мешаванд - "молиякунонӣ", "молия", "маблағгузорӣ"-и иқтисодӣ чашонӣ. Он ҳам дар афзоиши мураккабӣ ва миқёси умумии низомҳои муосири молиявӣ, фарқияти хизматрасониҳои молиявӣ ва ҳам афзоиши вобастагии бахши воқеии иқтисодӣ аз вазъи низомии молиявӣ зоҳир мегардад.

Дар замони муосир чашон - чашони муносибатҳои ҳамачониба ва пурқудрати моливу пулӣ ба шумор меравад. Онҳо ҳаёти дохилии ҳар як давлат ва фаъолияти онро дар арсаи байналмиллалӣ фаро мегиранд. Дар сатҳҳои гуногун дар раванди такрористехсолот, аз корхона оғоз намуда то ба иқтисодӣ милли дар маҷмӯъ фондҳои воситаҳои пулӣ ташаккул меёбанд. Дар баробари ин, муҳим нест ки пул дар қадом шакл баромад менамояд:

дар шакли аломатҳои нақдинаи қоғазӣ, кортҳои қарзӣ ва ё ин ки маблағҳое, ки дар суратҳисобҳои бонкӣ дар шаклҳои гуногун ҷойгир карда шудаанд.

Нақш ва аҳамияти фишангҳои молиявӣ ва пуливу қарзӣ дар маҷмӯъ ва хусусан молияи давлатӣ дар шароити васеъ намудани муносибатҳои бозоргонӣ, рушди минбаъдаи онҳо дар иқтисодиёт ногаҳон меафзояд. Ислоҳоти муносибатҳои ҷамъиятӣ, истифодабарии чораҳои зиддибӯхронӣ - дарки таҷрибаи ҳам ҷаҳонӣ ва ҳам ватанӣ, ошкор намудани равандҳои таҳаввулотӣ ва ногаҳониро талаб мекунад, ки ба аз худ намудани талаботи бомуваффақияти бозорӣ, шаклҳо ва усулҳои таъминоти молиявии тағйиротҳои ба амал меомада аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ мусоидат менамояд.

Таи солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи комплекси ислохотро амалӣ мегардонад. Дар доираи ин барномаи ислохот ба масъалаҳои идоракунии молияи давлатӣ (ИМД) диққати махсус дода мешавад.

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии низоми молияи давлатӣ ва мувофиқи вазифаҳои дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2025, Стратегияи ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ барои солҳои 2015 - 2025 ва Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2018 - 2020 муайянгардида ва суръат бахшидан ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар соли 2021 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 тасдиқ карда шуд. Мақсади Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2030 (минбаъд дар матн - Стратегияи ИМД) муайян намудани барномаи нисбатан муфассали ислоҳоти ИМД мебошад.

Стратегияи қабулшудаи ИМД имкон медиҳад, ки:

- бо дарназардошти пайгириона ва афзалиятнок будани ислоҳот тамоми саъйу кӯшиш ба татбиқи он равона карда шавад;
- ислоҳотҳои гуногун дар соҳаи ИМД ҳамоҳанг ва мувофиқ карда шаванд;
- самаранокии ислоҳоти татбиқгардида баланд бардошта шавад;
- ҳамоҳангии донорҳо беҳтар ва кӯмаки онҳо ба афзалиятҳои асосӣ равона карда шавад.

Иҷрои се вазифаи асосии низоми ИМД, яъне риояи интизоми умумии молиявӣ, таъмини тақсмоти стратегии захираҳо, таъмини самаранокии фаъолияти ҷорӣ барои ба даст омадани мақсадҳои зерин имконият медиҳад:

- назорати даромад, харочот ва қарз ва тавозуни устувори байни онҳо;
- тақсими захираҳо бо дарназардошти афзалиятҳои стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- хизматрасониҳои самарабахш ва оқилонаи давлатӣ.

Мақсади Стратегияи дарозмӯҳлати ИМД дар давраи аз соли 2018 то соли 2030 иборат мебошад аз:

- а) беҳтар намудани интизоми муттаҳидгардонии (агрегированной) молиявӣ (барои ниғаҳдошти устувории молияи давлат);
- б) самаранокии тақсими захираҳо (барои тақсими нисбатан самараноки захираҳо мувофиқи афзалиятҳои стратегӣ);
- в) самаранокии хизматрасонӣ (барои хизматрасонии босифати давлатӣ бо харочоти нисбатан кам). Вобаста ба мақсадҳои дарозмӯҳлат Стратегияи ИМД ҳафт вазифаи зерин ва мутассилии татбиқи онҳоро муайян менамояд:

Вазифаҳои давраи кӯтоҳмӯҳлат:

Вазифаи 1: тақвияти суббот, эътимодноқӣ, мукамалӣ ва шаффофияти буҷет.

Вазифаҳои давраи миёнамӯҳлат:

Вазифаи 2: тақсими дурусти салоҳиятҳо дар сатҳи марказии ҳокимият.

Вазифаи 3: рушди иқтисодии миллии ИМД.

Вазифаи 4: беҳсозии низоми харочот ва мувозинат.

Вазифаи 5: беҳсозии раванди таҳияи буҷет дар асоси сиёсат.

Вазифаи давраи дарозмӯҳлат:

Вазифаи 6: автоматиконии тамоми равандҳои тижоратии низоми ИМД ва қорӣ қардани СЯХ-и муносиб.

Вазифаи 7: рушди ғайримарказикунонии хазина.

Бо мақсади дар амал татбиқ намудани Стратегияи ИМД Ҳукумати ҚТ таҳти раёсати Вазорати молия Шӯрои ИМД-ро ташкил намуд, ки ҳамаи ҷонибҳои ба ислоҳоти ИМД манфиатдор ба он шомил шуданд.

Амалигардонии тағйирёбии қатъӣ дар раванди муносири тараққиёти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар ҳолати истифодабарии фаъолна ва моҳиронаи молияи давлатӣ ҳамчун инструменти таъсиррасонӣ ба раванди тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият имконпазир мебошад, ки ин пеш аз ҳама зарурияти даркнамоии мундариҷаи молия, нақш ва таъсири онро ба тамоми самтҳои раванди тараққиёти ҷамъият ифода менамояд.

Дар низоми молиявии мамлакат молияи давлатӣ мавқеи намоён ва асосиро ишғол менамояд. Он тамоми ҳавзаҳои ҷомеаро фаро гирифта, аз муносибатҳои пулии шахсони воқеӣ то муносибатҳои пулии давлат сабзида мерасад. Барои дигар муносибатҳои пулӣ муносибатҳои молиявии давлат нақши роҳнаморо иҷро менамояд.

Молияи давлатӣ яке аз қисмҳои муҳими илми иқтисодиёт ба шумор рафта, омӯзиш ва тадқиқи он ҳанӯз аз давраи пайдо шудани аввалин низомҳои давлатдорӣ оғоз шудааст [3]. Молияи давлатӣ фишанги асосии давлат барои танзими иқтисодиёт бо мақсади баровардани давлат аз ҳолатҳои бухронӣ ба шумор меравад. Аз рӯи моҳияти иқтисодӣ молияи давлатӣ – ин муносибатҳои пулӣ мебошанд, ки барои тақсимот ва азнавтақсимкунии арзиши маҳсулоти ҷамъиятӣ равона қарда шуда, он пурра дар ихтиёри давлат қарор дорад. Муносибатҳои пулӣ бо ташкили захираҳои молиявӣ, ки дар ихтиёри давлат воқеъ ҳастанд, вобастагии зич доранд. Захираҳои пулӣ бевосита барои иҷрои вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии давлат лозиманд.

Ба таркиби молияи давлатӣ бучети давлатӣ ва фондҳои ғайрибучетии давлатӣ дохил мешаванд. Бино ба ҷойгоҳе, ки дар низоми молиявӣ ишғол шудааст, бучаи давлатӣ нақшаи асосии молиявии давлат барои соли молиявии қорӣ ба ҳисоб рафта, дорои эътибори қонун мебошад. Бучаи давлатӣ аз ҷиҳати мундариҷаи моддии худ фонди мутамаркази воситаҳои пулии давлат мебошад. Он аз ҷиҳати табиати иҷтимоӣ-иқтисодии худ олои асосии тақсим ва азнавтақсимкунии ММД ва даромади миллии давлат мебошад.

Молияи давлатӣ маҷмӯи ягонаи амалиёти молиявии мақомоти идоракунии давлатӣ мебошад, ки бо ёрии он воситаҳои пулӣ ҷамъ оварда шуда, хароҷотҳои пулӣ амалӣ гардонидани мешавад. Мундариҷа, мафҳумҳо ва сохтори молияи давлатиро вазифаҳои давлат ва сохтори низоми мақомоти идоракунии давлатӣ муайян мекунанд [4, с.45].

Яке аз субъектҳои ин муносибатҳо давлат буда, ҳамчун субъекти дигар шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ташкилотҳои байналхалқии молиявӣ, дигар мамлакатҳо баромад қарда метавонанд.

Таъиноти асосии молияи давлатӣ – таъмини ташкил ва истифодабарии захираҳои молиявӣ аст, ки барои амалигардонии вазифаҳои ӯ заруранд. Шарти муҳими пайдоиши молияи давлатӣ - мавҷудияти давлат ва низоми молиявӣ ба шумор меравад. Молияи давлатӣ бо воситаи ҳаракати пулҳо ба вучуд меояд.

Рӯзмарра ва баҳсталаб будани мавзӯи мазкур дар он аст, ки баъди мустақил гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нишонаҳои соҳибистиқлолият ин низоми молиявии мустақил, бучети давлатии мустақил, пешбурди сиёсати молиявии худӣ ва мустақилона идора қардани он, асбори милли мебошад. Барои ҳамин баҳо додан ба ҳолат, камбудихо ва дурнамои тараққиёти низоми молиявии ҷумҳури зарур аст.

Мақсади асосии давлат дар шароити иқтисоди бозоргонӣ пеш аз ҳама тараққиёти босуботи иқтисодӣ, амал қардани ислоҳоти низоми бучети давлатӣ, таъмини оддии фаъолияти мақомотҳои давлатӣ, фароҳам овардани шароити мусоит барои рушди

соҳибкорӣ, чалби сармоя ва воридоти технологияҳои пешрафта ва дар ин замина ташкил кардани ҷойҳои ҳолӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли мебошад.

Зарурияти молияи давлатӣ дар шароити муносибатҳои моливу пулӣ бо он ифода мегардад, ки молия барои тақсими арзиши маҳсулоти ҷамъиятӣ муҳим аст. Танҳо бо воситаи категорияи молия ин раванд амалӣ гардонида мешавад.

Молияи давлатӣ нақши муҳимро дар сохтори муносибатҳои бозоргонӣ ва дар механизми ин танзимкунӣ аз тарафи давлат иҷро намуда, он қисми ҷудонашавандаи муносибатҳои бозоргонӣ ва ҳамзамон инструменти муҳими амалигардонии сиёсати давлатӣ ба шумор меравад. Бинобар ин имрӯзҳо донишмандони табиати молия, дарк намудани хусусиятҳои амал кардани он, дида баромадани тарзҳои аз ҳама бештар истифодабарии он бо мақсади тараққиёти самараноки истеҳсолоти ҷамъиятӣ муҳим аст.

Дониши мукамал дар соҳаи фаъолияти молиявӣ имрӯзҳо боз барои он лозим аст, ки мамлакат бӯҳрони иқтисодӣ ва молиявиро аз сар гузаронида истодааст.

Имрӯзҳо муаммоҳои беҳдошти молиявӣ ҳақиқатан ҳамагонро ба ҳаяҷон овардааст. Чунки он ҳодисаҳое, ки дар шароити имрӯза дар соҳаи молия ба амал омада истодаанд бо неқӯаҳолии шахсии ҳар як фард алоқаманд мебошанд. Ҳаҷми ғоида ва андозҳо, ҳиссаҷудокуниҳо ба суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, нархи саҳмияҳо ва вомбаргҳо, шакли маблағгузориҳои воситаҳо ба истеҳсолот ва соҳаи иҷтимоӣ ва ғайра – чунин масъалаҳо дар шароити имрӯза на танҳо дар доираи ҳукумати баҳсталаб гардидаанд, балки ҳар яки моро низ ба изтироб оварда истодаанд.

Ба шарофати заҳмати софдилонаи халқамон дар зарфи си сол мо дар роҳи таъмин намудани рушди сиёсату иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии кишвар ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидем. Солҳои аввали истиқлолият барои мардуми мо давраи озмоиши саҳту сангини таърих буд. Дар ибтидои солҳои навадуми асри гузашта Тоҷикистон бар асари муҳолилаи баъзе кишварҳои хориҷӣ, ки зери шиори демократикунони ҷомеа сурат гирифт, ба гирдоби муҳолифатҳои шадиди дохилӣ гирифтгор шуда, ин раванд ба ҷанги шахрвандӣ ва фоҷиаи бародаркушӣ оварда расонид.

Қариб дар даҳ соли истиқлолият тамоми нерӯ ва талошҳои ҳукумати кишвар барои барқарор кардани ҳокимияти конституционӣ ва рукнҳои давлатдорӣ, пеш аз ҳама, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ, ба Ватан баргардонидани беш аз як миллион нафар фирориён, барқарорсозии баъдичангӣ, таъмини сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ равона гардид.

Дар натиҷаи ҷораҳои андешидаи Ҳукумати мамлакат танҳо аз ибтидои солҳои 2000-ум сар карда, мо ба марҳалаи рушд ворид шудем ва пешрафти босуботи иқтисодиёт, беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардумро тавассути суръат бахшидани корҳои бунёдкориву созандагӣ ва татбиқи ислоҳоти фарогир дар ҳамаи соҳаҳо таъмин намудем.

Баъдан мо тамоми захираву имкониятҳо ва саъю талоши худро ба иҷрои вазифаҳои тибқи се ҳадафи стратегияи миллӣ пешбинишуда - таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳойаз бунбасти коммуникатсионӣ ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ сафарбар сохтем.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллӣ рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи баҳши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат ҳадафи олии худ эълон намудааст.

Соли ҷорӣ барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои дар ҳуҷҷатҳои стратегӣ пешбинишуда қадамҳои устувор гузошта шуд.

Дар натиҷаи амалӣ намудани вазифаҳои дар Паёми соли гузашта баёншуда соли 2020 ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 82,5 млрд. сомонӣ баробар гардида, суръати рушд 4,5 фоизро ташкил дод, таваррум дар сатҳи 9,4 фоиз нигоҳ дошта шуд [2.с.4].

Дар ин давра 9,7 фоиз афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ 8,8 ва гардиши савдои хоричӣ 0,8 фоиз, аз ҷумла содирот дар ҳаҷми 19,8 фоиз заминаи рушди иқтисоди кишварро ба вучуд овард.

Хусусан, истеҳсоли маҳсулоти озуқа нисбат ба соли 2019-ум 28,3 фоиз афзоиш ёфт, ки ба беҳтар таъмин гардидани бозори дохилӣ бо маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ мусоидат намуд.

Ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ дар ҳаҷми умумии беш аз 5,4 миллиард сомонӣ сармояи хоричӣ, аз ҷумла 1,3 миллиард сомонӣ сармояи мустақими хоричӣ ҷалб карда шуд.

Соли гузашта 300 коргоҳу корхонаи нави саноатӣ бо беш аз 6500 ҷойи корӣ, 157 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва биноҳои иловагӣ барои 63 ҳазор нафар хонанда, 108 муассисаи тиббӣ ва ба масоҳати беш аз 1,2 миллион метри мураббаъ манзили истиқоматӣ сохта, ба истифода дода шуданд.

Дар ин давра зиёда аз 193 ҳазор ҷойи кори доимӣ ва мавсимӣ ташкил карда шуда, даромади пулии аҳоли 10 фоиз афзоиш ёфт.

Пасандозҳо дар низоми бонкии кишвар дар соли 2020 –ум 17,2 фоиз афзуда, 11,4 миллиард сомониро ташкил карданд, ки ин гувоҳи зиёд шудани даромади аҳоли ва эътимоди мардум ба ташкилотҳои қарзӣ мебошад.

Соли 2020 дар саросари кишвар 18300 иншооти истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ба истиқболи ҷашни сисолагии истиқлол банақшагирифташуда, ки бештари онҳо иншооти соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва варзиш мебошанд, бунёд ва ба истифода супорида шуда, бо ҳамин роҳ даҳҳо ҳазор ҷойи нави корӣ муҳайё карда шуданд.

Шумораи аҳоли дар кишвар аз 5,4 миллион нафари соли 1990 ба 9,2 миллион нафар дар соли 2020 расид ва дар назар аст, ки соли 2023 аҳолии кишвар ба 10 миллион нафар мерасад.

Аз 1 –уми сентябри соли 2020 барои беҳтар намудани шароити иҷтимоии аҳоли нафақа, музди меҳнати кормандони ташкилоту муассисаҳои бучетӣ ва стипендияҳо 15 фоиз, маоши кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва хизматчиёни ҳарбӣ 10 фоиз зиёд гардида, нафақаи гурӯҳи маъюбоне, ки ба нигоҳубин ниёз доранд, 50 фоиз зиёд карда шуд.

Дар назар бояд дошт, ки қисми даромади бучети давлатӣ аз 6,5 миллиард сомони соли 2010 дар соли 2020 ба 24 миллиард сомонӣ расонида мешавад, ки афзоиши он қариб 4 баробар ва ҳиссаи хароҷоти соҳаҳои иҷтимоӣ 43,7 фоизро ташкил медиҳад [1. С.1].

Дар бучети соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба соҳаҳои фарҳангу варзиш 17,3 фоиз, илму маориф 14, суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли 9,5 ва тандурустӣ 7,2 фоиз зиёд маблағ равона карда мешавад.

Тибқи нақшаҳои тасдиқшуда дар соли 2020 афзоиши қисми даромади бучети давлатӣ нисбат ба соли 2019 пешбинӣ шуда буд, аммо бо сабаби ба амал омадани касалии пандемия он нисбатан кам гардид, суръати рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 4,5 фоиз ва таваррум дар сатҳи на зиёда аз 9,4 фоиз таъмин гардида, даромади пулии аҳоли на кам аз 10 то 15 фоиз афзоиш ёфт [2. С.4].

Бо вучуди дастовардҳо дар соли 2020 камбудиву мушкилот дар вазъи воқеии иқтисодӣ ба вучуд омаданд. Аз он ҷумла, бо сабаби камфаъолияти баъзе вазорату идораҳо, дар натиҷаи таъсири омилҳои манфии берунӣ ба иқтисодӣ, алаҳусус бемории пандемия хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли, гардиши савдои хоричӣ, воридот ва қарздиҳӣҳокиш ёфта, иҷрои қисми даромади бучети давлатӣ таъмин нагардид. Вале сарфи назар аз ин, маблағгузориҳои соҳаҳои иҷтимоӣ аз бучети давлатӣ сари вақт ва пурра иҷро карда шуд [2].

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ба тарзи ҷиддӣ нақши танзими молиявӣ тағйир ёфта меистад. Он ҳамчун яке аз омилҳои муҳими тараққиёти иқтисодӣ дар шароити даҳолати маҳдуди давлат ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ баромад менамояд. Механизми ҳақиқии таъсири молиявӣ ба иқтисодӣ ҳамчун маҷмӯи тараққишаванда зоҳир

мегардад, ки аз чузъҳои алоҳидае чамъ оварда шудаанд, ки ҳислати таъсири махсусро доранд.

Молия як қисми ҷудонашавандаи ҳам иқтисодиёт, инчунин соҳаи иҷтимоӣ буда, ба онҳо ҳам сифатан ва ҳам миқдоран таъсир мерасонад. Омӯзиш ва кушода додани молияи давлатӣ ба ҳамагон имкон медиҳад, ки онҳо дар бораи ба кучо ва барои ҷӣ истифода бурдани андозхое, ки аз корхонаҳо ва шаҳрвандон ситонида мешаванд, оид ба сабабҳо ва оқибатҳои касри бучет ва роҳҳои бартараф намудани он бохабар гарданд.

Омӯзиши чуқури табиати иқтисодии молияи давлатӣ ва хусусиятҳои махсуси он имкон медиҳанд, ки роҳҳои беҳтар истифода бурдани категорияи мазкур дар таҷрибаи хоҷагидорӣ фаъолноктар коркарда баромада шаванд, чораҳои, ки ба солимгардонии молиявии иқтисодиёт равона гардидаанд ва такмилдиҳии алоқамандии молиявӣ дар мамлақати мо аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шаванд.

Аз дарк намудани моҳияти молияи давлатӣ амал намудани низоми молиявии давлат, ботартибии фаъолияти ҳамаи бандҳо ва зернизомиҳо вобаста аст. Ба ғайр аз ин, доштани дониши кофӣ оид ба фаъолияти соҳаи молия дар шароити мамлақати мо муҳим аст, чунки он дар шароити ҳозира бӯҳрони иқтисодӣ ва молиявиро аз сар гузаронида истодааст. Бе фаъолияти аниқи низоми молиявӣ солимгардонии иқтисодиёт, тараққиёти робитаҳои молиявии дохилӣ ва берунӣ ғайриимкон мебошад. Беҳтар намудани низоми молиявӣ барои устувор намудани фаъолияти он муҳим аст.

Дар ҳулоса қайд карданӣ ҳастем, ки аз саҳми молияи давлатӣ амал намудани низоми молиявии давлат, ботартибии фаъолияти ҳамаи бандҳо ва зернизомиҳо вобаста аст. Ба ғайр аз ин, доштани дониши кофӣ оид ба фаъолияти соҳаи молия дар шароити мамлақати мо муҳим аст, чунки он дар шароити ҳозира бӯҳрони иқтисодӣ ва молиявиро аз сар гузаронида истодааст. Бе фаъолияти аниқи низоми молиявӣ солимгардонии иқтисодиёт, тараққиёти робитаҳои молиявии дохилӣ ва берунӣ ғайриимкон мебошад. Беҳтар намудани низоми молиявӣ барои устувор намудани фаъолияти он муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2020 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2019, №11, мод.682; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 майи соли 2020, №1691)
2. Паёми Пешвои миллат Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.01.2021 с
4. Рахимов Ш.М. Реформирование финансовой системы - необходимое условие развития экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/9 (218). С. 88-93.
3. Финансы: Учебник / Под ред. В. М. Родионовой. – М.,2000

УДК 639.2+001.891.57(575.3)

Саидзода И.М., Шамсов Ф.Т., Мамадназаров И.Ш.

АМСИЛАИ КОНСЕПТУАЛИИ ПОПУЛЯТСИЯИ МОҲИҲО ДАР ЭКОСИСТЕМАИ ОБАНБОРИ “НОРАК”

Мақолаи додашуда масъалаҳои омӯзиш, таҳқиқ, таҳлил, идоракунӣ ва пешгӯии равандҳои экологии дар обанбори “Норак” рӯйдихандаро мавриди омӯзиш қарор додааст. Обанборҳо натавонанд ҳамчун маҳзани ниғаҳдорӣ оби ошомиданӣ, балки метавонанд ҳамчун

манбаи дастрасӣ ба маҳсулоти мохигӣ, коргоҳи истехсоли нерӯи барқ, сарчашмаи обёрии замин ва объекти истироҳатӣ хизмат расонанд. Дар мақола навишташуда амсилаи концептуалии популятсияи як гурӯҳи моҳиҳои обанбори “Норак” мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Ҳамин тариқ, таҳлилҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки амсилаҳои концептуалии сохташудаи экосистемаи обанборро барои омӯзиш ва тадқиқи таъсири антропогенӣ ба маҳзанҳои сунъии обӣ истифода бурдан мумкин аст. Инчунин тавассути амсилаҳои сохташуда санҷишҳои компютериҳо ҳам гузаронидан мумкин аст. Бо ёрии амсилаи мазкур иттилооти таҷрибавиро таҳлил, самтҳои асосии тағйирёбии бори биогениро муайян, ба вазъи экосистема баҳо ва дурнамои онро пешгӯиву тарҳрезӣ намудан мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: антропогенӣ, биогенӣ, экосистема, амсила, обанбор, популятсия, моҳӣ, фитопланктон, зоопланктон, бентос, дитритофаг, фитофаг.

Саидзода И.М., Шамсов Ф.Т., Мамадназаров И.Ш.

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПОПУЛЯЦИИ РЫБ В ЭКОСИСТЕМЕ ВОДОХРАНИЛИЩА “НУРЕК”

В данной статье исследовано, анализ, управления и прогнозирования экологических процессов в Нурекском водохранилище. Водохранилищу можно использовать не только как источник питьевой воды, но и как источник рыбной продукции, электростанции и источника орошения земель. В статье исследуется концептуальная модель популяции одной группы рыб Нурекского водохранилища. Таким образом, проведенный анализ показывает, что построенная концептуальная модель экосистемы водохранилища может быть использована для изучения антропогенного воздействия на искусственные водные ресурсы. Также возможно проведение компьютерных тестов с использованием встроенных моделей. С помощью этой модели можно анализировать экспериментальные данные, определять основные направления изменения биогенной нагрузки, оценивать состояние экосистемы и прогнозировать ее перспективы.

Ключевые слова: антропогенный, биогенный, экосистема, модель, водоем, популяция, рыба, фитопланктон, зоопланктон, бентос, детритофаги, фитофаги.

Saidzoda I.M., Shamsov F.T., Mamadnazarov I.Sh.

CONCEPTUAL MODEL OF FISH POPULATION IN THE ECOSYSTEM OF THE NUREK RESERVOIR

This article explores, analyzes, controls and predicts ecological processes in the Nurek reservoir. The reservoir can be used not only as a source of drinking water, but also as a source of fish products, a power plant and a source of land irrigation. The article examines a conceptual model of the population of one group of fish in the Nurek reservoir. Thus, the analysis shows that the constructed conceptual model of the reservoir ecosystem can be used to study the anthropogenic impact on artificial water resources. It is also possible to carry out computer tests using built-in models. Using this model, it is possible to analyze experimental data, determine the main directions of changes in the nutrient load, assess the state of the ecosystem and predict its prospects.

Key words: anthropogenic, biogenic, ecosystem, model, water body, population, fish, phytoplankton, zooplankton, benthos, detritivores, phytophages.

Амсилаи концептуалӣ. Дар мақолаи таҳияшуда масъалаҳои омӯзиш, таҳқиқ, таҳлил, идоракунии ва пешгӯии равандҳои экологии дар обанбори “Норак” рӯйдиҳандаро мавриди

омӯзиш қарор додаем. Обанборҳо натанҳо ҳамчун маҳзани ниғаҳдории оби ошомиданӣ, балки метавонанд ҳамчун манбаи дастрасӣ ба сафеда (моҳӣ), коргоҳи истеҳсоли нерӯи барқ, сарчашмаи обёрӣ замин ва объекти истироҳатӣ хизмат расонанд. Дар мақолаи илмӣ усулҳои амсиласозии маҳзанҳои оби пешниҳод шуда, амсилаи концептуалӣ ва риёзии обанбор сохта шудааст.

Шумораи корҳои таҳқиқотӣ, ки ба амсиласозии динамикаи популятсия ва биосенсҳои оби бахшида шудаанд, хеле зиёд мебошад. Баъзеи онҳо бевосита ба таҳлили экосистемаҳои обанборҳо бахшида шудаанд.

Масалан, В.В. Меншуткин ва Ю.И. Сорокин вазъи обанбори Рибинро статсионарӣ (ором) ва вобастагии байни манбаҳои ғизоиву истеъмоли ғизоро хаттӣ тасвир намуда, экосистемаи мазкурро амсиласозӣ кардаанд. Амсилаи математикии таҳиянамудаи онҳо ҳаҷман бузург буда, 15 тағйирёбандаи фазавӣ (аз бактериопланктон ва моҳичаҳо сар карда, то моҳҳои дарандаи тартиби дуюм)-ро дар бар гирифтааст [8;9].

Дар заминаи амсилаи сохташуда ба муаллифон муяссар гаштааст, ки онҳо методикаи амсилавии таҳқиқоти хосиятҳои экосистемаҳои обиро кор карда бароянд. Методикаи мазкур ба муаллифон имконият фароҳам овардааст, ки онҳо вобастагиҳои мутақобилаи компонентҳои экосистемаро миқдоран арзёбӣ намоянд.

Инсон обанборро ба хотири идора кардан ва оқилона истифода бурдан бунёд месозад. Идоракуни ба сохтор ва ҷузъҳои обанбор таъсир расонида, метавонад ба экодинамикаи он тағйиротҳои ғайри чашмдошту манфино эҷод созад. Маъз барои баъисобгирии таъсири ниёзии ин ё он реҷаи идоракуни ва баъодинӣ ба табудули имконпазири моддаҳо дар низоми сохтори экосистемаи обанбор аз методи тарърезии концептуалӣ ва риёзии истифода мебаранд. Амсиласозии концептуалӣ ва риёзии на танҳо экодинамикаи маҳзани обиро пешгӯӣ менамояд, балки гипотезаҳои алтернативиро нисбат ба принципҳои инкишофи равандҳои он месанҷад. Њангоми сохтани амсилаи маҳзанҳои оби зарур аст, ки комплекси омилҳои муайянкунандаи фаъолияти он - равандҳои экологӣ, гидрологӣ, гидродинамикӣ, антропогенӣ ва гидрометеорологӣ ба ҷисоб гирифта шаванд [8].

Таъсири антропогенӣ ба обанбор пеш аз ҳама аз рӯи шиддати (бори) биогении он муайян карда мешавад. Бинобар ин, ҳангоми тасвири ин раванд талаб карда мешавад, ки гардиши биогидрохимиявии моддаҳои биогенӣ, ки раванди сабзиши ҷосилро маъдуд карда метавонанд, ба таври мукамал ба ҷисоб гирифта шаванд.

Хусусияти таҳқиқоти мо, аз як тараф, дар он аст, ки барои муайянкунӣ ва арзёбии иқтидори моҳипарварии обанбор, бояд мо ҳам таркиби ҳурокаи (ратсионӣ) моҳҳои обанбор, ҳам таъсири мутақобилаи трофикии байни навъҳои гуногуни моҳӣ ва ҳам алоқамандии байни моҳиву дигар ҷузъҳои (компонентҳои) экосистемаро муфассал тасвир карда тавонем. Аз тарафи дигар, барои он ки мо ба раванди эвтрофикатсионии обанбор дуруст баҳо дода тавонем, бояд гардиши биогидрохимиявии моддаҳои онро ба таври муфассал тавсиф ва тасвир намоем [2;8].

Расми 1. Нақшаи ҷойгиршавии организмҳои

зинда дар обанбор

Аз ин рӯ, амсилаи концептуалиро бо дарназардошти шароит, хусусият ва муҳити экосистемаи обанбори “Норак” таҳия менамоем. Чунки дар обанбори “Норак” солҳои 1970-1980 таҳқиқотҳои илмии зиёде гузаронида шудааст ва онҳоро ҳамчун сарчашмаи илмӣ барои таҳияи мақола истифода мебарем.

Тамоми он организмҳои зиндае, ки дар обанбор зиндагӣ мекунанд дар (расми 1) оварда шудаанд.

Популятсияи моҳиёни обанборро мо вобаста ба тарзи дарёфти ғизо гурӯҳбандӣ менамоем. Мо популятсияи моҳиёни обанборро ба чор гурӯҳ ҷудо намуда, як гурӯҳи онро мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Чунки ин гурӯҳ нисбат ба гурӯҳҳои дигар шуморашон нисбатан зиёд аст.

Яъне моҳиёни фитофаг, бентофаг ва детритофаг – *зағорамоҳӣ, муйлабмоҳии оралӣ, ҷумҷумамоҳӣ*;

Дар амсилаи концептуалии экосистемаи обанбори “Норак” концентратсияи моҳиҳои гурӯҳи мазкурро мувофиқан бо тағйирёбандаи шартии M_{fbd} ишора мекунем. Дар асоси пойгоҳи ғизоии моҳиҳои обанбор ба амсила тағйирёбандаҳои зеринро дохил мекунем:

F_{ii} – *фитопланктон*, концентратсияи муттаҳидаи ҳамаи намудҳои обсабзҳои обанбор

B_{ns} – *бентос*, концентратсияи муттаҳидаи организмҳои бентосиро.

Аз сабаби он, ки дар экосистемаи обанбор нақши омили маҳдудкунандаи сабзиши фитопланктонро унсурҳои биогении карбон, нитроген ва ҳам фосфор бозӣ кунанд, бинобар ин, дар амсилаи концептуалӣ ҳар сеи ин унсурҳои биогениро ба ҳисоб гирифта, ин равандро *таъсири маҳдудгузори бисёрнома* меномем ва аз ишораҳои маъмули онҳо истифода мебарем:

P – *концентратсияи фосфори ғайриорганикӣ*;

N – *концентратсияи нитрогени ғайриорганикӣ*;

C – *концентратсияи карбони ғайриорганикӣ* [9].

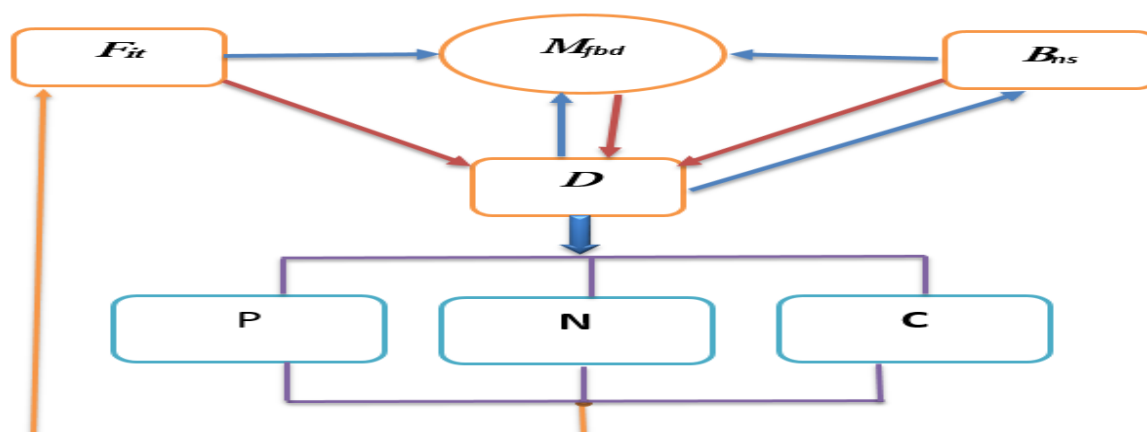
Дар асоси меъёрҳои амсиласозӣ ва тарзи интихоби тағйирёбандаҳои амсила, мо барои тасвири тавсифи экосистемаи обанбор аз ҳафт тағйирёбандаи фазавии M_{fbd} , F_{ii} , B_{ns} , P , N , C ва D истифода мебарем.

Ғизои дӯстдоштаи моҳиҳо (M_{fbd}) организмҳои бентосӣ (B_{ns}) ба ҳисоб рафта, ҳангоми норасоии бентос ин моҳиҳо ба истеъмоли ғизои ивазкунанда, яъне фитопланктон (F_{ii}) мегузаранд. Дар мавриди норасоии ҳам ғизои дӯстдошта (B_{ns}) ва ҳам ивазкунандаи он (F_{ii}), моҳиҳо (M_{fbd}) ба истеъмоли ғизои иҷборӣ, яъне детрит (D) мегузаранд, ки таркиби он ба ғайр аз массаи органикии ғайризинда (ҷасади организмҳо, обсабзҳо ва растаниҳои олии обӣ) инчунин аз бактерияҳо (деструкторҳо) иборат мебошад.

Фитопланктон (F_{ii}) мувофиқи қонунҳои стехиометрӣ ба сифати ғизоҳои истеъмолии худ аз унсурҳои биогении дар об ҳалшуда – концентратсияҳои умумии ғайриорганикии фосфор (P), нитроген (N) ва карбон (C) истифода мебаранд.

Концентратсияҳои умумии ғайриорганикии фосфор (P), нитроген (N) ва карбон (C) қабати оби обанбор тибқи таносубҳои стехиометрии ин унсурҳои биогенӣ аз ҳисоби таъзияи бактериявии детрити қабати об (D) барқарор ва пурра гардонида мешаванд;

Амсилаи концептуалии экосистемаи обанбори “Норак”-ро дар чунин намуд тартиб медиҳем.

Расми 2. Диаграммаи селии амсилаи концептуалии популятсияи моҳиҳои экосистемаи обанбори “Норак”

Хулоса ва натиҷаҳо. Дар мақолаи мазкур таҳқиқ ва пешгуи динамикаи популятсияи моҳиҳои экосистемаи обанбори “Норак” дар асоси механизми дарёфти ғизо ва истеъмоли он аз тарафи моҳиҳо, тасвири гардиши биогидрохимиявии моддаҳо ва тағйирёбии организмҳои биологиву ҷузъҳои химиявӣ дар намуди амсилаи концептуалӣ таҳия гардидааст. Амсилаи концептуалӣ имконият медиҳад, ки сохтор ва таркиби объекти таҳқиқотии тарҳрезиванда дар қарда шуда, пайвандҳои дохилӣ, хосиятҳои асосӣ, қонуниятҳои рушд ва худрушд, робита, вобастагӣ ва алоқамандии он бо объекту омилҳои муҳити атроф муайян қарда шавад.

Дар асоси таҳлил ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи экосистемаи обанбори “Норак” аввалин маротиба популятсияи моҳиҳо мувофиқи навъи ғизоҳо ва тарзи дарёфту истеъмоли онҳо таснифбандӣ шудаанд.

Амсилаи концептуалии таҳияшудаи экосистемаи обанбори “Норак” имконият медиҳанд, ки:

- ✓ таркиби объекти таҳқиқотии тарҳрезивандаи экосистемаи обанбори “Норак” дар қарда шавад;
- ✓ тарзҳои идоракунии объекти таҳқиқотӣ қорқард шуда, роҳҳои нисбатан содда ва самараноки идоракунии он вобаста ба мақсаду меъёрҳои гузошташуда муайян қарда шавад;
- ✓ дар заминаи амсилаҳои концептуалии сохташуда, амсилаҳои риёзӣ ва компютерӣ сохта шуда, дурнамои ҳолати объекти додашуда баҳодихӣ қарда шавад.

АДАБИЁТ

1. Комилов Ф.С. Амсиласозии популятсияи моҳиҳои экосистемаи обанбор / Ф.С. Комилов, И.М. Саидов, Ф.Т. Шамсов // Аҳбори шӯъбаи тоҷикистони Академияи илмҳои байналхалқии мактабҳои олий. 2017. №1. С.58-71.
2. Комилов Ф.С. Амсилаи математикии популятсияи моҳиҳои экосистемаи обанбори пастоб/ Ф.С. Комилов, И.М. Саидов, Ф.Т. Шамсов // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои табиӣ. 2017. №1/3. С. 18-25. ISSN 2413-452X.
3. Комилов Ф.С. Имитационное моделирование динамики экосистем водохранилищ. - Душанбе: «Амри илм», 1996. - 142с.

4. Комилов Ф.С. Математическая модель экосистемы равнинного водохранилища. //Аграрная наука. Журнал межгосударственного совета по аграрной науке и информации стран СНГ. – М., 2003, №9, с.24-26.
5. Комилов Ф.С. Обменная энергия прудовой рыбы и её зависимость от внешних факторов водной среды / Ф.С. Комилов, И.М. Саидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. 2015. № 1/4 (168). С.157-163.
6. Комилов Ф.С. Разработка концептуальной модели экосистемы рыбоводного пруда и её исследование на качественную устойчивость / С.З. Зайнудинов, Ф.С. Комилов, С.Х. Мирзоев, Ф. Ақобирзода // Интерактивная наука. 2016. № 4. С. 18-22.
7. Комилов Ф.С. Состояние и перспективы развития рыбоводства на примере форелевой аквакультуры в Таджикистане / Ф.С. Комилов, И.М. Саидов // Таджикистан и современный мир (Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан). 2015. № 7 (50). С. 153-162.
8. Саидов И.М. Тархрезии концептуалии популятсияи моҳиҳои экосистемаи обанбори пастоб/ Ф.С. Комилов, И.М. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои табиӣ. 2017. №1/3. С. 99-104. ISSN 2413-452X.
9. Саидов И.М Амсиласозии компютери динамикаи популятсияи моҳиҳои экосистемаи обанбори пастоб/Комилиён Ф.С., Саидов И.М.// Монография, бо қарори Шӯрои илмию методи ДМТ аз 30.05.2019 таҳти №9 ҷоп шудааст. Душанбе,2019.-154с
10. Шамсов Ф.Т. Технологияи ҳисобкунии суръати рушди массаи биологии гулмоҳӣ ва дараҷаи мувофиқати миқдору массаи он бо ҳаҷми бассейни моҳипарварӣ / Ф.С. Комилов, Ф.Т. Шамсов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2018. – № 4 (25). – С. 130-133.

УДК 336.7(575.3)

Файзуллоев М.К., Розиев Д.А.

МАСЪАЛАҲОИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ДАР САНОАТИ САБУКИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар заминаи тадқиқоти илмӣ маълум гардид, ки ба муаммоҳои асосии соҳаи саноати сабук инҳо дохил мешаванд: афзоиши ғайриҷашмдошти нархи ашёи хом, арзиши неруи барқ, бухронҳои иқтисодию молиявӣ, меъёри баланди андозбандӣ, номукаммалии низоми қарздиҳӣ, ғоизҳои баланди қарзҳои бонкӣ, танзими низоми воридоти маҳсулоти шабех, мавҷуд набудани рақобатнокӣи навъҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда ба берун аз ҳудуди ҷумҳури содир гардидани захираҳои ашёи хоми маҳаллӣ ва нокифоягии маблағҳои гардони корхонаҳо, ки боиси дар сатҳи зарурӣ рушд наёфтани саноати сабук мегарданд ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи илмӣ ҳолати саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омили ташаккули вазъи ҷалби сармоягузорию ин соҳаи иқтисодиёт зеро таҳқиқ қарор дода шудааст.

Дар натиҷаи тадқиқот муайян гардид, ки имрӯз бисёр корхонаҳои савдо дар корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ нодаркор (зараррасон, паразит) шуда, ба дигар бахшҳои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонанд.

Масъалаи ҷалби сармоягузорию дохилию хориҷӣ ба саноати сабуки Тоҷикистон яке аз муҳимтарин масъала ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, ёдовар шудан лозим аст, ки ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ бо сармоягузорию оқилона ва муассир ба баҳши воқеии иқтисодиёт, хусусан саноати сабук таъсири мусбат мерасонад, ки асоситарини онҳо инҳоянд:

- 1) ба давлат имкон медиҳад, ки ба технологияҳои пешрафта ва усулҳои муосири идоракунии дастрасӣ пайдо кунад;
- 2) ба такмили технологияҳо ва баланд бардоштани сатҳи истеҳсолот мусоидат мекунад;
- 3) сармоягузорӣ ба тавсеаи истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии он дар ниҳоят боиси афзоиши даромади андоз, ташкили ҷойҳои нави корӣ мегардад;
- 4) имичи иктисодии кишварро дар ҷаҳон беҳтар мекунад, дараҷаи эътимод ба кишварро меафзояд.

Калидвожаҳо: саноати сабук, либос, кешбофӣ, ҷӯроб, колин, сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, бозор, бонк, қарз, болоравии нарх, ҷолибияти сармоягузорӣ, корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ, муътадил нигоҳдориҳои нархҳои бозорӣ, таваррум.

Файзуллоев М.К., Розиев Д.А.

ВОПРОСЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЛЕГКУЮ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В ходе исследования определены основные проблемы, влияющие на развитие легкой промышленности, к которым относятся: повышение цены на первичное сырьё, повышение цен на электроэнергию, финансово-экономический кризис, высокая ставка налогообложения, несовершенная система кредитования, высокие проценты банковских кредитов, регулирование системы ввоза альтернативных товаров, неконкурентоспособность производимых товаров для экспорта за рубежом, нехватка оборотных средств предприятий и т.д. В научной статье даётся оценка современному состоянию легкой промышленности Республики Таджикистан как фактору привлечения инвестиций в эту отрасль.

В результате исследования было выявлено, что сегодня многие торговые предприятия пренебрегают отечественным производством и негативно влияют на другие сектора развития экономики Таджикистана.

Одним из самых важных проблем является вопросы привлечения отечественных и иностранных инвестиций в легкую промышленность Таджикистана. В то же время важно напомнить, что привлечение отечественных и иностранных инвестиций положительно повлияет на реальный сектор экономики, особенно легкой промышленности к которым относятся:

- 1) позволяет доступу к передовым технологиям и современным методам управления;
- 2) повлияет на модернизацию технологии и повышению производительности труда;
- 3) инвестиции в расширение производства и повышение его эффективности, в конечном итоге приведут к росту налоговых поступлений, созданию новых рабочих мест;
- 4) улучшается имидж страны на международной арене, повышается уровень доверия к стране.

Ключевые слова: легкая промышленность, одежда, трикотаж, ковры, внешние и внутренние инвестиции, предприятие торговли, банки, кредит, повышения цены, привлекательность для инвестирования, отечественные производственные предприятия, умеренное удержание ценны в рынке, инфляции.

Fayzulloev M.K., Roziev D.A.

ISSUES OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT IN THE LIGHT INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the course of the study, the main problems affecting the development of the light industry, which include: raising the price of primary raw materials, an increase in electricity prices,

a financial and economic crisis, a high tax rate, an imperfect lending system, high interest banking loans, regulating the import system of alternative goods, non-competitiveness of manufactured goods for export abroad, lack of working capital enterprises, etc. The scientific article is assessed by the modern state of the light industry of the Republic of Tajikistan as a factor in attracting investment in this industry.

As a result of the study, it was revealed that today many trading enterprises neglect domestic production and negatively affect other sectors of the development of the economy of Tajikistan.

One of the most important problems is the issues of attracting domestic and foreign investment in the light industry of Tajikistan. At the same time, it is important to recall that attracting domestic and foreign investments will have a positive effect on the real sector of the economy, especially the light industry to which include:

- 1) allows access to advanced technologies and modern management methods;
- 2) will affect the modernization of technology and an increase in labor productivity;
- 3) investments in the expansion of production and increase its effectiveness, ultimately lead to an increase in tax revenues, the creation of new jobs;
- 4) the country's image is improved in the international arena, the level of confidence in the country increases.

Keywords: light industry, clothing, knitwear, carpets, external and domestic investment, trade, banks, credit, price increase, attractiveness for investment, domestic manufacturing enterprises, moderate retention are valuable in the market, inflation.

Тавре аз самтҳои рушди соҳаи саноати сабук бармеояд, дар онҳо тамоми муқарраротҳои стратегии кишвар, барномаҳои амалкунанда ва имкониятҳои воқеии самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи саноати сабук ба инобат гирифта шуда, дар баробари ҳадафҳои миллии Тоҷикистон (баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, саломатии миллат, амнияти иқтисодии давлат, таъмини суръати баланди истеҳсолоти саноатӣ ва рушди иқтисодии минбаъдаи иқтисодиёти кишвар) амалӣ намудани маҷмуи чорабиниҳо чӣхати ҳавасмандгардонии молистеҳсолкунандагон, таъмини коркарди пурраи ашёи хом, аз ҷумла нахи пахта, пилла, пӯст ва пашм дар дохили кишвар, пешбинӣ шудааст, ки заминаи рушди саноати сабук ва афзоиши содироти маҳсулоти тайёри воридотивазкунанда мебошад. Инчунин, чӣхати таъмини раванди аз кишвари аграрӣ–саноатӣ ба саноатӣ–аграрӣ табдил додани Тоҷикистон чораҳо ба нақша гирифта шудаанд.

Тавре маълум аст, саноати сабуки ҷумҳурӣ дар таркиби худ корхонаҳои бахшҳои омехтаи истеҳсолиро муттаҳид намуда, соҳаи афзалиятноки иқтисоди ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад, ки истеҳсоли молҳои истифодаи умум (ришта, матоъ, либос, кешбофӣ, ҷӯроб, қолин, пойафзол, мебел), истеҳсоли молҳои хунароҳои мардумӣ, маҳсулоти таъиноти истеҳсолию техниро барои дигар соҳаҳо дар заминаи коркарди ашёи хоми маҳаллӣ таъмин менамояд.

Зимни тадқиқот маълум гардид, ки ба муаммоҳои асосии соҳаи мазкур инҳо дохил мешаванд: афзоиши ғайриҷашмдошти нархи ашёи хом, арзиши неруи барқ, бухронҳои иқтисодию молиявӣ, меъёри баланди андозбандӣ, номукамалии низоми қарздиҳӣ, фоизҳои баланди қарзҳои бонкӣ, танзимнашавандаи низоми воридоти маҳсулоти шабех, мавҷуд набудани рақобатнокии навъҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда, ба берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ содир гардидани захираҳои ашёи хоми маҳаллӣ ва нокифоягии маблағҳои гардони корхонаҳо, ки боиси дар сатҳи зарурӣ рушд наёфтани саноати сабук ба ҳисоб меравад. Дар ин шароит, зарурати таҳияи пешниҳодҳо оид ба рушди соҳаи саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва андешидани тадбирҳои, ки ба ҳалли масъалаҳои дар соҳа мавҷудбуда, муайян намудани самтҳои асосӣ ва афзалиятҳо дар саноати сабук ва фароҳам овардани шароит барои рушди он равона мегарданд, ба миён омад. Вобаста ба ин, масъалаҳои рушди соҳаҳои коркарди нахи пахта, ресандагӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ, кешбофӣ (трикотаж), ҷӯроббофӣ, коркарди пашм, пилла, чарму пойафзол, мебел ва

хунарҳои мардумӣ низ аз самтҳои афзалиятноки рушди соҳа боки мемонанд, ки ҳамаи ин соҳаҳои номбурда ниёз ба навоариҳои техникиро доранд.

Дар раванди гузариш ба иқтисоди рақамӣ, навоариҳои техники метавонад ҳамчун ба сифати таҳия ва татбиқи маҳсулот ва хидматҳо, равандҳои техники, низомҳо, сохторҳои ташкилӣ ё моделҳои тичорӣ ё такмилёфтаи нав бо мақсади фароҳам овардани муштарӣён, беҳтар намудани натиҷаҳои молиявӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокӣ дар корхонаҳои саноатӣ баромад намояд. Дар корхонаҳои саноатӣ, ҳадафи ниҳии аксарияти навоариҳои техники ин ба даст овардани натиҷаҳои беҳтарини молиявӣ иқтисодӣ, фароҳам овардани арзиши нави иҷтимоӣ ва кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ мебошад. Доир ба ин масъала, олими рус - Градов А.П. чунин қайд менамояд, ки «натиҷаҳои навоарӣ метавонад ба натиҷаи молиявӣ баробар гардад»[2].

Бо вучуди ин, дар шароити муҳити ноустувор, зудтағйирёбанда, афзоиши рақобат дар бозори дохилӣ ва тавассути чувствӯи захираҳои нав дар фаъолияти соҳибкорӣ, на танҳо навигариҳои истеҳсолӣ, балки навигариҳои ташкилӣ ва идоракунӣ низ омили асосии муваффақият дар корхонаҳои саноатӣ мегарданд. Дар шароити муосир, таҳия ва пешниҳоди навоариҳо то ҳол самаранок ба назар намерасанд. Аз ин лиҳоз, ҳалли масъалаҳои (эҳтимолан, ҳатто дар марҳилаи тарҳрезӣ) мутобиқсозии навоариҳо ба талаботи бозори маҳсулотҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан саноати сабук ба талаботҳои имрӯза ҷавобгӯй нестанд.

Дар таҷриба, татбиқи асосҳои назариявӣ дар амал имкон медиҳад, ки ба эҳтиёҷоти бозор чандирона посух диҳем ва дар асоси стратегияи интихобшудаи афзалиятҳои логистика ва ҳалли инноватсионӣ ба маркетинг мувофиқ мебошанд. [3]. Ин пеш аз ҳама дар эҷоди арзиши истеъмолӣ дар раванди инноватсия зоҳир мешавад.

Дар айни замон, бисёр корхонаҳои саноати сабук ҳаракати душвор, вале тадричан равонагаштаро барои рафъи бухрони иқтисодӣ ва давраи руқудӣ тӯлонӣ дар саноат идома медиҳанд. Аксарияти корхонаҳо мекӯшанд, ки лоиҳаҳои сармоягузорию таҳия ва амалӣ кунанд, ки ҳам аз ҷиҳати диққат ва ҳам миқёсашон фарқ мекунанд.

Дар марҳилаи аввали татбиқи чунин лоиҳаҳо, мушкilotи шадид аксар вақт пайдо кардани маблағ мебошад, ки ҳам аз ҷиҳати таъминот ва ҳам аз ҷиҳати арзиш мақбул мебошанд. Барои касе пӯшида нест, ки бонкҳои тичоратии Тоҷикистон бо назардошти давраи хеле тӯлонии фаъолият барои пешниҳоди қарзҳои нисбатан бо меъёри пасттар (бо мақсади ҳавасманд намудани корхонаҳои саноати сабук) ба корхонаҳои саноати сабук чандон манфиатдор нестанд. Ҳатто, агар Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022»[5]. бошад ҳам, вале пардохт барои истифодаи захираҳои қарзии бонкҳо (*меъёри фоизи қарзи бонкӣ ба муҳлати аз 6 моҳ то 1 сол ба 24,93% ва аз 1 сол зиёд ба 21,84%*)[1]. аз ҷониби корхонаҳои саноати сабук хеле баланд аст, чунки сатҳи даромаднокии корхонаҳои саноати сабук дар фазои имрӯзаи Тоҷикистон дар сатҳи паст қарор дорад.

Дар айни замон, дар Тоҷикистон низоми муайяни пешниҳоднамоии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук ба бозори истеъмолӣ дар сатҳи зарури ташаккул наёфтааст. Низоми мазкур аксар вақт ба сохтани занҷираи зерини таъминот нигаронида шудааст: истеҳсолкунанда - миёнарав - истеъмолкунанда. Аз ин лиҳоз, самаранокӣ фаъолияти ҳам худи низоми фурӯш ва ҳам тамоми соҳаи иқтисодии кишвар - саноати сабук аз шароит ва хусусияти ҳамкориҳои истеҳсолкунанда ва фурӯшанда вобаста аст.

Дар давлатҳои пасошӯравӣ, хусусан рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳои байни истеҳсолот ва савдо тағйироти ҷиддӣ ба амал омаданд. Масалан, дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ миёнарав (фурӯшанда) бештар ба истеҳсолкунанда ниёз ва вобастагии зиёд дошт, вале ин амал дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон бо мутаносибии чаппа, яъне истеҳсолкунанда ба миёнарав ниёз ва вобастагии зич дорад. Албатта, ин принсипи фаъолият гарчанде чандон қобили қабул ҳам набошад, вале бояд ёдовар шуд, ки

таблиғоти бозории миёнарав дар тамоми бозорҳо принципи «бархурди истеҳсолкунанда бо истеъмолкунанда»-ро дигар кард.

Масъалаи ҷалби сармоягузории дохилию хориҷӣ ба саноати сабуки Тоҷикистон яке аз муҳимтарин масъала ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, ёдовар шудан лозим, ки ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ бо сармоягузории оқилона ва муассир ба бахши воқеии иқтисодиёт, хусусан саноати сабук таъсири мусбат мерасонад, ки асоситарини онҳо ин:

1) ба давлат имкон медиҳад, ки ба технологияҳои пешрафта ва усулҳои муосири идоракунии дастрасӣ пайдо кунад;

2) ба тақмили технологияҳо ва баланд бардоштани сатҳи истеҳсолот мусоидат мекунад;

3) сармоягузорӣ ба тавсеаи истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии он дар ниҳоят боиси афзоиши даромади андоз, ташкили ҷойҳои нави корӣ мегардад;

4) имичи иқтисодии кишварро дар ҷаҳон беҳтар мекунад, дараҷаи эътимод ба кишварро меафзояд;

5) тавассути ҳамкории истеҳсолӣ ва илмӣ-техникӣ ба ҳамгирии иқтисодии ватанӣ бо низоми ҷаҳонии иқтисодӣ мусоидат мекунад. [4].

Расми 1. Муаммоҳои сармоягузорӣ дар соҳаи саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

*Таҳияи муаллиф.

Фарқият ва ба низоми даровардани хавфҳои муайяншуда ба ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хавфҳои марбут бо назардошти хусусиятҳои сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои таҷдиди сармояи асосӣ мувофиқи мақсад мебошад:

1) вазъи номусоиди сиёсати хоричӣ, сиёсати бераҳмонаи хоричӣ (хавфи ба рӯйхатҳои таҳримӣ шомил шудани лоиҳа);

2) ноустувории вазъи макроиктисодӣ (тағйирёбии шадиди қурби пули миллий, суръати пасти рушди ММД, вобастагии иқтисод аз содироти энергия, сатҳи таварруми баланд ва ғайра);

3) тағйироти пешгӯинашаванда дар қонунгузорӣ, мураккабии он, номуайяни дар тафсири баъзе меъёрҳо, номувофиқии онҳо (хавфи талафоти пешгӯинашавандаи молиявӣ, хавфи баҳсҳо бо мақомоти андоз, гумрук ва мақомоти дигар, хавфи дароз кардани давраи лоиҳа);

4) набудани муассисаҳои боэътимоди ҳифзи ҳуқуқи моликият, набудани кафолати даҳолат накардани мақомоти давлатӣ ба тичорат (хавфи пурра ё қисман талаф шудани маблағҳои гузошташуда);

5) рушд накардани институтҳои демократӣ, набудани ҷомеаи шахрвандӣ (шарикони ғарбӣ низоми муносибатҳои ҷамъиятиро дар Тоҷикистон дуруст дарк намекунад);

6) сустии низоми молиявӣ қарзӣ, консентратсияи ҷараёнҳои молиявӣ дар баҳши бонкӣ бо маблағгузориҳои ноқофӣ баҳши воқеии иқтисодиёт (хавфи хароҷоти иловагӣ аз ҳисоби арзиши изофашудаи амалиёти бонкӣ);

7) коррупсия дар ҳама сатҳҳо (хатари хароҷоти пешгӯинашаванда, хавфи пурра ё қисман аз даст додани маблағҳои сармоягузорӣ) (ниг. ба расми 1).

Аз расми 1 дида мешавад, муаммоҳои сармоягузорӣ дар соҳаи саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар дар сатҳи дохили ҷумҳурӣ мавҷуд аст. Бинобар ин, моро зарур аст, ки бешар даст ба роҳҳои ҳалли муаммоҳои дохилӣ занем, чунки аксарияти муаммоҳои дохилӣ тавлидкунандаи муаммоҳои беруна барои ҷалби сармоягузориҳо дар соҳаи саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад.

Сарфи назар аз омилҳои гуногун, ки ба фаъолияти равандҳои таҷдиди фондҳои асосӣ таъсир мерасонанд, ҷузъи асосӣ, муҳими фазои мусоиди сармоягузорӣ дар ҳама соҳаҳои фаъолият риояи принсипи волоияти қонун мебошад. Ин шартест, ки бидуни он ҳуди мавҷудияти тичорат таҳдид мекунад, на дурнамои рушди дарозмуддати он.

Маълум мешавад, ки аксарияти корхонаҳои саноатӣ маҷбуранд ба ин шартҳои таҳвили маҳсулот розӣ шаванд, корхонаҳои истеҳсолӣ тамоми ҳаҷми ҳама гуна хатарҳо - аз истеҳсолот то маркетинг - ба дӯш мегиранд.

Корхонаҳои саноатӣ маҷбуранд, ки ҳаҷми истеҳсолотро зиёд кунанд, шумораи кормандонро афзоиш диҳанд, иқтидорҳои истеҳсолиро барои фаъолияти минбаъда такмил диҳанд ва ҳатто онҳо маҷбуранд моҳҳо натиҷаи даромади маҳсулоти истеҳсолшудае, ки ба миёнарави савдо пешниҳод намудаанд, интизор шаванд, ки ин ба афзоиши назарраси беасоси қарзҳои дебиторӣ, баъзан давраи гардиш барои бисёре аз ҷонибҳо ба шаш моҳ ва аз он ҳам бештар оварда мерасонад.

Ғайр аз ин, барои пур кардани майдонҳои савдо корхонаҳои истеҳсолӣ воқеан ба таври ройгон ва номуайян қарзи молӣ медиханд, то дар ҳаҷми бақияи молҳои доимӣ савдо кунанд. Аммо як корхонаи истеҳсолӣ бонк нест! Он миқдори кофии сармояи муомилоти ройгон надорад ва худ маҷбур аст, ки аз бонкҳо қарз гирад. Албатта, ин механизми фаъолият ғайриоддӣ нест, чунки дар баъзе ҳолатҳо чаканафурӯшон низ пас аз чанд моҳи фурӯш маҳсулотро ба истеҳсолгар бар мегардонад, ки ин омил ҳам метавонад ба раванди ояндаи фаъолияти корхонаҳои саноатӣ таъсири манфӣ расонад. Дар ин нуқтаи назар, тааҷҷубовар он аст, ки чунин қоидаҳои бозӣ танҳо ба корхонаҳои таъминкунандаи ватанӣ бештар рабт дорад, зеро ҳеч як истеҳсолкунандаи олмонӣ, итолиёӣ, фаронсавӣ, туркӣ ва ҳатто чинӣ молҳоро бидуни пул бо шартҳои номусоид таъмин намекунад.

Дар баъзе мавридҳо корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ ба бастанӣ шартномаҳои "ғулумӣ" мераванд ва бо қоидаҳои номусоиди бозӣ розӣ ҳастанд. Азбаски ҷои рафтани маҳсулоти нав харида шуд, технологияҳои нав ҷорӣ карда шуданд, кадрҳо кироя карда

шуданд, маҳсулоти хушсифат истеҳсол карда шуданд - ва акнун он бояд ба тарзе фурӯхта шавад.

Ҳамин тариқ, барои корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ, ки фаъолиятшон дар шароити бӯхронии кунунӣ бениҳоят душвор аст, дидаю доништа шароити номусоиди корӣ фароҳам оварда мешавад.

Мо боварӣ дорем, ки имрӯз бисёр корхонаҳои савдо дар корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ нодаркор (зараррасон, паразит) шуда, ба дигар бахшҳои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонанд.

Мо пешниҳод менамоем, ки корхонаҳои савдо (миёнаравон) бояд дар самти корхонаҳои истеҳсолии саноати сабуки ватанӣ қадами назаррас гузоранд. Дар ниҳоят, бо роҳи пешбурди маҳсулоти ватанӣ ба бозор барои афзоиши истеҳсолкунандагони ватанӣ, афзоиши ММД ва сатҳи даромади воқеии коргарони корхонаҳо, ки дар навбати худ харидор ҳастанд шароит фароҳам оварда шаванд.

Вобаста ба ин, мо пешниҳод менамоем, ки чораҳои танзими давлатӣ дар соҳаи ҳамкории байни истеҳсолкунандагони ватанӣ ва операторони шабакаҳои чакана таҳия карда шаванд.

Ҳамин тариқ, бояд як дастуре таҳия ва дар амал татбиқ карда шавад, ки шумораи «тамаъҷӯӣ»-и беасоси истеҳсолкунандагони ватаниро ҳангоми кор бо операторони бузурги тичоратӣ коҳиш диҳанд ва ҳатто онҳоро комилан манъ кунанд.

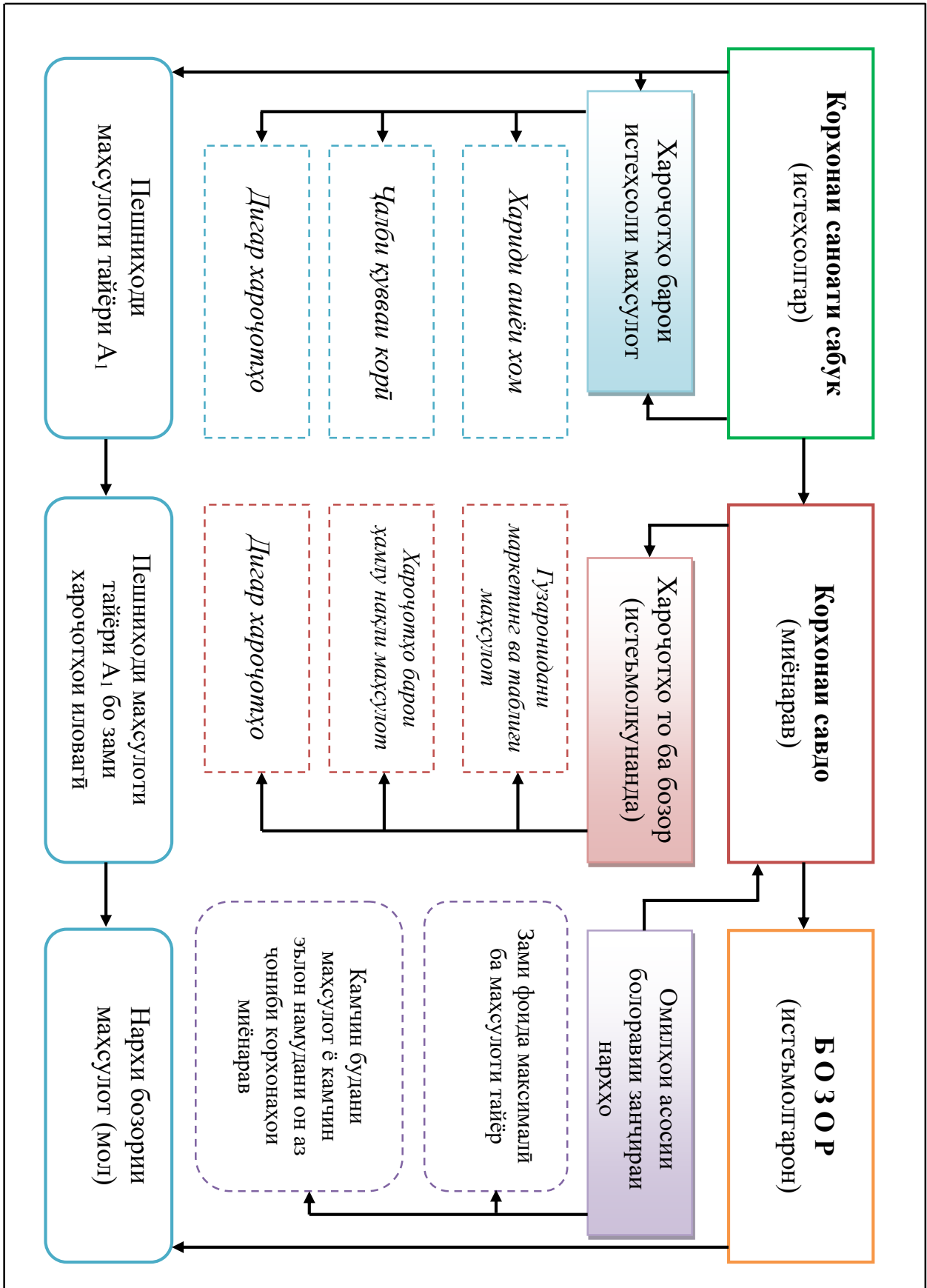
Мо инчунин муқаррар кардани меъёрро муваззаф медонем ва пешниҳод менамоем, ки институтҳои давлатӣ дар низоми қонунгузорӣ корхонаҳои савдору (миёнаравонро) муваззаф кунанд, ки дар мӯҳлати 30 рӯз аз лаҳзаи расонидани маҳсулот ҳисоббаробаркуниро барои маҳсулоти таҳвилшуда иҷро кунанд.

Ҳар як иштирокчии раванди истеҳсолот ва савдо бояд барои самти фаъолияти кори худ масъул бошад ва хавфҳои хоси худро бар дӯш гирад, яъне: истеҳсолкунанда бояд дар асоси фармоиши охири ба оператори чакана маҳсулоти босифат ва рақобатпазирро таҳия кунад ва фурӯшанда бояд фурӯши онро ба харидори чакана таъмин намояд (ниг. ба расми 3.1.2).

Ғайр аз он, мо пешниҳод менамоем, ки ҳадди аққали занҷираи маҳсулоти фурӯхташаванда - вобаста аз намуди маҳсулот - на бештар аз 100% аз сатҳи нархҳои яклухт чорӣ карда шавад. Пешниҳоди мазкур, барои муътадил нигоҳдории нархҳои бозорӣ, таваррум, устувор нигоҳдории қобилияти харидории пули миллӣ, фароҳам овардани шароит барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ватанӣ мусоидат мекунад.

Албатта, дар бозор шумораи зиёди чаканафурӯшҳои софдилона мавҷуданд, ки барои ҳамкорӣ бо корхонаҳои истеҳсолии Тоҷикистон масъуланд ва кори худро дар принципҳои кӯмак ва эҳтироми тарафайн ба роҳ монанд. Муҳим аст, ки дигар корхонаҳои савдо низ ба корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ саноати сабук тавачҷух зоҳир кунанд.

Дар умум, гуфтан мумкин аст, ки танҳо бо талошҳои муштарак мо метавонем сатҳи рушди саноати сабуки Тоҷикистонро ба пеш равона намоем ва барои пешрафти тичорати тарафҳои манфиатдор ва дар маҷмӯъ иқтисоди кишвар шароит фароҳам оварем. Дар баробари ҳамаи ин, ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар аксари кишварҳо саноати сабук бо ҷалби сармояи бузурги хориҷӣ, ташкили корхонаҳои муштарак ва татбиқи сиёсати мақсадноки ҳукумат, ки барои рушди истеҳсолкунандагони онҳо шароит фароҳам меоранд, дастгирӣ карда мешавад. Барои истеҳсолкунандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи мусбати хориҷиро истифода бурдан мумкин аст, аммо дар айни замон, он бояд ба шароити дохилӣ мутобиқ карда шавад.

Расми 2. Занҷираи болоравии нархи маҳсулоти саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*
*Таҳияи муаллиф.

Хамин тавр, мушкилоти асосие, ки вазъи ғайриқаноатбахши фазои сармоягузорӣ дар Тоҷикистонро ба вучуд меоранд ва ба ворид шудани сармоягузорӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт халал мерасонанд, инҳоянд:

➤ дар сатҳи макро - пешгӯинашаванда будани сиёсати хориҷӣ ва дар натиҷа, режими маҳдудиятҳои иқтисодии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраршуда ва вобастагии нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ;

➤ дар сатҳи мезо - номуқаммали қонунгузориҳои минтақавӣ, набудани механизмҳои бозғимоди химояи ҳуқуқи иштирокчиёни лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва мавҷудияти коррупсия.

➤ дар сатҳи микро - арзиши аз ҳад зиёд ҳисобшудаи захираҳои қарзӣ, норасоии таҷҳизоти технологияи истеҳсоли ватанӣ дар бозор, нарасидани кадрҳои дорои таҳассуси зарурӣ, шумораи нокифояи марказҳои илмӣ ва лабораторияҳо мебошанд.

Дар баробари ин, барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҷдиди самарабахши сармояи асосии корхонаҳои саноати сабук ба воситаи ҷалби сармоягузориҳои дарозмуддат лозим аст. Ин вазифаро бо ёрии қарзҳои кӯтоҳмуддати пешниҳоднамудаи бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ ҳал кардан мумкин нест, зеро он барои ба даст овардани фоидаи фаврӣ ва мӯҳлати кӯтоҳи бозгашти сармоягузорӣ равона карда шудааст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки маҷмӯи чорабиниҳо оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҷалби сармояи дарозмуддат ба бахши воқеии иқтисодиёт таҳия карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Бюллетени омили бонкӣ, 2019. - №12 (293).
2. Градов А.П. Стратегия экономического управления предприятием: принципы формирования стратегических решений: Учеб. пособие. СПб.: СПбГТУ, 2007.
3. Голубецкая Н. П., Грунин О. А. Инновационный менеджмент корпоративных структур // Экономика и управление. 2006. № 5.
4. Кобилев А. Г., Лачин, Ю. В. Влияние иностранных инвестиций на развитие реального сектора экономики России / А. Г. Кобилев, Ю. В. Лачин // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2015. - № 3 (58) [Электронный ресурс] // URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3479%3Apubl&Itemid=144
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022» аз 29 марти соли 2019, №128
6. Низомова Т.Д. Иқтисодиёти саноат [Матн] / Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии таҳсилоти низоми кредитӣ. 2020. – 458 саҳ.
7. Низомова Т.Д. Нақши соҳаи саноат дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалии “Масоили мубрами ташаккулдиҳии ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамои инкишоф” (Душанбе, 15 майи соли 2018). – Душанбе: Дониш, 2018. С. 209.
8. Султанова М.К. Становление и развитие инвестиционных процессов в легкой промышленности Республики Таджикистан [Текст] / М.К. Султанова // Дис.... канд. экон. наук. Душанбе, 2002. 142 с.
9. Солеҳзода А.А. Раҳмонов С.А. // Таҳлили сармоягузориҳо ва рушди соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ дар Тоҷикистон// Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2015. №2/9 (190). С.14-17
10. Шарп, Уильям Ф. Инвестиции. [Текст] / Шарп, Уильям Ф., Александер, Гордон Дж; Бэйли, Джеффри В. - М.: ИНФРА-М, 2016. - 348 с.

Хочаева З.С.

ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ЧУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосӣ ва роҳҳои идоракунии инноватсионии рушди корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунони босуръат баррасӣ гардидаанд. Муаллифи мақолаи мазкур таҳлили самарабахшии стратегияи рушди саноатиро бо ҳадафи таъмини саноатикунони босуръат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидааст. Таҳлили нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ, инчунин нишондиҳандаҳои истеҳсолоти саноати соҳаҳои ҷудогонаи саноати мамлакат гузаронида шудааст. Муаллифи мақола хулосабарорӣ намудааст, ки дар шароити муосир татбиқи технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ дар соҳаи истеҳсолоти саноатӣ ногузир аст. Дар баробари ин, қайд менамояд, ки чунин нави муносибатҳои иҷтимоӣ-иктисодӣ дигаргунсозии сохторӣ ва институтсионалиро дар соҳаи саноат ва дар сохтори корхонаҳои саноатии мамлакат тақозо менамояд.

Калимаҳои калидӣ: инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, сиёсати инноватсионӣ, саноатикунонӣ; саноатикунони босуръат, истеҳсолот, саноат, истеҳсолоти саноатӣ, кластерҳои саноатӣ, сиёсати саноатӣ, фаъолияти сармоягузорӣ.

Ходжаева З.С.

УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

В данной статье рассматриваются основные направления, и пути инновационного управления развитием промышленных предприятий Республики Таджикистан в условиях ускоренной индустриализации. Автором данной статьи проведен анализ эффективности стратегии промышленного развития в целях обеспечения ускоренной индустриализации в Республике Таджикистан. Проведен анализ макроэкономических показателей, а также индикаторов промышленного производства отдельных сфер промышленности страны. Автором статьи заключено, что в современных условиях применение цифровых и инновационных технологий в сфере промышленного производства является неизбежным. В то же время, отмечено, что данный тип социально-экономических отношений требует структурных и институциональных изменений в сфере промышленности и в структуре промышленных предприятий страны.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, инновационная политика, индустриализация; ускоренная индустриализация, производство, промышленность, промышленное производство, промышленные кластеры, промышленная политика, инвестиционная деятельность

Khojaeva Z.S.

MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

There is in the article discussed the main directions and ways of innovative management of the development of industrial enterprises in the Republic of Tajikistan in the context of accelerated industrialization. The author of this article analyzes the effectiveness of the industrial development strategy in order to ensure accelerated industrialization in the Republic of Tajikistan. There is conducted the analysis of macroeconomic indicators, as well as indicators of industrial production of certain sectors of the country's industry. The author of the article concludes that in modern conditions the use of digital and innovative technologies in the field of industrial production is inevitable. However, there is noted that this type of socio-economic relations requires structural and institutional changes in the industry and in the structure of industrial enterprises in the country.

Keywords: innovation, innovation activity, innovation policy, industrialization; accelerated industrialization, manufacturing, industry, industrial production, industrial clusters, industrial policy, investment activity.

Дар шароити муосир тамоми чораҳое, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бахри идоракунии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар шароити саноатикунонии босуръат амалӣ шуда истодаанд, қабл аз ҳама, ба татбиқи амалии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, таъмини рушди устувори иқтисодӣ, барқарорсозӣ ва васеъ намудани иқтисодии истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ, инчунин татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди истеҳсолот равона карда шудаанд.

Ёдрас бояд шуд, ки бо ҳадафи ҳалли проблемаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини суръати устувори ишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, тавсеии истеҳсолоти саноатӣ ва ҳамин тариқ роҳандозӣ намудани чораҳои зарурӣ доир ба баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли санаи 26-уми декабри соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунонии босуръати иқтисодиётро ҳадафи чоруми миллӣ эълон намуда буданд.

Баъдан, бо мақсади ноил шудан ба ин ҳадафи миллӣ, яъне саноатикунонии босуръат бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2020, №293 Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 қабул гардид, ки ҳадафи асосии он таъмин намудани рушди устувор ва рушди босуръати саноат тавассути диверсификатсияи он ва баланд бардоштани рақобат мебошад [1].

Мавриди зикр аст, ки чиҳати шарафёб шудан ба ин ҳадафи миллӣ, ҳамзамон иҷрои муқаррароти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз ҷониби мақомоти даҳдори давлатӣ чораҳои зарурӣ роҳандозӣ ва амалӣ шуда истодаанд.

Вазифаҳои муҳими рушди стратегии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон навсозии инноватсионии саноати мамлакат, ташкили навъҳои нави истеҳсолоти саноатӣ ва таъмини воридотивазкунӣ мебошанд. Ташаккули бартариятҳои рақибии соҳаҳои саноати мамлакат дар заминаи таҳия ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, мукамалсозии инфрасохтори саноат, инчунин густариши муносибатҳои шарикӣ имконпазир хоҳад буд.

Ғайр аз ин, вазифаҳои дигари корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир таъмини фаъолияти самарабахш ва тобоварӣ дар шароити бӯҳрон, коҳишдиҳии таваккал, баландбардории устуворӣ, тақвияти нақши моликияти зеҳнӣ дар фаъолияти корхонаҳои

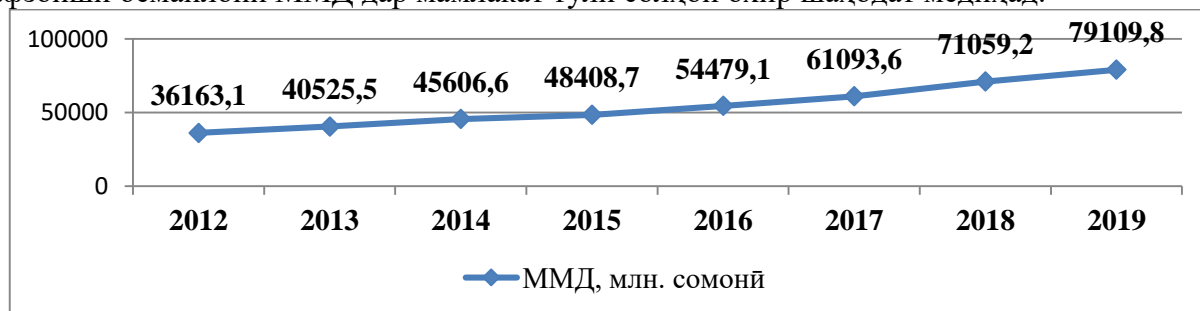
саноатӣ, баландбардории таҳассуси кадрҳои соҳаи саноат, сармоягузорию воситаҳои асосӣ, инчунин дигаргунсозии сохтории истеҳсолоти саноатӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Инкишофи соҳаҳои калиди саноати мамлакат, ки ҷиҳати баровардани саноати мамлакат ба сатҳҳои нави рушди технологӣ қодир мебошанд, бо роҳи ташаккули низоми татбиқи технологияҳои нав, фаъолгардонӣ, коркард, татбиқ ва тичоратикунони инноватсияҳо имконпазир мебошад [5]. Тамоми тадбирҳои болозикр коркарди усулҳо ва воситаҳои рушди стратегияи корхонаҳои саноатиро тақозо менамоянд.

Мавриди зикр аст, ки тамоюлҳои ҳаракати иқтисодии мамлакат бо роҳи рушди инноватсионӣ масъалагузориҳои идоракунии стратегиро на танҳо дар сатҳи иқтисодии мамлакат, инчунин дар сатҳи корхонаҳои саноатӣ низ муқаррар намудаанд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, дар шароити имрӯза масъалаи идоракунии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар шароити саноатикунони босуръат аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоту дахлдор маҳсуб меёбад.

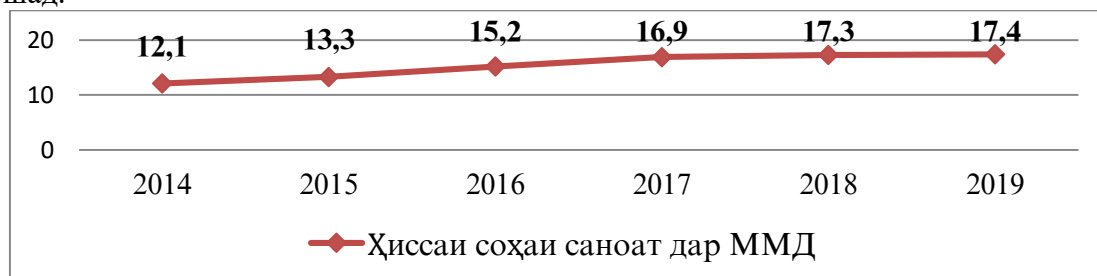
Дар натиҷаи тадбирҳои амалишуда ҳамасола рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти корхонаҳои саноатии мамлакат назаррас аст, ки аз самаранокии татбиқи ҳадафҳои миллий ва стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад. Нишондиҳандаҳои расми зерин аз афзоиши бемайлоии ММД дар мамлакат тӯли солҳои охир шаҳодат медиҳад.

Расми 1. Динамикаи афзоиши ҳаҷми ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои 2012-2019

Сарчашма: Омори солона. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2019, С. 205 [4].

Бояд иброн назар, ки дар ин давра ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 10,4 млрд сомони соли 2014 то ба 27,6 млрд сомони соли 2019 расонида шуд, ки нисбат ба он давра 2,6 баробар афзун гардидааст. Ҳамчунин, дар соли 2019 ҳиссаи саноат дар ММД ба 17,4 фоиз расонида шуд, ки нисбат ба соли 2014 ба андозаи 5,3 банди фоизӣ зиёдтар мебошад.

Расми 2. Ҳиссаи соҳаи саноат дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои 2014-2019

Сарчашма: Омори солона. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2019, С. 205; www.cisststat.org; Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон [4].

Ҳамин тавр, дар шароити саноатикунони босуръати мамлакат бо ҳадафи таквият бахшидан ба рушди босуботи корхонаҳои саноатӣ дар стратегияву барномаҳои давлатӣ татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва рақамии истеҳсолот ва ба ин васила самарабахш намудани раванди истифодаи сармои инсонӣ, иқтидорҳои саноатии мамлакат, воситаҳои асосии истеҳсолот ва ғайраҳо самтҳои калидӣ ва афзалиятнок маҳсуб меёбанд.

Таҳлилҳо шаҳодат медиҳанд, ки тӯли солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри фароҳам намудани шароитҳои созгор барои пешрафти корхонаҳои саноатии мамлакат, чалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба фаъолияти онҳо, инчунин гузаронидани ислоҳоти институтсионалиро дар ин самт тадбирҳои заруриро роҳандозӣ намуда истодааст. Мавриди зикр аст, ки дар натиҷаи чунин тадбирҳо ва ислоҳот дар сохтори соҳаҳои саноати кишвар тағйиротҳои назаррас ба вуҷуд омада истодаанд.

Дар шароити саноатикунони босуръати мамлакат нақши соҳаҳои истихроҷ ва коркард хеле калидӣ мебошад. Вобаста ба ин, ёдрас бояд шуд, ки дар натиҷаи тадбирҳои самарабахши ҳукумати мамлакат тӯли солҳои охир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар корхонаҳои соҳаи саноати истихроҷ аз 1,8 млрд сомони соли 2014 то ба 6,9 млрд сомонӣ дар соли 2019 расонида шуда, нисбат ба соли 2014 3,8 баробар ё ин ки 5,1 млрд сомонӣ зиёд мебошад.

Расми 3. Динамикаи афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии корхонаҳои соҳаи саноати маъдан дар солҳои 2014-2019 (млн сомонӣ)

Сарчашма: Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2019 [3].

Бояд зикр намуд, ки истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар корхонаҳои соҳаи саноати коркард аз 6,9 млрд сомони соли 2014 то ба 15,9 млрд сомонӣ дар соли 2019 расонида шудааст, ки зиёдшавии он нисбат ба соли 2014 2,3 баробар ё 9,0 млрд сомонӣ мебошад. Афзоиш истеҳсоли маҳсулот дар соҳаи саноати коркард асосан аз ҳисоби корхонаҳои зерсоҳаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку аз 3,3 млрд сомони соли 2014 то ба 5,4 млрд сомонӣ дар соли 2019, истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ аз 1,3 млрд сомони соли 2014 то ба 2,7 млрд сомонӣ дар соли 2019, истеҳсоли ҳар гуна маҳсулоти ғйрифилизии маъданӣ аз 0,9 млрд сомони соли 2014 то ба 2,9 млрд сомонӣ дар соли 2019 ва истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ аз 0,9 млрд сомони соли 2014 то ба 3,9 млрд сомонӣ дар соли 2019 ба назар мерасад.

Мавриди зикр аст, ки дар шароити саноатикунони босуръат яке аз самтҳои асосии афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии мамлакат истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ мебошад. Айни замон, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 30 намуди гуногуни ашёи хом (оҳаксанг, санги хоро, гранодиорит, мрамор, оҳаксанги мрамарӣ, гач, хок, қуми кварсӣ ва ғайра) омӯзиш ва кашф гардидаанд.

Таҳлили нишондиҳандаҳои омори нишон медиҳанд, ки солҳои 90-уми асри гузашта дар соҳаи саноати масолеҳи сохтмони мамлакат ҳамагӣ 30 корхонаи саноатӣ ва ташкилоти

хизматрасонии соҳа фаъолият менамуданд [4]. Соли 2019 теъдоди умумии корхонаи саноатӣ ва ташкилоти хизматрасонии соҳа ба теъдоди 517 корхона расонида шудааст.

Расми 3. - Истеҳсоли намудҳои асосии масолеҳи сохтмонӣ тӯли солҳои 2014-2019

Сарчашма: Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2019 [3].

Тибқи маълумоти оморӣ дар соли 2019 дар корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 5,3 млрд сомонӣ маҳсулоти хӯрокворӣ истеҳсол гардидааст. Нишондиҳандаи болозикр нисбат ба соли 2014 ба андозаи 64,5 фоиз зиёд мебошад. Ҳиссаи саноати хӯрокворӣ дар таркиби маҳсулоти саноатии мамлакат дар соли 2019 ҳамагӣ 19,5%- ро ташкил дод.

Афзалиятнокии саноати сабук бо дастрас будани ашёи хоми ватанӣ, ҳамчунин мавҷуд будани бозори меҳнат, ки ба ташкили шумораи зиёди ҷойҳои корӣ мусоидат мекунад ва қобилияту имконияти васеи бо маҳсулоти тайёр таъмин намудани аҳолиро дорад, асоснок шудааст. Мутобиқи нишондоди оморӣ соли 2019 шумораи корхонаю коргоҳҳои соҳаи саноати сабук 446 корхонаро ташкил дода, ҳиссаи соҳа дар маҷмуи шумораи корхонаҳои саноатӣ якҷо бо корхонаҳои хурд 20,6 фоизро ташкил додааст.

Дар шароити муосири инкишофи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар мамлакат аз ҷониби давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масоили мукамалсозии низоми автоматикунонӣ ва рақамикунонии истеҳсолоти саноатӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. Зеро дар партави тамоюлҳои ҷаҳони имрӯз, ҳамгироии фаъоли иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳоҷагии ҷаҳонӣ, ҷорисозии технологияҳои информатсионӣ, инчунин зухуроти навин дар самти пешрафти илму техника зарурати татбиқи технологияҳои рақамиро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла дар соҳаи саноат тақозо менамояд.

Масоили татбиқи технологияҳои рақамӣ дар истеҳсолоти саноатӣ унсурҳои таркибии ислоҳот дар соҳаи саноати мамлакат маҳсуб меёбад. Бо ибораи дигар, яке аз самтҳои мубрами ислоҳот дар соҳаи саноати мамлакат дар қатори унсурҳои дигар татбиқи рақамикунонӣ ба ҳисоб меравад.

Дар шароити муосир, рақамикунонӣ аз ҷониби иқтисодчиён ва сиёсатмадорон ба сифати яке аз тамоюлҳои асосии инкишофи иқтисодӣ ва ҷомеа дар маҷмуъ арзёбӣ мегардад. Ба масъалаи мазкур таҳқиқоти зиёде бахшида шудаанд.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ амалӣ истодааст, гарчанде дар мамолики пешрафтаи ҷаҳон аллакай гузариш ба консепсияи “ҳукумати рақамӣ” ё “иқтисодӣ рақамӣ” сурат гирифта истодааст. Зеро технологияҳои иттилоотӣ бо суръати хеле зуд тағйир меёбанд ва арзи вучуд намудани чунин тамоюлҳо, ба монанди “коммуникатсияҳои мобилӣ ва иҷтимоӣ”, “мегаиттилоот” ва “интернет-молҳо”

зарурати амалисозӣ ва тасхеҳи лоиҳаҳои дарозмуддатро дар ин самт тақозо менамоянд. Имрӯзҳо аз ҷониби Бонки умумичаҳонӣ ва Институти инкишофи ҷомеаи иттилоотӣ барои давлатҳои алоҳида дар давраи кӯтоҳмуддат ҷиҳати муҳокимаи лоиҳаи “Ҳукумати рақамӣ” (Digital Government 2020) пешниҳод карда шудааст.

Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 тасдиқ шудааст. Концепсияи мазкур мақсад ва афзалияти инкишофи ташаккули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои ояндаи дарозмӯҳлат, стратегияи амалиётро ҳангоми иҷро кардани дурнамоҳо ва барномаҳо муайян карда, дар он таҳти “Ҳукумати электронӣ” шакли нави ташкил намудани фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, ки аз ҳисоби истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ сатҳи нави фаврият ва муносиби аз ҷониби шаҳрвандон ва муассисаҳо дарёфт намудани хизматҳои иҷтимоӣ ва иттилоот дар бораи натиҷаҳои фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ таъмин мекунад, фаҳмида мешавад [2].

Тибқи муқаррароти Концепсияи мазкур ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар се давра амалӣ карда шавад:

а) дар давраи аввал (солҳои 2012-2013) - таъсиси шабакаи ягонаи технологияҳои иттилоотӣ бо фарогирии қисмати калидии Ҳукумати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

б) дар давраи дуюм (солҳои 2013-2015) - дар амал татбиқ намудани фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз тариқи қарорҳои технологияи байниидоравӣ;

в) давраи сеюм (солҳои 2015-2020) - рушди ҳукумати электронӣ, автоматикунонии раванди пешниҳоди хизматҳои давлатӣ ба аҳоли ва муассисаҳо, инчунин гирифтани хизматҳо аз муассисаҳо барои ниёзмандҳои (заруриятҳои) давлатӣ.

Дар ҷаҳони муосир рақамикунонӣ фаълоне ба тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ҷорӣ карда мешавад, вале тағйиротҳои кулӣ дар ин самт дар соҳаи саноат ба вуқӯъ пайваستا истодаанд. Дар натиҷа истилоҳи Industry 4.0 ба вуҷуд омад, ки дар худ сатҳи нави автоматизатсияи шабакаҳои истеҳсолӣ ва логистикиро таҷассум менамояд.

Industry 4.0 истеҳсолоти саноатии пурра автоматикунонидашударо дар назар дорад, ки тавассути низомҳои зеҳнӣ дар речаи вақти воқеӣ амалӣ карда шуда, дар ҳамкориҳои мутақобилаи доимӣ бо муҳити беруна қарор дорад. Татбиқ ва тавсеаи технологияҳои рақамӣ дар саноат рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшавандаро баланд бардошта, ба рушди дарозмуддати иқтисодиёти миллии мусоидат менамояд. Иқтисодиёти рақамӣ бештар дар соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ ва хизматрасонӣ истифода карда мешавад. Имрӯз мафҳуми рақамикунонӣ бештар дар алоқамандӣ бо истифодаи технологияҳои нави рақамӣ дар истеҳсолот татбиқ карда мешавад. Чунин рафтор қабл аз ҳама бо он алоқаманд аст, ки технологияҳои рақамӣ ба истеҳсолоти саноатӣ як қатор бартариятҳоро фароҳам меоранд. Аз ҷумла:

– чандирии истеҳсолот ва тағйирёбии динамикии тавсифҳои равандҳои истеҳсолӣ баланд мегардад, ки чунин ҳолат ба идоракунии самараноки истеҳсолот мусоидат менамояд;

– ҳамгирии иттилоотии марҳилаҳои асосии давраҳои ҳаётии молҳои истеҳсолшаванда таъмин карда мешавад.

Тамоюлҳои болозикр, ба монанди “коммуникатсияҳои мобилӣ”, коммуникатсияҳои иҷтимоӣ”, “мегаиттилоот”, “интернет-молҳо”, “онлайн-нигоҳдорӣ” ва ғайраҳо заминаҳои технологияи инкишофи “Ҳукумати электронӣ” ва густариши “Иқтисодиёти рақамӣ” мебошанд.

Муҳаққиқон таҳти “Иқтисодиёти рақамӣ” чунин иқтисодиётро мепиндоранд, ки зимни ташаккул, мутобиқсозӣ ва интиқоли хизматрасониҳо ва истеҳсоли маҳсулот афзалиятан ба иттилоот ва маълумоти рақамӣ таъян менамояд. Дар низоми иқтисодиёти

рақамӣ диққати асосӣ на ба равандҳои истеҳсолӣ ва хизматрасониҳо, балки ба иттилооти зарурӣ дода мешавад.

Ҳамин тавр, тибқи таҷрибаи ҷаҳонӣ ҷиҳати татбиқи “Иқтисодиёти рақамӣ” дар марҳилаи аввал тадбирҳои зеринро амалӣ намудан зарур аст:

- таҳияи реестри яғона;
- ба роҳ мондани имзои электронӣ;
- ташаккули георамзи биноҳо ва корхонаҳои саноатӣ;
- шабакаи яғонаи интиқоли маълумотҳо барои корхонаҳои саноатӣ ва онлайн-ҳисоббарорӣ барои онҳо;
- ташкили гардиши ҳуччатҳо ва бақайдгирии мустақилонаи ҳуччатҳои корхонаҳои саноатӣ;
- татбиқи технологияҳои рақамӣ дар истеҳсолоти саноатӣ;
- инкишофи тиҷорати электронии маҳсулоти саноатӣ;
- таҳияи реестри яғонаи таъминоти молиявии додугирифтҳо;
- ташкили бойгонии яғонаи ҳуччатҳои рақамӣ ва электронӣ;
- таҳияи реестри тамоми объектҳои зерсохтори истеҳсолӣ;
- таъминоти барномавии озод дар корхонаҳои саноатӣ;
- ба роҳ мондани омӯзиши ТИК барои мутахассисони соҳаи саноат;
- ба роҳ мондани низоми электронӣ дар корхонаҳои саноатӣ ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, мавриди зикр аст, ки дурнамои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз густариши фаъолияти инноватсиониву истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ ва таъмини рақобатпазирии фаъолияти онҳо вобастагии ногустастанӣ дошта, дар ин замина таъмин намудани бозорҳои истеъмолӣ бо молу маҳсулоти баландсифат ва фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳаёти шоистаи аҳолии мамлакат имконпазир мегардад.

Олими рус Казакова Т.П. барҳақ дуруст қайд менамояд, ки “Дар шароити муосир ҳам дар ташаккули бахшҳои нави иқтисодиёт, ҳам зимни муосиргардонии соҳаҳои муқаррарӣ тағйирдиҳии нақши технологияҳо, инчунин табдилдиҳии онҳо ба омили асосӣ ва муайянкунандаву раднопазири истеҳсолоти муосир калидӣ буда, рушди иқтисодиро дар заминаи саноатикунонии инноватсионӣ таъмин менамояд” [6].

Воқеан, татбиқи технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ дар фаъолияти корхонаҳои саноатии мамлакат ногузир буда, ин навъи инкишофи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дигаргунсозихои куллиро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла саноат тақозо менамояд. Дар шароити муосир зарур аст, ки қабл аз ҳама, ифрасохтори фаъолияти инноватсионӣ дар мамлакат мукамал ва инкишоф дода шавад. Зеро, ҳадафи асосии густариши фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ баланд бардоштани самарабахшии истеҳсолот, таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ ва ноилгардӣ ба ҳадафҳои милливу стратегӣ, аз ҷумла саноатикунонии босуръати мамлакат мебошад.

Ҳамзамон, ташаккул ва инкишофи иқтисодиёти рақамӣ ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти корхонаҳои саноатии мамлакат омили муҳими рушди истеҳсолоти саноатӣ ва таъмини саноатикунонии босуръат дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамин тавр, ба андешаи мо, бояд қайд намуд, ки идоракунии инкишофи инноватсионии корхонаҳои саноатӣ баҳри ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои саноатикунонии мамлакат, модернизатсияи соҳаҳои саноати кишвар, инчунин ҳавасмандсозии татбиқи технологияҳои рақамӣ, мусоидат хоҳанд намуд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2020, №293)

2. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643).
3. Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон
4. Омори солона. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2019, С. 205.
5. Раджабов Р.К., Рахимов Ш.М., Курбонов А.Р., Султонов З.С. Развитие рынка оказания платных услуг населению в Республике Таджикистан/ Раджабов Р.К., Рахимов Ш.М., Курбонов А.Р., Султонов З.С. //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2/4 (138). С. 43-47.
6. Т.П. Казакова Технологии как главный фактор современного производства // Вестник Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. 2013. № 4. С. 34–42

УДК 624

Ҳасанов Н.М., Ситамов М.С.
САМАРАНОКӢИ ИҚТИСОДИИ ИНТИХОБИ ПАРКИ МОШИНҲО БАРОИ
ТАЪМИНИ РОҲҲО ДАР ШАРОИТИ КӢҲИСТОН

Зимни мақолаи мазкур усули ташаккулдиҳии парки *мошинҳо* барои таъмини роҳҳо оварда шудааст, ки барои чор идораи истифодабарии роҳҳои шаҳри Душанбе, инчунин барои пешгӯии тамоюли рушди паркҳои автомобилӣ барои таъмини роҳҳо тавсия мешавад. *Ҷоидаи иқтисодӣ аз истифодаи усули таҳияшудаи интихоби парки автомобилӣ барои таъмини роҳҳо танҳо дар чор идораи истифодабарии роҳҳои шаҳри Душанбе 405 ҳазор сомониро ташкил хоҳад дод.*

Калимаҳои калидӣ: роҳҳои автомобилгард, афзоиши аҳоли, идораи истифодабарии роҳҳо, самаранокӣ, усул, ҷоидаи иқтисодӣ.

Ҳасанов Н.М., Ситамов М.С.
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫБОРА ПАРКА МАШИН ДЛЯ
СОДЕРЖАНИЯ ДОРОГ В ГОРНЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье приведены методика формирования парка машин для содержания дорог, которая будет рекомендована для четырех дорожно-эксплуатационных управлений города Душанбе, а также для прогнозирования тенденций развития парков машин для содержания дорог. Экономический эффект от применения разработанной методики выбора парка машин для содержания дорог только по четырем дорожно-эксплуатационным управлениям города Душанбе составит 405 тыс. сомони.

Ключевые слова: автомобильные дороги, рост населения, дорожно-эксплуатационные управления, эффективность, методика, экономический эффект.

Khasanov N.M., Sitamov M.S.
ECONOMIC EFFICIENCY OF FLEET SELECTION TO MAINTAIN ROADS
IN MOUNTAINS

This article provides a methodology for the formation of a fleet of road maintenance vehicles, which will be recommended for four road maintenance departments of the city of Dushanbe, as well as for predicting trends in the development of road maintenance vehicles. The economic effect from the application of the developed methodology for selecting a fleet of vehicles

for road maintenance only for four road maintenance departments of the city of Dushanbe will amount to 405 thousand somoni.

Key words: highways, population growth, road maintenance management, efficiency, methodology, economic effect.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳбудии ва таъмири роҳҳои автомобилгард дар шароити кӯҳсор таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамояд. Дар робита бо афзоиши аҳоли дар пойтахт, ҳаҷми ғайриқаноатбахш будани техника ҳам бо сабаби нокифоягии иқтисодии *паркҳои автомобилӣ* барои *таъмини роҳҳо* (АТР) ва ҳам ба дараҷаи зиёд кӯҳна будани мошинҳо мебошад, ки дар натиҷа як автомобили одӣ барои таъмини роҳ бо сабаби корношоямӣ то 30% фонди вақти кориро ташкил менамояд.

Қайд кардан лозим аст, ки бо сабаби мавҷуд набудани ҳамоҳангии кори идораҳои *истифодабарии роҳҳои (ИИР) ш. Душанбе ҳатто паркҳои автомобилӣ мавҷуда ба таври самаранок истифода намешаванд*, бекормонӣ ва корношоямӣ АТР ба назар мерасанд. Ҳар ИИР масъалаи навкунӣ, кортаъминкунӣ ва таъмини корношоямӣ парки АТР-ро мустақилона ҳал мекунад [3;4]. Мувофиқи нақшаи рушди шаҳр ҳисобу китоби талабот ба техника ва навъҳои АТР, ки барои пешравии пойгоҳҳои таъмири ИИР-и шаҳр, барои ташаккулдиҳӣ ба иқтисодии пурраи техникаи мавҷуда пешбинӣ шудааст, ба амал оварда намешавад.

Дар шароити маблағгузори нокифоя боло бурдани самаранокии истифодаи АТР, аз ҳисоби ҳалли маҷмӯӣ дар самти харидорӣ намудани техника бо муҳлати истифодабарӣ ва истифодаи маҳсулноки АТР-и мавҷуда, инчунин такмил додани равандҳои таъмини корношоямӣ онҳо мувофиқи мақсад хоҳад буд.

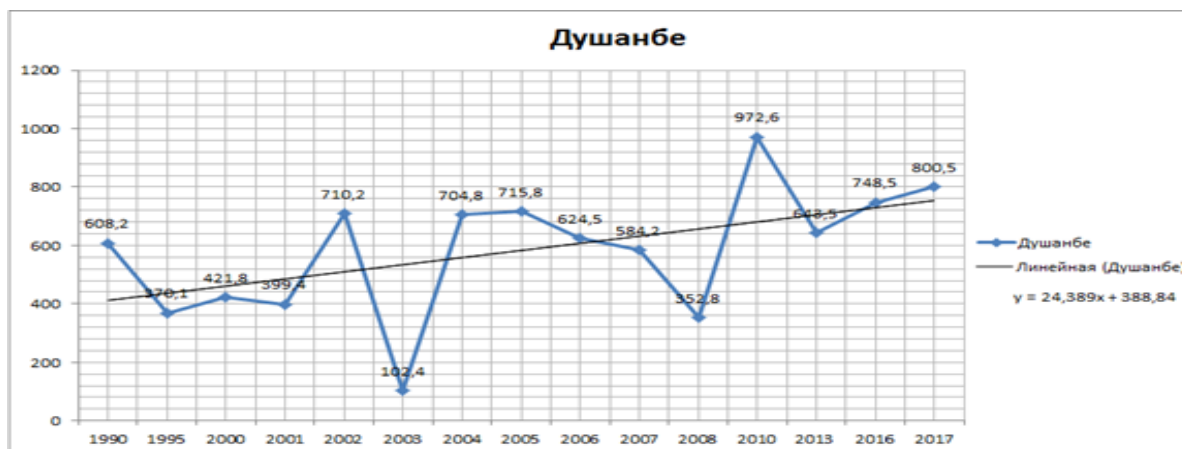
Пажӯҳиши муаллифон дар соҳаи таҳия ва татбиқи усулҳои ташкилнамоии паркҳои автомобилӣ системаи идораи информатсионӣ-автоматикунонидашуда, истифодабарии техникаи парки АТР барои имконоти воқеии истифодаи чунин сохтор дар сатҳи шаҳр шароит муҳаё намуда, ҳалли мушкилоти ҳамоҳангии фаъолияти ташкилотҳои шаҳрро дар самти боло бурдани корношоямӣ ва таъмини самаранокии техника имконпазир мегардонад.

Нақлиёти автомобилӣ дар ҷумҳурӣ муҳимтарин сохтори робитаи фаъолияти хоҷагиву чамбиятӣ ба ҳисоб рафта, дар ин самт таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои заруранд, ки фаъолияти пурсамари онро дар сатҳи максималӣ таъмин намоянд [2].

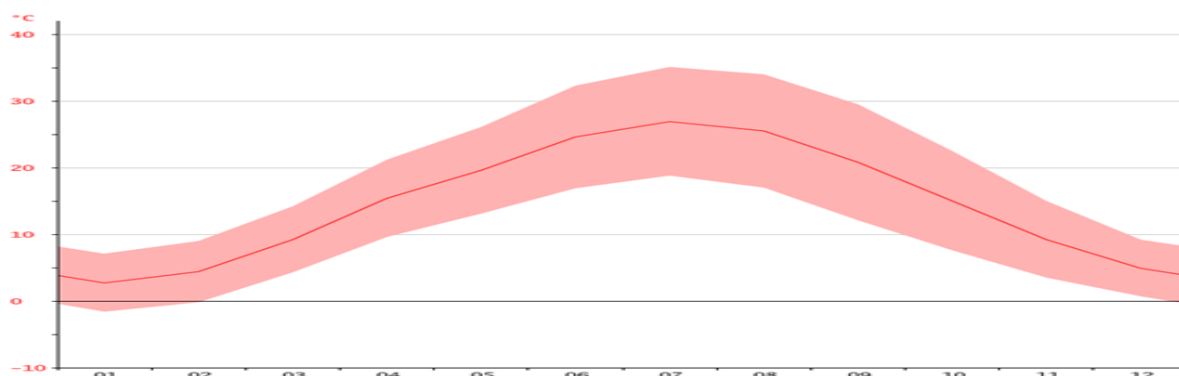
Релефи кӯҳии Тоҷикистон (93% минтақа, зимнан зиёда аз нисфи қитъа дар баландии зиёда аз 3000 м аз сатҳи баҳр қарор дорад) беназир будани иқлим асоснок менамояд. Ҳарорати ҳаво дар фасли сармо дар навоҳии алоҳидаи баландкӯҳ то -60°C сарда гашта, дар мавсими гармо тасфи ҳаво дар водихоии наздикӯҳӣ то 45°C боло меравад, ки дар ин ҳолат замин мумкин аст то $70-75^{\circ}\text{C}$ гарм шавад.

Иқлими пойтахт - Душанбе гарми муътадил аст. Ҳарорати миёнаи солона $14,9^{\circ}\text{C}$, боришоти солона тақрибан 624мм-ро ташкил менамояд ва афзалан боронҳо дар фасли сармоёнд. Тибқи таснифоти Кеппен-Гейгер чунин иқлимро ба иқлими баҳри Миёназамин монанд менамоянд [1].

Миқдори бештари боришот ба моҳи март рост меояд: ба ҳисоби миёна 129 мм-ро ташкил медиҳад, моҳи август бошад, хушктарин моҳ ба шумор меравад, ки амалан боришот мушоҳида намешавад.

Расми 1.1. Ҷадвали боришот дар шаҳри Душанбе

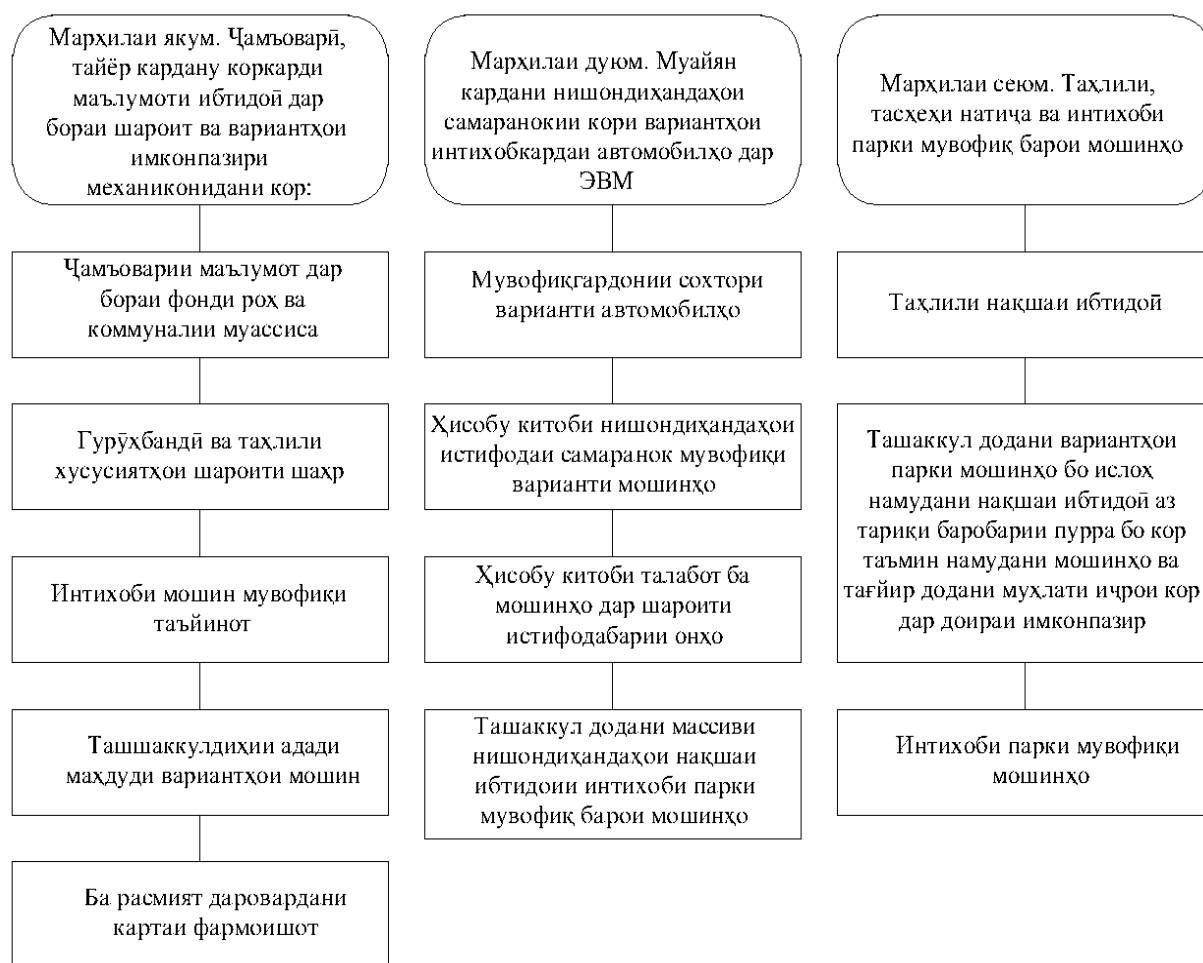

Расми 1.2. Ҷадвали ҳарорати солонаи ҳаво дар шаҳри Душанбе

Июл моҳи гармтарини сол маҳсуб меёбад. Ҳарорати максималӣ дар ин ба 49,0 °C ва дар моҳи январ бошад, ин нишондиҳанда ба -26,6 °C расида, сардтарин моҳ ба шумор меравад.

Интихоби парки мошинҳо барои таъмини роҳу қор аз муайян кардани таркибу сохтори он барои шароити қори идораи истифодаи роҳҳо (ИИР) иборат мебошад. Ҳангоми ташаккулдиҳии сиёсати техникии ИИР баррасӣ намудани тамоюли пешқадами техникӣ дар ин соҳот зарур аст.

Раванди ҳалли масъалаи мазкур ба се марҳила чудо карда шудааст (расми 1.3).

Расми 1.3. Усулҳои сохтани парки мошинҳо барои таъмини роҳҳо

Мувофиқи усули таҳияшудаи интиҳоби парк АТР бо самаранокии маҷмӯи АТР дар шароити табиӣ-истеҳсолии ш.Душанбе асоснок шудааст.

Бо вучуди ин аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок қардан на танҳо сохтори парки АТР, балки андоза, таркибу сохтори хизматрасонии техникиро тақозо менамояд. Агар вазифаи афзалиятнок муайян қардани сарфакорӣ ва сарф намудани адади минималии воситаҳо барои харидорӣ хизматрасониҳо бошад, пас мошинҳо барои хизматрасонии техникӣ муддати мадид интизорӣ мекашанду самаранокии қори онҳо кам мешавад ва табиист, ки барои дар муҳлати зарурӣ ғунҷонидани қор зарурати вусъат додани парки АТР ба миён меояд. Аз ҷониби дигар акси ҳол мумкин аст беасос барои хизматрасонӣ воситаҳои зиёдеро сарф намуд, аммо дар ин ҳолат самаранокии АТР намеафзояд ва харочотро намеғушонад.

Барои муайян намудани ҳаҷми мақсаднокии воситаҳо ба хизматрасонии техникӣ, қимати таркибии равандро онро тасаввур қардан лозим аст. Таъйиноти асосии он қоҳиш додани бекормонии АТР ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ харочоти мақсаднокии ҳаҷми воситаҳоро аз нигоҳи муқоиса бо натиҷа аз қоҳиш додани бекормонӣ муайян қардан лозим аст. Аз ин лиҳоз масъалаи арзёбии иқтисодии бекормонии АТР, яъне зарурати муайян намудани зарари ИИР ҳангоми бозмондану бекормонии ҳар АТР ба миён меояд.

Аз қор мондани техникаро ба нақшавӣ чудо мекунам, ки одатан ҳангоми ба меъёр даровардани қори механиконидашуда пешбинӣ менамоянд. Ғайритартибӣ бошад, навъи ғайринақшавиро мегирад.

Ҳамзамон бекормонии нақшаи аз бекормонии техникӣ (хизматрасонии техникӣ, инчунин бо сӯзишворӣ таъмин намудани техника тӯли басти корӣ), технологӣ (танзим ва тоза кардани мақомоти коргарони АТР, боркунӣ ва борфурории АТР ва дигар амалиётҳои бо таъминоти раванди технологияи ба талаботи роҳу коммуналӣ мувофиқ) ва ташкилотӣ (гузаргоҳҳои АТР, ҳамлу нақли бебор, вақт барои зарурати физиологӣ ва истироҳат) маншаъ мегирад. Бекормонии ғайритартибиро низ ба бекормонӣ бо сабабҳои техникӣ (баргараф кардани носозиҳои техникӣ), бо сабабҳои ташкилӣ (дар интизории хизматрасонии техникӣ, бо сӯзишворӣ ё маводи техникӣ пур кардани нақлиёт ва ғ.) ва бо сабаби шароити обу ҳаво ҷудо мекунад.

Муносибатҳои зерин ба арзёбии иқтисодии аз кор мондани АТР ва ИИР мавҷуданд:

1) Арзёбии иқтисодӣ аз адади захираҳои зарурии АТР ва ба қимат баргардоншуда иборат буда, бо кори мошин алоқамандӣ дорад, ки аз хароҷотҳо ба кор/соат зиёдтар аст. Ҳамзамон ҳиссаи ба қимат баргардоншуда аз ҳисоби ба воҳиди вақт бо таносуби қимати умумии овардашуда ба сарбории солонаи воҳиди АТР баробар аст.

2) Аарзёбии иқтисодӣ бо роҳи пайдо кардани талафоти миёна вобаста аз замони иҷрои кор дар ИИР иборат мебошад.

Ба мақсади шарҳи раванди ҳосилшавии талафот аз простой, омилҳои асосиеро ҷудо мекунем, ки ҳаҷми хароҷотро дар натиҷаи простой муайян мекунад:

- Норасоии АТР;
- Нишондиҳандаҳои техникӣ-иқтисодии АТР ва таносуби онҳо бо нишондиҳандаҳои дигар навъҳои бо АТР робитаи дучонибадошта.

Маъмулан норасоии АТР дар пораи шиддатноку «авҷ» -и замони иҷрои кор ба амал меояд. Боздоштани як ё якчанд воҳиди АТР боиси ба таъхир иҷро шудани муҳлати кор ё зарурат ҷалб намудани АТР-и иловагии навъи мазкур ва ё зарурати харидан ё ба лизинг гирифтани автомашинаҳои иловагӣ мегардад.

Замоне ки шиддатнокии қору вақт камтар аст, автомашинаҳои озод дар муоинаи техникӣ ё таъмир қарор доранд, яъне захира мешаванд. Автомобилҳои дигар дар ин муддати вақт нигоҳ дошта мешаванд ва ҳамчун фонди захиравӣ арзёбӣ мегарданд, ки дар ҳолатҳои прои АТР ё афзудани таҳмили ҷорӣ ба кор бурда мешаванд.

Шарти пурра ба кор таъмин намудани парки мавҷудаи АТР маънии норасоии АТР-ро надорад. Вақте ки тамоми парки АТР бо кор таъминанд, варианти эҳтимолӣ имконпазир аст, аммо амалиётҳо пеш аз муҳлати ба нақша гирифташуда иҷро мешаванд. Дар ин ҳолат АТР бекор монад, боиси зарарҳои иловагӣ намегардад. АТР-и навъу тамғаҳои мухталиф, ки қобилияти анҷом додани амалиёти якхелаи корро доранд, дорои нишондиҳандаҳои мухталифи техникӣ-иқтисодӣ мебошанд: нарх, ҳосилнокӣ, хароҷоти истифодабарӣ. Афзалан ҳаҷми талафот дар ҳолате ба амал меояд, ки АТР бо нишондиҳандаҳои беҳтарин муддате бе кор монад.

Дар ҳолате ки воҳиди баррасишавандаи АТР корро барои чанд лаҳза давраи t боздораду тӯли як муддати вақт бе кор мононад Δt , пас ҳаҷми кори иҷронашуда V , чунин ҳисоб карда мешавад:

$$V = \Pi \Delta t, \quad (1)$$

ин ҷо Π – маҳсулнокии АТР, $\text{м}^3/\text{ч}$

Ҳаҷми кор (V) бо сабаби аз кор бозмондани АТР дар фосилаи вақт дар вақти t_k иҷро мешавад. Муддати ин фосилаи аз маҳсулнокӣ, инчунин миқдори АТР, дар истифода қарор дорад, вобастагӣ дорад.

Миқдори кори иҷрошудаи коммуналӣ ба масоҳати S , ки ба ҳаҷми V мувофиқ аст, баробар аст ба:

$$Q_k = q \cdot S_k, \text{ м}^2. \quad (2)$$

Агар воҳиди АТР дар лаҳзаи вақти t мунтазам кор кунад, ҳаҷми кор

$$Q_t = q \cdot S_t, \text{ м}^2. \quad (3) \text{-ро}$$

ташкил менамояд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки бо сабаби бекормонӣ корҳои коммуналӣ дар ҳаҷми зерин иҷро нашудаанд:

$$\Delta Q = Q_t - Q_k = (S_t - S_k) \cdot q. \quad (4)$$

Маълум аст, ки ҳаҷми ин даромади иловагиро бекормонии АТР зимни ҷараёни марҳилаи Δt дар лаҳзаи t арзёбӣ менамояд.

Барои арзёбии маҷмуии бекормонии АТР ҳаҷми воситаҳоеро ба назар гирифта зарур аст, ки дар навқунии техникаи бекормонда ва маоши оператори АТР дар вақти бекормонӣ ҷудо мешавад. Пайдо кардани қиматҳои мазкур душворӣ эҷод намекунад. Баъдан донишҷу ба қор таъминкунии АТР, ҳиссаи давраи пардохтшавандаи бекормонӣ ва андозаи пардохти меҳнати коргарон дар қор зарур аст.

Муайян кардани ҳаҷми қимати бекормонӣ (сом/с) ба воситаи ифодаи зерин ба амал оварда мешавад:

$$C_{\text{пр}}^t = \frac{d_{it}}{\Delta t} + \frac{A_i \cdot C_i}{T_{\text{год}}} + \alpha \cdot C_{3.\text{ln}}, \quad (5)$$

ки ин ҷо: $C_{\text{пр}}^t$ – қимати бекормонӣ бо соати i техника дар вақти давраи t , сом./с; d_{it} – пули иҷораи барои мошин ба хоҳири таъмини роҳ дар вақти бекормонӣ Δt ; Δt – вақти бекормонӣ, с.; A_i – сандарсадии мааблағи ҷудошуда барои навқунӣ; C_i – қимати мошини бекормонда барои таъмини роҳ, сомонӣ; $T_{\text{сол}}$ – сарбории умумии солона, с.; α – маоши оператор дар вақти бекормонӣ; $C_{3.\text{ln}}$ – маоши тарофавии соатбай барои оператори техника, сом./с.

Ба мақсади муайян кардани сарфакорӣ аз кам шудани бекормонии АТР нишондиҳандаҳои бекормониро ба қор мебаранд. Нишондиҳандаҳои мазкурро ҳангоми ҳисобу китоби зарарҳо аз бекормонии АТР дар вақти кафолатшуда истифода кардан мумкин аст. Барои самосвал (бо муҳаррикӣ КамАЗ–55111) арзиши бекормонӣ дар як рӯз (8 соат) 1200 сомониро ташкил медиҳад.

Дар асоси ин зарарҳо аз бекормонӣ КамАЗ–55111 ҳангоми ташаккул додани захираи қисмҳои эҳтиётӣ тартиб дода мешавад:

$$C_{y(I)} = 1200 \frac{45,6}{8} = 6840 \text{ сом.}$$

$$C_{y(II)} = 1200 \frac{81,2}{8} = 12180 \text{ сомони.}$$

Кам шудани зарар аз бекормонии самосвали КамАЗ - 55111

$$\text{Э}_Г = 12180 - 6840 = 5\,340 \text{ соминиро ташкил медиҳад.}$$

Бо дарназардошти боло рафтани нархи қисмҳои эҳтиётӣ захиравӣ аз 31,05 то 56,7 сом. ғойдаи иқтисодӣ

$$\text{Э}_Г = 5340 - 2565 = 2\,775 \text{ сомониро ташкил медиҳад.}$$

АДАБИЁТ

1. Бобобеков О. К. Влияние природно-климатических особенностей горных регионов Таджикистана на работу водителей / О.К.Бобобеков // Вестник гражданских инженеров: научно-технический журн. – 2015. – № 5 (52). – С. 206-210.

2. Султонов З.С. Рынок услуг международных автомобильных перевозок: понятие и виды инфраструктуры наземного транспорта/ Султонов З.С., Табарова Д.А.// Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: «Сино» 2019, №10-1. - С. 133-136.
3. Ховалыг Н-Д. К. Анализ ущерба в строительных организациях из-за недостатка строительной техники на объектах работ / А. В. Зазыкин, Н-Д. К. Ховалыг // Актуальные проблемы современного строительства. 61-й Международной научно-технической конференции молодых ученых. - –СПб.: СПбГАСУ. – 2008. – Часть III. – С. 189-191.
4. Ховалыг Н-Д. К. Методика формирования структуры парка строительных машин на основе анализа жизненного цикла / А.В. Зазыкин, Н-Д.К. Ховалыг // Актуальные проблемы современного строительства. 64-й Международной научно-технической конференции молодых ученых, посвященная 300-летию со дня рождения М. В. Ломоносова. – СПб: СПбГАСУ. – 2011. – Ч. I. – С. 167-174.

УДКА 368.1

Шамсуллозода Ш.

**АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ҶАЪОЛИЯТИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН (ДАВОМИ СОЛҶОИ 1991-2016)**

Дар ин мақола асосҳои назариявӣ, пайдоиш ва зарурати суғурта дар Тоҷикистон таҳқиқ шуда, заминаҳои таҳаввули он муайян карда шудаанд. Асоснок гардидааст, ки то соли 1992 дар Тоҷикистон як ташкилоти суғуртавӣ ҷаъолият менамуд ва раванди суғурта ҳамчун монополияи давлатӣ амалӣ мегардид.

Калидвожаҳо: суғурта, бозори суғурта, фонди суғуртавӣ, суғуртаи давлатӣ, танзими давлатии суғурта.

Шамсуллозода Ш.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН (1991-2016 ГГ.)**

В данной статье исследуются теоретические основы, происхождение и необходимость страхования в Таджикистане, а также определяются основы его развития. Обосновано, что до 1992 года в Таджикистане действовала одна страховая компания, и процесс страхования осуществлялся как государственная монополия.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, страховой фонд, государственное страхование, государственное страховое регулирование.

Shamsullozoda Sh.

**THEORETICAL BASIS OF INSURANCE ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN (1991-2016)**

This article examines the theoretical foundations, origin and necessity of insurance in Tajikistan, and also defines the foundations of its development. It is substantiated that until 1992

there was one insurance company in Tajikistan, and the insurance process was carried out as a state monopoly.

Key words: insurance, insurance market, insurance fund, state insurance, state insurance regulation.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ суғурта яке аз механизмҳои таъмини амнияти иқтисодӣ ва устувории моддии неқӯаҳволии кишвар мебошад. Ба андешаи мо, ин як навъ дурандешии оқилона ва эҳтиёткории махсус, алалхусус барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимияти бештар дорад, ки дар натиҷаи офатҳои табиӣ ва раванди фаъолияти иқтисодӣ хисороти зиёди моддӣ ба аҳоли, субъектҳои соҳибкорӣ ва давлат мерасад.

Суғурта ва бозори суғуртавӣ ҳамчун механизми таъминкунандаи манфиатҳои амволии аҳоли, субъектҳои хоҷагидорӣ ва яке аз намуди ояндадори соҳибкорӣ, дар як вақт механизми бозории инфрасохтори давлат мебошад. Дар қатори дигар механизмҳои иқтисодӣ суғурта иқтидори сармоягузории давлатро баланд мебардорад.

Асоси ҳама гуна бозори суғурта, аз ҷумла бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро талаботи ҷамъиятӣ ба хизматрасонии суғуртавӣ, фаъолияти суғуртакунандагон оид ба қонеғгардонии чунин талабот ва назорати давлатии раванди суғурта ташкил медиҳад.

Ташкилотҳои суғурта, ки дар бозори суғурта амал мекунанд, амалиёти таваккалро ба миқёси калон муттаҳид мекунанд ва аз ин рӯ, хавфи нисбатан ками соҳибкорӣ бар душ мегиранд.

Гар ҷанде қисме аз ҳодисаҳо тасодуфӣ ва пешгӯинашаванда мебошанд, натиҷаи марбут ба бисёр рӯйдодҳоро пешгӯӣ кардан мумкин аст. Ташкилотҳои суғурта дар ҳолати рӯй додани ҳодисаҳои суғуртавии зиёд кафолат медиҳанд, ки миқдори ҳаққи суғуртавии ворид гардида метавонад ба ҳаҷми ҷубронҳои суғуртавӣ баробар бошад.

Ҳамин тавр, суғурта ташаккули фонди суғуртавиرو аз ҳисоби маблағҳои ҳуди суғурташавандагон пешбинӣ менамояд, ки ҳангоми ҳодисаҳои суғуртавӣ ҷуброни зиёро таъмин гардонад.

Фонди суғуртавӣ дар ҷараёни рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ вазифаи танзимнамоиро иҷро мекунад. Аммо, ин намуди махсуси танзимгарӣ мебошад, ки устувории мунтазами тамоми хоҷагии халқро тавассути баробар намудани норасоиҳо дар бахшҳои алоҳида (дар саноат, савдо, кишоварзӣ, хонаводаҳо ва ғ.) таъмин менамояд. Вобаста ба ин, суғурта бидуни иштирок дар ташаккули даромади миллӣ, вазифаи тақсимкуниро низ иҷро мекунад.

Ғайр аз ин, суғурта ба ҷуз аз иҷрои вазифаҳои номбурда ва ҷуброни хисорот, инчунин, вазифаи пешгирикунанда ё огоҳкуниро ҳам иҷро мекунад, ки иҷрои он аз қисми ҳаққи суғуртавии (мукофоти суғуртавӣ) пардохтнамудаи суғурташавандагон ҳангоми бастании шартномаҳои суғуртавӣ, маблағгузорӣ карда мешавад. Истилоҳи “пешгирӣ” ба маънои васеъ маҷмӯи василаҳо ва амалҳои техникӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва дигар амалҳоро дар назар дорад, ки ҳадафи онҳо пешгирӣ аз пайдоиш ва паҳншавии ҳодисаҳои суғуртавӣ, инчунин коҳиш додани қувваи онҳо аз амалҳои харобиовар мебошад.

Ба андешаи мо, ташаккули бозори суғуртаи устувор ҷузъи муҳими ҳар як иқтисодиёти муваффақ мебошад ва далелҳои инро дар бисёр мамолики ҷаҳон мушоҳида кардан мумкин аст. Далели он, ки дар бораи суғурта нисбат ба дигар ташкилотҳои молиявӣ (масалан, бонкҳо) камтар маълумот медиҳанд, аҳамияти воқеии онро инъикос намекунад. Дар қорҳои илмӣ бештари муаллифон оид ба таърихи иқтисоду суғурта алоқамандии устувори бозори суғуртавӣ бо рушди саноат мушоҳида мегардад. Масалан, олимони Амрико, муаллифони китоби “Суғурта: принципҳо ва амалия” қайд мекунанд, ки пайдоиши Бритониё ҳамчун як давлати бузурги тичоратӣ дар якҷоягӣ бо як қатор ҳадамоти хуби суғуртавӣ аз сӯхтор тасодуфӣ нест [5, С. 36].

Дар асарҳои олимони рус, аз қабили В. Демченко ва А. Свиридова қайд карда мешавад, ки “рафъи нокифояи баҳши суғурта ва номукаммалии танзими давлатии он дар

Россия яке аз мушкилиҳои рушди иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад”. Бинобар ин, бозори суғурта метавонад ҳамчун як омил муҳими устувории иқтисодӣ амал кунад [2, С. 5].

Аз ин рӯ, танзими давлатии фаъолияти суғурта механизми асосӣест, ки маърифати суғуртавии ҷомеа ба вучуд меорад, суғуртаро ба механизми бозғиримодии ҷомеаи манфиатҳои амволиву шахсии ҷомеа табдил медиҳад ва ҳамзамон иқтисодии мамлакатро бо манбаҳои доимии афзояндаи сармоягузорӣ таъмин менамояд.

То барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона ташкилоти суғуртавӣ, имрӯза Қорхонаи воҳиди давлатии “Тоҷиксуғурта” ҳамчун монополияи давлатӣ амал менамуд ва мақсади давлат дар самти суғурта чунин буд – “Суғурта дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравӣ якранг амал мекунад ва мақомоти суғуртавии ҷумҳуриҳо аз тарафи ду субъект – Саридораи “Суғуртаи давлатӣ” ва Вазорати молияи мамлики иттиҳод танзим карда мешаванд. Фаъолияти низомии суғуртавӣ барои манфиатҳои бучети давлатӣ равона гардида буд ва давлат аз маблағҳои фонди суғуртавӣ барои пӯшонидани камомадҳои бучети давлатӣ бебозгашт ва беподошт истифода менамуд.

Барои фонди суғуртавӣ, ки аз ҳисоби маблағҳои шаҳрвандон ва субъектҳои хоҷагидорӣ ташаккул гардидааст, доираи муайяни фаъолият муқаррар гардида буд. Ин пеш аз ҳама суғуртаи амволи қорхонаҳои кишоварзӣ (то ҳол амал мекунад), ташкилотҳои ҷамъиятӣ, амвол ва ҳаёти шаҳрвандон. Суғуртаи давлатӣ дар даврони сотсиализм ҳамчун шакли умумиқабулгардидаи ҷомеаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ амал намекард, танҳо дар доираи муайян низомии умумидавлатӣ ва захираҳои соҳавиро пурратар мегардонид [4, С. 27].

Пас аз пароканда гардидани Иттиҳоди Шӯравӣ ва то соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон заминаҳои аввалини ҳукуқии фаъолияти суғурта бо Қарори Девони Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 02 августи соли 1991, Қарори Девони Вазирони СССР аз 23 июни соли 1991 таҳти рақами № 397 “Дар бораи чораҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта” гузошта шуда буд [3].

Тибқи қарори номбурда чунин муқаррарот пешниҳод гардида буд:

- фаъолияти суғурта дар СССР аз тарафи муассисаҳои махсус, ки бо чунин мақсад таъсис ёфтаанд, амалӣ карда мешавад;
- суғуртақунандагон дар СССР метавонанд дар шакли ташкилоти давлатӣ, ҷамъияти саҳомӣ, ҷамъияти суғуртаи мутақобила ва ташкилоти муштарак бо ҳиссаи сармояи хориҷӣ таъсис дода шаванд;
- ҳамагуна шакли ташкилӣ-ҳукуқии ташкилотҳои суғуртавӣ ба танзими давлатӣ фаро гирифта мешаванд.

Ҳамин тавр, қарори боло зикр зарурати ба расмиятдарории танзими давлатии фаъолияти суғуртаро дар асоси тартиби бақайдгирии ҳатмии ташкилотҳои суғурта ва иҷозатномадиҳии фаъолияти онҳоро ба миён овард.

Вобаста ба ин, муқаррар гардид, ки ҳамаи ташкилотҳои суғурта бояд дар мақомоти назоратии суғуртаи давлатӣ дар маҳалли фаъолият ҳатмӣ ба қайд гирифта шаванд. Бо ин мақсад, барои танзими давлатии фаъолияти суғурта дар назди Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон идораи назорати давлатии суғурта таъсис дода шуд.

Ҳамин тавр, асосҳои ҳукуқии фаъолияти суғурта дар аввалин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғурта”, ки соли 1994 қабул шудааст, гузошта шуда, баъдан дар соли 2010 ин қонун бо тағйироту иловаҳо бо номи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғурта” қабул гардид.

Илова бар ин, соли 1999 қисми дуюми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд, ки дар он боби 51 (иборат аз 43 модда) пурра ба суғурта бахшида шудааст. Ҳамчунин, 23 июли соли 2016 таҳти рақами № 1349 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғурта» бо тағйироту иловаҳои ҷадид мавриди амал қарор гирифт, ки дар он бештари унсурҳои зарурӣ барои фароҳам овардани бозори суғуртаи мутамаддин дар

Тоҷикистон пешбинӣ шудааст. Ва ба ақидаи мо, дар мукоиса бо суръати рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва таҳқиқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дигар давлатҳо қонуни номбурда аз камбудӣ ва норасогиҳои зиёд ҳолӣ нест.

Баъ аз қабул ва мавриди иҷро қарор гирифтани Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2014, таҳти №788 “Дар бораи Нақшаи ҷорабиниҳо оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар бахши суғурта” заминаи ҳуқуқии соҳа дар базаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии мавҷуда мустақкам гардида истода, лоиҳаи як қатор қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ омода гардидаанд, ки дар ин раванд саҳми Идораи назорати суғуртавии Бонки миллии Тоҷикистон назаррас аст. Дар ин давра ба вучуд омадани рақобати солим дар байни ташкилотҳои суғуртавӣ инҳисороти соҳавиро нисбатан шикаст дода, бо таъсиси ташкилотҳои муосири ватанӣ асос гузошт ва марҳила ба марҳила рушди самараноки хизматрасонии суғуртавӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии суғурташавандагон таъмин гашта истодааст [1, С. 191].

АДАБИЁТ:

1. Ашуров Ғ.Д. Идоракунии рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ: Монография / Ғ.Д. Ашуров. Зери таҳрири д.и.и., профессор Фақеров Ҳ.Н. – Душанбе: “Файзи Борон”, 2020. – 260 с.
2. Демченко В., Свиридова А. «Страхование у нас станет крупным бизнесом»; Время МН №1 14 (501) 25 июля 2000 г., с. 5.
3. Қарори Девони Вазирони СССР аз 23 июни соли 1991 таҳти рақами № 397 “Дар бораи ҷораҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта”.
4. Рейтман Л.И. Государственное страхование в СССР. Учебник, - М., 1989. С. 27.
5. Страхование: принципы и практика / Сост. Д. Бланд: Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 416 с. – ISBN 5-279-01962-3. С. 36.

УДК 330.3

Шокиров Ф. Т., Исвалиев С.Ч.

ТАВВАКАЛИҲОИ ИНВЕСТИСИОНӢ ВА БАҲОДИҲИИ ОНҲО

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои таввакалиҳои инвеститсионӣ ва услубҳои паст намудани онҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Маблағгузориҳо на балки бо таввакалиҳо вобастагии калон доранд, онҳо алоқаи зич бо ноайёний низ доранд. Агар мо таввакалиҳоро кам ё бартараф намуда тавонем, ноайёниро бошад пурра аз байн гирифта наметавонем. Он пурра ба муфлисшавии корхона оварда метавонад. Бо сабабҳои мазкур ба категорияҳои мазкур дар корхона аҳамияти калон додан зарур аст.

Таввакалиҳо зич бо муҳити дохила ва беруна вобастаанд. Ба таввакалиҳои беруна дохил мешаванд, алоқаҳои корхона бо корхонаҳои бо захираҳотаъминкунанда, истеъмолкунандагон, рақибон ва давлат. Мувофиқи мақоми муҳити дохилаи корхона бо таввакалиҳои зерин вобаста шуданаш мумкин аст: таҷриба ва дараҷаи идоракунии корхона аз тарафи роҳбарият, дараҷаи тайёрӣ ва ихтисоснокии коргарон, дараҷаи технологии иқтисоди корхона, қобилияти корхона оиди мутобиқшавӣ ба муҳити берунаи бозор, ҳадафи корхона оиди ноилшавӣ ба мақсади ниҳонӣ, амалан аз худ намудани менеҷмент, маркетинг ва ташкили истеҳсолот. Ҳаياتи роҳбарикунанда бояд донад, ки дар қадом шароит ва таввакалиҳои бавучудомада, сиёсати ҳуҷум ва мудофиаро пеш гирад.

Дараҷаи омилҳои таввакалӣ дар иқтисоди ҷумҳурӣ хело баланд мебошад, ки он бо нишондиҳандаи асосии он даромади соф вобаста аст. Маҳдудияти даромади соф ба корхонаҳо имконият намедиҳад, ки фақат дар пояи он инвестисияҳоро ташкил намуда, истифода намоём. Корхонаҳо маҷбуранд, ки қарзҳоро аз бонкҳо бо фоизи баланд гирифта, ҳамчун сарчашмаи инвестисия истифода баранд, ки онҳо дараҷаи таввакалиро баланд мебардоранд.

Дар адабиётҳои услубҳои миқдорӣ ва сифатии муайян намудани дараҷаи таввакалиҳо ва баратараф намудани онҳо дар корхона вучуд дорад, ки онҳо асоси методии баратараф намудани онҳоро пешкаш намудааст. Дар онҳо мавриди таҳлил дараҷа, намудҳо, нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ ҷой доранд.

Калидвожаҳо: таввакалӣ, ноайёнӣ, омилҳои таввакалӣ, таввакалиҳои беруна, таввакалиҳои дохила, услубҳои муайянкунии таввакалӣ, таҳдидҳо, дараҷаи таввакалӣ, намудҳои таввакалӣ.

Шокиров Ф.Т., Исвалиев С.Д.

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ РИСКИ И ИХ ОЦЕНКА

В статье исследуются проблемы инвестиционных рисков и методики их уменьшения. Капитальные вложения не только тесно связаны с рисками, но и неопределённостью. Если риск можно уменьшить или исключить, неопределённость невозможно исправить. Оно может привести к банкротству предприятий. По этой причине этим категориям необходимо придавать особое значение в деятельности предприятий.

Риски в определяющей мере связаны со внутренней и внешней средой предприятия. К внешним рискам относятся связи предприятия с поставщиками ресурсов, потребителями, конкурентами и государством. С позиций внутренней среды первичного звена можно сказать о следующих рисках: опыт и уровень управления руководством предприятия, уровень подготовки и квалификация рабочих кадров, технологический уровень развития предприятия, способность предприятия адаптироваться к изменяющимся условиям рынка, нацеленность предприятия на достижения конечного результата, практическое овладение основами менеджмента, маркетинга и организации производства и т.д. Руководящий состав должен знать, ясно и четко представлять в каких условиях появление угроз применять оборонительную или агрессивную тактику или стратегию.

Уровень риск-факторов в экономике республики очень высокий, что связано с первичным и основным показателем этого феномена – чистым доходом. Ограниченность чистого дохода не позволяет предприятиям реализовать инвестиции на базе объемов только этого показателя, и первичные звенья вынуждены брать кредиты под высокие проценты, что повышает уровень риска инвестиционных затрат.

В литературе имеются методики количественного и качественного определения рисков инвестиционных проектов, которые могут служить методической основой определения уровня риска для проектных организаций и предприятий. В статье также используются методики практического определения уровня рисков на предприятиях. Анализуются уровни, типы, количественные и качественные параметры риск-факторов.

Ключевые слова. Риск, неопределённость, риск – факторы, внешние риски, внутренние риски, методика определения риска, угрозы, уровни риска, типы риска.

Shokirov F.T., Isvaliev S.D.

INVESTMENT RISKS AND THEIR ASSESSMENT

Problems of investment risks and methods of their reduction are examined in the article. Capital investment is not only closely linked to risk, but also to uncertainty. If the risk can be reduced or eliminated, the uncertainty cannot be corrected. It can lead to the bankruptcy of enterprises. For this reason, these categories should be given special importance in the activities of enterprises.

Risks are largely related to the internal and external environment of the enterprise. External risks include the company's relationships with resource suppliers, consumers, competitors, and the state. From the standpoint of the internal environment of the primary level, we can say about the following risks: the experience and level of management of the enterprise management, the level of training and qualification of workers, the technological level of development of the enterprise, the ability of the enterprise to adapt to changing market conditions, the focus of the enterprise on achieving the final result, practical mastery of the basics of management, marketing and production organization, etc. The management team should know, clearly and understand in what conditions the emergence of threats to use defensive or aggressive tactics or strategy.

The level of risk factors in the economy of the republic is very high, which is associated with the primary and main indicator of this phenomenon – net income. The limited net income does not allow enterprises to realize investments based on the volume of this indicator alone, and primary links are forced to take out loans at high interest rates, which increases the level of risk of investment costs.

In the literature there are methods of quantitative and qualitative determination of risks of investment projects, which can serve as a methodological basis for determining the level of risk for project organizations and enterprises. The methods of practical determination of the level of risks in enterprises also used in article. The levels, types, quantitative and qualitative parameters of risk factors are analyzed.

Keywords. Risk, uncertainty, risk factors, external risks, internal risks, risk determination methodology, threats, risk levels, risk types.

Инвестиционный процесс в значительной мере связан с наличием риск-факторов. Риск означает, что реализация инвестиций может привести и приводит не к росту экономики, а к ущербу и разорению предприятий. Любое предприятие в экономике в полной мере не может учесть те угрозы и риски, которые имеются в своей деятельности. Эти риски в определённой мере связаны со внутренней и внешней средой предприятия [10]. К внешним рискам относятся связи предприятия с поставщиками ресурсов, потребителями, конкурентами и государством. С позиций внутренней среды первичного звена можно сказать о следующих рисках: опыт и уровень управления руководства предприятия, уровень подготовки и квалификация рабочих кадров, технологический уровень развития предприятия, способность предприятия адаптироваться к изменяющимся условиям рынка, нацеленность предприятия на достижения конечного результата, практическое овладение основами менеджмента, маркетинга и организации производства и т.д. Руководящий состав должен знать, и ясно и четко представлять в каких условиях появление угроз применять оборонительную или агрессивную тактику или стратегию.

Особое положение имеет наличие финансовых рисков у предприятия. Эти риск-факторы связаны с уровнем доходности предприятий и в случае низкой доходности первичного звена это может привести к банкротству звена. Риск-факторы, в области инвестиций являясь несистемными рисками, носят сложный характер.

В условиях экономической среды в Таджикистане из-за наличия коррупционной среды появляются новые риски и угрозы, которые могут привести к банкротству

предприятия. Наличие заразной жадности или рентного поведения могут свести на нет самые лучшие инвестиционные проекты. Нашу экономику считают «зоной повышенного риска» из-за плохого инвестиционного климата. Достаточно сказать, что для того, чтобы иностранным инвесторам реинвестировать нашу экономику, предъявляются предварительные условия о предоставлении подмазки, которая приводит к бесприбыльности инвестиционного проекта и в результате этого иностранные инвесторы теряют интерес к нашей экономике. Если и допускаются инвесторы в нашу экономику, то начинается рентная атака со стороны различных органов, имеющих ренто-ориентированное поведение. Наиболее эффективной формой иностранных инвестиций является ПИИ. Но их доля к ВВП РТ составляет мизерную величину. В этом аспекте в труднейшем положении находятся и внутренние инвесторы. В этой среде разработать эффективный инвестиционный проект очень трудно. Коррупционное поведение и психология в этих аспектах является угрозой, риском и в этом смысле разрушает экономику.

Уровень риск-факторов в экономике республики очень высокая, что связана с первичным и основным показателем этого феномена – чистым доходом. Ограниченность чистого дохода не позволяет предприятиям реализовать инвестиции на базе объемов только этого показателя, и первичные звенья вынуждены брать кредиты под высокие проценты, что повышает уровень риска инвестиционных затрат. Если государство финансирует инвестиции заимствованием иностранных кредитов, то уровень риска становится еще выше. Это показывает немалый объем предприятий в экономике республики, которые работают бесприбыльно и объемы кредиторской и дебиторской задолженности звеньев. Каждый год немалое количество предприятий в экономике становятся банкротами.

В литературе имеется методика количественного и качественного определения риска инвестиционных проектов, который может служить методической основой определения уровня риска для проектных организаций и предприятий. Формула расчета риска имеет следующий вид:

$$\text{Риск} = \text{Возможность} (t \text{ I КПЭ}) > \langle \text{КПЭ}_n \text{ I Угроза} \rangle$$

Где: t – момент времени определения риска;

КПЭ – ключевые показатели риска;

КПЭ_n - нормативные ключевые показатели риска.

Эта формула выражает связь рисков предприятия с ее стратегическим положением. Количественное выражение риска можно выразить от 0 до 1. Качественный уровень риска можно выразить следующим образом: низкий, средний, высокий. Мы предлагаем ранжировать эти типы рисков в пределах количественного параметра от 0 до 1 следующим образом:

Таблица 1

Уровни, типы, количественные и качественные параметры риск-факторов

Уровни рисков	Типы рисков	Количественные параметры рисков	Качества рисков
1	Очень низкий	0 – 0,2	-
2	Низкий	0,2 – 0,4	Н
3	Средний	0,4 – 0,6	Ср
4	Высокий	0,6 – 0,8	В
5	Очень высокий	0,8 - 1	-

Риск можно подсчитать следующей формулой, если есть исходные данные в виде бюджета движения денежных средств – БДДС, внутренней нормы доходности – ВНД и минимального уровня доходности – МУД:

Риск = Возм. Угрозы (ВНД < МУД) = $z + (1 - 2z) \times 1n(1 - 2z) / 2^1$
 Где: $z = (\text{муд} - \text{минимум}) / (\text{максимум} - \text{минимум})$.
 При $z = 0$, Риск = 0, а при $z = 0,5$ муд = ср. велич., и Риск = 0,5 (50%).

Таблица 2

Уровень приемлемости риска к ВНД

Качественный уровень риска	Количественный уровень риска	Характер инновационного проекта	Требования к внутренней норме доходности, ВНД
Низкий	До 10%	Отдельная инновация на предприятии	10% годовых
Средний	От 10% до 25%	Программа инноваций на предприятии	От 10% до 30% годовых
Высокий	Более 25%	Выпуск новой инновационной продукции	Свыше 30% годовых

В литературе имеются и другие варианты минимизации инновационного риска (ИР) на базе использования положений теории вероятностей. Здесь важным показателем определения уровня риска инвестиционных вложений является минимизация значения коэффициента потери, которого рассчитывают следующим образом:

$$EL = \frac{|EL|}{|EL| + ER} \quad (1)$$

Где: EL, ER – ожидаемые потери и приобретения, определяемые для непрерывных вероятностных распределений следующим образом:

$$EL = \int_{-0}^0 x \cdot Y(x) dx \quad (2)$$

$$ER = \int_0^{\infty} x \cdot Y(x) dx \quad (3)$$

Где: $Y(x)$ - функция плотности вероятностного распределения чистого дисконтированного дохода инновационных портфелей.

Дискретное вероятное распределение чистого дисконтированного дохода этих величин определяются следующим образом:

$$EL = \sum_{NPV < 0} p_i \cdot NPV_i \quad (4)$$

$$ER = \sum_{NPV > 0} p_i \cdot NPV_i \quad (5)$$

Где : NPV_i - значение чистого дисконтированного дохода от инвестиций в портфель инновационных проектов с учетом затрат предприятия в ИР, с вероятностью P_i .

Известно, что при росте риска у инвестора увеличивается требование к доходности. Это можно показать на примере таблицы 3 гипотетических примеров и их графического анализа.

Таблица 3

Риск и требуемая доходность

Риск	Требуемая доходность, в %
0	4
1	6
2	8
3	10
4	12
5	14

¹ Эта формула предложена профессором А. О. Недосекиным.

Отсюда можно сделать вывод о том, что с ростом риска увеличивается требуемая доходность, и это покажем на базе графика. Кривая рисунка 1 показывает, что она носит восходящий характер и точкой реализации риска является 12% требуемой доходности инвестором при уровне риска 4.

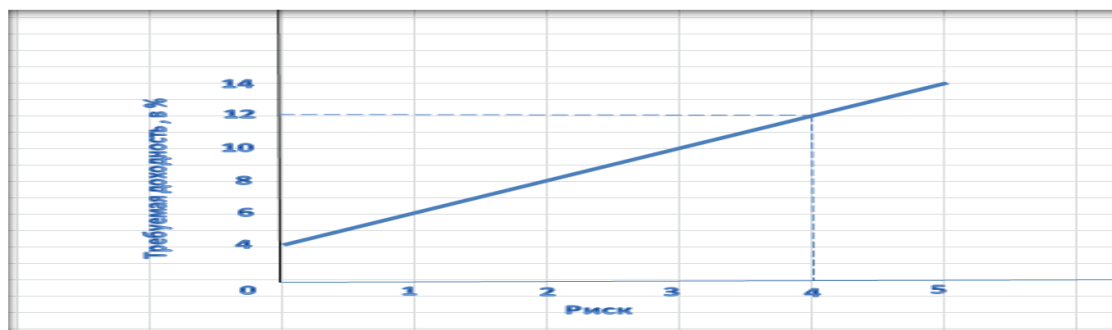

Рисунок 1. Риск и требуемая доходность

Одним из методов уменьшения риска является их диверсификация. Диверсификация используется с применением различных методов уменьшения риска: самофинансирования, кредитование, государственное финансирование, выпуск акций, использование лизинга, проектное финансирование и использование венчурного капитала. Этот метод уменьшение рисков используется при портфеле инвестиционных проектов.

В литературе по поводу использования диверсификации рисков имеется два направления, и первая считает, что имеются диверсифицируемые и недиверсифицируемые риски [1;2;3;4]. Другие авторы считают, что в одном риске сочетаются обе этих характеристик рисков диверсификации [5;6;7;8;9]. Конечно, не надо забывать, что имеется риски систематического характера, которые не поддаются диверсификации: политические риски, риски процентных ставок, риски инфляций и валютный риск. Мы сторонники второго направления и считаем, что риски невозможно полностью исключить и в этой мере и как часть, они, являются недиверсифицированными.

Сумма риска можно представить как сумму факторных рисков:

$$ИР = \sum_i^n a_i \cdot \Phi P_i \quad (6)$$

Где:

ИР – инвестиционный риск;

ΦP_i - факторный риск;

a_i – доля факторного риска в суммарном риске.

$$\sum_i^n a_i = 1 \quad (7)$$

Подставим левую часть (2) в правую часть формулы (1) получаем:

$$\sum_{i=1}^n a_i \cdot \Phi P_i = ДР + НР \quad (8)$$

При этом вся совокупность рисков определяется по следующим формулам:

$$ДР = \sum_{i=1}^n a_i \cdot Д\Phi P_i \quad (9)$$

$$НР = \sum_{i=1}^n a_i \cdot Н\Phi P_i \quad (10)$$

$$СР = \sum_{i=1}^n a_i \cdot (Д\Phi P_i + Н\Phi P_i) \quad (11)$$

Где:

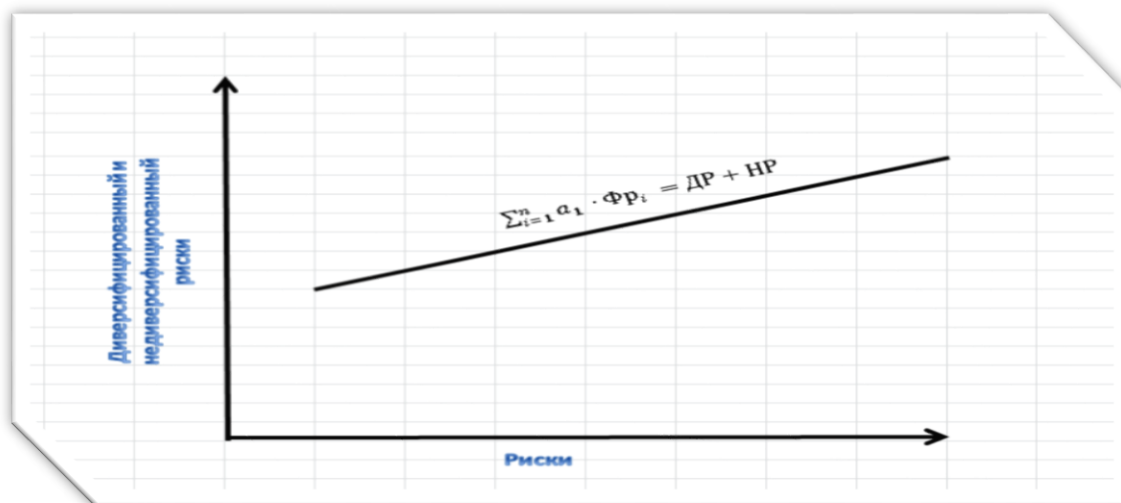
ДР – диверсифицированный риск;

НР – недиверсифицированный риск;

СР – совокупный риск;

Д ΦP_i – диверсифицируемая часть факторного риска;

$НФР_i$ – недиверсифицируемая часть факторного риска;

n – количество диверсифицированных факторных рисков.

Рисунок 2. Степень факторного риска.

Есть и другие определяющие показатели степени риска. Одним из них является стандартное отклонение параметров, степени риска:

$$\sigma = (X_3 - X_1) / 6 \quad (12)$$

Показатель среднего отклонения от рисков:

$$X = (X_1 + 4 \cdot X_2 + X_3) / 6 \quad (13)$$

Где:

X_1 – оптимистическое значение;

X_2 – наиболее вероятное значение;

X_3 – пессимистическое значение.

Три этих показателя непосредственно влияют на стоимость инвестиционного проекта. Есть и другой показатель – ожидаемая величина риска (ОВР), который углубляет анализ рисков в инвестиционных проектах:

$$ОВР = ВПР \cdot ВЗР$$

Где:

ВПР – вероятность появления риска;

ВЗР – воздействие риска.

Б) Модель Хаустона. Вариант оценки передачи рисков страхователю и самострахование.

Страхование как метод снижения риска требует определения сравнительной эффективности страхования при оценке стоимости предприятия использованием варианта страхователя и самострахования. Страховщик будет сравнивать эффективность этих двух вариантов и сделает выбор в пользу более эффективного варианта. В мировой практике есть модель Хаустона для решения этого вопроса.

На основе данной модели передача рисков страховщику или самострахование происходит в том случае, когда реализовано данное условие:

$$CA_{\text{стр}} > CA_{\text{сам}}$$

Где:

$CA_{\text{стр}}$ – стоимость активов предприятия на конец страхового периода при передаче риска страховщику;

$CA_{сам}$ - стоимость активов предприятия на конец страхового периода при самостраховании риска.

Индикаторы при расчете этих двух вариантов имеют следующие формулы:

$$CA_{стр} = CA_n - СП + P_a \times (CA_n - СП) + Y_{ср}$$

$$CA_{сам} = CA_n - СФ + P_a \times (CA_n - СФ - Y_{ср}) + P_{ки} \times СФ$$

Где:

CA_n - стоимость активов предприятия на начало страхового периода;

СП – общая сумма страховой премии, уплачиваемой страховщику;

P_a – уровень рентабельности активов, выраженный десятичной дробью;

$Y_{ср}$ – средняя сумма убытка предприятия по данному риску;

СФ – сумма страхового фонда предприятия при самостраховании риска;

$P_{ки}$ – уровень рентабельности краткосрочных финансовых инвестиций.

Таким образом, в конце следует отметить, что в практике существуют достаточный опыт оценки инвестиционных рисков и в инвестиционном процессе они обязательном порядке становится предметом выявления риска инвестирования. Степень инвестиционных рисков выступает определяющим фактором в принятие инвестиционных решений, и их определение является важнейшей задачей финансового менеджмента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аньшин В.М. Инвестиционный анализ. М: Дело, 2004. – 280 с.
2. Арабов З. У. Инвестиционные и инновационные ресурсы устойчивого экономического роста (на материалах Республики Таджикистан). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе: 2013. – 26 с.
3. Аблязов Т. Х. Развитие государственно-частного партнерства как способа улучшения инвестиционного климата. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Санкт – Петербург: 2013.- 22с.
4. Власова М.А. Привлекательность инвестиций в промышленные предприятия: монография / М.А. Власова. - М.: «Современная экономика и право», 2006. – 132 с. - 6,5 п.л.
5. Власова М.А. Оценка инвестиционной привлекательности промышленных отраслей и регионов: монография / М.А. Власова. - М.: «Экономика», 2006. – 152 с. – 9,5 п.л.
6. Дзарасов Р. Инвестиции и рост в современной России / Глобализация и крупные полупериферийные страны. «Научные доклады», вып. 1. – М.: Международные отношения, 2003. 22 п.л.
7. Дзарасов Р. и Новоженев Д. Инвестиционное поведение российских корпораций в условиях инсайдерского контроля // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – №5. 0,8 п.л.
8. Карапетян С.С. Управление инвестиционной деятельностью в диверсифицированных компаниях российской экономики / Под ред. Л.М. Бадалова. – М.: Изд-во Рос. экон. акад., 2007. – 7,75 п.л.
9. Карапетян С.С. Управление инвестиционной деятельностью диверсифицированной компании. – М.: Изд-во «Информ-Знание», 2007. – 2,8 п. л.
10. Лоренс Дж. Гитман, Майкл Д. Джонк. Основы инвестирования. М.: Дело, 1998. - С. 239.

Юсупова З. И.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ МУҶИТИ СОҶИБКОРӢ ВА ОМИЛӶОИ БАТАНЗИМДАРӢОИ ОН

Дар мақола мафҳумҳои асосии муҳити соҳибкорӣ муайян карда шудааст. Усулҳои муайян ва таснифи муҳити соҳибкорӣ баррасӣ карда шудаанд. Дар заминаи онҳо омилҳои муайян карда мешаванд, ки ба ҳамаҷониби корхонаҳои калон, миёна ва хурд дар сатҳи муҳити дохилии соҳибкорӣ мусоидат мекунанд ва ҳалал мерасонанд.

Калимаҳои асосӣ: муҳити соҳибкорӣ; ҳамаҷониби сохторҳои тичоратӣ; самаранокӣ; самаранокӣ; ҳамгирӣ.

Юсупова З. И.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЫ И ФАКТОРЫ ЕЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

В статье выделены основные понятия предпринимательской среды. Рассмотрены подходы к определению и классификации предпринимательской среды. На их основе выделены факторы, способствующие и препятствующие взаимодействию крупных, средних и малых предприятий на уровне внутренней предпринимательской среды.

Ключевые слова: предпринимательская среда; взаимодействие предпринимательских структур; эффективность; результативность; интеграция.

Yusupova Z.I.

THEORETICAL BASIS OF STUDYING THE BUSINESS ENVIRONMENT AND FACTORS OF ITS REGULATION

The article highlights the basic concepts of the business environment. The approaches to the definition and classification of the business environment are considered. On their basis, the factors that promote and hinder the interaction of large, medium and small enterprises at the level of the internal business environment are identified.

Key words: business environment; interaction of business structures; efficiency; effectiveness; integration.

В современных экономических условиях предпринимательство является одним из приоритетов государственной политики и оказывает влияние на обеспечение развития национальной экономики. Становление и развитие предпринимательской деятельности является одним из основных факторов обеспечения экономического развития, увеличения занятости, основной источник доходов государственного бюджета [8]. Быстрый и стабильный рост предпринимательской деятельности зависит от благоприятных условий и факторов факторного развития. Предпринимательство создается особым видом экономической деятельности, внутренним источником развития экономики, ключевым фактором экономического прогресса любой страны. Кроме того, государственная поддержка оказывает значительное влияние на развитие предпринимательской деятельности. Государственная поддержка предпринимательства с учетом деятельности государственных органов Республики Таджикистан, направленная на реализацию мероприятий, предусмотренных государственными и территориальными программами развития предпринимательства. Государственное регулирование - это совокупность мер,

принимаемых государством совместно с механизмом саморегулирования рынка для достижения поставленных целей, обеспечивающих стабильные экономические, производственные и технологические связи между государственными органами и предпринимательских структур.

На практике имеется асимметричная зависимость между государственной системой мер поддержки развития предпринимательства и показателями эффективности деятельности их деятельности. Совершенствование экономических показателей всякого малого и среднего предпринимательской деятельности невозможно без создания соответствующей благоприятной предпринимательской среды. Совершенствование сотрудничества бизнес-структур с государственными органами позволяет предприятиям быть конкурентоспособными в своей деловой среде. Например, в результате добросовестного сотрудничества малые и средние предприятия могут стать важной частью крупных предприятий, поскольку у них есть существенные преимущества - мобильность рынка, консерватизм и инновационные возможности. Поэтому в условиях развития экономики важно изучить характер деловой среды и факторы, которые важны для сотрудничества предприятий.

В современной экономической литературе в отношении благоприятной деловой среды в теории и отечественной хозяйственной практике и в странах СНГ разные идеи и слова. В этой категории используются: «Рыночная среда», «Экономическая среда», «Инвестиционный климат» и «Деловая среда».

Благоприятная предпринимательская-среда создает такие экономические и социальные условия подразумевает самостоятельность предпринимательской деятельности, снижая уровень риски хозяйственной деятельности, юридические гарантии ответственности, безопасность мотивировать предпринимателя на достижение эффективности бизнеса и обеспечивает социальную ответственность [5].

Понятие предпринимательской среды рассматривалось значительным количеством исследователей. К примеру, И.Н. Герчикова описывает «предпринимательскую среду» как наличие условий и факторов, которые воздействуют на функционирование фирмы и требуют принятия управленческих решений, направленных на их устранение либо приспособление к ним [7].

Стимулирование торговых структур является важным стратегическим инструментом повышения экономического благосостояния страны, что определяет актуальность данного исследования. В современной экономической литературе применительно к благоприятному деловому и инвестиционному климату в экономической теории и практике используются различные понятия и термины, в том числе «Рыночная среда», «Экономическая среда», Бизнес - среда». «Инвестиционная и деловая среда» (таблица 1).

На наш взгляд, «Предпринимательская среда – это обеспечение необходимых условий для ведения предпринимательства и воздействия внутренних и внешних факторов, которые необходимо учитывать на национальном уровне, секторах экономики, городах и районах» Уточнение определения этого экономического понятия позволяет создать методологическую основу для изучения предпринимательскую среду.

Для изучения характер и содержание факторов, которые обычно на них влияют при разработке и внедрении механизма формирования ключевых факторов активация малого и частного бизнеса, чтобы учесть соответственно здравая логика действительно необходимо.

Предпринимательская среда сильно зависит от воздействия внешних и внутренних факторов.

Таблица 1. Краткая трактовка термина “Предпринимательская среда” зарубежными учеными.

Зарубежные и отечественные экономисты	Значение понятия предпринимательской-среды
Н.А. Асаул, М.П.Войнаренко, П.Ю.Ерофеев	«Под предпринимательской средой понимают наличие условий и факторов, воздействующих на предпринимательскую деятельность и требующих принятия управленческих решений для их устранения или приспособления к ним» [1, С. 49].
С.Н.Буханцева	«Предпринимательская среда как система, эффективно использующая имеющиеся ресурсы (информацию, землю, капитал, труд, работника) стремится к созданию новых комбинаций, а именно – применению собственных личностных способностей в работе с потребителями. Синергетический эффект наблюдается в сочетании учета потребностей потребителей с собственными возможностями в работе с клиентами» [2, С. 474].
А.Н.Макаревич	«Предпринимательская среда в сфере вышеуказанных услуг имеет две стороны: экономическую и социальную; выделяет микро- и макроуровни социальной среды» [6, С. 6].
М.В. Плешакова, И.В. Кудряшова	«Сложившаяся в России внешняя предпринимательская среда не позволяет активно развиваться предпринимательской деятельности, в особенности в сфере малого и среднего предпринимательства» [7, С. 34].
А.В. Лопатин	«Деловая среда как событие не только имеет свои составляющие, но и близка к социально-экономической сфере, в которой происходит процесс возникновения, развития и реформирования хозяйствующих субъектов. Эффективное развитие 3б бизнес-среды больше зависит от организационно-экономического механизма, который зависит от формирования институциональных и инфраструктурных элементов с учетом организационных характеристик бизнеса» [4, С. 63].

Источник: Составлено автором.

Внешняя среда - это совокупность определенных экономических, социальных и политических условий, в которых работает предприниматель. Влияние факторов совместной внешней среды не зависит от свободы предпринимателя, успешность его действий зависит от того, насколько он может приспособливаться к ним и прогнозировать результаты их изменений. Но в процессе создания благоприятной среды для будущего бизнеса необходимо различать внешние и внутренние факторы окружающей среды. В случае появления желаемых причин внешние факторы среды нужно учесть, общеэкономические, правовые, научно-технические, технологические, социальные, демографические, политические и природные.

Для определения внутренней среды предпринимательства влияют множество факторов: собственного капитал предприятий, управления денежными средствами, подбором исполнительских кадров и менеджеров предприятий, эффективностью маркетинговых исследований и маркетинговых коммуникаций, уровнем информационного обеспечения, системой стимулирования кадров, доверием со стороны кредиторов и поставщиков и системой отношений с ними.

Каждый перечисленный фактор имеет прямо или косвенно характеризуется своими отличительными чертами, которые определяют их в экономической деятельности.

Например, в современных экономических условиях развитие конкуренции здоровье как важный фактор развития предпринимательства имеет большое значение, но состояние монополии как негативный фактор для нее считается влиятельным. В свою очередь, поставщики возглавляют время предоставить качественный товар и необходимый его перечень к этому позитивно фиксирует деятельность малого и частного бизнеса. Напротив, влияние фактора отрицательного направления незначительно.

В этом случае роль посредников и количество определенных норм их высокий уровень в контексте отношения «производитель-посредник» к повышению уровня цен на продукт до определенных барьеров, встречи. Состояние окружающей среды зависит от экологических показателей, которые увеличить выбросы некоторых предприятий в окружающую погоду в случае чрезмерное воздействие затрагивает не только предприятия производство, а также торговля и общественное питание.

Мотивацию к формированию сотрудничества между бизнес-структурами можно рассматривать в том, что каждое предприятие, помимо основной цели увеличения прибыли, стремится повысить свою эффективность как за счет повышения эффективности, так и за счет снижения затрат. В свою очередь для каждого аспекта деятельности необходимо выделить задачи для взаимодействия предприятий (см. рис. 1).

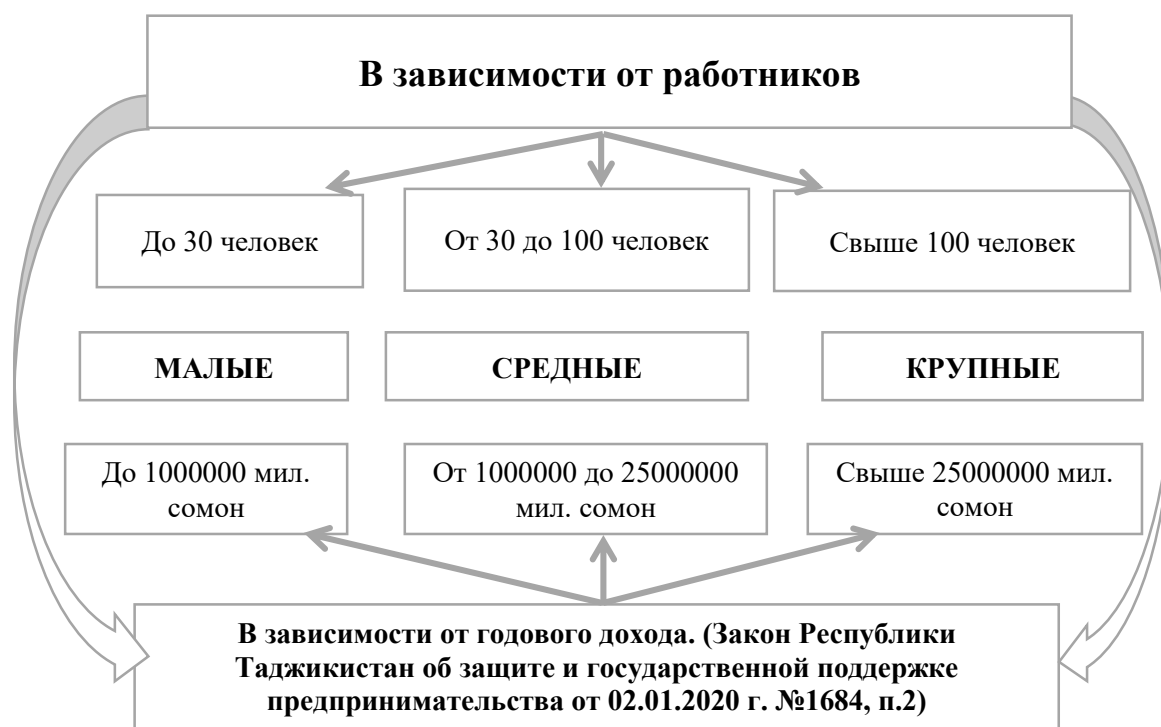

Рисунок 1. Особенности взаимодействия малых, средних и крупных предпринимательских структур

Социально-политическая среда включает в себя все условия, в которых они могут поддерживать безопасность бизнеса, юридические вопросы и оказывать организационную и экономическую поддержку. Оценка регуляторной среды малых и коммерческих предприятий индивидуальный подход к составу и качеству правовой базы поддерживающие мероприятия, которые приемлемы. Например, отсутствие или несовершенство нормативно-правовых актов, которые для конкретного сектора малого и среднего бизнеса будут определенные критерии и требования к их реализации для действий создавать условия для коррупции или поощрять стимулы инвестиции - это барьер.

Для повышения эффективности предприятий одной из задач будет выход на новые рынки и уменьшение издержек - замедление конкуренции. В результате оба участника

экономического сотрудничества смогут увеличить долю рынка и конкурентоспособность предприятий, что приведет к увеличению плановой прибыли. Кроме того, в результате взаимодействия предприятия будут иметь общие расходы (например, на маркетинг и логистику), которые улучшат их финансовое положение и сократят затраты.

Эти факторы предпринимательской деятельности обеспечивают объективную основу для формирования денежного потока для развития предпринимательской деятельности, в том числе: денежный поток на стадии производства; высокая доля внутреннего товарооборота готовой продукции; необходимость создания сезонных ресурсов; постепенный и неравномерный рост затрат.

Поэтому создание условий для развития и конкурентоспособности предпринимательства в Республики Таджикистан, обеспечение расширения воспроизводства во многом зависит от устойчивого развития организационно-экономических условий и эффективности предпринимательской среды.

Таким образом, при проведении исследования «предпринимательская среда» можно описать следующим образом:

- как совокупность внешних и внутренних факторов (для исследования предпринимательской среды применим факторный анализ);
- как система взаимодействия предпринимательских-структур и государственными органами (для исследования предпринимательской среды)

Проведенные исследования, показали, что нет только неблагоприятные факторы, действие которых должен быть соответствующим механизмом. Создание благоприятной предпринимательской среды для стратегического развития обеспечить малый бизнес и продвигать больше.

Таким образом в данной статье уточнена сущность понятия «предпринимательская среда»: согласно которому автор считает, что «предпринимательская среда – это среда, осуществляющая через совокупность факторов прямое или косвенное воздействие на функционирование субъекта предпринимательской деятельности», а также раскрыто принцип двойной деловой среды, согласно которому любая предпринимательская среда может быть описана факториальным методом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асаул А.Н., Владимирский Е.А., Гордеев Д.А., Гужва Е.Г., Петров А.А., Фалтинский Р.А. Закономерности и тенденции развития современного 173 предпринимательства / В редакции д.и.и., проф. А.Н. Асаула. - СПб.: АНО ИПЭВ, 2008. - 280 с.
2. Буханцева С.Н. Формирование эффективной предпринимательской среды // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 4-2. – с. 474
3. Гибадуллин Р.В., Маликов Р.И., Гришин К.Е., Мухаметова Д.Д. Институциональная конфигурация региональной деловой среды как фактор конкурентоспособности предпринимательских структур// Российское предпринимательство. – 2017. – № 17. – с. 2505-2526. – doi: 10.18334/гр.18.17.38282.
4. Лопатин А.В. Обоснование перспективных направлений развития предпринимательской среды: дис... канд. экон. наук: 08.00.05 / А.В. Лопатин – Ставрополь, 2014. – с. 63
5. Малый и средний бизнес как фактор экономического роста России / Ин-т экон. Политики им. Е.Т. Гайдара. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2019. – 308 с.: ил. – (Научные труды / Ин-т экон. политики имени Е.Т. Гайдара; № 178Р). - с. 56.
6. Перфильев С.В., Авилкина С.В. К вопросу об определении понятия "предпринимательская среда". Российское предпринимательство. 2019. Т. 20. № 2. С. 559-574

7. Плешакова М.В., Кудряшова И.В. Проблемы и перспективы развития предпринимательской среды в сфере малого бизнеса // Известия ВолгГТУ. – 2011. – № 12. с. 134.
8. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.

Кудратов Н.А., Ширинджонов Ф.И., Хакимов Ш.Ш.

ДЕТЕРМИНАНТЫ И ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЙ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЙ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

В статье анализируются детерминанты и основные формы проявления транснациональной организованной преступности. В статье отмечается, что в последние годы организованная преступность превратилась в транснациональное явление, влияние которого до сих пор не осознается большинством населения. Детерминанты и формы ее проявления постоянно развиваются и адаптируются, поэтому их обнаружение важно, поскольку транснациональная организованная преступность по своему характеру и целям, а также по сложности ее проявлений является важнейшей проблемой государств. В данной статье представлена характеристика транснациональной организованной преступности и проанализированы причины и факторы, способствующие развитию этого явления.

Ключевые слова: организованная преступность, транснациональная организованная преступность, коррупция, нелегальная миграция, торговля людьми,

Кудратов Н.А., Ширинҷонов Ф.И., Ҳакимов Ш.Ш.

ОИД БА ДЕТЕРМИНАНТҶО ВА ШАКЛҶОИ ЧИНОЯТКОРИИ МУТАШАКИЛИ ФАРОМИЛӢ

Дар мақола масъалаҳои муаянсозандаҳо ва шаклҳои асосии ҷинояткории муташкили фаромилӣ таҳлил карда шудаанд. Дар мақола қайд мегардад, ки дар тӯли солҳои охир ҷинояткории муташаккил ба як падидаи фаромилӣ табдил ёфта, таъсири он то ҳол аз ҷониби бештари аҳоли дарк карда намешавад. Детерминантҳо ва шаклҳои зуҳури он доимо дар ҳоли рушд ва мутобиқшавӣ қарор доранд, бинобар ин ошкорсозии онҳо мубрам мебошад, зеро ҷинояткории муташаккилонаи фаромилӣ бо табиат ва ҳадафҳои он ва инчунин бо мураккабии шаклҳои зуҳури он мушкилоти муҳими давлатҳо мебошад. Дар ин мақола хусусиятҳои ҷинояткории муташаккили фаромилӣ муаррифӣ гардида сабабҳо ва омилҳои мусоидаткунадаи он падида таҳлил гардидаанд.

Калидвожаҳо: ҷинояткории муташаккилона, ҷинояткории муташаккилонаи фаромилӣ, коррупсия, муҳоҷирати ғайриқонуӣ, савдои одамон,

Kudratov N.A., Shirindzhonov F.I., Khakimov Sh. Sh.

TO THE QUESTION OF DETERMINANTS AND FORMS OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME

The article analyzes the determinants and main forms of manifestation of transnational organized crime. The article notes that in recent years, organized crime has become a transnational phenomenon, the impact of which is still not recognized by the majority of the population. The determinants and forms of its manifestation are constantly developing and adapting, therefore their detection is important, since transnational organized crime by its nature and goals, as well as by the complexity of its manifestations, is the most important problem of states. This article presents

the characteristics of transnational organized crime and analyzes the reasons and factors contributing to the development of this phenomenon.

Keywords: organized crime, transnational organized crime, corruption, illegal migration, human trafficking,

Транснациональная организованная преступность - серьезная проблема всех государств, которая приобретает все нарастающее актуальное значение в XXI веке. Не случайно Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26 декабря 2018 г. отметил: «Быстро меняющаяся ситуация в мире, обретение устойчивого характера опасными явлениями современности, в том числе терроризмом и экстремизмом, контрабандой оружием, незаконным оборотом наркотиков, киберпреступностью и другими транснациональными преступлениями, которыми обеспокоено человечество, побуждают нас придавать первостепенное внимание вопросам обеспечения безопасности нашей страны» [1]. Получение от глобализации огромных выгод посредством использования преимущества динамики незаконной торговли, капитальных переводов, телекоммуникаций и компьютерных сетей, и иных инструментов способствует ежегодному росту количество транснациональных преступных групп [2].

Как отмечается в научной литературе «хотя мы живем в мире, который принимает философию суверенитета 17-го века, усиленную судебной моделью 18-го века, защищенную концепцией борьбы с преступностью 19-го века, и которая все еще пытается достичь соглашения с технологиями 20 века, 21 век будет принадлежать транснациональным преступникам [3, с.36].

В современный период преступные сети становятся частью социальной системы, поскольку они устанавливают свои связи посредством уз доверия между преступниками [4, с. 328], однако подобные сети имеют изменчивый характер из-за необходимости анонимности их членов, особенно в случаях незаконного происхождения капитала, обеспечивающем безнаказанность и незаконную прибыль.

Глобализация капитализма способствует как интеграции, так и стимулирует неравенства. В действительности глобализация капитализма подразумевает глобализацию социальной напряженности и противоречий.

Однако это процесс находится в постоянной эволюции и начинается с институционализации организованной преступности как активного компонента общества, наблюдаемой в начале 16 века [5]. Его экономическое и структурное развитие произошло в период действия Закона США о запрещении 25 между 1919 и 1933 годами, а именно в сфере контрабанды и коммерциализации алкогольных напитков, расширения деловых связей с итальянской, ирландской и канадской мафией [6, с.22-25].

Европейская точка зрения определила истоки транснациональной организованной преступности в конце Первой мировой войны. Данное предположение является обоснованным, поскольку уровень преступности резко возрос в результате увеличения потока преступников через границы с почти распространившаяся эпидемия нового класса преступников, которые злоупотребляли модернизацией общественной жизни, совершая преступления с подделкой денег и паспортов, кражами на железнодорожном транспорте, белыми рабами и торговлей наркотиками, используя доступные в то время технологии, такие как связь и транспорт. Эти преступники обладали общей уникальной способностью преодолевать границы времени и пространства, пренебрегая национальной юрисдикцией и полицейскими учреждениями государств, что послужило катализатором создания и укрепления международного полицейского сотрудничества [7, с. 762-763].

Необходимо отметить, что в истоках глобальной преступности лежат укоренившиеся национальные, региональные и этнические преступные организации, большинство из которых имеют долгую историю, связанную с культурой конкретных стран и регионов,

имеющие свою идеологию, кодекса чести и механизмов принадлежности и приверженности, «Подобные организации, прочно основанные на культуре страны, не исчезают в новых глобальных сетях, напротив, формирование сетей в глобальном масштабе позволяет традиционным преступным организациям выживать и процветать, поскольку они выходят из-под контроля данного государства в трудных условиях» [8, с. 206-207].

Основные причины существования организованной преступности могут быть определены в теоретических подходах, предложенных соответствующими авторами, которые классифицируются следующим образом:

а) Социальное напряжение: предложено Эмилем Дюркгеймом (1951) в качестве движущей силы преступных практик указывает на социальное давление и требование успеха, которое общество оказывает на человека;

б) Ассоциативный дифференциал, разработанный Эдвином Х. Сутерландом (1973), устанавливает, что как законное, так и незаконное поведение усваивается благодаря влиянию и отражению социальной среды, преступное антиобщественное поведение зависит от среды, способствующей его развитию;

с) Субкультура: устанавливает стандарт поведения с набором правил, которые практикуются и одобряются на основе общего консенсуса, основанного на обычаях и традициях, разделяемых с течением времени людьми, находящимися на обочине общества, создавая свои собственные ценности, но вопреки закону и верховенство закона [9, с. 14-34];

г) Дифференцированные возможности: он устанавливает, что в обществе возможности никогда не будут распределяться однородным и справедливым образом для всех, поэтому незаконный путь является легким и доступным способом достижения успеха.

е) Социальный контроль: устанавливает, что преступление происходит, когда социальный тормоз, налагаемый обществом на людей, ослаблен;

ё) Этническая преемственность: группы иммигрантов выражают свои мысли и в конечном итоге извлекают выгоду из имеющейся незаконной деятельности.

В свою очередь, некоторые авторы выделяют четыре фактора, запускающих организованную преступность:

а.) Положительный: вызванный внешними факторами, как правило, социального или экономического характера;

б) Классический: основанный на свободной воле, связанной с гедонистическим поведением, направленным на получение максимального удовольствия и минимизацию боли;

в) Структурные: политические и экономические факторы способствуют конкурентоспособности и приносят выгоду индивидуальной выгоде в ущерб развитию общества;

г) Этический: свобода от решений, связанных с этническими факторами, где противоправное поведение, помимо получения выгоды, гарантирует рост в группе, усиливая чувство принадлежности [10, с. 87].

Теории, нацеленные на объяснение причин возникновения транснациональной организованной преступности, разнообразны, в литературе отмечают три показательных фактора: возможности, давление и стимулы, а также имеющиеся возможности ресурсы, которые могут запускаться как внутренне, так и глобально с помощью триггеров, запускаемых в сферах:

а) политики: с изменением природы государства, особенно в том, как поступать с публичными свободами;

б) экономики: при изменении рыночных возможностей или правил

с) социальной: в напряжении и давлении этнических групп и иммигрантов в изменении социальных норм и правил.

В данном контексте также выделяет шесть основных причин роста транснациональной организованной преступности:

1) Окончание холодной войны и возможность роста преступности в местах, где ранее доминировали тоталитарные режимы с ослабленными социальными структурами [11, с. 16].

2) Открытие границ, особенно в Европейском Союзе и странах бывшего коммунистического блока, свободного передвижения людей, товаров и услуг;

3) Глобализация и экономический рост в развитых и развивающихся странах с созданием возможностей для свободного развития незаконной деятельности и повышением спроса на товары и услуги, в том числе незаконные, благодаря развитию коммуникаций;

4) Иммиграционный поток, в котором иммигранты считаются работниками преступной деятельности, которая представляет такую же общественную опасность как незаконный оборот наркотиков и терроризм и признается внутренней проблемой;

5) Экономический кризис, с которым столкнулись бедные страны и неструктурированные государства, поскольку правительства в этих государствах неэффективны в решении проблем, вызванных коррупцией, а также в возникновении и укреплении внутренних незаконных рынков;

6) Этнические конфликты, обострившиеся с 1990-х годов, когда повстанческие группы занимаются незаконной деятельностью, такой как торговля, наркотиками, оружием и нелегальная миграция, для финансирования своей деятельности, имея политическую мотивацию в качестве прикрытия для прикрытия своей преступной деятельности.

Кроме того, рост транснациональной организованной преступности можно объяснить двумя факторами: а) глобализацию с ростом транснациональных потоков людей, товаров и денег, укрепление инфраструктуры глобальных финансовых сетей, которые вносят значительный вклад в развитие как легальной, так и незаконной деятельности; б) упадком государственной власти из-за произошедшего двойного перехода, один из которых является политика открытой экономики, ранее закрытых авторитаризмом, а другой вызван гражданскими беспорядками и ослаблением государственных институтов в результате ослабления связей и разделения ценностей [12, с. 355-356].

Таким образом, из комплекса проанализированных исследований можно выделить две вероятные причины транснационализации организованной преступности и ее распространения на наднациональном уровне:

1. Глобализация, которая понимается не только с экономической точки зрения, но и как способ изменения социального поведения, вызывающего глубокие изменения в структурах государств, в условиях работы и в международных отношениях;

2. Ослабление деятельности государств под влиянием открытой экономики, которая способствовала ослаблению контроля над международной торговлей людьми и товарами, незаконной миграцией, коррупцией, порождаемой крупными потоками незаконного капитала.

Деятельность транснациональной организованной преступности определяется как деятельность, которая развивается более чем в одной стране [13, с. 13-21].

При анализе работы 5-го Конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями в Женеве, 1975 г., первоначально были определены некоторые категории организованной преступности, и этот список был обновлен в 1994 г. путем обзора тенденций в преступности в отличие от оперативности судебных систем, в конце которого были выделены 18 категорий, которые все еще актуальны и распределяются следующим образом:

1. Отмывание денег: из-за своего воздействия на мировую экономику, являясь основным видом незаконной деятельности данное преступление охватывает другие виды деятельности. Ежегодно ущерб от этой деятельности оценивается 500 миллиардов долларов США в год, при этом эти незаконные ресурсы реинтегрируются в формальную экономику, однако цифра может быть намного больше из-за сложности установления точного объема сумм [14];

2. Незаконный оборот наркотиков: считается крупнейшей неформальной экономикой в мире, превышающей внутренний доход многих стран, оценивается более 320 миллиардов долларов США в год, однако и эта цифра не является точной, так как она установлена на основе объем изъятых наркотиков и не учитывает потребление;

3. Коррупция и взяточничество: они стали транснациональной деятельностью из-за транснационализации экономики в целом, будучи совершенными, разрушая правительственные структуры многих стран;

4. Проникновение на законные рынки: последствия преступной деятельности и самого отмывания денег, которое касается механизмов, предназначенных для защиты доходов от незаконной деятельности;

6. Мошенническое банкротство: еще одно последствие интернационализации экономики, напрямую связанное с отмыванием денег [15];

7. Страховое мошенничество: также в результате глобализации экономики страховые операторы начинают работать на международном рынке, чтобы гарантировать риски глобальных убытков, потери оцениваются примерно в 100 миллиардов долларов США в год;

8. Киберпреступность: использование Интернета - всемирной компьютерной сети в качестве инструмента для совершения преступлений поскольку существуют незаконные действия, которые по самой своей природе нелегко отследить. Сегодня интернет является важным инструментом отмывания денег. Это повторное включение незаконных активов в формальную экономику, поэтому практически невозможно произвести эффективную оценку, которая представляет реальный объем незаконной деятельности, связанных с такими преступлениями, как мошенничество, промышленный шпионаж, проституция, педофилия и вымогательство, что приводит к большим убыткам экономия;

9. Кража интеллектуальной собственности: ненадлежащее использование товарных знаков и патентов, включая пиратство и деятельность по подделке товарных знаков, включая компьютерные программы, которые сами по себе и привели к убыткам в размере около 25 миллиардов долларов в год;

10. Незаконный оборот оружия: один из основных и наиболее прибыльных видов незаконной деятельности, он обычно практикуется небольшой группой оптовых торговцев, ответственных за распространение оружия местным поставщикам, имеет широкую сеть участников, включая правительства, отдает предпочтение военным материалам и вооружениям для партизан и повстанческих отрядов;

11. Терроризм: хотя большинство террористов действуют в определенном месте с конкретными идеологическими целями, большая часть террористической деятельности носит транснациональный характер, поскольку зависит от внешнего финансирования и от мест размещения их ячеек, таким образом пытаюсь избежать уголовного преследования [16];

12. Незаконный захват самолета: включая уничтожение самолета в полете, поскольку это деятельность, связанная с терроризмом;

13. Морское пиратство: проблема девятнадцатого века, которая очень сильно проявляется в Центральной Америке и особенно на побережье Африки, предназначенная для нападения на грузовые суда, наносящего ущерб международной торговле;

14. Захват земли (кража грузов): это новое явление, которое возникает с открытием границ и расширением наземных перевозок товаров через разные страны;

15. Торговля людьми: незаконная или принудительная иммиграция людей через границу для проституции и рабского труда [17];

16. Незаконная торговля человеческими органами: узаконивание незаконной трансплантации органов;

17. Кража и торговля произведениями искусства и культурными ценностями: торговля произведениями искусства и продажа антикварным лавкам и музеям

исторического наследия; рынок с оборотом около 4,5 миллиардов долларов США, где ежемесячно крадут 2 000 произведений искусства, более 45 000 работ котируются на бирже;

18. Преступления против окружающей среды: включая незаконный оборот диких животных, растений и минеральных ресурсов, а также биопиратство. Другие правонарушения, совершаемые группами и организованными преступниками, действующими на транснациональном уровне: общая оговорка, которой охватываются непредвиденные случаи, такие как продажа угнанных автомобилей.

Категории транснациональной организованной преступности можно разделить, на три отдельные группы:

а) предоставление незаконных товаров, кража предметов искусства, интеллектуальная собственность, незаконный оборот оружия и наркотиков, пиратство, захват транспортных средств и грузов, а также торговля человеческими органами;

б) предоставление незаконных услуг посредством отмывания денег и торговли людьми компьютерных преступлений и против окружающей среды;

с) проникновение на законный рынок через страховое мошенничество, мошенническое банкротство, компьютерное мошенничество, проникновение подставных компаний в законную деятельность, коррупцию и подкуп государственных должностных лиц.

В зависимости от обстоятельств деятельность может переходить из одной группы в другую, например, коррупция которая проникает в законную сферу, а также может рассматриваться как незаконное предоставление услуг, если ее практикует конкретная организация, которая продает свои услуги другой, что можно встретить в коррупции в деятельности таможенного досмотра; они также могут совершаться теми же методами, что и преступления совершаемые с использованием компьютеров, которые имеют двойную функцию, служа для проникновения в мошенничество или предоставления таких услуг, как проституция и продажа наркотиков через Интернет [18]. В свою очередь, терроризм и незаконный захват самолетов можно рассматривать как виды, которые не соответствуют предложенному разделению из-за их идеологического характера.

Важным предостережением является существование преступников, которые, несмотря на осуществление транснациональной деятельности, не соответствуют концепции транснациональной преступности, поскольку действуют из интереса, обычно участвуют в законных и законных сферах деятельности, но в конечном итоге сотрудничают с преступные организации эпизодическим и спорадическим образом. Такое поведение обычно наблюдается в небольших законных финансовых учреждениях, которые сотрудничают с организованной преступностью, осуществляя нерегулярные денежные переводы или участвуя в процессе отмывания денег и уклонения от уплаты налогов.

Таким образом, отсутствие должного управления, низкая прозрачность и подотчетность государственных институтов в сочетании с высоким уровнем коррупции, а также экономической стагнацией превращают слабые государства в легкие мишени для эксплуатации со стороны мотивированных преступников. В условиях бедствия и нестабильности, преступные организации не сталкиваются с должным сопротивлением. Сегодня динамику транснациональной организованной преступности определяют не только государств, часто преступные возможности создаются системными факторами, встроенными в международную систему. Несоответствие ресурсов или различия в распределении ресурсов между государствами, несоответствия между правовыми системами являются фундаментальными детерминантами транснациональной организованной преступности. В случае Республики Таджикистан динамика дел о незаконном обороте наркотиков демонстрирует, что разница в ценах способствовала непрерывности и прибыльности незаконных трансграничных поставок наркотиков из Афганистана в Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26.01.2021 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.president.tj/node/19088> (дата обращения: 12.04.2021 г.).
2. Shelley, Louise (2005). "The Unholy Trinity: Transnational Crime, Corruption, and Terrorism", *Brown Journal of World Affairs*, Winter/Spring 2005.
3. Rogers, Paul. (2007) *Peace Studies*. In *Contemporary Security Studies*. COLLINS, Alan, (organizador). Ed. Oxford. Gran Bretanha: pág. 35-52.
4. Godson, Roy. Williams, Phil. *Strengthening Cooperation Against Transnational Crime: A new security Imperative In Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*. Organizadores: Phil Williams e Dimitri Vlassis Editora ISPAC Londres. p. 328.
5. Lunde, Paul. (2004) *Organized Crime: An Inside Guide to the World's Most Successful Industry*. DK London.
6. Alarchi, Pino. (1988). *Mafia business: the mafia ethic and the spirit of capitalism*. Oxford: Oxford University Press. 22 - 25
7. Deflem E.M, Mathieu. (2000) *Bureaucratization and Social Control: Historical Foundations of International Policing*. *Law & Society Review* 34(3): p.762-763
8. Castle, Allan (1997). *Transnational Organized Crime and the International Security – Institute of International Relations The University of British Columbia Working Paper n.19 November 1997*. 206-207
9. Abadinsky, Howard. (2000). *Organized Crime*. 6^a ed. Chicago: Wadsworth. p.14-34
10. Albanese, Jay S. (1989). *Organized crime in America*. 2^a ed. Cincinnati Ohio. p.p.85-98
11. Durmaz, Huseyin (2005). *International Police Cooperation as a Response to transnational organized crime in Europe, Improvements in Extradition – Thesis Master of Science – University of North Texas*. p. p.13-18
12. Giraldo, Jeane e TRINCUNAS, Harold. (2007) *Transnational Crime*. In *Contemporary Security Studies*. Collins, Alan, (organizador). Ed. Oxford. Gran Bretanha: pp. 355-356
13. Muller, Gerhard O. W. (2005) *Transnational Crime: Definitions and Concepts In Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*. Organizadores: Phil Williams e Dimitri Vlassis Editora ISPAC Londres. p.p. 13-21.
14. Сафаров А.И. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств либо иного имущества, полученных противозаконным путем. Монография. - Душанбе, 2012. - С. 16
15. Кудратов Н.А. Уголовная ответственность за преступления, связанные с банкротством: проблемы теории, практики и законодательства (по материалам Республики Таджикистан). Дис. канд. юрид. наук. - М., 2012. - С. 96
16. Кудратов, Н.А. Посягательства на жизнь государственного или общественного деятеля Республики Таджикистан как политический терроризм / Н.А. Кудратов, З.М. Сафарова // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. - №2 (46). - 2020. - С. 55-63.
17. Ширинчонов Ф.И. Мубориза бо зидди муҳочирати ғайриқонунӣ дар сатҳи минтақавӣ: чанбаҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2019. - № 3 (28). - С. 242-247.
18. Kudratov N.A. Features of subjective attributes of state treason: criminal law and psychological analysis // *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*. - 2020. - T. 12. - № 2. - С. 2865

Хубони Сорбон

ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ ТАОМҲОИ МИЛЛӢ-ТОЧИКӢ

Дар қор мавқеи таомҳои миллӣ-тоҷикӣ дар шароити муосир тадқиқ мешавад. Моҳияти таомҳои тоҷикӣ ва нишонаҳои қадимӣ будани миллати тоҷик исбот гардидаанд. Мероси будани таърихи пурғановати тоҷикон расму оин ва фарҳанги волои он ба насли имрӯзу фардо. Нигоҳдорандаи давлат агар забон ба ҳисоб равад, таъоми миллии тоҷикон муаррифгари кишвар буда метавонад.

Калимаҳои муҳим: таом, таърихи таббоҳии тоҷикон, ашъори шоирон, ошхона.

Хубони Сорбон

ИСТОРИЯ НАЦИОНАЛЬНО-ТАДЖИКСКОГО БЛЮДА

В статье изучается история национально-таджикской кухни в современных условиях. Доказана сущность таджикской кухни и признаки древности таджикского народа. Богатая история таджиков, его традиции и высокая культура-ценное наследие для сегодняшнего и завтрашнего поколений. Хранитель государство если считается язык, то национальное блюдо может стать представителем государство.

Ключевые слова: еда, история таджиков, поэзия поэтов в восхвалении еды, кухня.

Khuboni Sorbon

HISTORY OF THE NATIONAL TAJIK DISH

The work examines the position of the national Tajik cuisine in modern conditions. The essence of Tajik cuisine and signs of the antiquity of the Tajik people have been proved. The rich history of Tajiks, its traditions and high culture are a valuable heritage for today's and tomorrow's generations. Keeper of the state If the language is considered, then the national dish can become the representative of the state.

Key words: food, history of Tajiks, poetry of poets, cuisine.

Таърихи пурғановати тоҷикон расму оин, фарҳанги волои хешро ба насли имрӯзу фардо мерос гузоштааст. Нигоҳдорандаи давлат агар забон ба ҳисоб равад, таъоми миллии тоҷикон муаррифгари кишвар буда метавонад.

Дар ҷараёни таърихи ҷандин аср ошхонаи асили миллие ба вучуд омадааст, ки хусусиятҳои хоси худро то рӯзҳои мо нигоҳ доштааст. Ташаккули он бо шароити иҷтимоию иқтисодӣ ва табиӣ ҳаёти одамон, хусусиятҳои таърихи этникии он саҳт алоқаманд аст.

Дар воқеъ таомҳои миллии тоҷикӣ аз замонҳои қадим бо санъати баланди пухтупаз ва фарҳанги анъанавии худ машҳур буда, дорои арзиши баланди истеъмолӣ, таъми ба худ хос, аз ҷиҳати интиқоби маҳсулот гуногун ва бӯи хушу гуворо доранд.

Бо шарофати Истиклолияти давлатӣ, бо ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо иду ҷашнҳои миллӣ, балки маросимҳои мухталифи мардумӣ аз нав эҳё гардид ва барои дар сатҳи баланд доир кардани онҳо шароит фароҳам омад [1,с.8].

Пешвои муаззами мо Эмомалӣ Раҳмон ба таърихи бойи халқи тоҷик аҳамияти хоса зоҳир намуда, аҳли илму адаб ва шахсиятҳои таърихию сиёсиро дар осори худ инъикос намудааст. Дар китоби “Чехраҳои мондагор”, ки дорои омӯзиши таърихи халқи тоҷик

мебошад чунин шарҳ додааст: “Сабакҳои ибратомӯзи таърих, гузаштаи пурифтихор, шахсиятҳои тавонону фарзандони бузурги халқ роҳи гузаштаро пешорӯямон қарор дода, чун ҳаками одил гиреҳи бурду боҳти силсилаи давлату давлатдориҳои тоҷиконро бароямон мекушоанд”[2,с.5]. Бояд зикр намуд, ки ҳар як халқу миллат аз қаҳрамоноҳои гузаштагонӣ хеш омӯзаду онро ба ҷаҳониён шинос намояд. Таърихи халқи тоҷик шахсиятҳои бузургу нотақрорро аз даврони қадимтарин то давраи навтарин ба арсаи ҳастӣ овард, ки мислашро таърих кам ёд дорад.

Аз маъхазҳои қадим маълум гардид, ки тоҷикон ба воситаи таъом тавонистанд касалиҳоро пешгирии намоянд. Оғози тарзҳои мардумии табобат бо маводи хӯроквории ба қари асрҳо рафта мерасад, ки дар ин бора асарҳои як қатор олимони тоҷикони форс, ба мисли Абӯбакр ар-Розӣ (925) шаҳодат медиҳанд, ки ӯ новобаста ба он ки дорои дониши васеи фарогир (энциклопедӣ) дар соҳаи воситаҳои табобатӣ буд, ҳамчунин тарафдори фаъоли табобати беморон вобаста ба имконият на бо воситаҳои доруй, балки тартиби хӯрокхӯрӣ, парҳез низ буд. Вобаста ба таҷрибаҳои ҳаётии ба дастовардаш Розӣ чунин дастур медиҳад: Бо воситаи парҳез дар ҳама ҷо нисбат ба воситаҳои доруворӣ ба муваффақияти бештар соҳиб шудан мумкин аст.

Мутафаккири бузурги тоҷик Абӯалӣ ибн Сино 800 маводи хӯроквории ба ҷисми инсон таъсири табобати доштаре таъкид намудааст. Дар асари машҳури худ «Қонун фит-тиб» мутафаккир ба зарурати тартиби хӯрдани ғизо ва парҳез, ҳам ба беморон ва ҳам ба шахсонӣ солим ишора намудааст. Ӯ ба ин аҳамияти калон дода мегӯяд: «**Одамон барои он зиндагӣ мекунад, ки хӯрок хӯранд, ман барои он хӯрок меҳӯрам, ки зинда монам**». Баъди нашри «Қонун фит-тиб» таълимот оид ба хӯрокхӯрии меъерӣ дар Шарҳ ба таври васеъ паҳн гардид.

Оид ба хусусиятҳои табобатии маводи хӯрокворӣ ва хӯрокхӯрӣ аз рӯи меъер маълумоти аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда дар чунин асарҳо, ба мисли «Заҳираи Хоразмшоҳӣ»-и ал Ҷурҷонӣ - шохасари тиббӣ, ки солҳои 1113-1115 Исмоили Ҷурҷонӣ барои Қутбуддин Абулфатҳи Арслон Тагини Муҳаммади Хоразмшоҳ таълиф намудааст. Китоби сеюми шохасари тиббӣ дар бораи нигоҳ доштани тандурустӣ, тадбири ҳаво ва маскан, шинохтани ҳолати обҳо, тадбириҳои таом ва шароб, хоб ва бедорӣ, ҳаракат ва сукунат, шинохтани ҳолати нушокиҳо, чизҳои муаттар, ба кор бурдани рағанҳо, тадбири қай қардан ва доруи муҳил хӯрдан, тадбири фасд (рағзани), ҳаҷомат (хунгирӣ), зулук, хукна (қлизма) ва шиёф (свеча ё супозиторий), тадбири аърои нафсонӣ (чун шоди ва андух ва ғ.), тадбири нигоҳубини тифлон, тадбири пирон ва мусофирон; «Заҳираи Хоразмшоҳӣ» инкишофи илму маърифати халқҳои Осиёи Марказиро дар давраи сомониён ва хоразмшоҳон инъикос мекунад. «Кифояи Мансурӣ»-и Мансур ибн Муҳаммад ибн Юсуф, ки дар соли 1423 навишта шудааст. Дар он оид ба аломат ва сабабҳои беморӣ, хилтҳо (хун, балғам, талха ва савдо), аъзои бадан, сабабҳои саломатӣ, мизоч ва аломатҳои он, ҳаво, ҳаракати нафсонӣ, ҳаракат ва оромии бадан, хоб ва бедорӣ, таом ва нӯшокиҳо, қабз ва ихроҷи моддаҳои ҷамъшуда, фарбеҳӣ, набз, бӯҳрон, тадбири тифли навзод, пирон, мусофирон, ҳаммом, бемориҳои пӯст, мӯй, шикасти устухон, муолиҷаи бемориҳо аз сар то по, зикри давоҳои ғайри таркибӣ, табиат ва таъсири онҳо, гӯшт, мева, сабзавот, давоҳои таркибӣ (24 навъи онҳо) сухан меравад. Инчунин асари «Тибби Юсуфӣ»-и Юсуф ибн Муҳаммад Юсуфӣ табиб, ки соли 1500 навишта шудааст [3] ва «Эҳё-ут-тиб»-и Сайид Субҳонқул Муҳаммад Баҳодурхон (1689-1702) мавҷуданд.

Ҷалолуддин Алоҷи шерозии маъруф ба Абу Исҳоқи Атъима ва шайхи Атъима нимаи дуи асри XIV шоири форсу тоҷик қисми асосии ҳаёташ дар Шероз гузашта ва дар онҷо таҳсил кардааст. Назму насраш оҳанги мутоибавӣ дорад. Маҷмӯаи ашъори ӯ бо унвони “Девони маъруф” буда, он дорои манзумаи “Канз-ул-иштиҳо”, Маснавии “Асрори чангол”, достони “Музаффару буғро”, рисолаи “Мочарои биринҷ ва буғро” ғазалиёт, рубоӣёт аст[4, с.154].

Дар омӯзиши таърихи таъоми тоҷикӣ махсусан барқарор намудани усули таҳияи ин ё он хӯрок сарчашмаҳои амиқи асримиёнагӣ, яъне усулҳои таъомҳои кӯҳану фаромӯшшуда, нӯшокиҳо ва шаробҳои халқи тоҷик хеле раван баён шудаанд.

Абу Исҳоқи Аъима барои дилбари худ, ки иштиҳояш (лаззати хӯрок) гум шуда буданд ва чизе истеъмол карда наметавонист девони “Канз-ул-иштиҳо” навиштааст. Бо маслиҳати табиб Абу Исҳоқи Аъима таббӯхиро ба назм дароварда дар бобати таомҳои гуногун, шириниворӣ ва маҳсулоти нонӣ бо як маҳорати хосса, ки бо мутолиаи он иштиҳои кас барқарор мегарданд рӯи коғаз овардааст.

Гӯшу хушу дилу як нафасе бо ман дор,
То бидонӣ, ки ғараз чист маро з-он ашъор
Дилбаре ҳаст маро лабшакару pistaдаҳон.
Гулруху, сарвқаду симтану лолаузор
Дӯш омад ба барам ҳамчу маризе гуфто:
“Мубтало гаштааму чора бичӯям зинҳор.
Иштиҳоям набувад ҳар чи маро пеш оранд
Бими он аст, к-аз ин ғусса бигардам бемор”.
Гуфтамаш: “Ин масали ӯст, ки иннин шуда буд,
Рафту кард ӯ марази худ ба ҳакиме изҳор.
Он ҳаким аз чиҳати рағбату шаҳват рондан
Соҳт “Алифияву шалфия” барои он ёр
Ман дигар баҳри ту як суфра бисозам акнун
К-иштиҳо оварадат гар ту бихонӣ як бор” [6, 23,24с].

Девон аз 10 боб ва 1063 байт иборат аст. Боби аввали китоб таъомҳои хамаири боби дуввум шӯрбо, хомшӯрбо, обгӯшт, мурғшӯрбо, боби се таомҳои бозорӣ (сарироҳӣ), боби чаҳорум шурбоҳои донагӣ, боби панҷум ғизои шоҳона аз чумла чолоб, шарбат, нӯшокиҳои гуногун, ҳарис- атолла, анвои нонӣ, боби шашум бобати мевачот, боби ҳафтум ширинӣ ва шарбат, боби ҳаштум намудҳои гуногуни ҳалво, боби нӯҳум хӯрокҳои дӯконӣ (бақоллӣ) ва боби даҳ хӯрокҳоеро, ки камбағалон истеъмол мекарданд дар бар мегирад.

Ҷ бештар образҳои ашъори гузаштагонро тағйир дода, анвои таъом ва хӯроквориро васф кардааст. Дар асрҳои Абу Исҳоқи Аъима истилоҳоти соҳаи хӯроковрӣ хеле фаровон истифода шудаанд.

Ҷ ба касби таомпазӣ майл дошта, таҳаллуси худро низ аз калимаи “Аъима”, яъне таомҳо интиҳоб кардааст. Абу Исҳоқи Аъима дар рубоӣҳои худ, ки батариқи муборакбодӣ нигошта шудааст, даҳ намудаи анвои хӯрокро овардааст, ки аксари онҳо то ба имрӯз дар забони гуфтугӯии мардум маълум мебошанд.

*То ҳафтаву сол бошаду лайлу наҳор,
Даҳ чиз ба хонаи ту бодо бисёр:
Нону асалу равғану дӯшобу биринҷ,
Маҳсиру қадиду думбаву пеху мубор.*

Дӯшоба шарбати ангур муродифоти он ба монанди шинӣ, шира, нӯшока мебошад.

Истилоҳи қадид ба маънои гӯшти хушкшуда, гӯшт ё моҳии хушк, намакзадашуда, низ истифода намешавад. Зеро, чанд даҳсола пеш аз сабаби набудани воситаи нигоҳдории маҳсулоти гӯштӣ ҳамагуна гӯшт дар ҳавои соф хушккардашуда, нигоҳдорӣ карда мешуд [4, 155с.].

Баробари пайдо шудани яхдонҳо ин усул низ аз байн рафт. Шояд аз байн рафтани ин истилоҳ арабӣ будани он аст. Ва ҳамчун усули хушк кардани гӯшт ҳам аҳамияти худро гум кард. Бинобар ин истилоҳ зарурияти истифодаи худро аз даст дод. Ва ё лозим аст, ки онро ҳамчун истилоҳи соҳаи технологияи хӯроковрӣ зимни омӯзиши таърихи хӯрокҳо истифода намуд. Дар масъалаи истифодаи истилоҳи гепо низ чунин муносибат ба назар мерасад. Гипо ва ё гепо маънои шикамбаи ғӯсфанд, ки дар он гӯшти қимма, биринҷ ва равған пур карда

мешуд. Агар аз рӯи технологияи тайёр кардани гипо таваччуҳ намоем, ин бештар ба ҳасибии имрӯза монанд аст. Ба андешаи мо, ба ҷои ҳасиб ва колбаса гипо, гепо истифода бурдан ба маврид аст. Чӣ тавре шоир мегӯяд:

*Ман аз бӯи руафзо, ки “Гипо” дошт донидам,
Ки зуд аз пардаи пардаи парҳез берун оварад моро.*

Ва ё истилоҳи нони тунукро шоир дар бисёр мавридҳо истифода мебарад, ки имрӯз тунукча, “лаваш” истифода мешавад.

*Шарҳи нони тунук он нест, ки пинҳон монад,
Достонест, ки дар ҳар сари бозоре ҳаст.*

Хӯроки кадак аз ғалладонагиҳои ҷӯшонидашуда ба монанди наск, нахӯд, лӯбиё ва гандум тайёр мешуд.

*Ин ҳама саҳну кадакро, ки фуру чидам ман,
Охир эй хуфта, сар аз болини гафлат бардор[6,84].*

Ричор, ки дар баққоли фурухта мешуд дар боби 9 девон омадааст, яъне шакли ҳозираи калима мураббо аст.

*Ба ясорат чу бувад нону паниру ричор.
Дар муқобил чи бувад дунбаи гирду фарбеҳ [6,83с].*

Музаъфар ин палави заъфарондор, яъне зардранг омада, шоир барои кичирӣ ва истеъмоли ин намуд палав даст кашидааст. Дар зер мо истилоҳотеро ба таваччуҳи шумо пешниҳод менамоем, ки шояд зарурияти истифодаи онҳо дар мавридҳои муносиб пайдо гардад.

*Кардам тарки музаъфар зи барои кичирӣ,
Ба ҷарун меравам, акнун ба ҳавои кичирӣ.*

Кӯфта-қимма хӯроке, ки бо гӯшти кӯфта, биринҷ ва хушбӯиҳои гуногун тайёр карда мешаванд. Шоир ин калимаро ба маънои ҳамингуна таъом чунин тафсир кардааст.

*Донӣ, ки чӣ фитна мекунад боз,
Он кӯфта дар миёни ришта.*

Шайх Саъдӣ низ калима кӯфтара аз маънои муҳимтарини дастархони мардум донистаат.

*Кӯфта бар суфраи ман гӯ: Мабош!
Кӯфтара нони тухӣ кӯфтааст.*

Ордравған – гардсӯз. Ин истилоҳ дар забони имрӯзаи мардум ба шакли гардсӯз, ордбирён, ҳарир ва ғайра маълум аст. Ба назари мо шакли ордравған аз мубоилаҳои дигари ин калима беҳтар ва маъмултар мебошад[4,157с].

*Ҷон аст ҳазинаи ордравған,
Дандонт ба кини овард ордравған.*

Ришта-лағмон, угро. Истилоҳи ришта шояд ба маънои имрӯзаи лағмон ва угро истифодаи шуда бошад.

*То қазо сӯзани моҳича ба сарсуфра ниҳад,
Ҳеч кас ҳамчу ман ин риштаи борик наришт.*

Лавзина-ҳалвои аз мағзи бодом тайёркардашуда мебошад.
*Лавзина моҳиест, ки дар доми ришта шуд,
Ё тугие чу мост, ки дар банди шакар аст.*

Ҳаким Низомӣ низ калимаи лавзинаро ба ин маъно истифода намудааст:

*Зӣ лавзинаи хушкӯ ҳалвои тар,
Ба танг омада тангҳои шакар.*

Хусрави Дехлавӣ низ ин истилохро ба маънои хӯрок истифода намудааст:

*Ноне агар ҳаст муясар зи ҷав,
Аз паи лавзинаи ду нон мадав.*

(Амир Хусрави Дехлавӣ)

Норинҷ-дар шакли норанҷ шакли арабишудаи норанг буда, ба маънои як меваи мамлакатҳои гарм, ки навъе аз афлесун буда, гид ва турш аст. Пустаи ғафс ва зард буда, чуқурчаҳо дорад.

*То чу боланг мураббо нашавӣ, эй норинҷ,
Туриш талхи ту ширин нашавад, ранҷа машав.*

Заҳири Фаробӣ норинҷро яке аз меваҳои нишон медиҳад, ки дар бозорҳои шаҳр талабгори зиёд доштааст:

*Ҳамеша то ба тиҷорат зи Марву шаҳҷон кас,
Ба сӯи омули сорӣ биёварад норанг.*

(Заҳири Фаробӣ)

Кашкоб хӯроке мебошад, ки аз рӯдаи ҳайвонҳо ва қурут омода мегардид ва онро камбағалон истеъмол мекарданд.

*Дар замоне, ки чунин неъматҳои ҳар ҷинс хӯрӣ,
Оши кашкоб дар он ҳол ба хотир медор[5,84с].*

Дар зер истилохоти хӯрокро пешниҳод менамоем, ки дар истеъмоли имрӯзаи мардум буда, дар эҷодиёти шоир хеле зиёд истифода шудааст:

Ҳалво аз хӯрокҳои маъмули тоҷикон буда, анвои гуногун дорад. Аз аксар меваҳои хушкӣ донагӣ онро тайёр мекунанд. Ин навъи хӯрокворӣ хӯрдани мебошад, ки бештар дар мардуми шаҳр аз орд ширинӣ, равған, мағзи дона ва ҷав бо омехтаи хушбӯйкунандаҳо тайёр карда мешавад.

*Гуфто, ки латифа гӯӣ: -Гуфтам “Ҳалво”
Ширинтар аз ин латифа натвон гуфтан.*

Дар таърихи Наршаҳӣ ҳалвои мағзӣ истифода шудааст, ки аз мағзи бодом, pista ва ғайра тайёр карда мешавад:

“Бештар ҳалвои мағзӣ будӣ аз дӯшоб карда, ва ончӣ аз ончо хостӣ, бештар кинторӣ будӣ”.

Дар ҷои дигар шоир намуди ҳалвои газарро ба маънои ҳалвои сабзигӣ истифода намудааст:

*Шӯрои ҳалвои шакар мефитадам андар сар,
Шакли ҳалвои газар мебарадам дил аз кор.*

Манту аз анвои хӯрокворие, ки имрӯз дар байни мардуми тоҷик хеле маълуми машҳур аст. Абу Исҳоқи Аъйима аз манту бо як муҳаббати беандоза изҳори назар мекунад:

*Дил гаит зи ҷон каботи манту,
Шуд хонаи ман хароби манту.*

(Абу Исҳоқи Аъйима)

Палав таъомест, ки аз биринчу гӯшту сабзиву пиёз мепазанд ва хелҳои гуногун дорад. Шоир яке аз усулҳои махсуси тайёр кардани палавро барои табақаи хос чунин пешниҳод намудааст:

*Палавро он чунон бояд барои сӯфиён пухтан,
Биринчаш рӯю равған зеру мурғаш дар миён бошад.*

(Абу Исҳоқи Ағъима)

Санбӯса-хӯрдание, ки ҳатто дар асрҳои миёна мавриди эътибори зиёд доштааст. Ва шоир онро чунин ёдоварӣ намудааст:

*Ҳалқачӣ бар ҳайати санбӯса ҳастаи нисбате,
Аз барои он, ки бошад ҳалқаи ҳар тоҷро.*

Асари дигаре, ки қадима будани таъомҳои миллиро инъикос менамояд ин “Кони лаззат ва хони неъмат” – Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеъ, ки солҳои 1880-81 таълиф шудааст. Асар аз ду ҷилд иборат буда, дорои муқаддима, ду матлаб ва хотима мебошад. Муқаддима ва матлаби якум дар ҷилди якум, матлаби дуум ва хотима дар ҷилди ду ҷой дода шудааст.

Дар муқаддима оид ба 18 навъи нон, дар матлаби якум, ки аз 22 боб иборат аст, оид ба 109 навъи таом маълумот медиҳад. Дар матлаби дуум, ки аз бист боб иборат мебошад, оид ба 169 навъи ҳалво маълумот додааст [5].

Қисми зиёди навъҳои нону таъом, ҳалвою мураббо, ки дар асар омадаанд, миёни халқҳои Бухоро, Хучанд, Самарқанд, Кӯлоб, Қўқанд ва дигар ҷойҳои маъмуланд. Аз ҷумла: нони ширмол, нони кӯмоч, нони хубонӣ, нони варақӣ, нони нахӯдӣ, нони сағак, нони тафтон, палов, шӯрбо, қавурма, қабоб, кӯфта, ширбиринҷ, дӯлма, оши орд, оши софӣ, оши ришта, тушбера, оши угро, боқилапалов, шавла, кичирӣ, ҳалвои тар, ҳалвои ордӣ, ҳалвои кунҷит, ҳалвои лавзӣ, ҳалвои шакархамир, ҳалвои ангур, ҳалвои pista, ҳалвои собунӣ, ҳалвои мағзӣ, мураббои олуҷа, мураббои пӯсти тарбуз, мураббои сабзӣ, мураббои бихӣ, мураббои тут, мураббои райҳон, мураббои амруд, ва ғайра дар шаҳрҳои номбаршуда хеле зиёд истифода машхуранд [6.7].

Асари “Кони лаззат ва хони неъмат” бо забони шеваи тоҷикӣ навишта шудааст. Умуман, асари насриё, ки оид ба навъҳои таъом ва хӯроквориҳо то ба ин дараҷа маълумоти ҳаматарафа меода бошад, нест. Илова бар ин, дар асар аз пешрафту инкишофи маданияти моддӣ-маъишии халқи тоҷик дар даврони муайян шаҳодат медиҳад. Аҳамияти асар боз дар он аст, ки шифобахшии хӯрокҳо баён карда мешавад ва арзиши тиббӣ доштани онро нишон медиҳад.

Тоҷикистон мамлақати аз ҳама серҳосил буда дар он дарахтон ва меваҳои беҳтарин мавҷуданд, дар тамоми манзилҳои боғот, ҳавзҳо, обҳои ҷорӣ дида мешавад. Одамон дар ин ҷо меҳрубон, дасткушод, бо илму фарҳанг, сулҳдӯст ва меҳмоннавозанд.

Мавриди зикр аст, дар эҷодиёти шоирони мо омӯзиши соҳаи хӯрокворӣ фаровон ба назар мерасад ва ба мо имкон медиҳад, ки таомҳои гузаштаи тоҷиконро аз нав эҳё ва инчунин технологияи тайёр кардани баъзе хӯрокҳои фаромӯшшударо зинда кунем. Зеро табиати бойи кишварии мо гувоҳи он аст, ки дар байни мардум аз растанӣҳо, сабзавот, дарахтони мевадиханда, анвои зиёди мевагӣ, хӯришҳо ва хӯроковриҳои гуногун тайёр мекарданд. Ҷустуҷӯ карда аз нав эҳё гардонидани суннатҳои табииҳои вазифаи имрӯзаӣ ҳар як шаҳрванди ватандӯсту худшинос мебошад.

АДАБИЁТҲО

1. Абдуҷаббор Раҳмон. Меҳргон дар Тоҷикистон–Душанбе: Адиб, 2018. –64 с.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор –Душанбе: Эр-граф, 2016. –361 с.
3. Ҳикмати асрҳо (Мунтахабот аз рисола ва луғатҳои тиббии қадим), тартиб.: Капранов В. А., Р. Ҳошим, Д., 1975.

4. Хубони Сорбон. Истилохи анвои хӯроворӣ дар ашъори Абуисҳоқи Атъима Маводи конференсияи байналмилалӣ (шаҳри Душанбе, 9-уми июни соли 2016). - Душанбе: Истеъдод, 2018-208с.
5. Неъматзода, Т. «Кони лаззат ва хони неъмат»-и Возех. – Душанбе, 1967. - 111-120 с.
6. Бозчоп аз «Энсиклопедияи советии тоҷик». – 1978. – Ҷ. 1. – 635-636 с.
7. Расулов М.Я., Исмаил Джурджани, дар кит.: Итоги и перспективы научных исследований по истории медицины, Кишинев, 1973;
8. Ҳикмати асрҳо (мураттибон В. А. Капранов ва Раҳим Ҳошим), Д., 1975.

УДК 342.1

Алиев Ф.Ш.

ДУРНАМОИ РУШДИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚИИ ЧАВОНОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур дурнамои рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон таҳлили ҳуқуққӣ гардида, нақши он дар ташаккули давлати ҳуқуқбунёд баён гардидааст. Дар мақола ҳамчунин роҳҳои ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон нишондода шуда, тарзҳои самарабахши рушди он дар байни ҷавонон таҳқиқ гардидааст. Бо назардошти таҳлили мавзӯи мазкур дар интиҳои мақола пешниҳодҳои илман асоснок пешкаш гардидааст.

Калидвожаҳо: Фарҳанги ҳуқуқӣ, Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон, қонун, ҳуқуқ, давлати ҳуқуқбунёд, ниғилизми ҳуқуқӣ, волоияти қонун ва ғайра.

Алиев Ф.Ш.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье дается правовой анализ перспектив развития правовой культуры молодежи и ее роли в формировании правового государства. В статье также показаны способы формирования правовой культуры молодежи и исследуются эффективные способы ее развития у молодежи. С учетом анализа данной темы в конце статьи сделано научно обоснованное предложение.

Ключевые слова: правовая культура, правовая культура молодежи, право, закон, правовое государство, правовой ниғилизм, верховенство закона и т.д.

Aliev F.Sh.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE OF YOUTH IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article provides a legal analysis of the prospects for the development of the legal culture of young people and its role in the formation of the rule of law. The article also shows the ways of forming the legal culture of young people and examines the effective ways of its development among young people. Taking into account the analysis of this topic, a scientifically grounded proposal was made at the end of the article.

Key words: legal culture, legal culture of youth, law, law, rule of law, legal nihilism, rule of law, etc.

Сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ дар кишвар нишондиҳандаи рушди ҷомеа, шартӣ ташаккули волоияти қонун мебошад. Яке аз сабабҳои паҳн шудани нигилизми ҳуқуқӣ паст будани фарҳанги умумии ҷомеа ва ҳам паст будани фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад. Оқибати ин раванд мавҷуд набудани яке аз заминаҳои муҳим барои фаъолияти воқеии волоияти қонун мегардад. Фарҳанги ҳуқуқӣ барои таъмини зиндагии шоистаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти рӯзафзун пайдо намуда, онро ҳамчун омили рушди иҷтимоӣ муайян намудан мумкин аст. Насриддинзода Э. С. дуруст қайд менамояд, ки “Сарчашмаи зехнӣ-маънавии инсон бар асоси комёбиҳои маданияи дирӯзу имрӯз пойдору устувор аст. Инсон бо дар ихтиёр гузоштани иродаи хеш ба меъёрҳои маданияи дар ниҳодаш тамоми хоҳишҳои бевунёду беҳосилро фурӯ менишонад ва аз рафтору кирдори бемаънӣ даст мекашад” [4, с.7].

Тақвият додан ба волоияти қонун, такмил додани фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, прокурорҳо, судҳо, дар ҷавонон тарбия намудани ҳисси масъулият дар назди ҷомеа зарур мебошад. Дарки масъулият аз фарҳанги муайян гувоҳӣ медиҳад, ки он бояд ҳам барои ҷомеа ва ҳам барои ҳар як аъзои он аз ҷумла ҷавонон хос бошад. Аммо қайд намудан зарур аст, ки дар шароити сатҳи пастӣ маърифати ҳуқуқии аксарияти ҷавонон ташаккули давлатӣ ҳуқуқбунёд мушкил мегардад, бинобар ин вазъи кунунии фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ба тағирот ниёз дорад. Дар адабиёти илмӣ якҷанд сабаби чунин ҳолат қайд меагрданд: камсаводии ҳуқуқӣ, нигилизми ҳуқуқӣ, инчунин набудани маърифати ҳуқуқӣ [5]. Ба ин ақида ҳамфикр буда, чунин мешуморем, ки ба таври ҷиддӣ паст будани фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон - фаҳмиши пастӣ қонунҳо, бесаводии ҳуқуқӣ омили аз тарафи онҳо содир намудани ҳуқуқвайронкуноии гуногун, аз ҷумла содир намудани ҷиноят мегардад.

Таблиғи бодикқати мулоҳизакоронаи ҳуқуқӣ дар васоити ахбори омма, дастрасии васеъ ба заминаи ҳуқуқӣ, таҳия ва татбиқи шаклҳои самарабахши ҷалби ҷавонон ба фаъолияти қонунгузорӣ ва фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ метавонад фарҳанги ҳуқуқии онҳоро ташаккул диҳад.

Давлат барои паҳн намудани донишҳои ҳуқуқӣ ба оммаи васеъӣ аҳоли аз ҷумла, ҷавонон бояд тамоми воситаҳои дар ихтиёрдоштаашро: адабиёт, санъат, мактаб, нашриёт, радио, телевизион, муассисаҳои таълимии махсуси ҳуқуқиро истифода намояд.

Чи тавре, ки қайд намуда будем унсурҳои асосии таъсиррасонии мақсаднок ба рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон таълими ҳуқуқӣ мебошад. Он бояд ҳамчун бисёрсатҳа ва ба таври доимӣ коркард карда шавад. Зарур аст, ки таълими ҳуқуқӣ аз мактаб оғоз ёфта, дар тӯли тамоми ҳаёт идома ёбад. Хусусан, ба таълими ҳуқуқии ҷавонон диққати ҷиддӣ додан зарур аст, зеро ояндаи Тоҷикистон пеш аз ҳама аз онҳо вобаста аст, ки ҳар як ҷавон то чӣ андоза маърифати ҳуқуқӣ дорад.

Бояд қайд намуд, ки яке мушкилотҳои ҷиддӣ, дар рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ин дар мундариҷаи қонунгузории амалкунанда ҷузъи тарбиявӣ кам ба назар мерасанд, масалан дар қонунгузории ҷиноятӣ ва маъмурӣ. Ҳатто дар чунин санадҳои меъёрӣ, ба монанди қонунҳои ҚТ «Дар бораи маориф» ва «Дар бораи таҳсилоти олии ва касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ», ҷузъи таълимӣ ба таври возеҳ шарҳ дода нашудааст. Баъзе дурнамои нави раванди таълими ҳуқуқӣ бо Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ муқаррар гардидааст, ки он бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «2» апрели соли 2009 №206 тасдиқ шудааст, ки мутобиқи он мазмуни ҳаққи аққали ҳатмии стандарти давлатии таълимӣ муқаррар карда шудааст. Бори аввал он мақоми ҳуқуқии фанни таълимии «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ», «Ҳуқуқи инсон», -ро муайян мекунад, мавзӯҳои асосии барои азхудкунии мактаббачагон заруриро муайян намуда, мақсад ва вазифаҳои ҳар як марҳилаи таҳсилотро муайян мекунад, ҳаққи аққали дониши ҳуқуқиро талаб мекунад ва талаботро ба сатҳи омодагии ҳуқуқии хатмкунандагони мактабҳо тартиб медиҳад [8].

Аммо, дар заминаи ислоҳоти муосири ҷомеаи мо нақши омӯзгорони ҳуқуқро дар мактабҳои миёна баҳои баланд додан мумкин нест, зеро бисёре аз мушкилотҳои ҷорӣ вобаста ба ҳуқуқвайронкуни бевосита ба масъалаҳои раванди ҳуқуқии ноқобилгон марбутанд, аз ин рӯ бо мақсади самаранок ташкил кардани раванди таълими фанҳои «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» ва «Ҳуқуқи инсон» дар мактаби миёна барои синфҳои болоӣ, ба дониш ва омодагии касбии омӯзгор мутабиқи талаботҳои мавҷуда диққати ҷидди дода шавад [2].

Аммо, ин тағиротҳо танҳо ба таълим тааллуқдоранд, дар ҳоле ки тарбияи дуввумдараҷа гардида, қорҳои таълимӣ-ҳуқуқӣ бенизом буда, танҳо бар пояи завқи рағбати муаллимон ва ҳуқуқшиносон асос ёфтаанд.

Дар мавриди ҷавонони синни баъд аз мактаби, кайд намудан зарур аст, ки мушкилоти «ҳадди ақали саводнокии ҳуқуқӣ» - сатҳи ҳатмии дониши ҳуқуқие ба миён меояд, ки ҳар як ҷавон новобаста аз вазъи иҷтимоии худ бояд дошта бошад. Таҷқиқотҳо нишон медиҳанд, ки тақрибан аз се як ҳиссаи ҷавонон меъёрҳои қонунгузорие, ки донишмандони онҳо ниёзҳои ҳаёти ҳаррӯзаро муайян менамоянд наметонанд. Бештари ҷавонон дар ҳолати нигилизми ҳуқуқӣ қарор мегиранд. Ҳолати мазкур имкониятҳои пешгирикунандаи қонунро қосиш медиҳад, ҳалли одилона ва саривақтии масъалаҳоеро, ки дар соҳаи иҷтимоӣ ва раванди фаъолияти иқтисодии ҷавонон ба миён меоянд душвор гардонда, ба самаранокии истифодаи ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионӣ, инчунин ба вазъи тартиботи ҷамъиятӣ ва ҷинояткорӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Инчунин, мақомотҳои гуногуни давлатӣ, ки барои ҳалли ин мушкилот салоҳиятдоранд дар алоҳидагӣ амал мекунанд. Дар айни замон, таълими пайвастаи қонунгузори амалкунанда амалан вучуд надорад. Фаъолияти вобаста ба таълими ҳуқуқӣ дар баъзе ҳолатҳо бетартибона, бе дарназардошти вазъи тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният, талаботи аҳоли ба ин ё он донишҳои ҳуқуқӣ сурат мегирад. Васоити ахбори омма аксар вақт муносибати манфури ба қонун, принсипҳои ҳуқуқӣ, меъёрҳои қонунгузорӣ нишон медиҳанд, дар бисёр нашрияҳо ва баромадҳо сатҳи пасти ҳуқуқии журналистони ҷавон низ ҷой дорад.

Ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои таълими ҳуқуқӣ бо рушди фаъоли илмии мушкилоти фарҳанги ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии ҷавонон, ҷорӣ намудани тавсияҳои илми ҳуқуқшиносӣ дар амалияи ҳамарӯзаи қорҳои таълими - ҳуқуқӣ вобастагии мустақкам дорад. Олимони ҳуқуқшинос бояд на танҳо ба моделҳои амалии таълими ҳуқуқӣ, балки ба асосҳои назариявӣ ин мушкилот низ тавачҷӯх зоҳир кунанд. Ҳамин тариқ, солҳои охир мушкилоти ҳамкориҳои фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа мавриди таҷқиқоти илмӣ қарор гирифтанд, ҷанбаҳои гуногуни деформатсияи шуури ҳуқуқии шаҳрвандон омӯхта шуданд.

Тасаввурот, нуқтаи назар, муносибати шаҳрвандон ба низоми ҳуқуқии мавҷуда на танҳо дар натиҷаи шиносӣ бо қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, бештар дар заминаи маълумот дар бораи фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва муассисаҳо ташаккул меёбад.

Ҳангоми баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон бояд ба васоити ахбори омма диққати махсус дода шавад. Дар шароити муосир, онҳо ба шуури ҷавонон таъсири бузург мерасонанд. Яке аз омилҳои сатҳи пасти фарҳанги ҳуқуқӣ деформатсияи гардидани шуури ҳуқуқии журналистон мебошад. Дар бисёр нашрияҳо ва баромадҳо зухуроти мухталифи зиддифарҳангии ва зиддихуқуқии дида мешавад. Аксар вақт, васоити ахбори омма беъътиной нисбат ба талаботи қонунро нишон медиҳанд, то ҳама гуна мамнӯбиятҳо қомилан рад карда шаванд. Дар таҷрибаи рӯзноманигорӣ тамоми намудҳои муносибатҳо пешниҳод карда мешаванд: аз инфантилизми ҳуқуқӣ (бепарвоии ҳуқуқӣ) тавассути нигилизми ҳуқуқӣ (беъътиной ба қонун) то негативизми ҳуқуқӣ (ради қонун). Ин ҳамчун мушкилоти асосие ба ҳисоб меравад, ки таҳдиди муносибати манфӣ нисбат ба қонунро ифода мекунад.

Дар робита бо мушкилоти дар боло зикршуда, инчунин бо мақсади ташкили низоми муттаҳидшудаи ба ҳам алоқаманди рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонони Тоҷикистон, аз ҷумла мақомоти давлатӣ, васоити ахбори омма ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ зарур аст, ки:

- Вазорати маориф ва илми ҚТ корҳо оид ба таълими ҳуқуқӣ ҷавонро роҳбарӣ намуда, ҷамоатсозӣ ва роҳнамоии методиро дар соҳа таълими ҳуқуқӣ аз ҷониби ҷама мақомот ва ташкилотҳои давлатӣ таъмин намоянд;

- таҳия ва қабули барномаи рушди фарҳанги ҳуқуқӣ ҷавонон дар кишвар;

- таъсиси шӯро оид ба таълиму-тарбияи ҳуқуқӣ, ки ба он намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ходимони фарҳанг, кино, телевизион, намояндагони муассисаҳои ҳуқуқии илмӣ ва таълимӣ ва ғайра бояд дохил гарданд. Ин мақом бояд сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷавонро омӯхта, шаклу усулҳои кори паҳн намудани донишҳои ҳуқуқиро ҷамъбаст ва ташкили таълими ҳуқуқиро таҳлил намояд, маводи ҳуқуқӣ ва шаклҳои пешниҳоди онҳоро таҳлил кунад, самтҳои муҳимтарини таълими ҳуқуқиро муайян кунад, таҳияи тавсияҳо ва дастурҳо пешниҳод намояд;

- дар ҷама намудҳои муассисаҳои таълимӣ барномаҳои курси махсус оид ба омӯхтани асосҳои қонунгузори таҳия ва амалӣ карда, барқарор кардани таҷрибаи тайёр кардани муаллимони ҳуқуқ ба роҳ мондан зарур аст;

- ташкил намудани шабакаи машваратҳои ҳуқуқии оммавӣ оид ба расонидани кӯмак ба шахрвандон (махсусан ҷавонон) дар масъалаҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқҳои шахрвандӣ;

- таъмини наشري адабиёти ҳуқуқӣ, маълумотномаҳо ва шарҳҳо барои ҷавонон;

- таъсиси марказҳои ягонаи иттилооти ҳуқуқиро бо истифода аз воситаҳои электронӣ

Танҳо низоми ҷамъагарафӣ таҳлилгардида ва муассири таблиғоти ҳуқуқӣ метавонад барои баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон мусоидат намояд.

Воситаҳои баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон таблиғи қонунҳо, ташаккули дониши ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон ва тақвияти амалии волоияти қонун мебошанд. Аҳамияти бузурги тарбиявӣ, таъсиррасонӣ ба шахрвандон, алаҳусус ҷавонон бо намунаи роҳбарон, аз ҷумла мансабдорони дастгоҳи давлатӣ, дар риояи қатъии қонунҳо, дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ таъмин карда мешавад. Фарҳанги ҳуқуқӣ шартӣ зарурии иҷрои вазифаи бошууронаи шахрванд дар назди ҷомеа ва давлат мебошад. Рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ба рафъи ақидаҳои манфӣ нисбат ба қонун, пешгирии ҳолатҳои худсарӣ ва зӯроварӣ нисбати шахс мусоидат мекунад. Мавҷудияти ғояҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва мутавозуни ҳуқуқӣ ба фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ шартӣ ҳатмии таҳкими волоияти қонуният ва тартибот мебошад, ки бидуни он ҷомеаи шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд барпо кардан ғайриимкон аст.

Ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ равандаи мураккаб ва тӯлонист, ки ба тамоми паҳлӯҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир мерасонад. Воситаҳои ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ таблиғи қонун, ташаккули донишҳои ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон тавсияи амалия ва волоияти қонуни мебошанд. Дар раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон намунаи рафтори ҳуқуқии роҳбарон, шахсонӣ мансабдори дастгоҳҳои давлатӣ, ки дар фаъолияти қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ ҷалб гардидаанд таъсири калон дорад.

Бояд қайд намуд, ки барои ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон мушаххас намудани арзишҳои ҳуқуқие, ки дар қонун сабт шуданд муҳим аст. Арзишҳои ҳуқуқӣ муҳимтарин унсуре таъсири ҳуқуқӣ дар ҷомеа мебошанд ва ба механизми танзими ҳуқуқӣ, ба механизми ташаккули рафтори шахс таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Арзишҳои ҳуқуқӣ принципҳои ҳуқуқие мебошанд, ки маънои мавҷудияти инсон дар ҷомеа муайян мекунад [3]. Ҳамин тавр, дар ҳоле, ки ин падида барои шахс, ҷомеа ё давлат муҳимтарин арзёбӣ мегардад, пас зарурати ҳимояи бештари ҳуқуқии он ба миён омадааст, ки бо қабули меъёри дахлдор принципи қонуниятро таъмин намудан мумкин аст. Дар ин ҳолат, табиист, ки дар масъалаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон, таблиғ ва шарҳи принципҳои қонун, ки ҳам дар истилоҳоти меъёрӣ ва ҳам таълимотӣ сабт шудаанд, бояд ҷойгоҳи худро пайдо кунанд.

Фарҳанги ҳуқуқӣ «мачмӯи арзишҳои ҳуқуқие мебошад, ки инсоният таҳия намудааст, ва он рушди пешрафтаи ҳуқуқии ҷомеаро инъикос мекунад» [1]. Аз ин рӯ таблиғи ин арзишҳо аз ташаккули фарҳанги ҳуқуқии шахс, аз ҷумла дар доираи стратегияи ягона ҷудонопазир аст. Беҳуда нест, ки ҳуқуқшиносон, масалан Н.Я.Соколов, фарҳанги ҳуқуқиро ҳамчун: «... ҷенаки рушд ва истифодаи арзишҳои ҳуқуқии ҷамъкардаи инсоният, ки бо тартиби пай дар пай аз насл ба насл интиқол дода мешавад» мефаҳманд [7, 394].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ як қатор вазифаҳои арзишҳои ҳуқуқро ҷудо менамоянд: 1) онҳо вазъи муносибатҳои ҳуқуқӣ матлуб ва афзалиятнокро барои як субъекти иҷтимоии муайян (инфироидӣ, ҷомеаи иҷтимоӣ, давлат), таъмин мекунанд; 2) ҳамчун меъёри баҳогузори падидаҳои воқеии ҳуқуқӣ хидмат мекунанд; 3) маъноӣ фаъолияти мақсадноки ҳуқуқиро муайян мекунад; 4) субъектро дар фаъолияти қонунгузорӣ ҳавасманд ва роҳнамоӣ мекунанд [6].

Қонун силсилаи муайяни арзишҳоро муттаҳид менамояд, арзишҳои абстрактиро ба арзишҳои воқеӣ табдил медиҳад, ба онҳо қувваи воқеи медиҳад, барои татбиқи онҳо шароит фароҳам меорад, ҳамчун воситаи ба даст овардани онҳо баромад мекунад, бенуқсонӣ ва татбиқшавандагии онҳоро кафолат медиҳад. Ва воситаи муҳими татбиқи он бояд ҷорабиниҳо оид ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқии наврасону ҷавонон бошад.

Ошкорнамоии низоми арзишҳои ҳуқуқии ташаккулёбанда, мутаҳидсозӣ ва ҳифзи меъёрии ҳуқуқии онҳо вазифаҳои давлат ва низоми ҳуқуқии он мебошанд. Бо ҳимояи арзишҳои ҳуқуқии дар низоми ҳуқуқӣ қонунишуда аз танқид ва таҷовузҳои ғайриқонунӣ, давлат бо ин васила вазифаҳои муҳими рушди худро ҳал менамояд. Низоми ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон бояд пайванди муҳими чунин муҳофизат бошад.

Ҷузъи дигари муҳими низоми ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ташаккули муносибати арзишӣ ба ҳуди ҳуқуқ мебошад. Дар илм ин муносибат дар ду ҷанба баррасӣ карда мешавад: истилоҳӣ ва инструменталӣ. Ҷанбаи истилоҳӣ муносибатро бо ҳуқуқ ҳамчун арзиши мустақил баррасӣ менамояд. Ҷанбаи инструменталӣ ҳуқуқ ҳамчун воситаи амалӣ намудани ҳадафҳои дигар баҳо дода мешавад. Ташаккули муносибат ба ҳуқуқ ҳамчун арзиш яке аз омилҳои самаранокии низоми таълими ҳуқуқӣ мебошад, ки дар он на танҳо сохторҳои давлатӣ, балки институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ иштирок мекунанд.

Барои он ки ҳуқуқ ҳамчун танзимгари воқеӣ ба яке аз омилҳои ташаккулёбии шахсият ва афзоиши фарҳанги ҳуқуқии он табдил ёбад, низоми ташаккули фарҳанги ҳуқуқии шахс бояд ҷанбаи ҳифзи ҳуқуқиро низ дарбар гирад, зеро татбиқи қонун яке аз шаклҳои асосии махсуси фаъолияти давлат мебошад, ки ба татбиқи дастурҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёт, амалӣ намудани ҳуқуқҳои субъективӣ ва ўҳдадорӣҳои қонунии шаҳрвандон мебошад.

Ҳамин тавр, самтҳои муҳимтарини татбиқи низоми ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон тарбияи ҳуқуқи, ҳавасмандгардонии фаъолияти ҳуқуқӣ ва таъсиррасонии арзишӣ мебошанд. Татбиқи низоми ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонн, самтҳои гуногуни он набояд бо таҳмили маҷбурии арзишҳои муайяни сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра, бо вайронкунии шахсият ва радди мустақилияти он алоқаманд бошанд.

Фарҳанги ҳуқуқӣ яке аз арзишҳо ва ҳамзамон хусусиятҳои махсуси давлат, ҳуқуқ ва ҷомеа дар ҳама марҳилаҳои рушди худ мебошад. Ин дурнамои муайяни ҳаёти ҳуқуқии ҷомеа мебошад, ки сатҳ ва дараҷаи аҳамияти арзишҳои ҳуқуқии мавҷударо нишон медиҳад. Ҷузъи зарурии низоми мавҷудаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ташаккули муносибати арзишӣ ба ҳуқуқ ва нисбат ба муқаррароти он мебошад. Аз ин рӯ, бояд равандҳои ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи қонунро мувофиқан ҷунон амалӣ карда шаванд, ки ҷузъи арзишӣ-тарбиявиро низ дар бар гиранд.

Фарҳанги ҳуқуқӣ ин шартӣ зарурии иҷроӣ масъулият аз тарафи ҷавонон дар назди ҷомеа мебошад, ки барои рафъи ақидаҳои коста, качрафторӣ, пешгирии ҳолатҳои худсарӣ ва зӯрварӣ нисбати шахс мусоидат менамояд. Тасавуротҳо оид ба волоияти қонун ва тартиботи ҳуқуқи, ғояҳои илман асоснокгардидаи ҷомеа ва шахс, шартӣ зарурии таҳкими муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки бидуни онҳо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва волоияти қонунро

барпо кардан ғайриимкон аст. Ташаккули муносибати мусбӣ ба қонун, ҳуқуқ, донишҳо оид ба ҳуқуқ ва ўҳдадорихо дар назди давлат ва ҷомеа вазифаҳои асосии раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон мебошанд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили мавзӯи мазкур, чунин пешниҳодҳо намудан мумкин аст:

1. Тасавуротҳои илман асоснокгардидаи ҷавонон, оид ба ҳуқуқ ва қонун шартӣ зарурии таҳкими волоияти қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ мебошанд, ки бидуни онҳо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва волоияти қонунро таъмин намудан ғайриимкон аст. Ташаккули муносибати мусбӣ нисбат ба ҳуқуқ ва қонун, донишҳои ҷавонон оид ба ҳуқуқ ва ўҳдадорихояшон дар назди давлат ва ҷомеа, вазифаҳои асосии раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқии онҳо мебошанд.

2. Рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон бояд ташаккули фарҳанги изҳори ақидаи худ, мурочиат ба мақомоти давлатӣ бо ариза, дархост ва пешниҳодҳо ва фарҳанги муҳокимаи мушкilotи иҷтимоӣ бошад.

АДАБИЁТ

1. Вопленко Н.Н. Правосознание и правовая культура. Волгоград: Вол ГУ, 2000. С.
2. Кравченко О.В. Тарбияи ҳуқуқӣ ва шаклҳои иҷтимоӣшавии ҳуқуқии ноҳолигон // Вестник Российско-Таджикского (Славянского) университета. – Душанбе, 2017. - № 3 (59). – С. 36-43.
3. Михайлов С.В. Правовые ценности: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-н/Д, 2011. С. 29.; Смирнова И.Г. Ценность как основная категория аксиологии и ее значение в праве // Известия Иркутской государственной экономической академии. 2010. № 5. С. 146.
4. Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. Душанбе, 2016.
5. Резник Е.Г. состояние и проблемы государственной молодежной политики / Резник Е.Г., Н.М. Антипина. – г. Хабаровск., 2009.
6. Сафронова С.А. Правовое наследие и аккультуризация в условиях правового прогресса общества: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2000.
7. Соколов Н.Я. О понятии правовой культуры // Lex Russica (Научные труды МГЮА). 2004. № 2. С.394
8. Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ муқаррар гардидааст, ки он бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «2» апрели соли 2009 №206 тасдиқ шудааст, [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.aot.tj/public/userfiles/Publication/tah_to_mak_soru.pdf.

УДК:327.930

Саидов С. М., Рамихудоева Б., Мухаммадсафоӣ И.

АЗ ТАЪРИХИ МАСКУНШАВИИ ҚАБОИЛИ ТУРКӢ-МУҒУЛӢ ДАР ВОДИИ ФАРҒОНА ВА НАҚШИ СОЗАНДАИ ТОҶИКОН ДАР ОМУӢЗИШ ДОДАНИ АҚВОМИ КӢЧМАНЧӢ

Дар мақола доир ба кӯчманчиёни сарзамини Дашти Қипчоқ, ки бо мурури замон, дар натиҷаи кӯчишҳо ва омезиш ёфтанишон бо дигар кӯчманчиёни муғулӣ- чағатой, макони худро иваз намуданд, маълумот дода шудааст. То ҳучуми Чингизхон, сарзамини

зикршуда бо истилоҳи форсӣ-тоҷикии “Дашти Қипчоқ” ёдоварӣ мешуд. Қирғиз қайсақҳо ва сулолаи узбекии Шайбониҳо тавонистанд, ки аз фурсати муносиб истифода намуда, дар густариш ва таҳким додани истиқрори сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодии хеш дар хониғариҳои Осиёи Миёна, таъсири худро гузоранд.

Калидвожаҳо: Хўқанд, Осиёи Миёна, қабилаҳои кўчманӣ, Дашти Қипчоқ водии Фарғона, равобити тичоратӣ, муаллифони рус ва аврупоӣ.

Саидов С. М., Рамихудоева Б., Муҳаммадсафоӣ И.

ИЗ ИСТОРИИ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ ТУРКО-МОНГОЛЬСКИХ НАРОДНОСТЕЙ В ФЕРГАНСКУЮ ДОЛИНУ И СОЗИДАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ ТАДЖИКОВ В ОБУЧЕНИИ КОЧЕВЫХ ПЛЕМЁН

В статье речь идёт о постепенном проникновении в пределах Средней Азии турко-монголоидские племена под названием «киргызы-кайсаки» и шейбанидские узбеки. В дальнейшем их стали называть «киргызы»-ами, «казахи»-ами и «узбеки»-ами. Начиная с XIV века на пространствах северной части Средней Азии проникли в основном турко-монголоидские племена, которые вместе с другими племенами создали отдельные народности. Их потомки (киргызы-кайсаки, они же «казахи» они же «киргызы») и Шейбанидские узбеки), по сей день существуют в названных а также в нижних частях территории Центрального Востока.

Ключевые слова: Центрально-азиатские ханства, кочевые племена, киргиз-кайсаки, торговые экспедиции, дипломатические контакты, европейские исследователи, международные отношения.

Saidov S. M., Ramikhudoeva B., Muhammadsafoi I.

FROM THE HISTORY OF THE RESETTLEMENT OF THE TURKISH-MONGOL PEOPLES IN THE FERGANA VALLEY AND THE CREATIVE ROLE OF TAJIKS IN THE TRAINING OF NOMADIC TRIBES IN THIS REGION

Starting from the XIV century, mainly Turkic-Mongoloid tribes gradually penetrated the territories of the northern part of Central Asia, which, together with other tribes, created separate nationalities. According to historical sources, the Kyrgyz for a long time retained tribal remnants in public relations than the Kazakhs. Feudal exploitation among the Kyrgyz was heavily disguised by customs associated with clan relationships. Much time has passed since the time when the first European people penetrated the Asian countries, especially the Central Asian khanates.

Key words: European countries, Central Asian khanates, Tajik people, Russian people, international relations.

Яке аз асарҳои арзишманд баҳои омӯхтани таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии хониғарии Хўқанд, китоби “Таърихи мухтасари Хониғарии Хўқанд”, аз муҳаққиқ В.Наливкин мебошад. Муҳаққиқ дар навиштани китоб аз сарчашмаҳои адабию таърихӣ форс тоҷик низ моҳирона истифода намудааст. Аз ҷумла: - «Ҷаҳоннома» - оид ба таърихи хониғарии Хўқанд, аз Ағтор Мулло Аваздат соли ниғориши он моли 1866; - «Мунтахаб ут таворих» оид ба таърихи Бухоро ва хониғарии Хўқанд, аз Ҳоҷӣ Муҳаммад Ҳаким тура; - «Шоҳнома» дар намуди достон, оид ба таърихи хониғарии Хўқанд то ба тахт нишаста Худоёрхон дар соли 1875, аз Мулло Шамсӣ (бо лақаби Шавқӣ, ба туркии ҷағатоӣ ниғошта шудааст); - «Ҷаҳон – нома» дар намуди достон, оид ба таърихи шуриши қипчоқҳо дар давраи Шералӣ ва Худоёр дар соли 1852, аз Мулло Шамсӣ; - «Таърихи гузида» (таърихи асрҳои миёна ва қадими Турон) аз Абдулло Шаштарӣ соли 1584м.; - «Бобурнома»

нигориши соли 1857, (ба русӣ “Записки Султона Бобура”) - «Таърихи Бухоро», аз Вамберӣ, нигориши соли 1873;- «Қашқария», аз А.Н.Куропаткин, ки соли 1879 нашр шудааст, аз сарчашмаҳои мебошанд, ки В.Наливкин аз онҳо моҳирона истифода намудааст. Муҳаққиқи шарқшинос В.Наливкин кӯшиш намудааст, дар асараш “Таърихи мухтасари Хониғарии Хӯқанд” хонандаро бо асли воқеаҳои таърихӣ дар ин сарзамини ориёитабор руҳ дода ошно намояд. Бо мутолиаи асар, шахс бо таърихи боз як ғӯшаи дигари сарзамини кӯҳани тоҷикон шинос мешавад ва беҳуда нест, ки муаллиф дар муқаддимаи китоб маҳз мисраҳои шеърӣ шоири бузурги форс тоҷик Саъдии Шерозиро зикр намудааст:

“Дунё ба мисоли як работи ду дар аст,
Ҳар рӯз дар ин сароча қавми дигар аст.
Ҳар кӣ омад, иморате нав сохт,
Рафту манзил ба дигаре пардохт” [5, с.2].

Муаллифи асар роҷеъ ба таърихи маскуншавии қabilaҳои туркӣ дар сарзамини қисматҳои шимолу шарқӣ Осиёи Миёна иттилоъ медиҳад. Ӯ ин мавзёро, ки дар асрҳои миёна дорои захираи бои ҷангал, алафзор ва ҳайвоноти нодир будааст, бо омадани қабилаҳои туркӣ муғулӣ, вайронӣ валангор тасвир мекунад ва дар муддати якҷанд садсола зиндагӣ қардани қавмҳои турктаборӣ кӯчманчӣ чорводор, ин сарзаминҳо аз бештари боғарии табиӣ хеш маҳрум шуда, ҷангалҳо нест шуданд, ҳатто алафҳо бо решаашон аз байн рафтаанд ва оби борон ҳамаро шуста ба ҷариҳои чуқуру ғайриқобили кишт табдил додааст [5, с.3]. Муаллифи асар дар бораи қадимтарин маҳалҳои аҳолии таҳҷой, мисли – Ахсикент (Ахсикат), Косон – (ё Кошонӣ) Андигон – (Андичон) - Узгент, -Ош, Марғиён (Марғелон) Исфара, Ворух, Конибодом ва Хучанд маълумот медиҳад ва се шоҳроҳи асосӣ: аз Ош ба Кошғар; аз Хучанд ба Истаравшан ва аз Бухоро ба Самарқанд, ки ба Ахсикенту Тошканд васл мешуданд, пайвандгари марзу буми ин минтақа донистааст. “Дар даврони қадим дар ҳамин минтақа тоҷикҳо- зардуштҳои оташпараст зиёд буданд” менависад В.Наливкин. «Аҳолии қисматҳои ғарбии Фарғона, бешубҳа дар шаҳрзо ва деҳоти даврони зардуштӣ, асосан аз тоҷикон (оташпарастон) и баромади эронидошта иборат буданд, ки чун имрӯз бо забони флрӣ сухан мекарданд...Имрӯзҳо узбекҳо, ки аз қавми турканд, киштзорҳои бештареро соҳиб шуда, дар минтақаи байни Марғелон ва Аравон ба ҳаёти нимкӯчманчӣ машғул буда, чорвои худро тобистонҳо ба ҷароғоҳҳои Алай таҳмил медиҳанд» [5, с.6]. Мардуми бумии деҳоти Янгиқурғон, Шуркент, Мазори Қалиш, Мазори Султони Вайсил, Қурғони Бекобод, Ҳазрати Шоҳ, Мазори Бово Устун, Мазори Пирамон, Исковат, Заркенсӣ, ки ҳанӯз дар даврони омадани арабҳо мавҷуд буданд, минбаъд дар натиҷаи ҳамлаи узбекон аз ин макон ронда шудаанд, менигорад В.Наливкин, аммо ӯ оташкадаҳои зардуштиро ки дар сар то сари водии Фарғона, дар баландии теппаҳо эъмор шуда буданд ва онҳо “муғона”, ё қалъаи муғ” ном доштанд ва дар ихтиёри тоҷикони оташпараст буданд, иштибоҳан «қалъаи муғулҳо» зикр менамояд. Ӯ зикр мекунад, ки муғулҳо қалъаҳои худро сохта, мардумро дар тарсу ҳарос нигоҳ медоштанд. Аҷиб он аст, ки ҳатто дар як маврид, аз ахбори мардуми таҳҷой истифода намуда, ибораи “мурғи қоф” ро низ истифода намудааст, ки ин аз иттилои кам доштани ӯ аз муғонаҳои зардуштиён аст. “Қалъаҳои муғ”, ки имрӯзҳо низ дар сар то сари Осиёи Мирқазӣ харобаҳои онҳо маҳфӯзанд, одатан дар баландӣҳо ҷой доштанд, ва урфу одат ва ойини динии мардуми зардуштиён дар он ҷо иҷро мешуд. Мумкин аст, ки ҳангоми нашри китоби “Таърихи мухтасари Хониғарии Хӯқанд”, муҳаррирон ба ҷои «муғ», «муғул» навиштаанд, ки хатои маҳз аст. Зимни ба Осиёи Миёна ҳучум қардани муғулҳо, дар бештари ин сарзамин дини ислом ҷорӣ гардида буд вале зардуштиёни оташпараст, ҳанӯз дар минтақаҳои кӯҳистонӣ мавқеи назаррас доштанд. Аз оташкадаҳои зардуштиён ки дар баландӣҳо қарор дошт ва мусулмонҳо онро истифода намекарданд, мумкин аст, мавриди истифодаи муғулҳои ғоратгар шуда бошад ва «муғулҳо қалъаҳои худро сохта, мардумро дар тарсу ҳарос нигоҳ медоштанд» зикр қардани В.Наливкин аҷаб нест, ки аз ҳамин хотир бошад [5, с.7]. Муаллифи рус, роҷеъ ба ҳаёти этникии минтақа дахл намуда, муғулҳоро ҳамон узбекҳо

медонад, ки пеш аз ба Осиёи Миёна ҳучум карданашон, дар Россия хонигарии Тоторро созмон доданд ва бо қавмҳои бешумори дигарашон ба Осиёи Миёна сарозер шуданд ва 200 сол ҳукм ронданд. Ў менависад, ки муғулҳо ҳамон узбекҳоянд, тоторҳо – бошанд, ҳамон ноғайҳо буда, аз ҷумлаи 2 қавми турканд. Ба ақидаи ӯ, муҳаққиқ Хорошхин А. ва рӯҳонӣ Якинф (Н.Бичурин) низ чунин ақида доштаанд. Ў қазокҳо, қирғизҳо, найманҳо, боғишҳо ва дигар қавмҳои туркиро узбек номидааст ва зикр менамояд, ки ҳамаи онҳо аз ҷиҳати намуд аз ҳамдигар ҳеҷ фарқе надоранд. Дар хусуси ҷӣ тавр аз ватани бобоияшон, яъне аз самти биёбони муғул ва Сибир ба Осиёи Миёна, бахусус ба Фарғона омадани қавмҳои туркӣ муғулиро, хеле муфассал нақл мекунад. Дар водии Фарғона дар охириҳои асрҳои XV-XVI қавмҳои туркӣ – узбекии қирқ, қипчоқ, қирғиз, ва минг кўчманчиғӣ мекарданд. Аз сарчашмаҳои дигар низ истифода бурда таъкид менамояд, ки узбекҳо низ ҳамон туркҳо, ҳамон қирғизу ноғай ва боғишҳо мебошанд, ки пас аз ба вучуд омадани давлати салҷуқиҳо, бо навбат, то омадани Чингизхон ва пас аз он ҳам оҳиста оҳиста сарзаминҳои ҳосилхези вилоятҳои шимолии Осиёи Миёна бахусус вилояти Фарғонаро соҳиб шуданд ва аҳолии ҳазорсолаҳо сокин будаи ин сарзамин -точиконро зеро итлоати худ гирифтаанд. Дар хусуси барои ҷӣ узбекҳо навҳои гуногун доранд ва менависад, ки онҳо ҳам мисли славянҳои шимолӣ ва ҷанубӣ мебошанд, ки намудашон ва суханронихояшон каме аз ҳам фарқ мекунад, аммо тазоди зиёде дар ҷеҳраи славянҳо дида намешавад. Дар қиёс, узбекҳо, ки ба сарзаминҳои Осиёи Миёна барвақт омада буданд, дар натиҷаи омезиш ёфта бо халқҳои таҷҷой-точикон, намуди муайянеро мегиранд ва қавмҳои узбекиё, ки дертар меоянд бо макони ҷойгиршавӣ ва омехташавӣ бо мардуми маҳаллии қайҳо боз сокин гардида, номи дигар ва шакли дигарро мегиранд [3,с.31]. В.Наливкин зикр мекунад, ки русҳо ҳам дар ибтидо зеро мафҳуми «қирғиз» қавмҳои дигари туркиро, мисли қазок, боғиш, найман курама ва дигарҳоро ҳам дохил мекарданд ва ба фарқиати онҳо сарфаҳм намерафтанд [5,с.11]. Бо урфу одати гуногун, шакли шамоили гуногун, ва ба намуди зохирии гуногуни қавмҳои туркӣ (узбекӣ) назар афканда ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки онҳо аз ҷонибҳои гуногун ба Осиёи Миёна ворид шудаанд. Бештари онҳо, аз ҷумла қирғизу боғишҳо ва қипчоқу қарақалпоқҳо аз қисматҳои даштҳо ва талу теппаҳои шимолу шарқ ба ин сарзамин ворид шудаанд. Қипчоқҳо ва қарақалпоқҳо аз асрҳои X – XI инҷониб ба ин сазамин ворид шуда, тахминан 250 соли охир, дар арсаи сиёсии шимолу шарқи Осиёи Миёна ва Сибири ҷанубӣ ва ғарбӣ ном баровардаанд. Вагарна, то ин вақт дар бораи онҳо қариб ки маълумоте набуд. Академик А. фон Миддендорф дар асари худ «Очеркҳои водии Фарғона» дар хусуси қариб як будани забони туркҳои водии Фарғона бо қавмҳои туркии дар Сибир буда, зикр кардааст. Ҳатто, урфу одатҳои якхелаи ду минтақаи зикршударо нишон додааст [5,с.36]. Дар хусуси ҷӣ тавр ҳаёти муқимии заминдорӣ ва боғдориро қабул кардани қавмҳои узбек, муаллиф муфассал зикр менамояд. Тибқи ахбори ӯ, дар натиҷаи қаҳтӣ ва гуруснагиҳои сартосарӣ, ин қавмҳо дигар маҷбур гардиданд, ки дар ҷустуҷӯи заминҳои нав, ҷарогоҳҳои нав, бо замин сару кор биғиранд ва ҷорводориро бо ҳаёти муқимӣ ва боғдорӣ пайваست намоянд. Масалан, агар қавмҳои минг хунармандиро аз ҷониби муқимӣ омӯхтаанд, қипчоқҳо бошанд нимкўчманчӣ шуда, калонсолҳояшон ба ҷорводорӣ ва занҳояшон бо хурдсолҳояшон ба заминдорӣ шуғл пеша карданд. Узбекҳо, ҳатто асбобу анҷоми рўзгордориро бо номҳои ҷонибӣ қабул карданд, ки то он муддат, умуман шинос набуданд ва ношунида буданд. Яке аз истилоҳҳои таърихӣ, ки ба сарзамини Осиёи Марказӣ ва бахусус ба сарзамини Хонигарии Фарғона иртиботи зиҷ дорад, ин истифодаи калимаи «сарт» мебошад, ки онро бештари олимони бо фаҳми худ шарҳ додаанд. Олимони дар хусуси пайдоиши истилоҳи «сарт» ақидаҳои гуногун иброз кардаанд. Наливкин В. дар хусуси пайдоиши калимаи «сарт» зикр кардааст, ки ҳамаи қавмҳои аз кўчманчӣ даст қашида, ки ба ҳаёти муқимӣ гузаштаанд, онҳо хоҳ узбек бошанд хоҳ қирғиз «сарт» ном мегирифтанд. Дар солҳои нахустӣ ишғол кардани шаҳрҳои Чимкент ва Тошканд, русҳо низ шаҳрнишинонро, ки асосан аз миллати ҷонибӣ иборат буданд, «сарт» ном мебуданд. Кўчманчиён бошанд, мардуми муқимии шаҳру деҳотро «сарт» гуфта, таққир мекарданд [7,с.36]. Дар хусуси ин

ки калимаи «сарт» мумкин аст таҳқиршаванда бошад, муаллиф онро рад мекунад. Як муддат, кўчманчиҳо дар болои сартҳо (яъне муқимнишинҳо) зўрӣ ҳам мекунад. Сартҳои шаҳрнишин дар навбати худ кўчманчиҳоро ашхоси пасттабор ва дуюмдараҷа медонистанд, кўчманчиҳо бошанд, аз сабаби надоштани маданияти рафтор ва гуфтор, бо роҳи ҷанг ва зўрӣ сартҳоро таҳдид мекарданд ва ҳатто онҳоро “саги зард” гӯён таҳқир мекарданд. Лекин бо пайдо шудани яроқи оташфишон воқеа ранги дигар мегирад ва сартҳо кўчманчиҳоро бо яроқ метарсониданд. Ҷоннокшавии кўчманчиён дар давраи ҳукмронии Шералихон ва оғози давлатдорӣ Худоёрхон авҷ гирифтааст ва дар ин ҳангом қавми қипчоқҳо хеле пешсаф мегарданд. В.Наливкин қайд мекунад, ки танҳо қипчоқу қарақалпоқҳо тавонистанд дар тӯли асрҳои зиёд ягонагии худро ҳифз намоянд, аммо қирғизҳо (ӯ бо зикри қирғизҳо, узбекҳоро ҳам дар назар дорад) ба қавму қабоили зиёд тақсим шуда рафтанд, ки теъдоди онҳо тибқи маълумоти ӯ ба 92 то мерасид. Ҳақ бар ҷониби муҳаққиқоне аст, ки парокандагӣҳои сиёсӣ ва сар даровардани қавмҳои кўчӣ ба Мовароуннаҳру Хуросонро аз заъфи давлати Темуриён зикр намудаанд [2, с.28].

АДАБИЁТ

1. “Бобурнама” Записки Султона Бобура. Казанӣ, 1857
2. Камол.Х.История вторжения кочевых племён Дашт-Кипчака в Мавераннахр и Хорасан(ХУ1в.).Душанбе, Дониш,с.2012
- 3.Корытов Н.П.Самозванец Пулатхан.//Ежегодник Ферганской области.Т.1, Новый Маргелан,1903.
- 4.МушкетовИ.В.Туркестан, Т.1, ч.1, СПб. 1886.311с.
- 5.Наливкин В. Краткая история Кокандского Ханства В.Наливкин. Краткая история Кокандского Ханства,г. Казан,1886г.
6. Потанин Н.И. Киргизские степи и Кокандское ханство ва начале XIX в. по описанию хорунжего Н.И. Потанина /Н.И. Потанин. Омск 1916 с.205
7. Туркестанский сборник сочинений и статей относящихся до Средней Азии иТуркестанског края в особенности Составитель Межов В.И.Т.1-150.СПб.,1878.
- 8.Туркестанский сборник сочинений и статей относящихся до Средней Азии вообще, Туркестанского края в осебенности» (ч.1-150). ч.2, //Ежегодник Ферганской долины.Обзор Ферганской области.Новый Маргелан.1903г.

УДК 378

Султонов Т. З.

ТАЪЛИМОТИ МАСЕҲИЯТ ВА ИСЛОМ ДАР БОРАИ МУШКИЛОТИ ЭКОЛОҒИ

Дар ин рисолаи илмӣ масъалаҳои ҳамкориҳои байни динҳои ислом ва насронӣ доир ба масъалаҳои экологӣ баррасӣ мегардад. Асри ХХ1 – ин асри ҳал намудани яке аз масъалаҳои муҳими башарият наҷот додани табиат мебошад. Тамоми инсониятро зарур аст, ки барои ҳалли ин масъала чидду ҷаҳду талош намуда бо намояндагони дин ҳамкорӣ намоянд.

Калидвожаҳо: дини ислом, дини насронӣ, экология, табиат, муҳити зист, муҳофизат, муносибати эҳтиромона, тамаддун, инсоният.

Султонов Т. З.

УЧЕНИЯ ХРИСТИАНСТВА И ИСЛАМА О ПРОБЛЕМАХ ЭКОЛОГИИ

В данной статье рассматриваются вопросы сотрудничества ислама и христианства по вопросам окружающей среды. XXI век - век решения одной из важнейших проблем человечества - спасения природы. Необходимо, чтобы все человечество приложило усилия для решения этой проблемы и сотрудничало с представителями религии.

Ключевые слова: ислам, христианство, экология, природа, окружающая среда, защита, уважение, цивилизация, человечество.

Sultonov T. Z.

TEACHINGS OF CHRISTIANITY AND ISLAM ABOUT ENVIRONMENTAL PROBLEMS

This article examines the issues of cooperation between Islam and Christianity on environmental issues. XXI century - the century of solving one of the most important problems of mankind - the salvation of nature. It is necessary that all of humanity make efforts to solve this problem and cooperate with representatives of religion.

Key words: Islam, Christianity, ecology, nature, environment, protection, respect, civilization, humanity.

Асри XXI – ин асри ҳаллу фасл намудани яке аз масъалаҳои муҳими башарият наҷот додани табиат мебошад. Тамоми инсониятро зарур аст, ки барои ҳалли ин масъала чидду ҷаҳду талош намуда, бо намояндагони дин ҳамкорӣ намоянд.

Масалан дини насронӣ имконият дорад тавассути меъёрҳои ахлоқии экологӣ, ки дар китоби “Инчил” таҷассум ёфтаанд дар ҳалли бӯҳрони экологӣ таъсиргуздор бошад.

Бо вучуди ин бисёр олимони илоҳиётшинос чунин мепиндоранд, ки инсоният худро аз ҳад зиёд боло бардошта, ниҳоят мағрур гашта, худро бо табиат муқобил гузоштааст.

Ҳамчунин дар дини насронӣ бисёр маҷмуи қонунҳои вучуд дорад, ки мувофиқи онҳо табиат маҳзани захираҳо ба ҳисоб меравад, на манбаи ба таври худсарона, бемасъулиятона ба манфиати худ истеъмол намудани он аст, зеро табиат манзилест, ки дар он инсон на ҳамчун ҳуҷаин балки ҳамчун хоҷагидори хирадманд бояд муносибат намояд.

Дар навиштаҷотҳои муқаддас Тавроту Инчил васияти Худованд оварда шуда аст, ки одамон нисбати ҳамдигар чи тавр муносибат менамоянд, бояд нисбати табиат ҳамин гуна муносибат намоянд, то ин ки табиатро несту нобуд накунад.

Дини ислом низ муносибати худро нисбат ба масъалаҳои экологӣ ба таври мушаххас асоснок намудааст. Қонунҳои исломӣ даҳолати инсонро ба табиат маҳдуд намудааст. Ин масъалаи муҳими инсоният дар 750 оятҳои Қурони Карим инъикос гардидаанд.

Дини ислом ба монанди дигар динҳои ҷаҳонӣ даъват менамояд, ки ин масъала ҳаматарафа омӯхта шавад. Дини ислом аз нуқтаи назари худ маънидод менамояд, ки ҳукмронии инсон аз болои табиат бемаҳдуд мебошад ва муносибати бемасъулиятона, худсарона истеъмол намудани табиат аз ҷониби инсон дар ниҳояти қор оқибат ба зиддияти байни инсон ва табиат оварда мерасонад.

Бинобар ин тамоми арзишҳои динӣ ҳамчун таъҷоҳ барои ташаккули ҷаҳонбинии экологӣ нақши муҳимро иҷро намуда муносибати дурустро нисбат ба муҳите, ки ўро ихота намудааст, дар асоси арзишҳои умумиинсонӣ, аз он ҷумла анъанаҳои динӣ дар рӯҳияи одамон ташаккул медиҳад.

Олимони ҷаҳонбинии гуногундошта чунин меҳисобанд, ки тамаддун дар ҳолати душвори бӯҳрони экологӣ қарор дошта, онро фақат метавон бо роҳи ба таври дуруст ва

оқилона истифода бурдани захираҳои моддӣ ва маънавии инсоният пешгирӣ намуд. Тамаддуни муосир низоми “ҷамъият – табиат”-ро ба харобӣ, несту нобудшави оварда расонд. Муносибати инсоният нисбат ба муҳити атроф дар ҳолати ноустувор қарор дорад.

Бинобар ин зарур аст барои ҳал намудани масъалаҳои асосии муосир нигоҳ доштани ҳаёт дар руи замин нуқтаи назар мавқеъҳои боҳам робитаи зич дошта, ки барои ҳалли ин масъала мусоидат менамоянд ҷустуҷӯ карда шаванд.

Барои ҳал намудани ин масъалаи ҳалталаб зарур аст, ки тамоми маданиятҳо, илмҳо ва динҳо бо ҳамдигар муттаҳид шаванд. Аз руи ақидаи бисёр тадқиқотчиёни илмӣ, беҳтар намудани вазъи экологӣ аз эҳё намудани арзишҳои маънавий вобастагӣ дорад, ки ба ин меъёрҳои ахлоқӣ-динӣ мисол шуда метавонанд. Арзишҳои ахлоқию маънавий ҷавҳари зинда ба шумор мераванд, ки тавассути онҳо инсоният барои табиат худро инкишоф дода, ошкор менамояд ва инчунин табиат худро барои инсоният фош намуда, тараққӣ меёбад.

Доир ба ин масъала патриархи тамоми Россия ва Москва Аликсей II ақидаи худро чунин баён намудааст: “Вазифаи умумии ҳамаи мо муҳофизат кардан, нигоҳ доштани ягонагӣ, эҳё намудани асосҳои ахлоқӣ ба ҳисоб меравад, барои он ки муносибати бераҳмона нисбат ба муҳити атроф, нисбат ба табиат - ин худ нишонаи бадахлоқӣ мебошад” [1].

Барои пурзур намудани таъсири нуфузи худ дар байни диндорон мутафаккирон, олимони соҳаи дини насронӣ барои бартараф намудани ин масъалаи ташвишовар фаъолияти худро оғоз намуданд. Масъалаҳои ба миён гузошташуда муайян гардида аз руи андешаи илоҳиётшиносон санад, далели арзишманд “итоаткунонӣ, вазъ, хутба гуфтан” манфиатнок шуморида шуд. Доир ба масъалаи мазкур олими илоҳиётшиноси машҳур, эколог Т. Зигволт андешаи худро чунин баён намудааст: “Тавоноии ҳукмронии мо аз болои табиат моро мағрур намуда, аз доираи ҳукмронӣ берун намуд. Мушкилиҳои замони мо аз ин иборат аст, ки мо мағрур гаштем ва аз нуқтаи назари трансдентни хутбахоро фаромуш кардем” [2].

Илоҳиётшиносони муосири насронӣ чунин ақида доранд, ки ояндаи мавҷудияти инсоният ба маънавиёт вобастагӣ дорад, чунки бо ин роҳ мо тақдири худро ҳал менамоем. Ин ақидаи илоҳиётшиносони насрониро инчунин илоҳиётшиносони исломӣ низ тасдиқ менамоянд.

Чунин андеша ба вучуд омад, ки андешаҳои арзишманди олимони илоҳиётшиносони мазҳабҳои гуногун, динҳои гуногун барои эҳё намудани табиат таъсиррасон мебошад, барои он ки дар шароити тақвият додан, пурзур намудани таъсироти динӣ ба андешаҳои олимони илоҳиётшинос миллионҳо одамоне, ки дар мамлакатҳои гуногун зиндагӣ мекунанд пайравӣ намуда, ба онҳо итоат менамоянд. Ин ҷо сухан дар бораи таъсири нуфуси оқилона дар ахлоқу одоби одамони замони муосир меравад.

Дар таҳқиқоти илмии пештар анҷом додашудаи олими машҳур А.Д. Иоселиани матнҳои китоби Тавротро, ки Худованд табиатро барои инсон ато кардааст ва бояд эҳтиёт карда шавад, ҳамчун ақидаи олии экологӣ баҳо додан мумкин аст. Барои тасдиқ намудани ин ақида суханонро аз Таврот нисбати ободониву сабзгардонӣ овардан мумкин аст: “Дарахтонро нобуд накунед, набуред, ки аз онҳо манфиат бурдан мумкин аст ва атрофи шаҳрро хароб накунед ва ба хок мубаддал надихед. Дарахт инсон нест, ки худро дар киштзор мустақкам намояд” (Таврот, Ақоиди Қадим, Боби дуюми Мусо 20:19) [3].

Этикаи экологии дини насронӣ чунин ақидаро тасдиқ менамояд, ки одамоне метавонанд заминро соҳиби кунанд ва онро ба манфиати худ истифода баранд, аммо барои нигоҳ доштани табиат масъул бошанд. Худованд ҳама чизро барои манфиати инсон офаридааст.

Аммо ихтилофи дини масеҳӣ дар он ифода меёбад, ки дар асоси анъана, урфу отадҳо тамоюли аз нав ташкил намудани тамоми муҳити табиӣ ба миён омадааст. Дар ин масъала аз намояндагони масеҳият амал, мавқеи фаёл талаб карда мешавад. Бинобар ин барои амалӣ намудани ҳукмронии худ аз болои табиат инсон бояд ба таври “оқилона ва бо муҳаббат” ба табиат муносибат намояд.

Арзишҳои асосие, ки дар китоби Таврот оварда шудаанд, онҳоро мо бояд ба сифати арзишҳои экологӣ истифода барем. Тамоми матнҳои Таврот мазмунан аз идеяҳои экологӣ иборат мебошанд. Аммо системаи “Худованд-инсон” ҳамчун ҷаҳонбинии инсонмарказӣ тавсиф карда мешавад.

Аз рӯи ақидаи мутафаккирони дини масеҳӣ Худованд инсонро дар ин дунё ҳамчун меҳмон, ҳамчун ибодаткунанда дар ибодатгоҳи илоҳӣ ато намуда, муносибати вайро ба муҳити ҳаёти на фақат ҳамчун ҳоким, балки ҳамчун соҳиб, хучаини ғамхори табиат муаррифӣ намуд.

Дар Таврот дар бораи фалокати ҳатмӣ, ки тамаддун инсониятро худ аз худ несту нобуд мегардонад, пешаки огоҳонида шудааст. Аз нуқтаи назари илмӣ ин маънои онро дорад, ки агар шароитҳои зарурӣ барои ҳаёт дар руи замин ва қабатҳои он атмосфера, гидросфера, литосфера аз ҳад зиёд харҷ, сарф карда шавад, на фақат мавҷудоти биологӣ, балки инсоният низ дар руи замин несту нобуд гардида, аз байн меравад.

Аз руи ақидаи мунаққидони дини насронӣ шахсан вайрон намудани аҳком, амру наҳии Тавроту Инчил сабаби бисёр бадбахтиҳо, мусибатҳои экологӣ мебошанд. Бинобар ин асосҳои ахлокии дини насронӣ ба мисли муҳаббат ба табиат, муҳаббат ба инсон, инсондӯстӣ, ғамхорӣ, дилсӯзӣ ва ғайра метавонанд ҳамчун заминаи асосии ташаккулёбии маданияти муосири экологии инсоният гарданд.

Бо вучуди он, ки нуқтаҳои назари гуногун оиди ҳалли масъалаҳои экологӣ мавҷуданд, аҳкомҳои дини насронӣ низ метавонанд дар ҳалли ин масъалаҳо ҳиссагузор бошанд. Имрӯз калисои православияни Рус ба сифати чорабинӣ барои пешгирӣ намудани бӯҳрони экологӣ эҳё намудани зуҳд, парҳезгории дини насрониро пешниҳод менамояд. Зарур аст, ки ҳар як пайрави дини насронӣ дар руҳияи шахси масъулиятшинос нисбат ба муҳити атроф тарбия карда шавад.

Муқаррароти дини ислом чунин тасдиқ менамоянд, ки инсон ва табиат офаридаи Худованд мебошанд, бинобар ин ҳодисаҳое, ки дар табиат ба амал меоянд бо розигӣ ва хости Худо ба вучуд меоянд. Аксарияти мамлакатҳои мусулмонӣ дар минтақаҳои иқтидори экологияшон маҳдуд буда ҷойгир мебошанд.

Дар дини ислом барои онҳое, ки қонунҳои дини исломро вайрон менамоянд аҳкомҳои мавҷуданд, ки тавассути онҳо вайронкунандагони қонунҳои исломиро ҷазо медиҳанд. Дар ин ҳолат бошад экологҳо одатан дар бораи вайрон намудани қонунҳои табиат сухан мегуянд. Қонунҳои исломӣ эҳтироми зиёд доштан нисбат ба обро талаб менамоянд, аз ҳад зиёд исрофкорона истифода намудани об гуноҳи бузург ҳисобида мешавад.

Дини ислом дар ҳаҷми микёсан калон нисбат ба дини насронӣ барои нигоҳдошташавии заминдории анъанавии ҷамъият мусоидат намуд, ки ба воситаи он ҳал намудани масъалаҳои ҳалталаби тамаддун дар сатҳи ҳаёти ҳаррӯза, рӯзмарра амалӣ карда мешавад. Дар дини ислом маҷмӯи арзишҳои маънавӣ ва қонуну қоидаҳои экологӣ – одобу ахлоқ мавҷуд аст, ки барои ислоҳ қардани муносибати байни одамон ва муҳити табиӣ муқаррар карда шудааст. Барои ҷаҳони муосир чунин этикаи ҷиддии фалсафӣ-экологӣ лозим аст.

Барои ҳал намудани масъалаҳои экологӣ зарур аст, ки андешаҳои аҳли тасаввуфро то қадри имкон истифода бурд. Аҳли тасаввуф ҳамчун зуҳду порсоии динӣ, пойгоҳи назариявӣ баррасӣ карда мешавад, синтези исломи эътиқодманд ва мактабҳои гуногуни ғайримусулмонӣ неоплатонизм, буддизм ва ғайра баҳисоб меравад.

Чи тавре, ки дар Қуръон ривоят шудааст, инсоният бо мурури замон аз зуҳду парҳезгорӣ дур шудан гирифт, дар ин замина аҳли тасаввуф ба миён омад, ки дар ҷамъияти мусулмонон тарзи нави ҳаёти хоксорӣ, фурутанӣ, шикастанафсӣ, такводорӣ, парҳезгориро ба вучуд овард. Чунин ғояҳо инсониятро барои сарфакорона истеъмол намудани захираҳои табиӣ равона намуда, ҷамъиятро ба эътидол меорад, бинобар ин дар шароити муосир ин

ақидаҳо мушаххас ва бисёр муҳим буда, онро метавонанд мутахассисини соҳаи муҳити зист истифода баранд.

Мувофиқи анъанаҳои дини ислом ҳокимияти номаҳдуд ба инсон дар болои табиат дода нашудааст, бинобар инсон набояд ба табиат зарари худро расонад. Дар Қуръони Карим оятҳои, ки инсон бояд табиатро зертобеи худ намуда, онро бераҳмона поймол наояд, умуман дучор намеояд.

Ҳамин тариқ аз руи андешаи мо ахлоқи экологии дини ислом аз дини насронӣ бо ҳамин фарзия фарқ менамояд. Ҳамин тавр дар тафаккури мусулмонон талаботи бо ҳам якҷоя зиндагӣ қардан бо табиат ташаккул меёбад.

Гояҳои дини Ислом бо таълимотҳои динҳои яҳудӣ ва насронӣ дар бисёр масъалаҳо монандӣ доранд. Тавре ки аз нуқтаи назари илмӣ баён мегардад, дини ислом баъди динҳои яҳудӣ ва насронӣ пайдо гардидааст, аз ин сабаб бисёр сарчашмаҳои Ислом аз Тавроту Инҷил гирифта шудаанд.

Дар аксарияти кишварҳои исломӣ чунин ақида вучуд дорад, инсониятро зарур аст, ки аз истеъмол истифодаи аз ҳад зиёд ва истеҳсолоти барзиёд худдорӣ наояд, чунки дар Қуръон ифроткорӣ маҳқум қарда шудааст. Баъзе муқаррароти дини Ислом ба монанди закот ва рибо имконият медиҳанд, ки мусулмонҳо ҳамчун идорақунандаи муносибатҳои хоҷагидорӣ, меъёрҳои дини исломро риоя наоянд.

Олими маъруфи исломӣ Муҳаммад Сиддиқӣ чунин қайд менамояд: “Шахси мусулмон бояд ҳангоми хариду фуруш ҳадди миёнаро интихоб наояд, аз пулсарфқунӣ, харидани сарулибоси бо қарруфар ва харочоти беҳуда худдорӣ наояд. Ӯ таъкид менамояд, ки иқтисодиёти муосир бояд арзишҳои дини исломро дар фаъолияти худ истифода наояд. Услуби иқтисодии рафтору кирдор бояд аз руи шариати исломӣ амалӣ гардад” [4].

Аз руи ақидаи илоҳиётшиносони дини Ислом ҳар касе дар амали Худованд даҳолат наояд гунаҳгор шуда азоб мекашад. Ҳамин тариқ дар ташаккули маданияти экологии шахсони диндор, арзишҳои дини Ислом метавонанд нақши муҳимро иҷро наоянд.

Сарварони динии тамоми кишварҳо тавассути воситаҳои ахбори умум инсониятро бовар меқунонанд, ки қашшоқии маънавии динӣ ибтидои марги инсоният ба шумор меравад. Роҳи ягонаи баромадан аз ин мушкилот ба таври фаврӣ - таъҷилӣ барои баланд бардоштани сатҳи ахлоқи динӣ тамоми дину мазҳабҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ чораҳои ҷиддӣ андешида шаванд.

Дин яке аз шаклҳои беназири шуури ҷамъиятӣ буда, нақши муҳимро дар ҳаёти инсоният иҷро менамояд. Инсоният ҳангоме, ки дар худ ҳиссиёти диниро эҳсос намуд, ӯро ба ҳештаншиносӣ ҳидоят намуда, мақсади олии ҳаётро ҷустуҷӯ менамояд. Дар раванди ин ҷустуҷӯ яке ба илм, дигаре ба истеҳсоли неъматҳои моддӣ, сеюмин ба санъату меъморӣ ва аксарияти зиёдашон бо дин савияи худро равона меқунанд.

Лозим ба ёдоварист, ки дин ҳамчун яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ дар муносибати байни инсон ва табиат нақши муҳимро мебозад. Олимон ва илоҳиётшиносони динҳои гуногун, бояд барои ҳал намудани мушкилотҳои экологӣ ба ҳамдигар муттаҳид шаванд. Аввалиҳо яъне олимон дар бораи ҳолати муҳити атроф ба ҷамъият маълумот диҳанд, дуомиҳо яъне илоҳиётшиносон бошанд аз нуқтаи назари динӣ “вичдони инсонгарии” одамонро бедор наоянд.

Дар мубориза барои сулҳ тамоми пайравони динҳои гуногун ва атеистҳо, инсонҳои поквичдон, некирода ва табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ имрӯз муттаҳид гардидаанд. Тавассути ҳамкорӣ ва фаъолияти якҷоя наояндагонии илм ва динҳои тамоми дунё технологияи муосирро истифода намуда. инсоният метавонад нисбат ба табиат боэҳтиромона муносибат наояд.

Леонардо да Винчии бузург доир ба ин масъала фикри худро чунин баён намудааст: “Дар табиат ҳама чиз ба таври оқилона, дурандешона дуруст қарда шуда, барқарор гардидааст, ҳар як шахс бояд ба қори худ машғул шавад ва дар ин ҳикмат адолати олии ҳаёт мавҷуд аст”.

Агар зери мазмуни ин фикри баёншуда андеша намоем, ин на фақат як иқтибос, балки даъват ба ҳифзи табиат буда, асоси мавҷудияти ҳаёт дар рӯи Замин мебошад.

Ҳамин тариқ, дин метавонад ба сифати омили муҳим баромад намуда, тасдиқ ва нишон диҳад, ки хусусияти хоси инсонӣ ҳозира дар тамаддуни баъдисаноатӣ, аввалин бор дар таърихи башарият дар пойгоҳи комёбиҳои илму техника ва мувафакқиятҳо барои демократикунони ҳаёти иҷтимоӣ заминаҳои ҳақиқии амалӣ намудани ғояҳои инсондустиро поягузори менамояд, ки дар навбати аввал шароити зинда мондани инсоният ба ҳисоб меравад

АДАБИЁТ

1. Алексей П (Ридигер). Не противостоять, а объединять усилия // Русский вестник. – 1992. – № 49. – С. 5.
2. Круглова Г. А. Философский анализ основных концепций христианской глобалистики // Вестник Вол. ГУ. Сер. 7. – 2008. – № 1 (7) – С. 185.
3. Иоселиани А. Д. Экологическое сознание и религиозные ценности в священных писаниях Востока // Философия и общество. – 2014. – № 3. – С. 105–110.
4. Siddiki M. An Islamic Approach to Economics // At Tauhid. – Tehran. – 1987. – Vol. 4, № 2. – P. 118.

УДК 811.161.1

Атоева М. М.

ПРОЦЕССЫ ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИИ И ОБРАЗОВАНИЯ НОВОГО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ

В данной статье анализируются процессы фразеологизации и образования нового фразеологического значения групп фразеологических единиц (ФЕ) таджикского языка.

В образовании нового фразеологического значения огромную роль играет участие значения слова в составе ФЕ.

Следует отметить, что ни архаизмы, ни историзмы в таджикском языкознании не были предметом специальной исследования, но в статье указаны некоторые сведения о них, которые содержатся в научных трудах и учебниках отечественных и зарубежных учёных и исследователей.

В большинстве случаев слова с новым значением как элемент или компонент состава ФЕ выходит из него и заново входит в словарный состав языка.

Данная статья представляет собой краткое изложение результатов проведённого анализа, объектом которого являются слова архаизмы, историзмы в таджикском языкознании, которые входя в состав фразеологических единиц, приобретают новое значение.

Необходимо отметить, что устаревшие обороты утрачивают внутреннюю форму и нередко содержат архаичные элементы. Семантика этих приведённых слов определяется только в составе перечисленных таджикских ФЕ.

С этой целью и для лучшей иллюстрации рассматриваемых вопросов использовались многочисленные примеры из художественных и научных произведений классических и современных таджикских поэтов, и писателей, а также толковых и двуязычных словарей таджикского языка.

Ключевые слова: процессы фразеологизации, фразеологическое значение, книжное выражение, лексический архаизм, внутренняя форма слова, потенциальное значение, лексическое значение

Атоева М. М.

РАВАНДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИЗАТСИЯ ВА ТАШАККУЛИ МАЪНОИ НАВИ ФРАЗЕОЛОГӢ

Дар ин мақола равандҳои фразеологизатсия ва ташаккули маънои нави фразеологии гурӯҳҳои воҳидҳои фразеологии (ФЕ) забони тоҷикӣ таҳлил карда шудаанд.

Дар ташаккули маънои нави фразеологӣ иштироки маънои калима дар воҳиди фразеологӣ нақши бузург дорад.

Бояд қайд кард, ки на калимаҳои архаистӣ (архаизмҳо) ва на калимаҳои таърихан маҳдудшуда (историзмҳо) дар забоншиносии тоҷик мушаххасан мавзӯи таҳқиқот қарор нагирифтаанд, аммо дар баъзе мақолаҳои илмӣ, китобҳои дарсии олимону муҳаққиқони ватанию хориҷӣ маълумот дар бораи онҳо оварда шудааст. Дар аксари ҳолатҳо, калимаҳо бо маънои нав ҳамчун унсур ё қузъи воҳиди фразеологӣ онро тарк карда, дубора ба луғати забон ворид мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки ибораҳои архаизмӣ (кӯҳна) шакли дохилии худро гум мекунанд ва аксар вақт унсурҳои архаистиро дар бар мегиранд. Семантикаи ин калимаҳо танҳо дар доираи воҳидҳои фразеологии номбаршудаи тоҷикӣ муайян карда мешавад.

Бо ин мақсад ва барои тасвири амиқтари масъалаҳои баррасишаванда аз асарҳои бадеӣ ва илмӣ шоирону нависандагони классик ва муосири тоҷик, инчунин луғатҳои тафсири ва дузабонаи забони тоҷикӣ намунаҳои зиёде истифода шуданд.

Калидвожаъо: равандҳои фразеологияшавӣ, маънои фразеологӣ, ифодаи китобӣ, архаизмҳои луғавӣ, шакли дохилии калима, маънои потенциалӣ, маънои луғавӣ

Atoeva M. M.

PHRASEOLOGICAL PROCESSES AND THE FORMATION OF NEW PHRASEOLOGICAL MEANING

This article analyzes the processes of phraseologicalization and the formation of new phraseological meanings of groups of phraseological units (FE) of the Tajik language.

In the formation of a new phraseological meaning, the participation of the meaning of the word in the phraseological unit plays an important role.

It should be noted that neither archaic words (archaisms) nor historically restricted words (historisms) in Tajik linguistics have been specifically studied, but some scientific articles, textbooks of domestic and foreign scholars provide information about them. In most cases, words with a new meaning as an element or part of a phraseological unit leave it and re-enter the lexicon of the language.

It should be noted that archaic (old) expressions lose their internal form and often contain archaic elements. The semantics of these words is defined only in the context of the mentioned Tajik phraseological units.

For this purpose and for a more detailed description of the issues under consideration, many examples were used from the artistic and scientific works of classical and modern Tajik poets and writers, as well as explanatory and bilingual dictionaries of the Tajik language.

Key words: processes of phraseologization, phraseological meaning, book expression, lexical archaism, internal form of a word, potential meaning, lexical meaning

Процессы фразеологизации и образования нового фразеологического значения очень сложны и неодинаковы.

В образования нового фразеологического значения огромную роль играет участие значения слова в составе фразеологических единиц (ФЕ).

Значимые слова, которые входят в составе ФЕ очень много. Но их можно разделить относительно на следующую группу: архаизмы, диалектизмы, профессионализмы, книжные, разговорные, иноязычные и т. д.

Архаизм (от латинизированного др.-греч. ἀρχαῖος «древний»), устаревшая лексика - устаревшее слово, которое в современной речи заменено синонимом.

Архаизмы с течением времени и изменением жизненных условий предметы и понятия устараивают, становятся малоупотребительными или вовсе выходят из обихода.

Этот процесс происходит двумя путями, образуя две категории слов:

- а) архаизмы (устаревшие слова) и
- б) историзмы (исторические слова).

Хотя ни архаизмы, ни историзмы в таджикском языкознании не были специально предметом исследования, но некоторые сведения о них содержится в научных трудах и учебниках (Киличев Э. Лексические архаизмы романа С.Айни «Рабы». Труды аспирантов ТашГУ, вып. 349, Ташкент, 1969; Шаропов Н.А. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка. Д. 1988, с. 118-120).

Архаизмы имеют большое значение для отражения мыслей и чувств, определенных взглядов и целей, для яркого описания образов и характеров.

Архаизмы как элемент языка занимают в лексическом составе каждого языка в том числе, таджикского, особое место и всегда важны для познания лексического богатства таджикского языка и его исторического развития.

Целью данной статьи является изучение процессов фразеологизации и образования нового фразеологического значения групп фразеологических единиц (ФЕ) таджикского языка.

Однако в словарный состав таджикского языка имеются слова, что «основное слово самостоятельно не употребляется или оно поддается переводу, после него ставится двоеточие и приводится употребительное (или более активное А.М.) словосочетание с переводом [7,110]. К таким словам относятся: **бой** (не в значении богатство, а в сочетании **бой додан** – проиграть, потерять), **калло**, **балло**, **хошо**, **гавак**, **гавак – гавак**, **ростан**, **говгум/ гавгум**, **ростав**, **музоаф**, **чуфтак**, **рехт**, **рог**, **рахт**, **батар** и т.д.

Слова **бой**, **гавак – гавак**, **ростан**, **музоаф**, **батар** не употребляются вне состава ФЕ: **бой додан** – проиграть; **гавак кашидан** - ходить/ползти на четверинках; **гавак – гавак рафтан** – идти на четверинках; **чуфтакро музофат кардан** – удвоить брыкаться, **балову батар** – а) невзгоды и напасти, б) всякая всячина, не употребляются и не встречаются.

Семантика этих приведённых слов определяется только в составе перечисленных таджикских ФЕ.

Можно предполагать, что самостоятельная форма таких слов, в отдельности когда-то употреблялась, однако, в настоящее время они совершенно вышли из употребления. Причина кроется в том, что их лексическое значение смутилось, и они встречаются, как нами отмечено в составе определённых ФЕ.

Следует отметить, что перечисленные слова, как **калло**, **балло**, **рахт** встречаются в составе определённых выражений.

Слова **калло**, **балло** самостоятельно, отдельно не употребляются в современном таджикском языке, они всегда применяются парами, которые входят в составе ФЕ и образуют новые ФЕ с различными значениями: - Духтарони бой сарлуч шуда, бо мардҳои мо **калову балло карда гарданд** майлаш, - гуфт келинча, занҳои шаҳр дар ҳар кучо қор карда нонашонро ёбанд, кофир намешаванд; аммо мо бечораҳо барои дасти шӯямонро сабук кардан бароем, айб намешавад?![2,120].

Но в новом ТРС (6, 262) слово калло пишется с двумя буквами «л» и имеет следующее значение: ни в коем случае, никак, никоим образом, ни за что, никогда и даётся в сочетании не со словом **балло**, а дано со словом **хошо**, хотя в речи больше частотность имеет **калло – балло**. Слово **хошо** дано в значении абсолютно не так, не может быть, ни в коем случае. Слово **хошо** в Фарханги забони тоҷикӣ [8,754] и в ТРС [6, 351] **хоша /хошо** даётся как междометие в знач. никогда, ни в коем случае и в сочетании: **хошо ва калло; калло ва хошо**, а также **хошакалло**: Бист-бисту панҷ сол пеш = аз дасти якта-нимта зотҳои шилыини паълавонтарош, ки **хошакалло** бо мо г=штин мегирц гуфта гарангаш мекарданд, бо ӯамин таъал жони худро раӯ мекард [5, 178].

Во фразеологическом словаре современного таджикского языка архаистическое слово **калло – балло** сочетаясь со словом – инфинитивом **гуфтан** образует ФЕ **калло – балло гуфтан** со значением давать соответствующего ответа; не боясь ничего кому-то давать соответствующего ответа [10, 513].

Значение слово **калло ва балло** в состав сочетании **колло – балло гуфтан** совершенно стёрлись или мутно понимается, оно смешалось со значением **гуфтан** и образует цельнооформленную фразеологию [4, 146]. Ср. слово **рахт**. Оно в словарях даётся в значение **коло - асбобу анчом, асбобу анчони сафар** – домашняя утварь, одежда, бельё, пожитки [8.127, 322; 10, 116]. Значение слово **рахт** в составе выражение **рахт бастан** – укладывать в дорогу и **рахти сафар бастан** – уложить вещи в дорогу, также до неопределённой степени стёрлись.

Так как в современном таджикском языке слово **рахт** с указанными значениями не употребляются, и имеет ограниченность в сочетании и употреблении. Хотя значение слово **рахт** в составе выражений **рахт барбастан, рахти сафар барбастан** в некоторой степени стёрлось и не понятно, но из приведённых примеров видно, что слово **рахт** обозначает домашнюю утварь, но не обозначает поездку или поход. Однако эти значения слово **рахт** в составе ФЕ, хотя если с одной стороны стёрлись до нуля, то с другой стороны, они могут приобрести в себе ещё новое значение. Н-р: можно вернуться опять к слову **рахт** в составе выражений **рахт бастан** и подобно ему, хотя оно своё первоначальное значение потеряло, но оно приобрело ещё одно потенциальное значение. Потенциальное значение слово **рахт** в составе выражений **рахт барбастан, рахти сафар барбастан** равно значению **сафар-поездка, сафар-поход**.

Подобный процесс, такого изменения также можно наблюдать в значении слово **рамақ**. Слово **рамақ** в ФЗТ даётся: **нафаси охирин** – последний вздох/дыхание. Во ФЕ **рамақ аз чон мондан**, также толкуется, что это слово сохранило своё первоначальное значение. Это выражение в современном таджикском языке малоупотребительно, но оно употребительно в другом варианте как-то **чон дар рамақ доштан/хаст**, где семантика **рамақ** в составе этого выражения полностью изменилась. Это ФЕ в современном таджикском языке более употребительно. Здесь слово **рамақ** приобретает потенциальное значение-**тан, жон, жисм-тело**. В вариантах **то жон дар рамаи доштан/будан** новое значение слово **рамаи** проявляется более ярко и чётко.

Следует отметить, что как компонентный состав слово **рамаи** в составе ФЕ имеет потенциальное значение, приобретая самостоятельность значения. Однако в большинстве случаях слова с новым значением как элементный или компонентный состав ФЕ выходит из состава выражения и заново входит в словарный состав языка

Такой процесс прошли и слова арабского происхождения **сашир, сабил**. Слово **сашир** со значением **хурд-маленький, норасида-несовершеннолетний** вошло в составе ФЕ **сашир мондан** – остаться сиротой.

Можно предполагать, что первоначально выражение **сагир мондан** обозначало ятими **бе касу к=й** – сирота (без никого), затем постепенно развивается новое его значения.

В настоящее время ФЕ **сашир мондан** активно употребляется. Потенциальное значение арабского слова **сашир** – сирота, входя, в состав сочетании образует ФЕ **сашир**

мондан, затем оно заново развивается, и расширяет своё значение, опять приобретает самостоятельное новое лексическое значение. Слова «**сагир**» сегодня больше употребляется в этом новом значении.

Следует отметить, что слово **сащир** в сочетании со словом **гуноь** приобретает словообразовательный суффикса и часто употребляется со словом **кабир** + а: **гуноьи сащира ва кабира** в значении грех (меленький и большой), хотя слово **сащира** во всех словарях имеет значение **сирота**. В подобных выражениях немаловажную роль для понимания фразеологического значения играет понятие внутренней формы, а также значение слово выявляется в контексте: - Илоь, гарданат бишканад, **сащираи** ношукр [5,180].

По словам В.В. Виноградова, "внутренняя форма слова, образ, лежащий в основе значения и употребления слова, может уменьшиться только на фоне той материальной и духовной культуры, той системы языка, в контексте которой возникло или преобразовалось данное слово или сочетание слов" [1, 17-18].

Следующее слово **сабил**. Слово **сабил** пришедшее также из арабского языка со значениями: 1. рох, хатти ҳаракат, тарик; 2. дар тасаввуф – роҳи тариқат; 3. хайротшуда, бахшидашуда, ройгон додашуда, назршуда; 4. ыурбоншуда, ыурбон, хадар, мубоь, зоеь [8,164].

Сабил I 1. путь, дорога; 2. способ, средство; 3. раздача, даром;

II. разг. междом. черт возьми! как жаль! вот беда! чёрт знает, что! [7,333].

Сабил I. 1 кн. 1. путь, дорога; 2. способ, средство; 3. праведный путь (по суфизму); 4. пожертвование; раздача милостыни;

II. межд. разг. чёрт возьми! как жаль! вот беда! чёрт знает, что!

[9,131]. Ср. в составе выражении **бар сабили мисол** слово **сабил** употребляется в значении: в качестве примера, как пример, а в сочетании с другими словами, т.е. оно, употребляясь в ограниченном количестве слов имеет разное значение: **сабил шудан** – пропадать; **сабил кардан** – раздавать милостыни.

На наш взгляд, это книжное выражение, часто встречается в повседневной нашей речи.

Однако в составе фразеологизма **сабил мондан** чёрт побери (букв. оставаться на пути) **сабил** получает новое потенциальное значение как жаль! вот беда! которое последствие станет его основным самостоятельным значением: О, вай **сабилмонда** дар кузови машина хоб рафтааст-ку! [5, 52], Апа, аз дилатон бароред, ноъаи ранжондам, **сабил** монад, жаъл-дия, [5, 83], «+ъ, **сабил**, насиъат сар шуд...» ... [5,100]. – **Сабил**, - гуфт бобо, -ду рӯз шуд, ки зуком шудем, ҳеч намонда...- вай аз чоъаш бархеста аз тоқ чойникро гирифт [2,54]. Акнун ман ба шумо чӣ тавр гӯям, **сабил** ҳеч нашумурдаам [2,126]. О, вай **сабилмонда** дар кузови машина хоб рафтааст-ку! Хайр, хайр, ин тавр гӯед-дия. [5, 52]. **Сабил**, шаб ториктар шуда буд, қаҳрам омад, рафта аз камчинаш дошта як мушт шинондам. [2,62].

Соглашаясь, с мнением профессора Х. Маджидова, можем сказать, что «абсолютно монолитные концептуальные значения обнаруживаются в копулятивных фразеологических единицах с одним архаичным компонентом. Лексический архаизм в таких фразеологических единицах, хотя и генетически синонимичен по отношению ко второму компоненту, вследствие своей организации придаёт целостному значению не столько понятийную нагрузку, столько особую своеобразность и необычность. Это отчетливо обнаруживается в следующих примерах: **каму кост** в знач. недостатки, недочёты; **нозу нуз** в знач. капризы, жеманство; **качу килеб** в знач. кривой; **чизу чора** в знач. предметы, вещи» [3,316].

Таким образом, изучение и сделанный анализ процессов фразеологизации и образования нового фразеологического значения ФЕ таджикского языка позволяют сделать следующие выводы:

- слова архаизмы и историзмы в таджикском языкознании, входя в состав фразеологических единиц, приобретают новое значение
- в таджикском языке имеются группа слов, которые не употребляются вне состава ФЕ таджикского языка:
- участие значимых слов (архаизмы, историзмы) в составе ФЕ играет огромную роль в образования нового фразеологического значения;
- семантика этих приведённых слов определяется только в составе перечисленных таджикских ФЕ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык. – М. 1972, с. 17-18
2. Икромӣ Қ. Асарҳои мунтахаб. ҷ.1. Душанбе. 348с.
3. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. Душанбе, 2006, с. 316
4. Масъуми Н. Инкишофи забони адабии ҳозирои тоҷик. – Д. 1959, с. 146
5. Муъаммадиев Ф. Куллиёт. Ж.1. – Д. 1990, с.178
6. Таджикско-русский словарь. – Душанбе, т.1, 2004
7. Таджикско-русский словарь. – Душанбе, 1954
8. Фаръанги забони тоҷикӣ. – М. ж. 1, 2, 1969. 951,947с.
9. Фарҳанги тоҷикӣ ба Русӣ - Душанбе, ҷ.2.2005
10. Фозилов М. Фаръанги ибораҳои рехтаи забони ӯзбирои тоҷик. –Душанбе. ж. 1, 2. 1963, 1964

УДК-82

Юсупова М.И.

БОЗТОБИ РИВОЯТ ДОИР БА МАНБАЪИ ОБ ДАР ОСОРИ РАҲИМ ҶАЛИЛ

Дар мақола масъалаи ба фолклоршиносии тоҷик муҳим – ривоят дар осори Раҳим Ҷалил дар мисоли як мазор, ки бо номҳои Хоҷаи Об ва Хоҷаи борон тасвир гаштаанд, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар оғози мақола сухан доир ба жанри ривоят ва хусусиятҳои он меравад ва муаллиф андешаҳои олимоне перомунӣ ин масъала таҳлил мекунад. Аксари ривоятҳои фолклори тоҷик доир ба мазорҳо ва обидаҳо мебошанд ва қисми муайяни онҳо доир ба маконҳои об – чашма, ҷӯй, кӯлу дарё ва амсоли инҳо мебошанд. Гарчанд ки Раҳим Ҷалил тамоюли динситезӣ дошт, аммо дар асарҳои мазорҳои марбут ба обро тасвир кардааст, ки ҳадафи аслии ӯ танқиди хурофот ва андешаҳои хурофотии рӯҳониён буд. Аммо чунин ба назар мерасад, ки ҳар ривоят, ки манбаи эҷоди асарҳои ин муаллиф шудаанд, то кунун метавонанд, ки ҳамчун сарчашмаи фолклоршиносии ва этнографӣ хизмат кунанд. Дар мақола танҳо ривоят дар бораи як мазор таҳлил мегардад. Нависанда мутобиқи талаботи замон асарҳои зиддихурофотияшро таълиф карда буд. Раҳим Ҷалил мустақиман ин ривоятҳоро намегӯяд, балки онро қаҳрамони асараш нақл мекунад, ки он дар шинохти ривоятҳои мардумӣ аҳамияти беандоза дорад.

Калидвожаҳо: ривоят, Хоҷаи Об, Хоҷаи борон, атеизм, фолклор, Раҳим Ҷалил, ҳикоя, об, шайхи мазор.

Юсупова М.И.

**УПОТРЕБЛЕНИЕ ПРИТЧ ОБ ИСТОЧНИКАХ ВОДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ
РАХИМА ДЖАЛИЛА**

В статье рассматривается важный вопрос таджикского фольклора - легенда в творчестве Рахима Джалила на примере мазара, который описывается как Ходжа воды и Ходжа дождя. В начале статьи мы говорим о жанре повествования и его особенностях, большинство легенд таджикского фольклора связано с мазарами и памятниками, и определенная часть из них - о водоемах - источниках, ручьях, озерах, реках и так далее. Хотя у Рахима Джалила была религиозная склонность, он описывал в своих трудах гробницы, связанные с водой, его главная цель заключалась в критике суеверий и суеверных представлений духовенства. Однако, похоже, любая из легенд, ставших источником творчества автора, до сих пор может служить источником фольклора и этнографии. В статье анализируется только одна легенда о мазаре. В соответствии с требованиями времени писатель писал антисуеверные произведения. Рахим Джалиль не рассказывает эти повествования напрямую, но рассказывает их в роли главного героя своего произведения, что имеет большое значение для понимания народных повествований. **Ключевые слова:** легенда, Ходжа воды, Ходжа дождя, атеизм, фольклор, Рахим Джалил, сказка, вода, шейх святыни.

Yusupova M.I.

**THE USE OF PARABLES ABOUT WATER SOURCES IN THE WORKS OF
RAHIM JALIL**

The article examines an important issue of Tajik folklore - a legend in the work of Rakhim Jalil on the example of a mazar, which is described as Khoja of water and Khoja of rain. At the beginning of the article, we talk about the genre of narration and its features, and most of the legends of Tajik folklore are associated with mazars and monuments, and a certain part of them are about reservoirs - springs, streams, lakes, rivers, and so on. Although Rahim Jalil had a religious inclination, he described in his writings the tombs associated with water, his main purpose was to criticize the superstitions and superstitious ideas of the clergy. However, it seems that any of the legends that became the source of the author's creativity can still serve as a source of folklore and ethnography. The article analyzes only one legend about the mazar. In accordance with the requirements of the time, the writer wrote anti-superstitious works. Rahim Jalil does not tell these stories directly, but tells them as the main character of his work, which is of great importance for understanding folk stories.

Key words: legend, Khoja of water, Khoja of rain, atheism, folklore, Rahim Jalil, fairy tale, water, sheikh of the shrine.

Дар илми фолклоршиносӣ ривоятҳо дар бораи маконҳои муқаддас, шахсони таърихӣ ва амсоли инҳо хеле кам омӯхта шудаанд. Ба андешаи А.Аминов сабаби ин ҳолат дар замони Шӯравӣ мазмуни динӣ доштани ривоятҳо пиндошта мешуд. Олими номбурда қонеъ аз он аст, ки дар замони Истиқлол мардумшиносон ва фолклоршиносон ривоятҳоро ба таври васеъ ба омӯзиш пардохтаанд [2, с. 269].

Барои он ки доир ба хусусияти ривоятҳо ва фарқи онҳо аз нақл сарфаҳм равем, андешаи А.Аминовро доир ба ин жанри фолклорӣ ин ҷо меорем. «Ривоят жанри насрии фолклорӣ мебошад, ки дар он дар бораи шахсиятҳои таърихӣ, мавзӯҳо, ашёву ҷисмҳои ғайриоддӣ, ҷонварон сухан меравад. Ривоят аз рӯи банду баст ба нақл монандӣ дорад. Аммо мавзӯи матни ривоятҳо нисбатан дақиқ буда, дар онҳо то як андоза ҳодисаҳои ғайрироддӣ

чой дода шудаанд» [2, с. 268]. Ҳамзамон муҳаққиқи номбурда қайд мекунад, ки ривоятҳо таърихи қадима доранд.

Фолклоршиноси маъруф Д. Обидов ба ривоят чунин таърифро додааст: «Ривоят – ҳикояти даҳонакии халкист, ки дар асоси он образи ҳаёли (фантастикӣ) ва тасаввурот қарор доранд; аз тарафи гӯянда ва шунаванда он ҳақиқӣ шуморида мешавад. Дар ривоятҳо аз рӯйдодҳову воқеоти гузашта, имрӯза ва оянда сухан меравад» [3, с. 359].

Р. Раҳмонӣ зимни таҳқиқи насри гуфтории тоҷикони Бухоро ба масъалаи жанри ривоят тавачҷӯх зоҳир карда, ривоятро бо қисса муқоиса кардааст. Ӯ ба хулоса омадааст, ки нисбати жанри ривоят хулосаи амиқ баровардан ҳоло барвақт аст. Чунончи, ӯ менависад: «То он замоне, ки муҳаққиқон бо мисолҳо фарқи ин жанрҳоро нишон надиҳанд, қавонин ва хусусияти жанрии онҳоро муайян накунад, ҳарфҳои тахминӣ беҳуда аст» [10, с. 38].

Бо вучуди ин баъзе хусусиятҳои ривоят ва фарқи он аз ҳикояҳои асотирӣ муайян гаштааст.

Дар байни мардуми тоҷик ривоятҳои фаровон доир ба мавзӯҳои марбут ба об мавҷуданд, ки дар маҷмӯи онҳо намунаи боризи фолклорро доир ба об ташкил медиҳанд. То кунун мавзӯҳои марбут ба об ба мисоли чашмаи шифобахш дар деҳаи Дехмои ноҳияи Ҷаббор Расулов, Бобои Об дар ноҳияи Ашт, сарғаҳи оби Овчиқалъача дар ноҳияи Бобоҷон Ғафуров, Ойқӯл дар ноҳияи Шаҳристон, Искандарқӯл, кӯли Сарез бо ривоятҳои ибратбахш фаро гирифта шудаанд. Дар ин ривоятҳо муъҷизанок будани оби он макон ва ё ҳавфу хатар доштани онҳо баён мегарданд. Воқеан, дар ривоятҳо руҳияи динӣ ва муқаддас будан ба назар мерасад.

Раҳим Ҷалил нависандаест, ки дар ҳикояҳои ривоятҳо ва ба ҳақиқат наздик набудани онҳоро собит мекунад, ки ин албатта, ба талаботи замон ва ба руҳияи динситезии замони Шӯравӣ хос буд. Аммо агар бодикқат тавачҷӯх кунем, ба назар аён мегардад, ки нависанда бо услуби ба ҳудаш хос барои ниғаҳ доштани мазмуни асосии ривоятҳои динӣ хидмат кардааст. Ҳикояҳои доир ба маконҳои муқаддас дар руҳияи атеистӣ таълиф гаштаанд, аммо дар онҳо моҳият ва маънои ривоятҳо ҷой гирифтаанд.

Дар боби ёздаҳуми романи «Одамони ҷовид» сухан дар бораи оби калоне меравад, ки он беҳуда ба зерӣ замин мерезад ва дар наздикии он гунбази мазори Хоҷаи Об ҷойгир гаштааст. Дар дараи Галаоҳу шаршараи об ҷорӣ буд, ки оби он ба ҳавз мерехт ва оби он ба зерӣ замин мерафт. Нависанда онро чунин тасвир кардааст: «Як ҷӯй оби шишавор соф аз баландии тақрибан понздаҳ метр ба ҳавз мерехт ва зарраҳои пошхӯрдааш ҳавои атрофро хунук карда меистоданд. Ҷубобу кублаҳои беҳисоб рӯи оби ҳавзро ба деги пиллакашии пиллаҳоӣ нӯғдода монанд мекарданд» [6, с. 319].

Дар роман Пӯлод ва Салимбой – раиси ҷамоат ба дараи Галаоҳу рафта ин ҷойро тамошо мекунад ва ба хулоса меоянд, ки оби ба зерӣ замин равандаро барои обёрии заминҳои бекорҳобида истифода баранд. Дар роман ба таври мухтасар ривоят дар бораи мазори Хоҷаи Об аз забони Салимбой баён мегардад:

Дар идома меҳонем, ки мардум ба ин ривоят бовар доранд, ки муқаддас ва ба он эътиқод доштани мардумро мефаҳмонад. Худи нависанда онро на ривоят, балки афсона номидааст. «Аммо дар қишлоқ хурду калон ба ҳамин афсона бовар мекунад ва аз дигар қардани роҳи об гап кушоед, шунидан намехоҳанд. Мегӯянд, ки ин гуноҳ» [6, с. 320 - 321].

Бо назардошти ин ду иқтибос аз романи «Одамони ҷовид» дарк кардан мумкин аст, ки Раҳим Ҷалил ба таври мухтасар ривоятро дар бораи Хоҷаи Об зикр кардааст. Ҷӣ тавр ба зерӣ замин рафтани оби шаршара дар ривоят зикр гаштааст.

Дар идомаи матни роман бо суханони Пӯлод андешаи нависанда доир ба афсонаи Хоҷаи Об баён мегардад. Он гарчанд ки дар суханронии Пӯлод оварда шудааст, ба андешаи мо андешаҳои худӣ Раҳим Ҷалил аст, ки перомуни масъалаи ривоятҳо доир ба об баён гаштаанд: «Об аз қадим мавзӯи калони афсонаҳои мост. Ташнагони об дар хусуси муғҳо, фарҳодҳо, ки кӯҳҳоро кандаву кофта, пеши дарёҳоро баста, ба ҷойҳои беоб об баровардаанд, ниҳоят аз хусуси «хоҷаҳои об», ки гӯё бо қаромат ба дарди ташнагон марҳам

шудаанд, афсонаҳои бисёр гуфтаанд. Инҳо афсонаҳои одамонеанд, ки дар лаби дарёҳо менишастанду лабашон аз ташнагӣ хушк буд. Онҳо «об дар кӯзаю мо ташналабон мегардем» – гуфтагӣ барин ташналаб буданд. Дар ин афсонаҳо орзуҳои онҳо ифода ёфтаанд» [6, с. 323].

Нависанда ривоятро афсона гуфтаниш бесабаб нест, аз як тараф нисбати ривоят калимаи афсона ба хонанда фаҳмотар аст ва аз тарафи дигар бошад, замони таълифи роман дар фолклоршиносии тоҷик жанри ривоят ба таври мукамал омӯхта шуда набуд, ки ин истилохро нависанда ба кор бурдааст.

Дар ҳикояи «Ҳоҷаи борон» ҳам ривояте ҳаст, ки ба ривояти романи «Одамони ҷовид» хеле монанд мебошад. Дар ҳикояи мазкур нисбат ба роман аз лиҳози фолклоршиносӣ ривоят хубтар дарҷ гаштааст. Дар муқоиса бо роман дар ҳикоя ба ҷои «Ҳоҷаи Об» Ҳоҷаи борон оварда шудааст. Ба назар мерасад, ки ин ҳикоя низ дар руҳияи атеистӣ навишта шудааст ва шайхи мазор Домулломирҳалим мавриди мазаммат қарор гирифтааст. Аммо нависанда мушаххасоти мазори Ҳоҷаи боронро ба пуррагӣ тасвир кардааст: «Дар таҳти гунбаз сағонаи ним қадди одам баланд ва дарозе буд, ки онро ғайр аз шохҳои бисёри чамбарпечи буз ва кӯчқор, сангҳои миёнаборик ва қачқулмонанди ранг ба ранг, тахтасанги суфтаи мрамрин ҳам оро меод, ки дар рӯи он бо хатти шикастаи арабӣ аз авлоди «Ҳоҷаи борони вали» бо чандин калимаҳои болохонадор «исбот карда шуда буд» [5, с. 380]. Аз ин порча муайян карда мешавад, ки мавҷуд будани шоҳи чамбарпеч дар мазор ифодагари ба тотемӣ қадимаи тоисломӣ дахлдор будани ин макон аст. Барои хонандаи муқаррарӣ шояд шохҳои бузу кӯчқор як чизи муқаррарӣ намояд, аммо дақиқан тасвири нависанда онро собит месозад, ки ин макон воқеан як мавзеи таърихӣ эътиқодии пешазисломӣ аст.

Худи ривоят дар бораи Ҳоҷаи борон бошад, аз забони Домулломирҳалим чунин оварда шудааст: «Рӯзе аз рӯзҳои гарму сӯзони тобистон гузори Ҳоҷаи борон ба ҳамин ҷо афтада мемонад. Он вақт дар ин атрофу ҷониб ягон қишлоқ, ягон ҷои одамнишине набуда, биёбони хушқу холи будааст, ки одам гузарад пояш, пашша пар занад, параш месӯхтааст. Ҳоҷа дар ин ҷо як қорвони аз қамолӣ ташнагӣ ба ҳалокат наздикрасидаро мебинаду аз зӯри қаромат филвафр мефаҳмад, ки ташнагӣ аҳли қорвонро ба ин ҳолат расонидааст. Ҳоҷа даст ба сӯи осмон бардошта дуо мехонад ва нӯки асои худро ана ба ҳамин тахтасанг мезанад, санг мекафад, аз он обе баромада қорвонро сероб мекунад...

Аҳли қорвон ба зери пой Ҳоҷа худро партофта тавалло карда хоҳиш менамоянд, ки он шаҳс дуо хонда ҳамин атрофро ҳам сероб намоянд, то ки қишлоқҳои обод ба вучуд оянд. Ҳоҷа дуо мекунад, аз кӯҳҳо ҷӯи об равон шуда меояд ва боронҳо меборанд. Биёбони қорзор ба чаманзор табдил мешавад.

Ана баъд аз ин қаромати Ҳоҷа дар ин атроф қишлоқҳо пайдо мешаванд. Худи Ҳоҷа обу ҳавои ин ҷойро писандида дар ҳамин ҷо мемонад ва вафот мекунад. Аз рӯи васияти он кас бобоқалонҳои мо Ҳоҷаро дар ҳамин ҷо дафн карда, гунбаз мебардоранд. Назар ба қавли падари раҳматиам, – мегуфт: “Домулломирҳалим нақли худро ба охир расонида ва оҳе кашида, – ин воқеа панҷсаду наваду нӯҳ сол муқаддам содир шудааст”.

Ин порча, ки аз забони Домулломирҳалим дар ҳикоя оварда шудааст, муҳтавои асосии ривоятро фаро гирифтааст.

Доир ба деги мазор равшан рехтан ва шамъ афрӯхтан дар назди мазор низ нависанда ишора дорад, ки ин боз андешаи моро доир ба маъбад ва ё парастигарӣ тоисломӣ будани мазори дар ин ҳикоя тасвиршуда медихад.

Боз як масъалаи муҳим, ки дар шинохти ривояти Ҳоҷаи борон мадад мерасонад, тасвири ҷойи қароргирифтаи он буд, ки нависанда онро чунин нигоштааст: «Мазори «Ҳоҷаи борон» дар беруни деҳа, ки дар зери як бех чинори пӯсидатанаи бешоҳу барг вақеъ буд. Азбаски гунбази мазор дар болои теппае буд, вай аз масофаи хеле дур намуда меистод. Баъзе роҳгузарон аз роҳҳои ним фарсанг дур даргузар шаванд ҳам, дар сари роҳ истода, рӯ ба гунбаз оварда, омин карда, баъд ба роҳ мебароманд» [5, с. 380].

Дар ин тасвир дар беруни деҳа ҷойгир гаштани мазор боз як ишораест барои дарки он, ки дар ҳар деҳа дар гузашта макони талаби об ва борон, сайргоҳи ҷашни об мавҷуд буд. Дар ҳикояи номбурда ба ин масъала ишора нагаштааст, аммо муҳаққиқон дар бораи мавҷуд будани ҷашмаҳои муқаддасу ривоятӣ маълумот додаанд. Д. Раҳимӣ доир ба мавҷуд будани «Иди ҷашма» дар ноҳияи Мӯъминобод ва шугунҳо доир ба об маълумот додааст. И.Раҳимов бошад, доир ба ҷашни Хурдодғони бостонӣ маълумот дода, қайд мекунад, ки дар рустои Деҳмоӣ ноҳияи Ҷаббор Расулов, Ҷашмаи Арзанаки назди шаҳри Хучанд, назди сойи Хочабоқирғон дар деҳаи Овчиқалъаи ноҳияи Бобочон Ғафуров, Бобои Оби ноҳияи Ашт ҷашнҳои марбут ба об баргузор мегаштаанд ва то кунун дар ин мавзӯҳо сайрҳо доир мешаванд [8, с. 739 - 740].

Асоси ривоти дар ҳикоя зикршуда аз лиҳози фолклоршиносии таърихӣ ва мардумшиносӣ ба он далел аст, ки мазори тасвиршуда яке аз обидаҳои марбут ба об будааст. Махсусан, деғ доштани он маросими «деғи дарвешон»-ро ба хотир меоварад, ки то кунун дар деҳаҳои Панҷакент ҷой дорад. Ҳангоми сар задани хушксолӣ мардум маросими «деғи дарвешон»-ро баргузор мекарданд, ки мақсад аз он талаби борон буд ва дар деғи калон аҳли маҳалла ғизои махсус омода мекарданд.

Ҳоҷаи борон ва мазори он ҳамон ҷойи парастии эздобону қадимаи ориёӣ Ардивисура Аноҳита ва ё фариштаи борон – Тиштар (Тир) аст.

Аммо дар ҳикоя перомунӣ ин масъала чизе гуфта нашудааст.

Дар поёни ҳикоя воқеа чунин мешавад, ки инжинери обшнос – Зарифзода аз зери гунбази Ҳоҷаи борон оби калони зеризаминиро меёбад ва бо роҳи тарконидан аз зери санг фаввораи калонро берун мекунад.

Ҳикояи номбурда соли 1937 навишта шудааст. Х.Отахонова вазъи нависандагонӣ он замонро дуруст қайд кардааст: «Баъд аз ғалабаи Инқилоби Октябр» душманони синфӣ динро бар зидди Ҳукумати ҷавони Шӯравӣ ҳаматарафа истифода мебарданд. Рӯҳониёни мутаассиб ҳаёти навро дар байни халқ ҳамчун зухуроти даҳшатоваре вонамуд карда, ҳар гуна афсонаҳо паҳн менамуданд. Дар чунин шароит ба нависандагонӣ тоҷик лозим меомад, ки дар асарҳои худ рӯҳониён, макру ҳилаи онҳоро фош намоянд ва ҳамон дигаргунӣро, ки дар ҳаёт ва шуури халқ ба амал омадааст, нишон диҳанд» [4, с. 45].

Дар ҳикояи «Ҳоҷаи борон» ҳақиқатан хурофот танқид гаштааст ва баъди тарконидани мазор косахонаи сари ҳар дар хок пайдо гаштанаш тасвир шудааст, ки ба андешаи мо ин тахайюлотӣ худӣ нависанда аст, ки барои нишон додани ҳаёти нави советӣ истифода бурда шудааст.

Ҳам дар романи «Одамони ҷовид» ва ҳам дар ҳикояи «Ҳоҷаи борон» ба андешаи мо вариантҳои гуногуни як ривоят мавриди истифодаи адиб қарор гирифтааст.

Ривоятҳо дар осори Раҳим Ҷалил дар суҳанрониҳои қаҳрамонони асар инъикос гаштаанд ва нависанда кӯшиш ба ҳарч додааст, ки онҳоро комилан тавсир намояд. Тасвирҳои нависанда имрӯз ҳам метавонанд, ки ҳамчун маводи фолклорӣ ва этнографӣ барои мушаххас кардани хусусияти мазорҳо мавриди истифода қарор гиранд.

Ривоятҳоро нависанда дар коргоҳи эҷодияш коркард карда, баъд манзури хонандагон гардондааст ва забони маҳаллии гӯянда ба забони адабӣ гаштааст, ки ин дар фолклоршиносӣ мавриди қабул нест. Аммо мазмуни онро дар тадқиқи ривоятҳо истифода кардан мумкин аст.

Нависанда соли 1938 ба ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон рафта доир ба иштирокчиёни шӯриши соли 1916, доир ба муборизони соҳти шӯравӣ ва амсоли инҳо мавод ҷамъоварӣ мекунад [4, с. 34]. Табиист, ки дар деҳаҳои дурдаст адиб ривоятҳоро ҳам шунидааст, ки баъзеи онҳо дар ҳикояҳои баъзеи хусус дар ҳикояҳои ҳаҷвияш истифода гаштаанд.

Гарчанд ки Раҳим Ҷалил худаш ривоятро афсона ном бурдааст ва дар руҳияи атеистӣ асарҳо офаридааст, маводи ҳикояҳои нависанда метавонанд, ки барои барқарор кардани чандин ривоятҳо хидмат кунанд.

АДАБИЁТ

1. Аминов А. Кӯли Сарез дар ривоятҳои мардумӣ / Тадқиқи ҷанбаҳои мероси фарҳанги ғайримоддӣ – Душанбе: Аржанг, 2019. С. 281 – 293.
2. Аминов А. Ривоятҳо дар бораи мавзӯҳои муқаддас ва шахсиятҳои таърихӣ / Тадқиқи ҷанбаҳои мероси фарҳанги ғайримоддӣ – Душанбе: Аржанг, 2019. С. 268 – 281.
3. Обидов Д. Ривоят. / Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 6. – Душанбе: СЭТ, 1986. С. 359.
4. Отахонова Х. Раҳим Ҷалил ва эҷодиёти ӯ. Таҳаввули жанри дoston дар назми муосири тоҷик. – Душанбе: Дониш, 2015. 614 с.
5. Раҳим Ҷалил. Ҳикояҳо. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 480 с.
6. Раҳим Ҷалил. Одамони ҷовид. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 458 с.
7. Раҳимӣ Д. Тиргон – ҷашни об. – Душанбе: Аржанг, 2019. – 144 с. С. 69.
8. Раҳимов И. Осори ҷашнҳои баҳоронаи ориёӣ дар фарҳанги мардуми Хучанд / Пажӯҳиш дар фарҳанги бoston: аз дирӯз то имрӯз. – Душанбе, 2019. С.736 – 744.
9. Раҳимов И. Ҷашни Тиргон ва оинҳои марбут ба он // Сухани халқ, № 3 (559) аз 15.01.2020. С.6.
10. Раҳмонӣ Р. Насри гуфтории тоҷикони Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1915. – 336 с.

УДК:343.13. (063)

Давлатов Ш.Д.

**БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ НАМУДҲОИ МАХСУСИ ОЗОД
КАРДАН АЗ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ**

Дар матни мақолаи илмӣ мазкур, муаллиф асосҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятиро муайян намудааст. Инчунин муаллиф шартҳо ва моҳияти ҳуқуқии намудҳои махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки дар Қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд, таҳлил намуда ва оиди беҳтар намудани масъалаҳои марбут ба намудҳои махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, фикру ақида ва пешниҳодҳои ҳешро ибраз намудааст.

Инчунин дар мақола зарурати мавҷудияти институти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва фикру андешаҳои олимони мухталиф пешниҳод гардидааст. Вобаста ба ин, муаллиф баъзе аз фикрҳои ҳешро оид ба беҳтар намудани татбиқи намудҳои алоҳидаи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятиро пешниҳод намудааст. Муаллиф дар матни мақолаи мазкур асосҳои татбиқ намудани яке аз намудҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ – сидқан пушаймонӣ аз кирдор васеъ таҳлил гардидаанд.

Дар фарҷоми мақола як қаттор мафҳумҳои муаллифӣ, самтҳои асосӣ ва хулосаҳои мухталиф оид ба мукамалгардонии институти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва хусусан нисбати сидқан пушаймонӣ аз кирдор пешниҳод гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: намудҳои махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, асосҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, шартҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, сидқан пушаймон шудан.

Давлатов Ш.Д.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОСОБЫХ ВИДОВ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

В тексте этой научной статьи автор определяет основания освобождения от уголовной ответственности. Автор также анализирует условия и правовую природу особых видов освобождения от уголовной ответственности, содержащихся в Особенной части Уголовного кодекса Республики Таджикистан, и высказывает свои взгляды и предложения по совершенствованию вопросов, связанных с особыми видами освобождения от уголовной ответственности.

В статье также высказываются предположения о необходимости института освобождения от уголовной ответственности и мнения различных ученых. В связи с этим автор представляет некоторые свои идеи по совершенствованию реализации отдельных видов освобождения от уголовной ответственности. В тексте статьи автор дает комплексный анализ оснований для применения одного из видов освобождения от уголовной ответственности – деятельного раскаяния.

Статья завершается рядом авторских концепций, рекомендаций и различных выводов о том, как улучшить институт освобождения от уголовной ответственности, особенно в отношении деятельного раскаяния.

Ключевые слова: особые виды освобождения от уголовной ответственности, основания освобождения от уголовной ответственности, условия освобождения от уголовной ответственности, деятельное раскаяние.

Davlatov Sh.D.

SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF SPECIAL TYPES OF EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY

In the text of this scientific article, the author defines the grounds for exemption from criminal liability. The author also analyzes the conditions and legal nature of special types of exemption from criminal liability contained in the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, and expresses his views and suggestions on improving issues related to special types of exemption from criminal liability.

The article also makes assumptions about the need for the institution of exemption from criminal liability and the opinions of various scientists. In this regard, the author presents some of his ideas for improving the implementation of certain types of exemption from criminal liability. In the text of the article, the author provides a comprehensive analysis of the grounds for applying one of the types of exemption from criminal liability - active repentance.

The article ends with a number of author's concepts, recommendations and various conclusions on how to improve the institution of exemption from criminal responsibility, especially in relation to active repentance.

Keywords: special types of exemption from criminal liability, grounds for exemption from criminal liability, conditions for exemption from criminal liability, active repentance.

Ҷангоми ислоҳоти соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, судӣ ва дигар соҳаҳои муҳими ҷамъиятӣ, давлат ба сиёсати мубориза бо ҷинояткорӣ тавачҷӯҳи хоса зоҳир менамояд. Самти маъмур тасодуфан интиҳоб нагардидааст, зеро ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар низомӣ ҳифзшавандаи арзишҳо дар ҷои аввал қарор дорад. Бинобар ин, ҷалби олимони оид ба омӯзиши асосҳо ва шартҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳамчун чораҳои

дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ки ба ҳайси ҷазо эътироф намегарданд, торафт меафзояд [10, с.55].

Аз лаҳзае, ки дар Кодекси ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон соли 1961 ва Кодекси ҷиноятӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1998 масоили табиати ҳуқуқии институти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ дарҷ гардид, ҷанбаҳои мухталифи он мубрам ва баҳснок буда то ҳол ҳалли мақаррариро наёфтаанд.

Дар бораи зарурати мавҷудияти институти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бисёре аз олимони сухан рондаанд. Масалан, Л.В. Головкич қайд мекунад, ки мавҷудияти институти моддии мазкур барои татбиқи сиёсати мубориза бо ҷинояткорӣ давлати ҳуқуқбунёд зарур мебошад [4, с. 41]. С.Г. Келина инчунин қайд мекунад, ки ҳар як низоми каму беш тараққикардаи қонунгузорию ҷиноятӣ ин институтро дар якҷоягӣ бо тарҳи анъанавии эътиноӣ давлат нисбат ба ҷиноят, ки аз таъқиби ҷиноятӣ ва ҷазо иборат аст, доро мебошад [5, с. 28-31]. Тибқи ақидаи Х.Д. Алиқперов, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ – ин зуҳуроти иродаи созишкоронаи давлат дар мубориза бо ҷинояткорӣ мебошад [1, с. 65]. Т.А. Лесниевски-Костарева оид ба институти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ сухан ронда, қайд намудааст, ки он яке аз таҷассумгари маъмули татбиқи принсипи тафриқаи ҷавобгарии ҷиноятӣ, вобаста аз хусусияти ҷинояти содиршуда ва шахсияти ҷинояткор ба ҳисоб меравад [7, с. 180-184].

Яке аз гурӯҳи муаллифон қайд менамоянд, ки ҳангоми татбиқи намудҳои махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, принсипи конституционии эҳтимолияти бегуноҳӣ вайрон карда мешавад, зеро шахсро наметавон аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷинояти содиршуда озод намуд, чунки ӯ ҳоло барои содир намудани он гунаҳгор доништа нашудааст [6, с. 93; 7, с. 23].

Баҳсҳо ва муҳокимаҳо то имрӯз давом доранд ва ҷонибдорони институти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ як қатор далелҳои хешро ибраз менамоянд.

Сараввал, ҳангоми таъин намудани ҷазо, суд бояд дар назар дошта бошад, ки он бояд ҳадди ақалл сабук, вале мутаносибан кофӣ бошад. Бинобар ин саволе ба миён меояд, ки оё ҳамеша бояд бо принсипи ногузирии ҷазо роҳнамоӣ кард? Дар ҳақиқат, вақте ки ҷазо нисбати шахсе таъин мегардад, ки кирдораш пас аз содир шудани ҷиноят аз ҷиҳати иҷтимоӣ муфид буда, вале оқибатҳои зараровар нисбат ба ҷамъият ғайриҷамъиятӣ, бисёртар ба амал меоянд.

Дуввум, ҳамкорӣ бо мақомоти тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ барои тафтиши объективона, ҳамаҷониба ва саривақтии ҷиноят мусоидат менамояд.

Вобаста ба ин, зарурати ҳавасмандгардонии пушаймонӣ аз кирдор ва амалҳои барои хоҳиш додани ҳафти ҷамъиятии кирдори ҷиноятӣ ва инчунин ҷораҳои ҷазодиҳӣ равона шударо, дарк намуда, қонунгузор тасмим гирифт, ки дар Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – ҚЧ ҚТ) боби 11 «Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ»-ро ворид намояд.

Дар м. 72 ҚЧ ҚТ бори аввал қоидаҳои умумӣ дар бораи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста ба пушаймонӣ аз кирдор қонунан муқаррар гардид ва татбиқи ин институтро дар эзоҳҳои моддаҳои қисми махсуси кодекси номбурда фарроҳтар намуд. Бо вучуди ин, дар солҳои мавҷудияти институти пушаймонӣ аз кирдор дар доираи ҳуқуқи моддӣ нишон медиҳад, ки он акнун навиғарӣ дар қонуни ҷиноятӣ нест, балки бо сабаби мушкilotи ҳуқуқтатбиқнамоӣ чун масоили мубрам боқӣ мемонад.

Тағироти доимӣ дар институти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар татбиқи он ҳанӯз мушкilotи кофӣ мавҷуд аст, масалан:

1. Чиро бояд асоси татбиқ намудани намудҳои махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳисоб намуд? Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо дар сурате асоснок ва одилона эътироф карда мешавад, ки агар он ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахс ва қулли тартиботи ҳуқуқӣ аз таҷовузи ҷиноятӣ ҳалал нарасонад, инчунин барои ислоҳи шахси гунаҳкор, пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мусоидат карда ва ба вазифаҳои қонунгузорию

чиноятӣ мувофиқ буда имкон медиҳад, ки бидуни истифодаи воқеии чазо ба ҳадафи ниҳоии он расидан мумкин аст. [8, с. 49].

Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки маҷмӯи кадом маълумоти объективӣ лозим аст, то мақомоти татбиқкунанда ба ҳулосае ояд, ки ҳангоми озод шудан аз ҷавобгарии чиноятӣ ҳамаи ҳадафҳои дар боло зикршуда ба даст оварда шаванд. Ин ҷо сухан оид ба асосҳои шартҳои озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ меравад. Ба ақидаи мо, набудан ё дараҷаи ками хавфнокии ҷамъиятии шахси чиноят содиркарда бояд асоси озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ ҳисобида шавад. Аз ин рӯ, механизми татбиқи принципи адолат дар институти озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ дар сатҳи қонунгузорӣ ва беҳтар гаштани шароити татбиқи меъёрҳои мушаххаси ҳуқуқи чиноятӣ дида мешавад, ки ин барои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ заминаҳои зарурӣ барои озод карданро фароҳам меорад. Ғайр аз ин, институти озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ бояд нисбати ашхосе татбиқ гардад, ки шахсияти онҳо ба ҷамъият на он қадар хавфнок ё тамоман хавфнок нестанд ва инчунин бо тафрикаи моддаҳои дахлдори КЧ ҚТ ва намудҳои муайяни институти номбурда амалӣ гардад.

2. Аз рӯи нуқтаи назари техникаи қонунгузорӣ хеле баҳснок ин муттаҳид гардидан дар Қисми Умумӣ, яъне дар қ. 2-и м. 72 КЧ ҚТ, меъёри умумии дорои рӯйхати фароҳи намудҳои озодкунӣ аз ҷавобгарии чиноятӣ мебошад, ки махсусан дар эзоҳҳои меъёрҳои дахлдори қисми Махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ шудаанд. Ҳангоми тафсири тахтуллафзии таркиби м. 72 КЧ ҚТ, маълум аст, ки ҳамаи намудҳои озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ дар Қисми махсус як навъ сидқан пушаймонӣ аз кирдор мебошанд. Бинобар ин, дар назарияи ҳуқуқӣ ва амалия, масоили мутаносибии байни қоидаҳои умумии сидқан пушаймонӣ аз кирдор ва эзоҳҳои моддаҳои қисми Махсус ба миён омад. Оиди ин масъала, фикру андешаҳои бархе аз олимони низ маҷуд мебошад, ки чунин мешуморанд: ... шароити истифодаи сидқан пушаймонӣ аз кирдор дар бисёр ҳолатҳо ба шартҳои истифодаи намудҳои махсуси озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ, ки дар қисми Махсус пешбинӣ шудаанд, мувофиқат намекунад [9, с. 18].

М.Б. Чернова қайд мекунад, ки намудҳои махсуси пешбинишудаи озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ низоми мустақили меъёрҳои ҳавасмандие мебошанд, ки ба сидқан пушаймонӣ аз кирдор ҳеҷ иртибот надоранд. Ба андешаи мо, ин ҳулоса хатост, зеро табиати ҳуқуқии асосҳои дар м. 72 КЧ ҚТ пешбинигардида ва эзоҳҳои ба моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ бо якдигар муттафиқанд.

Аз ин лиҳоз, пешниҳод карда мешавад, ки моддаи 72 КЧ ҚТ бо қисми 3, дар чунин матн: «Ҳангоми қабули қарор аз ҷониби мақомоти ваколатдор дар бораи озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ, ки дар ҳолатҳои махсуси моддаҳои қисми Махсуси Кодекси мазкур пешбинӣ шудаанд, бояд ҳолатҳои эзоҳҳои ин моддаҳо ба инобат гирифта шаванд», пурра карда шавад.

3. Институти сидқан пушаймонӣ аз кирдорро дар робита бо намудҳои нави озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ, ки дар моддаҳои қисми Махсуси КЧ ҚТ дарҷ гардидаанд, бояд таҳким бахшид. Масалан, мақсади қонунгузор оиди озод накардан аз ҷавобгарии чиноятӣ барои ҳамаи чиноятҳои бар зидди озодӣ равона шуда пурра равшан нест. Дар соҳаи муносибатҳои, ки ҳимояи озодии инсонро ба танзим медароранд (боби 17 КЧ ҚТ) озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ барои чунин чиноятҳои вазнин, ба монанди одамрабӣ (м. 130 КЧ ҚТ) ва хариду фурӯши одамон (м. 131.1 КЧ ҚТ). Аммо қонунгузор имконияти озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ барои ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодиро пешбинӣ накардааст (м. 130 КЧ ҚТ).

4. Ҳамаи намудҳои махсуси мавҷудаи озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣро тасниф кардан лозим аст, то ки меъёрҳои ягона ва муносибати истифодаи меъёрҳо таҳия карда шаванд ва дар натиҷа мушкilotи назариявӣ ва амалӣ баргараф карда мешаванд.

Ҳангоми маълум кардани моҳияти ҳуқуқии озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ, бояд дарк намуд, ки он дорои сохтори мураккаб буда аз як қатор унсурҳо иборат мебошад. Дар бораи моҳияти институти озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ ҳарф задан, бояд қайд кард,

ки олимон борҳо тавачҷӯҳи хешро оид ба мавҷуд набудани таърифи ҳукуки мафҳуми «озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ» зохир намудаанд.

Бинобар ин, дар асоси таҳлили муқаррароти боби 11 КҶ ҚТ, метавон чунин таърифи онро пешниҳод намуд: «Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ин амали мақомоти махсуси ваколатдор нисбат ба шахси ҷиноят содир карда мебошад, ки бо рад намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ӯ бо назардошти хусусияти кидори содиркарда пас аз ба охир расидани ҷиноят, алоқаманд аст».

Ин эътинои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, пеш аз ҳама, бо вазифаҳои дар м. 2 КҶ ҚТ муайяншуда алоқаманданд, яъне ба ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ҳалал намерасонад. Сониян он имкон медиҳад, ки адолати иҷтимоиро барқарору шахси ҷиноят содиркардари ислоҳ намуд ва дар оянда содир шудани ҷиноятҳоро пешгирӣ кард, яъне бидуни татбиқи воқеии ҷазо ба ҳадафҳои он расид. Саввум, тибқи принсипи одамдустӣ қонунгузори ҷиноятӣ бояд амнияти инсонро таъмин кунад ва ҳамзамон чораҳои нисбати шахси ҷиноят содиркарда набояд озори ҷисмонӣ ва шаъну шарафи инсонро паст зананд (м. 9 КҶ ҚТ).

Ҳамин тавр, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, моҳиятан ин рад кардани ҷазои давлатӣ нисбат ба шахси ҷиноят содиркарда мебошад. Он дар қатъи парвандаи ҷиноятӣ ё рад кардани баровардани ҳукм аз ҷониби суд ифода ёфтааст [2, с. 23-30].

Ҳамин тариқ, таркиби ҳама намудҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ аз он иборат аст, ки мақомоти тафтишотӣ, прокурор ё суд (судя) дар бораи озод кардани шахси ҷиноят содирнамуда қарор қабул мекунад:

- аз маҳкум кардани шахс бо ҳукми айбдоркунандаи судӣ;
- ҷазо;
- доғи судӣ.

Дар натиҷаи таълифи мақолаи мазкур метавон ба хулосаҳои зерин омад:

1. дар давлати ҳуқуқбунёд ҳангоми ҳалли масъалаҳои татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ ба институти байнисоҳавии озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳамчун созиш дар барқарор кардани адолати иҷтимоӣ ва ҳавасмандгардонии риояи рафтори ҳуқуқӣ диққати махсус дода мешавад;
2. таърифи қонунгузори мафҳуми сидқан пушаймонӣ аз кирдор тачдиди назарро талаб мекунад. Аз нуқтаи назари мо, институти мазкур бояд мушаххас карда шуда, шароити ягонаи татбиқи он муқаррар гардад, ва ё қоидаи умумии онро дар қисми Умумии КҶ ҚТ дарҷ намуд, ки тибқи он озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои боқимонда дар қисми Махсус пешбинигардида, имконпазир хоҳад буд;
3. бояд тавачҷӯҳи махсус ба усули сохти қонунгузори ин институти моддӣ – сидқан пушаймонӣ аз кирдор ва пешниҳоди модели ягонаи ташаққули он талаб карда шавад;
4. масоили мавҷуда оид ба татбиқ ва тафсири намудҳои мушаххаси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста ба сидқан пушаймонӣ аз кирдор таҳлил ва омӯзиши илмӣ минбаъдaro тақозо менамояд;
5. дар қонуни ҷиноятӣ танҳо намудҳои шартан озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Аликперов Х.Д. Преступность и компромисс. Баку, 1992. 196 с.
2. Антонов А.Г. Деятельное раскаяние как основание освобождения от уголовной ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2000. 26 с.
3. Ваксян А.З. Освобождение гражданина от уголовной ответственности и наказания // Гражданин и право. 2000. № 3. С. 23-30.

4. Головки Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования: соотношение понятий // Государство и право. 2000. № 6. С. 41-42.
5. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. М., 1974. С. 28-31.
6. Ларин А.М. Презумпция невиновности и прекращение уголовного дела по реабилитирующим основаниям // Суд и применение закона. М., 1982. С. 89-93.
7. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. 2-е изд. М.: НОРМА, 2000. 400 с.
8. Петрухин И.Л. Презумпция невиновности – конституционный принцип советского уголовного процесса // Советское государство и право. 1978. № 2. С. 23-26.
9. Сабанин С.Н. Справедливость освобождения от уголовного наказания. Екатеринбург: УрЮА, 1993. 170 с.
10. Сверчков В.В. Концептуальные основы решения проблем освобождения от уголовной ответственности: дис. ... д-ра юрид. наук. Н. Новгород, 2008. - 616 с.

УДК 811.161.1

Дадобоева Р.С.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ РУСӢ БО ЧУЗӢИ АДАДӢ ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ ВОСИТАҲОИ ИФОДАИ ЗАБОНИИ МАӢНОИ АСОСИИ "ШУМОРА"

Дар ин мақола чузӣи ададӣ дар воҳидҳои фразеологии забони русӣ ҳамчун яке аз воситаҳои ифодаи забони маъноӣ асосии "шумора" баррасӣ карда мешавад.

Чузӣи ададии воҳидҳои фразеологиро ҳамчун яке аз воситаҳои гардиши забон маъноӣ асосии "шумора" (микдор ё ченак) -ро таҳлил карда, тахмин кардан мумкин аст, ки он дар забонҳои гуногун хусусиятҳои хоси худро дорад. Мавҷудияти чузӣи ададӣ дар воҳидҳои фразеологӣ қодир аст ба семантикаи тамоми ифода таъсир расонад, созмони образҳои рангинро ба вучуд меорад, ба муҳаққик имкон медиҳад, ки тамоилҳои шабеҳи истифода, намунаҳои пайдоиши ҳамон намудҳоро дар фразеологияи забонҳои гуногун пай барад, дар ҳоле ки ҷустуҷӯи инъикоси вижагӣҳои ҷаҳонбинӣ ва арзёбии ҷаҳон истисно карда намешавад.

Калидвожаҳо: ибораҳои фразеологӣ, рақам, аҳамият, чузӣ, шумора, хусусиятҳо.

Дадобоева Р.С.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ РУССКОГО ЯЗЫКА С ЧИСЛОВЫМ КОМПОНЕНТОМ КАК ОДНО ИЗ СРЕДСТВ ЯЗЫКОВОГО ВЫРАЖЕНИЯ БАЗОВОГО ЗНАЧЕНИЯ «ЧИСЛА»

В данной статье рассматривается числовой компонент во фразеологических единицах русского языка как одно из средств языкового выражения базового значения «числа»

Анализируя числовой компонент фразеологических единиц русского языка как одно из средств языкового оборота базового значения «числа» (количества или измерения), можно предположить, что в разных языках оно имеет свои особенности. Присутствие числового компонента во фразеологизме способно влиять на семантику всего выражения,

создаёт колоритную образную организацию, позволяет исследователю замечать похожие тенденции в употреблении, определенные закономерности возникновения одних и тех же типов во фразеологии различных языков, при этом не исключается поиск отражения специфики национального мировидения и оценки мира.

Ключевые слова: фразеологические единицы, число, значение, компонент, числительное, особенности.

Dadoboeva R.S.

PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE RUSSIAN LANGUAGE WITH A NUMERICAL COMPONENT AS ONE OF THE MEANS OF LINGUISTIC EXPRESSION OF THE BASIC MEANING OF "NUMBER"

This article discusses the numerical component in phraseological units of the Russian language as one of the means of linguistic expression of the basic meaning of "number"

Analyzing the numerical component of the phraseological unit of the Russian language as one of the means of linguistic circulation of the basic meaning of "number" (quantity or measurement), it can be assumed that in different languages it has its own characteristics. The presence of a numerical component in phraseological units is capable of influencing the semantics of the entire expression, creates a colorful figurative organization, allows the researcher to notice similar tendencies in use, certain patterns of occurrence of the same types in the phraseology of different languages, while the search for a reflection of the specifics of the national worldview and world assessment is not excluded.

Key words: phraseological units, number, meaning, component, numeral, features.

Фразеологизмы привлекают внимание исследователей на протяжении многих лет, начиная с 40 годов XX века. Начало научной разработки русской фразеологии как самостоятельной лингвистической дисциплины было положено известными трудами академика В.В. Виноградова, в которых была заложена основа фразеологии, определены ее предмет и задачи. В.В. Виноградову принадлежат огромные заслуги в разработке теории фразеологии [2, с. 118-139.]. Процесс развития, фразеологии как лингвистической дисциплины наблюдается в трудах Архангельского В.Л., Н.Н. Амосовой, В.П. Жукова, А.В. Кунина, М.Копыленко, А.М.Бабкина.

Исследователи А.И.Смирницкий, О.С.Ахманова, Н.Н. Чернышева, Н.М. Шанский анализировали проблемы с описанием фразеологизмов, как структурных единиц языка, развития, динамики образования фразеологизмов определяются в работах В.Н. Мокиенко, Р.Н. Попова, Ю.А. Гвоздарева и др.

Необходимо отметить, что фразеологические единицы (далее ФЕ) - важный элемент любой национальной культуры.

Можно предположить, что, анализируя числовой компонент ФЕ как одно из средств языкового оборота базового значения «числа» (количества или измерения) в разных языках оно имеет свои особенности.

Число как понятие сформировалось не сразу. Вначале оно воспринималось как определенное количество каких-то предметов. Воспоминание о ручном счете запечатлено в таких русских фразеологизмах, как по пальцам пересчитать (перечесать) - о малом количестве чего-либо, кого-либо; Держи (на) пять! Дай пять! (пять - руку)- призыв к рукопожатию.

Присутствие числового компонента во фразеологизме способно влиять на семантику всего выражения, создаёт колоритную образную организацию, позволяет исследователю замечать похожие тенденции в употреблении, определенные закономерности

возникновения одних и тех же типов во фразеологии различных языков, при этом не исключается поиск отражения специфики национального мировидения и оценки мира.

В ряде ФЕ числовой компонент сохраняет свою семантику и не подвергается переосмыслению. В основном, это происходит в тех случаях, если ФЕ заключает в себе какое-либо конкретное понятие или реально существующее (существовавшее) явление или отражает идею счета: третьего дня - позавчера; в третьем году - в позапрошлом году; как дважды два (четыре) - о чем-либо очень простом и очевидном, бесспорном; как свои пять пальцев знать - очень хорошо, обстоятельно знать.

Из приведенных примеров видно, что числительное может сохранять свое значение в оборотах с разной степенью семантической слитности. Однако во многих случаях числительное теряет связь со своим прямым значением и обретает переносную семантику, но сохраняет косвенное направление на число, являясь репрезентантом общего значения(очень) много: (рус) сорок сороков -о большом количестве чего-либо; во сто крат - во много раз; с три короба наговорить (наобещать, наврать)- очень много наговорить,(очень) мало: на один зуб - об малом количестве еды; на два слова - для короткого разговора; раз(один)-два и обчелся - об очень малом, недостаточном количестве чего-либо или кого-либо.

Заметим, переосмысленные числовые компоненты выявлены в фразеологизмах с высокой степенью семантической слитности. Из сказанного можно сделать вывод, что при метафорическом смыслообразовании числовые компоненты ФЕ, приобретая переносные значения, служат созданию и усилению фразеологического образа или выражения в целом. При этом смысл «количество» утрачивает определенность и приобретает субъективную окрашенность (иронию, одобрение или неодобрение).

Среди множества потребностей человека есть одна, резко отличающая его от животных: нужда в символизации. Человек живет не просто в физической среде, он живет в символической вселенной. Мир значений, в котором он жил на заре своего бытия, определялся ритуалами. Ритуальные действия выступали как символы, знание которых указывало на уровень освоения культурой и социальную существенность личности. Следовательно, уже с самого начала их возникновения и до сих пор символы не существуют сами по себе, а являются продуктом человеческого сознания. С глубокой древности люди полагали, что число указывает на божественный порядок, является волшебным ключом к пониманию космической гармонии.

Издавна считалось, что числа использовались богами для того, чтобы управлять миром. С тех пор те или иные конкретные, выделяющиеся особым смыслом, знаменательные, символические числа, являются существенным, порою важнейшим элементом чуть ли не каждой духовной культуры, имевшей место в истории цивилизации - архаической, античной, средневековой и даже новой.

Еще в Вавилоне, Египте, Римской империи были основаны и широко употреблялись целые системы священных чисел. Может быть, в наиболее законченной форме нумерология как мистико-философское учение была разработана в Греции пифагорейцами. Пифагор утверждал, что «все в мире есть числа». В космологических строях пифагорейцев число являлось стержневым понятием, толковалось как синтез, объединение пределам и беспредельного, как божественного начала в мире, принцип всех предметов и самой души. Отсюда происходила вера в таинственный, мистический смысл числа и числовых отношений и связанная с ней символика чисел, из которой, наиболее священными считались 1 и 10- как символ совершенства; 2 – как символ раздвоенности и противоречия, 5 - как символ брачного союза, 7 – знак универсальности, мироправящей основы.

В христианской средневековой цивилизации священные числа толковались иначе. Основным источником для христианской нумерологии являлась Библия, наполненная самыми различными числовыми указаниями. Наиболее значимыми считались числа 3, 4, 5, 7 и кратные им 10, 12,30,40,50,100. Тройка почиталась числом Божественной троицы,

символизировала все духовное (3 годовых праздника, завещанных Моисею Богом на Синае, воскресение Христа на третий день и т.д.) Четверка - 2-е после тройки по значимости число - символ мира и материальных вещей; указывала на целостность, устойчивость и рациональность. Пять имеет значение, приближительное к значению семерки. Семерка - число человека, означавшее его гармоничное отношение к миру, а еще - как чувственное выражение общего порядка, завершенности цикла (7 возрастов, 7 цветов радуги, 7 дней недели, 7 небесных сфер). Это число также связано с учением о свойствах Духа Святого (7 дарований Духа) и с Христианской этикой (7 добродетелей, 7 смертных грехов). Число семь встречается нас на первых страницах Библии и сопровождает до последних страниц. Семь пар чистых животных и семь пар небесных птиц по велению Ноя взяли в ковчег. Семерых бесов изгоняет Иисус из Марии Магдалины. Число 12 - образ народа Божия (12 апостолов). Число 40 в Священном Писании и христианской практике связано с молитвой, очищением (возможно, поэтому считается, что душа после смерти покидает землю на 40-й день). Число сорок символизирует цикл жизни или не жизни, завершение одного цикла и начало другого [5, с. 231].

Концепт «число», входит в группу концептов, отображающих устройство мира. При помощи чисел люди описывают качественную и количественную сторону явлений. «Образ психологичен, метафора семантически, символ функционален, он призван объединить усилия общественных, племенных и национальных коллективов» [1, с. 338]. С ее точки зрения, символ имеет более значительный семиотический статус, чем образ. Это связано с тем, что символ чаще трактуется в терминах культуры. Исследователи выделяют целый ряд признаков символа: образность (иконичность), мотивированность, комплексность содержания, многозначность, неотчетливость границ значений в символе, его универсальность в культуре отдельно взятой, пересечение символов в различных культурах и национально-культурная характерность целого строя символов. [6, с. 98].

Признаки, которые указаны в дальнейшем изучении культурно-символического значения числа на материале фразеологии, представляются как особо значимые для толкования символики.

Один - обозначение первичной целостности, знак человеческого «я» [6, с.100]. В индоевропейских языках М.М.Маковского в соответствии со словарем мифологической символики - единица - символ вертикально стоящего человека [5, с. 390]. Русский фразеологизм один как перст; один-одинёхонек (одинёшенек), одна-одинёхонька (одинёшенька); в одиночку; один в поле не воин (посл.); Одна муха не проест и брюха (посл.); Одной рукой (и) узла не завяжешь (посл.); Один и дома-горюет, а двое и в поле воюют (посл.); Один и у каши загинет (посл.).

В данных приведенных примерах один символизирует человека одинокого и слабого, которому в одиночку всё трудно и никакое дело у него не ладится. Чувство сплочённости, товарищества у русского человека рождает душевный комфорт, возникает чувство безопасности, уверенности в себе и такое представление о мире, когда человек важен не сам по себе, а как часть чего-то целого (общества или коллектива). Русскому человеку не нравится эгоизм и сосредоточенность на себе, поэтому это исключает индивидуализм, самоизоляцию, замкнутость. Для них привычно сочувствовать, вместе переживать горе, помогать в беде.

Русский фразеологизм один - одинёшенек (одна - одинёшенька) используется в разговорной речи. Совершенно одинок; в полном одиночестве. Например: Сажу я один-одинёшенек в чужом городе, на чужой кровати. Было, было времечко, и ещё недавно было, когда и она не была обойдена этими радостями - в обнимку с братом, с невесткой выходила на люди. А теперь вот сидит одна-одинёшенька и, как серая кукушечка, оплакивает былые дни (Чехов. Скучная история). [7, с. 433-434].

Фразеологизм один-одинёхонек (одна-одинёхонька). Прост. Экспрес. Например: Покинутый всеми родными и всеми посторонними, он жил один-одинёхонек в своём

большом доме на Тверском бульваре (Герцен. Былое и думы). Отец и мать... уходят в далёкое поле на работу и оставляют его [маленького ребёнка] одного-одинёхонького вместе с хилою и дряхлою старушкой-бабушкой (Григорович. Деревня). [7, с. 434].

Фразеологизм под одну гребёнку означает по одному образцу; под один уровень. Например: Оказывается, не всегда суть только в том, чтобы все были объединены какой-либо единой школой, чтобы все были, так сказать, «под одну гребёнку». - О каком это долге ты, дед, говоришь? - посмеялся Александр. - Смерть, она всех под одну гребёнку, не разбирает, какие кто долги отдаёт [7, с. 436].

Двойка символизирует любое противоречие, раздвоенность, отсутствие единства (создатель и создание, белое и черное, мужское и женское, материя и дух, день и ночь, земной и потусторонний мир) [5, с. 391].

Есть много русских фразеологизмов с числом два. Например: между двух огней; палка о двух концах; сидеть между двух стульев; гоняться за двумя зайцами, гнаться за двумя зайцами, погнаться за двумя зайцами; убивать двух зайцев; Два медведя в одной берлоге не живут (не уживутся) (посл.); За двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь (посл.); Семь топоров вместе лежат, а две прялки врозь (врознь) (посл.); Две собаки грызутся (дерутся), третья (чужая) не приставай (посл.).

Фразеологизм **гоняться за двумя зайцами** или **погнаться за двумя зайцами** означает преследовать две разные цели. Например: - Ах, хороши льны, только будто бы редковато посеяны. - Центнера по три волокна возьмём... Конечно, на этом поле можно и больше взять, если бы гуще посеять. Но тогда бы семени меньше вышло. А мы ведь растим семена для следующего посева. - За двумя зайцами гонитесь? - Обоих поймал, - с убеждением сказал Калачёв. Время не ушло, - заметила я, - можете и теперь поступить в университет вольнослушателем. - А что я буду есть? - Можете ходить на лекции и писать. - За двумя зайцами погонишься... [7, с. 150].

Фразеологизм **дважды два** означает совершенно просто, запросто. Например: - Теперь смотри: видишь?- Начальник перевернул бляху, взвесил на руке. - Этим же убить человека - дважды два. Егор Романович сообразил, что Мухортый, пожалуй, прав: в такой темноте дважды два свалиться в распадок.

- Вот в наше, брат, время... Отдали меня в ученики... Так мастер, бывало, чуть что, как приложит счётной линейкой по зашивку - дважды два - вот тебе и вся арифметика! [7, с. 168].

Фразеологизм **дважды два четыре** означает совершенно ясно, понятно. Например: - Для меня ясно, как дважды два - авторы прежнего проекта допустили ошибку, рабски поддавшись влиянию авторитетов. Фразеологизм **дважды два** имеет и значение абсолютно, бесспорно (доказать что-либо). Например: Яков Ильич, как дважды два, доказал мне, до чего наивны и вредны эти фантазии [7, с. 173].

Фразеологизм **бабушка ещё надвое сказала** используется в разговорной речи и означает неизвестно ещё, удастся ли. Например: Насчёт Афона бабушка ещё надвое сказала, хотя съездить очень хочется. «На Покрова, ежели всё пройдёт благополучно, мои «Три святителя» причалят на Кахтаке, а вот попаду ли я в Иркутск к Покрову, - бабушка надвое сказала, - подумал Григорий Иванович (В. Григорьев.Шелихов). [7, с. 16].

Фразеологизм **не два века жить** означает жить столько, сколько положено человеку; не больше, чем другим. Например: [Старуха:] Отец мой, мне ведь **не два века жить**, так надо смерть помнить, и говорю я самую сухую истину (Сумароков. Опекун). [7, с. 61].

Нужно отметить, что в русской картине мира данное число связано с негативными ассоциациями: оно связано с внутренним и внешним конфликтом, состоянием трудного выбора.

Тройка, в соответствии со словарем М.М. Маковского, [5, с. 390]. является символом божественного разума, духовного порядка, гармонии и совершенства. Она воплощает исчерпанность, духовный синтез, олицетворяет решение конфликта. Отсюда христианская

Троица, три сына в сказке, три сословия или три социальные группы в любом обществе, три попытки во многих сказках и делах. Тройка, как символ, предполагает возникновение, развитие и завершение.

Русские фразеологизмы: **третье поколение** - внуки. Родственники одной степени родства по отношению к общему предку. Из поколения в поколение передаётся что-нибудь по наследству от отца к детям, от старших к младшим; третье сословие непривилегированное население (горожане и крестьяне); Один карась сорвется, другой сорвется, третий, Бог даст, и попадетя, (посл.); Первая рюмка (чарка) колом, вторая соколом, третья (а потом) мелкими пташечками (посл.); Обещанного три года ждут (посл.); Один сын - не сын, два сына – пол сына, а три сына — сын (посл.); Кто думает три дни, тот выберет злыдни (посл.; уст.) — долгое размышление ведет к худшему выбору; Без троицы дом не строится (посл.)- говорится в оправдание третьего по счету действия; Бог любит троицу (посл.).

Примеры приведенные из русской фразеологии достаточно убедительно показывают, как числовой компонент три (третий), который обладает символическим значением, формирует семантику всего фразеологизма, а в поговорах - выстраивает особенную логику высказывания, предусматривающую некий процесс совершения действия, который имеет свое завершение.

Русский фразеологизм **в три горла** означает очень много, жадно (есть, пить). Например: - А войну завсегда буржуи зачинают, кровопивцы проклятые. Им всё мало. В три горла жрут, а всё мало (А. Соболев. Алтайский француз). [7, с. 152].

Фразеологизм **третьего дня** означает позавчера. Например: Вот уже неделя, как я в Царском Селе, а письмо твоё получил только третьего дня (Пушкин. П.В. Нащокину, 1 июня 1831). [7, с. 161].

Фразеологизм **будь трижды проклят** (о ком-то или о чём-то) Бранное выражение при крайнем возмущении, негодовании; проклятие кого-либо. Например: Сказывали, что она своего сына прокляла. По деревне ходила и кричала: «Антихрист! Убийца! В геенну огненную!.. По людски умереть не дал!.. Будь он трижды проклят!..» (В. Славянин. Между небом и землёй). [7, с. 51].

Фразеологизм **насыпать с три короба** - наговорить много неправдоподобного, налгать, насочинять много небылиц. Например: - Ай, старуха, ай! С три короба насыпала! Где слыхано такое? [Лопухин:] Гля-ди да слушай только, с три короба насыплешь [7, с. 136].

Число четыре-символ универсальности, целостности, всемогущества и твердости, власти. Символизм данного числа связан с символикой квадрата и четырехконечного креста. Квадрат - эмблема земли у многих народов, а крест, кроме прочего, - символ целостности [6, с. 101]. Универсальность Мироздания (четыре стороны света: север, юг, запад, восток), почитаемые четыре стихии (земля, вода, воздух, огонь), четыре времени года, четыре опоры Земли (четыре фазы Луны), в раю четыре реки, четыре стороны божественного творения (безжизненные вещи, растения, звери и люди) - все это свидетельствует об особом месте данного числа в языковой картине мира разных народов [5, с. 391].

Русские фразеологизмы **в четырех стенах жить, погребать себя заживо в четырех стенах** - означает сидеть, закупориться, закрыться; **на все четыре стороны**- означает отпраляться, убираться; Без четырех углов изба не становится (посл.); В (чистом) поле четыре воли, хоть туда, хоть сюда, хоть инаково (посл), Конь о четырех ногах, да и тот спотыкается (посл.).

Фразеологизм **погребать себя заживо в четырех стенах** - отрешаться от жизни, от общества. Например: [Попова:] Жизнь моя уже кончена. Он лежит в могиле, я погребла себя в четырёх стенах. Мы оба умерли. В своё время, говорят, это был живой, энергичный

человек... Теперь он производит подавляющее впечатление заживо погребённого. Он почти не выходит из своего кабинета (Чехов. Медведь). [7, с. 412].

Фразеологизм **на четырёх ногах** - очень быстро, поспешно (убежать, уехать и т.п.). Пусть учёный человек со всею своею премудростию начнёт при мне строить дворики, то я его так проучу, что он ото всякой щеголихи тотчас на четырёх ногах поскачет [7, с. 414].

Следует отметить, что ограничивают волю русского человека четыре стены дома, что является для него смертельно губительным. Четыре воли в поле – четыре стороны света. На просторе, только в поле, каждый волен поступать, как ему вздумается. Эти красочные образы помогают нам постигать волю как исключительную черту национального русского нрава. Конь о четырех ногах в русской пословице символизирует мощь и твердость, но и он спотыкается. Таким образом, здесь говорится об оправдании чьей-либо ошибки, оплошности.

Пять - в индоевропейской традиции символ союза (в частности, брачного), символ центра, середины, а также гармонии, равновесия, порядка и совершенства [5, с. 394]. Например: русские фразеологизмы пятерых, за пятерых. Очень много. Ел [я] за пятерых, но не от обжорства (Белинский. Письмо В.П. Боткину, 7 марта 1840). Партизаны сражались каждый за пятерых [7, с. 551].

Фразеологизм **давать пять или дать пять** в значении: 1. Приветствовать кого-либо рукопожатием. Например: - С тебя полагается, сдал! Давай пять! 2. Протягивать руку в знак примирения, согласия с кем-либо. - Если тебе дело наше дороже всего, ты дашь мне пять, и завтра же начнём по-дружески (Н. Островский. Как закалялась сталь). - Миш! Давай с тобой никогда... ну, сроду не будем драться!.. - Не будем, Вань, никогда не будем! - Побожись! - Ей-богу, вот те крест!.. - Дай пять! Я радостно и поспешно сунул свою ладонь в его растопыренные пальцы, и Ванька, как клещами, сжал их так сильно, что из глаз моих выдавились слёзы (М. Алексеев. Драчуны). [7, с. 165].

Анализ русских фразеологизмов с числовым компонентом пять показывает, что употребление и значение этого числительного в ФЕ объяснимо и обусловлено логикой и реальностью и не связано напрямую с его символическим смыслом.

С шестеркой связаны отрицательные значения в русской традиции. Есть убеждение, что три шестерки - число дьявола в христианстве, но надо признать, что это отрицается самими служителями церкви, например православной. Однако людские суеверия сильны, и это находит свое отражение в языке. Само слово «шестерка» в речи звучит грубо, когда обозначает «подхалим, стукач и холуй». Первоначально «шестеркой» называли слугу в трактире, т.е. был подчинённым человеком в услужении. Возможно, поэтому, называя такого человека «шестеркой» в современном языке, таким образом выражают свое чрезвычайно пренебрежительное отношение к нему. Но есть и фразеологизм шестое чувство, то есть обострённая способность интуитивно воспринимать, угадывать что-либо (как дополнение к пяти чувствам). Например: В работе гимнастов изумляло цирковых артистов доведённое до невероятной точности чувство темпа- особенное шестое чувство, вряд ли понятное где-нибудь, кроме балета и цирка (Куприн. В цирке). Шестым чувством, интуицией — а частично и по слухам — зритель галёрки узнал, что эти актёры... ждут революции [7, с. 754].

Полагаем, что в русском языке сложилось свое негативное отношение к этому числу. Испокон веков русский человек, богобоязненный и в некоторой степени суеверный по характеру, сторонился упоминания этого числа в речи. Наверное, результатом стало отсутствие в современном русском языке устоявшихся оборотов и пословиц с этим числовым компонентом.

Семь — священное число, символ божественности, выражение идеи Вселенной, символ высших космических начал [5, с. 392]. Оно существенно и укрепилось в культуре в таких своих вариантах, как семь нот, семь цветов спектра, семь звезд Большой медведицы, семь дней недели (седмица - славянское название недели). В фольклоре памятны образы

семи гномов, семи богатырей, семи ягнят. Имеются разные версии столь значительного выдвигания числа семь. Одна из них кажется небезосновательной и состоит в следующем. Специалист в области инженерной психологии Джордж Миллер в 1956 году написал статью «Магическое число семь плюс или минус два». Он показал, что человек способен с одного раза удержать в памяти в среднем девять двоичных чисел, восемь десятичных чисел, семь букв алфавита и пять односложных слов. Все вокруг семерки. Наверное, в процессе эволюции, наряду со многими психофизическими переменными, у человека выработалась такая постоянная величина, как объем непосредственной, или недолговременной памяти. Из века в век она оказывала свое влияние на выработку жизненного уклада и культурных традиций, начиная с приемов охоты и способов строительства жилищ и кончая мифологическими сюжетами и языковыми схемами. Человеку было удобнее думать об однородных вещах, если их число не превышало семи, и он стал инстинктивно стремиться к нему во всем, что его окружало. Вероятно, эта психофизическая семерка была первичной. Для славян важность этого числа отражается в следующих фразеологизмах: на седьмом небе; семеро по лавкам сидят; за семью морями; на семи ветрах; на семи холмах; семи пядей во лбу; видеть седьмой сон, работать до седьмого пота; семь смертных грехов; Семеро одного не ждут (посл.); У семи нянек дитя без глазу (посл.); Семь бед - один ответ (посл.); Один с сошкой - семеро с ложкой (поел.); Семь раз отмерь — один отрежь (посл.).

Русский фразеологизм **не семеро по лавкам у кого-то** – означает: не очень много маленьких детей у кого-либо. Например: Изредка Филату удавалось заработать несколько копеек, он и этим был доволен: «Не до жиру, быть бы живу!» - шутил неунывающий старик. - У меня не семеро по лавкам» Данилов первым скажет своему начальнику генералу, что лично возглавит ликвидацию банды, добавив при этом с весёлой и отчаянной усмешкой: «А что мне бояться? Ведь у меня дома не семеро по лавкам сидят» (П. Дугин. Пробуждение) [8, с. 551]. Хотя на душе не до песен: детей семеро по лавкам и на износ работа (Р. Армеев. Возвращение) [7, с. 608].

Фразеологизм **семерых, за семерых** - очень много, прожорливо (есть, уплетать и т.п.). - Она у нас как барыня: ест за семерых. Гляди-кась, как разнесло рыло- то [7, с. 608].

Русский фразеологизм **на семи ветрах** означает находящийся, расположенный на пересечении всех дорог. О месте, городе и т.п. Например: Бойкий это был перекрёсток, на семи, как говорится, ветрах. Утром немцы являются, ночью наши приходят. А то и наоборот [7, с. 404].

Фразеологизм **в семь этажей** означает предельно нецензурную и многословную брань. Например: Командовал ими майор Селезнёв, из кавалеристов, решительный такой мужик, родом с Кубани, мастер ругаться в семь этажей, накричать [7, с. 609].

Русский фразеологизм **семь смертных грехов** означает очень большие пороки, непростительные проступки. Например: -Сам же сказал, - непримиримо гнула своё жена, - что тут дело нечисто, - как будто Иван был уже пойман за руку, уличён и только из непонятого упрямства отказывался признаться в семи смертных грехах [7, с.551]. В религиозных представлениях: грехи, которые ничем нельзя искупить и которые влекут за собой после смерти вечные муки в аду.

Русский фразеологизм **седьмая (десятая) вода на киселе**. Здесь говорится об очень дальнем родственнике. Например: Да наследники-то какие: троюродные, седьмая вода на киселе; - Объясните мне хорошенько ваше родство с князем! Вы называете его дядей? - Ей-богу не знаю, Марья Александровна, как и чем я родня ему: кажется, седьмая вода, может быть, даже и не на киселе, а на чём-нибудь другом; - Вот какой у неё защитник нашёлся? Что он ей, сват или брат? Десятая вода на киселе?.. (В. Амигулов. Этот странный Иван). [7, с. 83].

Фразеологизм **давать десять очков вперёд кому-то** используется в разговорной речи и означает значительно превосходить кого-либо в чём-либо. Например: [Бабакина (вздыхая)] Где уж нам в молодые лезть... [1-й гость (почтительно смеясь)] Помилуйте, что

вы... Одно только звание, что вдова, а вы любой девице можете десять очков вперед дать [7, с. 170].

Фразеологизм не за семь вёрст - недалеко, близко. Например: - Детуля, рынок-то рядом, не за семь вёрст. Всё свежее, с пылу с жару. Всё, что душе угодно. -Какие могут быть разговоры... я мигом.

Фразеологизм **семь вёрст до небес** используется в разговорной речи и означает в шуточной форме очень много наговорить, наобещать. Например: Дочь лесника долго и старательно рассказывала нам дорогу и наговорила семь вёрст до небес и все лесом [7, с. 610].

На **восьмой воде (кто-то)** означает дальний родственник. Например: - Зачем вы пришли? - Да скучно. -А вы влюбитесь. - Райский молчал. - В Веру, - продолжал Марк: - славная девочка. Вы же брат ей на восьмой воде, вам вполтину легче начать с ней роман.

Фразеологизм **восьмое (осьмое) чудо света** используется в разговорной речи и имеет значение иронии, говорится о ком-либо или о чём-либо странном, причудливом. Например: В каждое дело загадочный Смит вносил невиданный размах. Сад на глазах потрясённых лондонцев стал превращаться в восьмое чудо света, оркестр был собран самый большой в Англии, а для управления им потребовался, конечно, принц крови; [Полюбин:] Ей стыдно будет выдать Вареньку за студента, в котором нет ни ума, ни души, словом ничего; недоученный педант, одет как шут... думает о себе, что он осьмое чудо [7, с. 445].

Фразеологизм **дело девятое или дело десятое** (в 1-м знач.). Например: -Я закладов и закладной не требую, покамест вы перечтёте. То дело девятое; да поверите ли вы мне? (Сумароков. Лихоимец) [8, с. 445].

Фразеологизм **дело десятое**. Прост. Экспрес. 1. Совершенно несущественно. Например: - Вопрос в основном ясен... А подробности - дело десятое (Г. Матвеев. Новый директор). 2. Проще всего. Например: - Здорово тешешь! - говорил Леонтьев. - По-касимовски! - отвечал Фёдор. - Главное хороший инструмент надо иметь. А обтесать - дело десятое (Паустовский. Повесть о лесах) [8, с. 445].

Фразеологизм **девять десятых кого или чего**. Подавляющее большинство кого-либо; значительная часть чего-либо. Например: За меньшевиками и эсерами солдатские и крестьянские массы не пойдут. Я не сомневаюсь, что на любом рабочем и солдатском собрании девять десятых выскажется за нас. Ничего не может быть страшнее, как потерять зрение; это невыразимая обида, она отнимает у человека девять десятых мира (М. Горький. В людях) [7, с. 175].

Фразеологизм **девятый вал**. Экспрес. Наиболее сильное проявление чего-либо. Например: - В гигантских толщах ковался народный гнев, нарастал страшный девятый вал [4, с. 208]. - От названия наиболее сильной волны на море во время бури.

Фразеологизм **сто вёрст до небес и все лесом**. Разг. Шутл. О дальней и трудной дороге. Например: А уж сиверко, белые поползни стелются, осень на зиму переваливает. Идут-бредут бедолаги, а дорога-то захлётная, нехожая, сто вёрст до небес и все лесом. Жутко им. То варнаки, то бирюки тревожат [7, с. 445]. (Е. Богданов. Чаепитие у Секлеты).

Фразеологизмы существуют в языке в тесной связи с лексикой, их изучение помогает нам лучше познать их строение, происхождение, лексическое значение, состав, многозначность, употребление в речи.

Особое значение имеет изучение фразеологии для совершенствования речевого мастерства человека, для повышения его речевой культуры. Поэтому мы должны уделять немаловажное внимание изучению такого раздела языкознания как фразеология. Нужно научиться правильно, использовать эти устойчивые сочетания слов, правильно их понимать.

Культура речи не только признак высокой культуры человека, но и обусловлена последней, поэтому важно систематически заниматься самообразованием. Необходимо помнить, что правильность нашей речи, точность языка, четкость формулировок, умелое

использование терминов, иностранных слов, удачное применение изобразительных и выразительных средств языка, пословиц и поговорок, крылатых слов, фразеологических выражений, богатство индивидуального словаря повышает эффективность общения, усиливает действенность устного слова

Подводя итоги, необходимо отметить ту необыкновенность и многообразие, с какими фразеология русского языка пополняет исследуемый концепт культуры «число» и передаёт его в знаковом воплощении - в определённых и конкретных фразеологизмах самой разной структуры и этимологии. Языковое осуществление данного концепта, одного из основополагающих в культуре, многогранно и разнообразно. Оно достойно дальнейшего глубинного исследования, так как необходимость в этом продиктована самой жизнью. «Единство человека со вселенной, - писал А.Я. Гуревич, - проявлялась в пронизывающей их гармонии. И миром, и человеком управляет космическая музыка. Выражающая гармонию целого и его частей и пронизывающая все - от небесных сфер до человека. С музыкой связано все, измеряемое временем. Музыка подчинена числу. Поэтому и в макрокосме, и в микрокосме-человеке царят числа, определяющие их структуру и движение» [3, с. 73].

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. - М.: Наука, 1998. - 896 с.
2. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Избранные труды. Лексикология и лексикография. - М.: Наука, 1977. - С. 118 - 139.
3. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. - М.: Культура, 1972.
4. Жуков В.П. Русская Фразеология. - М.: Высшая Школа, 1986. -310 с.
5. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. -М.: «Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС», 1996.
6. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. -М.: Наследие,1997. - 207 с.
7. Фёдоров А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка: ок. 13 000 фразеологических единиц / - 3-е изд., испр. - М.: Астрель: АСТ, 2008. - 878, [2] с.

УДК 341.41(082)

Ҳомидов Р.А.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ МЕЪЁРҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ ЧАМӢЯТӢ

Мубрамияти мавзуи мақолаи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки тағйиротҳои ҳаёти илмӣ ва иҷтимоии ҷомеаи муосир, нақши меъёрҳои иҷтимоиро дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ иваз намуданд. Бидуни муҳобот, ҳуқуқ аз ҳолатҳои воқеъӣ ва қонуниятҳои рушди ҷамъиятӣ вобастагӣ дошта, талаботи ҳамаҷонибаи ҷамъиятро доир ба банизомоварии рафтор ва муносибатҳои аъзоёни он, тобеъияти онҳоро ба меъёрҳои муайян, ифода менамояд. Ҳамин тарик, таъсирирасонии бошуурона ва мақсаднок ба ҷомеа ба роҳ монда мешавад. Инчунин қайд мегардад, ки таҳлили масоили вазъи меъёрҳои иҷтимоиро доир ба танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он шабоҳат медиҳад, ки онҳо дар адабиёти ҳуқуқӣ баръало тадқиқ гашта, масоили меъёрҳои иҷтимоӣ бошад ба дараҷаҳои мухталиф қонуниятҳои рушди ҷомеаро тақозо менамоянд, аммо дар асл ин гуна

нест. Ба ғайр аз ин конунҳои объективӣ меъёрҳои ташаккулдиҳандаи воқеъиятҳои таърихӣ намебошанд. Ин омил тақозо менамояд, ки меъёрҳо ба фаъолияти ҳаёти инсоният ва таҷрибаи иҷтимоӣ ворид мегарданд. Танҳо бояд дар хотир дошт, ки баъзеи меъёрҳо дар ҷараёни рушди хеш маҳв гашта, бархе аз онҳо ба вуҷӯ пайваста, тағйир меёбанд, гурӯҳи сеюм бошад аз ҷониби табақаҳо, гурӯҳҳо ё ҳокимияти муайян воғузур мегарданд. Омилҳои мазкур, чун қоидаҳои фактори субъективиро таҷдид намуда, дар натиҷаи он ҷараёни ташаккул ва рушди меъёрҳои иҷтимоӣ ба вуҷӯд меоянд. Дар мақолаи мазкур кушиш ба харҷ дода шудааст, ки дар асоси ҳулосабандии тадқиқотҳои илмии мавҷудбуда, мавқеъ ва нақши ҳуқуқ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ муқаррар карда шудааст. Бо вуҷӯди ин, ҳуқуқ аз ҷониби давлат ба тасвиб расида, дар ҳама ҳолат танзимгари кулли муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: танзими меъёрӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳокимияти оммавӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, меъёрҳои таомулӣ, ҳокимияти давлатӣ, адолат.

Хомидов Р.А.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНЫХ НОРМ В РЕГУЛИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Актуальность темы статьи определяется тем что, изменения, происходящие в настоящее время в общественной и научной жизни общества, обусловили и изменили роль права в регулировании общественных отношений. Бесспорно, что право, будучи обусловлено реальным состоянием и закономерностями общественного развития, выражает объективную потребность любого общества в упорядочении действий и взаимоотношений его членов, в подчинении их определенным нормам. Тем самым, обеспечивается сознательное и целенаправленное воздействие социальной общности на жизнедеятельность индивидов. Отмечается, что исследование вопросов о статусе права при регулировании общественных отношений в Республике Таджикистан показали, что они в юридической литературе наглядно исследованы, а социальные нормы в разной степени отображают закономерности развития общества, однако они таковыми не являются. Помимо этого, объективные законы не являются нормами, по которым формируются исторические факты. Это, бесспорно, указывает на утверждение, что нормы вносятся в жизнедеятельность людей и социальную практику. Лишь следует учитывать, что некоторые из норм в процессе своего развития отпадают, а иные – возникают, видоизменяются, третьи – навязываются определенными классами, группами или властью, а это, как правило, воспроизводит субъективный фактор, в результате которого возникает процесс становления и формирования социальных норм. В статье предпринята попытка на основании обобщения имеющихся в научной литературе исследований раскрыть места и роли права в регулировании общественных отношений. При этом, будучи санкционированным государством, право выступает регулятором всех без исключения общественных отношений.

Ключевые слова: социальные нормы, нормативное регулирование, общественные отношения, публичная власть, правовые нормы, общественный порядок, нормы обычаев, государственная власть, справедливость.

Homidov R.A.

SOME FEATURES OF SOCIAL NORMS IN THE REGULATION OF PUBLIC RELATIONS

The relevance of the topic of the article is determined by the fact that the changes that are currently taking place in the social and scientific life of society have determined and changed the role of law in the regulation of social relations. It is indisputable that law, being conditioned

by the real state and laws of social development, expresses the objective need of any society in streamlining the actions and interrelations of its members, in subordinating them to certain norms. This ensures the conscious and purposeful influence of the social community on the life activity of individuals. It is noted that the study of questions about the status of law in the regulation of social relations in the Republic of Tajikistan showed that they are clearly studied in legal literature, and social norms in different degrees reflect the patterns of the development of society, but they are not. In addition to this, objective laws are not norms, according to historical facts. This undoubtedly points to the statement that norms are introduced into people's livelihoods and social practice. Only it should be borne in mind that some of the norms in the process of their development disappear, while others arise, are modified, others are imposed by certain classes, groups or power, and this, as a rule, reproduces the subjective factor that results in the process of formation and formation of social normal. The article makes an attempt on the basis of generalization of the research available in the scientific literature revealing the place and role of law in the regulation of social relations. At the same time, being sanctioned by the state, the law acts as a regulator of all public relations without exception.

Keywords: regulation, social relations, public authority, legal norms, public order, customs, state power, justice.

То ба имрӯз, расму оинҳо, анъанаҳо, урфу одатҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқии иҷтимоӣ дар танзим кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши муҳим доранд. Аммо, дар ин марҳила, имкониятҳои меъёрҳои дар боло зикршуда хеле маҳдуд мебошанд. Ба ҳама маълум аст, ки меъёрҳои иҷтимоӣ аз таъсири омилҳои мухталиф, масалан, таърихӣ, техникӣ ва фарҳангӣ ва ғайра ба вучуд меоянд. Дар бораи ин В.С. Нерсесянс қайд мекунад, ки меъёрҳои иҷтимоӣ ва танзими шадиди меъёрӣ дар натиҷаи гузариш аз паҳми ҳайвон ба ҷомеаи инсонӣ, бо раванди иҷтимоии муносибатҳо, рафтори инсон ба сифати табиати маҳсули биологӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд омадаанд [1, саҳ.5].

Дар ҷараёни рушди таърихӣ тағйирот дар шаклҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ногузир бо тағйироти ҷиддӣ ҳамроҳ шуд, аз ҷумла дар низоми танзими иҷтимоӣ: баъзе намудҳои нопадид ва дигар шаклҳои меъёрҳои иҷтимоӣ пайдо гашта, муносибатҳои гуногуни меъёрҳои иҷтимоӣ ҳамеша тағйир меёбанд. Ҳамзамон, низомҳои меъёрҳои иҷтимоии ҷомеаҳои алоҳида баҳодиҳии «хуб» ва «бад»-ро аз наслҳои гузашта ба мерос гирифта, дар анъанаҳои милливу омилҳои беруна ташаккул дода ва то имрӯз дар бар мегиранд [2, саҳ. 157] оварда шудааст. Дар навбати худ, ин арзёбиҳо барои рушди ҷомеа фарзияҳои рафтори имконпазир, мувофиқ ва ғайри қобили қабул заруранд.

Тамаддуни башарӣ дар оғози рушди худ бо пайдоиши маҳсулоти зиёдатӣ, моликияти хусусӣ ва омилҳои дигаре, ки барои ҳар тамаддун хосанд, зарурати ҷаври танзимгари универсалии маҳсуло дошт, ки нисбат ба меъёрҳои иҷтимоӣ қавитаранд. Ҳамин тавр, ба сифати ҷунин танзимгари меъёрӣ – ҳуқуқ ба фаъолият оғоз намуд. Масъалаҳои моҳияти ҳуқуқ, мақоми он дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҷун қоида, мавзӯи асосии омӯзиши ҳуқуқшиносии назариявӣ мебошад.

Ҳуқуқшиносони қадим эълон доштанд, ки «Ҳуқуқ санъати нек ва адолат аст». Асосан ҳуқуқ барои барқарор кардани адолат дар ҷомеа зарур аст. Тибқи маъмултарин нуқтаи назар нисбати ҳуқуқ дар он аст, ки он меъёри озодӣ мебошад. Дар ин ҳолат, И. Кант қайд мекунад, ки ҳуқуқ маҷмӯи шартҳост, ки дар он худсарии яке аз онҳо бо худсарии дигар тибқи қоидаҳои озодии барои онҳо умумӣ ҳамоҳанг карда мешавад. Г. Гегел гуфтааст, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ озодии инсон ҳамчун ҳуқуқи ӯ пайдо мешавад, яъне озодии мӯътадил бо роҳи ҳуқуқи танзим карда мешавад.

Дар раванди таҳияи он мафҳум, тафсир ва сохтори қонун борҳо тағйир ёфтааст. Масалан, Аристотел ҷунин меҳисобид, ки қонун адолати сиёсӣ аст; Ж.Ж. Руссо ҳуқуқро як иродаи умумӣ меҳисобид; Л. Петражитский қонунро эҳсосоти императивӣ-муайянқунӣ меҳисобид.

Бисёр муаллифон инчунин таърифи ҳуқуқро бо тарзҳои гуногун пешкаш мекунад. Баъзе муаллифон ифодаи иродаи синфи аз ҷиҳати иқтисодӣ бартаридоштаро дар ҳуқуқ, дигаррон лозимии меъёрҳои асосии ҳуқуқро барои ҳифзи баробарӣ ва адолати субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ, баъзеҳо пешбарии ғояи озодии субъектҳои баробарро, ва ниҳоят баъзеи дигарон дар бораи қувваҳои сиёсӣ, ки рафтори субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқиро бо воситаи мақомоти давлатӣ танзим мекунад, қайд менамоянд. Илова ба ин таърифҳо, дигар мафҳумҳои ҳуқуқ низ мавҷуданд, зеро мураккабии он қулли ақидаву назари олимонро ба вучуд меорад.

Омӯзиши вазъи ҳуқуқ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки онҳо дар адабиёти ҳуқуқӣ дақиқ омӯхта шудаанд ва меъёрҳои иҷтимоӣ дар сатҳи мухталиф шакли рушди ҷомеаро инъикос мекунад, лекин онҳо чунин нестанд. Ғайр аз он ҳуқуқҳои объективӣ меъёрҳои намебошанд, ки мувофиқи онҳо воқеиятҳои таърихӣ ба вучуд меоянд. Ин бешубҳа ба он ишора мекунад, ки меъёрҳо ба ҳаёти одамон ва амалияи иҷтимоӣ ворид карда мешаванд. Танҳо бояд ба назар гирифт, ки баъзе меъёрҳо дар ҷараёни рушд нопақид мешаванд, дар ҳоле ки дигарон ба миён омада, тағир ёфта ва дигарон ба синфҳои муайян, гурӯҳҳо ё мақомот ворид гардида, ва он чун қоида, омили субъективиро таҷдид мекунад, ки дар натиҷаи он раванди ташаккул ва рушди ҷамъа пайдо мешавад.

Бешубҳа, ҳама равандҳои дар боло овардашуда аз ҷониби одамон ташаккул меёбанд, гарчанде ки баъзан ниёз ба онҳо дар заминаи зарурати воқеӣ ба вучуд меояд. Аслан ҳуқуқ нисбат ба дигар низомҳои меъёрӣ хеле дертар ба вучуд омадааст. Дар асоси таҳлили амалияи назариявӣ ва ҳуқуқӣ ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ҳуқуқ бар хилофи дигар меъёрҳо, ба таври дақиқ ва мушаххас муносибатҳои иқтисодӣ ва дигарро дар ҷомеа танзим менамояд.

Ҳуқуқ аз ҷониби давлат тасдиқ гардида, бидуни истисно ҳамчун танзимгари тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ амал мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар дигар давлатҳо, ба ҷои ҳокимияти ҷамъиятии кӯҳна, ҳокимияти навини оммавӣ ба фаъолият оғоз намуд. Манфиатҳои ҳокимияти оммавӣ бо манфиатҳои тамоми ҷомеа алақай мувофиқат намекарданд, онҳо аслан ба дастгоҳи махсус такарданд, ки барои истифодаи усулҳои маҷбурнамоӣ барои вайрон кардани меъёрҳои тасдиқшуда пешбинӣ шудааст.

Бояд қайд кард, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ дар сохтори худ бисёрҷанба мебошанд. Дар асл, бисёр меъёрҳо бисёртарафа ва воқеӣ мебошанд. Аз ҷиҳати назариявӣ, бо назардошти доираи васеи меъёрҳо ва қоидаҳои ҳуқуқӣ ва дигар қоидаҳо, хусусиятҳои дар боло зикршударо нодида гирифтани мумкин аст, ки ин амалан дар назария ва амалияи ҳар як давлат руҳ меҷаҳад.

Ҳангоми тасниф кардани меъёрҳои иҷтимоӣ назарияи давлат ва ҳуқуқ ба назар мегирад, ки ҳамаи ин меъёрҳо хусусияти техникаии иҷтимоӣ надоранд.

Бояд қайд кард, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ барои танзими муносибатҳои иҷтимоии мавҷуда заруранд. Аммо, агар мо диққати худро ба таҷрибаи ҳаёти қонунӣ ва эътибори қонунӣ равона созем, мебинем, ки ҷавоб ба ин савол хеле нофаҳмо аст. Барои ин, дар системаи меъёрҳои иҷтимоӣ моҳияти ҳадафи қонунро фаҳмидан лозим аст. Тавре ки шумо медонед, на танҳо олимони ҳуқуқшинос бо ин масъала машғуланд, балки ҷомеашиносон ва файласуфони донишманд низ ҳастанд.

Масалан, барои ҳамин, файласуф ва ҳуқуқшинос И.А. Илин қайд кардааст: «Қоидаҳои, ки муносибатҳои тарафайни байни одамонро муайян мекунад, мо меъёрҳои иҷтимоӣ меномем. Меъёрҳои иҷтимоӣ (яъне иҷтимоӣ) барои нигоҳ доштани ҳамзистии осоишта ва ҳамкориҳои одамон заруранд. Бо маҳдуд кардани даъвоҳои барҷастаи ҳар як шахс, онҳо тартиботи ҷамъиятиро барқарор менамоянд, сустанро аз зулми пурзӯр муҳофизат мекунад ва мардумро ба рафтори идрокна ва оромона водор мекунад[3]. Ба андешаи мо, И.А. Ильин таърифи меъёрҳои иҷтимоиро хеле бомуваффақият таҳия кард. Маҷмӯи меъёрҳои иҷтимоӣ ӯ ба ду гурӯҳи алоҳида тақсим мекунад: ӯ меъёрҳои ахлоқӣ ва диниро

ба гурӯҳи аввал ва ба гурӯҳи дуюм, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ мансуб донист. Вай қайд кард, ки талаботи адолат аз ҳарду намуди меъёрҳо бармеоянд, вале онҳоро бояд алоҳида баррасӣ кард [4, саҳ.217].

Н.И. Матузов ва А.В. Малко ба чунин навъҳои меъёрҳои иҷтимоӣ ишора мекунад: ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, эстетикӣ, мазҳабӣ, оилавӣ, корпоративӣ, меъёрҳои урфу одатҳо, анъанаҳо, таҷрибаҳои корӣ, ахлоқ, одоб, расму оинҳо. Дар айни замон, аз рӯи меъёрҳои иҷтимоӣ онҳо қоидаҳои объективии мавҷудияти муштараки инсон, инчунин нишондиҳандаҳои ҳудудҳои зарурӣ ва имконпазирро ифода мекунанд [6]. Дар навбати худ, В.В. Касьянов ва В.Н. Нечипуренко танзимкунандаи меъёрӣ ва ғайримаъёриро дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ фарқ мекунанд. Ба гурӯҳи аввали танзимкунанда онҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, динӣ, ҳуқуқӣ, техникӣ ва танзимкунанда, меъёрҳои гурӯҳӣ (корпоративӣ) ва урфу одатҳои кориро дохил намуданд. Ба гурӯҳи дуюм, ба ақидаи онҳо, урфу одатҳои ҳуқуқӣ, претседентҳо, таълимот дохил мешаванд [7, саҳ.144].

Дар асарҳои ҷомеашиносӣ таснифи меъёрҳои иҷтимоӣ мавҷуд аст, ки одатҳо, урфу одатҳо, анъанаҳо, меъёрҳои ахлоқӣ, меъёрҳои институтсионалӣ ва қонунҳоро дар бар мегиранд [8, саҳ 308]. Аз ин лиҳоз, метавон муқаррар кард, ки дар таснифи меъёрҳои иҷтимоӣ нигоҳҳои гуногун мавҷуданд. Дар байни онҳо, таснифоти ҳуқуқшиносӣ барои омӯзиши ҳозира муносиб аст. Мувофиқи он меъёрҳои иҷтимоӣ ба ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, динӣ, сиёсӣ, оддӣ, корпоративӣ ва ғайра тақсим карда мешаванд. Одатан моҳияти ҳуқуқ ҳамчун танзимгари иҷтимоӣ дар хусусиятҳои он ифода меёбад – масалан, хусусияти низомӣ, умумихатмӣ, итминони расмӣ ва робита бо давлат. Ғайр аз он, ҳуқуқ аз дигар меъёрҳои иҷтимоӣ дар доираи худ фарқ мекунад: ҳуқуқ соҳаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъиятиро ба монанди ҳокимияти давлатӣ ва маъмурият, адолат, волоияти ҳуқуқ, муносибатҳои меҳнатӣ ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсонро танзим мекунад.

Ҷомеаи муосир бо масоили ба ҳам пайвастанӣ соҳаҳои зикршудаи танзими анъанавӣ ҳуқуқӣ бо шаклҳои дигари танзим рӯбарӯ мебошад. Дар ин марҳила, аксар вақт ба ҷои меъёрҳои ҳуқуқӣ меъёрҳои корпоративӣ, оилавӣ ва ғайра истифода мешаванд, ки таърифи онҳо бояд дода шавад.

Ин ҷо, ҳамчун намуна, шумораи зиёди намунаҳо аз самтҳои гуногуни ҷаҳонӣ инсон хизмат карда метавонанд. Масалан, ҳоло як анъана шудааст, ки ҳангоми пайдо кардани қори нав аксар вақт одамон ба дӯстони худ муроҷиат мекунанд. Озмуни расмӣ барои шуғл бошад, ба онҳо афсонаи муайян ё расмиёти расмӣ бештар шабоҳат дорад, зеро аксарият аллакай медонанд, ки онҳо дар ҳама ҳолат шахси худро худро ба қор қабул мекунанд. Амалия нишон медиҳад, ки барои ҳалли бисёр мушкилоти рӯзмарраи худ, мардум бештар мустақилона амал нанамуда, балки тавассути «шиносҳо» амал менамоянд. Ҳамин тариқ, мушкилоти асосӣ муносибати мардум ба қонун ва дар маҷмӯъ бо ҳуқуқ, ё ба ибораи дигар, масъала аз маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии аҳоли иборат аст. Натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологии солҳои охир нишон медиҳанд, ки дар фаҳмиши шахрвандон адолат ҳамчун дастури рушди иҷтимоӣ аз ҳуқуқ бартарӣ дорад. Аз ҷумла, гузоришҳои натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳи «конститутсия» ҳеҷ гоҳ зикр нашудааст ва истилоҳи «ҳуқуқ» танҳо дар доираи «ҳуқуқҳои инсон», «ҳуқуқҳои баробар барои ҳама» истифода мешавад [10, саҳ.6].

Маълумотҳои дигари таҳқиқот, инчунин аз ҷонибдорӣ нанамудани шахрвандон принципҳои ҳуқуқии волоияти қонун ва ҳаёти ҷамъа шаҳодат медиҳанд. Суботи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳатто бар зарари волоияти ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандӣ, пеш аз ҳама насли қалонсол саҳмгузор мебошад. Аммо, ҷавон кӯшиши риояи принципҳои қонунро надошта, балки дар доираи «бепарвой» маҳдуд мегарданд [11, саҳ.29]. Вобаста ба ин, мо мушоҳида менамоем, ки мутаассифона, ҳуқуқ ҳамчун танзимгари асосии муносибатҳои ҷамъиятӣ пазирой намегардад. Аз ин рӯ, аксар вақт одамон ба меъёрҳои дигари иҷтимоӣ дар ҳаёти худ муроҷиат мекунанд, сарфи назар аз он, ки ин муносибатҳо ба таври анъанавӣ

танҳо тавассути ҳуқуқ танзим гардида буданд. Раҳой аз вазъи мазкур, албатта дар ҳалли илмии ин масъалаҳо ниҳон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Нерсисянц В.С. Право и закон. М., 1983. – С. 5.
2. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. М., 2002. – С. 157.
3. Ильин И. А. Собрание сочинений: в 10 тт. /сост., вступ. ст. и коммент. Ю.Т. Лисицы. – М.: Русская Книга, 1993 - 1999. Т.4: [Понятия права и силы; Общее учение о праве и государстве; О сущности правосознания; О монархии и республике; Из лекций «Понятия монархии и республики»]. – М.: Русская книга, 1994. – 624 с. – URL: <http://www.nasledie-ijjina.srcc.msu.ru/> (дата обращения 16.06.2014).
4. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учеб. – М.: Юристъ, 2009. – С. 217.
5. Касьянов В. В., Нечипуренко В. Н. Социология права. – Ростов н/Д.: Феникс, 2001. – 480 с. – URL: <http://yourlib.net/content/view/10092/115/> (дата обращения 16.06.2014).
6. Захаров М.А. Социология: курс лекций. – Смоленск: СмолГУ, 2007. – 168 с. – URL: <http://socioline.ru/pages/ma-zaharov-sotsiologiya-kurs-lektsij> (дата обращения 18.06.2014).
7. Матузов Н. И. Право в системе социальных норм // Правоведение. – 1996. – № 2. – С. 144– 157; Малько А. В., Нырков В. В., Шундилов К. В. Теория государства и права. Элементарный курс: учеб. пособие. – М.: КНОРУС, 2009. – 240 с.
8. Боброва Н. А. Российский парламентаризм и перспективы его развития // Современные проблемы конституционного и муниципального строительства: опыт России и зарубежных стран: материалы международной научной конференции / Юридический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова; отв. ред. С. А. Авакьян. – М.: Изд. дом РоЛиКС, 2010. – С. 308.
9. О чем мечтают россияне (Размышления социологов): аналитический доклад / Институт социологии РАН. – М., 2012. – URL:http://www.isras.ru/analytical_report_o_chem_mechtayut_rossiyane.html/ (дата обращения 19.06.2014).
10. Барциц И. Н. Доктрина конституционного патриотизма: европейский вызов и российская перспектива (к 20-летию Конституции Российской Федерации) // Государство и право. – 2014. – № 1. – С. 6.
11. Лафитский В. И. Воскресение права. – Часть первая. Дни созидания. – М., 2007. – С. 206.
14. Цит. по: Ильин И. А. Наши задачи. – Волгоград, 1997. – С. 29.

УДК 343.1

Шарипов Т.Ш., Қудратов Н.А.

ТАВСИФИ ҲУҚУҚИ-ЧИНОЯТИИ НИШОНАҲОИ ОБЪЕКТИВИИ ХИЁНАТ БА ДАВЛАТ

Дар мақола нишонаҳои объективии хиёнат ба давлат таҳқиқ шудааст. Моҳият ва мафҳуми соҳибхитиёрӣ, дахлнопазирии арзӣ, иқтидори мудофиавӣ ва амнияти беруна ҳамчун объекти бевоситаи хиёнат шарҳ дода шудааст. Ғайр аз он, кирдорҳои, ки тарафи объективии хиёнатро ташкил медиҳанд, аз қабилҳои ҳосусӣ, додани сирри давлатӣ, кӯмаки дигар ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё намояндагони онҳо омӯхта шуданд.

Калидвожаҳо: ҳосусӣ; хиёнат; давлат; додан; махфӣ; соҳибхитиёрӣ; амнияти беруна; қаламрав.

Шарипов Т.Ш., Кудратов Н.А.

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЪЕКТИВНЫХ ПРИЗНАКОВ ИЗМЕНЫ ГОСУДАРСТВА

В статье рассмотрено объективные признаки измены государства. Раскрыто сущность и понятие суверенитета, территориальной неприкосновенности, обороноспособности и внешней безопасности как непосредственного объекта государственной измены. Кроме того, были изучены деяний составляющие объективной стороны государственной измены, такие как шпионаж, выдача государственной тайны, иное оказание помощи иностранному государству, иностранной организации или их представителям.

Ключевые слова: шпионаж; измена; государства; выдача; тайна; суверенитет; внешняя безопасность; территория.

Sharipov T.Sh., Kudratov N.A.

CRIMINAL LEGAL CHARACTERISTICS OF OBJECTIVE SIGNS OF A CHANGE OF THE STATE

The article examines the objective signs of treason against the state. The essence and concept of sovereignty, territorial inviolability, defense capability and external security as a direct object of high treason are revealed. In addition, the acts of the components of the objective side of high treason, such as espionage, issuance of state secrets, other assistance to a foreign state, foreign organization or their representatives, were studied.

Key words: espionage; treason; states; issue; secret; sovereignty; external security; territory.

Ҳар киро меҳри Ватан дар дил набошад, кофар аст.
(Маликушшуаро Баҳор)

Масъалаи таъмини амнияти давлат дар ҳама давру замон яке аз масъалаҳои муҳим буд ва хоҳад монд. Чи тавре ки К. Маркс навишта буд, «амният мафҳуми олии иҷтимоии ҷомеаи шахрвандӣ аст» [12]. Дар айни замон, мафҳуми "амнияти давлатӣ" ё "амнияти миллии давлат" яке масъалаҳои ҳам актуалӣ ва ҳам баҳснок мебошад. Ин ҳолат бо он алоқаманд аст, ки мазмун ва мундариҷаи ин истилоҳ хеле васеъ буда, ба ақидаи бештари муҳаққиқон, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатиро фаро мегирад. Ин паҳлуҳои ҳаёти ҷамъиятиву давлатӣ дар умум манфиатҳои миллиро ташкил медиҳанд. Манфиатҳои миллий - маҷмӯи эҳтиёҷоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва эҳтиёҷоти дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз амалишавии онҳо қобилияти давлат дар таъмини ҳифзи ҳуқуқҳои конститусионии инсон ва шахрванд, арзишҳои ҷамъият ва ниҳодҳои асоси давлатдорӣ вобаста мебошад.

Амнияти миллий аз истилоҳоти амният ва миллий иборат аст. Мафҳуми муҳолифи ин ибораи таркибӣ далолат бар он дорад, ки дар муқобили мафҳуми амнияти миллий мафҳуми амнияти ҷаҳонӣ вучуд дорад. Аммо, мафҳуми амнияти миллий барои ҳар як давлат аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ба ибораи дигар, давлатҳо метавонанд танҳо дар бораи амнияти ҷаҳонӣ нигарон бошанд, агар онҳо аввал амнияти дохилӣ ва миллии худро таъмин карда бошанд ва омилҳои, ки ба амнияти ҷаҳонӣ ҳалал мерасонанд, метавонанд ба амнияти миллии онҳо таъсири манфӣ расонанд.

Сиёсати амнияти миллий сиёсате мебошад, ки давлатҳо ҳимоя ва тавсеаи арзишҳои ҳаётан муҳими миллиро аз таҳдидҳои душманони воқеӣ ё эҳтимоли пеш мебаранд. Ихтилофи манфиатҳои байни давлатҳо ва нобаробарии қудрати ҳарбии онҳо аз ҷиҳати

имкониятҳои моддӣ ва маънавӣ барои рақобат байни онҳо замина фароҳам меоранд ва ҳар як давлат барои ба даст овардани қудрати бештар талош мекунад. Бо ин мақсад, ҳар як давлат мекушад, ки бо ҳар роҳу воситае аз иттилооте, ки давлати рақиб дорад, огоҳ шавад ва дар асоси ин иттилоот барномаҳои амнияти миллии худро омода кунад. Дар робита ба ин, давлат бо он шахсоне қор мегирад, ки маълумотро аз шахсоне, ки сирри давлатиро медонанд, мегиранд, ин гуна одамонро аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва сиёсӣ ҷосус ва хиёнатқор меноманд.

Аммо, бинобар пешрафте, ки технология дар ҷомеаи инсонӣ дар даҳсолаҳои охир ба даст овардааст, имкон дод, ки бидуни ниёз ба аудиторияи инсон маълумот ба даст оварда шавад ва ҷосусон метавонанд маълумоти заруриро тавассути пайгирии электроники компютерҳое, ки дорои иттилоот мебошанд, ба даст оранд. Аҷнаби маъмул, омӯзиши маълумоти ҳассос одатан шунавандагони инсониро талаб мекунад, ки онҳо ба давлати соҳиби иттилоот тобеъ мебошанд. Барои ба даст овардани иттилоот, ҷосусон бо истифода аз найрангҳои мухталиф шахсияти дорои маълумотро (агентҳо) ба даст меоранд ва дар ниҳоят аз онҳо тавассути васоили мухталиф, аз ҷумла ришва ва таҳдид, ё бо истифода аз бесалоҳиятӣ, соддагӣ ва бепарвой иттилоот мегиранд. Чунин агентҳоро хоин меноманд, агар онҳо қасдан ба кишвари худ ба хориҷиён маълумоти дорои сирри давлатиро диҳанд ё ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё ба намоёндагони онҳо расонидани дигар хел ёриро анҷом диҳанд.

Хиёнат кайҳо истилоҳи қонунист ва ба як ҷузъи ногузири инсон табдил ёфтааст. Хиёнат ба давлат намуди классикии ҷиноятҳо ба муобили давлат буда, ҳамқадми пайдоиши давлат мебошад. Ҳамчун мафҳуми ҳуқуқӣ, он дар тӯли ҳазорсолаи гузашта тадриҷан баррасӣ мешуд ва онро ҳамчун хиёнат ба соҳибхитиёрӣ аз ҷониби шахсе, ки ба ӯ содиқ будан лозим аст, маънидод кардан мумкин аст. Ин хиёнат метавонад тавассути хиёнат ё кӯшиши зарар расонидан ба ҳоким (ва дар маҷмӯъ ба оилаи ӯ) руҳ диҳад. Хиёнат ба давлат, ҳоким, пинҳон кардани ҷосусон, кӯмак ба душманон, гузаштан ба тарафи душман, яъне хиёнат - ин ҳама падидаҳо дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ҷой доштанд ва ҳамеша ба ҷиноятҳои вазнинтарин бар зидди амнияти давлат мансуб мешуданд.

Дар низоми ҳуқуқи зардушт ва ислом хиёнат ба давлат (ё хиёнат) ҳамчун гуноҳи азим тавсиф карда мешуд. Дар ояти 27-и сураи 8 - Ал-Анфол (ғаниматҳо) омадааст: «Эй қасоне, ки имон овардаед, ба Худо ва Паёмбар хиёнат накунед ва қасдан ба амволи ба шумо супоридашуда даст назанед, яъне ба амонат набояд хиёнат кард [8]. Ҳатто қуфрро бо хиёнат баробар кардаанд. Дар теологияи масеҳӣ ва тафаккури сиёсии Ғарб то замони маърифатпарастӣ хиёнат ва қуфр ҳаммаъно дониста мешуд, зеро онҳо ҳам давлат ва ҳам иродаи Худоро зерӣ шубҳа мегузоштанд. Хиёнат, ғаддорӣ ва хоинӣ ҳамеша бадтарин, разилтарин ва авфнашавандаи рафтори инсон буданд ва боқӣ мондаанд, ки нафрат ва бадбиниро нисбати гунаҳгор бавучуд меоваранд [7].

Бо ҳамроҳ шудани қаламрави Тоҷикистони кунунӣ бо Русияи подшоҳӣ дар соли 1867 ва баъдан - ба ҳайтаи ИҶШС ворид шудани Тоҷикистон соли 1924, санадҳои меъёрии онҳо дар ин қаламрав татбиқ мешуданд ва ҷавобгарии ҷиноятӣ барои хиёнат ба давлат бевосита дар сатҳи қонунгузорӣ муқаррар шуда буд. Хиёнат ба давлат ҳамчун ҷиноят дар Конститутсияҳои ИҶШС соли 1936 (моддаи 133) ва ҚШС Тоҷикистон соли 1937 (моддаи 120) ва 1978 (моддаи 60) зикр шуда буд. Мувофиқи ин санадҳо, хиёнат ба Ватанро ҳамчун вайрон кардани қасам, гузаштан ба тарафи душман, расонидани зарар ба иқтисоди ҳарбии давлат меҳисобиданд ва барои он ҷазои аз ҳама вазнинтар дода мешуд.

Ба маънои имрӯз, хиёнат ва махсусан хиёнат ба ватан, ки мавзӯи ин тадқиқот аст, маънои дигар ва васеътар пайдо кард. Бевафой ва хиёнат ба Ватан аз ҷиҳати маънавӣ мазаммат ва аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ва сиёсӣ ҷазо дорад.

Моҳияти хиёнат ба давлат дар вайронкунии моддаи 43 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1998) ифода мегардад. Зеро дар моддаи мазкур қайд гардидааст, ки ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиатҳои давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди муҳофизат

он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст. Фаъолияти душманонаи шаҳрванди Тоҷикистон бар зарари соҳибхитёрӣ, дахлнопазирии арзӣ, иқтидори мудофиавӣ ё амнияти берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон хиёнат ба Ватани худ ва давлати ӯст.

Хиёнат ба давлат ба фаҳмиши умумӣ, ба гуфтаи А.Э. Беляева, - "ин аз ҷониби шаҳрванди давлат вайрон намудани садоқат ва вафодорӣ да давлати худ тавассути иштирок дар амалиётҳои душманонаи зидди кишвари худ дар якҷоягӣ бо нерӯҳои беруна мебошад» [6].

Мафҳуми хиёнат ба давлат дар м. 305 КЧ ҚТ муқаррар шудааст. Зери мафҳуми хиёнат ба давлат, ҷосусӣ, додани сирри давлатӣ, ё расонидани дигар хел ёрӣ ба давлати хоричӣ, ташкилоти хоричӣ ё ба намояндагони онҳо дар фаъолияти душманонашон ба зарари истиқлолият, дахлнопазирии арзӣ, иқтидори мудофиавӣ ва ё амнияти берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон содир шудааст, фаҳмида мешавад.

Объекти ҷиноят гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи ҳифзи истиқлолияти давлатӣ, дахлнопазирии арзӣ, иқтидори мудофиавӣ ё амнияти берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Диспозитсияи ҷинояти мазкур хусусияти бланкетӣ-ҳаволақунанда дошта, барои муайян намудани мазмуни баъзе категорияҳо ба КЧ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мурочиат намудан зарур аст.

Аксари муҳаққиқон яқдилона тасдиқ мекунад, ки объекти хиёнат ба давлат амнияти берунии давлат мебошад, ки маънои ҳимояи давлат ва сохти иҷтимоии давлатро аз таҳдидҳои беруна дорад. Қисми таркибии амнияти беруна инҳоянд: а) соҳибхитёрӣ; б) дахлнопазирии ҳудудӣ; в) қобилияти мудофиавӣ [13]. А. Скаков ба ин унсурҳои ягонагии давлатро низ дохил менамояд [15].

Қайд намудан зарур аст, ки доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ чунин ақидаеро пешбинӣ менамояд, ки хиёнат ба давлат на танҳо амнияти берунӣ, балки амнияти дохилии давлатро низ вайрон мекунад. Масалан, А. Игнатов ва П.С. Матишевский чунин мешуморанд, ки объекти бевоситаи хиёнат ба давлат аз ду сатҳтасвият шудааст: амнияти беруна (соҳибхитёрӣ, дахлнопазирии ҳудуд ва иқтидори мудофиавии давлат) ва амнияти дохилӣ (низоми ҷораҳое, ки ба ҳифзи манфиатҳои давлат дар соҳаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодӣ нигаронида шудаанд) [3].

Чунин ақидаронӣ тарҷеҳоти (бартарии) худро дорад, зеро аз арзишҳои зикршуда, маҳз категорияи "соҳибхитёрӣ" ба асосҳои сохти конституционӣ таалуқ дорад ва бо таҷовуз ба ин категория ҷинояткор амнияти дохилӣ ва хоричии кишварро вайрон мекунад.

Соҳибхитёрӣ (Souveränität – олмонӣ ё souveraineté [16] - фаронсавӣ - ҳокимияти олий, сарварӣ, ҳукмронӣ [2]) ин истиқлолияти давлат дар қорҳои берунӣ ва бартарии ҳокимияти давлатӣ дар қорҳои дохилӣ мебошад [14].

Ҳифзи истиқлолияти давлатӣ вазифаи аваллиндараҷаи ҳам давлат ва ҳам шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Истиқлолияти давлатӣ категорияи сиёсӣ-ҳуқуқӣ буда, мафҳуми он дар сатҳи қонунгузорӣ дода нашудааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ бахшида ба 10-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолиятро чунин шарҳ дода буданд: "Истиқлолият волотарин ва пуарарзиштарин дастоварди давлату давлатдорӣ тоҷикон дар асри бистум аст, ки нахуст дар заминаи давлатҳои навтаъсиси Иттиҳоди Шӯравӣ арзи ҳастӣ намуда, бо вучуди баъзе беадолатиҳои марзӣю ҷуғрофӣ, ҳамчун шакли давлатдорӣ мутамаддину пешрафта ташаккул ёфт, сабзид ва ба камол расид. Истиқлолият шиносномаи ҳастии давлати комилҳуқуқ ва соҳибхитёрӣ тоҷикон дар ҷомеаи ҷаҳонист, ки низомии давлатдорӣ, сиёсати дохилию хоричӣ, сиёсати иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии хешро мустақилона пеш мебарад. Истиқлолият рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандорӣ миллати сарбаланду мутамаддини тоҷик аст, ки номаи тақдирашро бо дасти хеш навишта, роҳу равиши хоса ва мақому мавқеи муносиберо дар ҷомеаи ҷаҳонӣ пайдо карда, набзи давлату миллати моро бо набзи сайёра ҳамсадо месозад".

Истилоҳи иқтиқлолият аввалин маротиба баъд аз ба даст овардани иқтисолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар “Эъломияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон” истифода бурда шуд. Мувофиқи банди 1 Эъломияи мазкур истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ягонагӣ ва ҳукмравоии ҳокимияти давлатӣ дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соҳибхитиёрии он дар муносибатҳои хориҷӣ ифода меёбад.

Вобаста ба моддаи 305 КҶ ҚТ истилоҳи “истіқлолият” дарбаргирандаи ҳамаи он институтҳои, ки ба сохтори асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мебошанд, ба монанди шакл ва моҳияти давлат; рамзҳои давлатӣ; арзиши олий эътироф шудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва дахлнопазирии ҳуқуқҳои фитрии он; соҳибхитиёрии халқ ва шаклҳои он; тақсимнашаванда ва дахлнопазир будани марзи давлатӣ, соҳибхитиёрӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистон; дар асоси равияҳои гуногуни сиёсату мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъиятӣ; дар таъзияи он амалӣ гаштани ҳокимияти давлатӣ; эътибории олии ҳуқуқӣ ва мустақиман амал намудани Конституцияи Тоҷикистон; Қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил кардани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст; сиёсати сулҳҷӯнаи хориҷии Тоҷикистон; асоси иқтисодии Тоҷикистонро ташкил кардани гуногуншаклии моликият, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият дар шакл ва мазмуни олии ҳуқуқӣ, мебошад.

Муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо дахлнопазирии арзӣ алоқаманданд ва таҳти ҳифзи м. 305 КҶ ҚТ қарор гирифтаанд, метавонанд ҳангоми ҷосусӣ, додани сирри давлатӣ, ё расонидани дигар хел ёрӣ ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё ба намояндагони онҳо мавриди таъовуз қарор гиранд. Дахлнопазирии арзӣ маънои дахлнопазирии ҳудуди Тоҷикистон ва яқлухтии ҷамъиятро (ягонагии халқ) дар назар дорад. Мувофиқи моддаи 7 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳудуди Тоҷикистон тақсимнашаванда ва дахлнопазир мебошад.

Аз нигоҳи ҳуқуқи ҷиноятӣ Б.М. Клименко зери мафҳуми тамомияти арзӣ манъи маҷбурии ба қисмҳо ҷудокунии ҳудуди ягон давлат ё ғасб ва истилоӣ (гирифтани) қисми ҳудуди давлат мефаҳмад [4].

Д.А. Ковачев қайд менамояд, ки тамомияти арзӣ ин пойдории (мустаҳкамӣ) ҳудуди давлат ва яқлухтии (ягонагии) ҷамъият, ки дар ин ҳудуд истиқомат мекунанд, мебошад [5].

Ҳамин тавр, дахлнопазирии ҳудуди давлат яке аз унсурҳои асосии беҳатарии давлат буда, ҳифз ва таъмини онҳо яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат мебошад. Дахлнопазирии арзии давлат дар ягонагӣ, вайроннашавандагӣ, тақсимнашавандагӣ, пойдорӣ ва муътадилии ҳудуд, ки истиқлолияти давлат ба он паҳн мегардад ва ягонагии халқи он, ифода мегардад. Унсурҳои зикршуда хусусиятҳои сифатии давлат мебошанд.

Иқтидори мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз объектҳои, ки таҳти ҳифзи м. 305 КҶ ҚТ мебошад, мафҳуми баҳододашаванда мебошад. Мафҳуми иқтидори мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мафҳуми мудофия вобастагӣ дошта, он ҳамчун системаи тадбирҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳарбӣ, ҳуқуқӣ, экологӣ ва ғайра мебошад, ки таъмини мустақилият, яқпорчагӣ ва дахлнопазирии ҳудуди ҷумҳурӣ, ҳимояи манфиатҳои давлат ва ҳаёти осоиштаи аҳоли аз он вобаста аст.

Мафҳуми амнияти берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки КҶ ҚТ дар м. 305 онро ҳифз менамояд, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” аз 28 июни соли 2011 таҳти №721 дода шудааст. Мувофиқи он амнияти берунӣ ин ҳолати муҳофизатии манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҳдидҳои, ки аз ҷониби давлатҳо, ташкилотҳо ва шаҳрвандони хориҷӣ бармеоянд, мебошад. Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудани шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки муқобили давлат фаъолияти харобкорона бурда, зидди соҳибхитиёрӣ, тамомияти арзии мамлакат, ягонагии халқи он, ризоияти ҷомеа ва суботи сиёсӣ дар мамлакат ошкоро баромад мекунанд, роҳ дода намешавад. Шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳузур дошта, ба чунин

баромадҳои ошкоро роҳ медиҳанд, аз ҳудуди мамлакат бароварда шуда, ба ҷавобгарии ҷинойти тибқи КҶ ҚТ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон кашида мешаванд [9].

Предмети ҷинойтро сирри давлатӣ ташкил медиҳад. Мафҳуми сирри давлатӣ дар Қонуни ҚТ “Дар бораи сирри давлатӣ” аз 26 июли соли 2014 таҳти №1095 муқаррар шудааст. Мувофиқи он сирри давлатӣ ин маълумоти аз тарафи давлат хифзшаванда, ки паҳн намудани онҳо аз ҷониби давлат бо мақсади амалигардонии фаъолияти самараноки ҷарбӣ, иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ, иқтисодии хоричӣ, сиёсии хоричӣ, разведкавӣ, зиддиразведкавӣ, оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва дигар фаъолияти ба меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолифатнадошта маҳдуд карда шуда, ифшо ё гум кардани онҳо ба амнияти миллӣ ва иқтисодии мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарар мерасонад ё расонида метавонад, мебошад.

Сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳомилҳои маълумоти дорони сирри давлатӣ моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Мансуб донишмандони маълумот ба сирри давлатӣ аз ҷониби роҳбарони мақомоти давлатӣ мутобиқи Номгуӣи шахсони мансабдори мақомоти давлатӣ, ки ваколати ба сирри давлатӣ мансуб донишмандони маълумотро доранд, амалӣ мегардад. Мансуб донишмандони маълумот ба сирри давлатӣ мувофиқи мансубияти соҳавӣ, идоравӣ ё барномавӣ мақсаднокони онҳо амалӣ карда мешавад. Мақомоти давлатӣ, ки ба роҳбарони онҳо ваколати ба сирри давлатӣ мансуб донишмандони маълумот дода шудааст, дар асоси Қонуни соҳавӣ бо тартиби муайяннамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон номгуӣи соҳавии маълумотро, ки бояд махфигардонӣ шаванд, таҳия менамоянд. Ба ин номгуӣ маълумоте, ки мақомоти зикршуда ваколати ихтиёрдори онҳоро доранд, дохил карда шуда, дараҷаи махфияти онҳо муқаррар мегардад [11]. Дар доираи барномаҳои мақсаднок оид ба коркард ва азнавкунии намунаҳои аслиҳа ва техникаи ҷарбӣ, корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ бо қарори фармоишгарони намунаҳо ва корҳои зикргардида метавонанд номгуӣи алоҳидаи маълумот, ки бояд махфигардонӣ шаванд, таҳия карда шаванд [1]. Ин номгуӣро роҳбарони мақомоти дахлдори давлатӣ тасдиқ менамоянд. Мақсаднокони махфигардонии чунин номгуӣ аз рӯи мӯҳтавои онҳо бояд муайян карда шаванд.

Ҳамаи маълумотҳои, ки ба сирри давлатӣ дохиланд ба соҳаҳои зерин мансубанд:

- а) дар соҳаи ҷарбӣ;
- б) дар соҳаи вазъияти фавқуллода ва мудофиаи граждани;
- в) дар соҳаи омодагӣ ба сафарбарӣ ва сафарбарӣ;
- г) дар соҳаи иқтисод, молия, саноат, илм ва техника;
- д) дар соҳаи сиёсии хоричӣ ва иқтисодии хоричӣ;
- е) дар соҳаи фаъолияти разведкавӣ, зиддиразведкавӣ; оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва дигар фаъолият, ки ба сирри давлатӣ мансубанд.

Тарафи объективии ҷинойт дар кирдорҳои зерин ифода мегардад:

- а) ҷосусӣ;
- б) додани сирри давлатӣ ба давлати хоричӣ, ташкилоти хоричӣ ё ба намояндагони онҳо;
- в) расонидани дигар хел ёрӣ ба давлати хоричӣ, ташкилоти хоричӣ ё ба намояндагони онҳо.

Мафҳуми ҷосусӣ дар моддаи 308 КҶ ҚТ дода шудааст, ки мувофиқи он супоридани маълумотҳои дорони сирри давлатӣ ба давлати хоричӣ, ташкилотҳои хоричӣ ё намояндагони онҳо, инчунин ҷамъоварӣ, тасарруф кардан ё нигоҳдоштани чунин маълумотҳо бо мақсади супоридан ба онҳо ҳамчунин супоридан ё ҷамъовариҳои дигар маълумотҳо мутобиқи супориши кашфи (разведка) хоричӣ барои истифода бурдани онҳо ҳамчун ҷосусӣ эътироф карда мешавад.

Чосусӣ дар навбати худ аз ҳаракатҳои зерин иборат мебошад:

а) супоридани маълумотҳои дорои сирри давлатӣ ё дигар маълумотҳо. Супоридан ин ҳаракате мебошад, ки дар ғайриқонунӣ ба ихтиёри давлати хориҷӣ, ташкилотҳои хориҷӣ ё намояндагони онҳо гузоштани маълумотҳо, ки предмети ҷосусиро ташкил медиҳанд, ифода мегардад [10].

б) ҷамъоварии маълумотҳои дорои сирри давлатӣ ё дигар маълумотҳо. Ҷамъоварӣ чунин ҳаракате мебошад, ки аз пайдо кардан (ёфтани) ва ба даст овардани маълумотҳо, ки предмети ҷосусиро ташкил медиҳанд, ифода мегардад.

в) тасарруф кардани маълумотҳои дорои сирри давлатӣ ё дигар маълумотҳо. Таҳти мафҳуми тасарруф дар моддаҳои КҶ ҚТ ғайриқонунӣ, боғараз, ройгон гирифтани ва (ё) ситонидани молу мулки ғайр ба ғоидаи гунаҳгор ё дигар шахсон дар назар дошта шудааст.

г) ниғаҳдоштани маълумотҳои дорои сирри давлатӣ ё дигар маълумотҳо. Ниғаҳдоштан, яъне ғайриқонунӣ соҳибӣ кардани маълумотҳо, ки предмети ҷосусиро ташкил медиҳанд ё пинҳон кардани ин маълумотҳо дар ҷойҳои махсус (биноҳо, компютерҳо, дискҳо ва ғ.) мебошад [17].

Ҷамъоварӣ, тасарруф кардан ё ниғаҳдоштани маълумотҳо, ки предмети ҷосусиро ташкил медиҳанд, танҳо ҳамоно вақт таркиби ин ҷиноятро ташкил медиҳанд, ки агар ин кирдорҳо бо мақсади минбаъд супоридани ин маълумотҳо ба давлати хориҷӣ, ташкилотҳои хориҷӣ ё намояндагони онҳо содир шуда бошанд. Бо дигар мақсад ҷамъоварӣ, тасарруф кардан ё ниғаҳдоштани ин маълумотҳо таркиби ин ҷиноятро ташкил намедиҳад. Масалан, ҷамъоварӣ, тасарруф кардан ё ниғаҳдоштани ин маълумотҳо бо мақсадҳои шахсӣ.

Расонидани дигар хел ёрӣ ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё ба намояндагони онҳо дар фаъолияти душманонашон дар намуди ёрӣ расонидан барои гузаронидани ҳамагуна фаъолияти душманона бар зидди Ҷумҳурии Тоҷикистон зоҳир мегардад. Ба монанди, ғайриқонунӣ додани руҳсат ба маълумоти дорои сирри давлатӣ, расонидани ёрӣ ҷиҳати аз сарҳади Тоҷикистон гузаронидани ҳуҷҷатҳои дорои сирри давлатӣ, даҳолат кардан ба таъмини муҷаҳҳазгардонӣ ва омодагии ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қўшунҳо ва воҳидҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва монанди инҳо, агар дар заминаи ин ёрӣ ба истиклолият, дахлнопазирии арзӣ, иқтидори мудофиавӣ ва ё амнияти берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарар расонида шуда бошад.

Ҳангоми хиёнат ба давлат кирдори ҷинояткорона бояд ба манфиати давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё ба намояндагони онҳо, ки онҳо ҳамчун гирандаи маълумот ном бурда мешаванд, равона шуда бошад.

Давлати хориҷӣ ин ташкилоти сиёсӣ-ҳуқуқии ҷамъияти муайян мебошад, ки бо шакли дахлдори идоракунии ба худ хос амал мекунад.

Ташкилоти хориҷӣ шахси ҳуқуқие мебошад, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ё аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ таъсис дода шудаанд. Яке аз намудҳои ташкилотҳои хориҷӣ ин ташкилотҳои байналмилалӣ мебошад. Ташкилотҳои байналмилалӣ – иттиҳодияҳои доимии хусусияти байнихукуматӣ ва ғайрихукуматӣ дошта мебошанд, ки дар асоси созишномаи байналмилалӣ (оиннома, статут, хартия, санади таъсис) таъсис ёфтаанд. Мисоли ин ташкилотҳо шуда метавонанд: ташкилоти умумиҷаҳонии гумрукӣ, ташкилотҳои таъсисдодаи СММ, САҶА, Фонди Сорос, Намояндагии Иттиҳоди Аврупо дар Тоҷикистон, Freedom House ва монанди инҳо.

Чунин ташкилотҳоро, ки бо мақсади ҳифзи асосҳои сохтори конституционӣ, ахлоқ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии дигар шахсон ба истиклолият, дахлнопазирии арзӣ, иқтидори мудофиавӣ ва ё амнияти берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиботи ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли таҳдид ва зарар мерасонанд, ташкилотҳои номатлуб ном мебаранд. Дар бешатри давлатҳои тавассути қонунгузорӣ номгуӣ ин ташкилотҳо ва фондҳо муайян ва фаъолиятшон манъ карда шудааст. Масалан, дар Федератсияи Россия тавассути қонуни алоҳида фаъолияти Фонди Чарлз Стюарт Мотта, Маркази демократии Шарқӣ-Аврупоӣ,

Фонди «Таълимот барои демократия», Конгресси умумичахонии украинҳо, Фонди Сорос ва ғайраҳо ҳамчун ташкилотҳои номатлуб манъ карда шудааст.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳои динӣ, ташкилотҳои ғайритиҷоратии давлатҳои хориҷӣ ва воҳидҳои дигари таркибии онҳо, ки ҳамчун фаъолияти экстремистӣ ҳисоб меёбад, мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ манъ аст. Манъи фаъолияти ташкилотҳои хориҷӣ боис мегардад ба:

а) барҳам додани аккредитатсия ва бақайдгирии давлатӣ мувофиқи тартиби муқарраргардидаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

б) манъи истиқомати шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ба сифати намоёндагон ва аъзоёни чунин ташкилотҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

в) манъи ҳама гуна фаъолияти хоҷагидорӣ ва намудҳои дигари он дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

г) манъи чопи ҳама гуна маводҳо аз номи ташкилотҳои манъкардашуда ба воситаи ахбори омма;

д) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манъи паҳн гаштани маводҳои ташкилотҳои манъкардашуда ва ҳамчунин дигар ҳуҷжатҳои иттилоотӣ, ки маводҳои ин ташкилотҳоро доранд;

е) манъи гузаронидани ҳама гуна намоишҳои оммавӣ ва чорабиниҳои кушода ва ҳамчунин иштирок дар намоишҳои оммавӣ ва чорабиниҳои кушода ба сифати намоёндаи ташкилоти манъкардашуда (ё намоёндаи расмӣ он);

ж) манъи созмон додани ташкилоти вориси ҳуқуқ дар ҳама гуна шаклҳои ҳуқуқии он ташкилот;

з) экстремистии шахсоне, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, ки аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқи дигар давлатҳо ба экстремизм гунаҳкор дониста шудаанд дар он ҳолате, ки агар ин мақомот далелҳои гунаҳкор будани он шахсонро пешниҳод кунанд.

Баъди ба ҳукми қонун даромадани қарори суд оиди манъи фаъолияти ташкилотҳои ғайридавлатию ғайритиҷоратии хориҷӣ мақомоти давлатии ваколатдори Ҷумҳурии Тоҷикистон ӯҳдадор аст дар мӯҳлати даҳ рӯз намоёндагии дипломатӣ ё консулгарии ҳамон давлати хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди манъи фаъолияти ин ташкилот, сабабҳои манъ кардан ва ҳамчунин оиди оқибатҳои он, ки бо манъи фаъолияти он ташкилотҳо алоқаманд аст, хабар дода мешавад.

Намоёндагони давлати хориҷӣ ё ташкилотҳои хориҷӣ шахсоне мебошанд, ки бо супориши ин давлатҳо ё ташкилотҳо шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои хиёнат ба давлат ҷалб кардаанд.

Таркиби ҷиноят расмӣ буда он лаҳзаи ҷосусӣ, додани сирри давлатӣ, ё расонидани дигар хел ёрӣ ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё ба намоёндагони онҳо, новобаста ба оқибати бавучудомада хотимаёфта дониста мешавад.

АДАБИЁТ

1. Kudratov, N. Features of subjective attributes of state treason: Criminal law and psychological analysis / N. Kudratov // Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – Vol. 12. – No 2. – P. 2865. – DOI 10.5373/JARDCS/V12I2/S20201353.
2. souveraineté // Большой французско-русский словарь АБВУ Lingvo / Главный редактор М.Н. Сизых. - М.: АБИ Пресс, 2010.
3. Игнатъев А. Статьи 275 и 276 УК РФ нуждаются в совершенствовании // Уголовное право. - 2002. - № 1. - С. 16-17.
4. Клименко Б.М. Государственная территория. - М.: Международные отношения, 1974. - С. 38.

5. Ковачев Д.А. Федерация в зарубежных странах: актуальный опыт / Договорные принципы и формы федеративных отношений. - М., 1999. - С. 141.
6. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Отв. ред. Радченко В.И. - М.: Вердикт, 1996. - С. 481
7. Кудратов Н.А. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства. Учебное пособие. - Душанбе, 2019. - С. 55.
8. Кудратов Н.А. Формирование и развитие категории "государственные преступления" на территории Таджикистана / Н. А. Кудратов // Уголовная юстиция. – 2018. – № 12. – С. 157-163. – DOI 10.17223/23088451/12/30
9. Кудратов, Н. А. Измена государству: история и социальная сущность / Н. А. Кудратов, К.А. Мирзоева // Законодательство. – 2020. – № 1(37). – С. 103.
10. Кудратов, Н. А. Уголовно-правовая характеристика выдачи государственной тайны в составе преступления "измена государству" / Н. А. Кудратов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2020. – № 1(45). – С. 55.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сирри давлатӣ” аз 26 июли соли 2014 таҳти №1095
12. Маркс К. К еврейскому вопросу // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. М., 1954. Т. 1. С. 401
13. Пудовочкин Ю.Е. Преступления против безопасности государства. - М., 2009. - С. 32; Кудратов Н.А. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства. Учебное пособие. - Душанбе, 2019. - С. 55.
14. Российский энциклопедический словарь / Главный редактор А. М. Прохоров. - М.: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2000. - С. 1517.
15. Скаков А. Уголовные правонарушения против безопасности государства // Фемида. - 2016 - №10 - С. 19.
16. Суверенитет государственный // Большая советская энциклопедия / Гл. редактор А. М. Прохоров. - 3-е издание. Т. 25 - М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1976. - С. 26.
17. Шарипов Т.Ш., Камолов З.А. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ифшои сирри давлатӣ ва гум кардани асноди дорой сирри давлатӣ // Давлат ва ҳуқуқ. - 2008. - №2. - С. 40.

УДК 620.2

Хубони Сорбон, Холов М.Х.

ТЕХНОЛОГИЯИ НИГОҲДОРИИ МАҲСУЛОТҲОИ ХҶУРОКВОРӢ ДАР ОШҲОНАИ ҚАДИМАИ ТОҶИКОН

Дар қор мавқеи усулҳои захираи озуқаворӣ дар ошхонаи қадимаи тоҷикон тадқиқ мешавад. Моҳияти захираи таомҳо ва нишонаҳои технологияи муосир дар зиндагии қадимаи миллати тоҷик исбот гардидаанд. Нигоҳдории маҳсулотҳои хӯрокворӣ аз вайроншавӣ бо тарзҳои гуногун оварда шудаанд. Асбобу таҷҳизоти ошхонаи қадимаи тоҷикон, ки ифодагари ихтирооткор ва ботамаддун будани миллати тоҷикро нишон медиҳад, омӯхта шудааст.

Калидвожаҳо: Тамаддуни тоҷикон, захираи хӯрок, усулҳои нигоҳдории хӯрок, таъом, таҷҳизоти ошхона.

Хубони Сорбон, Холов М.Х.

ТЕХНОЛОГИИ ХРАНЕНИЯ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ В ДРЕВНЕЙ ТАДЖИКСКОЙ КУХНЕ

В работе изучена роль методов хранения продуктов в древней таджикской кухне. Рассмотрена сущность продовольственных запасов и приметы современной техники, доказали свою древнюю жизнь таджикского народа. Защита продуктов различными способами от порчи. Изучена старинная таджикская кухонная утварь.

Ключевые слова: Хранения продуктов, способы хранения продуктов, продукты питания, кухонное оборудование.

Khuboni Sorbon, Kholov M.Kh.

TECHNOLOGE IN ANCIENT IN TAJIK KITCHEN

The work explores the role of food storage methods in ancient Tajik cuisine. The essence of food supplies and signs of modern technology have proven their ancient life for the Tajik people. Protection of product from spoilage in various ways. Old Tajik kitchen utensils have been studied.

Key words: Food storage, food storage methods, food, kitchen equipment.

Аз замонҳои қадим то имрӯз яке аз орзуҳои асосии инсоният омӯхтани тарзи то ҳадди имкон тару тоза нигоҳ доштани хӯрок буд. Дар он давра зиндагӣ бевосита аз ин малакаҳо вобаста буд ва имрӯз нигоҳдории номувофиқи ғизо на танҳо боиси беҳуда сарф шудани пул мегардад, балки метавонад ба саломатӣ низ таҳдид кунад. Розӣ шавед, захролудшавӣ як чизи хеле нохуш аст, аммо, мутаассифона, кам нест. Барои ба даст овардани тасаввурот дар бораи он, ки тоҷикон дар қадим қадом усулҳои нигоҳдорию истифода мебарданд, бостоншиносон урфу одатҳои одамони ҷамъиятҳои ғайриистехсолиро омӯхтанд. Онҳо бисёр усулҳоро кашф карданд, ки бешубҳа ҳазорҳо сол пеш истифода мешуданд.

Дар яхдонҳои табиӣ, аз қабилҳои ҷӯйборҳо ва чоҳҳои зеризаминӣ хунуккунӣ, хушккунӣ, намаккунӣ, туршкунӣ, ферментатсия¹ истифода мебарданд.

Маҳсулотҳои хӯроквориро бо тарзҳои гуногун аз вайроншавӣ захира ва нигоҳ медоштанд.

Худи роҳи аввалини нигоҳдории ғизо, ки онро гузаштагони дури мо ихтироъ кардаанд, хеле содда аст - хушк кардани хӯрокворӣ. Сабзавот, занбурӯғ, буттамева ва гӯшти хушккардашуда пас аз चुнин коркард дар тӯли якчанд моҳ нигоҳ дошта мешуданд, ки ин маънои онро дошт, ки онҳо мардумро дар фасли зимистон ва дар давраи шикасти шикор бо хӯрок таъмин мекарданд. Хушккунӣ ҳамчун усули дастрас ва хеле қулай барои нигоҳдории гӯшт ба ҳисоб мерафт. Дар тобистон хушккунӣ усули аз ҳама намоён ва оптималии коркарди маҳсулоти гӯштӣ мебошад. Дар ин ҳолат, маҳсулот бояд ба дараҷае расонида шавад, ки фаъолияти ҳаётӣ ва таҷдиди микробҳо қатъ шавад.

Гӯшт ё моҳиро дар ҳавои соф хушк мекарданд. Шаб дар ҳавои кушод маҳсулотҳои гӯштиро бо латта печонида, дар ширивез меовехтанд. Саҳарӣ солеҳон ба хона дароварда, дар ҷои торику салқин нигоҳ медоштанд. Чарбуи гӯштро бурида мегирифтанд, зеро бо мурури вақт он бӯйи ғализе мебаровард ва гӯштро вайрон мекард. Чарбу ва рағғани думбаи ҳайвонро майда реза намуда, дар алоб бирён мекарданд. Аз он ҷазза тайёр намуда ба даруни нон ҳамроҳ мекарданд. Чарбуро дар кӯзаҳо гирифта дар ҷои хунук нигоҳ дошта ва аз он ба хӯрок илова менамуданд. Барои нигоҳ доштани ғизо, онҳоро ба кӯза ҷой дода, ба болояш рағғани чарбу ё зайтун мерехтанд. Нонро майда пора намуда дар болои шиг² мечинданд ва дар зери нурҳои офтоб хушк мекарданд. Ин усули нигоҳдории хӯрок хеле

кӯтоҳмуддат аст, аммо он имкон меод, ки маза ва бӯи хӯрокро тақрибан дар шакли аввалааш нигоҳ дорад. Хушккунӣ инчунин фаъолияти оксидкунанда ва ферментативиро бозмедорад.

Усулҳои каммасраф, ба монанди ферментатсия ва хушккунӣ метавонистанд дар гузаштаи дур истифода шаванд.

Марҳилаи навбатии муборизаи тоҷикон барои бехатарии ғизо истифодаи намак буд. Намак хусусиятҳои антибактериявӣ ва хушккунӣ дорад. Ин усул имкон меод, ки онро ҳамчун консерванти болазат ва солим истифода баранд.

Вобаста аз техника якчанд вариантҳои коркарди гӯшт мавҷуданд. Гӯштро бисёр намак зада ба он иловагиҳо ҳамроҳ менамуданд. Криссталҳо оби гӯштро чаббида гирифта, онро аз вайроншавӣ нигоҳ медоштанд.

Усули дигар ин бирён намудан буд. Гӯштро дар рағани зиёд бирён, қайла карда, дар кӯзаҳо бо рағанаи муддатҳои дароз нигоҳ медоштанд.

Маҳсулотҳои хамирӣ-нониро низ дар рағани бирён мекарданд. Омоч яке аз хӯроқҳои қадимаи тоҷикон ба шумор меравад. Ба хӯроқҳои мичозаш гарм дохил мегардад. Онро аз орд ва об тайёр намуда, бо кафи даст соиш дода, даврачаҳои хурд омода менамуданд. Сипас дар каме рағани таф дода, дар кӯзаҳои гилӣ нигоҳ медоштанд. Бо ин усул муҳлати нигоҳдории хӯроқи нимтайёр дароз карда мешуд.

Дар сурати набудани яхдонҳо ва вақте, ки рӯз то рӯз захираи маҳсулоти нав ғайриимкон буд, тоҷикон маҷбур буданд, ки дар хонаҳояшон мушкilotи фароҳам овардани захираҳои ҳал кунанд. Аз ҷумла, саволи шадид дар зимистон барои пайдо кардани маҳсулоти тару тоза ба миён меомад. Ғайр аз ин, дар ҳолати нобуд шудани ҳосил захираи доштан лозим буд, то ки бо кӯмаки он ҳадди аққал то дарави навбатӣ зиндагӣ кунанд.

Аз ин рӯ, роҳи содаи нигоҳдории маҳсулоти нобудшаванда ин сохтани тоҷа дар девори хонае, ки нурҳои офтоб намерасид буд. Одатан, он аз як ё якчанд рафҳое, ки дар онҳо маҳсулоти захирашаванда гузошта мешуданд иборат буд. Дар таҳхонаҳо маҳсулотҳои ғалладонагӣ, ордӣ, хумҳои пур аз рағани чарбу, қайлаҳо гӯштӣ, кӯзаҳои шарбату шароб нигоҳ дошта мешуданд. Чоҳҳои чуқур барои захираи сабзавоту мева кофта мешуданд. Барои аз боду борон ҳифз намудани маҳсулот болои чоҳ бо сарпӯш баста мешуд.

Аз шир маҳсулотҳои гуногуни хӯроқворӣ омода менамуданд. Ширро дар алоб пухта қаймоқи болояшро гирифта мисли барги бед дар ҳавои тоза хушк карда қабат, қабат болои ҳам мечиданд. Номашро барги қаймоқ менамуданд. Ширро болоида, ҷӯшонидани ширгарм бо латта печонида дар ҷойи гарм нигоҳ медоштанд. Пас аз 3 соат чирғот тайёр мешуд. Аз чирғот зардбро ҷудо карда мегиританд ва чакка омода менамуданд. Дар навбати худ аз чакка даврачаҳои хурд омода намуда, дар болои шиф ҷида дар зери нурҳои офтоб хушк намуда қурут месохтанд. Бо чунин тарз муҳлати нигоҳдории маҳсулотҳои ширӣ дароз карда мешуд.

Асбобу таҷҳизоте, ки дар ошхонаи қадимаи тоҷикон истифода бурда мешуд то ба имруз боқӣ мондааст, вале бо шакли замонавӣ ва саримизӣ. Мисол қасаба- таҷҳизот барои дудкашӣ, ки дар ошхона насб мегардид. Шакли замонавиаш дудбаро ё ба истилоҳ “вытяжка” аст. Купии тасма ва ё дастадор, дӯғкаш таҷҳизоте, ки барои рағани зардро аз шир истеҳсол намудан истифода бурда мешуд. Имрӯз шакли он механикӣ гардонида шуда, бо номи сепаратор ва миксер машҳур шудааст.

Ширровезро аз ресмони абрешимӣ барои нигоҳ доштани шир омода менамуданд. Дар хумҳои гилӣ ва тулум, ки аз пӯсти мол тайёр мегардид рағани маскаро захира мекарданд. Дар кӯзаҳои хунуқнигоҳдор шароб ва обро нигоҳ медоштанд. Гирди маҳсулотҳои ғизоиро бо шиф ва болои онҳоро бо доқа барои аз ҳайвонҳо эмин нигоҳ доштан пурра мепечонданд. Яъне ширровез, хум, тулум, кӯза ва шиф ҳамчун яхдон истифода бурда мешуд.

Секуҷак аз се пояи ҷӯбӣ, ки болораш латтапеч мешуд барои нигоҳ доштани табаку, лаълиҳо истифода гардид. Қошукдон аз латтапораҳои гуногун ба таври қуруқдӯзӣ барои

нигоҳ доштани чумчаҳои чӯбӣ истифода мешуд. Имрӯз секуҷак ва қошукдон ба истилоҳи чевони ошхона (кухонный гарнитур) истифода мешавад.

Одатан офтобаи чӯяниро барои дар алоб чӯшонидани об истифода мебарданд. Дар замони муосир ҷойи офтобаро, ҷойникҳои электрикӣ иваз намуданд. Офтобаҳои мисӣ бошад барои дастшӯйи истифода мешуд. Ҷойи онро дастшӯякҳои замонавӣ ишғол намуданд.

Табақҳои гилӣ, чӯбии аз дарахти чормағз, табақҳои дастадор, қадаҳои мисӣ ва аз гили пухта, зарфи гилӣ чӯбӣ, лаълиҳои мисӣ таври васеъ дар асри 2,3 пеш аз милод истифода бурда мешуд. Қобили зикр аст, ки ҳоло низ дар баъзе аз маҳалҳо истифода мешаванд, аммо дар тарабхонаву ошхонаҳо аз металлҳои ба монанди пӯлод (нержавеющая сталь), тилло, нуқра, алюминий истифода мегарданд.

Қадаҳои мисӣ ва гилӣ бошанд бо қадаҳои шишагин ва булӯрӣ (хрустал) иваз шуданд.

Мевахоро дар зерҳои офтоб хушк мекарданд. Ин усулро дар замони муосир бо таҷҳизотҳо аз қабилҳои тафтонҳои барқӣ, тафдонҳои офтобӣ, танӯрҳои нақбӣ амалӣ месозанд. Бояд қайд намуд, ки бо таҷҳизоти замонавӣ 80%-и витамини С нобуд мешавад.

Тоҷикистон мамлақати аз ҳама серҳосил буда дар он дарахтон ва меваҳои бехтарин мавҷуданд, дар тамоми манзилҳо боғот, ҳавзҳо, обҳои ҷорӣ дида мешавад. Одамон дар ин ҷо меҳрубон, дасткушод, бо илму фарҳанг, сулҳдӯст ва меҳмоннавозанд.

Суфаро барои қабули меҳмонон месохтанд. Онро дар замин аз сангҳои гуногун ороста мегардонданд. Яъне шакли навтаъсиси суфа ин толори банкетӣ ё қабули меҳмонон мебошад. Оташкада ҷои ҷамъшавии одамон, ки дар сардихони зимистон сари сандалӣ нишаста базм ороста ҷойнӯшӣ мекарданд, ки то имрӯз ба шакли меҳмонхонаҳои замонавӣ омода расидааст.

Оид ба меҳмоннавозӣ, ороиши дастархон ва пешниҳоди таъом дар миёни тоҷикон навиштаҳои девории Панҷакенти бостон, Шахристон, Афросиёб маълумоти арзишманд медиҳанд. Тибқи нигоҳҳои Панҷакенти қадим дастархонро дар рӯи қолин ва суфа паҳн карда, онро бо нону кулчаҳо оро медоданд. Мевахоро ба таври омехта (себ, шафтолу, анор, ангур) ва ё алоҳида мегузоштанд. Дар зарфҳо самбӯса, ҳалво ва шириниҳо (қандалот) пешниҳод мешуд.

Тавре ки мебинем, таърихи бисёр усулҳои нигоҳдорӣ, ки то имрӯз ба мо расидааст, ҳазорсолаҳоро паси сар намудааст. То андозае, ки ба ин технологияҳо каме тағирот даровардаанд. Аз ҳама волотар ин аст, ки ниёғони мо тоҷикон аз қадим заковату хиради азали доштанд. Сарфакору меҳнатдӯстӣ, меҳмоннавозиву пазандагии тоҷикон дар тамоми ҷаҳон маълуму машҳур аст.

АДАБИЁТ

1. Бозчоп аз «Энциклопедияи советии тоҷик». – 1978. – Ҷ. 1. – 635-636 с.
2. Расулов М.Я., Исмаил Джурджани, дар кит.: Итоги и перспективы научных исследований по истории медицины, Кишинев, 1973;
3. Ҳикмати асрҳо (Мунтахабот аз рисола ва луғатҳои тибби қадим), тартиб.: Капранов В. А., Р. Ҳошим, Д., 1975.
4. Ҳикмати асрҳо (мураттибон В. А. Капранов ва Раҳим Ҳошим), Д., 1975.

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдуллоев Сулаймон Исмонович – соискатель кафедры таможенного дела, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, г. Душанбе, 1-й проезд улица Камоли Худжанди, дом 7. E-mail: abdulloev@mail.ru Телефон: 918726370.

Абдуллоева Лола Ибодуллоевна – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры экономики предприятия и предпринимательства. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 987-01-05-90. E-mail: li_abdulloeva@mail.ru.

Алиев Фарух Шарифович - старший преподаватель кафедры коммерческого права и противодействия коррупции Таджикского государственного коммерческого университета. Республика Таджикистан. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел: 917 37 55 55. E-mail: falizoda2017@mail.ru.

Амонов Сахбон Сарватджонович – старший преподаватель кафедры экономика и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел. 93-577-92-00, e-mail: a_sahbon@mail.ru.

Атоева Мамлакат Мухторовна – доцент кафедры русского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, тел: (+992) 928871564, E-mail: atoeva2016@mail.ru.

Аттоев Фируз Эмомалиевич старший преподаватель кафедры маркетинга и международной торговли Дангаринского государственного университета. тел: (+992) 908681986. E-mail: attoev.firuz86@inbox.ru.

Ахмеджанова Розия Салимовна – старший преподаватель кафедры финансы и кредит, Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Худжанд, ул. Д. Раджаби 5, кв. 31. Тел.: +992927777199, Email: goziya-1607@mail.ru.

Аюбов Диловар Мирзошарифович - Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономической теории. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: +(992) 918904140. E-mail: nizov91@bk.ru.

Баротов Хамзахон Авазович – соискатель кафедры экономики предпринимательства Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: +992934460900. Email: hamzakhon1984@mail.ru.

Бокилов Бахтиёр Хасанович - Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни, старший преподаватель кафедрой экономика и управление. Телефон: 931-01-86-86. E-mail: Karaeva.J@mail.ru.

Буриев Бехрузжон Махмадалиевич –старший преподаватель кафедры информационная система в экономике Таджикский государственный университет коммерции, тел. (+992)938909400, E-mail: bekhruz-buriev@mail.ru.

Гафарова Мавджуда Тахировна – старший преподаватель кафедры налог и страхование Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Дехоти ½, тел.: +992208886969. Email: bonu-jon@mail.ru.

Гафорзода Джонона Гафор - Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни, заведующий кафедрой финансового менеджмента. Телефон: 931-01-86-86. E-mail: Karaeva.J@mail.ru.

Гиёев Бахоуддин Курбонович –магистр кафедры информатики Таджикского национального университета. 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17, Тел.: (+992) (+992) 900050040, E-mail: Bahovaddin.3297@gmail.com.

Давлатов Шамсуддин Давлаталиевич – ассистент кафедры экономического права, финансов и антикоррупции Таджикского государственного финансово-экономического

университета. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: (+992) 985572984. Email: tguk@mail.ru

Дадобоева Рахбарой Самеджановна - старший преподаватель кафедры русского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Республика Таджикистан. Худжанд. Тел: (+992) 928870666, E-mail: dadoboeva1971@mail.ru.

Джурабоев Гафуржон Джурабоевич - доктор экономических наук, профессор кафедры государственного и местного управления Институт туризма, предпринимательства и сервиса. Адрес: 734061, Таджикистан, Душанбе, проспект Борбад, 48/5, корпус 4, комната 8. Тел: 934369060. E-mail: gafurjon51@mail.ru.

Джураев Мехродж Бобокулович – докторант PhD Таджикский государственный университет права, бизнес и политики Адрес:735700, Республика Таджикистан, г Худжанд, 17 микрарайон, дом.1. Телефон: +992929800924. E-mail: mehrojbo@mail.ru.

Джуракулов Муродали Рахатович – кандидат технических наук, доцент кафедры «Производство строительных материалов, технология и организация строительства», Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: (+992) 918 695040, E-mail: Murodali1969@mail.ru.

Исвалиев Сулаймон Джурахонович – к.э.н., старший преподаватель кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. тел: (+992) 918 178919 (м.), E-mail: sulaimonisvaliev@mail.ru

Исмоилова Дилбар Муминджоновна - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы и кредит Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: ismoilovad76@gmail.com. Тел.: +992928470014.

Каримова Таҳмина Ҳабибуллоевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Института туризма, предпринимательства и сервиса. Республика Таджикистан. Душанбе. тел: 987198622. E-mail: takhmina1983@mail.ru.

Касимова Мавдҷуда Халимовна – старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992)927274404, E-mail: sabrina11.80@mail.ru.

Кимсанов Уктам Олимжонович - кандидат экономических наук, и.о.доцент кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: uk_kimsanov@hotmail.com, тел: 907707197.

Коситова Умеда Одилбоевна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансы и кредит Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: zaza_76@inbox.ru. Тел.: +992929102442.

Кудратов Некруз Абдунабиевич - заведующий кафедрой коммерческого и антикоррупционного права Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: +992 93 596 00 01. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

Мавлоназаров Силмон Силтонназарович - Заведующий кафедрой информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан , 734003, г Душанбе, ул. Сайд Носир 33. E-mail: silmon@mail.ru. тел.: (+992)939996099.

Мамадназаров Имомназар Шерафзалович – магистр кафедры информатики ТГНУ. 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, Таджикский Национальный университет, Тел.: (+992) 501216060 E-mail: Imomnazar.Mamadnazarov@tcell.tj.

Мараимов Бахром Мирзоевич – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры маркетинг и коммерции Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: 902-32-42-01, E-mail: bahrom211182@mail.ru.

Марупова Нигора Шоназаревна - старший преподаватель Таджикского государственного университета коммерции кафедры «Менеджмент». 734055. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2. тел.: 911-04-18-25, e-mail: Shmarupova@mail.ru.

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич, к.э.н., доцент, зав. кафедрой бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 937473109, E-mail: abdulmalik001@mail.ru.

Муминова Нигина Равшановна - старший преподаватель кафедры финансы и кредит Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: nigina.muminova.81@mail.ru. +992928516832.

Мухаббатов Холназар Мухаббатович - доктор географических наук, профессор кафедры туризма и методики преподавания географии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: region_ek@gambler.ru, тел: 918579737.

Мухаммадсафои Исмадулло - старший преподаватель кафедры гуманитарных наук Таджикского государственного университета коммерции Адрес: 734055, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. Тел. 918948662. Электронная почта: Safo 2000@mail.ru.

Назарова Назира Саидкодировна - преподаватель кафедра математики и экономики, Энергетический институт Таджикистана. Бохтар. Республика Таджикистан. Тел: 777076570. Email: nazira.nazarova.73@mail.ru.

Ниёзов Ислон Шарифович - ассистент, кафедры «Экономическая теория» Таджикского государственного педагогического университет имени С. Айни. тел. +(992)935292122 E-mail: niyozov91@bk.ru.

Ниезов Шамс Хайрудинович - старший преподаватель Таджикского государственного университета коммерции, улица Дехоти 1/2, 734055, г. Душанбе, Республики Таджикистан. Тел.: +992932223130. Email: shams.niyozov@gmail.com.

Одинаев Рахмонали Саидмухторович – ассистент кафедры информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г Душанбе, ул. Сайд Носир 33 тел.: (+992) 981057025. E-mail: silmon@mail.ru.

Одиназода Комрон Саидаброр – кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры менеджмента и маркетинга Институт туризма, предпринимательства и сервиса Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Тел: (+992) 905-55-46- 46. Email: Odinakomron@mail.ru.

Пиризода Джалил Сафар доктор экономических наук, академик директор Институт Экономики и системного анализа сельского хозяйства, тел: (+992) 918721680, E-mail: jalil-22@mail.ru.

Рамихудоева Бахтибегим - старший преподаватель кафедры гуманитарных наук Таджикского государственного университета коммерции Адрес: 734055, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. Телефон: 936016685. Электронная почта: Bahti-19-64@mail.ru.

Рахимзода Мухаммаджони Назар - ассистент, Дангаринского государственного университета. Республика Таджикистан. Дангаринский район. тел: (+992) 909229903, E-mail: muhamad_88@mail.ru.

Рахимзода Шариф Махсум – доктор экономических наук, профессор, Директор Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан Тел: +992 37 221 67 50. Email: tguk@mail.ru.

Рахмонов Лумон Субхонович – кандидат экономических наук, кафедры финансы Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992935113605. Email: Lumon59@mail.ru.

Розиев Диловар Астанакулович – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры финансов и страхования. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Mister.dilovar@list.ru. Телефон: 985-01-67-17.

Саидзода Исроил Махмад – кандидат технических наук, доцент кафедры информатики ДМТ. 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, Таджикский Национальный университет, Тел: 904485555, E-mail: isroil-84@list.ru.

Саидов Киёмиддин Тагоймуродович – старший преподаватель кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08 Email: Qiyomiddin-1983@mail.ru.

Саидов Султон Махмадович - кандидат филологических наук, доцент кафедры гуманитарных наук, Таджикского государственного университета коммерции Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Дехотй ½, Телефон (+992)935-01-33-12. Электронная почта: sulton-1966@mail.ru.

Сангинова Шахзода Насимовна, соискатель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 988501214, E-mail: daa-tsuc@mail.ru.

Ситамов Музафар Сикандарович – ассистент кафедры «Производство строительных материалов, технология и организация строительства», Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: (+992) 918 802185, E-mail: Sitamov88@mail.ru.

Султонов Абдурахмон Нёмонович - соискатель Технологического университета Таджикистана, Республика Таджикистан. Душанбе. тел: (+992)988-99-95-99 E-mail: abdu-s87@mail.ru.

Султонов Тоир Зоирович - старший преподаватель кафедры гуманитарных наук Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992) 939221085. Email: tguk@mail.ru.

Толибов Кобил Косимович- кандидат экономических наук, доцент кафедры экономика и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан, ул. Дехоти ½, тел: (992)918618177; e-mail: tolibov_74@mail.ru.

Тулиев Мухаммадулло Сарваркулович – старший преподаватель кафедры информационные системы в экономике, Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)939000446, E-mail: mukhammad.ali.82@mail.ru.

Урунова Сарвиноз Азизовна – кандидат экономических наук, и.о., доцента кафедры маркетинга и коммерции Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 934-44-41-85. Email: lady.urunova@mail.ru.

Усманова Туфа Джумаевна - доктор экономических наук, профессор заведующая кафедрой экономическая теория и экономика развития технологического университета Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, проспект Н. Карабаев. тел: 904 88 69 31. Email: tguk@mail.ru.

Файзуллоев Маираб - Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, доктор экономических наук, профессор. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 42. Mashrab@mail.ru. Телефон: 980-06-88-66.

Фатхиев Бахтиёр Муфтохудинович - ассистент кафедры кафедра маркетинг и коммерции Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: 934-60-08-60, E-mail: bakha87@mail.ru.

Хабиров Сафиулло – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Дехоти ½, e-mail: skhabibov.cc@mail.ru.

Хакимов Шахбоз Шодибоевич – магистрант кафедры права человека и сравнительного правоведения юридического факультета таджикского национального университета. Телефон: 927300597, E-mail: firdavsshr@mail.ru

Хамдамзода Забихуллохи Рахматулла -докторант PhD 2-го курса специальности экономика и управление образованием кафедры экономики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, тел.: +(992)933900030, E-mail: hamdamzoda@bk.ru.

Хасанов Нурали Мамедович – кандидат технических наук, доцент кафедры «Подземные сооружения, основания и фундаменты» Таджикского технического Университета им. академика М.С. Осими. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: (+992) 918 802185, E-mail: Sitamov88@mail.ru.

Ходжаева Заррина Салимовна – докторант PhD 3 курса Института туризма, предпринимательства и сервиса.Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Тел: (+992)938552431, Email. zarinahojaeva80@mail.ru.

Холов Махмадризо Хушматович – старший преподаватель кафедры экспертизы товаров, технология и ресторанный сервис Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Ул. Дехоти ½, тел.: 917232921, E-mail: Kholov61@mail.ru.

Хомидов Рахматулло Амруллоевич - старший преподаватель кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета Ул. Нахимова 64/4, 734017, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 918747484. Email: tguk@mail.ru.

Хубони Сорбон – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой экспертиза товаров, технология и ресторанный сервис Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Ул. Дехоти ½, тел.: +992002222442. E-mail: Khuboni.sorbon@bk.ru.

Хафизова Раъно Абдуқодировна - старший преподаватель кафедры финансы и кредит Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции (Республика Таджикистан, г. Худжанд). E-mail: ranohon_61@mail.ru 927785406.

Шамсов Фатхиддин Тоирович – кандидат технических наук, кафедры информационной системы в экономике Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: Таджикистан, 734055, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2. Тел.(+992) 909882669, E-mail: shamsov_f85@inbox.ru.

Шамсуллозода Шукрулло – кандидат экономических наук Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел.: +992935426666. E-mail: shmsullozoda81@mail.ru.

Шарипов Такдиришо Шарипович – доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры уголовного права и противодействия коррупции юридического факультета Таджикского национального университета. Тел: 918 40 86 00. E-mail: nek-kudratov@mail.ru.

Ширинджонов Фирдавс Изутуллоевич – старший преподаватель кафедры коммерческого и антикоррупционного права Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)936663713, E-mail: firdavsshr@mail.ru

Шокиров Фаррух Тугралович – соискатель Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Республика Таджикистан. Худжанд. Тел.: +992929410041. E-mail: farrukh77@mail.ru.

Юсупова Зайнура Илхомовна - старший преподаватель, кафедры финансов и налогообложения в предпринимательстве Института туризма, предпринимательства и сервиса. E-mail: zainura.1981@mail.ru Телефон: (+992) 93 599 70 43.

Юсупова Мусабе Исломовна – преподаватель кафедры русского языка, Таджикский государственный университет, право, бизнеса и политики. Адрес: 735700, Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр., 1. E-mail: yusupova.musabehhon@gmail.com. Телефон: 92 905 59 69.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛҲ АВТОРОВ
<p>1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад.</p> <p>2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад.</p> <p>3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷомиқескиқ науқ, доцент, Таджикский государственнй университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com.</p> <p>4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишурдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), руйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).</p> <p>5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.</p> <p>6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см.</p> <p>7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.</p> <p>8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.</p> <p>9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.</p> <p>10. Нохунақҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд.</p> <p>11. Руйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.</p> <p>12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунақ ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо хангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.</p> <p>13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.</p> <p><i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати тахририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i></p>	<p>1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.</p> <p>2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru;</p> <p>3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷомиқескиқ науқ, доцент, Таджикский государственнй университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com</p> <p>4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).</p> <p>5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).</p> <p>6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.</p> <p>7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с. 77].</p> <p>8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.</p> <p>9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).</p> <p>10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».</p> <p>11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.</p> <p>12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.</p> <p>13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.</p> <p><i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i></p>

<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДРАИ МАҚАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз чониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru.</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШҶОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақризи мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарризи идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарризи дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илмӣ иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиби иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарризи бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарризи дар муддати 15 рӯзи қорӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақризи ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти ҳадогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп қардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақризи фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад қарда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди қорқард нашр қарда шавад...» бояд иловаҳо қайд қарда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарризи бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарризи фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарризи мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод қарда мешавад.</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. <p>- соответствие объема выбранной темы требованиям редакции.</p> <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ
дар бораи сабти номи ташкилоти
табъу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мҷ

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса ИПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҶО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Шаропов Фарҳод Разоқович,
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Шаропов Фарҳод Разоқович,
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.06.2021. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 22,81.
Тираж 100 экз. Заказ №202.

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
